آصف اللغات

مع الفاظ مفردہ و مرکبہ اصطلاحی و استعمال فارسی و امثال و مقولہای عجم بتصریح

متقدمین و متاخرین و معاصرین عجم و برای ہر یک لفظ ترجمہ با محاورہ

اردو مع اسناد کلام زباندانان عجم

جلد ہفدہم

محمد عبد العزیز نایطی (نواب عزیز جنگ بہادر) وظیفہ یاب حسن خدمت

سرکار آصفیہ

این تالیف وقف عام است و ہم

کتاب کہ طبع می شود آنرا ہم وقف کردہ ام ہر کس

این کتاب بدون اجازت مؤلف منتفع شود

۱۳ ہجری مطابق ۱۳۳۱ ف

مطابع حیدرآباد دکن

اعزاز و شکرانۂ اعزاز

اعزاز (۱) مین اپنی اس تالیف کی علی کامیابی پر خداوند کریم کا شکرگزار ہون اور یہہ بات میرے لئے باعث افتخار ہے کہ اس کا نام میرے آقاے ولی نعمت حضور پرنور **بندگان عالی متعالی مدظلہ العالی** کے مبارک تخلص کو اپنے سر پہ لئے ہوئے ہے اور اُس کا آغاز آپ ہی کی مبارک چہل سالہ جوبلی کی تقریب مین ہوا ۔

(۲) مین ہز اکسلنسی **لارڈ منٹو بالقابہم** گورنر جنرل ہند کا شکریہ ادا کرتا ہون کہ آپ نے براہ عنایت مجھکو اجازت عطا فرمائی کہ مین اس کا ڈڈی کیشن آپ کے نام نامی سے کرون صاحب رزیڈنٹ حیدرآباد نے بذریعہ مراسلہ نشان (۸۵۴۴) مورخہ ۲۴ جون ۱۹۰۸ عیسوی مجھکو اطلاع دیتے ہین کہ ہز اکسلنسی آپ کا شکریہ ادا کرتے ہین کہ آپ نے انکو ایسی عالمانہ تالیف مین انکی یادگار قائم ہونے کا موقع دیا ۔

اعانت (۳) مین ہز اکسلنسی ویسراے موصوف کا دل سے شکرگزار ہون کہ آپ نے باجلاس کونسل یہہ حکم فرمایا کہ **مولف** کو اس کتاب کی ہر ایک جلد جس طرح وہ شائع ہوتی جاے

پان پانسو روپیہ کا آنریریم (صلۂ تالیف) عطا کیا جائے ۔

(۴) مین اپنے آقائے ولی نعمت اعلیحضرت والی سلطنت دکن حضور پرنور سرکار عالی ادام اللہ اقبالہٗ کا شکریہ بجان و دل ادا کرتا ہون کہ سرکار ممدوح نے حکم فرمایا کہ سلطنت آصفیہ کے شاہی خزانہ سے بھی مؤلف کو اس کتاب کی ہر ایک جلد پر جس طرح وہ شائع ہوتی جائے سات سو اسی روپیہ کی امداد عطا کیجائے ۔

(۵) حیدرآباد کے امرائے عظام سے جناب نواب فخر الملک بہادر رئیس معین المہام سیغۂ تعلیمات و عدالت و کوتوالی و امور عامہ کی علم دوستی کا بھی شکرگزار ہون کہ آپ نے اپنے خانگی خزانہ سے اس تالیف کی ہر ایک جلد پر سو روپیہ کا اعزازی انعام مقرر فرمایا ۔

شکریہ پبلک | (۶) اگرچہ فی الحال اس کتاب کی ہر ایک جلد کے چار سو نسخون کی طبع کا حقیقی صرفہ مجموعۂ امداد سے زائد ہو اور چند نسخون کی جلدبندی کا بار بھی اس کے علاوہ لیکن محض اس خیال سے کہ پبلک کو نفع پہنچے مین نے جملہ نسخہائے مطبوعہ کو بلا لحاظ اپنے نفع کے مستحق تالیف کتاب بلا کسی معاوضہ کے پبلک لائبریریز مدارس اور نیز بعض خانگی کتب خانون کے لئے وقف کر دیا ہے معزز ناظرین کتاب پر روشن ہے کہ یہ کثیر جلدون کی کتاب ہے اور مؤلف کی ضعیفی کی وجہ سے بکمال اہتمام کے ساتھہ سال بھر مین ایک اور کبھی دو جلدین شائع ہوتی ہین اور بظاہر مجھکو صرف خداوند کریم سے توقع ہے کہ مین اس کتاب کی تکمیل اپنی باقی ماندہ عمر مین کر سکون ۔ وھو علیٰ کل شیٍٔ قدیر ۔

پبلک کا فدائی

احمد عبد العزیز نائطی (خان بہادر شمس العلما ۔ نواب عزیز جنگ بہادر)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

للہ الحمد کہ نوبت به هفدهمی جلد این کتاب رسید شکرانهٔ آقاے ولی نعمت ما سرکار عالی مدظله العالی که تا پانزدهمی جلد این کتاب در تکملهٔ قیمت کاغذ مددے کافی از خزانهٔ شاهی عطا فرموده که بوسیلهٔ آن سلسلهٔ این کار جاری ماند حالا قیمت کاغذ روزافزون است و امداد مهرو سرکار کفایت نمی کند ناچار عوض پانصد نسخه با بر چهار صد اکتفا کردیم و اے برجستگان قدردانان که برائے تکمیل سلسلهٔ خود گوارا کنند که قیمت مزید کاغذ را ادا کنند ۔

این بمعنی اسمی ناز و نعمت کند و بامصادر فارسی مرکب ہم سازند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ے) سرہر لذت و ناز و تنعم ہ جگر خاریست بر خوان دل شب ہا (اردو) ناز و نعمت۔ مؤنث۔

تنعم راندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ذوق ناز و نعمت حاصل کردن است (سعدی ے) سیہ نامہ چندان تنعم براند ہ کہ در نامہ جای نوشتن نماند ہ۔ (اردو) ناز و نعمت کا مزا اڑانا۔

تنعم فرمودن مصدر اصطلاحی ساکت صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ناز نعمت عطا کردن است (حافظ شیرازے) آن ہمہ ناز و تنعم کہ صبا می فرمود ہ عاقبت در قدم باد بہار آخر شد ہ (اردو) ناز و نعمت عطا کرنا

تنعم کردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بناز و نعمت بسر کردن و ذوق بر داشتن است (مخلص کاشی ے) مباش از بہر روزی مضطر و بنشین تنعم کن کہ از نان خوردن افتادست دندانی کہ جنبیدہ ہ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر رگندن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) ناز و نعمت سے زندگی بسر کرنا۔ صاحب آصفیہ نے مزے اڑانا بھی فرمایا ہے۔ گلچھرے اڑانا۔ عیش منانا۔ عیش و عشرت کرنا۔ ہوس نکالنا۔ (ذوق ے) ہمیں رقیبوں سے مل مل کے تم جلاتے ہو ہ ترستے ہم ہیں یہاں تم مزے اڑاتے ہو ہ

تن غنودن استعمال۔ بقول بہار و آنند کنایہ از ماندہ شدن تن (خواجہ نظامی ے)

خشنود ه تن مردم از رنج و تاب ۱۲ نظیر زبانی
در آمد ز خواب ۱۲ مؤلف عرض کند که موافق
قیاس است (اردو) جسم کا تھک جانا -

(الف) تنقطار بقول برهان و جامع بضم
اول و قاف و طای حطی با لف کشیده بر
وزن پرخمار (۱) پاسبان را گویند و (۲)
شمع باریک بلندی را نیز که از سر شب تا
صباح بسوزد و بر وزن ذوالفقار و بروبا
هم آمده و صاحب جهانگیری هم در خاتمه ذکر
این کرده بهار - - - - - - - - - -

(ب) تنقطاری را بزیادت تحتانی -
بمعنی پاسبانی آورده (خان کلان سه)
گر و قصر عالی شهزاده شمعا ببروز یکه خون
دل از دیده ریزان تنقطاری می کنم ۱۲ مؤلف
عرض کند که از سند پیش کرده مصدر ....

(ج) تن قطاری کردن مصدر اصطلاحی
پاسبانی کردن پیداست یکی از معاصرین عجم
گوید که آنکه در قطاری یعنی در صف
لشکر ایستاده می باشد فارسیان آن
را تن قطار گویند یعنی تنی که در قطار
شریک می باشد کنایه از سپاهی
فوج و ازین که پاسبانی ۱۲ سپاهیان
فوج متعلق است برای معنی اول مستعمل
شد و معنی دوم مجاز آن که شمع هم در رقد
و قامت و کار خود مثل پاسبان است
این است حقیقت الف و ب بزیادت
یای مصدری موافق قیاس و تبدیل اعراب
متصرف محاوره باشد مخفی مباد که در سند
خان کلان استعمال مصدر گندن آمده
عیبی ندارد که بجایش می آید (اردو)
(الف) (۱) دیکھو پاسبان (۲) باریک
موم بتی مؤنث ب دیکھو پاسبانی (ج) پاسبانی کرنا

تنک بقول بحر بضمتین و قیل بفتح اول (۱) کم و اندک چون تنگ بهره و تنک روزی

وتنک روشنائی وتنک سرمایه وتنک فهم وتنک مایه وتنک متاع (عرفی ~~) زبن سخن جوهر فعال بر آشفت وگفت * کای تنک بهره زفهم رصد علم وعمل * (صائب ~~) من آن حریف تنک روزیم که چون مه عید * تمام دور نشاطم بیک پیاله گذشت * (عرفی ~~) گروهی بصورت چو صبح وبمعنی * تنک روشنائی چو شام غریبان * (میرزا بیدل ~~) عشرت ما چون نگاه ازبس تنک سرمایه است * سایهٔ مژگان تواند صبح ما را شام کرد * (عرفی ~~) بصد جانش خریدم کی روا باشد که بفروشم * بتحسین تنک فهمان واحسان لئیمانش * (میرزا رضی دانش ~~) داتش زتنک مایگی درد منالم * داغ است بجا آه اگر در جگرم نیست * (عرفی ~~) بروزگار فریم سپهر شعبده باز * تنک متاع شده زین جنس های عیاری * صاحب فدائی می فرماید که هر چیز بسیار نازک را تنک گویند - چنانکه نان تنک که یک گونه نان بسیار نازک است که آن را تنک نیز نامند - صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچاری طراز د که (۲) جام را گویند مؤلف عرض کند که معنی لفظی این * کاف تحقیر تن حقیر است - در محاورهٔ زبان بضم اوّل و دوم هم مستعمل شد وبس - استعمال معاصرین بمعنی دوم هم مجازاً صحیح باشد که جام وساغر هم تنک باشد بمقابلهٔ قدح (اردو) (۱) کم - تھوڑا (۲) جام - پیالہ - مذکر -

تنک آب استعمال - بقول بہار کم آب (میرزا طاہر وحید ~~) جان بتن از نارسائی های ہمت ماندہ است * بسکه این دریا تنک آب است وکشتی درگل است * مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی آب تنک دارندہ (اردو) کم آب - پایاب

بھی لکھ سکتے ہیں۔

تنگ آوند | اصطلاح۔ بقول فدائی ہم بسنگ
تنگ کند۔ کسی را گویند کہ گنجایش کم باشد و تاب
آشنایی چیزی کہ یافتہ است نیاورد و خود را
فراموش کند می فرماید کہ درین روزہا ہمچنان
کس را کم ظرف می نامند **مؤلف** عرض کند
کہ آوند بمعنی اوست و معنی این تنگ
ظرف دارندہ۔ اسم فاعل ترکیبی است
(اردو) تنگ ظرف۔ بقول آصفیہ
فارسی۔ اوچھا برتن۔ کم ظرف۔ کمینہ
کم حوصلہ۔ تھوڑے دل کا۔ پیٹ کا ہلکا۔
وہ شخص جسے بات نہ پچے۔

تنگابن | بقول ناصری بفتح اول و دوم و ضم باء نام ولایتی است از ولایات تبرستان
بر طرف رستمدار کہ نور و کجور باشد و در قدیم الایام کہ افراسیاب بر منوچہر لشکر کشیدہ منوچہر
از راہ لاریجان بہ آن حدود رفتہ عیال را در دژ مور متحصن کردہ از آب دریا نہری برید
و خندق حصار را انباشتہ و آن محلی بود در میانہ نوشہ دہ و قریہ کلش و گویند آثار خندق
سالہا باقی بود و شہر رویان را منوچہر بنیاد کردہ کہ ہنوز در کجور معروف است و حکومت
آن ولایت درین سنوات با حبیب اللہ خان امیر تنگابن باشد۔ حکیم مومن۔ صاحب
کتاب تحفۃ المومنین در انجا بودہ **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ این متحقق نشد (اردو)
تنگابن ایک ولایت تبرستان کا نام ہے۔ مؤنث۔

تنگار | بقول جہانگیری با اول مفتوح و بثانی زدہ داروئی باشد کہ بدان زر و نقرہ
و امثال آن را باہم پیوند کنند و آن را گشتر نیز خوانند و بہندی سہاگہ گویند۔ صاحب
جامع می فرماید کہ بعربی ملح الصناعہ و آن معدنی باشد و مصنوع ہم کہ بگچ و قلیا و بگچ و نمک

و سه جزء بوره است. صاحب ناصری گوید که ما این را از برهان نقل کردیم و در فرهنگها نیافتیم. خان آرزو در سراج ذکر این کرده. صاحب محیط گوید که لغت فارسی است و آن را بعربی بورق الصّناعیه و لحام الذّهب و الفضّه و بیونانی قیاوا و بهندی سهاگه و در انگریزی بورکس نامند معدنی را از جبال شمالی هند مثل نیپال وغیره می آرند و این بهتر است و مصنوعی آن بچند وجه می سازند بالجمله اقسام آن گرم و خشک در آخر سوم و لطیف و محلل و جالی و مسقط بواسیر و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان می نماید (اردو) سہاگہ۔ دیکھو بورق۔

تنگ اندام استعمال۔ بقول بحر و بہار کنایہ از نازک اندام (امیر خسرو) آه ازین تنگ قبایان تنگ اندامان که کرد
نه سر ماند مرا از غمشان نی سامان ہو۔
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) نازک اندام۔

تن کاهی بقول فدائی ریاضت و مشقت **مؤلف** عرض کند که یای مصدری برتن کاه زیاده کرده اند و کاه امر حاضر کاهیدن است (اردو) ریاضت محنت۔ مؤنث۔

تنگ بیز اصطلاح بقول بحر و هفت و غیرها که از موی دم اسپ در غایت تنگ چشمی بافند و ترشی پالا که ظرفی است مانند کفگیر سوراخ دارنده و بدان چیزها را صاف کنند۔ صاحبان جهانگیری و رشیدی و (خان آرزو در سراج) ذکر این کرده اند۔ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است یعنی چیزی که بنزاکت و باریکی بیزد۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بال کی نہایت باریک چھلنی جس میں مائعات وغیرہ چھانا جاتا ہے اور دیکھو ترشی پالا۔ مؤنث۔

تنگ پیغوله اصطلاح - بقول خان آرزو در سراج بکاف عربی وضم نون بمعنی کمی که باشد مبالغه از شرم سخن قبول کند مرادف (تنگ رو) که می آید **مؤلف** عرض کند که پیغوله بمعنی کنج و گوشه بجایش گذشت ما این را بدون سند استعمال نپذیریم و بیان خان آرزو تسلیم نکنیم از آنکه همین لغت بکاف فارسی بمعنی و بیا می آید و دیگر محققین عجم هم تصدیق آن می کنند و ماخذ این تائیدش می کند بر خلاف این معنی که خان آرزو گفته خیال می کنیم که تسامح اوست (اردو) دیکھو تنگ رو -

تنگت بقول رشیدی بالکسر قصبه ایست مابین کولاب و حصار (سوزنی ؎) ملکیست مرو را که نباشد دران شریک ٭ شاه ختلان و تنگت و اکیون و اوزکند ٭ صاحب ناصری هم ذکر این بکسر اول و ثالث کرده **مؤلف** عرض کند که از سند پیش کردهٔ رشیدی ملکی معلوم می شود نه قصبه و معاصرین عجم با ما اتفاق دارند. مخفی مباد که صاحب ناصری این را بعد لغت (تنگ بکاف فارسی) آورده صراحت حلیه لفظ نکرده و معاصرین عجم بکاف عربی درست دانند (اردو) تنگت. ایک ملک ہے جو کولاب اور حصار کے درمیان واقع ہے۔ مؤنث -

تنگ ترکان اصطلاح - بقول سروری نام موضعی از ترکستان (اسعدی ؎) بغفلت در نسترفت یک جوهر ٭ اگر من دگر تنگ ترکان روم ٭ صاحب ناصری این را هم بذیل (تنگ بکاف فارسی) آورده گوید که در بیابان موضعی است از ترکستان **مؤلف** عرض کند که تصحیف کتابت سروری باشد که بکاف عربی نوشت ما صراحت این بکاف فارسی کنیم (اردو) دیکھو تنگ ترکان -

تنگ جام اصطلاح - بقول بهار عجم آنکه باندک شراب خوردن بدمست شود - (محسن تاثیر ؎) باخبر باش که چون آینه در

در عالم آب کہ زود بی پردہ نگردی ز تنگ جامی ما ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (اردو) وہ شخص جو تھوڑی سی شراب پینے سے بدمست ہو جاتا ہو ۔

تنگ جامی | اصطلاح ۔ بقول بحر و آرزو بضمتین مرادف تنگ شرابی بسند وارستہ بیان شعر محسن تاثیر است کہ بر تنگ جام مذکور شد **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری بر تنگ جام آوردہ اند مراد از بدمستی است کہ در اندک شراب خوردن رو دہد (اردو) وہ بدمستی جو تھوڑی سی شراب پینے سے حاصل ہو ۔ مؤنث ۔

تنگ حوصلہ | اصطلاح ۔ بقول بہار بضمتین مرادف تنگ دل کنایہ از کسی کہ اخفای مال و راز نتواند کرد و بمعنی دون ہمت (ملا ابو البرکات منیر ؎) در سینۂ ما بود نہان راز محبت ۔ شد اشک تنگ حوصلہ غماز محبت ۔ (صائب ؎) ای بیجگر از تنگی عالم گلہ بگذار ۔ این می بحریفان تنگ حوصلہ مگذار ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی (اردو) تنگ حوصلہ ۔ بقول آصفیہ کاف فارسی کے ساتھ ۔ پست ہمت ۔ کم ظرف کمینہ ۔ اوچھا ۔

تنگ خو | اصطلاح ۔ بقول تحقیق الاصطلاحات بمعنی بدخلق ۔ سندی کہ از صائب پیش کردہ متعلق بہ تنگ خوست کہ بجایش می آید ۔ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم تنگ خو را بہ کاف عربی روا ندارند مرادف تنگ حوصلہ باشد و بس (اردو) [illegible] تنگ حوصلہ ۔

تنگ دل | بقول بہار مرادف تنگ حوصلہ کہ گذشت (ملا نظیری نیشاپوری ؎) ز تنگ حوصلگی شیشہ رگہای جانش بتنگ آمدند ۔ تنگدلی کہ چو من چشم پری دارد ۔ (مولانا لسانی ؎) کی از فریب تو باصد زبان لسانی گفت ۔ دلم کہ در تنگ

دلِ افسانه ساختی بازم ٭ مؤلف عرض کند
که موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است ۔
(اردو) دیکھو تنگ حوصلہ ۔

تن کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که (۱) بمعنی پیدا کردن و آفریدن معلوم می شود
و بمعنی (۲) تنخواه کردن هم که تن بمعنی تنخواه آمده
(اسدی طوسی ﷺ) وی آورد نیک و بد و
خوب و زشت ٭ روان داد و تن کرد و روزی
سرشت ٭ (اردو) (۱) پیدا کرنا (۲) تنخواه مقرر کرنا

تنگ رو اصطلاح ۔ بقول بحر و هفت (۱)
صاحب شرم و حجاب و (۲) شخصی که با اندک
مبالغه مطلب بزرگ را قبول کند ۔ بهار بدلیل
(تنگ روی) بمعنی اول قانع (میرزا رضی دانش)
دوستی گر دیده ام وانگه نه دشمن دیده ام ٭
چون تنگ رویان زمین عیب مرا پنهان نداشت ٭
خان آرزو در چراغ هدایت هم به معنی اول
قانع و در سراج ذکر هر دو معنی کرده **مؤلف**
عرض کند که موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است
(اردو) (۱) شرگین ۔ شرمنده (۲) وه شخص
جو تھوڑے مبالغہ سے بڑی بات کو قبول کرے

تنگز اصطلاح ۔ بقول جهانگیری بالفتح و به
کاف عجمی و زای هوز مرادف تنگس که می آید
بمعنی درختیکه خارهای بسیار دارد و گل آن
برنگ گل کاسنی صاحب محیط ذکر این کرده
و صاحبان ناصری و سروری به تنگس بکاف
عربی همزبان جهانگیری و زیستی **مؤلف** عرض
کند که صاحب محیط ذکر تنگس هم نکرده صراحت
مزید این لغت همی کرده ایم چاره جز این نیست که یکی را
ازین هر دو اسم چاره فارسی زبان دانیم و دیگری
را مبدلش چنانکه ایاز و ایاس یاسماروغ و زمارغ
تکمیل بحث این به تنگز به کاف فارسی می آید خان آرزو در
سراج اینقدر اضافه کند که آتش بهر هم بیلی علامت تند و تیز بود
(اردو) ایک قسم کے خاردار درخت کو فارسی میں تنگز کہتے ہیں

تنکس کہا ہی جس کا پھول مثل گل کاسنی ہوتا ہے۔ مذکر

تنگ زہرہ | اصطلاح بقول بہار و انند کنایہ از مرد
جبان و ترسندہ (امیر خسرو ؎) مرد تنگ زہرہ بہ تیغ
تیز ہ از تنگی لرزہ کند تیغ تیز ہ مؤلف عرض کند کہ
موافق قیاس است۔ اسم فاعل ترکیبی (اردو)
نامرد۔ کم ہمت۔ ڈرپوک۔

تنکس | بقول سروری و ناصری بالفتح ہمان تنکز کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ ہر چہ بتحقیق رسید با ذکرش ہمدرانجا کردہ ایم۔ این مبدل آن باشد یا آن مبدل این۔ اسم جامد فارسی زبان تکمیل تعریف این بر تنگس بکاف فارسی می آید (اثیر الدین اخسیکتی ؎) چہرہ ہمہ گلگون تذرو پر چو لالہ ہا چنگال ہمہ ناخن دزدیدہ چو تنکس ہا (اردو) دیکھو تنکز۔

تنکست | بقول سروری بفتح تا و کاف و سکون نون و سین نام مقامی کہ بلور آبی کہ بہترین از بلور است در غایت شہرت از ان آرند کذا فی المؤید خان آرزو در سراج ذکر این کردہ۔ و تعریفی کہ بر تنکت بدون سین مہملہ گذشت نقل آن ہم در ینجا فرمودہ۔ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما در ہر دو مقام فرق معلوم می شود و تحقیق آن از معاصرین عجم نشد (اردو) تنکست ایک مقام کا نام ہے جہاں بلور آبی بہت عمدہ قسم کا ہوتا ہے۔ مذکر۔

تنک شراب | اصطلاح۔ بقول بہار
بمعنی تنک جام و مل تنک و می تنک ظرف و
این است (امیر شاہی سبزواری ؎) شیشہ
زان سر نہد بپای قدح کو کہ حریفی تنک شراب
افتادہ ہ (میر خسرو ؎) چو دل حریف نوشد
زینہار ای ساقی ہ تنک شراب ترا ساغر گران
نہ بنہد ہ (ابوطالب کلیم ؎) پای نگہ بدامنم
پای کشیدم از درش ہ توبہ سزای او بود ہر کہ
تنک شراب شد ہ صاحب تحقیق الاصطلاحات
ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ اسم

فاعل ترکیبی (اردو) دیکھو تنگ جام۔

تن کشیدن بچیزی مصدر اصطلاحی
بقول بہار و بحر خویشتن را رسانیدن لیے
(شفیع اثر ؎) بکشن بوادی افتادگی تن خود
را بچو ریزه خاشاک نہان سازد دشمن خود را۔
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) اپنے آپ کو کسی مقام پر پہنچانا۔

تنگ ظرف اصطلاح یعنی تنگ حوصلہ
(میرزا رضی دانش ؎) بر تنگ ظرفی چو من
بار است تکلیف چمن۔ خندهٔ گل می کند از
بیدماغی تر مرا۔ مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) دیکھو
تنگ حوصلہ و تنگ آوند۔

تنگ فہم اصطلاح یعنی جاہل مؤلف (۹۲۰۲)
عرض کند کہ موافق قیاس است و اسم فاعل
ترکیبی (عرفی ؎) مرد در عرصهٔ دانش گہ آب
تنگ فہمان یقین را در پناه پرده داران
نگاہان بینی (اردو) تنگ فہم بقاعدهٔ فارسی
جاہل کو کہہ سکتے ہیں۔

(۹۲۰۳) **تنگ گردیدن مایہ** استعمال۔ بمعنی
کم ور و ضائع شدن آن باشد مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎)
مایۂ صبر خوش تنگ گردیده ای ظہوری بحرِ سفر
چہ علاج (اردو) سرمایہ کا ضائع ہونا۔
کم رہجانا۔

تنگ لب اصطلاح۔ بقول بحر یعنی
نازک لب مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است معاصرین عجم بر زبان دارند۔ اسم فاعل
ترکیبی است (اردو) نازک لب۔

(۹۲۰۵) (الف) **تنگ مایہ** اصطلاح۔ صاحب
(ب) **تنگ متاع** بحر ذکر ب کرده
گوید کہ آنکہ متاع قلیل داشتہ باشد و بر این
قیاس است تنگ بہره و تنگ روزی و
تنگ روشنائی و تنگ سرمایہ و تنگ فہم

مؤلف عرض کند کہ الف مرادف آن و
ہر دو موافق قیاس۔ اسم فاعل ترکیبی (عرفی ہ)
توہم زحرف تنگ مایہ تر زبان نشوی پا بگو کہ
صورت این فردہ ارچہ معنی زادہ (اردو)
کم متاع۔ کم مایہ۔

تنگ مزاج اصطلاح بمعنی گرم مزاج مؤلف
عرض کند کہ مقصودش غیر از خشمناک نباشد
موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (اردو)
تنگ مزاج۔ بقول آصفیہ تیز مزاج۔ زود رنج۔
چڑچڑا۔

تنگ مشرب اصطلاح۔ بقول بہار و آنند
مقابل فراخ مشرب مؤلف عرض کند کہ بمعنی
تنگ ظرف است کہ گذشت (طالب آملی
ہ) عقل تنگ مشرب است بہ کہ چو طالب
باد و رکف آشفتگی زمام سپاردم کو (اردو)
دیکھو تنگ ظرف۔ تنگ مشرب بھی کہہ سکتے ہیں

تنگ مغز اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی
سبک مغز مؤلف عرض کند کہ قریب بمعنی
تنگ حوصلہ باشد۔ سند استعمال این پیش نشد
عیبی ندارد و معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو)
دیکھو تنگ حوصلہ۔

تنکو بقول سروری بفتح تا و سکون نون
و ضم کاف نام پادشاہ خطا و ختن کذا فی الافادات
(عمید لویکی ہ) با حکم قدیم تو چہ کسری و
چہ قیصر پا در پیش قضای تو چہ خاقان و چہ
تنکو۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بقول رشیدی
صحیح تنکوست بتای فارسی و در جہانگیری مخفف
تانکو نوشتہ بکاف فارسی بمعنی حجام و
بمعنی تونکز نیز بہمین معنی آوردہ و ہر دو
صحیح چہ حروف علت ہم در فارسی بدل شوند مؤلف
عرض کند کہ در ینجا ہمین قدر کافی است کہ باعتبار
سروری کہ محقق زبان خود است ما این را صحیح دانیم و
وجہ تسمیہ این بوضوح نپیوست (اردو)
تنکو۔ پادشاہ خطا و ختن کا نام ہے۔ مذکر۔

تنکوب بقول ملحقات برهان بر وزن مرکوب اچاری که از ماست و سیر و مغز گردگان
سازند **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم دیگر هیچ نسبت ماخذ این همین
قدر قرین قیاس است که شاید در ترکیب این اچار سیر و مغز گردگان را می کوبند والله اعلم
معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) اچار کے ایک قسم کو فارسیون نے تنکوب کہا ہے مذکر

تنکه بقول ملحقات برهان (۱) ورق طلا و نقره بهار گوید که (۲) بفتح اول و ضم دوم تنبان
پنبه دار یا چیزی که تا سر زانو باشد و خیلی تنک بود و وقت کشتی می پوشند چنانچه در هند چیزی می گویند
که از اهل زبان بتحقیق پیوسته (میرنجات ۵۵) تنکه در قدمش زود زخم می باشد ﴿ هر که زر پیش
تنکه افتاد چنین می باشد ﴿ صاحب سروری گوید که معروف و (۳) تنکه بغرا یعنی برگ بغرا
(بسحق اطعمه ۵) قلیه تراف است در روغن مشتری ﴿ در میان شان تنکه بغرا خوش است ﴿
صاحب ناصری می فرماید که بفتح تا و کاف بها زده (۴) نام شهریست در کنار دریا و در تواریخ
آمده که گرشاسب حاکم آنجا را کشته و از خود حکمرانی در آنجا گذاشته و معرب آن طنجه و آن
از بلاد مغرب است و شهر مهدیه که از بلاد مهدی فاطمی است و در قیروان و در دو سه منزلی
قیروانست و طنجه در کنار بحر و شش منزلی مهدیه واقع . وارسته در مصطلحات متفق با بهار
خان آرزو در چراغ هم و صاحب فدائی گوید که (۵) با هر دو پیش آونده‌ای پهنی که از آهن
با انتهای دیگری می سازند و نسبت معنی دوم گوید که نیم شلواریست که پهلوانان هنگام ورزش
می پوشند و بصراحت معنی اول می فرماید که سومه ایست از زر و نام وشده پولی است از
سیم که پیش ازینها در هند روائی داشته اکنون آن را که از سیم است روپیه می خوانند .

صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ (۶) جائی بر رود کہ آن را در ہندستان گھاٹ
نامند مؤلف عرض کند کہ بقول معاصرین عجم در فارسی قدیم این بمعنی مطلق ورق است و بمعنی
است معنی اوّل فارسیان سکّۂ طلا و نقرہ را ہم کہ مسکوک شدہ رائج می شود تنکۂ طلا و نقرہ نامند
و بمجاز شلوار کوچک را نام کردند و بمعنی سوم مطلق برگ کہ تنکہ بغرا ازان است کہ یک قسم آش
را کہ بصورت برگ سازند نام کردند و صراحت آن بر بغرا گذشت و بمعنی چہارم علَم است
کہ وجہ تسمیۂ آن تحقیق نہ پیوست ظاہر اعلام می شود کہ بمعنی ششم را و وجہ تسمیۂ این محل
است کہ این شہر را کہ بر لب دریاست تنکہ نام کردند بلحاظ معنی ششم نسبت بمعنی پنجم عرض
می شود کہ این ہم مجاز معنی اوّل است کہ ظرفی پہن را بدین اسم موسوم کردند و بمعنی ششم استعمال
معاصرین عجم باشد و نمیدانیم از کدام زبان این را گرفتہ اند (اردو ۱) ورق۔ مذکر۔ جیسے سونے
اور چاندی کا ورق یعنی سکہ۔ مذکر (۲) چڈی۔ مؤنث پہلوانوں کی کوتہ ازار۔ یہہ دکن کا
محاورہ ہے (۳) دیکھو برگ بغرا (۴) ایک شہر کا نام تنکہ ہے جو عجم میں کنارۂ دریا پر واقع ہے
مذکر (۵) چوڑا ظرف۔ مذکر (۶) گھاٹ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ دریا خواہ تالاب یا کنویں کا ایک کنارہ

تنگ بقول برہان بفتح اوّل و سکون ثانی و کاف فارسی (۱) نقیض فراخ و (۲) یک
لنگ بار و (۳) خروار شکر و (۴) کنایہ از دہان خوبان و (۵) بمعنی فرو بردن و ناپدید
کردن و (۶) ہر صفحہ یا تختہ کہ نقاشان و مصوران اظہار صنعت خود بران کنند چون ماہ و (۷)
نگارخانۂ مانی خصوصاً و باین معنی با ثای مثلثہ ہم آمدہ و (۸) نواری کہ بر زین اسب
مضبوط کنند و دوالی کہ بدان بار بر پشت باردار محکم سازند و (۹) درۂ کوہ و (۱۰)

نایاب و عدیم المثال و (۱۱) ستوه و آزرده و (۱۲) نام ولایتی باشد از بدخشان و (۱۳) نام مقامی از ترکستان که ترکان تنگی بدان منسوب و بخوش صورتی مشهور شده و (۱۴) بمعنی سخت متقابل ست و (۱۵) بسیار متقابل اندک و (۱۶) قریب و نزدیک و (۱۷) تیر و کمان عصاری و بضم اول (۱۸) کوزهٔ سر تنگ گردن کوتاه و بکسر اول (۱۹) شکار مرغان را گویند (صائب ؎) چشم بد اطلس افلاک ندارد صائب کاین قبائی است که بر جامهٔ همت تنگ است (ملا انوری ؎) منصب مطلب که هر کجا هست هر خواری همین دو تنگ است (ظهیر ؎) تنگ دهان من بیا تنگدلی من ببین بی تو هنوز زنده ام سنگدلی من ببین (مولوی معنوی ؎) دران دهن که درو تنگ هست و صورت نیست مگر فلان چه کس است و فلانه چه شد است (مختاری ؎) گرفت آن ارج و آن قیمت زبان ما ز مدح تو که تنگ از حنا بانی و چوب از زندهٔ آذر (حکیم سوزنی ؎) زیر و زبر شود دل خصم تو در نبرد زینت چو بسته شد بزیر تنگ و زیر تنگ (اثیر الدین اخسیکتی ؎) عقاب تیر ترا چون گشاده گرد و پیچ از سرین و سینه برو تحفه آهوی تنگی (خواجوی کرمانی ؎) مبر نام دل گرچه از تنگ نیست که این جنس در ملک ما تنگ نیست (قراری گیلانی ؎) تنگ آمده ام ز خون دل خوردن خویش من نیز چو آن دوست شدم دشمن خویش (نظامی ؎) برآورد لشکر بیکبار تنگ برآراسته یک بیک ساز جنگ (خواجه سلمان ؎) گل فرخار ندیدیم بدین حسن و جمال ترک تنگی نشنیدیم بدین شیوه و تنگ (سالک یزدی ؎) ای شب که خدنگ به پهلوی من نشست شادم که تیر چه بر تو از دل گذر نداشت (شیخ سودان ؎)

گیوهٔ کهنهٔ عبا دکرده بچوب تنگ دکان عطاری کرد (انوری ۱۴۱) تنگ دهنش بعهد سوزی
ماند بچوگان همه گشد راست بسوزی ماند. صاحب جهانگیری معنی سوم را ذکر نکرده و غیاث اللغات داخل
معنی دوم کرده و معنی چهارم و پنجم و سیزدهم تا پانزدهم را هم ترک کرده. صاحب جامع تنگ
معنی چهارم و پنجم گوید که (۴۰) بفتح اول و کسر ثانی مقابل ضخیم و کثیف است. صاحب رشیدی
تنگ بمعنی اول و چهارم معنی سوم را داخل معنی دوم می داند و معنی پنجم و هشتم و چهاردهم و بستم را
گذاشته. صاحب سروری بجائی ذکر معنی نهم هم کرده و بجای دیگر ذکر دیگر معانی فرموده معنی سوم
را ترک کرده مقصودش هم همین باشد که داخل معنی دوم است و معنی پنجم و دهم و دوازدهم
و چاردهم و نوزدهم و بستم را گذاشت. بهار بر ذکر معنی اول تا سوم و ششم و هشتم و دهم و
شانزدهم و نهم قناعت کرده بذیل معنی دهم کمیاب را هم آورده چون عیش تنگ و وقت تنگ
و بمعنی (۲۱) آغوش هم آورده (محتشم ۱۳۵) چنان به تنگ من از سر خوشی در آمد تنگ که
که گوئی آمد و تنگم گرفت در آغوش. خان آرزو در سراج معنی سوم را داخل معنی دوم کرده
و معنی هفتم را غیر از معنی ششم نداند و معنی بستم و بست و یکم را هم نیاورده و در چراغ هدایت
ذکر معنی اول فرموده بذیل معنی دهم کمیاب مقابل ارزان را داخل کند و از رسته بر ذکر معنی ظرف
خاص گلاب و شراب و امثال آن قانع که داخل معنی نهم است. صاحب فدائی بر معنی اول
و هشتم و نهم و نهم اکتفا فرموده. صاحب بهار بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار این را بمعنی
شیشهٔ شراب مخصوص کند که داخل معنی نهم باشد و صاحب بوالجال بحوالهٔ صاحب عجم می فرماید که اصطلاحی است و لیس معلوم
عرض کند که معنی اول و ششم و هفتم و یازدهم و دوازدهم و چهاردهم و پانزدهم و شانزدهم و هفدهم

و بستم اصل است و معانی دیگر مجاز و معنی پنجم چیزی نیست همان معنی دوم است منقص تعریف بیانان
است که همان معنی دوم را بشکل مصدر بیان کرد (اردو) (۱) تنگ۔ فراخ کا مقابل (۲)
بستہ چھوٹا۔ مذکر (۳) بستہ شکر خصوصاً۔ مذکر (۴) معشوقوں کا منہ۔ مذکر (۵) دیکھو دسویں
معنی (۶) صفحہ تختہ جس پر مصور تصویر کھینچتے ہیں۔ مذکر (۷) البم جس میں متفرق تصویریں جمع
رکھتے ہیں یا وہ مکان یا کمرہ جس میں متفرق تصاویر ہوں۔ مذکر (۸) گھوڑے کا تنگ۔ مذکر
(۹) پہاڑ کا درہ۔ پہاڑی تنگ راستہ۔ مذکر (۱۰) نایاب۔ کم یاب (۱۱) دیکھو آزردہ۔ (۱۲)
بدخشان کی ایک ولایت کا نام۔ مؤنث (۱۳) ترکستان کے ایک شہر کا نام۔ مذکر (۱۴) سخت
(۱۵) بہت (۱۶) قریب (۱۷) تیلی کا وہ ستون جس پر گھانا پھرتا ہے۔ مذکر (۱۸) کوزہ یا صراحی
جس کی گردن چھوٹی اور تنگ ہو (۱۹) پرند کی چونچ۔ مؤنث (۲۰) پتلا۔ نازک (۲۱) دیکھو آغوش

تنگ آستینی اصطلاح۔ بالفتح و بکاف فارسی
بقول بہار معروف صاحب انند نقل نگارش
مؤلف عرض کند که بر زبان معاصرین عجم
بمعنی بخل است و این کنایه باشد و بہار سند
خان آرزو بہ هند نژاد کرده آورده برای معنی
حقیقی است (ص) چون در عالم خود جا نسازد
میرزائی هاست بود در حلقه زنجیر یا تنگ
آستینی ها ٭ (اردو) بخل۔ مذکر۔

تنگ آغوش اصطلاح۔ بالفتح و بکاف فارسی
بقول بہار آنکه آغوش تنگ داشته باشد۔
صاحب انند همزبانش مؤلف عرض کند که
اسم فاعل ترکیبی است و آغوش تنگ دارنده
کنایه از کم مهر یعنی کسی که محبت کم کند از قبیل تنگ دل
معاصرین عجم تصدیق این می کنند (صائب)
نسیم لطف بہار از شمار بیرون است ٭ فغان
که غنچه این باغ تنگ آغوش است ٭ (اردو)

با مہربان کو لکھتے ہیں کہ مہر بمہر و مصر ۔

تنگ آمدن از چیزی | مصدر اصطلاحی

بالفتح بکاف فارسی بقول بہار کنایہ از عاجز و ملول شدن مؤلف عرض کند کہ مرادف تنگ آمدن کہ بجایش گذشت (میر نجات ؎) گلا تلخ از تنگی غنچہ معلوم است مقدارش بہشت آخر از بس دشنام دادن تنگ می آید ۔ معنی بساو کہ از سند بالا استعمال مصدر آمدن پیداست کہ می آید (اردو) تنگ آنا ۔ دیکھو تر آمدن کے پہلے معنے ۔

تنگ آمدن جامہ | استعمال ۔ بالفتح

بکاف فارسی بقول بہار برای جامہ و مانند آن بر بالا یا ہر چہ یعنی او بود مشہور است و از بیت ناظم ہروی معلوم می شود کہ این قید ہم ضرور نیست (؎) بگذر ز لباس ہستی ای خضر ۔ این جامہ تنگ تا کمر نیست ۔ (میرزا محمد زمان راسخ ؎) جامۂ صبر بہ بالای جنون تنگ آمد ۔ آنچہ از دست بر آمد بگریبان کردیم ۔ می فرماید کہ جناب سراج المحققین کہ مقصود شان از صاحب سراج و آرزوی اکبرآبادی است می فرمایند کہ میرزای مذکور وقتیکہ این شعر را گفتہ در جرگۂ یاران سخن سنج خواند ملا محمد سعید اعجاز گفت جامہ بر بالا کوتاہ می باشد و در بر تنگ ۔ میرزای مذکور بعد استماع این حرف مصرع اول را چنین برگردانید (ع) کوتہی کرد بہ بالای جنون جامۂ صبر ۔ لیکن سخن فہم می داند کہ این مصرع بمصراع دوم من حیث المعنی چسپان نیست زیرا کہ در بدن جامہ در صورت تنگی مناسب است نہ در کوتاہی و لمی فہمد این معنی را مگر کسی کہ مہارت درین فن داشتہ باشد (محمد کاشی ؎) لباس اطلس خورشید بر تنم تنگ است ۔ کہ در طریقت دیوانہ پیرہن تنگ است ۔ (میرزا محمد حسین واہب ؎) لبسی تنگ است بر اندامم شعور جامۂ ہستی ۔ نمی آید برون از تنگی

این قبا دستم ؛ **مؤلّف** عرض کند که امثال
ناظم هروی و سنجر کاشی و واهب هر سه برای
تنگ آمدن نیست و سند راسخ البته متعلق
به همین مصدر است و (تنگ آمدن جامه) بمعنی
عام کنایه باشد از نامناسبت و غیر موزونیت
مقصود راسخ از مصرع اوّل همین که جامهٔ صبر
برای بالای جنون کافی نیست. کوتهی کردن یا
تنگ آمدن بمعنی مجازی هر دو یکی است و بر
داخل محاوره. قصّه که منسوب به راسخ کرده‌اند
خدا داند که از کجا گرفته‌اند. راسخ شاعر ناموری است
و این شعرش را در اکثر کتب بر سبیل تمثیل دیده‌ایم
و در کلام راسخ هم مگر اصلاح بیان فرموده
خان آرزو نشنیده‌ایم که بردارش را از کجا گرفته
خود خان آرزو در سراج یا چراغ هدایت ذکر
این مصدر مرکّب نکرده. آنچه بهار بزبان سراج
المحققین گوید که (جامه بصورت تنگی مناسب
است نه در کوتاهی) و بهمین وجه مصرع اصلاح
یافته. راسخ را بهتر از مصرع اوّل نداند نسبت آن
عرض می‌شود که آنجا تنگ آمدن جامه یا کوتاه شدن
جامه درین شعر بمعنی موزونیت جامه نیست بلکه
اظهار ناموزونیت مقصود است و اگر بجای
تنگ کوته را جای دهیم از آن هم تنگی مراد است
آری مهارت این فن داری که این نزاکت
معنی را پیدا کرده. حق آنست که آنانکه ذوق
زبان دارند (اختلاف ما با خان آرزو) را
بفهمند که او کوتهی جامه را مقابل درازی دانسته
و ما کوتهی را درین مصرع مرادف تنگی دانسته‌ایم
تصفیهٔ این کسی تواند کرد که ذوق محاورهٔ زبان
دارد (اردو) جسم پر جامہ تنگ ہونا. کوئی
چیز غیر موزون اور ناکافی ہونا۔

تنگ آمدن منزل بر کسی | مصدر
اصطلاحی. بالفتح و کاف فارسی. بهار ذکر
این کرده از معنی ساکت. صاحب آنندی فرماید
که تنگ آمدن جای بر کسی مرادف این و تنگ

کردن جای برکسی متعدی منہ مؤلف عرض
کند کہ سبحان اللہ چہ خوش تحقیق و تعریف
است چراغی فرماید کہ مصدر زیر بحث کنایہ
باشد از گنجایش قیام باقی نماندن و سند پیش
کردہ اش کہ از نظامی است متعلق بہ مصدر
(تنگ درآمدن منزل برکسی) است مرادف
عرصہ تنگ شدن برکسی یعنی تاب اقامت
نداشتن کسی (ف) چو منزل درآمد بہ بدخواہ
تنگ ؛ ز ہر سران بکین تیز کرد چنگ ؛ -
(اردو) مقابلہ کی طاقت نہونا۔ قافیہ تنگ
ہونا۔ ٹہر نہ سکنا۔

تنگ آوردن مصدر اصطلاحی۔ بالفتح
وکاف فارسی بقول فدائی بستوہ آوردن و
تنگ گرفتن کار راست مؤلف عرض کند کہ
متعدی تنگ آمدن باشد موافق قیاس۔
(اردو) تنگ کرنا۔

تنگابی بالفتح وکاف فارسی بقول فدائی
ہنگامی کہ بارش بہنگام نبارد و از ان کمی
آب چاہ ہا بخشکد و تنگی آب بہم رسد مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است کہ موسم کمی
باران را نام است (اردو) بد ہنگامی بوتنگ
بہہ دکن کا محاورہ ہے بمقامات فصل بھی
کہتے ہیں۔ کم ہنگامی کہہ سکتے ہیں یعنے وہ
فصل جس مین بارش حسب عادت نہوی ہو
بلکہ کم ہوئی ہو۔

تنگا تنگ اصطلاح۔ بالفتح وکاف
فارسی بقول بہار بمعنی بسیار تنگ مؤلف
عرض کند کہ ہ الف عطف است کہ اصل این
تنگ و تنگ بود تکرار برای مبالغہ (امیر خسرو
ع) بود آن جایگاہ تنگا تنگ ؛ آب دریا
بقدر یک فرسنگ ؛ (اردو) بہت تنگ

تنگ اختلاط اصطلاح۔ بالفتح وکاف
فارسی بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت
و صاحب آنند نقل نگارش مؤلف عرض کند

که اسم فاعل ترکیبی بمعنی کسی که اختلاط با هیچکم
دارد بمعنی کم اختلاط است (ظهوری ع)
کاه از و تنگ اختلاط کهربا ✽ بمهر ازو

هم خیمهٔ نیلوفر است ✽ (اردو) اختلاط
کم رکھنے والا۔ فارسی ترکیب سے کم
اختلاط کهه سکتے ہیں۔

تنگار | بالفتح و کاف فارسی بقول برهان که صراحت کاف فارسی نکرده بر وزن اتحیا
دارو ولی که صراحت کافش بکاف عربی گذشت صاحبان رشیدی و سروری و مؤید هم
صراحت کاف فارسی کرده اند (حکیم اسمعیل کوفی ع) اگر تنگار را خواهی که سازی ✽ وزن
اجساد در آتش گدازی ✽ خان آرزو در سراج ذکر این بکاف فارسی کرده مؤلف
عرض کند که ما صراحت کافی بکاف عربی کرده ایم چیزی نیست که این را مبدل آن دانیم چنانکه
کند و گند و از آنکه اسم جامد است چاره که این را باعتبار کاف فارسی اصل دانیم
و آن را مبدل این (اردو) دیکھو تنکار۔

تنگ افتادن کار | مصدر اصطلاحی
بالفتح و کاف فارسی بقول بهار و آنند لازم
تنگ گرفتن کار مؤلف عرض کند که در مشکل
افتادن است و بس (محمد قلی سلیم ع) چه باک
سینهٔ اهل هر یک در بتخانه است ✽ از دل ما
کار صد اسلام تنگ افتاده است ✽ (اردو)
کام مشکل میں پڑنا۔

تنگ بار | اصطلاحی بقول برهان و جهانگیری
بر وزن زنگبار (۱) نامی است از نام های
باری تعالی شانه و به اصطلاح سالکان حضرت
باری تعالی است باعتبار وحدت حقیقی که
آنجا گنجایش هیچ چیز نیست نه از طریق وجود
و نه از راه تعقل و (۲) شخصی را نیز گویند که
هیچکس را پیش خود راه ندهد و مردم پیش او

بدشواری بار یابند و (۳) چیزی را ہم گویند کہ
بدشواری بدست آید ولعنایت عزیز الوجود
صاحبان جہانگیری و ناصری بمعنی اوّل و دوم
قانع (شیخ نظامی ؒ) وجود نواز حضرت
تنگبار ❊ کند پیک اندیشہ را سنگسار ❊ (باعث
اسفرنگی ؒ) در پردۂ وصل عاشقان را ❊
در کان خیال تنگبار است ❊ صاحب سروری
بمعنی دوم قناعت فرمودہ صاحب رشیدی
ذکر بمعنی دوم گوید کہ (۴) جائی کہ مردم بدشواری
باریابند۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی دوم
و چہارم کردہ نسبت معنی اوّل بیان کردہ جہانگیری
گوید کہ عجب است از و زیرا چہ در شعر نظامی
معنی نام باری تعالی درست نمی شود و غالبش
بر جناب الوہیت از جہت نارسائی خلائق
نیز اطلاق می توان کرد واللہ اعلم (انتہی) مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است خیال خان
آرزو نسبت معنی آخرہ من وجہ درست ولیکن
باعتماد صاحب جامع و ناصری کہ محققین صاحب
زبان اند معنی اوّل را صحیح دانیم و محتاج سند
نیست (اردو) (۱) اللہ تعالی کا نام فارسی
میں تنگبار ہے۔ مذکر (۲) وہ شخص جس کے
پاس کسی کی رسائی دشوار ہو۔ مذکر (۳) کمیاب
چیز۔ مؤنث (۴) وہ مقام جہاں باریابی
مشکل ہو۔ مذکر۔

تنگ بخت | اصطلاح۔ بقول بہار و
آنند کنایہ از مفلس و تہیدست (شیخ شیراز
ؒ) گر تنگ بخت فراموش شد ❊ چو دوست
در آغوش آغوش شد ❊ مؤلف عرض کند
کہ موافق قیاس است (اردو) مفلس۔

تنگ بر گیر | استعمال۔ بقول مؤید بمعنی سخت
در کنار بگیر مؤلف عرض کند کہ (تنگ بر گرفتن)
مصدر نیست و امر حاضرش (تنگ بر گیر) محاورۂ
زبان بحذف یک موحدہ این را قائم کردہ طالب
سند استعمال می باشیم کہ استعمال این از نظر نگذشت

(اردو) لپٹ کر گلے لگا لے۔

تنگ بستن استعمال۔ بقول آصفی۔ تنگ بستن کمر و میان برای دو چیزی باشد یکی برای زور کردن و دوم در کارهای که استعداد آنها منظور باشد **مؤلف** عرض کند که این مصدر صرف برای بستن هر چیز مستعمل و هیچ خصوصیت کمر و میان ندارد۔ (نظامی ؎) عنان تاب شد شاه فیروز تنگ ٭ کمر بست بر کین بدخواه تنگ ٭ (کلیم شهرستانی ؎) ای خوش کمران تنگ بندید میان را ٭ بر طاقت ما کار چنین تنگ مگیرید ٭ مخفی مباد که از سند دوم استعمال مصدر بندیدن پیداست که بجایش می آید و تعمیم استعمال از کلام ظهوری پیداست (؎) از من که قرب ساخته پیراهن قوام ٭ خود را به تنگ بستن بند قبا مبند ٭ (اردو) تنگ باندھنا اعم ازینکه کمر ہو یا اور کوئی چیز۔

تنگ بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و بذیل آن ذکر ملحقات این کند **مؤلف** عرض کند که این مطلق بمعنی عام بود مقابل کشاده بودن و استعمال این باضافت در ملحقات می آید (اردو) تنگ ہونا تنگ رہنا۔

تنگ بودن جای بر کسی استعمال۔ بقول بہار بمعنی تنگ آمدن منزل بر کسی **مؤلف** عرض کند که بمعنی نبودن جای کسی بر مقامی سنا آصفی ہم ذکر این کرده (اردو) کسی مقام پہ کسی کو جاے نہ رہنا۔

تنگ بودن خاطر مصدر اصطلاحی۔ بمعنی کلفت انگیز بودن خاطر است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس (ظهوری ؎) خوش روی کشادی به بد و نیک نبودم ٭ گفتی که مگر خاطر ما تنگ نبود است ٭ (اردو) طبیعت کا مکدر رہنا۔

تنگ بودن فضای گفتگو اصطلاح — بقول بحر مجال سخن نبودن **مؤلف** عرض کند که مرادف تنگ بودن میدان گفتگوست که می آید (اردو) مجال گفتگو نہ ہونا۔ بات کرنے کی مجال نہ ہونا۔

تنگ بودن قافیہ مصدر اصطلاحی — بقول بہار کنایہ از صعوبت و سختی (ملا نجیب جامی ؎) دلم ز تنگی دوران چگونہ بکشاید ٭ که غنچہ قافیہ تنگ خندہ است اینجا ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است بمعنی حقیقی ہم استعمال می توان کرد اگرچہ از سند بالا اصطلاح تنگ بودن پیدا نمی شود ولیکن عیبی ندارد که معاصرین عجم ہم بر زبان دارند (اردو) قافیہ تنگ رہنا۔ بقول آصفیہ کسی کا ضمن عجز رہنا۔ عجز ہونا۔ عاجز رہنا (آتش ؎) بندش چست ہے تیری آتش ٭ قافیہ تنگ رہا کرتا ہے ٭ (قافیہ تنگ ہونا بھی)

تنگ بودن کوی بر کسی استعمال — بمعنی حقیقی است **مؤلف** عرض کند که بقول نبودن جای کسی در کوی و موافق قیاس (ظہوری ؎) بود کوئیت تنگ بر ما از ہجوم بیکسی ہا ٭ پای رفتن خود بخود از فرق پا کرد بیم در رفت ٭ (اردو) کسی کو کسی کے کوچہ میں جگہ نہ رہنا۔

تنگ بودن میدان گفتگو مصدر اصطلاحی — بقول بحر مرادف تنگ بودن فضای گفتگو **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است وصراحت کافی ہمدرانجا (اردو) دیکھو تنگ بودن فضای گفتگو۔

تنگ بیز اصطلاح — بقول سروری بوزن سنگریز یا لاوہ باشد و آن آلتی است حلوائیان را مانند کفگیر که بدان روغن و امثال آن را صاف کنند کذا فی المؤید و بحوالہ النسخ دیگر اشارہ تنگ بیز ہم کند که بکاف عربی گذشت صاحب مؤید ذکر این کردہ **مؤلف** عرض

که بادی این لغت همین صاحب مؤید الفضلات
بدون سند استعمال نظر باتفاق سروری این را
درست دانیم - اسم فاعل ترکیبی است و دو
زبان مانند تنک بیز را صحیح دانند که به کاف عربی گذشت
و بضم نون (اردو) دیکھو تنک بیز -

(الف) **تنک بغوله** اصطلاح - بقول
(ب) **تنک پغوله** بحر و جامع و برهان
دنیا و روزگار **مؤلف** عرض کند که همین لغت
بیای فارسی هم بقول رشیدی و مؤید وانند و
(جهانگیری در ملحقات) خان آرزو این را بکاف
عربی و ضم نون بمعنی کسی که به اندک مبالغه از شرم
سخن قبول کند آورده یعنی مرادف آزرم روی
مؤلف عرض کند که پغوله به بای فارسی
بمعنی کنج و گوشه چشم گذشت و بغوله بموحده
بناء علیه پس پ صحیح باشد و الف را تصحیف
کتابت دانیم (اردو) دنیا مؤنث شرمنده مزاج

تنک تاب اصطلاح - بقول بحر و بهار و
انند بمعنی ناتوان (خواجه نظامی ع) سپاه عرب
پشته تنک تاب * چو دیدند روی جهان بی نقاب
مؤلف عرض کند که موافق قیاس است
(اردو) ناتوان - بی طاقت -

تنک ترکان اصطلاح - بقول برهان به
اضافت نام موضعی از ترکستان - صاحبان مؤید
و بحر وانند این را بصراحت کاف فارسی نوشته اند
مؤلف عرض کند که همین لغت به همین معنی
بکاف تازی هم گذشت و بر لفظ تنک هم همین
معنی مذکور پس ما این را اصل دانیم و آنچه بکاف
تازی گذشت مبدل این چنانکه گند و کت (اردو)
دیکھو تنک ترکان -

تنک تگاو اصطلاح - بقول ناصری وانند
بکسر کاف فارسی و فتح تا و کاف تازی دوم نام
دره ایست در ولایت کوه گیلویه فارس که حاکم
نشین آنجا شهر بهبهان است و در آن تنگ
معدن مومیائی خوب پیدا شود **مؤلف** عرض کند

کہ مرکب اضافی است (اردو) تنگ تگاو ولاٹ کوہ گیلویہ فارس میں ایک درّے کا نام ہے جہاں مومیائی ہوتی ہے۔ مذکر۔

تنگ تنگ | اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید بسیار بسیار **مؤلف** عرض کند کہ این معنی مخصوص باشد بجائی کہ ذکر سامانی کنند کہ با تنگ تعلق دارد مثلاً می گویند کہ درین خرما تنگ تنگ شکر است یعنی بسیار شکر است و در تعریف این تکرار بسیار ہم تسامح محققین بالا است۔ غور بہ محاورۂ زبان نکردند و از تکرار تنگ در معنی ہم تکرار لفظ بسیار کردند۔ (اردو) بہت۔

تنگ چشم | اصطلاح۔ بقول برہان و جامع (۱) کنایہ از مردم بخیل و ممسک و (۲) ترکان را نیز گویند و (۳) مردم نادیدہ و (۴) دیو رنگ و (۵) زنی کہ بغیر از یک شوہر ندیدہ باشد۔ صاحب بحر بذکر معنی اوّل و دوم و سوم و پنجم گوید کہ (۶) انور دولت و (۷) فقیر۔ صاحب مؤید بذکر معنی اوّل و پنجم و ہفتم نسبت معنی سوم صراحت خوشی کردہ کہ مردم نادیدہ ترن باشد صاحب ناصری و ملحقات بہ معنی اوّل و ششم قانع۔ صاحب سروری در ملحقات بہ معنی اوّل قناعت کردہ (شیخ سعدی ۵)

ز آن تنگ چشمست بازارگان ہا کہ بردی سمر
از کبر بر آسمان بہار بذکر معنی اوّل و ششم گوید کہ معشوق را ہم کہ بطرف کسی میل نمی کند و بجز خود معرور می باشد یا از جہت حیا بود تا آنکہ بر جلال خود نظر داشتہ باشد چنانکہ در قرآن مجید در تعریف حوران بہشت واقع شدہ کہ ھن قاصرات الطرف ای زنانیکہ نظر از شوہر خود و دیگر رانند و استعمال این لفظ در محل تعریف معشوقان خاصۂ قدماست و در کلام متاخرین دیدہ نشد (خواجہ نظامی ۵) مرغ و ریحان و آواز چنگ ہا بت تنگ چشم

اندر آغوش تنگ ۔ مؤلف عرض کند کہ تنگ
دوم متعلق از ہمین معنی بیان کردۂ بہار یافتہ
می شود کہ شعرا معشوق را تنگ گویند ولیکن نزد مؤلف
محققین بالا معنی دیگر پیدا کرد یا ئی حال بہ
ہمہ معانی بالا کنایہ باشد و نسبت معنی چہارم
عرض می شود کہ بدصورتان چشم خرد و تنگ
دارند ازینجاست از تنگ چشم کہ اسم فاعل
ترکیبی است دلیور تنگ مراد گرفتند و مقصود
ازین بدصورت و زشت صورت است
ولیس (اردو) (۱) تنگ چشم بقول آصفیہ
بخیل کنجوس ممسک (۲) معشوق۔ مذکر
(۳) وہ مرد جس نے عورت کو نہ دیکھا ہو۔ مذکر
(۴) بدصورت (۵) وہ عورت جس نے صرف
ایک شوہر کو دیکھا ہو۔ مؤنث (۶) نو دولت
جو آبائی دولت مند نہو۔ (۷) فقیر۔ مذکر۔

تنگ چشمی اصطلاح۔ بقول بحر و انند (۱)
بخل و (۲) کم نگاہی معشوق۔ صاحب انند
بحوالہ غیاث بذکر خرد و معنی گوید کہ کنایہ از بخل
بلحاظ آنکہ صاحبش بسبب دون ہمتی بدنیای
فانی بسند نمودہ و کنایہ از کم نگاہی معشوق و
این لفظ در صفت معشوق واقع شود ازان جہت
کہ معشوق از غرور حسن یا از فرط حیا بسوی کسی نمی
بیند۔ مؤلف عرض کند کہ یای مصدری بہ
تنگ چشم زیادہ کردہ اند ولیس (اردو)
(۱) بخیل۔ مذکر (۲) معشوقوں کی کم نگاہی۔ مؤنث

تنگ حوصلگی اصطلاح۔ خان آرزو
در چراغ ہدایت گوید کہ بفتح اول و سکون دوم
و بہ تحریک نیز چنانکہ گذشت ہر دو صحیح است
کہ تنگی حوصلہ و تنگی حوصلہ ہر دو موجب افشای
چیز است مثلاً اگر کوزہ تنگ باشد بمعنی ضیق
است و اگر تنگ بود بمعنی بسیار کم ضخامت
غرض از ہر دو آب تراوش می کند دوم شہود
است (ظفر اے) از شرم تنگ حوصلگی دود
برنخاست چراغ شب کہ سوخت آتش می ہیچ

خس مرا ۞ مؤلف عرض کند که تنگ حوصله بکاف عربی بجایش گذشت و تنگ حوصلگی یای مصدری بران زیاده کرده اند و این بمعنی کم ظرفی و رذالت است و بس (اردو) تنگ حوصلگی بقاعدهٔ فارسی کهہ سکتے ہیں کم ظرفی۔ رذالت۔ مؤنث۔

تنگ حوصله اصطلاح۔ بقول بہار۔ مقابل فراخ حوصله و مرادف تنگ حوصله که بکاف تازی گذشت (صائب ره) چو تنگ حوصلگان دور بگذران از خود ۞ که آب رفته درینجا بجو نمی آید ۞ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) تنگ حوصله۔ دیکھو تنگ حوصله۔

تنگ خانه اصطلاح۔ بہار ذکر این کرده از بعض ساکت و اند نقل نگارش مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی مقام تنگ دارنده (شیخ اوحدی ره) اگر در میان لاغر آن جان نیکوان که پیچیده ایم آن کمر تنگ خانه را ۞ (اردو) تنگ مقام رکھنے والا۔

تنگ خو اصطلاح۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید که بمعنی بدخلق است مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (صائب ره) ز انجمن نیست خوشتر ہیچ خلقی تنگ خویان را ۞ چو پشت سر نباشد عذر خواهی زشته رویان را ۞ (اردو) دیکھو بدخلق۔

تنگ داشتن عرصه برکسی مصدر اصطلاحی۔ متعدی تنگ بودن جای برکسی مؤلف عرض کند که خصوصیت عرصه درینجا نباشد هر اسم ظرف را هم استعمال توان کرد یعنی مکان و جای و میدان و امثال آن (شیخ اثر ره) گر اجل پیش آید از شادی معلق می زنم ۞ عرصه بر خصم تو از بس تنگ دارد روزگار ۞ مخفی مباد که درین سند استعمال مصدر داریدن است که بجایش می آید

(اردو) میدان تنگ کرنا۔ رہنے نہ دینا۔ رہنے کا موقع نہ دینا۔

(۱) **تنگ در آغوش کشیدن** مصادر
(۲) **تنگ در آغوش گرفتن** اصطلاحی
(۳) **تنگ در بر کشیدن** بقول
(۴) **تنگ در بر گرفتن** بہار
(۵) **تنگ در بغل گرفتن** وانند

معروف مؤلف عرض کند کہ معانقہ کردن بہ محبت تمام (فطرت مشہدی ـــہ) کشم تنگ در آغوش نگاہش تبسم ٭ کہ خلد خار بہ پیراہن نازک بدنی ٭ (مخلص کاشی ـــہ) از دود دلم جامۂ او رنگ گرفت است ٭ یا سوختۂ در بغلش تنگ گرفت است ٭ (اردو) (۱) تا (۵) کمال محبت کے ساتھ معانقہ کرنا۔ سینے سے لگا لینا۔

تنگ ورزی اصطلاح۔ بقول بحر و بہار بفتح دال مہملہ چسپان اختلاطی (محسن تاثیر ـــہ) بتنگ ورزی ربط صد آشنا چیم ٭ دلم خوش است کہ بیگانہ ہمنشینت نیست ٭ خان آرزو بہ صریح ہدایت ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ ورزی بمعنی تکلف جامہ می آید بظاہر ترکیب تنگ با ورزی یای مصدری این مصدر را ساختہ اند و معنی کنایہ با الفاظ مرکبہ تعلق ملطیف ندارد البتہ (تنگ ورزی) بہ واو عوض دال مہملہ بہتر ازین می نماید و رمحاورہ زبان و استعمال ورزی کہ از مصدر ورزیدن است در اکثر لغت ہای فارسی می آید چنانکہ خلاف ورزی و کشاورزی عجبی نیست کہ تصحیف کتابت بعض محققین بالا را در غلط انداختہ باشد معاصرین عجم با اتفاق دارند (اردو) زیادہ میل جول رکھنا۔ گہری دوستی ہونا۔

تنگ در کسی رسیدن مصدر اصطلاحی

بقول آنند بحوالۂ غوامض سخن۔ قریب رسیدن او (فردوسی ـــہ) رسیدا نگہی تنگ نزد شاہ

ردهم ﷺ خورشید کاشی مرد بیدار شوم ﷺ مؤلف
عرض کند که ہر چند ما ازین سند خیال می کنیم مصدر تنگ
شدن پیدا ست که بجایش می آید و مصدر بتعریف
محاورۂ زبان نیست قائل (اردو) کسی کے
قریب ہونا۔

تنگ‌دست اصطلاح۔ بقول برہان بر
وزن رنگ‌بست (۱) کنایہ از فقیر و مفلس
و بی چیز می فرماید که (۲) تنگ‌دستی و بی چیزی ہم
و (۳) ممسک و بخیل و (۴) سند کوچک و
سندی کہ کم بدست آید صاحب جامع معنی دوم
را ترک کردہ صاحب سروری در ملحقات
بہ معنی اول قانع (شیخ سعدی ﷺ) شعر
تنگ‌دستی دو حرفی نوشت ﷺ کہ ای نیک فرجام
فرخ سرشت ﷺ صاحبان ناصری در ملحقات
و مؤید متفق با او صاحب بحر ذکر معنی اول و سوم
و چہارم کردہ بہار ہم بر ہمہ معانی می فرماید
که (۵) بمعنی تنگ بخت است صاحب الٰہی

گوید که نیازمند باشد که مقصودش غیر از معنی اول
نیست مؤلف عرض کند که بمعنی اول و دوم
اسم فاعل ترکیبی است الاّ معنی دوم خلاف
قیاس است معلوم می شود که مقصودش از تنگ‌دستی
تنگ‌دستی بود بمعنی بی چیزی و مفلسی و ممسکی لیکن
در کتابت واو عطف میان تنگ‌دستی و بی چیزی
این فساد پیدا کرد کہ معنی دوم قائم شد از ینجا
کہ دیگر محققین ازین معنی احتراز کردہ اند و ما ہم
تسامح برہان دانیم و معنی پنجم بیان کردۂ بہار را
از تعمیم دارد متعلق بمعنی اول و سوم گیریم که فقیر و
ممسک ہر دو بد قسمت و تنگ بخت اند و لیکن
حق آنست که از لفظ تنگ‌دست این تعمیم پیدا نیست
و بدون سند استعمال معتبر ندانیم (ظہوری ﷺ)
تنگ دستان چه دل و دست فراخی دارند ﷺ شعر
صد جہد یک ہیچ ہمت سوگند ﷺ (اردو)
(۱) فقیر۔ مفلس۔ تنگ‌دست بھی کہہ سکتے ہیں۔
(۲) تنگ‌دستی۔ مفلسی۔ مؤنث (۳) ممسک۔ بخیل

(۴) چھوٹی سند۔ مؤنث (۵) کم قسمت۔

تنگدستی اصطلاح۔ بقول فدائی (۱) بی پولی و نیازمندی۔ صاحب مؤید گوید کہ بمعنی فقیری و (۲) ممسکی و بخیلی **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری بر تنگدست زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (اردو) (۱) تنگدستی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مؤنث۔ مفلسی۔ ناداری۔ فلاکت۔ (۲) ممسکی۔ بخیلی۔ مؤنث۔ دکن میں بخالت کہتے ہیں۔ مؤنث۔

(الف) **تنگدل** اصطلاح۔ بقول بحر و بہار وانند (۱) ملول و ناخوش (خواجہ شیراز) ٭ غنچہ گو تنگدل از کار فروبستہ مباش ٭ کز دم صبح مدد یابی و انفاس نسیم ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس معاصرین عجم (۲) بمعنی بخیل ہم استعمال کنند۔ و از سند بالا مصدر ------

(ب) **تنگدل بودن** بمعنی ملول بودن پیداست مخفی مبادکہ از سند بالا استعمال مصدر باشنیدن پیداست کہ بجایش گذشت (اردو) (الف) (۱) ملول (۲) تنگدل بقول آصفیہ۔ بخیل۔ کنجوس (ب) ملول ہونا۔

(۱۵۰) **تنگدل نشستن** استعمال۔ بمعنی ملول نشستن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری) ٭ زندانیان بحلقہ نشینند تنگدل ٭ زین باغ و بوستان کہ بزندان سپردہ اند ٭ مخفی مبادکہ از سند بالا استعمال مصدر نشستن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) ملول بیٹھنا۔

تنگدہان اصطلاح۔ بقول بہار وانند و رشیدی (۱) از اسمای محبوب است خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این کنایہ باشد و (۲) بمعنی حقیقی کسی کہ دہان او تنگ باشد کہ داخل حسن است (اردو) تنگ دہان (۱) معشوق (۲) وہ شخص جس کا منہ چھوٹا ہو۔

تنگ رزق | اصطلاح۔ خان آرزو
در سراج بکاف عربی گوید که بمعنی کمی رزق مستعمل
است مؤلف عرض کند که سکندری خورده
است اسم فاعل ترکیبی بکاف فارسی باشد
بمعنی کسی که رزق تنگ دارد و مرفه الحال نباشد
ماشاءالله تحقیق ناسور نظر بر قواعد فارسی خوب
دارد که تنگی رزق را مرادف تنگ رزقی
داند مخفی مباد که اگر بکاف عربی هم گیریم اسم فاعل
ترکیبی است یعنی رزق کم دارنده نه بمعنی
کمی رزق (اردو) تنگ رزق بقاعده
فارسی اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جسکی آمدنی کم
ہو اور باعتبار معیشت مرفہ الحال نہو۔

تن گرفتن در چیزی | مصدر اصطلاحی
بقول بحر پوشیدن تن در چیزی۔ صاحب آصفی
بسند خسرو ذکر این کرده (ع) تن چو دران
خلعت روشن گرفت ٭ خون یواقیت بگردن
گرفت ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است (اردو) تن ڈھانپنا۔ یہہ کفن کا محاورہ
ہے۔ لباس پہننا۔ جسم کو لباس میں چھپانا۔

تنگ روزی | اصطلاح۔ بقول بہار
و بحر و انند تنگ دست (میر خسرو ع) بران
تنگ روزی ببایدگریست ٭ که از بیم تنگی بود
تنگ زیست ٭ مؤلف عرض کند که موافق
قیاس و اسم فاعل ترکیبی است (اردو) مفلس

تنگری | بقول انند بکسر یکم و سوم در فارسی لغت
زبان خدای تعالی و تقدس را گویند مؤلف
عرض کند که ظاهر اسم جامد فارسی قدیم می نماید
ولیکن لغت ترکی است و صاحب لغات ترکی
ذکر این کرده خبر نیست که فارسیان استعمال
این کرده اند (اردو) خداوند تعالی مذکر۔

تنگز | بقول برہان و جامع و رشیدی ہمان
تنگز که بکاف تازی گذشت مؤلف عرض
کند که ما اشارهٔ این هم درانجا کرده ایم (اردو)
دیکھو تنگز۔

تنگ زعفران | اصطلاح۔ بقول بحر و آنند و مؤید باضافت ۔ برگ ہای زرد کہ در خزان می ریزد و بہار ہم بحوالۂ کشف اللغات ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس باشد۔ مشتاق سند استعمال می باشیم از اینکہ محققین اہل زبان ازین ساکت اند (اردو) وہ زرد پتے جو خزان میں درختوں سے گرین۔ مذکر۔

تنگ زیست | اصطلاح۔ بقول بحر و آنند مفلس و تنگدست مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ زندگی بہ تنگی کند موافق قیاس (اردو) دیکھو تنگدست کے پہلے معنے۔

تنگس | بقول برہان و رشیدی و جامع۔ ہمان تنگس کہ بکاف تازی گذشت مؤلف عرض کند کہ باشارۂ این ہمہ را انجا کردہ ایم اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو تنگس۔

تنگ ساختن کار | مصدر اصطلاحی بقول آصفی سخت کردن آن مؤلف عرض کند کہ مشکل انداختن کار است (حالی صفاہانی ؏)

بہ دانش خط بدانم کار را چون تنگ ساخت ॥ باین قدر دانم برات بوسہ را تنخواہ نیست ॥

(اردو) کام کو دقت اور مشکل میں ڈالنا۔ سخت کر دینا۔

تنگسار | اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و ناصری بر وزن سنگسار (۱) بمعنی فسخ است و فسخ در لغت بمعنی ضعف و جہل و فساد رای و نقصان عقل باشد و باصطلاح اہل تناسخ (۲) چیزی را دو مرتبہ تنزل واقع شدن چنانکہ انسانی بصورت حیوان دیگر جلوہ نماید و او را بگذارد و بصورت نبات چمن پیرا شود۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ در فرہنگہای معتبر دیدہ نشد غالباً تصحیف سنگسار است بمعنی کسی کہ سرش مثل سر سنگ باشد چہ سار بمعنی سر آمدہ مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش فہمیہاست کہ لفظاً و معنیً چیز دیگر است۔ صاحب سفرنگ

بشرح نو زدہمی فقرہ (نامۂ شت ساسان نخست) تنگسار را بہ فتح تای فوقانی و سکون نون گفتہ کہ بمعنی دوم است و این قدر صراحت فرید کہ السنائی کہ بر وبندگان پیوندد و آنکہ از بدی درزش جانوران ناگو یا درخور خوی درآیند آن را تنگسار بہ فتح نون و سکون نون ثانی نام است **مؤلف** عرض کند کہ لغت زند و پازند باشد معاصرین عجم ازین بی خبر اند باعتبار جامع و ناصری کہ ہر دو اہل زبان اند این لغت را بہر دو معنی اسم جامد فارسی قدیم دانیم (اردو) (۱) ضعف جہل نقصان عقل۔ مذکر (۲) اصطلاح اہل تناسخ میں۔ روح انسان کی وہ حالت جو وہ جسم میں نباتات میں منتقل ہونے سے پیدا ہوتی ہے۔

تنگسال اصطلاح۔ بقول بحر و انند بمعنی سال قحط و امساک باران **مؤلف** عرض کند کہ بموافق قیاس است و معاصرین عجم ہم متفق اند این می کنند (اردو) وہ سال جس میں قحط یا امساک باران ہو۔ دکن میں بد ہنگام اور کم ہنگام کہتے ہیں۔ مؤنث۔

تنگست بقول جامع ہمان تنگست کہ بکاف عربی گذشت **مؤلف** عرض کند کہ صراحت معنی ہمہ را انجا کردہ ایم نظر باعتبار جامع کہ محقق زبان خود است این را مبدلش میدانیم چنانکہ گند و گنْد (اردو) دیکھو تنکست۔

تنگسودا اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی گران فروش اسم فاعل ترکیبی است (سنجر کاشی ؎) امروز تا جر گشادہ دل باید پتنگ سودا کند زبان نرخ ہا (اردو) گران فروش۔

تنگ شاپور اصطلاح۔ بقول ناصری و انند تنگی است در حوالی شہر کازران فارس کہ آن را خورۂ شاپور گویند و در انجا شہری بودہ کہ شاپور پادشاہ ایران بنا ساختہ

بنا نموده و در میان آن تنگ فراخ رودی
آب روان است که آن را رود شاپور گویند
و هر دو طرف رود حجاریها بر کوه کرده اند و
صورتها ساخته اند و چهار مرتبه مقرر داشته اند
از طرف یمین شکل سوار است کشیده اند
و چنان می نماید که چهار نعل سواران بحرکت
آمده و هر مرتبه نشانده شکل سوار است و
طرف دیگر پیاده صف کشیده و در زیر منقش
شاپور در مرتبه ثالث شکل سوار ایستاده است
که خود شاپور باشد که یک تن را در زیر پای
اسپ انداخته و گویند صورت قیصر روم است
که بدست شاپور اسیر گشته و هنگام سواری
می خفته و شاپور پای بر شانه و کتف آن می نهاده
سوار می شده و پیادگان هر یکی در دست چیزی
دارند یکی شیری می کشد و یکی پیل می راند و دیگری
اسپ با عرّاده در حرکت آورده و بعضی شمشیر
و بعضی نیزه در دست دارند که از شطر سلطان

می گذرند و منقش طرف دیگر کوه که او نیز به شاپور
می ماند و اکنون نیمی از تن آن باقی است از زیر
اشکال جدول آبی از کوه تراشیده اند و به آن
واسطه خراب شده است و این جدول را از
رودخانه برداشته که تخمیناً از رودخانه پهلی پنجاه
ذرع از زیر آن اشکال جاریست و از بالای
رود جدا کرده اند و یک طرف را که بجانب رود واقع
است از آهک و سنگ بالا آورده اند تا کنون
آباد و بحال خود باقی است و بعضی جا سنگ را
تراشیده ممر آب قرار داده اند اکنون اگر کسی بخواهد
به تماشای آن اشکال رفته از همان ممر آب باید
رفت که اکنون خشک است از آن جایی که سنگ
تراشیده اند ختم شده عبور باید کرد و وقتی [illegible]
از در سفید به کازران و شیراز می رفتم عمداً
برای تماشای آن صور از درون تنگ به
پهلوی رودخانه آمدم نقوش دیگر نیز در آنجا
حجاری و نقاری شده که تفصیل آن در این مقام

لازم نیست مؤلف عرض کند که مرکب اضافی
است (اردو) تنگ شاپور ایک درّہ یا تنگی مشہور
کا نام ہے جس کو شاہ شاپور نے حوالی شہر کازرون
میں بنایا ہے جس میں سنگی تصاویر ہیں۔ مذکر

تنگ شام | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار
و آنند کبیر اگر شام (مخلص کاشی سہ) باین جمال
پریشان شده بر صبح وطن دارد دل آواره ام
در تنگ شام حلقه مویی او مؤلف عرض کند
که مقصود محققین بالا از وقت تنگ شام است
که میان روز و شب بسیار کم باشد (اردو)
شام۔ مؤنث۔

(۹۶۰۸) **تنگ شدن جا** | استعمال۔ بمعنی تنگی
است مؤلف عرض کند که موافق قیاس
(ظهوری سه) هر دو فی بیرون آمد و جا تنگ
شد است که بیم دارم که [illegible] بیرون را
(اردو) جگہ تنگ ہونا۔

تنگ شدن جامه بر بالا | استعمال
بقول بہار بمعنی حقیقی است و خصوصیتی با
لفظ جامه و بالا ندارد بلکه برای همراه فات
آنهم مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است (محمد قلی سلیم سه) جسم زار ما رسید
بالیدن از غمهای او گشته لباس زندگانی
تنگ بر اندام ما (اردو) لباس جسم
پر تنگ ہونا۔

تنگ شدن خبر | مصدر اصطلاحی
بقول بہار کنایه از کم بهم رسیدن و دشوار
یاب شدن خبر است (ظهوری سه) قلم
شکستم و اندوه نامه کردم مختصر چه حرف
در لب قاصد نهم خبر تنگ است مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است اگرچه از سند
بالا استعمال این مصدر لفظاً پیدا نیست و
لیکن عیبی ندارد حاصل آن همین است
(اردو) خبر نہ ملنا۔

تنگ شدن دستگاه | مصدر اصطلاحی

بقول بہار و بحر دشوار یاب شدنش مؤلف عرض کند کہ مقصودش غیر از تنگ شدن قدرت و طاقت نباشد (صائب ؎) اگر باین دستور گردد دستگاه عیش تنگ ؛ صبح نتواند تبسم را مکرر ساختن ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال تنگ گردیدن دستگاه پیدا است چیزی ندارد کہ شدن و گردیدن مرادف یکدیگر است (اردو) قدرت اور طاقت کم ہونا۔

تنگ شدن قبا | استعمال ۔ بہار و کمر این کرده (۱) مرادف ہمان تنگ شدن جامہ باشد و (۲) بقولش کنایہ از بی طاقت شدن و (۳) تنگی معاش (نعمت خان عالی ؎) از شوق اینکہ روی تو گلہا تنگ می شود ؛ گل را قبای رنگ بہ بر تنگ می شود ؛ مؤلف عرض کند کہ ورای معنی اول بمعنی دوم و سوم بصورت اضافت باشد نہ بدون آن و تخصیص معنی دوم و سوم ہم درست نباشد مثلاً اگر گوییم کہ قبای عقل بر و تنگ شد معنیش ہمین باشد کہ کم عقل شد یا بیدانش پس برای مصدر زیر تعریف معنی اول کافی است مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر شدن پیدا است کہ بجای خودش می آید۔ (اردو) دیکھو تنگ شدن جامہ۔

تنگ شدن کار | استعمال بقول بہار لازم تنگ گرفتن کار (سلمان ساوجی ؎) کار رسد تنگ برین دل خبر یار کنید ؛ دوستان بہر خدا چارۂ بیمار کنید ؛ (صائب ؎) چنان ز حسن تو شد کار تنگ بر خوبان ؛ کہ دور خوبی مہ در حصار ہالہ گذشت ؛ (ظہوری ؎) کار بر تو ز ساقی شده خوش تنگ و گر ؛ دل گرفتار باین وسعت مشرب شده است ؛ مؤلف عرض کند کہ این لازم تنگ کردن است بمعنی تنگی کار یعنی گشایش در کار باقی

نماندن از قبیل تنگ شدن میدان (اردو)
کام میں گنجایش اور وسعت باقی نہ رہنا کام کم ہونا

تنگ شدن متاع مصدر اصطلاحی
بقول بہار بقیاس تنگ شدن خبر صاحب بحر
گوید کہ بمعنی دشوار یاب شدن متاع است و
خصوصیت با متاع ندارد بلکہ برای ماند متاع
ہم تنگ شدن را مضاف توان کرد مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس باشد (مخلص کاشی
ع) زلیخا بیت متاع دل چنین گر تنگ خواہد شد
ہ ز قحط عدل میان دلربایان جنگ خواہد شد ہ
(اردو) متاع کا کمیاب ہونا۔

تنگ شدن میدان استعمال بہار
بذکر این از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
وسعت میدان باقی نماندن موافق قیاس است
و بمعنی حقیقی ولیکن بحالت اضافت این بسوی
چیز یا معانی دیگر پیدا می شود کہ حاصل آن تنگی
میدان مضاف الیہ باشد چنانکہ تنگ شدن میدان
رقم و امثال آن (صائب ع) از شکوہ حسن
میدان تنگ بہ آہوان شدہ است ہ دامن صحرا
ز یک دو دیوانہ پرچون شدہ است ہ (عرفی ع)
عرفی ہمہ لافی بدعا نیز قلم شو ہ بشتاب کہ میدان
نشود تنگ رقم را ہ مخفی مباد کہ از سند دوم
استعمال مصدر شدن پیداست کہ بجای شدن
می آید (اردو) میدان تنگ ہونا وسعت
میدان باقی نہ رہنا۔

تنگ شدن وقت استعمال بقول
بہار عبارت از کم فرصتی مؤلف عرض کند
کہ موافق قیاس و بمعنی حقیقی است (صائب
ع) تا نگہ وا شدہ است از خط تنگ وقت آن دہان
ہ بوسہ زان لعل شکر بار می خواہد دلم ہ مخفی مباد
کہ از سند بالا استعمال تنگ گردیدن وقت
پیداست عیبی ندارد کہ شدن و گردیدن ہر دو
مترادف یکدیگر است (اردو) وقت تنگ
ہونا۔ فرصت کم ہونا۔

تنگ شق استعمال ۔ بہار بذکر این از بمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی شگاف زائد بدارندہ اسم فاعل ترکیبی است (عرفی ۵) حرف مقصود دلی ریزد زود ٭ خامۂ طالع ما تنگ شق است ٭۔ (اردو) سخت شگاف جیسے یہ قلم سخت شگاف ہے یعنے اس کا شگاف سخت ہے اور

تنگ شکر اصطلاح ۔ بقول برہان (۱) کنایہ از دہان معشوق است مؤلف عرض کند کہ این استعارہ باشد و (۲) بمعنی حقیقی مرکب اضافی است کہ بستۂ شکر است بالفتح صاحب بحر بذکر بمعنی اول گوید کہ (۳) فنی است از کشتی و آن ہر دو پای حریف تنگ گرفتہ زور بر سر و سینہ اش آوردہ بر زمین زدن است بہار بذکر بمعنی اول و سوم گوید کہ (۴) بمعنی محبوب ہم ۔ صاحب سروری در ملحقات بر معنی اول و دوم قانع (خاقانی ۵) تنگ شکر تو ای بت خورشاد ٭ سبحان اللہ چہ تنگ و شیرین افتادہ ٭ (سعدی ۵) ز راوی چنین یاد دارم خبر ٭ کہ پیشش فرستاد تنگ شکر ٭ (حکیم شفائی ۵) آن زمان می کشتی پشیمانی ٭ گر بہ بیت کشتم بہ تنگ شکر ٭ (صائب ۵) بوسۂ از لب شیرین تو ای تنگ شکر ٭ ما گرفتیم بخواہیم عطای تو کجاست ٭ وارستہ بر معنی سوم قناعت کردہ و ناصری در ملحقات بر معنی اول ۔ خان آرزو در سراج ہمزبانش صاحب تحقیق الاصطلاحات معنی چہارم را آوردہ بخیال ما و رای معنی دوم دیگر ہمہ معانی استعارہ باشد نسبت معنی سوم عرض می شود کہ چون استعمال فن کشتی کنند ہیأت مغلوب بشکل تنگ شکر می باشد کہ در دست غالب است (اردو) (۱) تنگ شکر بقاعدۂ فارسی دہان معشوق کو کہہ سکتے ہین ۔ مذکر (۲) تنگ شکر بمعنی حقیقی ۔ بستۂ شکر ۔ مذکر (۳) فن کشتی کا ایک مخصوص داؤن ۔ مذکر (۴) معشوق ۔ مذکر

(ف ع) **تنگ شکر پیدا شدن** مصدر اصطلاحی پیدا شدن تنگ شکر است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد (ظهوری ؎) دهن تنگ تو کیست با این تنگی و این شیرینی ٭ که بهر حرفش تنگ شکری برخیزد ٭ تحقیق مباد که از سند بالا استعمال مصدر برخیزد بدین پیداست عیبی ندارد که بجای خود شد می آید (اردو) تنگ شکر پیدا ہونا۔

(ع ف) **تنگ شکر گشادن** مصدر اصطلاحی بمعنی حقیقی است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس (ظهوری ؎) تنگ شکر اگر گشاید به سوال ٭ کی بشنوند از آن لب شیرین جواب تلخ ٭ (اردو) تنگ شکر کھولنا یعنی شکر کھولنا۔

تنگ ظرف اصطلاح۔ بقول ملحقات برهان بمعنی ساده لوح۔ بهار گوید که مرادف تنگ ظرف است که بکاف تازی گذشت۔ **مؤلف** عرض کند که اتفاق داریم با او (صائب ؎) دیدن لعل لبش خاموش می سازد مرا ٭ تنگ ظرفم رنگ می مدهوش می سازد مرا ٭ (بیدل ؎) ز چشم تنگ ظرف خود بچشم پستی می آیم ٭ چنان گرداب گیرد بحر را در حلقهٔ آغوشم ٭ (اردو) تنگ ظرف۔ بقول آصفیه اوچھا کم حوصله۔ پست همت۔

(الف) تنگ عیش اصطلاح۔ بقول برهان و بحر و رشیدی کنایه از مفلس و بی چیز و صاحب اندوه۔ خان آرزو در سراج همزبان برهان و در چراغ هدایت هم (سلیم ؎) برای جلیست دگر تنگ عیشی مرغان ٭ که غنچه کرد چو گلبن فراخ دامان را ٭ بهار گوید که مرادف تنگ روزی است (کمال خجند ؎) بی رخت شد چون دهانت عیش من ٭ تنگ عیش است آنکه جهانیش نیست ٭ **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و از سند اول استعمال ...

(ب) تنگ عیشی هم پیداست که بمعنی مفلسی باشد (اردو) الف مفلس ب مفلسی۔ مصیبت

تنگ فرصت | اصطلاح - بقول انند بمعنی کم فرصت می فرماید که در قصیدهٔ مرزا ازا بنگ جو یا مستعمل است **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تنگ فرصت کم فرصت -

تنگ کردن | استعمال - بقول بهار بمعنی سخت گرفتن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است بمعنی حقیقی و بحالت اضافت این مصدر بسوی دیگر معانی دیگر پیدا می شود که در ملحقات می آید (اردو) تنگ کرنا -

تنگ کردن جای بر کسی | مصدر اصطلاحی - بقول بهار متعدی تنگ بودن جای بر کسی که گذشت (صائب ؎) خط جای بوسه بر لب لعل تو تنگ کرده ٭ اینش سزا که حرف بجا نشنود کسی ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) جگه تنگ کرنا -

تنگ کردن کار بر کسی | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر تنگ کردن کار کرده گوید که سخت کردن آن (صائب ؎) بر طوطی ما شکر اگر کار کند تنگ ٭ چون خوش سخنی طوطی ما را شکری هست ٭ **مؤلف** عرض کند که بمعنی دشواری انداختن کار کسی است مقابل آسان کردن کار بر کسی (اردو) کام مین دشواری پیدا کرنا -

تنگ کردن معده | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که کنایه از پرخوردن است (سعدی ؎) بجز سنگدل نکی کند معده تنگ ٭ چو بینند کسان بر شکم بسته سنگ ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است تحقیق ما آنکه در سند بالا استعمال مصدر کردن است که بجای خوردنش می آید (اردو) سیری کے ساتھ تنگ کرانا -

تنگ کردن نقش | مصدر اصطلاحی بقول بهار خفه کردن (صائب ؎) نقش بر آئینه نتواند نقش را تنگ کرد ٭ از هجوم عکس تنگ گردد

تنگ میدان خانہ ام ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (اردو) دم رکنا تنفس کو تنگی ہونا

تنگ کشادن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی حقیقی وا کردن تنگ شکر و امثال
آن (امامی ہروی ؎) عقد لولو نمودہ دریاقوت
تنگ شکر کشادہ در گفتار (اردو) تنگ
شکر وغیرہ کو کھولنا۔

تنگ گردیدن دستگاہ مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بہم رسیدن
و دشوار یاب شدن آن است **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی تنگ شدن قدرت و کم شدن
اقتدار باشد و بس (صائب ؎) گر باین
دستور گردد دستگاہ عیش تنگ ۔ صبح نتواند تبسم
را مکرر ساختن ۔ (اردو) قدرت تنگ
ہونا اقتدار گھٹنا۔

تنگ گردیدن میدان مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ سفیر گوید کہ بتنگی و سختی مبتلا شدن
است **مؤلف** عرض کند کہ کافی بودن
جامعنی حقیقی این است و کنایہ باشد از سختی و
تنگی (صائب ؎) نقش بر آئینہ نتواند نفس
را تنگ کرد ۔ از ہجوم غم نگردد تنگ میدان
خانہ ام ۔ (اردو) جگہ تنگ ہونا تنگی میں
مبتلا ہونا۔

تنگ گردیدن وقت مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی گوید کہ بمعنی تنگ شدن وقت
است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
ولیکن از سند صائب بمعنی کم فرصت شدن
پیدا است و ہمان باشد مقصود آصفی (صائب
؎) تا نگردید است از خط تنگ وقت آن
دہان ۔ بوسۂ زان لعل شکر بار می خواہد دلم
(اردو) کم فرصت ہونا۔

تنگ گرفتن مصدر اصطلاحی بقول
بحر تنگ کردن و تنگ بودن ۔ بہار گوید کہ

بمعنی سخت گرفتن (علی خراسانی ؎) در حوصله
نیست علی طاقت آہی ٭ از بسکہ ہر اشتیاق تنگی
تنگ گرفتست ٭ (مخلص کاشی ؎) تنگ گیر
بردم گریت اسپ بقاست ٭ کہ گشتن تنگ ہمین
بگیرد و روز بر سر پاست ٭ صاحب شیدائی می فرماید
کہ بمعنی سخت گیری است برای درماندہ ساختن
و بیچارہ گردانیدن مؤلف عرض کند کہ در
سند دوم استعمال گیردن است کہ بجایش می آید
(اردو) تنگ کرنا، تنگ ہونا، سخت برتاؤ کرنا

تنگ گرفتن کار مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ می فرماید کہ سخت
گرفتن است مؤلف عرض کند کہ بمعنی سختی
کردن در کار باشد (کلیم ہمدانی ؎) بر طاقت
ما کار چنین تنگ مگیرید ٭ ای خوش کمران تنگ
چند بد میان را ٭ سختی مباد کہ در سند بالا استعمال
مصدر گیردن است کہ بجایش می آید (اردو)
کام میں سختی کرنا، سختی کرنا۔

تنگ گشتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر (تنگ گشتن میدان) کردہ گوید کہ بمعنی مبتلا
شدن بہ تنگی و سختی است مؤلف عرض کند
کہ تنگ گشتن مرادف تنگ شدن بمعنی حقیقی
است اضافت این بسوی جا و میدان وغیرہ
ہمہ بمعنی تنگ شدن آن است و تنگ گشتن
کسی بمعنی تنگ شدن کسی است (کمال اصفہانی
؎) گشتہ بر دشمن تو روی زمین تنگ چنان
٭ کہ نیابد بجز از زیر زمین جای مفر ٭ (صائب
؎) از بس کشید ابر بہ بر تنگ باغ را ٭ پیدان
خندہ بر دہن غنچہ گشت تنگ ٭ (اردو)
تنگ ہونا۔

تنگ گیری اصطلاح۔ بقول بہار و بحر
دانند کنایہ از سخت گیری است (صائب
؎) ز تنگ گیری چرخ خسیس نزدیک
است ٭ کہ در گلوی ہمان صائب استخوان
ماند ٭ مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر

تنگ گیرفتن است (اردو) سخت گیری	سختی ۔ مؤنث ۔

(الف) تَنگلوشْ
(ب) تَنگلوشا

الف ۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع بالامم بہ وزن پردہ پوش (۱) نام کتاب لوشای حکیم رومی است وصنائع وبدائع این کتاب در برابر صنائع وبدائع ارتنگ مانی منقاش است وہمچنانکہ کتاب مانی را ارتنگ خوانند این کتاب را تنگ نامند وبعضی گویند (۲) عمل خانۂ رومیان است در صورتگری وصنائع وبدائع نقاشی واین بمقابل نگارخانۂ چینی است وبعضی گویند (۳) نام حکیمی است بابلی ۔ صاحب رشیدی معنی سوم را ترک کرد صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید کہ اصح اینکہ تنگ لوش از اہل بابل ومعاصر ضحاک بر ملت صابئین وصاحب کتاب وجوہ وحدود وبودہ است (حکیم خاقانی ۔) بنام قیصران سازم تصانیف ٭ بہ از ارتنگ چین وتنگ لوشا ٭ (نظامی ۔) قطب آن پیکر جنوب وشمال ٭ تنگ لوشای صد ہزار خیال ٭ خان آرزو در سراج بذکر ہر سہ معانی بالا گوید کہ در نسخۂ غایۃ المراد فی وفق الاعداد مسطور است کہ بدانکہ آنچہ درین باب از اعمال انبیا واولیا ومکاشفات حکما وقدما بافادہ واستفادہ رسانیدہ باشد چون صحف ہرادریس وخواص درجات وثابتات تنگلوشاہ بابلی واز نوامیس افلاطون آلہی وخواص طلسمات ہندلیطاس وبلیناس واز کلیات ارسطو وذخیرۂ اسکندری واز سخنان طمطم وثلثیۂ ہندی واز شامل سکاکی واز مکتوم امام فخرالدین رازی واز کتاب خاتم امام محمد غزالی اقتباس رفتہ پس ازین عبارت واضح می شود کہ تنگلوشا نام حکیمی است از ساکنان بابل کہ در علم طلسمات ونیرنجات وارثماطیقی مشہور ومعروف بود وغالبش در بیت خاقانی

درین صورت یک گونه مسامحت خواهد بود و نام صاحب کتاب بمعنی کتاب استعمال کرده می شود چنانچه لفظ سیبویه که بجای کتاب او استعمال نمایند واین طرز در زبان تازی بسیار استعمال کرده می شود کما لایخفی علی المتتبع مؤلف عرض کند که خیال ما همین قدر است که تنگلوش نام حکیم است و تنگلوشا نام کتاب باتکار خانه اش که معنی اوّل و دوم است و همین است خیال صاحب ناصری هم واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) الف و ب (۱) ایک کتاب کا نام ہے جو فن صنائع اور بدائع سے متعلق ہے جس کا نام تنگلوش ہے۔ مؤنث۔ (۲) ایک مکان جس میں حکیم تنگلوش کے صنائع اور بدائع جمع تھے۔ مذکر۔ (۳) ایک حکیم کا نام ہے جو اس کتاب کا مصنف تھا مذکر

تنگ معاش اصطلاح۔ بقول بہار و بحر داند بمعنی تنگ عیش (عرفی سہ) بہ بخل وعدہ تراش وقناعت عیاش ہ بصدق تنگ معاشا وخوشا مدجرّار ہ مؤلف عرض کند که موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو تنگ عیش۔

تنگ میدان اصطلاح۔ بقول بہار و اننداَنکه میدان کوتاه داشته باشد (شیخ شیراز سہ) فزون بینیم اوصاف شہ از حساب ہ نگنجد درین تنگ میدان کتاب ہ (صائب سہ) پرده پوش پای خواب آلوده صائب دامن است ہ باگران جانی زخاک تنگ میدان مسیح ہ مؤلف عرض کند که (۱) از سند اول معنی میدان تنگ پیداست وبدین معنی قلب اضافت باشد و از سند دوم (۲) اسم فاعل ترکیبی (اردو) (۱) تنگ میدان۔ وہ میدان جو تنگ ہو (۲) وہ شخص جس پر میدان تنگ ہو

تنگ میدانی صبح اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی بی بقائی صبح مؤلف عرض کند که موافق قیاس است۔ صاحب ملحقات بر ما هم

این با آورده (اردو) صبح کی ناپائداری ۔ مؤنث

تنگنا اصطلاح ۔ بقول ناصری رضا قلی (۱) بمعنی جای تنگ و (۲) درهٔ میان کوه و (۳) راه میان دو کوه و (۴) محل زحمت و رنج ۔

(خواجه حافظ) در تنگنای حیرتم از نخوت رقیب ۔ یا رب مباد آنکه گدا معتبر شود ۔ بهار که (۵) کنایه از قبر و لحد نیز ۔ صاحب فراتی به جای تنگ قانع ۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم و چهارم گوید که بمعنی قالب آدمی و (۶) بمعنی دنیا هم و تحقیق آنست بونان معنی مقدار است چنانکه فراخنا و پهنا ۔ صاحبان بحر و برهان و جامع به (تنگنای) که فرید علیه همین است ذکر هر پنج معانی اول کرده بهار گوید که حق آنست که بمعنی مطلق جای تنگ است چنانچه از مواقع استعمال همین معلوم می شود (محمد [illegible]) در تنگنای حلقهٔ این اژدهای پیر پوشد ۔ چون لعاب افعی در حلق من زلال ۔ (ظهیر فاریابی) از سموم قهر تو اندر تنگنای معرکه ۔ چون عرق بیرون تراود مغز خصم از استخوان ۔ مؤلف عرض کند که معنی اول حقیقی است و دیگر همه معانی مجاز آن قلب تنگنا نای تنگ است و اسم فاعل ترکیبی هم بمعنی مبالغه که نا بمعنی محل و مکان هم آمده چنانکه برهان هم در ناخدا این ذکرش کرده (اردو) (۱) تنگ جگہ ۔ مؤنث (۲) پہاڑی درہ ۔ مذکر (۳) گھاٹی ۔ اسم مؤنث ۔ بقول آصفیہ دو پہاڑوں کے درمیان کا راستہ (۴) زحمت اور رنج کا مقام ۔ مذکر (۵) قبر ۔ مؤنث (۶) انسان کا قالب ۔ مذکر ۔ (۷) دنیا ۔ مؤنث ۔

تنگنای خاک اصطلاح ۔ بقول بحر و ملحقات برهان (۱) دنیا (۲) قالب آدمی (۳) قبر ۔ صاحب مؤید به معنی اول و دوم قانع ۔ مؤلف عرض کند که هر سه معنی موافق قیاس و کنایه باشد (اردو) (۱) دنیا ۔ مؤنث (۲) قالب انسان ۔ مذکر (۳)

قبر مؤنث ۔

تنگنای دهر | اصطلاح ۔ بقول بحر و ملحقات برهان و مؤید دنیا باشد **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) دنیا مؤنث

تنگنای ظلمت | اصطلاح ۔ بقول بحر (۱) کنایه از دنیا **مؤلف** عرض کند که شک نیست که موافق قیاس است و (۲) برای قبر هم استعمال توان کرد (اردو) (۱) دنیا (۲) قبر مؤنث

تنگ نشیمن نهنگ | اصطلاح ۔ بقول بحر و ملحقات برهان (۱) آسمان (۲) دنیا (۳) زمانه **مؤلف** عرض کند که قلب اضافت نهنگ تنگ نشیمن است و موافق قیاس (اردو) (۱) آسمان مذکر (۲) دنیا مؤنث (۳) زمانه ۔ مذکر ۔

تنگ نظر | اصطلاح ۔ بهار و انند ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که (۱) قلب اضافت نظر تنگ است و (۲) کنایه از ممسک هم (صنا... سله) اشکم که بهر تنگ نظر گرم نجوشم / آهم که بهر سرد نفسی یار نباشم (اردو) (۱) نظر تنگ مؤنث (۲) بخیل ممسک

تنگو | بقول برهان و جهانگیری و جامع بالفتح با واو مجهول بر وزن بدرو نام پادشاه ختا و ختن است (تمیار لویکی ـ) باحکم قدیم توجه کسری و چه قیصرها در پیش قضای توجه خاقان و چه تنگوها صاحب رشیدیها می فرماید که صحیح پیگوست بپای فارسی و بای حطی و بقول جهانگیری مخفف تانگو بمعنی جاه صاحب مؤید بحوالهٔ اداة متفق با برهانها **مؤلف** عرض کند که ندانیم صاحب رشیدی را تصحیح این لغت به پیگو چگونه کرد، پیگو بجای خودش گذشت و اشاره از معنی درنجا نیست ما باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است این را صحیح دانیم ـ علم است و وجه تسمیه بوضوح نه پیوست البته تنگو به کاف عربی بهمین معنی گذشته است و متحقق نشد که درین هر دو اصل کدام است و مبدلش کدام (اردو) تنگو ۔ پادشاه خطا و ختن کا نام مذکر

تنگوز بقول انند و غیاث بالفتح و کاف فارسی مضموم و سکون زای معجمه و قبل از آن واو غیر ملفوظ بمعنی خوراک است **مؤلف** عرض کند که اگر سند استعمال بدست آید اسم جامد فارسی قدیم دانیم (اردو) خوراک ـ مؤنث ـ

تنگه بقول برہان و جامع بفتح اول و ثالث و سکون ثانی (۱) مقداری از زر و پول باشد باصطلاح صرّافی ـ بہار گوید که نوعی از نقد رائج ہندوستان و آن دو فلوس باشد و بحوالهٔ صاحب تاریخ فرشته گوید که دران عصر یک توله طلا و نقره مسکوک را می گفتند (الخ) (میر خسرو ـ ه) بود ز احسان جلالی بدوام ٭ تنگه زاهر و تبرّ زر عام ٭ صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم گوید که (۲) مقام تنگ را ہم گویند و (۳) راه تنگ **مؤلف** عرض کند که اصل این بمعنی اوّل به کاف عربی است که گذشت و این مبدّل آن چنانکه کند و گند و بمعنی دوم و سوم فارسی جدید و موافق قیاس است که ہای نسبت بر لفظ تنگ زیاده کرده اند (اردو) (۱) دیکھو تنکه کے پہلے معنی (۲) تنگ مقام ـ مذکر (۳) تنگ راسته ـ مذکر ـ

تنگه بغرا اصطلاح ـ بقول برہان و بحر و مؤیّد و ناصری کنایه از برگ بغرا است **مؤلف** عرض کند که اصل این تنکهٔ بغرا بود که اشارهٔ آن بمعنی سوم تنکه بکاف تازی گذشت و این مبدّل آنست چنانکه کند و گند (اردو) دیکھو تنکه کے تیسرے معنے اور برگ بغرا ـ

تنگی بقول فدائی ـ دشمنان فراخی و فراوانی که کم بودن چیزہای خوراکی باشد و بتازی قحط و غلا (ظہوری ـ ه) ہیچکس مہر و محبت از نفسِ خود در دل نجید ٭ طاقت و آرام را از تنگی جا رخصت است ٭ **مؤلف** عرض کند که یای مصدری بالفظ تنگ مرکّب است موافق قاعده (اردو)

تنگی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ فراخی کے خلاف۔ کوتاہی۔ کمی۔

تنگ یاب اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و سروری و ناصری و بہار بیای حطی بر وزن فتح یاب آنچہ بدشواری بدست آید و عزیز الوجود (حکیم خاقانی ؎) صاحب سران همه تا تنگ بر ایشان زدند * کاین حرم کبریاست بار ربود تنگ یاب * (ولہ ؎) خاقانیا وفا مطلب زاہل عصر از آنکہ * در تنگنای دہر وفا تنگ یاب شد * خان آرزو در سراج گوید کہ تنگ یاب درینجا بمعنی کم است مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) کمیاب وہ چیز جو کم مل سکتی ہو۔ مؤنث۔

تنگ یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندش ہمان کہ بر تنگ یاب گذشت مؤلف عرض کند کہ مصدر اسم از تنگ یاب کہ محاورۂ زبان است استعمال دیگر مشتقات این مصدر در فارسی با از نظر ما نگذشت و این مصدر را محققین اہل زبان در بیان نیاوردہ اند پس ما ہم این را بدون ترکیب با لفظ دیگر درست ندانیم مثلاً می توان گفت کہ عرصہ را بر وی تنگ یافتیم (اردو) تنگ پانا۔

(۵۵۰)

تنگی اندوختن استعمال۔ مصیبت و پریشانی دست خود جمع کردن و بر خود گرفتن مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) حبشت بود دل آن تنگی کہ می اندوخت * چنین فراغ غمش ہیچ جای دانہ نشست * (اردو) پریشانی اور مصیبت کا اپنے ہاتھوں مول لینا۔

تنگی خانہ از بیرون در است مثل۔ بہار گوید کہ کنایہ ایست کہ وجود نیک و بد امروزی نیست بلکہ از روز ازل است۔ صاحب انند نقل نگار بہار بدین اختلاف کہ بیرون را درون

کرده مؤلف عرض کند که معاصرین عجم قول
بهار را می‌پسندند و فارسیان این مثل را بجای
(مالی که نکوست از بهارش پیداست) استعمال
کنند مقصود آنست که خانهٔ تنگ است یا کشادگی
از در او ظاهر می‌شود و ضرورت آن ندارد
که ما از داخل مکان این امر را معلوم کنیم بلکه از
بیرون معائنهٔ در آن هم معلوم می‌شود پس احوال
دل انسان از مشاهدهٔ رویش معلوم می‌گردد و کیفیت
قیافهٔ انسان خبرش می‌دهد و در همین قسم اشیاء
استعمال این مثل می‌کنند پس آنچه بهار تعریف
این مثل کرده است درست نباشد قابل
(اردو) دکن میں کہتے ہیں "گھر کی گنجائش
دروازہ ہی سے" جس کا مطلب یہ ہے
کہ ہم کو دروازے سے خود معلوم ہوتا ہے کہ یہ گھر
چھوٹا ہے یا بڑا اس کا استعمال اس مقام پر
کرتے ہیں جہاں کسی شخص کے دلوں کو قیافے
سے معلوم کرتے ہیں۔

تنگی سال | اصطلاح۔ بقول بهار و انند
مجازاً کنایه از امساک باران و قحط (باقر کاشی ص)
آنکس که فراخ روزی آمد به از تنگی سالی غم ندارد
مؤلف عرض کند که موافق قیاس است۔
(اردو) امساک باران۔ قحط۔ کال۔

تنگی کشیدن | استعمال۔ بهار ذکر این
کرده از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش
مؤلف عرض کند که ابتلای تنگی شدن و زحمت
تنگی برداشتن است (صائب ص) چه فارغ
اند ز بیم فشار تنگی قبر کسان که تنگی بسی
کشیده اند امروز ها (اردو) تنگی میں مبتلا ہونا۔

تن محرم آسا | اصطلاح۔ بقول ملحقات
برهان و محیط کنایه از تن بیگناه است باعتبار بی
منقوط بودن لفظ محرم۔ صاحب مؤید بحوالهٔ قنیه
ذکر این کرده گوید که شاید بنا بر آنست که لفظ
محرم را هیچ نقطه نیست بخلاف اسامی دیگر ناجهای
که منقوط اند والله اعلم بحقیقة الحال مؤلف

عرض کند که یکی از معاصرین عجم گوید که در ایران
مجریان را لباس نمی دهند بغیر لنگی مختصر و ازینجا
رسم و آئین معلوم می شود که درین اصطلاح
مجرم است که محققین بالا آنرا مجرم خوانده اند و
از ینکه لطف معنی در لفظ مجرم به از بی نقطی لفظ
مجرم است همین قیاس صحیح معلوم می شود ـ
(اردو) ننگا ـ برهنه ـ

تلند بقول برهان و جهانگیری و جامع و
رشیدی بر وزن کمند (۱) عنکبوت باشد
و (۲) مردم کاهل و تنبل را نیز گویند ـ صاحب
برهان می فرماید که تلنده هم بزیادت واو آخر
بمعنی اول می آید ـ صاحب سروری بمعنی اول
قانع و صاحب ناصری گوید که تلند و تلندو و
تلنده هر سه مرادف یکدیگر بمعنی اول (آغاجی
ـه) ز باریکی و سستی هر دو پایم تو گوئی
بیشکی پای تلند است ـ صاحب نوادر بذیل
مصدر تلنیدن ذکر این کرده **مؤلف** عرض

کند که این مخفف تلنده باشد که اسم فاعل مصدر
تلنیدن است بمعنی اول و تلندو مبدلش بتغیر
اعراب که کسر نون را به فتح بدل کرد و نتیجه معنی
زبان است و دیگر بهیچ معنی و وهم بسبیل مجاز
باشد که کاهل هم مثل عنکبوت بر یک جای باشد
و سیر بسیار نمی پسندد (اردو) (۱) مکڑی
مؤنث (۲) سست اور کاہل ـ

(الف) تلندو | الف بقول برهان مرادف
(ب) تلنده | تلند که گذشت و ب
بقولش (۱) مرادفش و (۲) آلتی هم که جولاهگان
آن را کلوک می گویند و (۳) بمعنی تلنیدن و
کشیدن ـ صاحب جامع نسبت الف همزبانش
و نسبت ب بذکر هر سه معنی بالا اینقدر اضافه
کند که (۴) فاعل آن ـ صاحب رشیدی هر دو
را مرادف یکدیگر بمعنی اول داند (میر معزی الف
ـه) شود در پناهت چو سکندر ز اگر خانه
سازم ز تار تلندو ز و هم او ذکر معنی دوم

ب هم کرده صاحب سروری نسبت الف
بر دو کسر بمعنی اوّل قناعت فرموده و نسبت ب بمعنی
اوّل و دوم را آورده صاحب ناصری الف را
با ب بمعنی اوّل آورده صاحب فدائی نسبت الف
گوید که با هر دو زبر هم شده و که عنکبوت است
مؤلف عرض کند که ب اسم فاعل مصدر
تنیدن است بمعنی چهارم که حقیقی است و الف
مبالغش و بمعنی اوّلش مجاز آن که عنکبوت هم تنندهٔ
تار خود است و معنی دوم ب هم مجاز معنی چهارم
که آلهٔ مذکور هم کار تنیدن می‌کند و معنی سوم بیان
کردهٔ برهان غلط است که اسم فاعل اصطلاحی
مصدری نمی‌کند و صاحب جامع هم در معنی سوم
با برهان سکندری خورده وای بر این محقق اهل
زبان که از قواعد زبان خود کاری نگیرد (اردو)
الف - مکڑی - مؤنث - ب (۱) مکڑی مؤنث
(۲) جولاہون کا ایک آلہ جس سے بُننے کا کام
لیتے ہیں (۳) ناقابل ترجمہ (۴) بُننے والا -

تن نهادن بر چیزی | مصدر اصطلاحی صاحبان
آصفی و بهار و بحر ذکر این کرده گویند که بمعنی رضا
دادن و قبول کردن است مؤلف عرض کند که سوای فوق
قیاس باشد (رودکی سمرقندی ره) گر بلای عاشقی بر
من بلای ایزدیست ٭ تن نهادم بر بلا و دل بستم
با قضا ٭ (سعدی ره) فرق عزیز بهلوی
نازک نهاده تن ٭ مسکین به خشت بالشی
و خاک بستری ٭ (اردو) دیکھو تن دادن
بر چیزی -

تنو | بقول برهان و جامع و سروری و مؤید بر
وزن زلو (۱) قوّت و توانائی . صاحب فدائی می‌فرماید
که (۲) زور مند و (۳) دولت پادشاهی
و آنچه بتازی قوّت و قدرت و طاقت و
سلطنت می‌نامند مؤلف عرض کند که نزد ما تحقیق
واو نسبت بر تن چنانکه هندو است (اردو)
(۱) قوت - توانائی - مؤنث (۲) طاقت ور
(۳) دولت پادشاهی - مؤنث -

تنوب بقول برہان واننددرا. بفتح اول وضم ثانی وسکون واو وبای ابجد بلغت رومی نام درختی است در کوه های روم که قطرهٔ آن را از بیخ آن گیرند و آن را بعربی صنوبر صغیر خوانند چه مانند صنوبر است لیکن کوچک تر از آن. صاحب محیط بر قسم صغیر صنوبر قانع و هر چه بر صنوبر نوشته **مؤلف** عرض کند که ما تفاش بر این کرده ایم. اگر چه این لغت فارسی نیست ولیکن فارسیان استعمال این کنند که لغت خاص زبان خود ندارند از ینجاست که اہل لغت پابند فارسی زبان این را جا داده اند (اردو) چھوٹا صنوبر. صنوبر کا بیان آرس پر گذرا ہے۔

تنو تاس بقول برہان وجامع با فوقانی بالف کشیده وبسین بی نقطه زده صاحب علم وعمل را گویند صاحب ناصری بحوالہ برہان ذکر این کرده گوید که در دیگر فرہنگ ها نیافتیم صاحب مؤید این را بذیل لغات فارسی آورده **مؤلف** عرض کند که تاس بمعنی میل و خواہش گذشت و تن مقابل ہر دو معنی جسم پس معنی ترکیبی این مناسبتی با معنی صاحب علم وعمل ندارد ما این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) صاحب علم وعمل۔ وه شخص جو عالم بھی ہو اور عامل بر علم بھی۔

تن و توش استعمال۔ بہار ذکر این کرده از معنی ساکت و صاحب اننددرا نقل نگارش **مؤلف** عرض کند که بمعنی جسامت و فربہی است و توش یا بمعنی زن باشد که می آید (ملا خر اسانی سے) شعر
توسبر و تشو کتی مائل شو ہو یا آنچه خداداو بآن اقبال
شو بو با این تن و توشی که خداداده ترا کو چه خیزد میان سن او حائل شو ہو (اردو) تن و توش بقاعدهٔ فارسی اردو میں بھی کہہ سکتے ہیں۔ مذکر بمعنی جسامت۔ موٹاپن۔ فربہی۔

تنودن مصدر اصطلاحی بقول برہان وجامع وناصری

ونشیدی بر وزن نبودن بمعنی (۱) تنیدن و (۲) کشیدن باشد که می آید ـ (ناصر خسرو ؎) اشتر
چگونه لیسا و دگر ز پاکی علم ؛ که جان و دولت جز
از جهل و فعل بد نتنود ؛ صاحب بحر این را
سالم التصریف داند که غیر از ماضی و مستقبل و
اسم مفعول نیاید و معنی با برهان اتفاق دارد.
صاحب موارد این را کامل التصریف داند و نتنود
را بسکون نون و فتح واو مضارع این پندارد
و صاحب نوادر هم با نشش در معنی ـ خان
آرزو در سراج بذکر هر دو معنی گوید که
بمعنی اوّل مبدّل تنیدن باشد یا عکس آن
نه مرادف مؤلف عرض کند که در بیجا این
قدر کافی است که این را مبدّل تنیدن
دانیم که تحتانی بدل شده به واو چنانکه تارین و تارون
و صراحت ماخذ تنیدن بر تنستن گذشت (اردو)
(۱) دیکھو تنیدن یہ اسکے کل معانی پر شامل (۲) کھینچنا

تنور ـ بقول برهان بر وزن ضرور لفظی است مشترک میان فارسی و عربی و ترکی (۱) بمعنی
محل نان پختن. صاحب ناصری می فرماید که محل طبخ نان است و آن خم مانندی است که بنا
این حلقه را تنوره گفته اند. خان آرزو در سراج بذکر این گوید که مرادف تنوره بہمہ معانیش که
می آید و می فرماید که امام سیوطی در مهذّب از ابن درید و جوالیقی نقل کرده که این لفظ فارسی
است و از جملهٔ لغات عجمی است که در کلام الله واقع شده پس اغلب که به تشدید معرّب باشد
و به تحقیق فارسی و (۲) قسمی از سلاح مانند جوشن که هنگام جنگ بپوشند و (۳) بمعنی حلقه زدن
لشکر و غیره نیز که آن را جرگه و کرناک خوانند هم او در چراغ هدایت می فرماید که (۴) حوضی که کاغذ
گران مایه را در آن به آب حل کرده کاغذ سازند (وحید ؎) ز آب تنور است کارش روا ؛ که
از بن آب می گردد این آسیا ؛ ز نان نش بود آب دائم چکان ؛ که نم دیده است کس

در تنور آب و نان کہ بہار بند کر معنی اوّل و چہارم گوید کہ بمعنی اوّل سرد۔ فسردہ۔ گرسنہ نان
گرم از صفات و شکم از تشبیہات اوست و با لفظ تافتن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ در معرب
بودن این تنور شکی نیست۔ صاحب محیط المحیط این را در عربی زبان مرکب از تن و نور نوشتہ و تن
بمعنی دخان آوردہ کہ لغت عرب نیست و صاحب سوار السبیل کہ محقق معربات است این را تا حکم
کردہ می فرماید کہ فارسی قدیم تنور است بواسطہ سریانی یا عبرانی است و از دو کلمہ تن کہ بمعنی دود است
و کلمہ نور کہ بمعنی آتش و مرکب باشد می فرماید کہ بعضش عربی دانند بمعنی محل نان پختن **مؤلف** عرض
می کند کہ فارسیان این را از تن و نور مرکب کردہ اند کہ تن بمعنی خود است یعنی جسم و نور بمعنی ...
یک نون از دو نون مجتمعہ حذف شد پس معنی ترکیبی این چیزی است نور در تن دارد و کنایہ از ...
پختن نان کہ آتش دران روشن می باشد عربان این را بسبیل تعریب بہ تشدید نون خواندہ اند
معنی اوّل حقیقی است و بمعنی دوم مخفف تنورہ دانیم کہ می آید و معنی سوم مجاز باشد کہ حلقہ لشکر است
و معنی چہارم بیان فرمودۂ خان آرزو مبنی بر کلام وحید است و وحید در کلام خود از تنور آلہ گرفتہ
کہ فی زماننا آن را انجن گویند و آب درو جوش شد و بخار آب پیدا شود و از قوت این بخار کارہا
می گیرند و آسیا را ہم می رانند پس فارسیان این آلہ را تنور آب گویند کہ دران آب می جوشد
ازین تعریف تنور بمعنی چہارم حوض کاغذگران نیست بلکہ انجن است و بس (اردو) (۱) تنور۔
مذکر۔ دیکھو آتشدان (۲) اسلحہ سے جوشن کی ایک قسم۔ دیکھو تنورہ۔ مذکر (۳) لشکر کا حلقہ۔ مذکر
(۴) وہ انجن جس میں پانی گرم ہوتا ہے اور جس کی حرارت سے کام لیا جاتا ہے۔ مذکر۔

تنور از نان خود گرم داشتن	مصدر	اصطلاحی۔ بقول بحر بی نیازی روزگار ...

مؤلف عرض کند که معنی بالا موافق قیاس
است ولیکن استعمال این از نظر ما نگذشت
مشتاق سند استعمال می باشیم معاصرین عجم بر زبان
ندارند (اردو) بے فکری کے زمانہ بسر کرنا۔

تنور بدن اصطلاح۔ بقول بحر باضافت
ہمان که در عرف آن را کوٹھہ گویند بہار
ہم بر آنست و صاحب انند نقل نگارہ ہر دو **مؤلف**
عرض کند که سبحان الله چه خوش تعریف است
حیرانی فرمایند که این کنایه باشد از معده (اردو)
معده۔ دیکھو اشکنہ۔

تنور تافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که روشن شدن تنور است (سعدی ص)
تنور شکم دمبدم تافتن ۞ مصیبت بود روز
نایافتن ۞ (اردو) تنور روشن ہونا۔ تنور
میں آگ رہنا۔ تنور سلگنا۔

تنور تا گرم است نان توان بست مثل
صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی محبوب
الامثال ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف عرض کند که فارسیان چون بینند که
کسی باوجود قدرت کاری خوب نمی کند و مدد
وی بخود یا بدیگران نمی دهد می گویند آغا "تنور
تا گرم است نان توان بست" یعنی حالا اقتدار
و قدرت داری و ترا قابو حاصل است کاری
خود یا بدیگران را درست توانی کرد نباید این موقع
را از دست دهی (اردو) دکن میں کہتے
ہیں "چولھا گرم رہتے تک سیکھ لو" بن آئی
ہے تو بنالو۔

تنور خانه اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و رشیدی و بہار و بحر مطبخ را گویند۔ خان آرزو
گوید که این مجاز است که مشہور گشته **مؤلف**
عرض کند که نه خیر حقیقی است و تنور نانش با لی
بحقیقت نبرده در مطبخ امرا و سلاطین و فی زماننا
در مطبخ متوسطین ہم تنوری باشد برای اغراض

خاص نجنت و پز پس مطبخ یا تنور خانه گفتن مجاز
نباشد بلکه معنی حقیقی است (اردو) باورچی خانه

تنورگر اصطلاح - بهار بذکر این از معنی
ساکت صاحب انند همزبانش مؤلف عرض
کند که کاریگری که تنور درست می کند آن را
فارسیان بقاعدهٔ خود تنورگر گویند از قبیل زرگر
(سیفی ــ) سه تنورگر از هجر خود چنانم سوخت
که آتش غم او مغز استخوانم سوخت ٭ (اردو)
وہ لوہار جو تنور بناتا ہے - مذکر -

تنوره بقول برهان بفتح رابع (۱) سلاحی
باشد مانند جوشن لیکن غلیبه های تنوره دراز تر
از غلیبهای جوشن باشد و غلیبهٔ آهن جوشن را گویند
و (۲) حلقه زدن مردم هم و (۳) پوستی باشد
که قلندران مانند لنگی بر میان بندند و (۴)
گوی که در پهلوی آسیا سازند تا آب از سوراخ
آن بر پره های چرخ آسیا خورد و آسیا گردش
در آید و (۵) بمعنی چرخ زدن و گشتن هم
صاحب جهانگیری می فرماید که (۶) بمعنی تنوره هم
(نظامی ــ) تنوره زد قصیدن آفتاب ٭
بسوزندگی چون تنوری بتاب ٭ (حکیم اسدی
ــ) تنوره بزد گرد وش اندر سیاه ٭ ز سم ستوران
رخمش گرفتند راه ٭ (ذوقی اردستانی ــ)
تنوره بلبیان بر سر تنوره صلای سفید مهره گر
وره قلندر زد ٭ (حکیم سنائی ــ) چون تنوره
آن طارم کو همه آهن دهان و آتش دم باشد
جامع ذکر هر شش معنی بالا کرده صاحب ناصری
بذیل تنور این را هم آورده معنی دوم را ترک کرده
و غالباً آن را داخل معنی پنجم خیال کرده صاحب
رشیدی ذکر همه معانی بالا نموده صاحب سروری
معنی پنجم را ترک کرده مقصودش همین باشد که
داخل معنی دوم است خان آرزو در سراج
همزبانش - بهار می فرماید که (۷) گرد باد و (۸)
نقاره که در جنگ نوازند و ذکر معنی اول
و سوم و چهارم هم کرده مؤلف عرض کند که

با ہمین را اصل دانیم واسم جامد فارسی زبان
وتنور مخفف این است بحذف ہای ہوز معنی
ہفتم وہشتم بیان کردۂ بہار رابدون سند
استعمال تسلیم نمی کنیم مخفی مباد کہ صاحب بحر بذیل
تنورۂ آسیا این معنی حوضی نوشتہ کہ کاغذگران
مایہ کاغذ را دران حل کردہ کاغذ سازند ما ہمی گوئیم
کہ این معنی بوسیلۂ معنی تنور پیدا کردہ خان آرزو
کہ حقیقتش ہمدر اینجا بیان کردہ ایم (اردو)
(۱) مثل جوشن کے ایک آہنی لباس۔ مذکر (۲)
انسانون کا گھیرا۔ مذکر (۳) ایک قسم کا لنگوٹ
جس کو قلندر بجائے لنگ استعمال کرتے ہین۔ مذکر
(۴) ایک حوض جو پن چکی کے قریب ہوتا ہے
جس کا پانی پن چکی کو چلاتا ہے۔ مذکر (۵) چکلہ
مذکر (۶) تنور۔ مذکر (۷) بگولا۔ مذکر (۸) نقارہ۔ مذکر

تنورۂ آسیا اصطلاح۔ بقول بہار برج
بلندی کہ از آہک وسنگ سازند وسرش
درازہ باشد ومشرف بر آب بود دستہ آن منفذی
بود کہ آب دران جمع شدہ بر پرۂ آسیا کہ از
چوب می باشد می زند و آسیا را بگردش می آرد
(نور الدین ظہوری سہ) از حسامت برای
دانہ ما ہمچو آسیا گشتہ بر تنورۂ خون ما ۔ صاحب
بحر بذکر معنی وسند بالا گوید کہ تنورہ مطلق منفذ
است محل جمع آمدن آب باشد وآنکہ بعض اہل عجم
تنورۂ آسیا بمعنی چیزی کہ در تہ آسیا سازند تا
آرد دران ریزد نوشتہ اند خلاف اہل لغت
ومحاورہ دانان ایران است۔ خان آرزو در
چراغ ہدایت ہمان معنی بیان کردہ است کہ
صاحب بحر تردیدش کردہ ووارستہ ہم با صاحب
بحر اتفاق دارد مؤلف عرض کند کہ با اتفاق
داریم با صاحب بحر ووارستہ کہ تنورۂ آسیا
زبہار برای محافظت آرد بنا شد (اردو)
پن چکی کا وہ حوض جس کے پانی سے چکی چلتی ہے
جو مقام آسیا سے بلندی پر ہوتا ہے۔ مذکر۔

تنورہ زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر

(۱) بمعنی هوا گرفتن دیو بود می فرماید که این اصطلاح
از ترجمهٔ مهابهارت معلوم شد و صفا یانی می گفت
که آواز خیشومی است که دیو در وقت هوا گرفتن
برکشد. بهار گوید که (۲) بمعنی چرخ زدن و
گرد گشتن و حلقه بستن است چنانکه گرد باد
تنوره می زند و ذکر معنی بیان کرده بحر هم می کند
(محمد قلی سلیم ؎) بسوی آسمان از شهر و بازار
ولبان دیو زد و آتش تنوره ❊ (حکیم اسدی ؎)
هزاران دلیران جوینده کین ❊ بگردش تنوره زدند
از کمین ❊ خان آرزو در چراغ هدایت بمعنی
دوم قائل و وارستهٔ مشتق اللفظ با صاحب بحر و
بهار. مؤلف عرض کند که معنی اول لغو و فضول
و بیدا کرده تحقیقی که بر معنی سند اول غور نکرده اند
تنوره زدن بمعنی دوم است و بس (اردو)
چکر پھیرنا۔ حلقہ باندھنا۔

تنوره گرفتن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از
معنی ساکت. مؤلف عرض کند که بهبست آوردن او
پوشیدن همان سلاح که بمعنی اول تنوره گذشت (اسیر ؎)
می نگیرد به رزم بهر فلاح ❊ جوشنان و تنوره ها پیچ سلاح
❊ (اردو) تنوره لینا۔ تنوره پہنا۔

(الف) تنوزه | بقول برهان و جامع الفت با واو مجهول بر وزن تموز بمعنی چاک و شگاف باشد
(ب) تنوّزه | صاحب ناصری الف و ب هر دو را مرادف یکدیگر بمعنی چاک و شگاف گفته
(خاقانی ؎) بر تن ز سرشک جامه عیدی ❊ وز ماتم دوست دل تنوزه ❊ خاقانی صبح خیز
هر شامی ❊ بگشاید جز بخون دل روزه ❊ می فرماید که ازین سند استعمال این به تشدید می کشاید
صاحبان برهان و رشیدی برخلاف ناصری در الف و ب فرق کرده اند یعنی الف بمعنی چاک
و شگاف و ب بمعنی شگافته و چاک زده. خان آرزو در سراج بر الف قانع و بذیل آن ذکر
ب کرده با برهان متفق. مؤلف عرض کند که قیاس هم همین می خواهد که الف اسم جامد

فارسی زبان است بمعنیش و ب باضافهٔ های هوّز در آخرش که افادهٔ معنی مفعولی کند بمعنی چاک
زده صاحب جهانگیری هم بذیل ب ذکر الف کرده فرق معنی هر دو ظاهر می کند محقق مباد که
در نقل سند اکثر محققین تحریف کرده اند ما این قطعهٔ خاقانی را چنین یافتیم (و هو هذا) بر تن زهم
جامهٔ عیدی بود ما تم دوست دل شگوزه ٭ خاقانی صبح خیز شام ٭ بگشا از خون قلب روزه
٭ اندرین صورت ضرورت تشدید ب هم یافته نمی شود (اردو) الف چاک شگاف ـ
بذکر ب چاک زده شگاف یافته ـ

تنومند اصطلاح ـ بقول برهان و بحر بفتح اول و میم و سکون نون و دال ابجد توانا و تندرست و بلند و بالا و عریض و صاحب قوت و فربه را گویند و شاد و خرم و دارندهٔ تن را نیز گفته اند که تن پرور باشد صاحب جهانگیری گوید که مرادف تناور است که مرقوم شد (نظامی ـ) تنومند را قدر چندان بود ٭ که در خانهٔ کالبد جان بود ٭ صاحبان سروری و ناصری و جامع هم ذکر این کرده اند و صاحب فدائی گوید کسی که دارای پایان زور و نیرو باشد در همه چیز بویژه در شهنشاهی ٭ خان آرزو در سراج گوید که تنو بمعنی قوت است و مند بمعنی صاحب اما آنچه در برهان بمعنی شاخ و تن پرور و خرم نوشته غالباً درست نیست استعمال گواه کافی است و می فرماید که تنو اینجا بمعنی تن است یعنی بدن یا که همان تن است که واو دران زیاده کرده اند و این مخفف در ترکیب کلمهٔ مند زیاده کنند و بس و نظیر این لفظ برومند است که بمعنی بارور آمده و اینکه تنو را بمعنی قوت گفته اند سند آن در نسخهٔ معتبره دیده نشد پس می تواند که بمجاز صاحب قوت را گفته باشند و بمعنی توانائی تنو است بیای تحتانی نه به نون پس تنو را بتصحیف تنو خوانده باشند

و دیگر نظیر این لفظ خردمند است بمعنی عاقل چنانکه در سروری آورده و سندش هم پیش کرده مؤلف عرض کند که درست می فرماید اتفاق داریم با او که معنی لفظی این صاحب تن و توش است و فربه و مجازاً بمعنی قوت مند۔ محققین اهل زبان شاد و خرم را در معنی این ننوشته اند تسامح برهان می نماید که نوشت (اردو) تنومند بقول آصفیه۔ فارسی۔ بشه زور۔ زورآور۔ قوی کا موٹا تازہ۔ قوی جثہ۔ سانڈ۔ سینہ زور۔ تنا ور۔

تنومندی استعمال۔ بمعنی (۱) تنو توشی و فربهی است و مجازاً (۲) بمعنی قوت و طاقت است مؤلف عرض کند که موافق قیاس با یای مصدری بر تنومند زیاده کرده اند (ظهوری ــه) بی ستون را نگر چون به تنومندی عشق ٭ هیکل بازوی خار اشکنی ساخته اند (اردو) (۱) تنومندی۔ بقاعدهٔ فارسی۔ موٹاپا کو کہہ سکتے ہیں۔ مؤنث۔ (۲) قوت۔ طاقت۔ مؤنث۔

(۶۵۰۲) **تنومندی دادن** استعمال۔ عطا کردن فربهی و قوت و طاقت دادن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (نظامی ــه) بگشتن تو دای تنومندیم ٭ بزنده زانچه کشتم برومندیم ٭ (اردو) تنومندی عطا کرنا۔ قوت اور طاقت دینا۔

تنوهی بقول ملحقات برهان ترجمهٔ شاخص است مؤلف عرض کند که شاخص بمعنی حیران باشد و معلوم میشود که در ترکیب لفظ تن داخل است و وهی بضم کلمهٔ الیست که تعجب و تحیر ل و حیرت گویند و در هند زبان بر زبان دارند پس استعمال این بلحاظ ترکیب بالفتح و ضم واو باشد و لیکن بقول صاحب محیط عجم بکسر واو مستعمل و حالا در محاوره غیر مستعمل (اردو) حیران۔ حیرت زده۔

تنوسیه بقول مؤید بمعنی بزرگی و ذکر این بذیل لغات فرس کرده مؤلف عرض کند که دیگر همه محققین اهل زبان و زباندان ازین ساکت اگر سند استعمال پیش شود ما این را اسم جامد فارسی

زبان دانیم و اعراب این هم متحقق نشد معاصرین عجم ازین لغت بی خبر اند همین لغت بدون سین مهمله هم می آید و تکمیل بحث این همه را انجا کنیم (اردو) بزرگی مؤنث ـ

تنوسیه بقول ملحقات برهان بمعنی تنویه مؤلف عرض کند که در بعض نسخ قلمی بجای همین لغت را عوض تنویه آورده و در بعض نسخ تنویه بدون سین مهمله بخیال ما همین است لغت تنویه که تصحیف کتابت و در بعض نسخ مؤید این را بزیادت سین مهمله قائم کرد و لغت عربی با ترکی نسبت فارسی قدیم می نماید (اردو) بزرگی مؤنث ـ

تنه بقول برهان و جامع بفتح اول و ثانی (۱) تن و ترکیب و جثه را گویند و (۲) تنیدۀ عنکبوت هم و (۳) بمعنی قبول و رضا چه تنه شدن بمعنی قبول کردن و راضی شدن می آید صاحبان سروری و ناصری و جهانگیری بر معنی اول و دوم قانع و ارسته بر معنی سوم قناعت کرده صاحب فدائی بذکر معنی اول گوید که (۴) تنه درخت آن بخش درخت را گویند که میان کنده و شاخسار باشد چنانکه اند درخت آنچه در زمین است بیخ و ریشه های باریک گنده می نامندش و آنچه بیرون است تا جائی که دستی از آن بر نیامده تنه اش می گویند (منوچهری سله) خسرو تنه ملکیست او چون ولد ملک ٭ ملکست چه قران او چون معنی قرآنست ٭ (نظامی سله) چند پری چون مگس از بهر قوت ٭ در دهن این تنۀ عنکبوت ٭ (سیف اسفرنگی سله) بر گذر منجنیق سوره باحزم او ٭ و رشتۀ عنکبوت حصن برابر و حصین ٭ (فقره جلالای طباطبائی) فلانی را که پخته روزگار و تنه باور زاد است پخته و تنه کرده دستش را بر پشت بسته پیش شما فرستاده ٭ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم و چهارم نسبت معنی سوم بخبر باید که در عرف حال بمعنی راضی و قبول کننده لیکن اکثر استعمال آن

ور شاہد بازی است۔ بہار بر معنی سوم قناعت
فرمودہ مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد
فارسی زبان و بمعنی دوم مخفف تنیدہ بحذف
تحتانی و دال و بمعنی سوم مخفف تن دادہ۔ فارسیان تن
را بزیادت ہای ہوز بر آخرش کہ افادہ معنی مفعولی
کند بمعنی راضی و قبول و رضا استعمال کردہ باشند
و در معنی چہارم ہای نسبت است بر لفظ تن کہ تنہ
چہ تن حصّہ پائین درخت را گفتہ اند کہ زیر شاخہا
و بالای بیخ باشد و آنچہ تنہ بمعنی اوّل است ہای
آخرہ را دران زائد دانیم (اردو) (۱) دیکھو
تن (۲) دیکھو تنیدہ (۳) راضی اور رضا بمعنی
رضامندی مؤنث (۴) تنہ دیکھو نمبر ۳ کے
تیسرے معنے۔

تنہا بقول برہان و ناصری (۱) معروف است
کہ از منفرد بودن مراد باشد و (۲) بمعنی اجسام نیز
چہ تن بمعنی جسم است (ملّا علی نوری لؒ ۲ؒ۱)
ز تنہا گر کسی تنہا نشیند ٭ نشیند با خدا ہر جا نشیند
٭ وابستہ گوید کہ (۳) بمعنی خالی ہم آمدہ (سالک
ؒ۵۳) درون کلبۂ تنہا بیا و او سالک ٭ ہزار گونہ
سخن با لب خموش زنم ٭ بہار گوید کہ معنی سوم مجاز
است مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد
فارسی زبان باشد و بمعنی دوم جمع تن و معنی سوم
مجاز معنی اوّل (اردو) (۱) تنہا مجرد (۲) کئی
تن کئی بدن تن کی جمع (۳) خالی۔

تنہا آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت و سندی پیش نکردہ حوالۂ
بہار دہد مؤلف عرض کند کہ عیبی ندارد کہ بر
زبان معاصرین عجم است (اردو) تنہا آنا
اکیلے آنا۔

تنہا بودن استعمال بمعنی مجرد بودن است
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس باشد
(سہ نثر ظہوری) بعبارت تمکین تر از شور محبت
فرمودند اگر تنہا می بودی چنین بودی چون شریک
داری می توان ساخت کسی چہ سازد ۔۔۔

(اردو) تنہا رہنا۔ اکیلا رہنا۔

تنہا پیش قاضی روی راضی آئی | مثل

صاحبان مخزن الامثال و امثال فارسی و محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی زنند کہ بتصفیۂ استغاثہ آن بغیاب مقابل می شود مقصود آنست کہ چون مقابل تو پیش قاضی نیست یعنی یکطرفہ پس فیصلہ قاضی بحق تو باشد (اردو) اس فارسی مثل کا استعمال دکن میں ہے جس کا مطلب یہ ہے کہ قاضی کے پاس صرف ایک فریق کے مقابل جو تصفیہ طلب ہو اُس میں وہی کامیاب ہوتا ہے۔

تنہا رفتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ کسی را با خود نداشتہ رفتن و مجرد بذات خود رفتن (سعدی ؎) دیدۂ سعدی و دل ہمراہ تست ٭ تا نپنداری کہ تنہا می روی ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر رویدن پیدا است کہ بجایش می آید و مرادف رفتن است (اردو) تنہا جانا۔ اکیلا جانا۔

تنہا رو | اصطلاح۔ بقول فدائی ہر کہ با ہمراہی کسی راہ نہ پیماید و تنہا راہ رود و از ہمراہی مردم کنارہ گزیند (ولہ ؎) باش چون آفتاب تنہا رو ٭ نہ چو مہ با ستارگان بگرو ٭ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تنہا رو بقاعدۂ فارسی اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو تنہا جاتا ہے۔

تنہا شگفتن | استعمال بمعنی شگفتن در تنہائی مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) ہیچکس در چمن عشق تو چون ما نشگفت ٭ لالہ زاریست جگر داغ تو تنہا شگفت ٭ (اردو) تنہا شگفتہ ہونا۔

(۶۰۵)

تنہا ماندن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند بمعنی خالی بودن و ماندن است (ظہوری ؎)

ذوق دربار عام چندان نیست که بزم خاص کسی
که تنها ماند (اردو) خالی رہنا جیسے آج
مجلس بالکل خالی ہے۔

تنہائی بقول فدائی (۱) تنہا و بیکس ماندن
است و (۲) بار دادن پادشاہان و بزرگان
کسی را بی انبار دیگری می فرماید که این روزہا
خلوت می گویند مؤلف عرض کند که تنہای
تحریر علیه تنہاست که گذشت و بزیادت یای
مصدری تنہائی بمعنی حقیقی بی کسی و تجرد است
و معنی دوم مجاز آن که خلوت را تنہائی گفتند
(اردو) تنہائی (۱) دیکھو باخویش (۲) خلوت۔

تنه خواری اصطلاح۔ بقول بحر و انندکاهش
تن کردن انده باعث غم و اندوه و شکنجه و عذاب
ظہوری۔ در تعریف باغ لورس پور گوید که
بابا از تنومندی اشجار خزان در تنه خواری
و از برومندی شاخسار بہار در برخورداری
مؤلف عرض کند که استعمال این به تخصیص
نباتات بہتر از انست که تعمیم را گیریم (اردو) جسم
کی کاہش۔ غم کی وجہ سے گھونٹنا۔ عذاب کا
شکنجہ۔ بدگر۔

تنه شدن استعمال۔ بقول برہان که بدیل
تنه نوشته و بقول بحر ہم بمعنی قبول کردن و راضی
شدن باشد مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است ولیکن بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست
محاوره قدیم باشد (اردو) قبول کرنا۔ راضی
ہونا۔ ماننا۔

تنی بقول برہان بر وزن غنی بمعنی جسمانی چنانچه
ناصری گوید که بمعنی منسوب به تن است چنانکه
تنانی بمعنی جسمانی گذشت۔ خان آرزو در
سراج گوید خود این بمعنی جسمانی است و تنیان
جمع این مؤلف عرض کند که حقیقت تنیان
بجایش می آید و این موافق قیاس است۔
(اردو) جسمانی۔ منسوب به جسم۔ بقاعدهٔ فارسی
اس کا استعمال ہو سکتا ہے۔ تشبیہ (جسمانی قوتیں)

تنیان | بقول برهان بفتح اول و کسر ثانی و تحتانی بالف کشیده و بنون زده (۱) بمعنی همشانها باشد صاحب ناصری بصراحت معنی اول گوید که (۲) اولادی که از یک پدر و یک مادر باشند مؤلف عرض کند که موافق قیاس باشد و معنی دوم اصطلاحی را باعتبار صاحب ناصری تسلیم کنیم که محقق زبان خود است (اردو) (۱) بھائی کی جمع (۲) وہ اولاد جو ایک باپ اور ایک ماں سے ہو جسکو محاورہ میں حقیقی کہتے ہیں علاتی کا مقابل مؤنث۔

تنیدن | بقول برهان بروزن رسیدن (۱) معروف است و (۲) بمعنی خاموش بودن و (۳) فریب دادن صاحب جامع بکسر سه معنی صراحت معنی اول کند که بافتن عنکبوت تار خود را است صاحب ناصری بر معنی دوم و سوم قناعت فرموده و طرز بیانش معنی دوم را هم در شک می اندازد خان آرزو در سراج می فرماید که معروف و می طرازد که در جهانگیری بمعنی خاموش شدن نیز آورده لیکن تن زدن مشهور است و در رشیدی تن زدن بمجاز بمعنی خاموشی است صاحب قرائی می فرماید که لغتیست باقی تنیده است گرد و آگرد خود برای شکار مگس و (۴) بالیدن کرم ابریشم در پیله و ذکر معنی دوم و سوم هم فرموده صاحب بحر عجم می فرماید که (۵) بمعنی کشیدن چون کشیدن تار عنکبوت و صراحت معنی اول کند که بافتن است به تعمیم و (۶) پیدا کردن و (۷) گرد و اگرد چیزی گردیدن و (۸) توجه و التفات نمودن و ذکر معنی دوم و سوم هم کند (کامل التصریف) گوید که مضارع این تند باشد صاحب موارد معنی اول و دوم و سوم و هفتم و هشتم را نوشته (منه سلف) عشق او عنکبوت را ماند که تنیده است تنیده گرد دلم صاحب نوادر این را مرادف تنیدن و تنودن دانسته که بجایش گذشت (محسن تاثیر) نظاره

لعلت با نگبین نه تنند ؛ مگس که شهد چنین یافت
بر چنین نه تنند ؛ ز اشک بی تو نگر پای و رخ دار
؛ مهر و ماه نه بیند بجور عنین نه تنند ؛ ز آفتاب کجا
هاله می توان دیدن ؛ بعارض تو اگر خط عنبرین تنند
؛ بخلق و دلق اگر هست دسترس تا شیر ؛ چو کرم
پیله هنر و ربه آن و این نه تنند ؛ مؤلف عرض
کند که صراحت ماخذ این بر نشستن کرده ایم معنی
اول و چهارم اصلی است و دیگر معانی مجازات
(اردو) (۱) مکڑی کا جالا تننا (۲) خاموش
ہونا (۳) فریب دینا (۴) پھولنا (۵) کھنچنا ـ
(۶) پیدا کرنا (۷) کسی چیز کے اطراف پھرنا (۸)
توجہ اور التفات کرنا ـ

تنیده | بقول برهان بر وزن رسیده (۱) بمعنی
خاموش گردیده و معروف ـ صاحب ناصری فرماید
این با مصدر تنیدن کرده مؤلف عرض کند
که اسم مفعول مصدر تنیدن است بر جمله معانی
مفعولیش شامل ضرورت بیان نبود و هرچه قابل
بیان بود هر دو محققین آن را ترک کرده اند یعنی
فارسیان (۲) تار عنکبوت را تنیده گویند و موافق
قیاس باشد (اردو) (۱) تنیدن کا اسم مفعول
اس کے تمام معنوں پر شامل (۲) مکڑی کا جالا اگر

تنیدهٔ ریسمان | اصطلاح ـ بقول بحر چیزی است
که بهندی اٹیا گویند صاحب انند نقل نگار غیاث
و غیاث هم زبان صاحب بحر مؤلف عرض
کند که وای برین محققین که در تعریف این لغت از
صراحت کافی کار نگرفتند و بیان نکردند که اٹیا
چه چیز است ما ازین لفظ هندی بی خبریم صاحب
ساطع هم ساکت و از سکوت آصفیه معلوم می شود
که در اردو استعمال لغت اٹیا نیست که بالف
و تای هندی و تحتانی و الف باشد و معاصرین
عجم هم ازین لغت فارسی بی خبر اند یعنی اصطلاحی
الا اینکه بعضی تحقیقی درست دانند یعنی چیزی که
از ریسمان تنیده است البته در دکن اٹالا
به الف و تای هندی و الف دیگر و لام و الف

سوم مقامی را گویند که در خانه بر بلندی از زمین
درست کنند و سامان بی کاره و غیر مستعمله را در آن
نهند که من وجهٍ با تنیدهٔ ریسمان مناسبت دارد
و لیکن هرگاه فارسیان تنیده ریسمان را بمعنی
خاص بر زبان ندارند و محققین اهل زبان و
زبان دان ورای بحر دانند و غیاث ازین
ساکت اند صراحت مزید بیرون از حیطهٔ امکان
ماست والله اعلم بحقیقة الحال اگر ترجمهٔ هندی
این را اٹا به الف و نون و تای هندی و الف
صحیح دانیم البته در هندی زبان بازئی را گویند
که بر میز تختی کنند که در چهار گوشهٔ آن کیسه های مشبک
از ریسمان تنیده می باشد و گوی عاجی در بازیدن
در آن کیسه ها می افتد و در انگلیسی زبان آن را
بلیئرڈ گویند و خیال ما همین است که محققین بالا
در ترجمهٔ لفظ هندی اٹا را اٹیا نقل کرده اند و همین
تعریف آخر الذکر قرین قیاس است (اردو)
اٹیا بقول غیاث بر (تنیده ریسمان) هندی جس
کی تعریف مزید نہ ہوسکی اور اٹالا دکن میں
اُس رسّی کی جال کا نام ہے جس کو گھر کے
ایک کونے میں بلندی پر قائم کرتے ہیں جس پر
غیر مستعمل سامان محفوظ کرتے ہیں صاحب آصفیہ نے اٹالا پر
اسباب خانہ اثاث البیت لکھا ہے۔ مذکر۔ اور بلحاظ تعریف
آخر بلیئرڈ۔ ایک بازی کا انگریزی نام ہے
جو میز پر کھیلتے ہیں۔ مؤنث۔

تلیسره بقول برهان و جامع و رشیدی و ناصری و آنند با رای مهمله بر وزن تلیچه بمعنی طرف
و دامن چنانکه گویند تلیسرهٔ کوه که از آن دامن کوه مراد باشد (نظامی ؎) شاه بهرام زین
هزار نگشت ✿ سوی شهر آمد از تلیسرهٔ دشت ✿ خان آرزو در سراج این را آورده **مؤلف**
عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و بس و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو)
طرف۔ دامن۔ مذکر۔

تنین فلک اصطلاح بقول برہان وجامع وانند وغیاث ومؤید اشارہ بعقدۂ راس وذنب کہ محل تقاطع فلک حامل قمر باشد۔ یا مائل ومجرہ را نیز گویند کہ کاہ کشان است صاحب رشیدی بر راس وذنب قانع بہار گوید کہ (۱) عقدۂ راس وذنب و (۲) کہکشان خان آرزو بر معنی اوّل قانع مؤلف عرض کند کہ صراحت کامل معنی اوّل بر اژدر کردہ ایم وتعریف کاہ کشان بجایش می آید واین مرکب از لغت تنین وفلک است۔ مرکب اضافی است وتنین بقول منتخب آنچہ در آسمان از تقاطع منطقۂ فلک جوزہر ومائل بصورت مار بزرگ باشد کہ یک طرفش را راس گویند وطرف دیگر را ذنب (اردو) (۱) دیکھو اژدر کے پہلے معنے (۲) دیکھو کاہکشان مذکر۔

فوقانی با واو

تو بقول برہان وجامع بفتح اوّل وسکون ثانی (۱) بمعنی تاب است کہ تابش آفتاب وامثال آن باشد و (۲) جائی را نیز گویند در صحرا کہ آب دران استادہ بود وبعربی غدیر خوانند وبضم اوّل وثانی مجہول بمعنی (۳) پردہ وتہہ ولای چنانکہ گویند تو برتو یعنی پردہ در پردہ ولای بر لای وتہہ بہ تہہ و (۴) بمعنی درون ہم کہ در مقابل بیرون است و (۵) قیماق را نیز گفتہ اند و آن پردۂ باشد کہ بر روی شیر بندد و (۶) بثانی ساکن معروف کہ بعربی انت گویند و (۷) بمعنی خود ہم آمدہ کہ آن را خویش وخویشتن خوانند و (۸) مہمانی وضیافت ہم (حکیم سوزنی سلہ) مشکر شوار توانی نار سعیر را ٭ تا اندر و بحشر بسوزی و بر توی ٭ (شاعر سلہ) ز دست تو امی دشتی تند دست ٭ رخ من چو دشتی وچشمم چو تو ٭ (مولوی معنوی سلہ) رحمت صد تو بران بلقیس باد ٭ کہ خدایش عقل صد مرد داد ٭ (نظم گرگانی سلہ) تنی دارم بسان موی باریک ٭ جہانی

بر چشم من چون توی تاریک باد (نظامی ۵۵) ای نظامی پناه پرور تو باد بدرگیس هرزش از رو تو
باد (حکیم شرف الدین شفائی ۵۵) هلاک خوسیلهٔ دیده های گستاخم باد که چون نظارهٔ روی تو تاب
می آرد باد صاحب جهانگیری بر معنی اول و سوم قناعت فرموده صاحب رشیدی با ذکر معنی اول
و به نقل سند حکیم سوزنی گوید که توی را بمعنی توی نیز توان خواند یعنی تاکی و تا بزرگی ما می گوییم که
اصلاح در کلام قدما بر قیاس فضولی است و با ذکر معنی سوم این را به یای تحتانی نوشته ما عرض
کنیم که آن مزید علیه این است و یای آخر زائد و با ذکر معنی چهارم و هشتم نسبت معنی هشتم گوید که ظاهرا
بدین معنی زبان مغل است و لیکن ای حنلی دیده شد خیال ما انیست که تصرف در او الا از عرباکی عجم واقع
شده باشد و آنچه نسبت زبان مغول نوشته باشد که همچنین باشد و این تائید معنی لفظ است فقط
که این لغت فارسی زبان و مال مغول است نه دیگری صاحب سروری بجائی ذکر معنی دوم فرموده
می فرماید که جام آب در دشت است و بجای دیگر ذکر معنی سوم و چهارم و پنجم کرده و بجای سوم
معنی ششم و هفتم را آورده صاحب ناصری بر معنی اول و سوم قناعت فرموده خان آرزو در
سراج با ذکر معنی سوم گوید که ظاهرا الف بواو بدل شده و ذکر معنی چهارم هم فرموده نسبت معنی ششم
گوید که بدون اظهار واو است و ضمیر مفرد مخاطب که بعربی انت گویند و می فرماید که گاهی اظهار واو
هم شود لیکن دران حال واو مجهول بود و بحوالهٔ جهانگیری معنی اول را آورده گوید که مشتق از تافتن
است ما گوییم که سکندری خورد تافتن از تاف وضع شد و تو بمعنی تاب و تابش مبدل تاب است
که اصل این تاو تو بود با بدل شده بواو چنانکه آب و آو و الف حذف شده و ذکر معنی هشتم را کرده
گوید که جشن و میزبانی هم داخل این است ما عرض می کنیم که مقصودش جزین نباشد که بمعنی عام جشن است

کہ مہمانی و میزبانی داخل آن باشد بہار بر ذکر بمعنی چہارم و ششم و ہفتم قانع صاحب فدائی بمعنی چہارم و صاحب بول چال بحوالہ معاصرین عجم ہمزبانش مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان بہمہ معانی بیان کردہ بہ زبان کہ صاحب جامع ہم با او اتفاق دارد کہ محقق زبان خود است جا دارد کہ این را بمعنی سوم مبدل تہ گیریم چنانکہ اوسہ و اوسو یا بالعکس این و از معنی سوم سرشیر مراد است کہ در ہندی بالائی و ملائی گویند (اردو) (۱) دیکھو تالاب (۲) وہ جگہ جہان پانی کھڑا ہو۔ مؤنث (۳) دیکھو تہ (۴) داخل۔ اندر (۵) بالائی اور ملائی۔ مؤنث (۶) لو بواو معروف (۷) خود۔ آپ (۸) جشن۔ مذکر۔ مہمانی۔ میزبانی۔ مؤنث۔

توا بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی بروزن ہوا بمعنی ضائع و خراب و تلف (مولانا مطہری سے) زیر و زبر بگرود ہمہ خانمان خراب ہم و اسباب ملک جملہ تلف کرد و توا خان آرزو در سراج گوید کہ بعضی گویند بدین معنی عربی است ۔ می تواند کہ مخفف تباہ باشد کہ با بواو بدل شد درین صورت بی تکلف فارسی باشد مؤلف عرض کند کہ تو ء بقول منتخب لغت عرب است بمعنی ہلاک شدن و جا دارد کہ این را مفرس گیریم و ماخذ بیان کردہ خان آرزو ہم خلاف قیاس نیست و ما تفریس را قوی دانیم (اردو) ضائع۔ خراب۔ تلف۔

توابہ بقول برہان و جامع و سروری و مؤید بروزن خرابہ نام مبارزیست تورانی کہ پسر او بہ تہ نام داشت مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیہ این لوضوح نہ پیوست و ہمین لفظ با نون عوض موحدہ می آید (اردو) توابہ ایک پہلوان تورانی کا نام ہے۔ مذکر۔ دیکھو توانہ۔

توار بقول ملحقات برہان ریسمانی کہ بدان بار بر چاروا بندند۔ صاحب مؤید بحوالہ لسان الشعرا

ذکر این کرده مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم ولیکن بدون سند استعمال این را تسلیم نه کنیم از ینکه سندی پیش نشد و دیگر همه محققین صاحب زبان ازین ساکت (اردو) وه رسّی جس سے جانور کی پشت بوجھہ باندھتے ہین۔ مؤنث۔

توارد لغت عرب است بقول غیاث بروزن تفاعل باہم بیکجا فرود آمدن و باصطلاح شعرا واقع شدن مصرع یا بیت از طبع دو شاعر بی اطلاع یکدیگر مؤلف عرض کند که فارسیان استعمال این بامصادر خود ہم کنند که در ملحقات می آید (اردو) توارد بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر لغوی معنے باہم ایک جگہ اترنا۔ اصطلاحی دو شاعرون کا باہم مضمون لڑ جانا۔ ایک ہی مضمون دو شخصون کے ذہن مین آنا۔

توارد افتادن استعمال۔ واقع شدن توارد باشد مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری سـ) بر و منّت نہم در نظم حکمت ؎ توارد گر به افلاطونم افتد ؎ (اردو)۔ توارد واقع ہونا۔

توارد خوردن استعمال۔ بقول تحقیق اصطلاحات مرادف توارد افتادن است (اردو) دیکھو توارد افتادن۔

توارد زدن مرادف توارد افتادن باشد (اشرف سـ) نویسی گر کتاب دانش خود ؎ خورد بر فکر افلاطون توارد ؎ (ولہ سـ) گل ز رنگینی رخسار تو ما خند دارد ؎ سرو بر مصرع قدّ تو توارد زده است ؎ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) دیکھو توارد افتادن۔

تواره بقول برہان و جامع بروزن شراره (۱) نشیمن خانه و (۲) دیواری را گویند که از گل و علف سازند و بضم اوّل (۳) خار سر دیوار و در باغ و فالیز و (۴) خانه را نیز گویند که در ان کاه و سرگین و پلیدیها ریزند (ناصر خسرو سـ) بباید رفت آخر چند باشی ؎ تو متواری درین خانهٔ تواره

۲) صاحبان جهانگیری و ناصری بمعنی دوم قالیچه. صاحبان سروری و رشیدی بمعنی چهارم خیالات الفت
آرزو در سراج بذکر اقوال محققین بالا گوید که معنی سوم درست است که قومی نیز چنین آورده مؤلف
عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم و صاحب جامع معتبر تر از قومی که محقق زبان خود است
و به هر چهار معانی متفق با برهان (اردو) (۱) نشیمن بقول آصفیه. فارسی - اسم مذکر خلوت
پرندوں کا گھونسلا، مکان (۲) وہ دیوار جو گھانس اور بانس سے بنائیں - مؤنث (۳) دیوار یا باغ
یا قالین وغیرہ میں لگائے ہوئے کانٹے - مذکر (۴) وہ گھر جس میں گھانس اور کچرا کوڑا جمع رکھیں - مذکر

تواریدن بقول موارد مرادف ریدن
می فرماید که مضارع این توارد مؤلف عرض
کند که دیگر محققین مصادر این را ترک کرده‌اند
اسم مصدر این همان تواره باشد که بمعنی گذشتها
گذشته های تو ز حذف شده تحتانی معروف بره
زیاده کردند یا علامت مصدر و دن گرچه
ساختند با صول یا مصدر اصلی است که اسم این
مصدر را بال فارسی زبانست (اردو) ہگنا -

تواسی بقول برهان و جامع و رشیدی و سروری بکسر اول و سین بی نقطه به تحتانی رسیده
(۱) فرش منقش را گویند مانند قالی و (۲) گلیم و پلاس الوان - صاحب جهانگیری بمعنی اول قالیچه
بدین الفاظ که گلیم فرش منقش است (عبد القادر نائی سه) فگنده‌ست فراش باد بهاری یک تواسی
الوان ابر کوه و کمر در - خان آرزو در سراج بر فرش منقش قالیچه گوید که قالین باشد یا دیگر
مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان باشد اگر چه صورت لفظ تقاضای آن می کند که
این را ترکی دانیم ولیکن لغات ترکی ازین ساکت - فارسی قدیم دانیم معاصرین عجم بر زبان ندارند
معنی دوم حقیقی می نماید و معنی اول مجازیش (اردو) (۱) وہ فرش جس میں نقش و نگار ہوں قالین ...

یا دری یا اور کسی قسم کا فرش۔ مذکر (۲) کمل یا نقش دار کپڑا جو مختلف رنگ کا بنا ہو۔ مذکر۔

تواضع | بقول بہار فروتنی کردن و نمودن مؤلف عرض کند که لغت عربیست بالفتح و ضم ضاد معجمه فارسیان استعمال این با مصادر فارسی بترکیب خود کرده اند که در ملحقات می آید (مسند نشین) تواضع زگردن فرازان نکوست * گدا گر تواضع کند خوی اوست * (اردو) تواضع۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ عاجزی۔ فروتنی۔ انکسار۔ خاطر مدارات۔ آؤبھگت۔ خوش اخلاقی۔

تواضع خواستن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که خواهش تواضع و طلب آن کردن (ظہوری نیشاپوری سه) از خاک نشینان چه تواضع خواهی * از کنگر [?] از زمین غباری بر نخاست * مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر نخواهیدن پیداست که بجای خودش می آید (اردو) تواضع چاہنا۔ خوش اخلاقی اور انکسار اور آؤبھگت کی خواہش کرنا۔

(الف) تواضع در سر دارد | مثل۔ صاحب خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که مصدر ------

(ب) تواضع در سر واریدن | بمعنی بخود بودن محاورهٔ عجم است فارسیان مصادر ع این مصدر را اکثر بجای خوش خلق و مرد نیک بطور تعریف و توصیفش استعمال می کنند بخیال ما مقولهٔ عجم است و مثل نیست (اردو) ۱- الف بڑا اچھا آدمی ہے۔ بڑا خلیق ہے۔ چپه گوئی [?] میں مستعمل ہے (ب) متواضع ہونا۔ خوش خلق ہونا۔

تواضع دیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که یافتن تواضع از کسی است (قراری گیلانی سه) ز تواضعی که روزی ز تو دیده ایم اکنون * ز تغافلت نرنجم که هنوز شرمسارم * (اردو)

تواضع پانا۔ خوش اخلاقی پانا۔

تواضع زگردن فرازان نکوست مثل صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان استعمال این بحق غنی و مالدار می کنند کہ متواضع باشد مقصود شان ہمین کہ این تعریف او نیست از اینکہ مفلسی او وجہ تواضع است و برعکس صفت تواضع برای گردن افرازان قابل تعریف است (اردو) یہی فارسی مثل دکن مین مستعمل ہے۔

تواضع عزت کند در جہان مقولہ صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان بصفت تواضع این را بر زبان دارند مقولہ ایست (اردو) دکن مین کہتے ہین "عاجزی محبت بڑہاتی ہے اور بدمزاجی دشمن بناتی ہے" یہہ کہاوت تعریف تواضع مین مستعمل ہے۔

تواضع کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی اخلاق و فروتنی کردن (فغانی شیرازی ؏) قربان آن شوخم کہ چون از دور می بیند مرا۔ چندان تواضع می کند کز انفعالم می کشد۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کندن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تواضع کرنا۔

تواضع کم کن و برمبلغ افزا مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق ممسک و بخیل می زنند (اردو) "سو گز وارے ایک گز نہ پھاڑے" یا یہہ کہاوت دکن مین بخیل کے لئے مستعمل ہے اگرچہ یہہ فارسی مثل کا لفظی ترجمہ نہین لیکن دونون کا مقصد ایک ہے بعض مقامات پہ یہہ بھی کہتے ہین "خشک اخلاق اب تک کچھ دیجئے بھی"۔

تواضع گری استعمال صاحبان اسناد و بهار بذیل تواضع ذکر این کرده گویند که مثله مؤلف عرض کند که از قبیل چاره گری و دریوزه گری است موافق قیاس بمعنی حاصل بالمصدر مستعمل یعنی تواضع سازی (خسرو ع) خوشه پر شد به تواضع گری زر خوشه‌چینی جای که زبان آوری شد (اردو) تواضع مونث۔

تواضع نمودن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تواضع کردن باشد و سندش پیش کرده ایشان متعلق به مصدر نمائیدن است که بجای خودش می‌آید و مرادف نمودن (امیر خسرو ع) چنگ ز سر گشته تواضع نمای باد تکبر بسر افگنده نای (اردو) دیکھو تواضع کردن

توانج بقول برهان بضم اوّل و ثانی بالف کشیده و فتح غین نقطه دار و سکون جیم بلغت رومی نام پوست درختی است و آن سفید و بسیار تلخ و بواسیر را نافع است صاحب انند نقل نگارش۔ مؤلف عرض کند که صاحب محیط این را ذکر نکرده و دیگر محققین فارسی زبان هم این را ترک کرده فارسیان از برای این لغت زبان خود ندارند ازینجاست که لغت رومی را جا داده اند ولیکن تعریف کامل این معلوم نشد که بدیگر السنه این را چه نام است و از خواص هم ذکری نشد (اردو) توانج ایک درخت کے پوست کا نام ہے جو رنگ مین سفید اور نہایت کڑوا ہوتا ہے اور مرض بواسیر کو نافع ہے افسوس ہے کہ اس کا متعارف نام معلوم نہو سکا ۔

توالی بقول مؤید بالفتح طاپنچه کذا فی زفانگویا و در شرف نامه این لغت را در ترکی آورده است و بجای لام نون باشد مؤلف عرض کند که دیگری از محققین زباندان و اهل زبان ذکر این نکرد اگر سند استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد که مبدّل و مفرس باشد چنانکه نیلوفر و لیلوفر و توالی بدین معنی در لغات ترکی یافته نشد (اردو) طمانچه مذکر ۔

توان بقول برہان و جامع بضم اول بر وزن جوان (۱) قوت و قدرت و توانائی و (۲) بمعنی
ابر کہ بعربی سحاب گویند و (۳) امکان ہر چیز را ہم (حکیم ارزقی ؎) تا ز ابر زر جی سخن ...
شریف تو بدان قدر کہ بود قدرت و توان برسان ؎ (امیر خسرو ؎) ز سیلی کہ بر کوه ریزد توان
بجوشد و بر سر کوه کشتی روان ؎ (کلیم ؎) کز اقبال ثانی صاحب قران ؎ ز ... چنین سپہر ...
توان ؎ صاحبان جہانگیری و سروری و ناصری بر معنی اول قانع و صاحب فدائی بمعنی اول
خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم گوید کہ در جہانگیری بضم است و در برہان بر وزن
جوان بکثرت استعمال مصدق قول اخیر است و اغلب کہ فتح و ضم اختلاف لہجہ ہا است
و ہم او در چراغ ہدایت ذکر معنی اول کردہ می فرماید کہ ازین ماخوذ است توانست و تواند
و آن اکثر با لفظ کرد و غیرہ مستعمل چنانکہ توان خورد و توان کرد و گاہی تنہا نیز بہار بنقل گفتار ہا
مؤلف عرض کند کہ معنی اول اسم جامد فارسی زبان است و معنی سوم بجا نیش و معنی دوم
ہیچ تعلق ازین ندارد بلکہ بدین معنی ہم اسم جامد است معنی ما و کہ این بمعنی اول اسم مصدر
توانیدن است کہ بجایش می آید و آن ورای مصدر توانستن باشد فرق در ہر دو ہمین
قدر کہ توانیدن کامل التصریف است و توانستن سالم التصریف آنانکہ تواند را مضارع توانستن گفتہ
دانستہ اند سکندری خوردہ اند و آنانکہ تواند و توانست را ماخوذ از توان خیال کردہ اند از
قواعد زبان بی خبر اند زیرا کہ توانست ماضی مطلق توانستن است و تواند مضارع مصدر
توانیدن (اردو) (۱) قوت، قدرت، توانائی، مؤنث (۲) ابر مذکر (۳) امکان مذکر

توانا بقول بہار بمعنی قوی و مقابل ناتوان ... توانا است و بعینہ بتقدیر ناتوان ...

ناتوانا باشد (شیخ نظامی ؎) جهان آفرین از
جهانی بی نیاز * ناتوانا کن و ناتوانا گداز * چه تنها
انند نقل نگارش. صاحب فدائی گوید که دارای
توان است که صاحب زور و نیرو و دولت و
اقتدار باشد که بتازی قادر است مؤلّف
عرض کند که هر سه از حقیقت این بی خبر و ساکت
خورده اند این اسم جامد نیست بلکه از قبیل
دانا و بیناست که بر امر حاضر توانیدن که توان
است الف فاعلی مرکب کرده اند که افادهٔ معنی
فاعلی کند آنانکه مصدر توانیدن را نمی دانند
و توانند را ماخوذ از توان پندارند نمی توانند که
بحقیقت رسند (اردو) توانا قوی. قدرتمند

توانائی | بقول انند بالضم معروف. صاحب
فدائی گوید که زورمندی و نیرومندی که بتازی
قدرت است (حکیم سنائی ؎) اگر چند
از توانائی زننده همچو شالیکی * و گر چند از شکیبائی
خزنده همچو سندانی * مؤلّف عرض کند که
توانا که گذشت اصل این است و توانائی مزید
آن که بران یای مصدری زیاده کرده اند دیگر
هیچ (اردو) توانائی. قوت. مؤنث.

توانچه | بقول برهان و جامع و رشیدی و
سروری و ناصری بر وزن و معنی طپانچه است
که بعربی لطمه خوانند صاحب جهانگیری گوید که
همان تبانچه باشد که گذشت. خان آرزو در
سراج می فرماید که تحقیق آنست که این مبدل تپانچه
است و فارسی دانان عربی خوان تای قرشت
را به طای حطّی بدل کرده اند از عالم طپیدن
چنانکه گذشت مؤلّف عرض کند که سماعی
قیاس است (اردو) دیکهو تپانچه.

(الف) توانست | الف (۱) ماضی مطلق
(ب) توانستن | ب باشد و (۲) بمعنی
این را اسم جامد بمعنی قوت استعمال کرده اند
و ب بقول بحر بضم اوّل وکسر نون قوت و قدرت
و توانائی داشتن به کاری و چیزی. می فرماید

کہ توانستن مخفف آنست۔ کامل التصریف باشد
و مضارع این تواند۔ صاحب موارد نیز بانش
(سلمان سه) دبیر چرخ همی خواست تا کند تکمیل
قلمی کہ چو نیشکر شکرشاہ نتوانست ۔ و صاحب
نوادر ہم این را آوردہ۔ مؤلف عرض کند کہ
ہمہ محققین بالاتفاق تحقیق او اکردہ اند اسم مصدر
این توانست کہ بمعنی توان باشد۔ توانیدن کامل
التصریف است و این سالم التصریف کہ از اشتقاق
این بدون ماضی مستقبل و اسم مفعول نیاید و
از آنکہ تواند را مضارع این خیال کردہ اند بشکستگی
مشہور کردہ اند آن مضارع توانیدن باشد و این
مضارع ندارد کہ سالم التصریفات فارسیان توانستن
را با علامت مصدر تن مرکب کردہ اند و یک
فوقانی را از دو فوقانی مجتمعہ حذف کردہ مصدر
وضع ساختہ چاند [illegible] توانستن ہم
ہمان توان باشد کہ گذشت [illegible] در
وضع مصدر زیادہ کردہ اند چنانکہ در دیگر مصادر

ہم ہچون بگریستن (اردو) الف (۱) ب کا
ماضی (۲) دیکھو توان (ب) قدرت اور قوت
اور توانائی رکھنا (کسی پر یا کسی چیز پر)

توانش | بقول سروری بکسر نون بمعنی توانائی
باشد (حکیم سنائی سه) سوی عالم نہ سوی صاحب
طمع کو دانش جان بہ از توانش تن ۔ مؤلف
عرض کند کہ این حاصل بالمصدر توانیدن است
کہ می آید (اردو) دیکھو توانائی۔ مؤنث۔

توانگر | بقول ناصری و انند بنون موقوف
و کاف مضموم بمعنی آدمی با نیروی توانا بکار کہ ہرچہ
بخواہد کردن تواند و بران قادر باشد و ترجمہ
فاعل مختار است بپارسی زیرا کہ توانا بمعنی قادر
و ناتوان بمعنی عاجز است۔ صاحب سفرنگ بشرح
نود و ہشتمی فقرہ (دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشور
وخشور) ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی فاعل مختار
است ۔ مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این کنندہ
ہرچہ خواہد۔ و مرادف توانا۔ فارسی قدیم است

که حالا در محاورهٔ زبان مستعمل نیست (اردو) دیکھو توانا۔

توانگر بقول بہار (۱) بمعنی صاحب قوت مرکب از توان بمعنی قوت و گر که کلمهٔ نسبت است و مجاز (۲) بمعنی مالدار و مستغنی استعمال یافته و در رسم خط بدون الف نوشتن خطا است و خواندن روا (سلمان) اگر بقاعده خدمت نمی دهد دستم ٭ از آنکه نیست بقوت مرا توانگر پای ٭ صاحب بحر عجم و برهان بهار و صاحب فدائی می فرماید که خداوند مال و ثروت را گویند مؤلف عرض کند که رسم الخط معاصرین عجم بدون الف است (ظهوری) تونگرم بچون گرچه مفلسم بتجرد ٭ همه خطای ظهوری ثواب گردیده ٭ (اردو) (۱) دیکھو توانا (۲) تونگر بقول آصفیه فارسی غنی۔ مالدار۔ دولتمند۔

توانگری بقول فدائی بمعنی دولتمندی و بی نیازی و استغنا مؤلف عرض کند که بر لفظ توانگر که گذشت یای مصدری زیاده کرده اند و موافق قیاس است (اردو) توانگری۔ دیکھو تونگری

توانگری بدل است نه بمال (مثل) صاحب مجموب الامثال ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان این مثل را در تعریف توانگری استعمال می کنند و از قبیل (بزرگی بعقل است نه بسال) مقصود آنست که اگر دل توانگر است مسکین هم تونگری می کند (اردو) دکن میں کہتے ہیں "دل سے ساری تونگری ہے"

توانه بقول خان آرزو در سراج بر وزن خزانه نام سیارهٔ نورانی مؤلف عرض کند که وجه تسمیهٔ این همین معلوم می شود که بر لفظ توان های نسبت زیاده کرده اند بلحاظ قوت و طاقت لقب او باشد نه نام والله اعلم بمعنی سیاره که همین لفظ به [illegible] بمعنی توان چهارم همین بمعنی گفته است معلوم می شود که همین اصل [illegible]

(اردو) تواند. ایک پہلوان تورانی کا نام یا لقب ہے۔ مذکر۔

توانیدن مصدریست مرکب از اسم مصدر توان و یای معروف علامت مصدر ذن. باصول مؤلف مصدر اصلی است ازینکه اسم این مصدر در اصل فارسی زبان است مرادف توانستن که بجایش گذشت. محققین مصادر این را ترک کرده اند و مضارع این را که تواند است مضارع مصدر توانستن قرار داده اند. کامل التصریف (اردو) دیکھو توانستن۔

تواهجه بقول ملحقات برهان گوشت پخته نرم و نازک. صاحب رشیدی با تباهجه آورده معنی گذشت ذکر این کرده است صاحب مؤید به حروف فارسی. خان آرزو در سراج هم این را با تباهجه نوشته مرادفش گوید. مؤلف گوید که صراحت کامل چه در اینجا گذشت

و درینجا همین قدر کافی است که این تبدل آنست چنانکه آب و آو (اردو) دیکھو تباهجه.

تواهه بقول برهان و جامع بفتح اول و های هوز (۱) قلیه بادنجان را گویند و (۲) کوکو و خاگینه و (۳) گوشت پخته نازک و (۴) کباب هم. صاحب رشیدی این را با تباهه نوشته و مرادف تباهجه گوید. صاحب سروری نسبت معنی اول می فرماید که نام طعامی است که مرکب باشد از گوشت و بادنجان چنانچه مرقی دران باشد و آن را تباهه نیز گویند از قنیة الشعرا و بحواله مؤید ذکر معنی دوم می فرماید به حواله دیگر نسخ معنی سوم و چهارم هم و نسبت معنی سوم صراحت مزید که گوشت قیمه باشد در روغن تفت شده. صاحب ناصری بنقل جمله معانی بیان کرده و برهان گویا که در فرهنگها نیافتیم همان تباهه است یا که تصحیف شده باشد. خان آرزو در سراج گوید که از یافتم نام طعامی است و بعضی گویند از گوشت

و یا د انجان باشد می فرماید که تحقیق ہمان است
که در فصل بای موحده گذشت مؤلف عرض
کند که مقصودش از فصل بای موحده یای دوم
است مگر آن را فصل گفتن در غلط انداختن ـ
حاصل اینست که او این را مبدل تباہه پندارد
چنانکه آب و آو و بدیگر معانی بالا ہم صحیح نداند
و ما با او اتفاق نداریم و به سند قول صاحب
جامع که محقق زبان خود است ہمه معانی بالا
را صحیح پنداریم حقیقت ماخذ ہمین قدر که این
مبدل تباہه باشد و صراحت ماخذ بر تباہه

گرد رابیم و دیگر معانی که ورای معانی تباہه در ینجا
مذکور است مجاز (اردو) (۱) گوشت
کا دو قلیه جو بیگن کے ساتھ پکایا گیا ہو۔ مذکر (۲) انڈے
کا خاگینه. مذکر (۳) پکا ہوا قیمه. مذکر (۴) کباب تکیه

تواہی | بقول برہان و جامع و ناصری بر وزن
و معنی تباہی است که نابود کرده شده و ضائع
گردیده و بکمال نرسیده باشد. خان آرزو
در سراج گوید که مبدل تباہی است مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است چنانکه آب و
آو (اردو) دیکھو تباہی. مؤنث ـ

توپ | بقول ملحقات برہان بر وزن خوب بمعنی (۱) دیده و (۲) طاقه که بہندی تہان
نامند. صاحب مؤید بحواله زفانگویا به معنی اول قناعت فرموده. صاحب آصفی بحواله بہار
گوید که (۳) یکی از آلات جنگ است که از ہفت جوش ریزند که استعمال این با مصادر در
ملحقات می آید مؤلف عرض کند که بہار این را به بای فارسی نوشته. تسامح صاحب آصفی
معلوم می شود که در ینجا قائم کرده لیکن از زبان بعض معاصرین عجم ما این را بمعنی سوم بہای عربی
ہم شنیده ایم و خبر نیست که مبدل توپ باشد چنانکه اسب و اسپ. اسم جامد فارسی زبان
دانیم (اردو) (۱) دیده. مذکر (۲) تہان. مذکر (۳) دیکھو توپ ـ

توباره بقول ملحقات برهان تبرزه باشد صاحب سروری بحوالهٔ ادات الفضلا گوید که بفتحم
تا و سکون واو و بعد از واو بای تازی و فتح رای مهمله است بمعنی تبرزه صاحب مؤید هم این را
آورده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید بسیاری از محققین اهل زبان و زبان‌دا
نان این را ترک کرده‌اند عجب است از صاحب سفرنگ سیا جامع (اردو) تبرزه چھیلا نذکر۔

توبال بقول برهان بمعنی (۱) مس باشد که بعربی نحاس گویند می فرماید که بای فارسی هم آمده و (۲)
براده و سونش مس و نقره و امثال آن را نیز گفته‌اند و بعضی گویند مس و آهن و امثال آن را چون بتابا
و چکش و تیک بران زنند ریزه‌هائی که از ان می ریزد و می باشد آنها را توبال می گویند و این اصح
است چه توبال النحاس ریزه‌هائی را نامند که بوقت چکش زدن از مس تافته می باشد و آن را
پوست مس می گویند و آن لطیف‌تر از مس سوخته است و همچنین توبال الحدید آنچه از آهن تفته
ریزد. اگر توبال و برادهٔ آهن بر کسی بندند که در خواب دندان بدندان بساید و بکراهد دیگر آن
فعل نکند و اگر از ان قدری در شراب بزهر آمیخته ریزند زهر را بخود در کشد و اگر آن شراب را
بخورند زیان نکند۔ صاحب جامع این را به بای موحده و فارسی هر دو بمعنی عام براده و ریزه
طلا و نقره و مس وغیره گوید و فرماید که ریزه‌هائی که بوقت چکش زدن از مس تافته و آهن تابیده ریزند
صاحب انند نقل نگار برهان و این را لغت فارسی داند صاحب مؤید می طرازد که مس باشد که بتازیش
نحاس نامند و در لغات طب است توبال پوست مس یعنی سونش۔ صاحب محیط گوید که معرب
تفال فارسی است و بیونانی ایاطیطس نامند و آن ریزه‌ها است از مس و آهن تفته که هنگام کوبیدن
جدا شود و از مطلق آن مراد توبال مس است **مؤلف** عرض کند که توبال اسم جامد فارسی بان

است و توفال مبدلش ہمچون سپید و سفید و این بقول محیط معرب کہ فارسیان این را ہم بر زبان
دارند (اردو) (۱) تانبا۔ مذکر (۲) سونے چاندی تانبے لوہے وغیرہ کے ریزے جو
اسکو گرم کرکے ٹھوکنے اور رگڑنے کے وقت گرتے ہین۔ بقول محیط اعظم اصطلاح طبی مین
صرف توبال سے تانبے ہی کے ریزے مراد ہین۔ مذکر۔

توباطلن | بقول برہان وانند بضم ہم والاہم وسکون نون بلغت یونانی نوعی از یتوعات است
و آن را بعربی علقی خوانند برگ آن مانند برگ کبر باشد چون شاخی را بشکنند شیر بسیاری از ان روان شود
صاحب محیط گوید نباتی است کہ آن را بیونانی اوسیرس نامند ہم او ذکر اوسیرس نکند البتہ
اوسیوس را نوشتہ می فرماید کہ نباتی است کہ در سوختن آتش مشتعل و چوب آن در ابتدا مائل
بسیاہی و در آخر مائل بسرخی می شود و شاخہای آن باریک و بدشواری کوفتہ می گردد و برگ
آن مثل برگ کتان و در طعم تلخ فلہذا دران تفتیح بالغ است شرب آن مفتح سدد و چون طبیخ آن
بنوشند یرقان را نفع دہد و گاہی از چوب آن کاسہ ساختہ دران آب می نوشند و یرقان را مفید
می شود مؤلف عرض کند کہ خیال ما این است کہ در کتابت رای را بشکل واو نوشتند یا واو
را بشکل را و تصدیق این ازین می شود کہ صاحب محیط بر علقی ذکر اوسیرس کردہ و بجایش عوض
اوسیرس اوسیوس را نقل کردہ واللہ اعلم بحقیقۃ الحال ما حقیقت مزید این نبات مستقیم معلوم کردہ و
یقینیست کہ این ہمان درخت است کہ آن را در دکن کوروی وگروی نامند کہ ہمچون مشعل
می سوزد مخفی مباد کہ فارسیان از برای این لغتی در زبان خود ندارند و ہمین لغت یونانی را استعمال
کنند ازینجاست کہ صاحب برہان این را جا دادہ (اردو) ایک درخت کو فارسیون نے

تو بالن کہا ہے جس کا متعارف نام معلوم نہ ہوسکا۔ صاحب محیط نے اوسیہ بن کہا ہے اور کیا
عجب ہے کہ یہہ وہی درخت ہو جسکو دکن مین کردی یا کوروی کہتے ہین جس کی لکڑی مثل
مشعل کے روشن ہوتی ہے۔ مذکر۔

توبان بقول برہان و سروری بروزن جُبان
تُبان چرمی باشد کہ کشتی گیران پوشند (شمس
فخری ؎) فغان و زاری برخیزد از زمین و
زمان ؛ بگاہ کشتی کہ نیست چو برکشد توبان ؛ بہار
این را با تُبان نوشتہ۔ خان آرزو در سراج
ہم این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ مبدل
ہمان تُبان است کہ نون بدل شدہ بواو چنانکہ
پیسانیدن و پیساویدن (اردو) دیکھو تُبان۔

توب انداختن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ سر کردن و آتش دادن بہ توب است
(عالی شیرازی ؎) لم یقع چہ فتح قلعہ لم یکن یعنی
بود رشتہ ہوس سینہ لہو نرسینہ بہ توب انداختن ؛
(اردو) توپ چلانا۔

توب بستن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی ساختن و درست کردن و ریختن توپ است
وبس (طاہر نصیرآبادی) از تصرفات مرغوب ؎
در بستن توپ کردہ ؛ (اردو) توپ ڈھالنا
توپ بنانا۔ تیار کرنا۔

(۱۸۹۵)
(الف) **توبتو** اصطلاح۔ الف بمعنی تہ
(ب) **توبتو کردن** باشد و از ہمین است
(ب) بمعنی حقیقی مؤلف عرض کند کہ ظہوری
استعمال ہر دو کردہ موافق قیاس است (؎)
در محبت ہیچکہ ننشست آتش سادگان ؛ کینہ ذوکینہ
چرخ توبتو آخر نشد ؛ (و لہ ؎) عجب بر ودی
ہم این خرقہ ہا چہ پوشد شیخ ؛ اگر ہزار از این کردہ
توبتو خواست ؛ تکمیل بحث بر توبر توہمی آید۔

(اردو) (الف) دیکھو تہہ بہ تہہ (ب) تہہ بہ تہہ کرنا۔ گٹھری کرنا۔ لپیٹنا۔

توبرتو اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع با واو مجہول بر وزن مو بر مو بمعنی (۱) لا برلا و تہ بر تہ و (۲) پی در پی و دنبال یکدیگر و (۳) نام حلوائی و (۴) ہزار خانۂ گوسفند و (۵) مردم سر در خود و (۶) حرام توشہ۔ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید کہ (۷) چند خانہ کہ درون یکدیگر ساختہ باشند (تخشبی سے) دل خود در تہ چاہ ذقنت بشناسم ٭ بسیلان توبتوبفتند اگر تو بر تو ٭ (ناصری کے) ای ہدایت گر خدا جوئی تو دنیا جو مباش ٭ جانت چون پاکست و نیکو بد دل و بدخو مباش ٭ بر برا کن لعل و رمانت وار تا برتا صنم ٭ برسر آور دتہ و عمان سار تو بر تو مباش ٭ و بحوالۂ برہان ذکر دیگر معانی ہم فرمودہ صاحب جہانگیری بر معنی اوّل قانع مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی و دیگر ہمہ معانی مجاز آن وجا دارد کہ این را مبدّل تہ بر تہ دانیم کہ ہای ہوز بدل شود بواو چنانکہ آوسہ و آوسہ مخفی مباد کہ بمعنی سوم حلوائی کہ گفتہ اند آن ہم ورق بورق آردہا باشد کہ در ہندی آن را پورن پوری نامند (اردو) (۱) تہہ بہ تہہ (۲) پی در پی (۳) پورن پوری۔ مؤنث۔ مٹھائی کی ایک قسم (۴) ہزار خانہ۔ مذکر۔ دکن میں بکرے کی ایک خاص غذائی کو کہتے ہیں (۵) خود سر شخص۔ خود رائے (۶) حرام خوار (۷) چند گھر جو ایک احاطہ میں ہوں جن کے اندر سے ایک دوسرے کا دروازہ ہو۔ مذکر۔

توبره بقول سروری آنچہ در وجو و کاہ کنند و بر سر اسب و استر و خر نہند تا بخورد (ظہیر سے) از بہر مرکب تو کہ نعلش ز ماہ نو بود ٭ و لال ہلال ٭ شد کہکشان چو آخر پروین چو توبرہ ٭ می فرماید کہ بحذف واو نیز آمدہ صاحب انند بحوالۂ نفائس گوید کہ بضم اوّل و سکون واو مجہول و بای موحدہ و رای مہملہ

و ها در آخر لغت فارسی است بمعنی کیسهٔ مذکور و بعربی آن را مخلاة گویند و بفارسی تبره هم خوانند داو. صاحب فدائی هم این را آورده می فرماید که پیله ایست که از چرم یا پشمینه دوزند و بر دو جای دهنهٔ آن دوال یا رسنی می پیوندند و دران جو و کاه ریخته از گردن ستور بگوشه می آویزند که پوزش دران رود و آن را بخورد. صاحب رهنمای جزائر السفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار هم ذکر این کرده. مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و حیف است که بمخفف این تبره که بمعنی دیگرش گذشت اشارهٔ این در انجا نه شده ازینجاست که بتلافی مافات سندش را همین جا نقل می کنیم (حافظ) بسته بر آخور او استر من جو می خورد و توبره افشاند و بین گفت

مرا می دانی؟ بعضی از معاصرین عجم گویند که در عجم این را بشکل دراز می سازند و همچون توب می نماید که مرکب است با توب و راه یعنی راه مثل توب دارنده الف حذف شد و همین است وجه تسمیهٔ این (اردو) توبڑا بقول آصفیہ اسم مذکر۔ فارسی میں توبرہ۔ گھوڑے کو دانہ چرانے کا ٹاٹ یا چمڑے کا تھیلا۔

توب ریختن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت. **مؤلف** عرض کند که مرادف همان توب بستن است که بجایش گذشت (طاهر نصیرابادی ص)
برای ریختن توب تازه شد تعیین پادشاه
راه عقیدت ز صدق شد پویان بها (اردو) دیکھو توب بستن۔

توبزه | بقول برهان و جامع با ثانی مجهول و فتح زای هوز بر وزن موصده (۱) ساق خربزه را گویند. صاحب رشیدی این را بمعنی (۲) بیخ بیارهٔ خربزه گوید و صاحب جهانگیری هم زبان ... صاحب ناصری می فرماید که بضم و واو مجهول و با و زای مفتوح بیخ و بن و ساق بوتهٔ خربزه

راگویند۔ خان آرزو در سراج بذیج بپاره فالیز مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و باعتبار صاحب ناصری هر دو معنی را تسلیم کنیم (اردو) (۱) خربزه کی بیل۔ مؤنث (۲) خربزه کی جڑ۔ مؤنث۔

توبک بقول برهان و جامع بضم اوّل بر وزن خوبک بمعنی گنجینه و مخزن باشد صاحب برهان می فرماید که بفتح اوّل نیز باین معنی گفته اند و به همین معنی بجای بای ابجد تای قرشت و نون و یای حطّی و به بای فارسی عوض بای ابجد هم آمده صاحبان جهانگیری و ناصری هم ذکر این کرده اند خان آرزو در سراج بذکر تعریف بالا می فرماید که قوسی در فصل کاف تازی آورده و در اینجا بکاف فارسی است و در ادات بفتح تای اوّل و دوم و در شرفنامه بجای تای دوم نون و بقول رشیدی توپک ببای فارسی در اوّل و تای مفتوح بمعنی زربکه در قدیم رائج بود و بخیال ما این سهو است از وجه پوته ببای فارسی بمعنی خزانه نه از رائج قدیم و بدین معنی توبکی ببای تحتانی است نه توبنک بحذف آن مؤلف عرض کند که حاصل تعریفش همین که بالغت هذا اتفاق دارد و باعتبار جامع و ناصری هم ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و اتفاق اکثر محققین بر کاف فارسی است و بعض محققین بکاف عربی (اردو) مخزن۔ خزانه۔ مذکر۔ دیکھو توبنک کے پہلے معنی۔

توبکی بقول برهان بسکون بای ابجد بر وزن توبجی نام درمی است که در قدیم زده بودند و رائج بود طرز تعریف برهان کاف عربی را ظاهر کند و صاحب جامع هم به کاف عربی نوشته صاحب سروری همزبالش (استاد عماره س) بابر جهت بماند همیشه دست امیر چگونه ابر کجا توبکیش بار است ها و صاحب رشیدی بذکر این بکاف عربی گوید که این نیز توبکی باید بتقدیم بابر تا مؤلف عرض کند که

ما بر توبک تسلیم کرده ایم که بمعنی مخزن باشد. و یای معروف در آخر این برای نسبت است و بس و باعتماد محققین اہل زبان این را صحیح دانیم (اردو) توبکی۔ ایک قدیم سکہ کا نام ہے جو رائج تھا۔ جس کی تعریف مزید معلوم نہ ہو سکی۔ مذکر۔

توبه بقول برہان بضم اوّل و سکون ثانی و فتح بای ابجد (۱) قوس قزح را گویند و باین معنی بجای بای ابجد یای حطی هم آمده صاحبان جامع و مؤید هم این را آورده اند بهار گوید که (۲) باز ماندن از کارهای بد و ناقص و نادرست سنگین و شکسته از صفات اوست و با لفظ دادن و شکستن و فرمودن و کردن و گسستن مستعمل مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل لغت فارسی زبان است و بمعنی دوم بقول منتخب بفتح اوّل لغت عرب فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر فارسی مرکب هم که در ملحقات می آید (ظهوری ۵۲)
دامان رندم گشته تر ای شیخ از من درگذر * آلوده چون سازم دگر از توبه استغفار را *
(اردو) (۱) قوس قزح۔ مؤنث۔ دیکھو اغلیسون (۲) توبہ۔ بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ عربی۔ دیکھو تیت۔

توبه بخشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که هدایت دادن توبه باشد (سعدی سه)
گر از توبه بخشد بماند درست * که پیمان ما بی ثباتست و سست *
(اردو) توبہ کی ہدایت فرمانا۔

توبه برای شکستن مثل۔ صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان می خوار در میخانه استعمال این بجا کسی کنند که از میخواری توبه کرده باشد گویند

؏ آخر توبه برای شکستن است ؏ یعنی شکستن توبه را وجهی خواری کن (اردو) توبہ توڑنے کے لئے پیدا ہوئی ہے۔ یہ اُس کا لفظی ترجمہ ہے دکن میں کہتے ہیں ؏ بس توبہ ہو چکی بیچ کر لینا ؏ یعنی اب توبہ توڑ دو اور پھر توبہ کر لو یہ اکثر مستورات میں مستعمل ہے۔

توبہ بستن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی توبه کردن است (سلمان ساوجی ؎) آن نرگس مست با نخوابانی وسن ؏ از بسکه شکسته با هم توبه ما ؏ (اردو) توبہ کرنا۔

توبہ بودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی قائم بودن توبه باشد (سعدی ؎) یار دیرین مرا گو بزبان توبه مده ؏ که مرا توبه بشمشیر نخواهد بودن ؏ (اردو) توبہ قائم ہونا۔

توبہ خواستن | استعمال یعنی خواهش توبه کردن یعنی خواستن که توبه کند مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) ظهوری خوشست توبه می خواست ساقی ز غلغلۂ دیگری تمنا شد ؏ (اردو) توبہ چاہنا۔

توبہ دادن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر امر کردن به توبه ای به ترک کارهای بد حکم کردن۔ صاحب آصفی هم ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با بحر و اصل این حکم توبه دادن بود در رفته رفته در زبان لفظ حکم حذف شده توبه دادن باقی ماند۔ (کمال اصفهانی ؎) پارسا از لب ساغر نبیند آب آرد ؏ دیگران را زمی و نقل چرا توبه دهند ؏ مخفی مباد که سند بالا متعلق با مصدر دهیدن است که بجایش می آید (اردو) توبہ کا حکم دینا۔

توبہ ده | اصطلاح۔ بقول بهار معروف و از مثال نظیری نیشاپوری سندش آورده۔ (؎) الفت ده هجران و وصال است صبوحی

ع ظہوری می توبہ دہ و توبہ شکن شد ع مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حکم توبہ
دہندہ و متعلق بہ مصدر (توبہ دہیدن) و
بس دیگر ہیچ (اردو) توبہ کا حکم دینے والا

توبہ شکستن مصدر اصطلاحی - بقول
بحر خلاف عہد کردن و رجوع کردن بہ گناہ
صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ اتفاق داریم با بحر
(طالب آملی ع) بر ما گنہ توبہ شکستن نشود پیدا
کہ ہمین توبہ بفرمان می نا شکستیم ع (اردو)
توبہ توڑنا -

توبہ شکست یافتن مصدر اصطلاحی
لازم مصدر (توبہ شکستن) است مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ع) ساقی
ہنوز رہ و بظہوری نمی کند ع یا آنکہ توبہ یافتہ خون
موی او شکست ع (اردو) توبہ توڑا جانا
باقی نرہنا -

توبہ شکن استعمال - بہار گوید کہ معروف
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی کسی کہ توبہ بشکند متعلق با مصدر (توبہ شکستن)
کہ گذشت و بہ اصول ما متعلق بہ مصدر (توبہ
شکنیدن) کہ مرادف آنست سند این از
نظیری بر (توبہ دہ) گذشت (اردو) توبہ
شکن - ترکیب فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں
جس نے توبہ کر کے توڑ دی ہو -

توبہ فرمایان چرا خود توبہ کمتر می کنند مثل - صاحبان خزینۃ الامثال و
امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمالش
ساکت مؤلف عرض کند کہ (توبہ فرمودن)
مصدریست کہ بمعنی حکم توبہ دادن می آید و
مرادف مصدر (توبہ دادن) و این مثل متعلق
بہ مصدر مذکور است فارسیان بحق موعظت
کنندگان این مثل را گفتند مقصود شان طعن
است بر ایشان کہ چون بہ دیگران حکم توبہ می کنند

بجز خود توبہ کمتر می کنند (اردو) دکن مین کہتے ہین ؎ خود نصیحت دیگری را نصیحت؎ یعنی کہاوت واعظون کے حق مین مستعمل ہے یعنے ہمکو تو نصیحت کیجاتی ہے اور خود اس کے خلاف عمل کرتے ہین ۔

توبہ فرمودن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر مرادف توبہ دادن مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است اگرچہ بمعنی لفظی این ظاہر است توبہ کردن است ولیکن بمعنی اصطلاحی ہمان کہ بالا گذشت (ظہوری ؎) توبہ فرمائی ظہوری از تو ابود ۔ پو ہم تو فکری کن پشیمانیم ما ۔ پو (ولہ ؎) توبہ فرما بدیدہ مستی من ۔ پو ورنہ این ظلم کی روا دیدا شتہ پو مخفی مباد کہ اصل این مصدر (فرمودن توبہ) بود و بحذف کلمۂ تو بہ فرمودن باقی ماند مخفی مباد کہ ہر دو سند بالا متعلق بمصدر فرمائیدن است کہ می آید (اردو) دیکھو توبہ دادن ۔

توبہ کار بقول بہار و انند بمعروف مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی توبہ کنندہ (ملا طغرا ؎) شرابی کہ از مین او توبہ کار ۔ پو شد تقید شود رستگار ۔ پو (اردو) توبہ کرنے والا ۔

توبہ کردن استعمال ۔ بقول بحر بمعنی باز ماندن از کارہای بد ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و بمعنی حقیقی (ظہوری ؎) زلف ساقی رہا نمی شکست پو گرکند توبہ را رعیت اوست پو (فغانی ؎) دگر ز عشق جوانان مست توبہ نکردہ پو بہ نکتۂ کہ فغانی ز پیر جام شنید پو مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر گردن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) توبہ کرنا ۔

توبہ کشودن مصدر اصطلاحی ۔ ظہوری بمعنی توبہ شکستن استعمال این کردہ مؤلف عرض کند کہ از قبیل روزہ کشودن (ؔ) ز جیرہم شوخی ساقیست گر خلائی رفت پو کشود توبہ عذر لبیب ایاغ کجا است پو (اردو)

(۱۰۴۰ھ)

توبہ توڑنا کسی کام سے توبہ کرنے کے بعد پھر وہ کام کرنا۔ صاحب آصفیہ نے ایک سند لا ادری پیش کی ہے (ص) زاہد کا دل نہ خاطر میخوار توڑیئے۔ سو بار توبہ کیجیے سو بار توڑیئے۔

(۱) **توبہ گسستن** (۲) **توبہ گسلیدن** | مصادر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) مرادف توبہ شکستن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است آصفی ہم ذکر این کردہ از عرفی سند آوردہ (ص) بر توبہ بدو رکیسہ آخر کہ تا گسلد از شراب توبہ کہ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر گسلیدن است نہ گسستن۔ عیبی ندارد کہ ہر دو یکی است محقق ہند نژاد فرق لفظی ہر دو نکردہ (اردو) دیکھو توبہ شکستن۔

توبہ گفتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحب محیط گوید کہ مرادف توبہ کردن است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (کلیم ہمدانی ص) توبہ می گفتم زبس تکلیف بیدردان ولی حکم صد توبہ از میخانہ ذوق بادہ ام (اردو) توبہ کرنا۔

توبہ نامہ | استعمال۔ بقول بہار معروف و صاحب انند نقل بر وارش **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی موافق قیاس است کاغذی را نامند کہ پشیمانان بوعدہ ترک فعلی بطور ... می نوشتند (اردو) توبہ نامہ۔ وہ کاغذ جو کسی فعل کے ترک کے متعلق بطور اقرار نامہ لکھا جائے۔ مذکر۔

توبہ نمودن | استعمال۔ مرادف توبہ کردن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ص) آتشی در لطافت گر نباشم تشنہ ام یا عمر بگذشت و گداز شرم استغفار ہست دیگر مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر نمائیدن است عیبی ندارد (اردو) توبہ کرنا۔

توپ بقول بهار بواو مجهول (۱) یکی از آلات جنگ صاحب انند نقل نگارش صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم گوید که (۲) بمعنی گنجایش و صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار می فرماید که (۳) طاقهٔ قماش را گویند مؤلف عرض کند که بر زبان معاصرین عجم بمعنی اوّل بوجهٔ آخر است و فارسیان اسلا بپای فارسی می گویند بهار از عاطفی املاسی شعر محمد طاهر نصیرآبادی

سکندری خورده باشد که کاتبش نقلش بیاضی فارسی کرد (ط) غلام یکدل و یکرنگ توپچی باشی پرنجیت قلی که کند جان نثار در پیدا ان شاه برای ریختن توپ تازه شد تعیین بی پادشاه راه عقیدت زصدق شد بیان از وی دیده او ذکر نمی سوم هم کرده (سه) زیرا زبیت صادر کند و گر شته داغ بی که شد توپ اطلس نصیب ایاغ بو صاحب لغات ترکی این را به موحده آخر لغت ترکی گفته اگر استعمال فارسیان بپای فارسی تحقیق شود ما می توانیم سند لیش گفت چنانکه اسب و اسپ (اردو) (۱) انگریزی توپ (۲) گنجایش (۳) تھان۔ مذکر۔

توپا بضم و بای فارسی بالف کشیده بلغت ژند و پاژند سیب را گویند و بعربی تفاح صاحب ناصری بحوالهٔ برهان ذکر این کرده و صاحب جهانگیری ذیل لغات ژند و پاژند این را درج لغات آورده مؤلف عرض کند که فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست صاحب محیط اعظم فرماید که سیب اسم فارسی است و نیز بفارسی کُل و بعربی تفاح و بهندی سیو نامند ما می گوییم که سیو هم لغت فارسی است اقسام است بهترین آن شامی شیرین آن معتدل در حرارت و برودت و گویند گرم در اوّل و ترش آن سرد و خشک در اوّل کثیر المائیه قلیل المنافع مطلوب کلی از سیب تقویت قلب و احشاست و سیب تقویت ... فعل نمی کند و تحقیق

خام آن وقیچی آن غلیظ تر وبارد وتر ورطب تر از ان وعفص وقابض وحامض بارد وغلیظ است دالخ) (اردو) سیب. بقول آصفیہ. فارسی. اسم مذکر. ایک میوۂ شیرین کا نام جو امرود سے کسی قدر مشابہ اور بہ سرخ اور خوشنما ہوتا ہے۔

توپاشو برو | مقولہ. صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر این بطور مقولہ کردہ فارسیان معاصر بحالت خشم وغصہ باکسی استعمال این می کنند بمعنی برخیز وبرو **مؤلف** عرض کند که پاشدن بجایش گذشت که استعمال امر حاضرش درین است (اردو) اٹھ چلا جا۔

توپاک باش برادر | مثل. صاحبان خزینۃ الامثال و مدار | **ازکس پاک** | امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که این مقولہ ایست نیشل فارسیان استعمال این بحق شخص متدین بہ تعریف ودیانت می کنند (اردو) پاکباز کو کیا ڈر ہے یا یہ دکن کا محاورہ ہے اور دکن میں اس فارسی مقولہ کا استعمال بھی دیانت دار کے حق میں ہوتا ہے۔

توپال | بقول برہان بدیل توبال مرادفش صاحبان جہانگیری ورشیدی وجامع وسروری هم ذکر این کردہ اند وما هم درانجا ذکر این کردہ ایم وصراحت ماخذ هم صاحب سواد التبیل این را اصل داند وتوبال را که بموحدہ گذشت معرب این **مؤلف** عرض کند که فارسیانی که استعمال معرب هم کردہ اند تبدیل باشد چنانکه اسپ واسب. خان آرزو در سراج می فرماید یعنی ریزۂ مس وآهن صحیح است که بوقت کوفتن جدا شود وبیای تازی لفظ تازی چنانکه در قاموس آوردہ بلکه اغلب که معرب باشد (اردو) دیکھو توبال۔

توپ توپ اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی فوج فوج و بسیار **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ تکرار توپ مبالغہ در معنی کرد در محاورۂ عجم این استعمال این مخصوص باشد با کار و بار جنگ چنانکہ لشکر جرار توپ توپ می آید یعنی بسیار می آید (اردو) فوج فوج کثرت سے ۔

توپ تہ پُر بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم۔ توپی کہ باروت و گلولہ از پس او داخل کنند صاحب رہنما بحوالۂ سفر نامۂ ناصر الدین شاہ قاچار با او متفق **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل تفنگ تہ پُر است کہ بضم بای فارسی گذشت و درینجا ہم بای فارسی ششم را باید بالضم خواند (اردو) وہ کلدار توپ جس کے گولے پیچھے سے اس میں داخل کریں۔ مؤنث ۔

توپچی استعمال۔ بقول بہار معروف می فرماید کہ دار و غۂ توپخانہ را در ہندوستان میر آتش نیز گویند صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ توپ را باچی مرکب کردہ اند و چی لغت ترکی است بمعنی شخص و از توپچی کسی مراد است کہ توپ سر دہد ظاہر لغت ترکی می نماید و شک نیست کہ باشد ولیکن صاحب لغات ترکی این را ترک کردہ است معاصرین ترک این را بر زبان دارند و فارسیان معاصر ہم استعمال این می کنند (اردو) توپ چلانے والا ۔ دکن میں اسکو برق انداز کہتے ہیں ۔ صاحب آصفیہ نے برقنداز پر ۔ بندوقچی کہا ہے اور یہہ ہمارے مقصد کے خلاف ہے ۔

توپ خاندار اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفر نامہ ناصر الدین شاہ قاچار توپی کہ خاردار باشد می فرماید کہ گویند ''توپ خاندار می کنند'' یعنی توپ را خاردار می سازند **مؤلف** عرض کند کہ خار توپ و بندوق آن نوک ہا را نام است کہ داخل نالش قائم کنند

در ساخت۔ صاحب بول چال ہم بحوالۂ معاصرین
عجم ذکر این لغت کردہ۔ محاورۂ زبان خار
را خاری کردن چنانکہ تاریاتان (اردو) خاردار
توپ۔ مؤنث یعنی وہ توپ جس کے جوف اور
نال میں آہنی خار ہوں۔

توپخانہ استعمال۔ بقول بہار معروف۔
مؤلف عرض کند کہ مقامی و مکانی کہ در آنجا
توپ ہا را نگاہدارند مستقر توپہا۔ قلب اضافت
خانۂ توپ است (اردو) توپخانہ۔ دیکھو ارسنال

توپ خوردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار
ذکر این کردہ گوید کہ (توپ می خورد) بمعنی بہ
توپ خالیک می کند یعنی اطراف توپ می زنان
مؤلف عرض کند کہ از ترجمۂ او کہ در انگلیسی
[illegible] توپ سر
می کند یعنی بواسطۂ نجائی کہ در پس توپ ساختہ اند
ہم بہم آن را سر می کند الحاصل توپ خوردن
بمعنی سر کردن توپ ولایتی و مبدم خلاف قیاس
محاورۂ الیست (اردو) گلدار توپ کو شتر چلانا

توپ صحرائی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ
سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار۔ توپ میدان باشد
صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم گوید کہ این را
در ہندی گھوڑ نال و میدانی توپ گویند مؤلف
عرض کند کہ توپ ہا کہ در سلاطین دارند آن
توپ میدان و توپ جنگی باشد بر خلاف آن
توپ جنگی سبک تر کہ بر پشت اسپ و ستور ہم
نقل مقامش می کنند و بعض آن بذریعۂ کالسکہ ہا
ہمین را معاصرین عجم توپ صحرائی گفتہ اند مرکب
توصیفی است (اردو) جنگی توپ۔ گھوڑ نال

توپک بقول جامع ہمان توپک است کہ
بموحدہ گذشت مؤلف عرض کند کہ آن
مبدل این باشد یا این مبدل آن چنانکہ آسپ
و اسپ و تپ و تب (اردو) دیکھو توپک

توپ کردن استعمال۔ صاحب بہار

بحواله سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار گوید که توپی گلوله‌ای باروت در رو از پشت او اندازند. صاحب بول چال بحواله معاصرین عجم گوید که توپ آن را ذریعهٔ کرپ سازند. مؤلف عرض کند که کرپ و کروپ در فارسی زبان لغتی نیست معلوم می‌شود که از لغات انگلیسی این لغت را گرفته با توپ مرکب کرده‌اند و کروپ بکاف فارسی در انگلیسی زبان بمعنی مجمع و کثرت است فارسیان آن را بکاف عربی برای توپی استعمال کنند که در آن گلوله‌های متعدد باشد و به صحت اسری و هند معرّ اضافی است (اردو) ولایتی توپ جس کے باروت گولے کو پیچھے سے بھرین۔ نوشته.

توپی | بقول صاحب بول چال بحواله معاصرین عجم بمعنی گنجان. مؤلف عرض کند که لغت جدید معاصرین عجم است و تحقیق نشد که از کدام زبان گرفته‌اند قیاس همین می‌خواهد که از فرنساوی اخذ کرده باشند والله اعلم. وای بر ایشان که لغت قدیمهٔ خود را ترک کردند حق آنست که از و خبر ندارند (اردو) گنجان۔ گھنا۔

توت | بقول برهان بضم اول و سکون ثانی و فوقانی میوه‌ایست معروف سفید آن قائم مقام انجیر است و سیاه آن را توت شامی گویند چون آن را نارسیده خشک کنند قائم مقام سماق است و معرب آن توث که بجای فوقانی ثانی ثای مثلثه باشد سفید آن را بعربی توث حلو و سیاه آن را توث حامض خوانند. صاحب ناصری ذکر این کرده گوید که عوض فوقانی دال مهمله هم آمده. صاحب جامع میوهٔ معروف قانع. صاحب سراج التّبیل این را در معربات آورده توت و توث هر دو را معرب گوید و در تعریف آن بیدانه را هم ذکر کند نمی‌دانیم که مقصودش چه باشد. صاحب محیط فرماید که توت دو صنف است یکی فرساد شیرین که قائم مقام انجیر است و در

غذا از وی تر و قلیل تر و مولد خون فاسد و مفسد آن و اکثر اطبا بر آنند که مائل بسردی و تری و گویند سرد در دوم و خشک در اوّل (الخ) **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و بحث این بر اوزمه هم کرده ایم (اردو) توت - دیکھو اوزمہ -

توت ابریشم اصطلاح - بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدّین شاہ قاچار بمعنی شہ توت صاحب محیط ذکر این نکرد و بر شہتوت گوید که اسم توت است و بس **مؤلف** عرض کند که در ہند قسم لطیف و کلان توت را که بسیار نرم و دراز می باشد شہتوت می نامند گویا در اقسام توت این را مرتبۂ فائق است و فارسیان ہم لفظ شہتوت بر زبان دارند - معاصرین عجم ہمین شہتوت را توت ابریشم گفته اند مرکب اضافی است و معنیٔ لطافت و نرمی ظاہر می شود بر سبیل کنایه و از ینکه برگ ہای درخت این قسم توت کرم ابریشمی را غذا است معاصرین عجم این توت ابریشم گفتند و صراحت کامل توت بر توت و اوزمہ گذشت -

(اردو) شہتوت - بقول آصفیہ - فارسی اسم مذکر - ایک قسم کا بڑا شہتوت جلیبا یا بہت نہایت لمبے لمبے شیرین پھل کا نام جس میں بھورے رنگ کا میٹھا اور دوسرے رنگ کا (کھٹ مٹھا) ہوتا ہے اس کے پتّے ریشم کے کیڑوں کی خوراک ہے -

توت سه گل اصطلاح - بقول ناصری بضمّ تای اوّل و کسر تای ثانی و بضمّ کاف فارسی نباتی است خار دارد ریزبرگ و گل شبیه به گل سرخ و ثمر آن در طعم و شکل مانند توت سیاه اندک مدوّر و سه پہلو آن را بفارسی و رودنیر گویند و در دیلمان و مازندران تمش و تبرکی بکورنیکان خوانند و در عربی علّیق نامند - (کذا فی المخزن) صاحب محیط بر توت سه گل گوید

علیق است مؤلف عرض کند که با صراحت | این بر بالس کرده ایم (اردو) دیکھو بالس

(الف) توتنگ (ب) توتنگ — الف بقول برہان و جامع با اوّل مضموم و ثانی مجہول بر وزن موشک (۱) طوطی سخن گو را گویند و (۲) قسمی از نی باشد که شبانان نوازند (۳) نوعی از نان که در قزوین و توابع آنجا خصوصاً در راوند خوب می پزند و (۴) نام محلہ ہم از شیراز و بفتح اوّل (۵) گنجینہ و مخزن۔ صاحب جہانگیری معنی پنجم را ترک کردہ صاحب سروری ذکر معنی اوّل کردہ بحوالۂ فرہنگ معنی دوم و چہارم را ذکر کند و معنی پنجم را بکاف فارسی می نویسد و می فرماید کہ عوض تای دوم نون و موحدہ ہم دیدہ شد صاحب رشیدی ہم معنی پنجم را گذاشت صاحب ناصری بر معنی اوّل قناعت کردہ گوید کہ این را فارسیان توتی گویند و سبغا چیز دیگر است خان آرزو در سراج ہم معنی پنجم را ننوشت و در چراغ ہدایت بنسبت معنی دوم صراحت مزید کند کہ ہمین است الغوزہ (تاثیر ~~~) بشوخی گر کند توتنگ نوازی ٭ پری را دل برد از شیشہ بازی ٭ ز شد توتنگ او اندک اندک ٭ خرد قالب تہی سازد چو توتک ٭ بہار بر معنی دوم قانع مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد بہمہ معانی و آنچہ بیک معنی بہ کاف فارسی آوردہ اند جا دارد کہ مبدل الف و انیم چنانکہ گند و گنده (اردو) الف (۱) دیکھو سبغا اور توتی (۲) الغوزہ۔ دیکھو بلبان (۳) توتنگ۔ دکن میں اُس روٹی کو کہتے ہیں جس کے دو پرت میدے سے ہوتے ہیں اور دونوں کے درمیان قیمہ۔ مؤنث (۴) شیراز کے ایک محلہ کا نام توتنگ ہے۔ مذکر (۵) دیکھو توبک (ب) دیکھو توتک۔

توت وحشی | اصطلاح بقول محیط ہمان | توت سگ است کہ بجایش گذشت مؤلف

عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق تنباکو	(اردو) دیکھو توت سہ کل۔

(الف) توتون بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار تنباکو را گویند ہم ا...

(ب) توتون سازی را یعنی آلہ گویند کہ بوسیلۂ آن تنباکو را پارہ پارہ کنند صاحب قول چال ہم بحوالۂ معاصرین عجم ذکر الف کردہ مؤلف عرض کند کہ الف اسم جامد ترکی جیبہا است و فارسیان الف را از زبان ترکی گرفتہ اند و مفرس این قسم است (اردو) الف۔ دیکھو تمباکو۔ مذکر (ب) تمباکو کاٹنے کی کل مؤنث۔

توتہ بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری بروزن بحوطہ (۱) گوشت زیادتی باشد کہ گاہ در اندرون پلک چشم و گاہی در بیرون آن برآید و گاہ بسرخی و گاہ بہ سیاہی گراید و نرم بود مانند توت سیاہ آویختہ و گاہ خون از وی روان شود و گاہی نشود و با ثانی مجہول (۲) طوطی را گویند خان آرزو در سراج بذکر معنی اول نسبت معنی دوم گوید کہ بمعنی مرغ معروف و این لفظ ہندیست زیراکہ غیر ہندوستان پیدا نشود و بخیال ما در ہندی دو جانور است یکی را توتہ گویند و آن مشہور است کہ در عربی طوطی خوانند و دیگری را توتی بہ یای تحتانی و آن جانوریست شبیہ بہ گنجشک خانگی آواز خوشی دارد و سخن گو نیست و شکرخوارگی نسبت بہمین جانور دارد نہ با جانور اول و شعرای ایران بسبب اشتراک و اشتباہ طوطی را شکرخایگان بردہ اند و آن غلط مشہور است صاحب محیط می فرماید کہ اسم ہندی طوطی است و ہندیان نوشتہ اند کہ گوشت او منی را زیادہ کند و رنگ برافروزد و بدن را جلا دہد و اشتہا و ہاضمہ و قوت بیفزاید و اگر چیزی ضرر رساند مصلح آن ... است و احتمال ...

آن بقول یونانیان در طوتی خواهد آمد **مؤلف** عرض کند که ماخذ این معنی اول درست است و نسبت معنی دوم آنچه صاحب محیط بر طوطی نوشته ما ذکرش بر بیغا و ببغا کرده ایم حق آنست توته و توتی هر دو در فارسی زبان یکی است و در اردو۔ صاحب آصفیه توتا را مرادف طوطی عربی نوشته و توتی را جانوری دیگر و رای آن گفته که همیشه میوهٔ توت می خورد و خان آرزو فرقی که در هر دو پیدا کرده موافقت دارد با فرقی بیان کردهٔ صاحب فرهنگ آصفیه ولیکن این فرق در فارسی زبان نیست و در اینجا همین قدر کافی است که توته و توتی هر دو مفرس ہیں این بمعنی طوطی عربی است و صفت شکرخائی بلاشک متعلق به طوطی است۔ خان آرزو غلطی شعرای فرس که ظاهر می کند غلطی اوست ازینکه توتی تعلیم سخنان شیرین نمی پذیرد و شکرخائی متعلق به سخنان شیرین است نه قند و نبات خوردن بمعنی حقیقتش این است حقیقت معنی دوم (اردو) (۱) فارسیون نے توته اُس گوشت کو کہا ہے جو بوجہ مرض پلک میں پیدا ہوتا ہے صاحب اکثیر اعظم نے توتهٔ اجفان پر اس کا ذکر کیا ہے۔ مذکر (۲) دیکھو ببغا و ببغا۔

توتی بقول برهان و جامع و سروری (۱) بر وزن و معنی طوطی است و (۲) بمعنی کشتی صاحب جهانگیری بذکر هر دو معنی نسبت معنی دوم صراحت کند که کشتی و جهاز است صاحب رشیدی بذکر معنی اول نسبت معنی دوم می فرماید که شاهد آن بنظر نرسیده البته بقول قاموس نوتی بضم نون بمعنی کشتی بان است صاحب ناصری بر معنی اول قانع (خاقانی سه) عدلش بدان سامان شده کاقلیم ها یکسان شده ۞ شنقر بهندستان شده توتی به بلغار آمده ۞ خان آرزو هر چه نسبت این بمعنی اول نوشته ما ذکرش بر توته کرده ایم و نسبت معنی دوم بر نقل قول رشیدی قناعت فرموده

مؤلف عرض کند که حقیقت معنی اوّل بر توتیا عرض کرده ایم و نسبت معنی دوم عرض می شود که قول صاحبان جامع و سروری که محققین زبان خود اند سندی را مانند اشکال رشیدی و نقل نگاری	خان آرزو دلیل آنست که بهر دو از محاورهٔ زبان خبر ندارند و بحث لفظی می کنند و ندیدانند که تحقیق ایشان زبان معتبرتر از ماست (اردو) (۱) دیکھو توتیہ کے دوسرے معنی (۲) کشتی یعنی تشت. جہاز. مذکر

توتیا بقول بهار بواو معروف سنگ سرمه می فرماید که بالفظ شدن و کردن کنایه از سپید سوده و باریک شدن و کردن. صاحب انند نقل نگارش بهار است. صاحب ناصری می فرماید که بمعنی سنگ سرمه و بحواله تحفه می فرماید که آن بر سه قسم است یکی زرد و یکی کبود و معدنی و انابیبی آنکه مشبک از انبوبه است بپارسی توتیای قلم می نامند و یکی از آنها از دود مس است که در گداختن سنگ مس در کوره دو طبقه بهم می رسد و از سائر چیزها تر گیرند و بهترین مصنوع آن انابیبی کرمانی است و اصل این در لغت (دودیا) بوده و توتیا معرب آنست صاحب سوار السبیل تقویت این تعریب این می کند و هم فرماید که توتیا فارسی بمعنی سنگ سرمه و زنگ وجست صاحب محیط می طرازد که بضم تا و سکون واو و کسر تاء فوقانی و فتح یای تحتانی و الف معرب از (دودیا) فارسی است و بعربی حجر الکحل و بفارسی سنگ سرمه و بیونانی سونس و بسریانی قادما و در انگریزی سلفت آف کاپر نامند و توتیای اخضر در امراض چشم نادر مستعمل است اطبا نوشته اند که آن معدنی و مصنوعی می باشد تحقیق آنست که غیر مصنوع نمی باشد و فی الحقیقت اصل توتیا دخانی است که هنگام برآوردن اسرب و مس از سنگریزه و خاک معدن و انبوبه منجمد می گردد و بقول جالینوس سرد در اوّل و خشک در دوم بالجمله جمیع انواع آن مجفف نشف رطوبات

فضلیه بالذات قلیل است و منافع دارد (الخ) مؤلف عرض کند که دال مهمله بتای فوقانی بدل شود چنانکه زردشت و زرتشت پس این مبتدل دودیا باشد (اردو) توتیا بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ نیلا تھوتا۔ مس کشته۔ سرمه۔

توتیا دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی عطا کردن سرمه باشد۔ (خسرو ـــہ) خاک رهش بمردم آسوده کی دهند٭ این توتیا بدیده بی خواب می دهند٭ مخفی مباد که درین سند استعمال مصدر رهیدن است که بجایش می آید (اردو) سرمه عطا کرنا۔ سرمه دینا۔

توتیا رساندن استعمال۔ صاحب آصفی

توتیا رسانیدن ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی رسانیدن سرمه (خسرو ـــہ) ای باد بوی یار باین مبتلا رسان٭ چشم مرا ز خاک و ریش توتیا رسان٭ (ظهوری ـــہ) از کحل عقل چشم تماشا غبار داشت٭ از گرد کوی جلوه صبا توتیا رساند٭ (اردو) سرمه پهنچانا۔

توتیا رسیدن استعمال۔ بدست آمدن سرمه مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ـــہ) گفتم برای دیدهٔ جان توتیا رسید٭ گفتم این غبار رهی از هوا رسید٭ (اردو) سرمه پهنچنا۔ سرمه حاصل هونا۔

توتیا ساز اصطلاح۔ بقول بهار آنکه توتیا راسوده بکار دارد (ابوطالب کلیم ـــہ) دیدهٔ خواهش نه بیند توتیا سازی چو من٭ خاک کوی یاس در چشم تمنا کرده ام٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) توتیا ساز۔ سرمه بنانے والے کو بقاعدهٔ فارسی کهه سکتے هیں۔

توتیا شدن استعمال۔ صاحب آصفی

(۷۰۴)

ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی سرمہ قرار یافتن است (حزین ؎) صفاہانے بہ صبح فیضش سر بجہان امروز روشن شد ؎ غبار تربت من توتیای چشم دشمن شد ؎ (اردو) سرمہ ہونا۔ سرمہ قرار پانا۔

توتیا فروختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی فروختن و بفروش دادن سرمہ (ظہوری ؎) از برای چشم نصرت بر سر بازار رزم ؎ باد گرزش می فروشد توتیاے استخوان ؎ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر رفروشیدن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) سرمہ بیچنا۔

توتیا کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی حقیقی سرمہ ساختن و سودن است (صائب ؎) دل بی صبر خواہد توتیا کرد استخوانم را ؎ با این تمکین کہ شیرین بر سر فرہاد می آید ؎ مخفی مباد کہ (۲) بمعنی توتیا قرار دادن ہم (ظہوری ؎) غبار رہگذر رت توتیا نکرد این است ؎ کہ خوب دیدۂ خورشید در جلا نہ نشست ؎ (اردو) (۱) سرمہ کرنا۔ باریک کرنا (۲) سرمہ قرار دینا

توتیا گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی سرمہ حاصل کردن است (صائب ؎) چشمیکہ از غبار خطش توتیا گرفت ؎ از اشک خویش دامن آب بقا گرفت ؎ (اردو) سرمہ حاصل کرنا۔

توتیا گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی سرمہ شدن و سائیدہ شدن مرادف توتیا شدن (خالص اصفہانی ؎) غبار راہ گشتم سرگشتم توتیا گشتم ؎ بچندین رنگ گشتم تا بچشمش آشنا گشتم ؎ (اردو) سرمہ ہونا۔ سرمہ قرار پا

توتیا نوش | اصطلاح - بقول ناصری واند
نام حکیمی از اکابر حکمای یونان بوده که بعد از رفتن
اسفندیار بکشور روم و یونان ترویج آئین زردشت
و بنای آتشکده ها از آذربایجان تا آن حدود و اهالی
یونان توتیا نوش را روانهٔ ایران کردند که با
زردشت مناظره کند و حقیقت حال او را دریابد
چون به بلخ آمد با زردشت ملاقات و مقالات کرد
و به آیات او ایمان آورد و بیونان مراجعت گزید
و اهل آن آئین را بپرورید و تفصیل آن در دبستا
ودبستان و بعضی تواریخ مانند ناسخ التواریخ
و غیره مسطور است. صاحب سفرنگ بشرح ذیل
و در این فقرهٔ نامهٔ شت وخشور زردشت) هم
ذکر این همین معنی کرده. مؤلف عرض کند که وجه
تسمیه این همین معلوم می شود که توتیا را نوش
می کرد. اسم فاعل ترکیبی است (اردو) توتیا
نوش. ایک حکیم یونانی کا نام تھا. مذکر ہے

توتیای اخضر | اصطلاح - بقول محیط توتیای
سبز و توتیای هندی نیز گویند و بهندی نیلا تھوتھا
نامند و آن را از مس و زاج سفید بطریق احراق
می سازند و آن حار و یابس در چهارم و
گویند در سوم. آکال مجفف و در غایت تجفیف
است و با قوت سمیت و اسهال قوی و قاتل
و بشرب استعمال آن جائز نیست سوخته و غیر
سوخته آن در بعضی امراض چشم در اکحال
و ذرورات و بعض جروح و قروح و غیره مستعمل
مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است
(اردو) نیلا تھوتھا بقول آصفیه اسم مذکر
توتیا سبز زنگار. ڈاک. سبز زاج الاخضر
ایک دوا کا نام جو تانبے سے تیار کی جاتی ہے
اس سے نہایت قے آتی ہے گویا ایک قسم
کا زہر ہے۔

توتیای اکبر | اصطلاح - بقول برهان و
بحر و جامع نوعی از صدف است که آن را در
عربی شنج گویند صاحب محیط هم اشاره به شنج کند

بو برشیخ گوید کہ این را بفارسی سفید مہرہ و گچک و
گوش ماہی نامند۔ در ہندی شنکہ بود و آن
خر مہرۂ بحری است کہ کاغذ را بدان صیقل کنند۔
مہرہ و خشک در دوم و گویند رطب است و بقول
گیلانی طبع آن گرم و خشک و از خواص آنست کہ
اگر در خانہ بود صاحب آن خانہ ذی مال و ثروت
باشد۔ محرق و مغسول آن در ادویۂ جالی چشم
و شیافات او داخل می شود و منافع دارد
(الخ) مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
(اردو) مہرہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر
گھونٹا بمعنی کاغذ وغیرہ گھوٹنے کا آلہ۔

توتیای غورہ | اصطلاح۔ بقول بہار۔
توتیائی است کہ ادویۂ چند در آب غورۂ انگور
سلایہ کنند و برای تقویت بصارت در چشم کشند
(طاہر وحید ؎) علاج خویش کن از توتیای
غورۂ می ہا ترا کہ دیدہ بہ گلہای باغ روشن نیست
و صاحب بحر ہم ذکر این کردہ و وارستہ ہم آوردہ
و خان آرزو در چراغ ہدایت۔ صاحب محیط
ذکر این نکردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب امتزاجی
است (اردو) ایک قسم کا سرمہ جو چند ادویہ
کو غورۂ انگور میں حل کر کے بناتے ہیں جس کی
صراحت مزید معلوم نہ ہو سکی۔ اس کو توتیاے
غورہ کہتے ہیں۔ مذکر۔

(۱) توتیای قلم
(۲) توتیای قلمی | اصطلاح۔ (۱) بقول بہار و بحر و وارستہ توتیای
از توتیای فرماید کہ (۲) ہم ہمین است (باقیای
کاشی ؎) آید چو توتیای قلم یک قلم مرا از
سوز دل عیان بنظر استخوان و مغز ہا (محمد علی ماہر ؎)
گلکش زدہ دم ز نکتہ ہای قلمی بود و بر قد خرد
راست توتیای قلمی بود سر گذشتہ و سپید زیرا کہ کشند
بود در چشم دوات توتیای قلمی بود صاحب تحقیق الاصطلاحات
ذکر (۱) کردہ مؤلف عرض کند کہ صاحب
محیط کہ محقق مفردات طب است ذکر این نکردہ
معلوم می شود کہ این را بشکل قلم درست می کنند

وہیچو میل در چشم می کشند ہمین باشد وجہ تسمیہ
این کہ معاصرین عجم تصدیق خیال ما کنند (۱)
مرکب اضافی است و (۲) مرکب توصیفی باشد
(اردو) (۱) و (۲) ایک قسم کا سرمہ ہے
جس کی صراحت مزید معلوم نہ ہو سکی۔ مذکر۔

توتیای ہارونی اصطلاح۔ بقول محیط
بیخی است خرد و سرخ و تیرہ رنگ و از اندرون
سفید و نبات آن قریب آب و آجام می روید
مزاج آن گرم و خشک در اول و در ان توجالیہ است کہ بدان سبب بصارت را
تیز گرداند و گویند اول کسیکہ این دوا را برای
روشنائی چشم یافت آن ہارون برادر موسی علی نبینا
و علیہما السلام بود لہذا منسوب بسوی ایشان
شد اکثر کحل او و شیاف او بجلا پروردہ استعمال
می کنند در تقویت بصر نفع می کند (الخ) مؤلف
عرض کند کہ حیف است کہ نام این در دیگر السنہ
معلوم نشد (اردو) توتیائے ہارونی ایک بیخ
کا نام ہے جو تقویت بصارت کے لئے مفید ثابت ہوئی ہے۔ مؤنث

توتیائی کردن مصدر اصطلاحی بقول بحر
کار سرمہ کردن یعنی چشم را جلا دادن مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است حیف است کہ
سند استعمال پیش نشد (اردو) آنکھ کو روشن کرنا

توج بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و سراج بضم اول بر وزن عوج
میوہ ایست کہ آن را بہی گویند صاحب محیط ہم این را آوردہ اشارہ بہ بہ کند و ہرچہ بر بہ
نوشتہ ما ذکرش در موحدہ کردہ ایم مؤلف گوید کہ این بجز این نیست کہ اسم جامد فارسی قدیم
است کہ بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) دیکھو بہ۔

توجبہ بقول برہان و جامع بفتح جیم و بای ابجد بر وزن موصدہ (۱) سیلاب را گویند
و (۲) بمعنی فرشتہ ہم۔ صاحب سروری بر معنی اول قائل (استاد رودکی ۵۱) خود ترا

چو باید همه خوبی و زیب ها همچنان چون توجه خوبان شب ها خان آرزو در سراج بعد ذکر هر دو معنی گوید که اگرچه بیان معنی دوم را نوشته ولیکن در هیچ نسخه معتبره دیده نشد **مؤلف** عرض کند که ما دیدیم در جامع که صاحب آن محقق اهل زبانست و بهر دو معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) دیکھو سیلاب۔ مذکر (۲) دیکھو فرشتہ۔ مذکر۔

توجه | بقول بهار رو آوردن بچیزی می فرماید که با لفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بفتحتین و ضم جیم عربی لغت عربیست فارسیان استعمال این بمعنی اسم مصدری حاصل بالمصدر میکنند و استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید (اردو) توجہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ رغبت۔ رجحان۔ میل۔ رجوع۔ مہربانی۔ عنایت۔

(۲۴۶) **توجه داریدن و داشتن** | استعمال ظہوری بمعنی التفات و میلان داشتن استعمال کرده **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد (وله) دارد توجهی بجز و عشق خام نیز ها که عاقل فسرده که دیوانه در گرفت ها (اردو) توجہ رکھنا۔ متوجہ رہنا۔

توجه فرمودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف توجه کردن است و این بتعظیم مخاطب خصوصیت دارد و حاصل این رجوع شدن و التفات کردن و بمجاز بمعنی قصد کردن و فرمودن هم (نثر قاسمی گونابادی) توجه فرمودن رایات خسرو نشان بجانب خراسان و خبر یافتن محمد شیبانی خان (الخ) (اردو) توجہ فرمانا۔ رجوع ہونا۔ التفات کرنا۔ ارادہ فرمانا۔ کرنا۔

توجه کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بمعنی حقیقی است و مرادف مصدر گذشته

بہ تمیم (صائب ؒ) دل بیدار می باید درین
وادی توجہ کن ٭ کہ من پا ہای خواب آلودہ کردم
قطع منزل ہا ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
سند رگشتن پیداست کہ بجایش می آید (اردو)
توجہ کرنا۔

توجہ گماشتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ مرادف توجہ کردن است (نثر ظہوری)
بہ آوازۂ مرحمت و مکرمت و بلبیت نصفت ٭
و عدالت توجہ بہ تسخیر جہان گماشتہ ؏ (اردو)
توجہ کرنا۔

توجہ نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف
توجہ کردن است (کلیم ہمدانی ؒ) ز دہلی بہ پایم
توجہ نمود ٭ کہ نخچیرگاہ شہنشاہ بود ٭ (اردو)
توجہ کرنا۔ ارادہ کرنا۔

توچال بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم بمعنی مغاک صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ
ناصر الدین شاہ قاچار ذکر (توچال البرز) کردہ گوید کہ بمعنی نالۂ البرز کوہ است صاحب
رہنما بہ تعریف این مرکب می فرماید کہ بمعنی (در غار کوہ البرز) مؤلف عرض کند کہ ہر دو
محققین اول الذکر سکندری خوردہ اند۔ چال در فارسی زبان بمعنی گوی و مغاکی می آید
و تو بمعنی حقیقیش گذشت کہ بمعنی درون و داخل است چنانکہ توی خانہ و امثال آن پس معنی توچال
درون مغاک است و تعریف (توچال البرز) کہ صاحب رہنما کردہ درست و موافق قیاس
تا ہم صاحب بول چال است کہ (توچال) را برنگ لغتی قائم کردہ و بمعنی مغاک نوشت
معنی لفظی توچال درون مغاک است و این محاورہ نیست کہ ذکرش شد تو بمعنیش بر جای
خودش گذشت و چال بجایش می آید (اردو) گڑھے ہیں۔

(الف) توخت
(ب) توختن
(ج) توخته
(د) توخش

صاحب برهان بذکر الف گوید که بر وزن سوخت ماضی اداکردن وگذاردن وجمع نمودن وحاصل کردن وکشیدن باشد وهم او بر ب گوید که بر وزن سوختن این لغت از اضداد است بمعنی (۱) فروکردن و(۲) کشیدن هردو و(۳) بمعنی خواستن و(۴) جمع نمودن واندوختن وحاصل کردن و(۵) گذاردن و(۶) واپس دادن چیزی بصاحب اعم از آنکه قرض ووام باشد یا امانت و(۷) بمعنی جستن بضم جیم و(۸) دوختن هم وبذکر ج گوید که بمعنی اداکرده وگذارده وجمع نموده وحاصل کرده وکشیده ونسبت (د) می‌طرازد بفتح اول وثانی وسکون ثالث وشین قرشت بمعنی کشیدن باشد مطلقاً۔ صاحب سروری ذکر الف بصراحت چند معانی ماضی کرده وصاحب ناصری هم همچنان ونیز صاحب سروری بصراحت چند معانی مفعولی ذکر (ج) فرموده و(د) را بمعنی کشیدن آورده وصاحب جامع هم (د) را بمعنی مطلق کشیدن نوشته۔ صاحب بحر نسبت ب بهر هشت معانیش متفق ومی‌طرازد که کامل التصریف است ومضارع این توزد وتوزیدن را هم بمعنی توختن آورده وآن را هم کامل التصریف گفته مضارع توزد را متعلق بدان هم کند۔ صاحب مؤید توختن وتوزیدن را بیک جا قائم کرده توزیدن را مخفف توزنیدن گوید وذکر همه معانی بالا کرده گوید که (۹) بمعنی برکشیدن و(۱۰) بمعنی تاخت وتاراج کردن هم۔ صاحب نوادر هم باختلاف لفظی معانی این را آورده مرادف توزیدن قرار می‌دهد۔ خان آرزو در سراج بحوالهٔ جهانگیری گوید که از لغات اضداد است که بمعنی خواستن وگذاردن وفروکردن وکشیدن باشد ومی‌فرماید که آنچه برهان بمعنی

جستن بالضم. ودوختن نیز آورده این مطلقاً سند ندارد واستعمال نیز گواه آن نیست ومی طرازد
که برین قیاس توزیدن وتوز وتوخت وتوخته مؤلف عرض کند که ما بلغت بتوخت که بجا اینش
گذشت صراحت ماخذ ومعانی وحقیقت این کرده ایم ضرورت ندارد که درینجا اعاده آن کنیم
الف ماضی مطلق این و (ج) اسم مفعول و (د) حاصل بالمصدرش تسامح صاحب بحر است
که این را کامل التصریف گفت ومضارع توزیدن را متعلق باین فرمود وحقیقت این است که
این سالم التصریف است که غیر ماضی ومستقبل واسم مفعولش نیاید ومضارع ندارد برخلاف توزیدن
که کامل التصریف باشد وبجایش می آید (اردو) (الف) ماضی مطلق (ب) اور (ب) دیکھو
بتوخت جس پر اُس کے تمام معنوں کا بیان ہے اور ج اسم مفعول ب اور د حاصل بالمصدر ب

توده بقول برهان وجهانگیری وجامع ورشیدی
وسروری بر وزن سوده (۱) بمعنی همان توت که
گذشت و (۲) با ثانی مجهول بمعنی توده وبالای هم
ریخته صاحب ناصری بتبدیل توت ذکر این کرده
(ناصرخسرو ره) بفعل وقول زبان یک نهاد باش
ومباش ای بدل خلاف زبان چون پشیز روانده
ای مباش مادح خویش ومگوی خیره مرا که من ترنج
لطیف وخوشم تو بی مزه توده ای (مولوی معنوی ره)
آسمان نسبت بعرش آمد فرود ورنه بس عالی است

پیش خاک توده ای خان آرزو در سراج گوید که معنی
اول مبدل توت چنانکه زرتشت وزردشت
وبمعنی دوم مخفف تودره مؤلف عرض کند که اتفاق
داریم باو (اردو) (۱) دیکھو توت (۲) تودہ
بقول آصفیه. فارسی اسم مذکر. انبار. ڈھیر. انبوہ

توداری اصطلاح. بقول بحر ووارسته بمعنی
درون داری که آن ذخیره ودر دل داشتن است
(سعید اشرف ره) همه صندوق های حلقه در گوش
ای ز تو داری چو زندان شد بپوش ای مؤلف [illegible]

توبمعنی داخل و درون بجای خودش گذشت
درینجا ترکیب آن بالفظ داری است که
حاصل بالمصدر داریدن باشد پس بمعنی
حاصل بالمصدر تو داشتن است (اردو)
دل میں کسی بات کے رکہنے کا حاصل بالمصدر

تودان وکارت | مثل۔ صاحبان فرہنگ
الامثال وامثال فارسی ذکر این کرده ازمعنی
ومحل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان
استعمال این بجائی کسی کنند که کارش پسند طبع نباشد
مثلاً می گویند "آقا ہر چند بمقبول طبع ما نیست
می دانیم که خیلی خطرناک است تودان وکارت
" یعنی ذمہ دار کار خود تو باشی (اردو) آخر
آپ ذمہ دار ہیں ہماری سمجھ میں کچھ نہیں آتا
کہ آپ کیا کر رہے ہیں۔

تودرتو | بقول روزنامہ بحوالہ سفرنامہ
ناصرالدین شاه قاچار بمعنی اندرون صاحب
رہنما گوید که بمعنی درجه بدرجه صاحب بول چال
بحوالہ معاصرین عجم می طرازد که پیچ در پیچ و در ہم
مؤلف عرض کند که این اختلاف در تعریف
نتیجہ آن است که یکی ہم ازین ہر سه قوت
تعریف ندارد واین مرادف ته به ته باشد
یعنی ته در ته چنانکه گویند "این قماش
را تو در تو دیدم " یا تو در تو دفتر ہا
دارد (اردو) تہہ بہ تہہ۔ دیکھو
پشتا پشت۔

توده | بقول برہان وجہانگیری وجامع ورشیدی وسراج باثانی مجہول وراء قرشت
مفتوح بروزن موصده پرنده باشد بزرگ جثه که آن را شکار کنند وگوشت لذیذی دارد
وبعربی حباری گویند (حکیم اسدی ﷺ) دہان یوز تازه بر آہو بره بکمین ساخته چرغ
بر توده بره صاحب سروری گوید که این را چال ہم گویند صاحب ناصری گوید که به ہوبره

مشہور است صاحب محیط می فرماید که بلغت مغربی لقلقه الاوجاع را گویند و ہم او بلغات
الاوجاع گوید که بیونانی قاقالیا و اہل مغرب توبجره گویند و آن لقلقه معروف است تحقیق آنست
که این از مقصد ما خارج است و ہم او برجیا را گوید که بفارسی ہودیرہ و شوآت و شوآ و فرنگ آن
و شقوال و بترکی توبجدری و بہندی [illegible] نامند و آن طائفه ایست صحرائی بزرگ گردن سیاه
رنگ و منقار آن اندک طول و پایهای آن دراز این را اہل یونان طلوقس نامند با جمله
گرم و خشک در آخر سوم یا در مزاجان را نافع و منافع دارد (الخ) مؤلف عرض کند که
لغت فارسی نیست ولیکن فارسیان استعمال این می کنند (اردو) چوپڑا ایک پرند
کا نام جس کا متعارف نام ہندی ہمیں معلوم نہ ہو سکا صاحب محیط نے اس کا نام گوہندی [illegible] لکھا

تودری | بقول برہان و جامع بضم اول چو سوری (۱) تخم گیاہی است که بعربی [illegible]
اصفہانی قدامہ و کرمانی مادر درخت گویند و (۲) سماق معروف صاحب سروری [illegible]
معنی اول قانع صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید که معرب آن تودریج است صاحب محیط
بر تودری [illegible] باید که معرب آن تودری بذال معجمه و آن را تودریج بزیادتی جیم گویند و بعربی
بذر الحجم و بذر الہوہ و قصیصه و بشیرازی تدری و باصفہانی قدومه و بکرمانی مادر درخت
و بتبریزی ورینه و بیونانی اروسیمن و بلاطینی شسدله و بسریانی طوطرفیغ و بترکی [illegible]
و بہندی تودری نامند و آن تخم نباتی است که برگ آن دراز و بی ساق مثل برگ چغندر گرم
در دوم و تر در اول و ہمه اقسام در افعال قریب بہم و مشہی و محرک باه و مولد منی و مسمن
و مقوی دماغ و مسمن بدن لطیف و نافع یرقان و عرق النسا و منافع بی شمار دارد (الخ) [illegible]

عرض کند که این بقول محیط اسم فارسی زبان متحقق واو برین اسم ذکر معنی دوم نکرده ما ذکر سماق بر تشری کرده ایم (اردو) (۱) دوری ایک دوا کا نام ہے۔ مؤنث۔ دیکھو اسحام (۲) دیکھو تیزی۔

تودریون بقول برہان بروزن روزافزون بیونانی بیخ گیاہیست کہ آن را دورس گویند و تخم آن را شوکران خوانند اگر شاخ و برگ گیاہ آن را بکوبند و آب آن را بگیرند و بر پستان دختران بمالند نگذارد کہ از آن بزرگتر شود و آنرا بیخ کوہی نیز گویند صاحب ناصری ہم ذکر این کردہ صاحب محیط حوالہ شوکران دہد مؤلف عرض کند بر شوکران ہرچہ نوشتہ ایم تعلقش بہ باریقون کردہ ایم اگرچہ این لغت یونانی است ولیکن فارسیان استعمال این کردہ اند (اردو) دیکھو باریقون

تودستی اصطلاح۔ بقول لحقات برہان ذات الجنب بمعنی درد پہلو ہاری است مؤلف عرض کند کہ دیگر محققین صاحب زبان ازین ساکت ولیکن معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) درد پہلو ہاری۔ مؤنث۔

تودوہ بقول برہان و جامع و ناصری بضم اول و ثالث و سکون ثانی مجہول و واو و ہا کہ رابع و خامس باشد بمعنی جفت است کہ برابر و طاق باشد و عرب زوج گویند و بجای دال ابجد رای قرشت ہم آمدہ صاحب رشیدی بذکر این گوید کہ تروہ ہمین معنی گذشت و در نسخہ سروری تورہ ہم می آید۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ جمیع اہل لغت بی تحقیق نوشتہ اند چنانکہ در لفظ تروہ گذشت مؤلف عرض کند کہ در تروہ ہیچ ذکر این نکرد البتہ بر (تودہ) بہر دو واو بحوالہ لسان الشعرا ذکر این معنی کردہ لغات دیگر را تصحیف گوید و تورہ را صحیح داند بحوالہ شرف نامہ تورہ را ما عرض کنیم کہ باعتماد جامع و ناصری کہ صاحبان زبان و محقق زبان خود اند

این را اصل دانیم و تورده را که به رای مهمله عوض واو می آید بدل این چنانکه باد و آن و بارد (۴) و ترده مخفف آن - خان آرزو دائما خیال خود به تصحیف لغات رجوع می کند و تبدیل و حذف را پیش نگاه ندارد و قیاس را دخل نمی دهد و از تحقیق صاحبان زبان کار نمی گیرد - شایان آورد (اردو) جفت - طاق کا مقابل - مذکر -

توده | بقول هانج جامع و سروری و ناصری به وزن سوده تل و پشته خاکستر و خرمن غله و امثال آن و هر چیزی که بالای هم ریزند (سعدی شیرازی ـــ) یکی غله مرداد مه توده کرد ز تیمار آن خاطر آسوده کرد - خان آرزو در سراج می فرماید که بواو مجهول تل و پشته مطلق و اینکه در هندوستان بمعنی آماج که خاکی جمع کرده بوضع مخصوص سازند و مشق تیر اندازی بران سازند فارسی اهل هندوستان است و در اشعار استادان و کلام زباندانان بدین معنی دیده نشد - صاحب فدائی که از معاصرین علمای عجم است می گوید که پشته های ریگ و تل های سنگریزه و مانند این ها و اگر دانه های خوردنی باشد همچون گندم و جو کپه و خرمن هم می گویند مؤلف عرض کند که استعمال این بمعنی عام است ولیکن مخصوص بخاک اکثر دیده شد و برای غیر خاک هم مستعمل (ظهوری ـــ) باشکم توده نسرین و هم صبح بهار آیم و سته ریحان دل شب ها (اردو) توده - مذکر - دیکھو تود کے دوسرے معنے -

تودهای خاک | اصطلاح - بقول بحر و ملحقات برهان (۱) کنایه از طبقات زمین و (۲) هفت اقلیم و (۳) قالب آدمی زاد - صاحب مؤید ذکر معنی اول و دوم بحوالهٔ قنیه کرده نسبت معنی سوم می نویسد که اقول قالب بشر هم تواند مؤلف عرض کند که محققین بالا معنی سوم را شک نیست که

(۴۹۷)

از مؤید گرفته اند اگرچه در کنایهٔ جدید هر شاعر را اختیار است که معنوی قائم کند و لیکن لطافت و شباهت شرط است ما و معنی سوم واحد را صحیح ندانیم و لطافت هم ندارد و بلحاظ الفاظ اصطلاح کنایه باشد از اجسام انسانی (اردو) (۱) زمین کے طبقات۔ مذکر (۲) ہفت اقلیم مؤنث (۳) انسانی اجسام۔ مذکر۔

تودۂ کافور اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان (۱) کنایه از انبار برف و (۲) تن و (۳) سرین سفید۔ صاحب مؤید گوید که (۴) انبار کافور و ثبوت معنی دوم پیشین گفتهٔ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) (۱) برف کا تودہ۔ مذکر (۲) تن۔ مذکر (۳) گورا سرین۔ مذکر (۴) کافور کا تودہ۔ مذکر

تودہ کردن استعمال۔ بقول ظہوری جمع کردن بشکل تودہ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری سه)

بازده تاب طرّه به تاب به توده کن
یک جهان دل بی تاب بشخصی بسپار که در بند

بالا استعمال مصدر کردن آمده که بجایش می آید (اردو) تودہ کرنا۔ جمع کرنا انبار لگانا۔

تور بقول برہان بضم اول بر وزن شور (۱) گیاهی باشد ترش مزه که آن را در آشها کنند و (۲) نام پسر بزرگ فریدون است که تورج باشد و این نام در مؤید الفضلا با رای فارسی هم آمده و (۳) ولایت توران را نیز گویند و (۴) بمعنی دلاور و پهلوان و بهادر و (۵) ترک که نقیض تاجیک است و (۶) بمعنی تفحص و تجسس نمودن و (۷) وحشت و رمیدن و (۸) ترلیدن یعنی بطرفی رفتن و دور شدن و (۹) معشوق و مطلوب هر کسی و (۱۰) نام دختر ایرج که زن منوچهر بود و (۱۱) ضیافت و مهمانی و (۱۲) اندک و قلیل

وبفتح اول و دوم (۱۳) تیر مهرهٔ شکنی چه در فارسی با بواو و به عکس آن تبدیل می یابد (امیر خسرو
۷۲۵) من پیاده هیچگه نا رفته از اقبال شاه ؛ نامده زیر قدم هرگز و توره و کرنم ؛ (فردوسی
۴۱۱) تو گاهی بنیره گشتی گاه پوره ؛ بهانه تراز رم ایران و توره ؛ (حکیم قطران ۴۶۵) هیچ توری
را نفرماید فلک یکباره توره ؛ ور بفرماید بجوان اندر شود مستور توره ؛ (فرهنگ منظوم ۱۰۰۶ مرغ شده
سبزه زار و توراز جوی ؛ (مؤلف) شمس است چون مستور محجوب ؛ صاحب جهانگیری بذکر معنی اول
نسبت معنی دوم گوید که مملکت توران از همین و ذکر معنی سوم و چهارم و ششم کرده نسبت
معنی هفتم و هشتم گوید که توریدن است و (۱۴) بمعنی رم صاحب جامع باتفاق کل معانی بیان کرده بر آن
گوید که بمعنی اول ترشه هم گویند و نسبت معنی هفتم و هشتم مقصودش از رم است و دوری
و معنی سیزدهم را ترک کرده صاحب رشیدی بذکر معنی اول تا چهارم نسبت معنی ششم گوید که
صحیح یوز است به تحتانی اول و زای هوز و آخر همه ذکر معنی هفتم کرده دیگر معانی را گذاشته
صاحب سروری جائی ذکر معنی اول و سوم و چهارم و هفتم و نهم کند و در معنی یازدهم مهمانان
را مهمان گوید و بجای دیگر معنی (۱۵) مرادف تار گوید که در حقیقت تبدل است چنانکه تاغ و توغ
صاحب ناصری به معنی دوم و سوم و چهارم قانع و نسبت معنی دوم گوید که پسر جمشید را هم تور
می گفتند و بجای معنی هفتم اسپ نارام نوشته خان آرزو در سراج ذکر معنی اول تا چهارم
کرده معنی ششم را تصحیف گوید و ذکر معنی هشتم کرده می فرماید که توریدن مصدر این و معنی
نهم و دهم و یازدهم را غلط می داند. صاحب سراج السبیل این را بفتح اول گوید که معرب است
و در فارسی همین لغت به ضم اول و (۱۶) بمعنی آفتاب به ترکی. صاحب روزنامه بحواله منتهی

ناصر الدین شاه قاچار می فرماید که (۱۷) بمعنی نقاب مشبک که زنان بر رو اندازند و صاحب
رشیدی می فرماید که (۱۸) دام مشبک که بوسیلۂ آن شکار ماهی کنند و بجای دیگر می طرازد که (۱۹)
برج قلعه را گویند۔ صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم بر جال جال قانع۔ مؤلف عرض کند که
اسم جامد فارسی زبان است و اسم مصدر توریدن که می آید صاحب محیط می فرماید که همان
آرسیر است و هرچه بر آرسیر نوشته ما القلش بر بارسطایون کرده ایم و بمعنی دوم علم جا دارد
نظر بر پیچا تحقیق اینا لقب داده باشند و بمعنی سوم مخفف توران و بمعنی پانزدهم مبدل تار و آنچه
خان آرزو نسبت معنی نهم تا یازدهم خبط نوشته خبط او می نماید که قول صاحب جامع که محقق زبان
خود است با برهان معتبر تر از وست و آنچه نسبت معنی ششم تصحیف گفته بماند نتها اوست
و ما این را هم باعتماد صاحب جامع صحیح دانیم۔ اسم جامد است آنچه صاحب سوار اسمعیل معنی
شانزدهم را بحوالۂ فارسی زبان قائم کرده از برای آن سندی باید که فارسیان این را ترک کرده اند
و معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ معنی هفدهم تا نوزدهم محاورۂ معاصرین عجم می نماید آن را هم اسم جامد
دانیم۔ صاحب سفر ننگ بشرح (چارمی فقره نامۂ شست و ششور شنوچهر) می فرماید که نام پسر فریدون
که ایرج سومی برادر خود را کشت (اردو) (۱) دیکھو بارسطایون (۲) فریدون کے بڑے
لڑکے اور جمشید کے لڑکے کا نام یا لقب تور تھا۔ مذکر (۳) توران ایک مشہور ولایت
مؤنث (۴) دلاور۔ شجیع (۵) تہک۔ مذکر (۶) تجسس۔ مذکر۔ تلاش۔ مؤنث (۷) وحشت
مؤنث (۸) دوری۔ مؤنث (۹) معشوق۔ مذکر (۱۰) ایرج کی لڑکی کا نام تور تھا۔ مؤنث
(۱۱) مہمان۔ مہمانی۔ مؤنث (۱۲) قلیل۔ تھوڑا (۱۳) دیکھو تبر۔ مذکر (۱۴) دیکھو برہم (۱۵)

دیکھو تار یعنی تاریک (۱۶) برجی آفتاب۔ مذکر (۱۷) جال کا نقاب جو ولایتی عورتین منہ پر ڈالتی ہین مذکر ومؤنث (۱۸) مچھلی پکڑنے کا جالا۔ مذکر (۱۹) برج قلعہ۔ مذکر۔

تورا بقول برہان واشند بضم اول وثانی مجہول بر وزن غورا بلغت زند وپازند گاو را گویند که بعربی بقر خوانند مؤلف عرض کند که فارسی قدیم است وحالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) گاے۔ مؤنث۔

توران بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وجامع وسروری نام ولایتی است بر آن طرف آب آمو یعنی ماوراء النہر وچون این ملک را فریدون به تور پسر بزرگ خود داده بود به توران موسوم شد مؤلف عرض کند که موافق قیاس است الف ونون نسبت با تور مرکب شد (اردو) توران ایک مملکت کا نام ہے جو تور بن فریدون سے منسوب ہے۔ مذکر۔

تورانچہ اصطلاح۔ بقول ناصری واشند نام شہری از بلاد تبرستان واورا بتعریف تورانچہ می گفتہ اند یعنی توران کوچک مؤلف عرض کند که قرین قیاس است از قبیل خوانچہ (اردو) تورانچہ بلاد تبرستان سے ایک شہر کا نام ہے۔ مذکر۔

توران دخت اصطلاح۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری وسراج نام دختر پرویز است که بعد از او یکسال وچہار ماه پادشاہی کرد گویند حضرت رسالت پناه صلوات اللہ علیہ در شان او فرموده (لن یفلح قوم اسندوا امرہم الی امراة) صاحب رشیدی گوید که بعضی گفتہ اند نام او پوران دخت است به بای تازی مؤلف عرض کند که اشارهٔ این به پوران گذشت وبه (پوران دخت۔ به بای فارسی اول) ہم وما ہمه را اینجا ذکر ماخذ کرده ایم (اردو) دیکھو پوران دخت۔ مؤنث۔

توران شاه بقول آنند بحواله غیاث نام
وزیری مؤلف عرض کند که ترک این بر بیان
تفوق داشت نمی دانیم وزیر که بود (اردو)
توران شاه ایک وزیر کا نام ہے جس کی صراحت
کامل صاحبان غیاث اللغات اور فرہنگ
آنند راج سے بالمشافہہ دریافت کرنا چاہیے
تورانه بقول ناصری و رشیدی بمعنی معشوق
(مؤید بہای جامی سه) روزی نه نهاد ایزد

در عمر چنین چیزی به معشوقه وامق را تورانه
را ... صاحب سروری گوید که مرادف توره که به
همین معنی گذشت. خان آرزو در سراج از
قیاس کار می گیرد که همین اصل می نماید و تور
که گذشت مخفف این مؤلف عرض کند که
اگر از قیاس کار گیریم می توانیم گفت که تورانه
بمعنی حقیقی مثل ولا و رو تشبیه معشوق را نام
کردند و تور مخفف این (اردو) معشوق. مذکر

توزیر اصطلاح. بقول برهان و جامع بضم اول و سکون ثانی و ثالث و فوقانی مکسور و تحتانی
و زای منقطه دار زده. نفقه کردن مال را به آسانی در امور حسنه جمیله و آن را بعربی کفاف
خوانند. خان آرزو در سراج نقلش بر داشته مؤلف عرض کند که بمعنی حاصل بالمصدر باشد
که کفاف در عربی زبان بقول منتخب روزینه و روزگار و هرچه کفایت شود و مستغنی سازد
از طلب پس تعریف محققین بالا درست نیست و همین تعریف کفاف که در منتخب نوشته
تعریف این لغت است. اسم جامد فارسی زبان دانیم معاصرین عجم به زبان ندارند فارسی
قدیم باشد و حالا کفاف به زبان فارسیان است (اردو) کفاف بقول آصفیه. عربی.
اسم مذکر. اندازه. بقدر معاش جو کفایت کرے۔

تورج بقول برهان بر وزن کوسج نام بزرگ ترین پسران فریدون است که تور باشد

وتوران منسوب بہ اوست چنانکہ ایران بہ ایرج۔ صاحب جامع گوید کہ پسر فریدون است وبس۔ صاحب سروری ہمزبانش۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ این در اصل نام پسر بزرگ فریدون است و تورک بہ ہمین معنی گذشت مخفف این مؤلف عرض کند کہ اتفاق داریم باخان آرزو (اردو) تورج۔ فریدون کے بڑے بیٹے کا نام ہے۔ مذکر۔

تورک بقول برہان وجہانگیری وجامع بروزن کوچک (۱) تخم خرفہ را گویند وگیاہ خرفہ را نیز کہ آن را بعربی بقلۃ الحمقا خوانند وبروزن بزرگ ہم بہ این معنی آمدہ و (۲) نام یکی از پہلوانان ایران ہم (عسجدی ملہ) اگرچہ خسارات سرکش بزرگ بود نباشد در وشیع برگ تورک ملہ (فردوسی ملہ) یکی پہلوان بود نامش تورگ ملہ دلیر و سرافراز وگرد وسترگ ملہ صاحب سروری بمعنی اول قانع۔ خان آرزو در سراج بہ معنی اول اکتفا کردہ گوید کہ در کلام عسجدی با بزرگ قافیہ شدہ پس بہ وزن کوچک صحیح نباشد مؤلف عرض کند کہ ہر دو اعراب بجز و (؟) احتمال این باشد کہ صاحب جامع محقق اہل زبان ہم اتفاق دارد باید بان

صاحب محیط نسبت معنی دوم گوید کہ اسم فارسی خرفہ است و بہ خرفہ ہرچہ نوشتہ ما تخلیص بہ بخلہ کردہ ایم (اردو) (۱) خرفہ۔ مذکر۔ دیکھو بخلہ (۲) ایران کے ایک پہلوان کا نام تورک

تورگاہ کشتی اصطلاح۔ بقول اہل چال بحوالۂ معاصرین عجم پردۂ مشبکی کہ از رسن سازند و دران گاہ بندند مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی و محاورۂ جدید است (اردو) گھانس باندھنے کی جال۔ مؤنث۔

تورگ بقول سروری مرادف تورک بہر دو معنی کہ بکاف عربی گذشت و ہر دو اسناد کہ در آنجا نقل شد درینجا ہم منقول۔ صاحب رشیدی بمعنی خرفہ قانع مؤلف عرض کند کہ

متاخرین عجم ہم بکاف فارسی صحیح دانند و باعتماد محققین اہل زبان کہ قول شان بر لغت گذشتہ گذشت ما آن را مبدل این دانیم چنانکہ گند و وکند (اردو) دیکھو تورک ۔

تور ماہی اصطلاح ۔ بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار یعنی دام شبکہ دار کہ برای ماہی گیری درست می کنند ۔ صاحب انوار ہمزبانش و صاحب روزنامہ (تور ماہی گیری) را بہمین معنی آوردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و بقول روزنامہ مرکب توصیفی و ہر دو صحیح باشد و تور ہم بمعنی مطلق پردۂ مشبک بجای خودش گذشت (اردو) مچھلی پکڑنے کا جالا ۔ مذکر ۔

(الف) تورنک الف ۔ بقول ناصری

(ب) تورنگ و برہان و جامع ہمانان تذرو است کہ او را تیرنگ نیز گویند و خسرو دشتی ہم خوانان آرند و در سراج گوید کہ تزنک مخفف آن نہ مرادف چنانکہ رشیدی گمان بردہ صاحب رشیدی این را بکاف فارسی نقل کردہ تزنگ را مرادف این گوید (منصور شیرازی ہ) شہر و کبک بدو ر تو چو ر از شاہین بگذرد باز زبانش تو تکلم بر تورنگ ہا صاحب سروری ہم نقل این بکاف فارسی کردہ و تزنگ کہ گذشت ہم بکاف فارسی است صاحب محیط ہم این را بکاف فارسی آوردہ اشارۂ تذرو کند مؤلف عرض کند کہ متحقق است کہ این بکاف فارسی است باعتماد جامع عرض کنیم کہ محققینی کہ بکاف تازی آوردہ اند مبدل ب باشد چنانکہ گند و کند (اردو) دیکھو تزنگ ۔

تورودہ بقول برہان با واو بر وزن موصدہ جفت را گویند کہ بعربی زوج است صاحب رشیدی گوید کہ تودوہ بدال مہملہ عوض رای مہملہ ہم بہمین معنی گذشت صاحب سروری بحوالہ شرفنامہ ذکر این کردہ مؤلف عرض

کنند که متحقق نشد که ازین هردو اصل کدام است تا بحال بنظر ما نرسید و ازین می توان قیاس
یکی مبدل دیگری است تبدیل دال به رای کرد که تودوه اصل است و این مبدل آن
مهمله آمده چنانکه بادوان و باروان و برعکس این والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) دیکھو تودوہ ـ

توره بقول برهان و جامع بضم اوّل و ثانی مجهول بر وزن غوره (۱) جانوریست که او را شغال
گویند و (۲) شکنجهٔ آهنی که بر دست و پای ستور گذارند و بترکی قاعده و قانون و روش باشد
و نام شهریست که چنگیز خان از خود وضع کرده بود و بهندی کم را گویند که مقابل بسیار است و (۳)
بفتح اوّل عزیز و گرامی ـ صاحبان جهانگیری و رشیدی بر معنی اوّل قانع ـ صاحب سروری بذکر معنی
اوّل نسبت معنی سوم می فرماید که در نسخهٔ میرزا فرزند عزیز را گویند صاحب ناصری برای معنی اوّل
از قطران سند آورده از دیگر معانی ساکت (س) تنها من و یک شهر پر از خصم و تو با من بجز
شیری و یکی دشت پر از روبه و توره ها خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل و دوم و سوم کرده
بهار بترک جمله معانی بالا این را بمعنی (۴) زره آورده می فرماید که ظاهر اتحریف می نماید و همانا
زره صحیح است (نثر طاهر وحید ابادی در احوال میرزا داؤد) دیدهٔ شاهد معنی از امداد مداد خامه
اش سرمهٔ سلیمانی کشیده و صفحهٔ از آثار اشعار دلپذیرش تورهٔ داؤدی پوشیده ها ـ صاحب
بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم بالفتح بمعنی (۵) برج قلعه گوید ـ صاحب محیط گوید که شغال را نام
است و بر شغال هرچه نوشته ذکرش بر تتمین کرده ایم ـ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی
قدیم است بهمه معانی (اردو) (۱) شغال ـ مذکر ـ دیکھو تتمین (۲) وہ آہنی زنجیر جس سے
چارپایوں کو مقام پر پابند کرتے ہیں ـ مؤنث (۳) عزیز یا عزیز ایلکا (۴) زره ـ مؤنث

دیکھو بدن کے دوسرے معنے (۵) برج قلعہ۔ مذکر۔

تُوری بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار فرقہ را نام است کہ دائما طرفدار اختیارات شاہی است مقابل جمہوریپسند **مؤلف** عرض کند کہ این را اسم جامد محاورۂ جدید دانیم (اردو) وہ جماعت جو حکومت خود اختیاری اور اقتدارات شاہی کی طرفدار ہو۔ مؤنث

توریان بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی آب بند کہ جاری نباشد۔ **مؤلف** عرض کند کہ محاورۂ معاصرین عجم است (اردو) بند پانی۔ مذکر۔

توریان جامی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار جائی کہ آب او استادہ باشد۔ صاحب بول چال گوید کہ بند آب را نام است کہ بواسطۂ آن آب روان استادہ شود **مؤلف** عرض کند کہ محاورۂ معاصرین عجم باشد (اردو) بند۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ پشتہ۔ بینڈ۔ دیکھو بند کے گیارھوین معنے۔

توریدن بقول برہان بر وزن شوریدن بمعنی (۱) رمیدن و (۲) دور شدن و (۳) شرمندہ شدن و خشمگین گردیدن و صاحب جامع می فرماید کہ رمیدن و توریدن و شرمندہ شدن پیش خصم خیال ما این است غلطی الا رمیدن را رمیدن نوشت صاحب رشیدی بر توریر گوید کہ توریدن مصدر آنست خصم۔ صاحب جہانگیری معنی سوم را ترک کردہ می فرماید کہ تولیدن ہم بہمین معنی می آید صاحب سروری بہ رمیدن و شرمندہ شدن قانع۔ صاحب بحر بذکر ہر سہ معنی بالا گوید کہ کامل التعریف است و مضارع این تورد صاحب موارد این را مرادف تریدن و تولیدن گوید و ذکر ہر سہ معنی بالا کند (میر خسرو ؏)

عاقلان ز احمق فراجان رم خورند چو اسپ وحشی
توریدن و مراد من از ختره صاحب نوادر هم ذکر این
کرده و خان آرزو در سراج بذکر این تصریحت
معنی اوّل گوید که توریدن بمعنی رم و وحشت ازین ناخوش
است مؤلف عرض کند که لاوالله تور اسم
مصدر این است فارسیان بر همین اسم
به ترکیب یای حروف و علامت مصدر
مصدری وضع کردند و معنی اوّل اصل است و دیگر معانی
مجاز آن (اردو) (۱) وحشت کرنا (۲) دور ہونا (۳) شرمندہ
ہونا، نادم ہونا (دشمن کے مقابلہ مین)۔

توز بقول برهان بضم اوّل و سکون ثانی و زای هوز (۱) بمعنی تاخت و تاراج و (۲) نام شهری نزدیک به اهواز که آن شهر در عهد قباد آباد بوده و بعضی گویند شهری بوده نزدیک به کوفه و اکنون خراب است و (۳) جمع کننده و برآورنده و کشنده و حاصل کننده و (۴) بمعنی کشیدن و اندوختن و (۵) دوختن و (۶) جستن و (۷) امر بکشیدن و اندوختن و حاصل کردن و (۸) پوست درختی است که بر کمان و زین اسپ و امثال اینها پیچند. صاحب جامع بذکر معنی اوّل و دوم گوید که بچهارم معنی توزیدن و تاختن کما مرّ و اسم فاعل و امر از معانی توزیدن و بذکر معنی هشتم گوید که به این معنی با زای فارسی و با فتح زای هوز هم آمده. صاحب جهانگیری به معنی اوّل و دوم قانع و صاحب رشیدی می‌گوید که بواو مجهول امر بکشیدن و گذارنده و امر بگذاردن و بواو معروف شهریست به پارس و در قاموس توّج و توّز هر دو به تشدید واو بر وزن بقّم. صاحب سروری می‌فرماید که بمعنی اندوزنده و کشنده و گذارنده و واکننده و بمعنی امر اندوختن و کشیدن و واکردن و گذاردن و ذکر معنی دوم و هفتم هم کند. صاحب ناصری بذکر معنی دوم و هشتم می‌طرازد که بمعنی کشیدن و اندوختن را بنسبت معنی هشتم [illegible]

که درختی است که چون پوست آن باز کنند توتو باشد و درین معنی با سه بهار هم مشتق وی فرماید که
بمعنی جستن و اندوختن هم آمده بهار نقل نگارش. خان آرزو در سراج بذکر معنی دوم می نگارد که
امر از توختن و اسم فاعل از جمیع معانی و بذکر معنی اول ارشاد می کند که مشتق از توزیدن بمعنی
تاراج کردن و در آخر هم ذکر معنی ششم هم فرموده مؤلف عرض کند که پریشان بیانی همه
محققین بالا دلیل است برین که قوت متعرفه ندارند و از قواعد زبان بی خبر اند و فرق درست
و اسم مصدر نمی کنند حق آنست که (۱) اسم مصدر توزیدن شامل همه معانیش که می آید و (۲)
امر حاضرش و اصلاً بمعنی اسم فاعل نیست که این معنی بدون ترکیب با اسمی حاصل نمی شود و بجاست
ترکیب اسم فاعل ترکیبی است که در تجرد توز این معنی نباشد و (۳) نام شهر و (۴) پوست درختی
صاحب اشتداین را بمعنی دوم و ششم لغت عرب گوید این است حقیقت این لفظ که پریشان نگاری
برهان و جامع و جهانگیری و ناصری و سراج متعرفه را در پریشانی انداخت. و امی سپارشان چسرا
کامل معانی توزیدن بجایش می آید و درینجا همین قدر کافی است. صاحب تحفه بامر توز گوید که در
خور مسطور گردد و بر خوری فرماید که این را بالفارسی توز نامند تحقیق نشده باید در درخت سوم کنند
در اول درخت آن بزرگ تر گرم و خشک و در سوم قطع آن در مزاج هم حالی می افتد و منافع بسیار
دارد (الخ) (حکیم سوزنی ...) بر در شاه جهان باشی تو فیروز ... (امیر
خسرو ...) تیر بالاش چو در کمان شد کوز ... کان کهن بر آمد توز ها (اردو) (۱) توزیدن کا اسم
مصدر جس سے یہ مصدر بنا (۲) اسی توزیدن کا امر حاضر شامل اس کے تمام معنوں پر (۳)
ایک شہر کا نام جو کیقباد کے عہد میں آباد تھا. نگر (۴) ایک قسم کے درخت کا پوست جس

توز اور توزہ کہتے ہیں اور انگریزی میں بھی اس کا بیان گزرا ہے۔

توزہ بقول برہان بمعنی پوست درختی که آن را بر زین اسپ وکمان ومثل آن پوشند صاحب جامع ہمزبانش مؤلف عرض کند که ما بر توز اشاره این کرده ایم توز لغت عرب است ودر اینجا صراحت مزید کنیم که بقول منتخب نام درختی که پوست آن را بر کمان پیچند وبالای آن روغن دہند فارسیان بزیادت ہای نسبت بر وبمعنی پوست آن استعمال کردند وآنچه توزه بمعنی پوست گذشت مخفف این است بحذف ہای ہتوزه (اردو) دیکھو توز کے چوتھے معنے اور انگریزی۔

توزی بقول برہان وجامع با ثانی مجہول بر وزن روزی (۱) قبا وجامۂ تابستانی بسیار نازک را گویند که آن را از کتان بافند و (۲) منسوب به توز را نیز گویند و (۳) بمعنی کشتی وجہاز ہم و (۴) بمعنی حاصل کنی وجمع نمائی چنانچه روزی بمعنی بکشی وادا کنی۔ صاحب جہانگیری بذکر معنی اول ودوم وسوم قانع (حکیم سنائی ؏) بند بندم ہمه بگشاد چو توزی از ماه ؛ تا تو بر بند ارک خورشید بپیچی قصبی ؛ (خواجه عمید لومکی ؏) ہر که بر درگاه او کرد التجا رست از محن ؛ ہمچو ایمن است از موج دریا ہر که در توزی نشست ؛ ونسبت معنی دوم گوید جامه منسوب به توز است صاحب سروری ذکر ہمه معانی کرده نسبت معنی دوم با جہانگیری متفق صاحب ناصری می طرازد که بمعنی منسوب به توز است و بافته از کتان در انجا می بافند خان آرزو در سراج بذکر معنی اول می فرماید که این جامه منسوب بشہر توز است وبمعنی کشتی ہم ونسبت تعمیم معنی اول گوید که ظاہرا درست نباشد مؤلف عرض کند که نسبت معنی اول اتفاق داریم با ناصری ومعنی دوم موافق

قیاس و بمعنی سوم اسم جامد دانیم و معنی چہارم لغو است کہ مشتقات مصدر تورزیدن را بیان کردن فضولی است (اردو) (۱) ایک کپڑا جو شہر توزرین تیار ہوتا ہے جس کو فارسیوں نے توزری کہا ہے۔ مذکر۔ (۲) منسوب بہ توز (۳) (۴) کشتی۔ مؤنث۔

(الف) تورید	(الف) بقول برہان
(ب) توریدن	بر وزن کوشید ماضی

توزیدن و (ب) بقولش بر وزن کوشیدن بمعنی (۱) تاختن و تاراج کردن و (۲) اندوختن و جمع نمودن و حاصل کردن و (۳) گذاردن

وادانمودن۔ صاحب سروری ذکر الف کرده و هم او بر ب با ذکر معنی دوم و سوم کند صاحب جامع بذیل توز اشاره این کرده۔ صاحب بحر بذکر معنی اول گوید کہ بمعنی توختن (کامل التصریف) و بمعنی این آورده صاحب ناصری بذکر ہمہ معانی بالا گوید کہ بمعنی (۴) برکشیدن کینہ و انتقام گرفتن و (۵) فرو بردن و (۶) خواستن و (۷) جستن و (۸) دوختن و (۹) کشیدن است و صراحت کند کہ ہمہ معانی مرادف توختن مؤلف عرض کند کہ مصدر اخذ و بیان کامل این بر (توختن) گذشت نگرش لاحاصل (اردو) دیکھو توختن اور توزختن)

توزه بقول برہان بازای فارسی بمعنی آخر توزه و آن پوست درختی است صاحبان جہانگیری و رشیدی و انند و مؤید ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند کہ صراحت کامل ہم در اینجا کرده ایم این مبدل آنست یا آن مبدل این چنانکہ آذیره و آژیره و ژند و زند (اردو) دیکھو توز

توزی بقول برہان بازای فارسی بر وزن روزی آنست کہ اطفال ہر کدام چیزی بیاورند و طعام بپزند و یکدیگر را ضیافت کنند و آن را بعربی توزیع خوانند صاحب سروری گوید کہ توشتی بہ شین عوض زای فارسی ہم آمده صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا توزیع عربی را فارسیان

چنین خوانده اند خان آرزو در سراج گوید که قیاس رشیدی درست نیست و هرچه صاحب
جهانگیری نوشته اغلب که تحقیق همین باشد و لفظی باشد علیحده ازینجاست که زای آن را
بسین بدل نموده توسی نیز گویند لیکن تبدیل آن بسین دلالت دارد که زای تازی باشد
نه پارسی هذا نهایة ما ینبغی فی هذا المقام مؤلف عرض کند که توزیع بمعنی بخش کردن چیزی
را برای کسی لغت عرب است و صاحب منتخب ذکر این کرده اگر بقول رشیدی این را اصل
دانیم و توزی را مفرس حذف و تبدیل لازم آید و معنی در هر دو تعلق خاص هم نیست
اتفاق داریم با خان آرزو همین قدر که این اسم جامد فارسی زبان است بمعنی ضیافت
طفلان یکدیگر را و توشی اصل است بشین معجمه عوض زای فارسی و این مبدلش چنانکه با شکنه
و بازگونه (اردو) لڑکوں کی ضیافت اور مہمانی جو وہ باہم کرتے ہیں۔ مؤنث۔

توس بقول ناصری بضم اول (۱) نام پسر نوذر بوده که در دربار شاہنشاه ایران کاؤس
و کیقباد و کیخسرو اسپہبدی داشته (فردوسی ؎) پیاده از آنجا فرستاد توس که تا اسپ
بستانم از اشکبوس و صاحب رشیدی می فرماید که نام پهلوان مشهور است و (۲) شهری که توس
بنا کرده اوست و بنام خود مسمی کرده و طوس معرب آن و متاخرین قطع نظر از تعریب کرده
بهر دو معنی طوس گویند بجهت دفع اشتباه و ملاحظه اصل فرس نمی کنند صاحب رہنما بحواله
سفرنامه ناصر الدین شاه قاچار این را بمعنی (۳) جام پر از می کردن آورده صاحب بوکیا
هم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که بمعنی سوم فارسی جدید است بمعنی حاصل بالمصدر یعنی
شراب اندازی بجام (اردو) (۱) نوذر کے بیٹے کا نام توس تھا اور بقول رشیدی اسے

پہلوان کا نام۔ مذکر (۳) ایک قصبہ جو توس کا آباد کیا ہوا تھا توس ہی سے موسوم ہے۔ مذکر (۴) ساغر کی تہ کی شراب ہے۔ مؤنث۔

توسعہ بقول بہار بروزن تذکرہ وسعت وفراخی (والہ ہروی سہ) کردہ یارب دلی از غصہ کہ خالی کہ چنین بود رخ توسعہ بستہ است در صحرا ہا۔ مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بقول انند بالفتح وکسر سین وفتح عین مہملہ بمعنی وسعت وفراخی۔ فضولی صاحب بہار کہ این را در لغات فارسی جا داد ولغت فرس دانست غلطی اوست (اردو) وسعت۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ فراخی۔

توسک بقول ناصری بضم اول بمعنی قناعت وترک حرص است۔ مؤلف عرض کند کہ لغت عرب نیست و در لغات ترکی ہم یافتہ نمی شود۔ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند و دیگر محققین ہم ساکت۔ باعتبار صاحب ناصری کہ محقق زبان خود است این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم ودیگر محققین این را بنون چہارم وکاف توسنگ گویند کہ بجایش می آید (اردو) قناعت۔ مؤنث۔

توسکا بقول بول چال بالضم بمعنی جنگل ومجموعہ درخت ہای جنگلی۔ مؤلف عرض کند کہ بر زبان معاصرین عجم فارسی جدید است (اردو) جھاڑی۔ مؤنث۔ جنگلی درختوں کا نام۔ مذکر۔

توس کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول مرآت بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار جام صحت پرا زمی کردن۔ مؤلف عرض کند کہ توس بمعنی خودش گذشت واستعمالش با مصدر کردن فارسی جدید است۔ اہل ولایت در ضیافت بعد از فراغ جام خود را می پر کردہ برای صحت داعی یا خود داعی برای صحت پادشاہ وقت یا یکی از بزرگان می خورد و باتباع آن ہمہ اہل سفرہ

ہمین عمل کنند (اردو) جام صحت پینا بقول آصفیہ کسی دوست یا عزیز خواہ پادشاہ خواہ مصنف و عالم کی تندرستی کا گلاس پینا۔ آپ فرماتے ہین کہ انگلستان مین دستور ہے کہ اپنے دوستون۔ حاکمون وغیرہ کی صحت و کامیابی کے لئے عام پانچ کے جلسون مین جام شراب پیتے ہین ہندوستان مین اس کے بجاے جام شربت کا رواج ہوتا چلا ہے۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ یہہ طریقہ دعوتون مین کھانے سے فراغت کے بعد بیشتر پیر رائج ہے کسی ایک شخص یا داعی کی تحریک پر جام صحت کھڑے ہوکر پیا جاتا ہے۔

توسن | بقول برہان و جامع بفتح اول و سین بی نقطہ بر وزن کودن (۱) وحشی و رام نشونده را گویند عموماً و (۲) اسپ سرکش و حرون و جہنده را خصوصاً صاحبان جہانگیری و سروری بر معنی دوم قانع (شیخ نظامی ؎) ازین توسن آن کہ با شیم رام ٭ کہ سیلی خورد مرکب بدلجام ٭ چو تازه فرس بدلجامی کند ٭ خر مصریان را گرامی کند ٭ (خاقانی ؎) لگامم بہ دہان افگند ایامم ٭ کہ چون ایام بودم تیز و توسن ٭ صاحب رشیدی بذکر معنی دوم می فرماید کہ صحیح بضم تا و واو مجہول است چنانکہ در مظاہر الانشا گفتہ صاحب ناصری در اعراب متفق با رشیدی می فرماید کہ در جواہر الحروف بضم اول و واو مجہول و شین معجمہ بمعنی سرکش و چہ توش بوده چہ توش بمعنی قوت است و شاید بکثرت استعمال مہملہ شده در ہر صورت توسن در مردم سرکش نیز استعمال می شود چنانکہ (رابعہ بنت کعب قزداری گفتہ ؎) توسنی کردم ندانستم ہمی ٭ کز کشیدن سخت تر گردد کمند ٭ خان آرزو در سراج گوید کہ در اصل بمعنی اسپ و اشتر سرکش است و مجازاً مطلق سرکش را ہم گفتہ اند نسبت اعراب بحوالہ رشیدی گوید کہ بسبب تخلیہ الخ

معلوم نشد یا آنکه محاوره و استعمال گواه اند و تصریح اہل لغت علاوه آن مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است بمعنی دوم و معنی اول مجازش و اختلاف اعراب محاوره مقامی است که صاحب جامع بالفتح گوید و صاحب ناصری بالضم و ہر دو از اہل زبانند (اردو) (۱) سرکش (۲) سرکش گھوڑا۔ مذکر۔

توسنگ بقول برہان و جامع بضم اول با سین بی نقطه بر وزن ہوشنگ بمعنی قناعت است که راضی بودن باشد بر آنچه میسر گردد۔ و ترک حرص نمودن۔ خان آرزو در سراج گوید که اغلب که بشین معجمه است مرکب از توش بمعنی قوت لایموت و نگ که کلمهٔ نسبت است چنانکه ہوشنگ که مرکب است از ہوش و نگ مؤلف عرض کند که صاحب ناصری ہمین لغت بحذف نون بکاف تازی نوشته که بجایش گذشت عجبی نیست که آن مخفف و مبدل این باشد و جا دارد که بقول خان آرزو اصل این توشنگ به شین معجمه باشد و لیکن در محاورهٔ زبان مبدلش به سین مهمله است چنانکه کشتی و کستی (اردو) قناعت۔ مؤنث۔ دیکھو توسک۔

توش بقول برہان با ثانی مجہول بر وزن گوش بمعنی (۱) تاب و طاقت و توانائی و قوت و قدرت و (۲) تن و بدن و جثه و ترکیب را نیز گویند و (۳) خوراک بقدر حاجت که قوت لایموت باشد و (۴) مخفف تواش ہم یعنی تو او را و در ترکی امر به فرود آمدن یعنی فرود آی صاحبان جامع و جہانگیری و رشیدی و ناصری و سراج بر ہر سه معنی اول الذکر قانع (حکیم فردوسی ط۵) بیازید پای و بپیچید دست ٭ ہمه تند و زنجیر در ہم گسست ٭ چو بگسست زنجیر بی توش گشت ٭ بیفتاد لرزان و دردوبیہوش گشت ٭ (حکیم اسدی ط۲) بدو گفت تاراج مغزای کار ٭ که اینجا ابرد۔

کمر گردن بشمار ‌ها ببالای گاوی پر از خشم و جوش ‌ها یکی جانور سهز بیابان بتوش ‌ها (حکیم فردوسی ؒ)
بران می که شد هم بتو هوش گشت ‌ها روان خردمند را توش گشت ‌ها صاحب جهانگیری صراحت فرماید
کند که از همین است طعامی را که مسافران بردارند توشه نامند صاحب سروری بر معنی اوّل و سوم
قانع. وارسته بر معنی اوّل قناعت فرموده بهار بر همه بانش. صاحب سفرنگ لشرح (پنجاه و دومی
فقرهٔ نامهٔ شت وخشور یاسان) بر معنی دوم قناعت فرموده مؤلّف عرض کند که اسم جامد است
بمعنی حقیقی دوم و معنی اوّل و سوم مجازش و معنی چهارم موافق قیاس که مخفّف توانش باشد (اردو)
(۱) طاقت. توانائی. قوّت. قدرت. مؤنث (۲) جسم. تن. بدن. جثّہ. مذکر (۳) قوت لایموت. دیکھو اشام. مؤنث (۴) تواس کو جیسے: تواس کو بلا لا۔

توشک | بقول برهان و جامع بر وزن موشک (۱) بر خوابه را گویند که نهالی باشد و
گویند این لغت به این معنی ترکیست و در چند نسخه بر جوانه نوشته ظاهراً تصحیف خوانی شده باشد
و در مؤیّد بمعنی (۲) گربه که بعربی سنّور خوانند صاحب جهانگیری گوید که بر خوابه و بترکی نهالی را نامند
صاحب سروری می فرماید که حرکت این معلوم نشد بمعنی بر جوانه کذا فی التحفه و بمعنی بالش نهالی
ترکی است صاحب رشیدی می فرماید که بر خوابه در فارسی زبان همین توشک را گویند و توشک
لغت ترکی است آنانکه معنی بر جوانه نوشته اند تصحیف است صاحب ناصری باتّفاق رشیدی
نسبت معنی دوم گوید که گربه را لشک نامند و به ترکی سهواً آتشک دانسته اند. خان آرزو در
سراج بذکر معنی اوّل می فرماید که معنی دوم به یای تازی است مؤلّف عرض کند که در نسخهٔ
قلمی و مطبوعهٔ مؤیّد ما این را بمعنی دوم نیافتیم بلکه بذیل ترکی معنی اوّل نوشته البته دیگر نسخه

قلمی این را بذیل لغات فارسی بمعنی دوم آوردہ صاحب لغات ترکی این را بمعنی فرش و نہالی
نوشتہ بخیال ما معنی دوم تصحیف محض است کہ کاتبین غلط کردہ اند۔ فارسیان این لغت
ترکی را بمعنی اوّل استعمال کردہ اند بمعنی دوم استعمال این یافتہ نشد (اردو) توشک
توشت۔ دیکھو بچھونا۔

توشکان | بقول برہان و جامع و سروری و بوستان گلخن و آتشدان کہ مایہ و حمام را گویند
صاحب جہانگیری ہمی فرماید کہ این را توان ہم نامند صاحب سروری بر گلخن قانع مؤلف
عرض کند کہ اسم جامد مرکب است کہ از توش و کان مرکب شدہ و توش درینجا بمعنی سوش می
نماید یعنی خوراک و کان بکاف عربی بمعنی معدن و بہ کاف فارسی کلمہ ایست کہ افادہ معنی
لائق و سزاوار کند پس اگر بکاف عربی گیریم معنی لفظی این معدن غذا و کنایہ از آتشدان و
مجازاً مخصوص با گرمایہ حمام و اگر بکاف فارسی گیریم چنانکہ صاحب مؤید بحوالہ لسان الشعرا
و فرہنگ فخری آوردہ یعنی لائق غذا باشد و کنایہ از آتش دان و مجازاً گرمایہ حمام عجب
از دیگر محققین خصوصاً خان آرزو کہ بہ ترک این از زحمت تحقیق برست (اردو) آتشدان
حمام۔ وہ چولھا جو حمام میں پانی گرم کرنے کے لئے بنایا جاتا ہے۔ مذکر۔

توشک خانہ | اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و انند خانہ باشد کہ اسباب و رخوت پوشیدنی
در آن گذارند مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت
خانہ توشک یعنی لفظی این تقاضای آن می کند
کہ ما این را بمعنی خوابگاہ گیریم از بسکہ خانہ توشک
ہمان است ولیکن فارسیان در محاورہ
خود بمجاز بمعنی بالا استعمال کردہ اند (اردو)
توشک خانہ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ وہ مکان

چھالا اوڑھنے بچھانے کے کپڑے رہنا۔ اسباب اور زیور کا مکان یا دفتر جواہیروں کے ہاں ہوتا ہے۔ پارچہ خانہ۔ ملبوس خانہ۔

توشکان بقول انند ہمان توشکان کہ بکاف عربی گذشتہ ما اشارۂ این ہم در انجا کردہ ایم بصراحت ماخذ (اردو) دیکھو توشکانا۔

توشمال بقول بحر با واو معروف خوان سالار و ہم او توشہ مال را ہم بہمین معنی نوشتہ۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این کردہ بہار بحوالہ رشیدی ذکر این فرمودہ گوید کہ رکابدار ہم گویند و در سرکار شاہ۔ توشمال باشی نام است می فرماید کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ (شاعر ہے) از عہد توشمال فلک بر سماط دہر۔ آورد بہر شکر او نان و دشتری را (سنجر کاشی ہے) بر سفرہ کشید توشمالش را خوانی کہ بگنج ہفت خوان است را و ارستہ ہم این را آوردہ۔ خان آرزو در سراج ذکر این بلا صراحت ماخذ کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مخفف توشہ مال است اسم فاعل ترکیبی۔ توشہ بمعنی اوست کہ می آید و مال امر حاضر مالیدن و مجموعہ این مرکب کنایہ باشد از خوان سالار کہ انتظام دستار خوان شاہان و امرا متعلق بدو باشد (اردو) خانساماں۔ بقول آصفیہ۔ صاحب لوگوں کو کھانا کھلانے والا۔ مہتمم باورچی خانہ بھی کہتے ہیں۔

توش و توش اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید با ہر دو مجہول توانائی و کرّ و فر۔ صاحب مؤید بحوالہ زفانگویا گوید کہ با توش ہم بہمین معنی۔ می فرماید کہ در اصل این آواز چاؤشان است **مؤلف** عرض کند کہ معنی بیان کردہ صاحب بحر موافق قیاس معاصرین عجم بزبان ندانندہ در کلام فارسیان قدیم نیافتیم واللہ اعلم بالتحقیق الحال محققین صاحب زبان این را ترک کردہ اند۔ واوش بوش بہمین معنی گذشت (اردو)

کرد و فرہنگ دیکھو اوش یوش۔
توشہ بقول برہان و جامع بر وزن گوشہ
بمعنی (۱) اندک طعام و قوت لایموت و (۲)
طعامی کہ مسافران باخود دارند صاحب ناصری
قوت لایموت و طعام مسافران گفتہ بہار گوید
و درست گوید کہ مرکب است از توش بمعنی قوت
و تحتانی کہ یای نسبت بوی واقع شدہ می فرماید کہ
بالفاظ کردن و کشیدن مستعمل و بالفظ برداشتن
و بر دوش و بکمر بستن و بستن و گرفتن کنایہ از
تہیہ سفر کردن مؤلف عرض کند کہ مقصودش
ہم ہمین باشد کہ معنی دوم اصل است و معنی اول
مجازش کہ توش بمعنی عام گذشتہ و زیادت
یای نسبت بر وی معنی خاص پیدا کرد (حکیم زلالی
ـہ) جگر برنوک مژگان خورشہ بندد ہا خاکست
بر دوشش انجم توشہ بندد کو استعمال این با مصادر
در لغات می آید (اردو) (۱) دیکھو توشہ
دوسرے معنی (۲) توشہ۔ دیکھو

توشہ برداشتن استعمال بقول برہان و
بحر و رشیدی و (خاتمہ ناصری) کنایہ از مسافر شدن
(ظہوری ـہ) سودا زدہ وامق کہ ہنگام سفر بود توشہ
بجز سودای عذرا برنداشت ۔ صاحب مؤید گوید
(توشہ برداشتہ) کردہ بمعنی مسافر شدہ می نویسد
مؤلف عرض کند کہ توشہ برداشت ماضی مطلق
ہمین مصدر است کہ ہای ہوز در آخرش موافق قیاس
باشد کہ افادہ معنی مفعولی کند و از سند ظہوری
پیدا است کہ معنی لفظی این توشہ سفر با خود گرفتن است
و معنی اول الذکر کنایہ باشد کہ ہر کہ توشہ با خود گیرد
گویا تہیہ سفر کند کہ توشہ مخصوص است با سفر۔
(اردو) مسافر ہونا۔ آمادہ سفر ہونا۔ توشہ ساتھ لینا
توشہ بردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
بمعنی توشہ سفر با خود گرفتن است (نظامی گنجوی
ـہ) توشہ نہ دو صد سپہر کہ عارت کم است ۔ آسب
تحتم اثر کہ سہ روی کم است ۔ (اردو) توشہ

ساتھ لینا۔ توشہ باندھنا۔

توشه بر دوش کسی بندیدن استعمال ـ زلالی خوانساری استعمال این بمعنی آماده سفر کردن کسی را آورده، مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (س) جگر از نوک مژگان خوشه بندد ہا ۔ فلک بر دوش انجم توشه بندد ہا مخفی مباد که مصدر بستن و بندیدن مرادف یکدیگر که بجایش گذشت (اردو) آماده سفر کرنا۔

توشه بر کمر بستن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که بمعنی تهیهٔ سفر کردن است (وحید قزوینی س) بر کمر از ترک جهان توشه بست ۔ در صف مردان مجرد نشست ۔ مؤلف عرض کند که آماده سفر شدن باشد و بمعنی تهیهٔ سفر هم که هر دو قریب یکدیگر است (اردو) آماده سفر ہونا۔ تہیۂ سفر کرنا۔

توشه برگرفتن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف (توشه برداشتن) است که گذشت (حسن غزنوی س) گو می امید ز چوگان فلک ۔ بر باید ۔ توشه عمر ز دوران جهان برگیر ۔ مخفی مباد که در سند بالا استعمال مصدر گرفتن است که بجایش می آید (اردو) دیکھو توشہ برداشتن۔

توشه بر میان بستن استعمال ـ صاحب آصفی این را مرادف (توشه بر کمر بستن) گفته که گذشت مؤلف عرض کند که درست است که میان و کمر مرادف یکدیگر است ۔ (صائب س) توشه چون پارهٔ دل بر میان نهفتها بسته اند ۔ هر کسی چون ابلق لیل و نهار بست داده اند ۔ مخفی مباد که از سند بالا معنی آماده سفر کردن پیداست و ازین معلوم می شود که (توشه بر کمر یا میان خود بستن) یعنی آماده سفر شدن است و (توشه بر کمر یا میان کسی بستن) دیگری را آماده سفر کردن (اردو) دیکھو توشه بر کمر بستن ۔

توشہ بستن استعمال۔ بقول صاحب آصفی تهیهٔ سفر کردن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (خسرو ؏) زین سخن هر سه تن بجای شدند ٭ توشه بستند و رهگرایی شدند ٭ (اردو) توشہ باندھنا۔ آمادہ سفر ہونا۔

(الف) توشہ پرورد | **(ب) توشہ پروردن** | **(ج) توشہ پروردہ** اصطلاح (الف) بقول آصفی کسی که در سفر قریب و شکارگاه توشه را بر دوش او بار کننده و هم او (ب) را آورده از معنی ساکت و (ج) بقول بهار مثل توشه کش که می آید می فرماید که درین مبالغه است (خواجه نظامی ؏) سکندر که شاه جهان گرد بود ٭ بکار سفر توشه پرورد بود ٭ مؤلف عرض کند که (الف) مخفف (ج) به حذف هاء هوز و (ب) مصدر آن یعنی توشه بستن و آماده سفر شدن و (ج) اسم مفعولش بمعنی آماده سفر یعنی تهیهٔ سفر کننده و توشه با خود گیرنده اگرچه (ج) هم مفعول است ولیکن افادهٔ معنی فاعلی کند (اردو) (الف) وہ شخص جو آمادۂ سفر ہوا اور توشہ ساتھ لے (ب) آمادہ سفر ہونا توشہ باندھنا (ج) مرادف (الف)۔

توشہ چشم اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان و رشیدی و بحر و بہار کنایه از نگاه کردن بافراط بود بجانب مطلوب (خسرو ؏) نگه می کردم از گوشهٔ چشم ٭ دلش پر می گشت از توشهٔ چشم ٭ مؤلف عرض کند که بمعنی آمادگی چشم برای سفر است یعنی عدم سیری نظر و معنی مصدری بیان کردهٔ محققین بالا قابل نظر است که اتفاق نداریم از آن (اردو) آنکھ کی آمادگی مشاہدہ کے لئے یعنے آنکھ کا سیر نہ ہونا یہ اس کا حاصل بالمصدر ہے یعنے عدم سیری۔

توشہ خانہ اصطلاح۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث گوید که ظاہر این لفظ غلط است و صحیح ہمان (توشک خانہ) که گذشت چه توشک

بمعنی رخت است چنانچه در جهانگیری و برهان
آمده مؤلف عرض کند که لا و اشد ترکیب
این صحیح و قلب اضافت خانهٔ توشه - مکانی و
مقامی را توان گفت که در آن سامان توشهٔ سفر
می شود و آنانکه این را بمعنی توشک خانه دانسته البته
در غلط افتاده اند (اردو) وہ مقام جہاں
سامان سفر ہوتا ہو۔ مذکر۔

توشه دادن استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی حقیقی است (نظامی سه) آنکه ترا توشه
ره می دهد * از تو کی خواهد و ده می دهد * مخفی
مباد که ازین سند استعمال مصدر دهیدن پیداست
عیبی ندارد - هر دو یکی و تعریف هر یکی بجایش
می آید (اردو) توشہ ساتھ کرنا۔

توشه ساختن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی سامان توشه کردن و سامان سفر
کردن هم (نظامی سه) ز راه تو دور آمده منزل
دراز * برگ ره و توشهٔ منزل بساز * مخفی مباد
که ازین سند استعمال مصدر سازیدن پیداست
که مرادف ساختن است و هر دو بمعنی کردن
که تعریف هر یکی بجایش می آید (اردو) توشہ
باندھنا۔ تہیۂ سفر کرنا۔

توشه شدن استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی تهیهٔ سفر شدن و توشه قرار یافتن لازم
توشه ساختن است (وحید قزوینی سه) از تقدس
رفته ام از خود که اگر باز آیم * عمر جاوید خضر
توشهٔ راهم نشود * مخفی مباد که از سند بالا استعمال
مصدر شودن پیداست که مرادف شدن است
و تعریف هر دو بجایش می آید (اردو) توشہ
بنجانا۔ توشہ ہونا۔ توشہ قرار پانا۔

توشه کردن استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند

یعنی سامان توشہ سفر کردن و توشہ قرار دادن و بمجاز تہیہ سفر کردن ہم (نظامی ؎) سنم ز واز جہان در گوشہ کردہ ۔ بکوی پست چون را توشہ کردہ ۔ (اردو) توشہ کرنا ۔ توشہ قرار دینا ۔ تہیۂ سفر کرنا ۔ سفر کی تیاری کرنا

(الف) **توشہ کش** اصطلاح ۔ الف
(ب) **توشہ کشیدن** بقول بہار کسی کہ در سفر قریب دشکارگاہ ہمراہ بگیرند و توشہ را بر دوش او بار کنند می فرماید کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ (ظہوری ؎) ز شہد قناعت طمع زہر جیش ۔ ہدایت براہ طلب توشہ کش ۔ (محمد قلی سلیم ؎) بفقرا ران تو در رہنما ک نذارند آرام ۔ در طلب توشہ کش سوز بود وانہ ما ۔ صاحب بحر گفتہ کہ کسی کہ زاد دیگری بر دارد و خان آرزو در چراغ ہدایت ہم آوردہ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است از ب و صاحب آصفی ذکر چیزی نکردہ از معنی ساکت و بخیال ما بمعنی توشہ با خود گرفتن است (ظہوری ؎) بر بوی تو پوئیدن این راہ عجب نیست ۔ دارم چو صبا توشہ گشتی در سفر خود ۔ (تہنا ز شہر ستانی ؎) دنبال ناز او چہ قدر ناشناودیدہ ۔ آہ دلم کہ توشہ ز دوشتنام می کشد ۔ (اردو) الف توشہ اٹھانیوالا (ب) توشہ ساتھ لینا ۔

توشہ گرفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف توشہ کشیدن است کہ گذشت ۔ (صائب ؎) بی جگر خوردن نگردد قطع منازل راہ عشق ۔ توشۂ این راہ از لخت جگر باید گرفت ۔ (اردو) دیکھو توشہ کشیدن ۔

توشہ مال اصطلاح ۔ صاحب بحر می فرماید کہ مرادف توشمال کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این ہم در انجا کردہ ایم کہ ہمانا اصل ہست و آن مخفف این (اردو)

دیکھو تشمال۔

توشہ یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی حاصل کردن توشه باشد (نثر نصیر ہمدانی) گوشہ چشم ہمت و توشه راه دولت یافتند۔ (اردو) توشہ پانا۔

توشی بقول برہان و جامع بروزن کوشی بمعنی توزی باشد که ضیافت کردن اطفال است یکدیگر را و این را در خراسان دانگانه می گویند۔ صاحب رشیدی گوید که ظاهرا فارسیان توزیع عربی را که بهمین معنی است چنین خوانده اند مؤلف عرض کند که ما این را از توشه و یای نسبت مرکب دانیم بحذف ہای ہوز معنی لفظی این منسوب به توشه و آنچه به زبان فارسی گذشت مبدل این و اشاره این ہم درانجا کرده ایم (اردو) دیکھو توزی۔

توغ بقول برہان و جامع و سروری و ناصری بروزن دوغ (۱) ہیزم تاغ را گویند و آتش آن بسیار بماند۔ صاحب جہانگیری می فرماید که این را تاغ و تاخ ہم نامند (منجیک) گروہی ہمچون فلان شدہ ہمانا بہرگز چون عود کے توا زشد توغ ۔ صاحب سروری صراحت مزید کند که در تحفه تزغ بفتح تا و سکون زای معجمه ہم باین معنی آمده۔ خان آرزو در سراج می فرماید که ہمان تاغ و تاخ و این بسبب تبدیل الف است بواو و (۲) اینکه بمعنی علم مخصوص شہرت گرفته بقاف است که به تغیر لہجه بغین خوانده اند و لفظ ترکی است نه فارسی۔ بہار این را با توق آورده می طرازد که بواو مجہول و غین معجمه و ایضا قاف چیزی است از عالم علم که بشکل پنجه بر سر آن نصب کنند و آن بر دو گونه بود یکی چتر توق از عالم علم لیکن کوتاه تراز و که قطاسے چند بر افزایند دوم ہم ازان عالم لیکن درازتر از و و در

علم ما این را پایه برتر نهد مؤلف عرض کند
که موضوع ما درینجا تعریف توغ است نه توق
و با خان آرزو اتفاق داریم که این مبدل تاغ
است بمعنی اوّل که الف به واو بدل شد چنانکه
بالا و بالو و صراحت ماخذ تاغ همدرانجا

کرده ایم که اصل آن تاغ است و دیگر صحیح و
بمعنی دوم لغت ترکی است (کذا در لغات ترکی)
که فارسیان استعمالش کرده اند و سند این
بر توغچی می آید (اردو) (۱) دیکھو تاغ (۲)
علم۔ جھنڈا۔ مذکر۔

توغاج بقول برهان بضم اوّل و سکون ثانی و ثالث به الف کشیده و بجیم زده بلغت رومی نام پوست درختیست و آن سفید و بسیار تلخ می باشد و رفع بواسیر کند و آن را تواغج هم گویند صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که ما این را مقرّس دانیم که فارسیان همان تواغج را که ذکرش گذشت به قلب بعض توغاج کرده اند چنانکه اسطخر و اسطرخ و صراحت ماخذ همدرانجا گذشت (اردو) دیکھو تواغج۔

توغچی بقول بهار شخصی که توغ بردارد۔
(سیفی ـــ) نگار توغچی آن پادشاه کشور حسن ٭
که توغ بیرق او شد مدار لشکر حسن ٭ صاحب

انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که مرکب
ترکی زبان است و فارسیان استعمالش کرده اند
(اردو) علم بردار۔ وہ شخص جو حامل علم ہو۔ مذکر۔

(الف) **توف** بقول برهان و جامع و سروری بر وزن صوف (۱) صدای کوه را گویند و (۲) شور و غوغا و غلغله را نیز گفته اند که از کثرت مردم و جانوران در افتد و باین معنی بجای حرف اوّل نون هم آمده (حکیم اسدی ـــ) قلا دید در لشکر افتاد توف ٭ ازان پهلوانان حمله صف شکوف ٭ صاحب ناصری گفته معنی دوم جنبش و انقلاب و برهم خوردگی را هم داخل کند

وصراحت فرماید که توفیدن مصدر این است و می فرماید که بمعنی طوفان را معرب ---

(ب) **توفان** دانسته اند که در قاموس گفته باران سخت و آب که از زمین بر آید و هر چیز که بسیار و غالب باشد و همه را فرو گیرد و درین صورت طوفان بادی نیز ممکن است. چنانکه بعضی از منجمین در بعضی اوقات حکم کرده اند. صاحب برهان برب گوید که (۱) بر وزن و بمعنی طوفان است که شور و غوغا باشد عموماً و شورش دریا خصوصاً و (۲) نام دوست وامق بود که با او نگریخت و صاحب جامع هم بالش صاحب سروری بر معنی دوم قانع (حکیم عنصری ﷺ) یکی دوستش بُد طوفان بنام * بسے آزموده بناکام و کام * خان آرزو در سراج می فرماید که بوزن و معنی طوفان در برهان نوشته و این خطاست بمعنی شور و غوغاست عموماً و شورش دریا خصوصاً و ذکر معنی دوم هم کرده **مؤلف** عرض کند که الف بمعنی اوّلش اسم جامد فارسی زبان است و هیچ تخصیص با کوه ندارد که در گنبدها هم واقع شود و دره های کوه هم که تعریفش بر بشه وال گذشت و معنی دومش مجاز آن و همین است اسم مصدر توفیدن که می آید و ب در حقیقت اسم حال است از قبیل گویان از گو و روان از رو که بقاعده فارسی به ترکیب الف و نون بر امر حاضر مرکب شد یعنی طوف که امر حاضر توفیدن است آن را با الف و نون مرکب کرده توفان کردند که اسم حال توفیدن است بمعنی صدا و ندا کنان و فریاد و شور کنان و جنبش کنان. فارسیان بمجاز طوفان را بدین اسم نامیدند که دران هم شور و غوغاست هیچ تخصیص با دریا ندارد که طوفان در بحر و بر هر دو واقع شود عربان به تبدیل فوقانی به طای حطی طوفان گفتند که معرب توفان فارسی است. صاحب

برہان درست گفت و اعتراض خان آرزو بر او درست نیست خود او حقیقت لفظ را ندانست و بر برہان حرف نہاد و اصلا بمعنی طوفان شور و غوغا نیست چنانکہ خان آرزو گفتہ۔ بلکہ بمعنی شور و غوغا کنان است و کنایہ از طوفان و بمعنی دوم علم است و بس۔

(اردو) الف (۱) گونج۔ مؤنث۔ وہ آواز جو درّہ کوہ میں گونجتی ہے۔ دیکھو پژواک۔ (۲) شور و غوغا۔ مذکر (ب) (۱) دیکھو طوفان (۲) وامق کے ایک دوست کا نام جو اس کے ساتھ غرق ہوا۔ مذکر۔

(الف) توفید
(ب) توفیدن

الف بقول برہان بایای حطی بروزن۔ کوشید ماضی توفیدن وہم او نسبت ب گوید کہ بروزن کوشیدن (۱) بمعنی صدا و ندا و فریاد و آواز و شور و غوغا کردن (۲) بمعنی غریدن و غریدن و عربدہ کردن ہم و (۳) بمعنی جنبش و برہم خوردگی خلائق و جوش نیز کہ آن را بعربی ہزاہز خوانند۔ صاحب بحر ہم زبانش۔ می فرماید کہ بمعنی اول تعریف است و مضارع این توفد۔ خان آرزو و سراج بر معنی اول قانع و می طرازد کہ بدین قیاس توف و توفیدن

صاحب موارد بر معنی اول می فرماید کہ صدا و فریاد کردن و غریدن است و بر معنی دوم می طرازد کہ عربدہ و جنگ کردن و بر معنی سوم برہم خوردن نوشتہ (فردوسی ؒ) بتوفید کوہ و بلرزید دشت بخروش سپہ از فلک درگذشت ۲ (ولہ ؒ) بتوفید ہمی ہر دو روی خروش [illegible] ہمچنان کر کند نعرہ گوش کہ صاحب بر معنی اول قانع و صاحب جامع ہم زبان برہان مؤلف عرض کند کہ (ب) مصدر است از اسم مصدر توف کہ بجایش گذشت و یای معروف و علامت مصدر دن والف ماضی مطلق

آن و با صول با مصدر اصلی است که اسم مصدر آن فارسی زبان است (اردو) الف ب کا ماضی شور و غوغا کرنا۔ فریاد کرنا (۲) جنگ کرنا (۳) برہم ہونا جنبش کرنا۔

توفیر بقول بہار تمام کردن حق کسی و بسیار کردن و در عرف بمعنی گرد کردن مال و اندوختن آن۔ می فرماید که با لفظ شدن و کردن مستعمل و بحوالۂ فراہانی می فرماید که در اصطلاح ہر گاہ چیزی یا مبلغی یا مقداری معین با کسی مقاطعه کنند و در واقع حاصل آن چیز زیاده بر آنچه مقرر شده باشد آن زیادتی را توفیر خوانند (انوری ے) مرا بگوی چه باقی بود ز رونق شغل ٭ چو در مقاطعه از اصل بگذرد توفیر ٭ مؤلف عرض کند که لغت عرب است و بقول منتخب بمعنی بسیار کردن فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی زیادتی و بیشی و ترکیب این با مصادر کنند که در ملحقات می آید (اردو) توفیر بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ زیادتی۔ بچت۔ فائده۔ فاضل۔ فراوانی۔

توفیر سنج اصطلاح۔ بہار ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که ظاہر کننده توفیر (خواجه نظامی ے) دو مار از برای تو توفیر سنج ٭ یکی مار مهره دگر مار گنج ٭ صاحب آصفی از ہمین سند مصدر توفیر سنجیدن قائم کرده ما ہی گوئیم که غیر از توفیر سنج استعمال دیگر مشتقات این از نظر ما نگذشت (اردو) زیادتی اور بیشی ظاہر کرنے والا۔

توفیر شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی اضافه و بیشی قرار یافتن و از حساب زائد بر آمدن است (ظہوری ے) مرا از توجه ما نه توفیر شد ٭ ولی توجه ام آرزو بیشتر شد ٭ (اردو) توفیر ہونا حساب سے زیادہ ہونا

توفیر کردن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف عرض کند که بمعنی افزون کردن است (خسرو ﮦ) تو دیر زی که جهان کم کند از این همه چیز ۔ بتو زعمر فضل که در عمر تو کند توفیر ۔ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کنندن پیداست که بجایش می آید (اردو) توفیر کرنا. زیادہ کرنا۔

توفیر گذشتن | استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت (انوری ﮦ) مرا بگوی چه باقی بود ز رونق شغل ۔ چو در معامله از اصل بگذرد توفیر ۔ مؤلف عرض کند که ازین سند مصدر (توفیر از اصل گذشتن) پیداست بمعنی حقیقی یعنی زائد از اصل شدن یعنی که مراد از نفع است۔ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر گذردن پیداست که بجایش می آید (اردو) اصل سے توفیر زیادہ ہونا ۔ اصل سے نفع زیادہ ہونا ۔

توفیق | بقول بهار سزاوار گردانیدن اسباب می فرماید که با لفظ داشتن مستعمل مؤلف عرض کند لغت عرب است بالفتح و کسر فا و بقول منتخب بمعنی دست دادن و مدد کردن کسی را. فارسیان بمعنی هدایت و رهنمائی که منجانب الله شود استعمال این کنند. صاحب روزنامه بحواله سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار این را بمعنی عام مدد نوشته. استعمال این با مصادر در ملحقات می آید (ظهوری ﮦ) جیب طاقت از هجوم چاک دارد بر میان ۔ بو الهجب توفیق در وی شد گریبان گیر ما ۔ (و له ﮦ) دست پیمان محبت به ظهوری داد تو ۔ جامی در گوشه توفیق شبا تم داد و نه ۔ (اردو) توفیق. بقول آصفیه. عربی. اسم مؤنث. خدای تعالی کا بنده کی خواهش کے مطابق نیک اسباب بہم پہنچانا. ہدایت

رہنمائی۔ خدا کا فضل۔ مہربانی۔

توفیق دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ عطا کردن ہدایت (ملا جامی ؎) شکر خدا را گہی کہ توفیق دادہ ٭ رہ بسوی خانۂ خویشت گشاد ٭ (اردو) توفیق دینا۔ ہدایت کرنا۔

توفیق داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ہدایت حق داشتن۔ لازم مصدر گذشتہ (والہ ہروی ؎) ای کہ توفیق شکست توبہ داری بیا ٭ این زمان کاری دگرگون توبہ را بار دگر ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال [illegible] داریدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) توفیق رکھنا۔

توفیق دریافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی توفیق یافتن است کہ می آید (اوحدی کرمانی ؎) ہر کو بہ نماز راز شتافت ٭ توفیق حضور دوست دریافت ٭ (اردو) توفیق پانا۔ دیکھو توفیق یافتن۔

توفیق یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حاصل کردن توفیق است (خاقانی ؎) می کنم جہد کہ کزین خضر راہ ٭ خذلان بگذرم ٭ چند روزی کہ این توفیق یابم از خدا ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر یابیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) توفیق پانا۔

توق بقول بہار ہمان توغ کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی ہمہ را انجا کردہ ایم و این لغت ترکی نیست یعنی توق در ترکی بمعنی سپر است نہ علم بدون سند استعمال این را مبدل توغ دانیم اگرچہ غین معجمہ بقاف بدل شود چنانکہ چناغ و چناق و آروغ و آروق۔ (اردو) دیکھو توغ۔

توقع بقول بهار بمعنی چشم داشتن می فرماید که بالفظ داشتن و کردن مستعمل. مؤلف عرض کند که لغت عرب است بفتحتین و ضم قاف مشدد. فارسیان استعمال این بمعنی امید می کنند و با مصادر فارسی مرکب سازند که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) بمردم از جدائی تنها نیاز و پرسش احوالم ٭ بره می باش گو چشم توقع بیوفائی را ٭ (اردو) توقع۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ امید۔ بھروسا۔ آس۔ خواہش۔ آرزو۔

توقع داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف عرض کند که بمعنی در توقع بودن است (واله هروی ؎) توقع مدار از کسی دستگیری ٭ که از سایهٔ خود عصا گر نیابی ٭ مخفی مباد که ازین سند استعمال مصدر داریدن پیداست نه داشتن عیبی ندارد که هر دو مرادف یکدیگر است که بجایش می آید (اردو) توقع رکھنا۔ امید رکھنا۔

توقع کردن استعمال۔ بقول بحر بمعنی امیدوار بودن. می فرماید که مرادف توقع داشتن است. مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (صائب ؎) در وصل ازو توقع تکلیف می کشم ٭ بی طاقتی مرا به دیدار دگر کشیده ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کندن پیداست که بجایش می آید (اردو) توقع کرنا۔ امید کرنا۔

توقف بقول بهار باز ایستادن می فرماید که بالفظ کردن مستعمل. مؤلف عرض کند که لغت عرب است بفتحتین و ضم قاف. صاحب منتخب ذکر معنی بالا کرده گوید که بمعنی درنگ کردن هم آمده. مؤلف عرض کند که فارسیان استعمال این بمعنی درنگ کنند و با مصادر فارسی مرکب هم که در ملحقات می آید (اردو) توقف۔ بقول آصفیہ۔ عربی

اسم مذکر۔ دیر۔ وقفہ۔ ڈھیل۔ صبر۔ تامل۔ تحمل۔ تاخیر۔

(الف) **توقف دارد** مقوله۔ صاحب روزنامہ مجموعہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاجار گوید کہ بمعنی سکوت دارد مؤلف عرض کند کہ از ہمین استعمال جدید معاصرین ۔ ۔ ۔

(ب) **توقف داریدن و داشتن** را بمعنی سکوت داشتن استعمال توان کرد کہ الف مغایر ب باشد (اردو) الف سکوت رکھتا ہے۔ ب سکوت رکھنا۔

توقف فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تاخیر فرمودن و قیام فرمودن اگرچہ این مرادف توقف کردن است لیکن نظر بہ بزرگی و مرتبت فاعل استعمال این می شود (نثر عالی شیرازی سے) در قد سعود نمودہ قدرے توقف فرمود (اردو) توقف فرمانا۔ دیر کرنا۔ ٹھہرنا۔

(۱) **توقف کردن** | (۲) **توقف نمودن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ہر دو مصادر کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تاخیر و قیام کردن است (صائب سے) دیدہ بحر ائیان از انتظارت بہ پیشتر شود این قدر ہمہ توقف کردن ای تحمل چرا (نثر نعمت خان ہمدانی) اگر نہ تشنہ سرمای زمستان و کثرت برف و باران مانع آمدی این قدر توقف در قصبہ کرنج نمی نمودم (اردو) ۱و۲ تاخیر کرنا۔ دیر کرنا۔ قیام کرنا۔

توک بقول برہان بر وزن خوک (۱) بمعنی چشم باشد کہ بعربی عین خوانند و (۲) یک دستہ موی و پشم را ہم می گویند و (۳) موی پیشانی و کاکل اسپ را نیز گفتہ اند و بعضی گویند کہ ہر دو معنی آخر ترکی است صاحب جامع بذکر ہر سہ معنی گوید کہ امر از ریختن ترکی

است صاحبان ناصری و جهانگیری بمعنی اول قائع (فر الادی سلھ) ز ترکمست تو عالم خواب است ہو پیچید زلف تو خلقی گرفتار ۔ صاحب رشیدی ذکر بر معنی کردہ جهانگیری بر معنی دوم وسوم قناعت فرمودہ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم نسبت بمعنی سوم می طرازد که موی پیشانی و کاکل و بعضی (۴) بمعنی پیشانی هم نوشته اند و بعضی گفته که این لفظ ترکی باشد ۔ مؤلف عرض کند که حقیقةً این لغت ترکی است بمعنی مطلق موی چنانکه صاحب لغات ترکی آوردہ و لیکن استعمال فارسیان بمعانی مستعمله بسبیل تفریس است و معنی چهارم بیان کردہ خان آرزو محتاج سند استعمال از آنکه دیگر کسی از محققین زباندان و اهل زبان ذکرش نکردہ و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند (اردو) (۱) آنکھ ۔ مؤنث (۲) بالون کی لٹ ۔ مؤنث (۳) گھوڑے کی پیشانی کے بال ۔ مذکر (۴) پیشانی ۔ مؤنث ۔

تو کار زمین را نکو ساختی که با آسمان نیز پرداختی مثل ۔ صاحب خزینة الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که این مثلی است که فارسیان بحق کسی می زنند که یک کار را تمام نکند و آغاز کار دیگر کند (اردو) دکن مین اسی فارسی مثل کا ترجمہ اس شخص کے حق مین کہا جاتا ہے جو ایک کام ادھورا رکھکر دوسرے کام کا آغاز کرتا ہے نیز ایسے شخص کی نسبت کہتے ہین بابا ایک کو تو ٹھکانے نہین لگایا دوسرے کی فکر ہے یا زمین پر کیا کیا جو آسمان پر کریگا ۔

تو کل القول بهار عجم اسپردن عمی فرماید که بالفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند که

لغت عرب است بفتحتین وضم کاف عربی بقول منتخب اعتماد بر کسی کردن فارسیان استعمال
این بمعنی اتکا بر کسی می کنند که حاصل بالمصدر باشد و استعمال این با مصادر در ملحقات می آید
(ظہوری ؎) تا طبع رنگ گو فشاره فقر شد ٭ روز بہ بازوی توکل بست ٭ (وله ؎) در کوی فقر
پشت بدیوار احتیاج ٭ خود را بہ ترجمان توکل گرفته اند ٭ مخفی مباد که استعمال مجرد این لفظ از
زبان بمعنی توکل علی الله است (اردو) توکل بقول آصفیہ عربی اسم مذکر خدا پر بھروسہ
تکیہ اپنے کاموں کو دوسرے پر چھوڑ دینا۔

توکل کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که تکیه کردن بر کسی واستعمال این دائما در
فارسی بمعنی تکیه بر خدا کردن آمده یعنی توکل علی الله
و برای غیر آن دیده نشد (تاثیر اصفهانی ؎)
افعال خلق چون بخطا منتهی شود ٭ در کارها
توکل اگر بر خدا کنند ٭ مخفی مباد که درین شد
استعمال مصدر کردن پیداست تشبیهی ندارد
که بجای خودش می آید (ظہوری ؎) خون
دل اگرچه زاد راه درست ٭ سهل باشد اگر توکل
کرده ٭ (اردو) توکل کرنا اللہ تعالی پر بھروسہ

توکل اینقدر از خواب مخطوظی چه پائی میسری مثل صاحب مخزن الامثال
و امثال فارسی لطف
ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف
عرض کند که فارسیان استعمال این بحق کسی
می کنند که دائما خواب راحت را پسند د (اردو)
دکن میں کہتے ہیں کہ میاں اسقدر سونے کے
مشتاق ہو تو مر کیوں نہیں جاتے یہ کہاوت
اس شخص کے حق میں مستعمل ہے جو سونے
کا زیادہ عادی ہو۔

توَل بقول برہان و جامع بضم اول و سکون ثانی و لام بروزن غول (۱) بمعنی جنگ سے

چه پیداش آمده و (۲) کسی را نیز گویند که دهان او کج و اج باشد و (۳) اطراف و پیرامون دهان
و با ثانی مجهول (۴) رم و وحشت هم چه تولیدن بمعنی رمیدن است (حکیم آذری سلہ) شاهی
سها عقد بد ز دو سر از دو ریچه شب بد چو از درون سپیده روز اول جهیز تو. صاحب جهانگیری
ذکر معنی اول و چهارم کرده. صاحب رشیدی بنسبت معنی اول گوید که بمعنی شورش و
وحشت و غوغا و نفرت است می فرماید که تولیدن مصدر رش. صاحب سروری ذکر
معنی اول بحواله فرهنگ کرده و معنی دوم را بسند عجیبی آورده بذکر معنی چهارم می فرماید
که تولیدن مصدر این است (پور بهای جامی سلہ) از تشک تول ورد و اگر کرد و متقدمین
به تزکن بپال بزد بر کون پاره خیوک. صاحب ناصری بذکر معنی اول با شورش و وحشت
و غوغا و نفرت نیز نوشته فرماید که تولیدن تبدیل توریدن است و بذکر معنی دوم
بنسبت معنی چهارم همین قدر گوید که تولیدن بمعنی رمیدن باشد. خان آرزو در سراج
بذکر هر چهار معنی می طرازد که بقول بعض (۵) بمعنی مطلق کج و خمیده و (۶) بمعنی فریفته
کردن نیز و می فرماید که بمعنی کج دهان تان تقول است نه تنها تول و بمعنی اطراف دهان
چون در هیچ نسخه معتبر نیست ظاهر اتصحیف توره یا تصحیف توی و بمعنی فریفته کردن
شهرت توز شاید تا زیست مؤلف عرض کند که بمعنی چهارم اسم مصدر راست و بمعنی
اول و دوم و سوم اسم جامد فارسی زبان نظر بر اعتماد قول صاحبان زبان معنی اول
و دوم و چهارم را صحیح دانیم و معنی سوم را غلط نپنداریم که معاصرین عجم تصدیقش می
کنند اگرچه حالا بر زبان شان نیست و معنی پنجم و ششم بیان کرده خان آرزو لابدون

سند استعمال تسلیم نکنیم مخفی مباد که تور به رای مهمله عوض لام بمعنی وحشت و رم بجایش گذشته است ما آن را اصل دانیم و این را مبدل آن چنانکه چنار و چنال (اردو) (۱) جنگ۔ شورش۔ نفرت۔ مؤنث۔ غوغا۔ مذکر (۲) وہ شخص جس کا منہ ٹیڑھا ہو (۳) منہ کا اطراف مذکر (۴) وحشت۔ مؤنث (۵) مطلق ٹیڑھا۔ مذکر (۶) دیکھو فر وکردن۔ یہ اس کا حاصل بالمصدر ہے۔

تولا بقول بهار (۱) بمعنی دوستی داشتن با کسی می فرماید که با لفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عربی زبانست بفتحتین و فتح لام مشدد صاحب انند ذکر این بمعنی محبت و امید کرده می فرماید که کتابت این اگرچه بعربی بیای تحتانی است ولیکن فارسیان بتصرف خود به الف خوانند چنانکه تمنی را تمنا و (۲) بواو مجهول در فارسی بمعنی سگ بچه۔ ما عرض می کنیم که محققین فارسی زبان از معنی دوم ساکت و غیر از غیاث در هیچ لغت قدیمه ذکر این نیست و صاحب انند نقل نگار اوست معاصرین عجم ازین خبر ندارند و مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) محبت۔ امید (۲) کتے کا بچہ۔ مذکر۔

تولا بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی محبت بودن (بدر چاچی ے) هر جا که تاج بخشیت باد با و تولا ؤ هر جا که ملک تکیت باد ابتوا ضافت ؤ (اردو) محبت ہونا۔

تولا کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض می کند که بمعنی محبت و امید کردن است (معزی نیشاپوری ے) بیم سرش نباشد هر تن که او بمهرت ؤ از دل کند تقرب و ز جان کند تولا ؤ مخفی مباد که ازین سند استعمال مصدر کردن پیداست که بجای خودش می آید۔

(اردو) محبت کرنا بقول آصفیہ۔ پیار کرنا | اخلاص کرنا۔ چاہنا (امید کرنا)

تولجیہ بقول ملحقات برہان نام وزن است صاحب انندی فرماید کہ لغت فارسی است یعنی نو و پیشش جیم باشد مؤلف عرض کند کہ مقصود انند از تولجیہ مرقومہ صاحب ملحقات برہان گفتہ از ان می کشاید کہ این مفرس باشد و ظاہرا مفرس فارسیانی می نماید کہ در ہند سکونت دارند کہ تول بالفتح و بمعنی وزن است۔ فارسیان بہ ترکیب کلمہ جیم یا تول وزنی را نام کردند کہ از اوزان خفیفہ باشد چنانچہ است کہ مقصد ایشان متحقق نشد۔ و این قدر مسلم است کہ اندک تولہ ہم کم باشد۔ و تولچہ یا لیشن می آید۔

(اردو) تولجیہ۔ فارسی میں ایک بٹہ کا نام ہے جس کا وزن تحقیق نہیں ہوسکا لیکن ایسا کم وزن ہونا متحقق ہے بنا لیا تولہ سے بھی کم ہے۔

تولد بقول بہار۔ برآمدن چیزی از چیزی و زائیدہ شدن مجموعہ فرماید کہ الفاظ کہ دال مشتعل مؤلف عرض کند کہ نسبتین ہم بمعنی الام شد۔ و لغت عرب است۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی پیدا و پیدائش استعمال کنند و بہ [illegible] فارسی ہم مرکب سازند۔ (اردو) تولد۔ بقول آصفیہ عربی [illegible]

(الف) **تولد شدن** | استعمال صاحب | معنی بر زبان [illegible]

(ب) **تولد کردن** | آصفی ذکر [illegible] | کہ ما این را [illegible] (بہ الصدر [illegible])

کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ | فرزند [illegible] وقت الذی [illegible] بالغ [illegible]

بمعنی پیدا شدن باشد و الف ہم [illegible] | تولد [illegible] کہ از این سند استعمال [illegible]

گشتن پیدا است که بجای خودش می آید (اردو) تولد ہونا۔ پیدا ہونا۔ **تولید یافتن** استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند	که بمعنی تولد کردن و شدن است که گذشت (اثر ہمراہی تفرشی) از طغیان صعود سوی که شیر و شکر نوشی برف باران در اندام مخل نازنین زمین تولید یافته " (اردو) پیدا ہونا۔

تولاک بقول محیط و بہار بمعنی زیرک است مؤلف عرض کند که دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و معاصرین عجم ہم بزبان ندارند اگرچه ہمین لغت بمعنی عوض دادن در ترکی زبان مستعمل است ولیکن بمعنی زیرک نیامده جا دارد که فارسیان قدیم استعمالش تفرساً کرده باشند و الله اعلم بدون سند استعمال این را صحیح ندانیم (اردو) چالاک۔ زیرک۔ عقلمند۔

توله بقول برہان و جامع و سراج بر وزن لوله (۱) گلی باشد آن را نان کلاغ و خبازی گویند و (۲) بچه سگ و نوعی از سگ شکاری که جانوران را بوی برد و قوت شامه پیدا کند و (۳) مقداریست معین در ہندوستان و آن دو مثقال و نیم باشد صاحب ناصری گوید بمعانی ثلاثه بمعنی سوم گویند که وزن ہند است (از ناصری ع) بچه سگ توله ہم درست است صاحب غیاث بمعنی بچه سگ گفته و اشاره بمعنی سوم بصراحت وزن هفت ماشه کند که ہمین سگ شست بچه و سگ ایران است صاحب انجمن بحواله سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار بمعنی دوم قناعت کرده می فرماید که سگ کوچک قامت را نامند صاحب بقول چال بحواله معاصرین عجم بچه سگ گفته صاحب محیط بر توله می فرماید که اسم عام توله

است و بفارسی خبازی و بچهٔ سگ و قسمی از سگ شکاری هم و بر خبازی گوید که بضم اول و فتح بای مشدد و الف و کسر زای معجمه و یای تحتانی بفارسی نان کلاغ و توله و پنیرک و خردو خروج و خوبیز و بهندی جکیر و پاپڑا و به ترکی ایم گماجی و در مازندران گیاه آن را انجبابک و بیونانی و رومی اقیورسفیاغن و بشیرازی خطمی کوچک نامند۔ بقول شیخ نوعی از ملوخیا ست و گویند خبازی بریست و بعید نیست که بقلهٔ یهودیه از اقسام او باشد و آن سرخ است و سرد و تر در اول و گویند در دوم معتدل الهضم و ملین طبع و مفتح سدهٔ جگر و مدر بول و زه و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و اشارهٔ این بر لغت (باب سنجاف) گذشت (اردو) (۱) دیکھو باب سنجاف (۲) کتے کا بچہ یا وہ کتا جو چھوٹے قد کا ہو۔ شکاری کتا۔ مذکر (۳) تولہ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر بارہ ماشے کا وزن۔ ۹۶ رتی کا بٹ۔

توله خر | اصطلاح۔ بقول بہار خرکره جنابا اسند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند که هم او بر خرکره می فرماید که بچهٔ خر را گویند پس اگر سند استعمال این بدست آید توانیم گفت که مجازاً درینجا توله را بمعنی مجرد بچه استعمال کرده اند (اردو) گدھے کا بچہ۔ مذکر۔

توله سگ | اصطلاح۔ بقول بہار بحوالهٔ جهانگیری سگی باشد که در زیر بوتها جست و خیز کرده جانوران را بدر آرد و در محاوره سگی کوتاه پاچه که آن را سگ گرجی هم نامند۔ (حکیم شفائی ے) ای توله سگ فخر کنی از جل رنگین و پیدا است چه ارزد دو سه پالان دیوثی با صاحبان بحر و وارسته هم ذکر همین معنی بیان کرده بهار کرده اند **مؤلف** عرض

کنند که از سناپش کرده بهار بمعنی بچه سگ است و شعرا

این به ترکیب اضافی است و اگر بدون اضافت

بمعنی سگ خاص قسم باشد جا دارد والله اعلم

بتحقیق استعمال معاصرین عجم ازین هم خبر باید۔

(اردو) ایک خاص قسم کا کتا۔ تذکیر ہیکار کتیا

تولی صاحب سروری به تلی ذکر این کرده

گوید که بمعنی تلی آمده مؤلف عرض کند که

مزید علیه آن دانیم (استاد لامعی جرجانی سه)

تیغ او را زال ظاهر و باطن زاجل * تیر او را

از قضا تولی و پیکان از قدر * ظاهر این لغت

ترکی معلوم می شود صاحب لغات ترکی می فرماید

که نام پسر خورد چنگیز خان است و لیکن ذکر

معنی بالا نکرده باقی خیال ما این را معتبر می داند والله اعلم

(اردو) دیکھو تلی۔

تولیدن بقول برهان بر وزن ترسیدن

بمعنی (۱) رسیدن و (۲) دویدن باشد

و به یکسو رفتن۔ صاحب بحر هم با اوست و گوید که

کامل التصریف است و تولد مضارع این

صاحب مؤید این را مرادف تویدن گفته که بجایش

گذشت شامل بجمیع معانیش مؤلف عرض کند که

مبادل است چنانکه چنار و چنال والثانی و اریکم با

گهر و معنی مرادفش گریست (مولوی معنوی)

سخت می تولی ای تریاک تو [illegible] زلال و کیمیا

پشتی بیا که تولی که گذشت اسم مصدر [illegible]

تا عبد تو بترکیب [illegible] مصدر

مصدری قیاس کرده که با اصل مصدر اصلی است

اسم مصدر مثال خاص زبان ماست و مصدر اصلی ما الله اعلم

مصدر گذشت (اردو) دیکھو تویدن۔

توما بقول برهان بضم اول و سکون ثانی و میم بالف کشیده بلغت زند و پازند بسیر

براد ریازند نام است که بعربی ثوم و ثوم خوانند صاحب ناصری هم با اوست مؤلف

عرض کند که ماهیت طبیعت و خواص این را بر (ترک، روستایان) و (۱) اکثر ...

کرده اسم۔ حالا بر زبان معاصرین عجم نیست فارسی قدیم است (اردو) دیکھو اسکندروس۔

تومار بقول لطحقات برہان (۱) بر وزن و معنی طومار است و آن بوتہ باشد از نقرہ و طلا کہ تعویذ دران نہند و بہ گردن اطفال بندند صاحب مؤید بذیل لغات فارسی این را آورده می فرماید کہ اصل این طومار بہ طای حطّی است صاحب سفرنگ بشرح (صد و شصت و یکمی نقرہ گر) و ساتیر آسمانی بفرزا باد و خشوران و خشور) ذکر این کرده گوید کہ (۲) شفیعہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو معنی فارسی قدیم است و طومار بہ طای حطّی بمعنی نامہ و صحیفہ لغت عربی است ہرگز اصل این نیست (اردو) (۱) وہ تعویذ طلا یا نقرہ جس میں کاغذ کی تعویذ محفوظ کرتے ہیں۔ دیکھو تعویذ (۲) شفیعہ۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ شفیق و مجبور سعیوب۔

تومارکاج استعمال۔ بقول ناصری بمعنی (۱) زنانہ گلکش کنندہ می فرماید کہ ہمچنین است در کتب پارسیان صاحب انجمن نقل بر داشتہ **مؤلف** عرض کند کہ صاحب سفرنگ بذیل تومار کہ گذشت (۲) این را ہم بمعنی فعل شفیعہ آوردہ فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) (۱) فعل شفیعہ کرنے والا (۲) فعل شفیعہ مذکر۔

تومان بقول لطحقات برہان (۱) بمعنی تومن است کہ دہ ہزار دینار باشد صاحب جامع گوید کہ (۲) ہمان تنبان کہ چرم کشتی گیران است و بمعنی اوّل لغت ترکی داند و می فرماید کہ (۳) بمعنی تومن ہم کہ قصبہ را نام است کہ بہ تحت آن صد پارہ دہ باشد و جمع آن تومانات۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصرین شاہ قاچار گوید کہ (۴) در ایران سکہ را نام است کہ قیمت آن چار روپیہ کمپنی باشد صاحب فدائی ذکر معنی اوّل می فرماید کہ شمارہ ایست کہ آن را دہ ہزار می گویند و تخصیص دینار نہ کنند۔

وهم (۵) بمعنی یک درست که میان مردم داد و ستد دران می شود صاحب بولچال همزبان رهنما مؤلف عرض کند که ما اشاره این بر پول زرک هم کرده ایم در ترکی بودن این شکی نیست بمعنی اول ولیکن صاحب کنز که محقق ترکی است این را فارسی گفته و بمعنی دوم مبدل تنبان که نون به واو بدل شد چنانکه لپانیدن و لپاویدن و موحده به میم چنانکه غرب و غرم و بمعنی سوم مجاز بر سبیل تفریس و همین باشد بمعنی پنجم و تکمیل این بر تومن می آید خان آرزو در سراج نسبت بمعنی چهارم صراحت فرید کند که در ایران قیمت این سی روپیه باشد ما عرض کنیم که قول صاحب رهنما معتبر تر از وست و جادارد که اختلاف این نرخ نتیجه تبدیل عهد باشد ولیکن معاصرین عجم ازین نرخ خان آرزو خبر ندارند (اردو) (۱) دس ہزار دینار۔ مذکر (۲) دیکھو تنبان (۳) وہ قصبہ جس کے ذیل میں سو دیہات ہوں۔ مذکر (۴) ایران کا ایک سکہ جس کی قیمت چار روپیہ کمپنی ہے۔ مذکر (۵) ایک اشرفی یا درم یا دینار جس میں باہمی داد و ستد لین دین ہوتا ہے۔ اشرفی۔ مؤنث۔ درم اور دینار۔ مذکر۔

تو مرا دل ده و دلیری بین
رو به خویش خوان و شیری بین مثل — صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان این شعر را بطور مثل بجائی زنند که مقصود شان همین باشد که مخاطب بر قائل اعتماد کند حاصل آنست که اگر تو برین اعتماد کنی و حکم فرمائی به بینی که ما چه می کنیم و بچه عنوان خدمت را بجا می آوریم و ظاهرا این مقوله عاشق می نماید بمقابلهٔ معشوق (اردو) آپ حکم دیں پھر دیکھیں تماشا یہہ دکن کی کہاوت ہے۔

توسن بقول برهان با اول مضموم به ثانی مجهول

رسیده و میم مفتوح بنون زده قصبه را گویند که صد پاره ده در تحت او باشد و جمع آن تومنات است و بعضی گویند که این ترکی است صاحب جامع ذکر این کرده صاحب ناصری بذکر این گوید که ترکی است نه فارسی خان آرزو در سراج گوید که اغلب که ترکی باشد مؤلف عرض کند که صاحب لغات ترکی تمن یا تومن یا تومان را به همین معنی نه نوشته البته ذکر تومان بمعنی ده هزار کند و صاحب کنز که هم محقق ترکی است تومان را بمعنی عدد ده هزار فارسی گوید ما این را لغت فارسی زبان دانیم و مخفف و مجاز تومان که به همین معنی گذشت (اردو) دیکھو تومان کے تیسرے معنے۔

توبمیرائی اصطلاح۔ بقول فدائی بمعنی بجز تو بہ سر تو کی (؟) است و آن سوگندی است که مردم ایلیات و برخی مردمان شهری نیز پیشه او باشی چنان پاس آن را می دارند که اگر سرشان برود آن سوگند را دروغ نمی خورند۔ دیگری از محققین ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که بقول صاحب مجمع سوقیان عجم مخاطب خود را برای کردن کاری می گویند که آغا اگر تو این کار نکنی یا بکنی توبمیرائی یعنی گویا تو مارا بکشتی و مرده سازی۔ مخاطب با این سوگند بسیار دارد و عمل بر آن کند (اردو) میرے سر کی قسم یعنی یہ کام نہ کرو یا کرو۔ دکن میں یہ قسم مخاطب کو اِن معنوں میں دیجاتی ہے کہ اگر تم فلان کام کرو گے تو گویا میرے سر کو جسم پر قائم نہ رکھو گے یا مجھکو مار ڈالو گے۔

تون بقول برهان و جامع بضم اول (۱) بروزن کون روده پاک کرده را گویند و (۲) قرارگاه نطفه که زهدان باشد و (۳) گلخن حمام و (۴) نام ولایتی از خراسان و (۵) بفتح اول و ثانی تن و بدن و جثه آدمی۔ صاحب سروری بسلسلت معنی اول می فرماید که روده

گوسپند که دران سرگین باشد و می فرماید که در یکی از نسخ بمعنی جائیکه سرگین و خاکستر اندازند
و ذکر معنی دوم و سوم ہم فرمودہ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم و سوم گوید که
بمعنی سوم عربی است و نسبت معنی چهارم می طرازد که نام شهری از خراسان که قاسم تونی
شاعر معروف از انجاست چون اکثر مردم آنجا جلف باشند تونی بہ جلف و سفله اطلاق
کرده می شود و بمعنی دزد و عیار ہم نوشته اند اول اقوی است و بذکر معنی پنجم گوید که
اغلب که تن مخفف این باشد و توان و توانائی ماخوذ ازین مؤلف عرض کند که این
بمعنی پنجم اصل می نماید و تن مخفف این بحذف واو چنانکه خان آرزو خیال کرده و معنی
اول و دوم مجازش و معنی سوم ہم مجاز که گلخن حمام ہم مثل تن است و وجه تسمیه معنی
چهارم بوضوح نپیوست و در ماخذ توان داخل می نماید (اردو) (۱) ناصاف آنت
مؤنث۔ جس میں میلا بھرا ہوا ہو (۲) رحم۔ مذکر۔ دیکھو بارگاہ کے دوسرے معنی (۳) حمام
کا آتشدان۔ مذکر۔ (۴) ایک ولایت یا شہر کا نام تون ہے۔ مؤنث اور مذکر (۵) دیکھو تن

تون تاب | اصطلاح۔ بقول بول چال
بحوالہ معاصرین بمعنی آنکہ آتشدان را گرم کند و
آتش در او اندازد۔ مؤلف عرض کند که
اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو)
بھاڑ جھونکنے والا۔ آتشدان میں آگ سلگانے والا

تون تون ساڑی | اصطلاح۔ بقول
روزنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار
انتظام و تیاری تمباکو و ما یتعلق بہ۔ مؤلف
عرض کند که متعلق بہ معنی اول تون می نماید
بسبیل مجاز مرکب از تون و تکرار تون محاورہ زبان
است و لیس و ساڑی حاصل بالمصدر ساختن
(اردو) تمباکو اور سگار وغیرہ کی تیاری۔ مؤنث

تونک بقول برهان بضم اول بر وزن خوتک (۱) بمعنی گنجینه و مخزن می فرماید که بفتح اول نیز بهمین معنی آمده و بهمین معنی بجای نون بای ابجد و تای قرشت هم صاحب جامع هم ذکر این کرده گوید که تونکه هم بهمین معنی آمده **مؤلف** عرض کند که این را مرکب از توت دانیم بمعنی سوهش و کاف تصغیر معنی لفظی این آتشدان کوچک و کنایه از مخزن که زر و نقره و جواهرات هم تابشی دارند و آنچه بموحده و فوقانی عوض نون بجایش گذشت مبدل این چنانکه برسک و برسک و ناکاج و ناکاج (اردو) دیکهو توبک -

(۲ الف) **تونکه** بقول برهان بضم اول و فتح نون و کاف بمعنی تونک است که گنجینه و مخزن است می فرماید که برین معنی بفتح ثانی و کاف هم گفته اند صاحب جامع ذکر این با تونک کرده و صاحب سروری بکاف فارسی و بفتح تا و نون آورده و صاحب جهانگیری بکاف تازی همزبان برهان **مؤلف** عرض کند که مزید علیه همان تونک که گذشت و آنا بکاف فارسی

(ب) **تونگه** آورده اند ما آن را مبدل تونکه دانیم چنانکه کند و گند و صاحب مؤید هم ب را بکاف فارسی آورده (اردو) دیکهو تونک -

تونگر بقول اننده بفتحتین و کاف فارسی و سکون رای مهمله در فارسی زبان همان توانگر که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که اگرچه این ظاهرا مخفف توانگر می نماید بلحاظ ماخذی که در بجا گذشت و لیکن در ینجا ماخذی بهتر از ان بنظر آمده یعنی مرکب است از تونگ بمعنی مخزن و گر که برای نسبت است بحذف یک کاف فارسی از دو کاف مجتمعه اندرین صورت این اصل باشد و آن مزید علیه این بزیادت الف زائد

و آنچه فارسیان عموماً بدون الف می نویسند درست است (اردو) دیکھو توانگر۔

توانگری بدل است نه بمال | مثل همان است که بدیل توانگر گذشت و همین معنی است بلحاظ ماخذ توانگر که ذکرش مذکور شد (اردو) دیکھو (توانگری بدل است نه بمال)۔

تونگو | بقول برهان و جامع و رشیدی و جهانگیری با کاف فارسی بروزن سمن بو۔ سر تراش و حجام را گویند صاحب برهان می فرماید که به این معنی بجای واو آخر رای قرشت هم گفته‌اند خان آرزو در سراج می فرماید که این بدیل تانگوست که به همین معنی گذشت **مؤلف** عرض کند که صراحت ماخذ به تانگو کرده ایم (اردو) دیکھو تانگو۔

تونگه | بقول انند و مؤید مرادف تونک **مؤلف** عرض کند که بدیل تونکه است که به کاف عربی گذشت چنانکه کند و گند (اردو) دیکھو تونکه۔

تونل | بقول رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار راه کالسکهٔ دخانی در کوه که بشکل دره سوراخ کنند **مؤلف** عرض کند که به سبیل مجاز مرکب از تون بمعنی اولش و لام زائد چنانکه نشب و نشل که ذکرش به نشل گذشت (اردو) وہ راستہ جو ریل کے لئے پہاڑ میں مثل درّہ کے بناتے ہیں۔ مذکر۔

تونه | بقول برهان و جامع بضم اول و فتح نون بمعنی چله جولاهگان باشد و آن تاریست که از پهنای کار جولاهگان زیاد آید صاحب سروری گوید که در شرح سامی ریسمانی باشد که از پهنای کار زیاده باشد و آن را نبافند بلکه به انگشت بپیچند و بگذارند آن را چله و شیشه هم گویند **مؤلف** عرض کند که تانه بجایش گذشت که تار طولانی را نام است مقابل پود

کہ تا رعرض راناشد و این مبدل تانه که الف بدل شد بواو چنانکه تاغ و توغ. محققین
بالا در تعریف غلط اکرده اند که ذکر بہا کرده اند معاصرین عجم درست گویند که این تانه
رانام است از تانه که جولاہگان بعد ختم بافت آن را از تانه بافت می گذارند و انگشت
پیچند و این عمل بمحافظت ختم بافت می باشد اگر چنان نکنند رشته تانه از مقام اختتام تانه می
رود و بافت را نقصان می رساند بعضی از نهندیان همین توند را گره می دهند یکجا یکجا تا رشته
آخر تانه بجایش مستحکم باشد (اردو) تانے کا وه رشته جو ختم بافت پر زیاده رہتا ہے
جس میں ایک دوسرے کے ساتھ گره دیتے ہیں تاکہ بانے کا اخیر رشته اپنی جگه پر جما رہے

توقی | بقول برہان بر وزن نوقی (۱) وزرقی
وعیار و راه زن باشد و (۲) منسوب بتوقا
توق را ہم گفته اند صاحب جامع بر معنی اول
قانع. صاحب رشیدی بذکر معنی اول گوید که
در اکثر در توق حمام می باشد و لهذا آن
را توقی نام کردند صاحب جہانگیری بمعنی اول
قانع. (مولوی معنوی) در خیال

افتاده مرد از جبد او. خشمگین شده رو
بگریز و است از ده زمین مگر ... من آمد
توقی است بیا یالجمع و ار دگار و توقی است
صاحبان سروری و ناصری ذکر ہر دو معنی کرده اند
مؤلف عرض کند که معنی اول اسم جامد است و معنی دوم
توق مرکب بیای نسبت (اردو) (۱)
چور رہزن مکار (۲) توق کا رہنے والا۔

توئیر | بقول مؤید در نسخه مطبوعه بلبل خطائی و در نسخه قلمی بلبل خطائی و نسخه دیگر
به خطائی قانع. مؤلف عرض کند که صاحب مؤید که محقق معتبر است طلب است به بلبل
گوید که اسم فلفل است و اختیت فلفل را به بلبل بیان کرده اسم عجمی نیست که این

فارسی قدیم باشد معاصرین عجم بر زبان ندارند و ازینکه صاحب مؤید ہند نژاد است و سند استعمال ندارد ما این را بدون سند فارسی باور نکنیم (اردو) دیکھو پیل ۔

تو و خدا | اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار و وارستہ در مورد قسم گویند۔ (سنجر کاشی سـ۵) جائی کہ سخن آشنا شنید ہ تو آنجا خدای بود و تو بودہ

تو و خدا ؛ مؤلف عرض کند کہ بمعنی قسم بخدا است (اردو) خدا کی قسم قسم بخدا ۔

توفل | بقول بہار بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار آبلہ را گویند مؤلف عرض کند کہ مفرس می نماید و واضح نشد کہ از کدام زبان گرفتہ اند (اردو) دیکھو آبلہ ۔ مذکر

(الف) **تووہ** | بقول برہان بضم اوّل و فتح واو بروزن شورہ ہیئت را گویند کہ بعربی زیج خوانند و گوید کہ ـــ

(ب) **تووہ** | بروزن کوہ اسم (۱) بمعنی ہیئتی آمدہ و (۲) بمعنی لاسے و تہ و پردہ چنانکہ گویند تہ با تہ بر تہ کہ مراد این لاسہ بر لاسہ و تہ بر تہ باشد و می فرماید کہ بفتح اوّل (۳) بمعنی تبہ است کہ ضائع شدہ و نابود گردیدہ و بہ کار نیاید نیز باشد صاحب جامع ہم ذکر ہر دو کردہ صاحب ناصری ہر (ب) بہ معنی اول و دوم

قانع صاحب مؤید نسبت الف گوید کہ ہمان توف بدال مہملہ گذشت کذا فی زفانگویا مؤلف عرض کند کہ الف مخفف تودہ است کہ آن را بجای خودش اسم جامد فارسی زبان تسلیم کردہ ایم و ب بمعنی اوّل مخفف الف و بمعنی دوم مزید علیہ تو کہ بہمین معنی گذشت و بمعنی سوم مبدل تبہ چنانکہ آب و آو (اردو) الف دیکھو تودہ (ب) (۱) مرادف الف (۲) دیکھو تو کے تیسرے معنی (۳) دیکھو تبہ ۔

توهی | بقول برهان بر وزن کوهی (۱) بمعنی اندرون باشد مطلقاً اعم از اندرون خانه
و اندرون دهان و جز آن و امثال آن و (۲) لایه و ته را نیز گویند چنانچه دو توهی و سه توهی
یعنی دو ته و سه ته و (با ثانی مجهول) (۳) جشن و مهمانی باشد و (۴) شادکامان عروسی را گویند صاحب
جامع جز بالش و صاحبان رشیدی و جهانگیری هم ذکر هر سه معنی کرده اند (بمعنی اول همه
اند) در تحفه یمن که دار حرب است ٭ دندان سگه زند بنام ابو نصر (مخبر سعود ۵۲) و در ف
کاهل معنی سپاهش کنند ٭ تکه و در توهی کلاهش کنند ٭ (سیف اسفرنگی ۵۲) چیست
آن تیره که همچون جوشن ٭ توهی بر توهی نماید یکتاست ٭ صاحب ناصری بذکر معنی اول
می فرماید که معنی سوم پارسی نیست بلکه ترکی است با طای حطی بمعنی جشن و عروسی صاحب فرهنگ
بمعنی اول قانع و صاحب روزنامه بحواله سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار این را (۴)
بیرون نوشته مؤلف عرض کند که معنی اول فرید علیه تو است که به همین گذشت معنی
از معاصرین عجم گویند که این اصل است و آن مخفف این و معنی دوم شک نیست که
تحتانی بدرین زائد است و تو به همین معنی بجایش مذکور و معنی سوم لغت ترکی نباشد
که صاحبان لغات ترکی ذکر نکرده و ازین ساکت و صاحب لغات ترکی بطای حطی
نیاورده و صاحب کنز بطوی به طای حطی بمعنی حتاری و ثقیل و کثیف نوشته صاحب
انند طوی با طای حطی را معرب توی فارسی گوید و در ترکی زبان شادی و عروسی می فرماید
که از کتب معتبره به ثبوت رسیده که بضم طا و واو غیر ملفوظ و سکون واو در ترکی بمعنی شادی
است گویند که در اصل بتای قرشت است مگر متاخرین را بطای حطی مبدل نموده اند ما

باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است این را بمعنی سوم ہم فارسی خوانیم و ہرچہ صاحب رہنما نسبت معنی چہارم نوشتہ تا آن را محاورۂ معاصرین عجم دانیم و تصدیق آن از لغت (توی جلوخان) می شود که می آید (اردو) (۱) و (۲) دیکھو تو کے تیسرے اور چوتھے معنے (۳) جشن - مذکر - مہمانی - مؤنث (۴) باہر۔

توی یاتو | اصطلاح - بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی دربیان مؤلف عرض کند که محاورۂ معاصرین عجم است (اردو) دربیان پیچ ہیں

توی پیراہن | استعمال - بقول بہار بمعنی یک پیرہن (امیر خسرو) قبا پوشید و ہوشم برد اگر خود خواہم گشتن که پیرا یکبار یا یکبہ پیراہن نمی آید مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی یک پیراہن و یک تہ پیراہن است استعمالی تازہ نیست (اردو) پیراہن - ایک پیراہن۔

توبیج | بقول برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و سروری بالثانی مجہول بر وزن تدریج گیاہی است که بر درخت پیچد و لبلاب و عشقہ خوانند خان آرزو در سراج بحوالۂ برہان ذکر این کردہ گوید که توبیجہ بیای فارسی نیز گذشت و غالباً آن تصحیف است مؤلف عرض کند که سبحان اللہ چہ خوش قیاس است نہ آن تصحیف است و نہ این ہر دو اسم جامد فارسی زبان است صاحب محیط ذکر این نکرد و ہرچہ بعشقہ نوشت بالتفصیل بر پیچک نمودہ ایم (اردو) دیکھو پیچند۔

توی جلوخان | اصطلاح - صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید که دیوانخانہ که پیش خانہ باشد و صاحب لوحیان بحوالۂ معاصرین عجم ذکر این بمعنی پیش مکان کردہ

مؤلف عرض کند که جلوخان درینجا مخفف جلوخانه است که بجایش می آید و قلب اضافت جلوخانه توئی می نماید و معنی لفظی این بیرون جلوخانه و بحالت قلب اضافت جلوخانهٔ بیرونی دیگر هیچ (اردو) دیوانخانہ جو گھر کے سامنے ہو۔

توئی حوض مرمری مقولہ معاصرین عجم این را بمعنی که یکپارچه است (در حوض فرش سنگ مرمر است) استعمال می کنند صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار ذکر این کرده است مؤلف عرض کند که توئی بمعنی درون بجای خود ش گذشت و یک پارچه را بمعنی فرش استعمال کرده اند و عبارت صحیحی باعتبار محاورهٔ معاصرین عجم قابل تسلیم است (اردو) توحوض یعنی سنگ مرمر کا فرش ہے۔

توئی رودخانه اصطلاح بقول صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار کنایه از کنارهٔ رودخانه مؤلف عرض کند که معنی حقیقی این داخل رودخانه و مجاز آبمعنی بالا محاورهٔ معاصرین عجم است (اردو) ندی کا کنارہ۔ مذکر۔

توئی سرکان اصطلاح بقول ناصری و آنند قصبه ایست در حوالی و جانب شمالی نهاوند و سابقاً قصبه در آنجا بوده موسوم به رودآور و بعد از خرابی آن این قصبه را برجای آن ساختند مؤلف عرض کند که ظاهر او جه تسمیه و ترکیب این با صفحه نمی پیوندد (اردو) توئی سرکان ایک قصبہ کا نام ہے جو حوالی نہاوند میں واقع ہے بجانب شمال۔ مذکر

(الف) توئی شاخ بقول بهار بواو معروف و ربای حطی در رسم خط صحیح نیست فتی از کشتی که دست و رو ن هر دو شاخ حریف اند اخته رو زکنند شاخ دست و پای آدمی از کتف تا سر انگشتان و از ران تا انگشتان پا سے

(انتهی) کشتی گیران گویند؛؛ دست توی شاخ
حریف کرد؛؛ یعنی درمیان هر دو ران یا هر دو
دستش دست خود قائم کرد و توی بمعنی درون است
چنانکه گذشت (بهر نجات ۵) روی دستی نخورد
از چرخ که کاریش باز نیست ٭ توی شاخی بزنش کار
فلک گو تا زیست ٭ صاحبان بحر و مصطلحات هم
این را آورده اند مؤلف عرض کند که این اصطلاح
قائم کرده همین سند محققین است و وارسته با وی
این که بهار نقلش کرده و صاحب بحر پیرو اوو
استناد هر سه از همین یک شعر بهر نجات است
که از ان ---

(۱) **توی شاخ زدن** | پیداست بمعنی
(دست و پای درون در شاخ که شاخ درینجا بمعنی
دست و پاست) و ازین سند اصطلاح توی
شاخ بمعنی فن خاص کشتی پیدا نیست و معاصرین
عجم هم ازین ساکت - بدون سند دیگر این را
تسلیم نتوانیم مخفی مباد که از سند بالا استعمال
مصدر زدن پیداست که بجایش می آید -
(اردو) الف کشتی کے ایک فن کا نام
(توی شاخ لے جو دونوں ہاتھ یا پاؤں میں
ہاتھ ڈالکر زور کرتے ہیں - مذکر (ب) کشتی کرنا

توی‌یک | بقول برہان بر وزن خو بیک (۱)
مصغر توی است که اندرون خانه وغیره باشد
و بمعنی (۲) گنجینه و مخزن هم صاحبان جامع
و انند هم ذکر این کرده اند مؤلف عرض
کند که معنی اول لغو است نبینیم که صاحب
جامع بطور نوشت مصغر توی چیزی نیست
البته یعنی و وجه کنایه باشد و کاف درین
معنی برای تعظیم یا نسبت باشد چنانکه بابک
یا ماک یا سنگک که گنجینه و مخزن توی زمین
یا توی جای محفوظی باشد (اردو) (۱)
توے کی تصغیر ہمارے خیال میں مہمل ہے
(۲) خزانہ گنجینہ مخزن - مذکر -

توی کار آوردن | مصدر اصطلاحی

بقول قدائی کسی را بهر گونه که باشد در کاری
با خود شریک و دخیل کردن مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است بلحاظ معنی توی
گذاشت (اردو) کسی کو کسی کام میں اپنے
ساتھہ شریک کرنا۔

توی کام اصطلاح۔ بقول صاحب محیط
از قسم نیب است و بر نیب می فرماید که مشهور
باسم نیم باشد بمیم مضموم مشدده و در انگریزی
ارگوسا گویند و هندیان ولیمو و یا پاتاسند
و سنسکرت نیم بست برگ های نرم شده
او را الطوطی بسیار دوست می دارد و می خورد
می گویند آن درختی است عظیم مشهور در
هند گویند درخت این هزار سال بماند برگ
و چوب و پوست و بار آن گرم و خشک
در اوّل و محلّل و ملطّف و مقطّع و ملیّن و
منضج و نزد هندیان سرد در اوّل و خشک
در دوم و جمیع امراض بادی و بلغمی و خونی
و صفراوی را نافع (الخ) مؤلف عرض کند که
متحقق نشد که این لغت کدام زبان است۔
ظاهراً مرکب فارسی معلوم می شود که معنی لفظی آن
در کام است و بلحاظ اینکه طوطیان برگهای نرم
این را برغبت می خورند فارسیان این نام نهاده باشند
(اردو) نیب۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ نیم کا
ایک نہایت تلخ درخت کا نام جسے اصل میں نیمب یا نیم کہتے ہیں

تویل بقول برہان و جامع بروزن خلیل (۱) کسی را گویند که بر بالای پیشانی او موی
نباشد و او را بعربی اصلع خوانند و بضم اوّل (۲) بالای پیشانی و (۳) فرق سر و (۴) تارک
سر را گویند و (۵) علامتی را نیز گویند که صیادان در صحرا برپا می کنند تا نخچیر از آن بترسد و
بسوی دام آید۔ صاحب جهانگیری گوید که با اوّل مضموم و یای معروف بمعنی دوم و دور
بعضی فرهنگ ها بمعنی اوّل یعنی کلّهٔ سر که آن را چکاد نیز گویند۔ صاحب سروری ذکر معنی

اوّل کرده از رودکی سند دهد (۱۵) پشت کوز و سر تویل و گوشه رخسار نیل و ساق چون
سوهان و دندان بر مثال استره ها و فرماید که معنی دوم یعنی بر سلف پیشانی هم آمده (شمس فخری
۱۵) اختران بر زمین زسهم نهند ها ازپی بندگی شاه تلویل ها صاحب ناصری بر ذکر معنی
اوّل و دوم و چهارم قانع صاحب رشیدی بر معنی دوم و چهارم قناعت فرموده خان
آرزو در سراج گوید که تحقیق بمعنی اصلع است یعنی کسی که موی سر پیشانی او نباشد می فرماید که اکثر
بمعنی پیشانی نوشته اند غالبا از شمس فخری اخذ نموده اند و او قابل اعتماد نیست و بحواله برهان
ذکر معنی پنجم هم می کند مؤلف عرض کند که معنی اوّل همان است که بر تارک آن موی نباشد نه بر
پیشانی و معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم و سوم و چهارم را مجاز معنی اوّل دانیم باعتبار صاحب
جامع که محقق صاحب زبان است و معنی پنجم هم مجاز باشد که صیادان یک طرف گلی را بشکل سر
انسان ساخته و رنگ های گوناگون کنند و از دام خود دور اطراف آن قائم می کنند تا نخچیران
را سر انسان دانسته پریشان می شود و در عالم پریشانی بدام می افتد (اردو) (۱) وہ شخص
جسکی تالو پہ بال نہوں (۲) پیشانی مؤنث (۳) مانگ مؤنث (۴) تالو۔ دیکھو تارک کے دوسرے
معنے (۵) وہ مٹی کا لوٹا یا گھڑا جسے مختلف رنگ کر کے شکاری اپنے جال سے دور جا بجا قائم
کرتے ہیں تاکہ شکار اس سے خوف کرے اور اس طرف نجائے بلکہ دام میں آجائے۔ مذکر۔

تویش | بقول ملحقات برہان بمعنی مهربان شونده و مهربانی کننده۔ صاحب مؤید گوید که در قنیه
بمعنی مهمانی کننده و در دستور بمعنی مهربانی کننده و در نسخه قلمی بحواله دستور کننده گوید و در
نسخه دیگر این لغت را بشین نوشته که ما این را غلطی کتابت دانیم که واو و تا بشکل رای مهمله

توشتا۔ صاحب انند این را لغت فارسی گوید و بحوالہ مؤید مطبوعہ ذکر قول قنیہ و دستور کند۔ مؤلف
عرض کند کہ تو بمعنی ہشتم مہمانی گذشت و بترکیب تحتانی و نون کہ برای نسبت است ہمچنان آفرین
و آخرین بمعنی مہمانی کنندہ صحیح باشد نہ مہربانی کنندہ و جا دارد کہ مہمانی را داخل مہربانی کنیم بسبیل
مجاز و لیکن آن را سند استعمال باید کہ دیگر ہمہ محققین زباندان و اہل زبان این لغت را ترک کردہ اند
(اردو) مہمانی کرنے والا۔ میزبان۔

تویہ بقول برہان و جامع بر وزن مویہ قوس قزح را گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ
سولیہ بہر دو سین مہملہ بہمین معنی می آید و چون تویہ در کتب معتبرہ نیست ظاہراً مصحف
باشد۔ مؤلف عرض کند کہ ہیچ تعلق ندارد با سولیہ این را باعتبار صاحب جامع کہ محقق
زبان خود است اسم جامد فارسی زبان قدیم دانیم و بقول معاصرین عجم حالا در بعض مقامات
مستعمل ہم۔ صاحب انند صراحت می کند کہ لغت فارسی زبان است (اردو) دیکھو قلیون۔

توئی بقول ملحقات برہان (۱) معروف۔
یعنی دیگری نیست و (۲) نام پرندہ ہم کہ بسیار
کوچک باشد۔ صاحب مؤید بذکر معنی اول گوید
کہ بمعنی تو ہستی و (۳) بمعنی تو بودن چنانکہ گوید
تا توئی بر خاست موحد نباشی (الخ) و بحوالہ
زفانگویا ذکر معنی دوم ہم کردہ۔ صاحب محیط
ذکر معنی دوم نکرد۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی
اوّل موافق قیاس است و بمعنی دوم حقیقتہ کا
معلوم نشد کہ این پرندہ را در السنہ دیگر چہ
نام است۔ در عربی و ترکی زبان ہم این لغت
بدین معنی یافتہ نشد۔ نسبت معنی سوم عرض می شود
کہ صاحب مؤید قوت تعریف ندارد و یای فوقانی
یای زائد و یای مصدری۔ توئی مقابل خودی
است بمعنی مصدری یعنی غیریت (اردو)

(۱) توہی ہے (۲) ایک پرندے کا نام توئی ہے جس کی صراحت مزید معلوم نہ ہو سکی۔ بلکہ
(۳) خودی کا مقابل توئی۔ مونث۔ جیسے کہتے ہیں ؎ وحدت میں نہ خودی ہے نہ توئی ہے ؎

فوقانی با ہائی ہوز

تہ | بقول برہان و جامع بفتح اول و سکون ثانی (۱) زیر و پایین کہ نقیض بالاست و (۲) بمعنی طاق ہم کہ بمعنی جفت است و (۳) ناودان ہم و (۴) زنگی کہ بر روی تیغ و شمشیر و امثال آن بہم رسد و بضم اول (۵) تہو را گویند کہ آب دہن است و آب دہن انداختن ہم بہار بذکر معنی اول گوید کہ بمعنی (۶) پایان چیزی ہم چنانکہ گویند کہ ؎ فلانی تہ ندارد یعنی بی پایہ و بی اصل است۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول نسبت معنی دوم و سوم می فرماید کہ تحقیق نشد تا آبا ست کہ گذشت و بجز اکبر برہان ذکر معنی چہارم و پنجم ہم کردہ مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول اسم جامد است و بمعنی ششم مجاز او بمعنی دوم اتفاق داریم با خان آرزو و بمعنی سوم مبدل تہ یا آن مبدل این چنانکہ او سعود او سط معاصرین عجم ہمین را اصل پندارند و بمعنی چہارم ہم اسم جامد است و بمعنی پنجم مبدل تف چنانکہ تفو و تہو و آنچہ صاحب برہان بمعنی آب دہن انداختن نوشتہ غلط است بلکہ گاہی بمعنی حاصل بالمصدر ہم آید چنانکہ گویند ؎ تہ او بر دوستان خلاف ادب است ؎ و درین محض استعمال تفو و تہو بہتر و این معنی بدون ترکیب اضافی نیاید (ظہوری ؎) بہم بی زند مژہ بی دیدہ کز سرشک بہ الماس ریزہ در تہ ملوست خواب را ؎ (ولہ ؎) لبش منہ زنگہ و بار تہ پشتہ ہم ؎ ورقا نہ از تہ دل

ہی کہتم اشکست ہے (اردو) (۱) تہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ نیچے۔ پائین۔ نچان (۲) دیکھو تاہ۔ صاحب آصفیہ نے تہ کو بمعنی طاق نقیض جفت مستعمل مانا ہے (۳) تہ۔ بقولہ پرت۔ لپیٹ۔ جیسے تہ بہ تہ (۴) دیکھو ننگ۔ مذکر (۵) دیکھو تہ اور تقعر (۶) تہ۔ بقولہ تلا۔ پیندی۔ انت۔ قعر۔ پایان۔ اصل۔ تال۔ جیسے تہ کار۔

تہ آوردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ پایان چیزی را آوردن و از سند پیش کردہ اش استعمال پیش آوردن تہ بمعنی حقیقی است۔ تعبی ندارد کہ اینہم مستعمل (باقر کاشی ۵۵) خس کہ شہر باد بجولان آمی کی مرد از جا نشین باقر پیش آرتہی ہے (اردو) ہر چیز کی حقیقت اور اصلیت کو ظاہر کرنا۔

تہال | بقول برہان و جامع بفتح اول بروزن نہال۔ غار و مغارہ کوہ را گویند۔ صاحب جہانگیری بر مطلق غار قانع صاحب رشیدی ہمزبانش صاحب ناصری بحوالہ رشیدی ذکرش کردہ و بمعنی خاص برہان نوشتہ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ غار و مغارہ باشد۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب از لفظ تہ و الف و لام زائد یکی از معاصرین عجم گوید کہ آل در فارسی قدیم بمعنی ا مستعمل بود (ما ہم بر لفظ ال اشارہ آن کردہ ایم) و تہ مرکب است از ان معنی لفظی این (تہ او) و مستعمل شدہ مجازاً بمعنی مغارہ مطلقاً و مخصوص ہم کردند با مغارہ کوہ (انتہی کلامہ) ما می گوئیم کہ جا دارد کہ ہمین باشد ماخذ این (اردو) تہال کا غار۔ مطلق غار۔ مذکر۔

(الف) **تہ بازار** | اصطلاح۔ بقول نہار بہ اضافت و قطع اضافت ہمان بازار

(ب) **ته بازاری** (۱) جمعی که جا و
مکانی ندارند و در ته بازاری باشند
گوید که از اہل زبان بتحقیق پیوسته کشاید از
مردم اہل حرفه مثل طباخ و کبابی و نان پز و
دلال و همسایه بالان و دزد و غیرهم که در بازار
دکان ها داشته باشند و لهذا (۲) اطلاق
آن بر مردم اجلاف و فرومایه هم آمده (میرزا
طاہر وحید ب ـه) اشکنه هرگز خمارش ز
ته بلیاهی می با طفلاک مقبول ته بازاری
می خواستم با و می فرماید که در هندوستان بمعنی
(۳) محصولی را گویند که از مردم بازار نشین گیرند
و این مردم غیر دکاندار باشند مثل تره فروش
و خوراک فروش و مانند اینها که اجناس را از خارج
آورده در بازار فروشند. خان آرزو
در چراغ ہدایت الف را آورده و بذیل
آن ذکر ب هم بمعنی اول و دوم کرده و از
کلام وحید استشهاد نموده صاحب بحر الف
و ب هر دو را نوشت مؤلف عرض کند
که همه محققین بر حقیقت معنی غور نکرده اند
ساکنین عجم با با اتفاق دارند که الف
بازاری را نام است که پائین دکانهای بازار
بر شارع عام باشد شامل بر دکانهای کوچک
از اشیای متفرقه و تره و غیره که تاجران کم
مایه آورند و پائین دکانها بر شارع نشسته
بفروش می دهند این مقام را فارسیان ته
بازار گویند یعنی بازاری که در پائین بازار
است و ب به یای نسبت یعنی کسی که در
ته بازار تجارت کند و می نشیند و دکان
خود قائم کند و معنی دوم به سبیل مجاز درست
است و بمعنی سوم هم در عجم مستعمل و مخصوصیت
هند نیست از اینکه منتظمین عجم هم الی یومنا هذا
محصول خاص روزانه از دکانداران ته
بازار ذریعه پول یا در اجناس می گیرند
و آن را ته بازاری گویند انیست حقیقت

این و لغت (اردو) الف ۔ تہ بازار
مذکر۔ اُن دکانوں کو کہتے ہیں جو سقف دکانوں
کے آگے سڑک پر قائم کی جاتی ہیں۔ ادنیٰ درجہ
کا بازار (ب) (۱) وہ دکاندار جن کی بے
سقف دکانیں سڑک پر ہوتی ہیں۔ بساطی۔
(۲) اجلاف۔ کم درجے کے لوگ (۳) تہ بازاری
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث وہ محصول
جو بازار نشینوں جیسے ترکاری فروشوں اور
بساطیوں وغیرہ سے لیا جاتا ہے آپ فرماتے
ہیں کہ محاورۂ حال میں بازار کے عام محصول
کو کہتے ہیں اس میں خواہ دکانوں کے آگے
تخت بچھانے والے ہوں خواہ زمین پر بیٹھنے
والے مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن میں
یہ محصول بساطیوں ہی سے مخصوص ہے۔

تہ بساط | اصطلاح بقول بہار و جامع
اضافت سامان قلیل و متاع بے قدر و
قیمت کہ بعد فروختن بماند (ملا فوقی یزدی

سے) ہشتم پشت پا بدوران زدم و خندہ
بر تہ بساط امکان زدم (میرزا رضی دانش
سے) مایۂ حسرت بجز آہی دل نالان نداشت
بو تہ بساطی بجز گرد این خانۂ ویران نداشت
یا صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم این را آوردہ
(صائب سے) تہ بساطی گرچہ از سامان نشد
ماندہ است چو از تحجم شتری گرم است بازار
ہنوز مؤلف عرض کند کہ اضافت
است و موافق قیاس (اردو) تہ بساط
بقاعدۂ فارسی اُس کم قیمت سامان اور مال
کو کہہ سکتے ہیں جو دکان پر بکنے سے بچ رہا ہو۔ تہ
الف) **تہ بستن** | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت وا زسند او ۔۔۔

(ب) **تہ بندی** | پیداست کہ صاحب
بحر نسبت آن گوید کہ (۱) چیزی کہ پیش از خوردن
شراب و غیر خورند و باصطلاح صباغان (۲)
رنگی کہ برای تقویت پیش از رنگ مقصود

کنند و (۳) جزبندی کتاب ہم. خان آرزو
در چراغ ہدایت نسبت معنی اوّل گوید که از قبیل
تحت القهوه است مرادف (تہ پا) (تاثیر
۵۷۱) گلشن بغارت می دہد رنگ حنای پای تو
ہو خواہم در دل چمن می کند تہ بندی صہبای تو ہو
می فرماید که ازین بیت مستفاد می شود که تہ بندی
رنگی باشد که پیش از رنگ کردن جامه برای
تقویت دہند واللہ اعلم وارستہ بذکر معنی دوم
از باقر کاشی سند آورده (۶۷۴) لاله تہ بندی
داغ از شب ہجر انجم کرده ہو ہم او سند تاثیر
ہم برای معنی دوم گیرد و بذکر معنی سوم از سعید
اشرف سند دہد (۵۰۰) تہ بندی ہوش برقرار
است ہو شیرازه طبع پایدار است ہو بہار ہم ذکر
ہر سه معنی کرده (ملا طغرا ۵۷۱) صحاف قضا
چو شد بکاوش تر دست ہو تہ بندی او بلجه
در پیوست ہو شیرازه چو گردش بیک آشوب
حریر ہو جلدش بدو طبقان طلاکاری نسبت

ہو مؤلف عرض کند که از مصدر (تہ بندیدن)
که مرادف (تہ بستن) است حاصل بالمصدر
و بہر سه معنی کنایه باشد و استعمال دیگر مشتقات
تہ بستن از نظر ما نگذشت صاحب آصفی
به اسناد تہ بندی الف را قائم کرده است
(اردو) الف ناقابل ترجمه (ب) (۱) ما
وه غذا جو شراب پینے سے پہلے کھاتے ہیں۔
مؤنث (۲) وه رنگ جو رنگریز بطور استر
اس رنگ سے پہلے کپڑے کو دیا کرتے ہیں
جو مقصود ہے۔ مذکر (۳) کتاب کی جزبندی مؤنث

تہ پا | اصطلاح۔ بقول بہار و مجر و وارستہ
باضافت (۱) تحت القهوه و تحت الما و
تحت الشراب و چیزی اندک که به آن ناشتہ
بشکنند (باقر کاشی ۵۷۱) زہر ما راست
باده درنا ہار ہو تہ پا تا نباشد آب مخور ہو
(ولہ ۵۷۱) بده باده کان ہست اصل معاش
ہو تہ پا اگر ہم نباشد مباش ہو خان آرزو در

چراغ ہدایت ذکر این کردہ مؤلف عرض کند
کہ ورای معنی حقیقی یعنی بالا کنایہ باشد ظہوری
(۲) بمعنی حقیقی ہم استعمال کردہ (س) چرخ
را این ہمہ غضبای سرافرازی چیست ہ ہر تہ
آن فرق کہ روزی بہ تہ پای تو ماند ہ (اردو)
(۱) وہ غذا جو پانی یا شراب پینے سے پہلے کھائی
جاتی ہے کھایئن مؤنث (۲) پاؤن کے نیچے۔

تہ پای کسی افتادن | استعمال ظہوری
بمعنی حقیقی استعمال کردہ یعنی پامال شدن مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس (س) مجنون بہا نہد
پای از سر دعوی ہ ہر آن سری کہ تہ پای قاتل
افتادہ است ہ (اردو) پامال ہونا۔

تہ پر گلولہ برباد | اصطلاح۔ بقول روزنامہ
بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاجار تفنگی را نام
است کہ از دنبالہ پر کنند کہ دران گلولہای متعدد
باشد مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و محتاج
معاصرین عجم است (تفنگ تہ پر) بجایش
گذشت (اردو) وہ پر جلوٹ بندوق جس
میں متعدد بار ہون شش ضربی یا دہ ضربی بندوق مؤنث

تہ پیالہ | اصطلاح۔ بقول بہار و مرادف
(تہ پیانہ و تہ جام و تہ جرعہ) کنایہ از شراب
اندک کہ در تہ جام بماند و این ہمہ مستعمل ع۔
الاضافت اند و بہ اضافت نیز آمدہ (صائب
س) بہ عاشقان جگر تشنہ رحم کن ساقی ہ
تہ پیالۂ خود را بہ آفتاب مدہ ہ (نظیری
نیشاپوری س) تہ پیالہ کہ بر خاک تشنگان
ریزی ہ مرا کہ سوختہ مغز استخوان دریاب
ہ (حکیم زلالی س) شبی کہ حسن شہانہ
پیالہ است ہ دردانجم تمامی داغ لالہ است
ہ مؤلف عرض کند کہ محققین بالا در تہ جرعہ
تسامح کردہ اند تہ پیالہ و امثال آن چیزی
است کہ در اردو ترجمۂ آن تلچھٹ است
یعنی تہ نشین شراب و درد باشد کہ مقابل
شراب معمولی است و مسلّم است کہ نشۂ او

زیادہ از شراب معمولی است (اردو)۔ تلچھٹ۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ دُرد۔ تہ نشین شدہ چیز جو شراب میں نیچے بیٹھ جاتی ہے (رند ع) مجھ بلا نوش کو تلچھٹ ہی پلا دے ساقی۔ پھر دے چلو میں جو ہو شیشے میں باقی ساقی۔ دُرد و شراب بھی اردو میں مستعمل ہے۔ مذکر۔ مؤنث۔

تہ پیراہن اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ معنی حقیقی زیر پیراہن و کنایہ از مخفی ہم (صائب ع) ہر حبابی را درین دریا زحسن بحیت خلوتی با ماہ کنعان در تہ پیراہنی ہو (اردو) پیراہن کے نیچے۔ مخفی۔

تہ پیالہ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند راز ہمان تہ پیالہ کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ حسرات کافی ہم در آنجا کردہ ایم (اردو) دیکھو تہ پیالہ۔

تہ جا بقول برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و سراج بفتح اول و جیم بالف کشیدہ بر وزن ترسا شیرہ گرفتن از انگور۔ صاحب ناصری گوید کہ شیرہ کردن از انگور مؤلف عرض کند کہ در عربی زبان بالفتح دشنام دادن کسی را بشعر و نکوہیدن خلاف مدح۔ صاحب اسند بحوالہ منتہی الارب ذکر این کردہ بخیال ما فارسیان ہمین را مفرس کردہ اند بمعنی شیرہ کشی از انگور کہ مثل ہجو است مذموم۔ یکی از معاصرین عجم گوید کہ نہ چنین باشد بلکہ اسم جامد فارسی قدیم است مرکب از تہ و جا بمعنی جای پائین ازینکہ فارسیان کار شیرہ انگور کشی اکثر در تہ خانہ می کنند۔ و آن مقام را بہتر از مقام روشن پندارند و بخیال شان این کار در مقام روشن نقصانی دارد یعنی نشہ در شیرہ انگور از ہوا و ضیا کم شود۔ ما می گوئیم کہ ہمین ماخذ بہتر می نماید ازینکہ فی زمانہ بعض می کشان را دیدہ ایم کہ شیشہ شراب کاغذ سیاہ می چسپانند و شیشہ سفید ہم برای شراب استعمال نمی کنند و می گویند

در تاریکی شراب بحالت خوش تا دیر می ماند و جا دارد که کار شیره کشی در ته‌خانه بحوف
سحت هم باشد یا حالِ همین ماخذ آخر الذکر بهتر از اوّل است (اردو) انگور کی
شیره کشی - شراب کشی - مونث -

ته جام | اصطلاح - بقول بهار و بحر و
انند مرادف ته‌پیاله که گذشت و صراحت
کامل همدر انجا کرده ایم (ظهوری ؎)
سرمستی کائنات از ته جامم ٭ یا کهنه پیاله افلاک
زدست افشانم ٭ (اردو) دیکھو ته‌پیاله

ته جرعه | اصطلاح - بقول بهار و بحر و انند
مرادف همان ته‌پیاله که گذشت (صائب ؎)
گرچه ته جرعهٔ ازباده حشش باندست ٭ صاف
از جملهٔ خون نابه کشانست هنوز ٭ (جلال اسیر
؎) آنانکه مست فیض بهارانند چون سبزه ٭ ته
جرعهٔ زمزمه فیض چشیده اند ٭ (ظهوری ؎)
زین ساغر لبریز که لاجرعه کشیدیم ٭ ته جرعه
به خم خانهٔ منصور نگنجد ٭ مؤلف عرض کند
که صراحت کافی همدر انجا کرده ایم (اردو)

دیکھو ته‌پیاله -

ته حسن | استعمال - بقول بهار باضافت
بمعنی پایان حسن (حکیم زلالی ؎) ته حسنش
چو هرکس در نمی یافت ٭ ببیعش مشتری ارزان نمی کرد
نمی تافت ٭ مؤلف عرض کند که انتهای حسن
و کمال حسن و حقیقت حسن است (اردو)
حسن کی انتہا - حسن کی حقیقت - مونث - حسن
کا کمال - مذکر -

ته خانه | استعمال - بقول انند بالفتح مکانی
که زیر زمین سازند و در ایام گرما در انجا نشینند
و بعربی آنرا سطوره و بفارسی نهان خانه هم
مؤلف عرض کند که موافق قیاس و معاصرین
عجم هم بر زبان دارند قلب اضافت خانهٔ ته
(اردو) ته خانه - مذکر - دیکھو باد غرد

تہ خندہ | اصطلاح۔ بقول بہار تبسم است
سامان قلیل (حکیم زلالی سه) کہ این تہ خندہ
پوشیدہ بغیب ۔ و ورقہای بہم دوشیدہ
غیب ۔ صاحب آنند ذکر این معنی بالا نوشت
مؤلف عرض کند کہ بہار در عرض معنی تسامح
کردہ است و این مخشش از (خندہ زیرلب)
است یعنی خندہ قلیل و قریب بہ تبسم (اردو)
تہ خندہ بقاعدہ فارسی آس ہنسی کو کہتے ہیں
جو زیر لب ہو۔ مذکر۔ تبسم۔ مذکر۔

تہ داشتن | مصدر اصطلاحی بقول
آنند (۱) دقیق و غافل بودن (۲) از سر فرو من نگذرد سرنگون
کردہ دارد ۔ و (۳) بمعنی دو زانو نشستن
(کمال خجندی سه) چنین زلف سیہ چشمت آمیختہ
چنین است ۔ کہ ہر کنار گل و سبزہ ہر دو تہ
دارد ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی
ساکت و ہمی فرماید کہ گویند فلانی تہ ندارد
یعنی بی مایہ و بی اصل است (جویا سه)
اہل معنی شکوہ دیگر دارند ۔ گر آئینہ می و نشست
تہی دریا بود ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت
ہمزبان بحر ۔ مؤلف عرض کند کہ (۳) بمعنی
حقیقی است و سند این ہمان شعر جویا است
کہ گذشت ۔ صاحب آصفی این را برای معنی
اوّل و از تسامح اوست و معنی اوّل و دوم
موافق قیاس است مخفی مباد کہ از اسناد اوّل
الّا کہ استعمال مصدر داریدن پیدا است یعنی
ندارد کہ مرادف داشتن است و ہر یکی بجای
خود شامی آید (اردو) (۱) دقیق ہونا (۲)
دو زانو بیٹھنا (۳) تاہ رکھنا۔

تہ دامن | استعمال ۔ بہار ذکر این از
معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ زیر دامن
باشد بمعنی حقیقی (صائب سه) ای زرد و بیت
در کف ہر خار نبض گلشنی ۔ ہر گلی را در تہ
دامن چراغ روشنی ۔ (اردو) تہ دامن
زیر دامن بقاعدہ فارسی مستعمل ہو دامن کے نیچے

تہ دُرُد اصطلاح۔ بقول بحر مقابل اصل **مؤلف** عرض کند کہ بضمّ دال مہملۂ اوّل است بمعنی غیر اصل و ناصاف بدون اضافت حیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد اگرچہ موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) غیر اصل۔ ناصاف۔

تہدید بقول بہار بمعنی ترسانیدن می فرماید کہ بالفظ دادن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر دال مہملۂ اوّل فارسیان بمعنی حاصل المصدر یعنی چشم نمائی و سرزنش استعمال این کنند و با مصادر خود مرکب سازند کہ در ملحقات می آید و ہیچ تخصیص با دو مصادر بالا ندارد (ظہوری سہ) بضبط آہ بر من گشتہ تہدید نفس واجب ۂ اگر بگذارش خود سر اثر فرسودہ می گردد ۂ (اردو) تہدید۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ دہمکی۔ سرزنش چشم نمائی۔ ڈانٹ۔

(ج ۱۰) **تہدید باریدن** مصدر اصطلاحی۔ ظہوری بمعنی ظاہر شدن تہدید و چشم نمائی استعمال کردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری سہ) بحرف صلح لب کردہ آشنا از بہر خاطرہا ۂ ولیکن از نگاہش آنچنان تہدید می بارد ۂ (اردو) تہدید برسنا۔ کہہ سکتے ہیں چشم نمائی ظاہر ہونا ڈانٹ ڈپٹ ظاہر ہونا۔

تہدید دادن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تہدید کردن بمعنی چشم نمائی کردن و ترسانیدن است (طالب آملی سہ) پیداحی و دریائی کشودم مہر لب کز وی ۂ نشتر ابر دست لطف تو مید او تہدید هم ۂ (اردو) تہدید کرنا۔ ڈرانا چشم نمائی کرنا۔

تہدید کردن استعمال صاحب آصفی

ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی ترسانیدن مرادف تہدید دادن (حسن
ص) تہدید مکن کہ پی ترا ریم پو شمشیر کش کہ پی
گنا ہیم پو مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدریہ
کنارن پیداست کہ بجایش می آید و مرادف
کردن است (اردو) ڈرانا۔ دیکھو تہدید دادن
(الف) **تہ دیگ** اصطلاح۔ بقول
بہار چیزی کہ از طعام برشتہ تہ دیگ چسپیدہ
باشد۔ صاحب بحر این را بہمین معنی مرادف

(ب) **تہ دیگہ** آوردہ مؤلف عرض کند
کہ الف مرکب اضافی است و ب مرکب توصیفی
ہر دو مرادف یکدیگر۔ بہار در تعریف بالاختصار
کافی نکردہ این بدو معنی مستعمل است (۱) طعام
کہ بچسپد زیرین دیگ باشد لذیذ تر از بنکہ روغن
دران جمع باشد و (۲) طعامیکہ تہ دیگ چسپیدہ
باشد (اردو) الف و ب (۱) تہ دیگی یا تہ کی
بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مؤنث نیچے کا کھانا جس
میں گھی زیادہ ہوتا ہے (۲) کھرچن۔ دیکھو کہران۔

تہران بقول ناصری واند بروزن مہران نام شہریست معروف و مشہور وقتی از اجزای
ری بودہ گویند تخت حضرت شیث بن آدم علیہ السلام آنجا را بنیاد نہادہ و ہوشنگ پیشدادی
در عمارت او بیفزود و در زمان دیگر از آمد و شد سپاہ توران و ایران خرابی بدانجا
راہ یافت و افراسیاب منوچہر را در قلعۂ تیرہ ری کہ بر بالای کوہ بود و اطراف آن در دو آشنہ
کوہ حصار داشت مدتی محصور کرد و خرابی بسیار بہ آن ولایت رسید (الی آخرہ) و تہران
نام قریۂ باصفہان نیز مؤلف عرض کند کہ در عرف حال املای این بہ طای حطی است اغلب
کہ متصرف عربان مقیم فارس باشد (اردو) طہران ایک شہر معروف کا نام ہے جو فارس میں
واقع ہے۔ مذکر۔

ته پیش گذشتن | مصدر اصطلاحی۔ بقول انند بحوالۂ غیاث اللغات فریب دادن **مؤلف** عرض کند که محاورۂ زبان نیست و دیگر محققین اہل زبان و زبان دان ساکت بدون سند استعمال تسلیم نکنیم (اردو) فریب دینا۔

ته سبو | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند مرادف ہمان ته پیاله که گذشت (ظہوری ع) بیا ساقی ای بر تو ختم آبرو ہو بیه ته سبوی باید تا که شوم **مؤلف** عرض کند که صراحت کافی ہمه را انجا کرده ایم (اردو) دیکھو ته پیاله۔

ته سکه | اصطلاح۔ بقول مہنا بحوالۂ المستقر تا نصیر الدین شاه قاجار روی زرین سکه که [illegible] شد **مؤلف** عرض کند که سوای [illegible] قیاس [illegible] (اردو) سکه [illegible]

ته شیشه | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند از قبیل و مرادف ہمان ته پیاله که گذشت (باقر کاشی ع) باقر اگر حریف منی خشت خم بکن ⁂ ته شیشه بشت مانند پیاله که صبح شود **مؤلف** عرض کند که صراحت کافی ہمه را انجا کرده ایم (اردو) دیکھو ته پیاله۔

(الف) **ته غربال** | اصطلاح بقول بہار کنایه از دانه ہای ریزه نخاله ہر چیز که از غربال بگذرد۔ صاحب بحر ذکر این کرده گوید که

(ب) **ته غربالی** | ہم مرادف این است صاحب رشیدی ذکر الف کرده و خان آرزو در سراج ہم الف را آورده صاحب برہان ذکر ب فرموده **مؤلف** عرض کند که الف مرکب اضافی و ب مرکب توصیفی و ہر دو کنایه اضافت مستقل ہر دو مرادف یکدیگر و کنایه موافق قیاس ولیکن شاہد بہار

بشخص تعریف او ست کہ بجای نگذرد بمعنی تحتا
(نگذرد) نوشت از ینکہ تحالہ در غربال باقی می ماند

وآن دمی گذرد بمعنی لفظی این درد غربال (اردو)
بھوسی۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ اناج کا چھلکا

تہکسا بقول برہان وجامع وناصری بروزن نمک (۱) خاک را گویند کہ بعربی تراب است
(۲) تہی وخالی و (۳) برہنہ وعریان ہم صاحب جہانگیری بمعنی اول وسوم قانع و
رشیدی بمعنی ہر بانش۔ صاحب سروری بذکر معنی اول وسوم ضبط بمعنی دوم گوید کہ تہی و تا
بہ ترکیب اتباع گفتہ می شود۔ خان آرزو در سراج بمعنی اول وسوم قناعت فرمودہ مؤلف
عرض کند کہ بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان است ومعنی دوم وسوم مجاز بمعنی اول (اردو)
(۱) خاک۔ مؤنث (۲) خالی (۳) برہنہ۔ ننگا۔

تہ کارا اصطلاح۔ بقول بہار اصل چیز و حاصل
کار (مرزا عبد الغنی قبول ؎) شیرین لبان
کہ دلبر و دلدار ندہ و دیدۂ بلبلان گل بی خار
غافل ز تہ کار نباشی کانہا و رگ بہاران
ہیچ لب کس دارند (محسن تاثیر ؎) ...
بنیانی کہ از حسن تہ کار آگہ نیند چون حنای بستہ
می دانند کابستہ را خان آرزو در سراج
ہم این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ حقیقت
کار ... است کہ خان آرزو گذاشتہ (اردو)

حقیقت کار۔ ہر کام کی حقیقت۔ مؤنث۔

تہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
مقابل وا کردن است ومخصوص برای قماش
وامثال آن کہ دراز وپہن باشد (ملا دریکا
از بہار عجم ؎) صبا باشد می آید بروی گل نگہ
کردہ ام کہ رخت شوخیہا وا کرد و تہ شکست
تہ کردن (اردو) تہ کرنا۔ بقول آصفیہ
لپیٹنا۔ کپڑے کو لپیٹنا۔ گھڑی کرنا۔

ته کردن رخت | استعمال - بقول بہار معروف و سندش بر ته کردن گذشت - **مؤلف** عرض کند که اضافت مخصوص نباشد بارخت ته کردن قماش و چادر و بوریه و امثال آن همه درست باشد (اردو) کپڑے یا دری وغیرہ کا گھڑی کرنا -

ته کردن زانو | مصدر اصطلاحی بقول بحر وانند از ادب نشستن چنانکه در نماز **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و بر زبان معاصرین عجم است (اردو) زانو ته کرنا ادب سے بیٹھنا -

ته کیسه | استعمال - بقول بہار و انند معروف **مؤلف** عرض کند که کیسه را نام است که در کمر مخفی باشد که ابرآنداخ هم گویند (حکیم زلالی خوانساری سه) نیست اختر گز برای بیع داغ حسرتش ور هم از ته کیسهٔ شب در میان انداخته (اردو) همیانی - مؤنث - دیکھو ابرانداخ -

تهک | بقول مؤید بتبدیل باے کاف فارسی در آخر همان تهک که بکاف عربی گذشت - **مؤلف** عرض کند که قولش بدون سند استعمال کافی نیست اگر سندی گیر آید میدانش و انیم چنانکه کند و گند (اردو) دیکھو تهک -

ته گیره | اصطلاح - بقول وحید و انند و وارسته و غیاث بمعنی ته دیگ (ملا طغرا سه) شد از سرجوش دو رخ بسکه کام غبغبم شیرین ، بیاز دم چون دیگ حلوا دست در ته گیرهٔ دو رخ ها - **مؤلف** عرض کند که استناد هر پنج محققین نازک خیال بر همین یک شعر ملا طغرا است که بر معنیش یکی هم ازین پنج افراد غور نکرده و به نگاه سطحی این را مرادف ته دیگی قرار داد و حقیقت این چیزی دیگر است فارسیان ته گیره آن زغال آتش را گویند که در پائین آتشدان باشد که سرتاپا آتش گرفته باشد برخلاف انگشت بالائی که کاملاً آتش زده نباشد انگشت از معنی شعر ملا طغرا ظاهر است و تشبیه آن با ته دیگی البته غریب است -

قائل معاصرین عجم با اتفاق دارند اگر درست گ استعمال این بمعنی تہ دیگی شده باشد بر سبیل مجاز است کہ تہ دیگ را ہم مماثل تہ دیگی است	(اردو) وہ کوئلہ جو آتش دان کی تہ میں سالم روشن ہوتا ہے مگر آتش کی تہ۔ مؤنث۔

تہل | بقول سروری بوزن سہل بمعنی غم و الم (پندار رازی ے) دو چیز است می برد تہل از دل ریش ؛ اگر اہل دلی دست آرمش ریش ؛ بسند گو رتا زو یا ربہ ہم ؛ تشلل گو شیکہ در خشکان زند نیش ؛ **مؤلف** عرض کند کہ باعتبار سروری کہ صاحب زبان است این را تسلیم کنیم فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست و اینہا ازین لغت نابلد بیند (اردو) غم و الم۔ مذکر۔

تہم | بقول برہان و جہانگیری و جامع بفتح اوّل و ثانی و سکون میم شخصی را گویند کہ در بزرگی جثہ و ترکیب و قد و قامت و شجاعت و مردی و دلیری و دلاوری عدیل و نظیر نداشتہ باشد و تہمتن مرکب ازہمین است و بسکون ثانی ہم بہمین معنی آمده (فردوسی ے) بنزدیک تشکل فرستاده بود ؛ ہمانا کہ شاه تہم زاده بود ؛ صاحب سروری نذکر معنی بالا گوید کہ صاحب فرہنگ منظومہ بمعنی بزرگ آورده مطلقاً و گفتہ (ے) تہم باشد بزرگ و توف صدا ؛ ہست تیر است ہم سپید را ؛ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید کہ این لغت از لغات و ساتیر است۔ خان آرزو در سراج این را آورده و صاحب سفرنگ (البرج پنجاه و ہشتمی فقره نامہ وخشور جمشید) ذکر این کرده گوید کہ بمعنی کل و ہمہ است **مؤلف** عرض کند کہ لغت قدیم است کہ فارسیان آن را بمجاز بمعنی بزرگ جثہ و قوی و بزرگ استعمال کرده اند (اردو) بزرگ جثہ۔ قوی۔ بزرگ

ته مانده استعمال۔ صاحب آصفی بذیل ته مانده
گوید که آنچه از خوردن باقی ماند مؤلف عرض
کند که بمعنی این مصدر چیزی باقی ماندن در
ته جام و ساغر و امثال آن و لغت ته بحث
اسم مفعول آنست یا ماضی مطلق بترکیب های
چنونده در آخرش که افاده معنی مفعولی کند (الهی
قی سـ۵) از جام لب چون غیر را نشئی شراب بدهد
ہو در کام تلخ ماچکان ته مانده آن جام را (بہار
ذکر این کرده گوید که آنچه از خوردن باقی ماند
صاحب بحر العجم بانشو بہتجبال ما در چیزہا بمعنی ...
(اردو) پینے سے بچا ہوا۔ ہمارے خیال ہے کہ
بلحاظ ستہ تہہ بہت مؤنث۔ دیکھو تہ پیالہ۔

تہمت بقول بہار بالضم و فتح دوم مشهور بسکون است تہمت کار گمان کردن دیگران بدی
فرماید که با لفظ انداختن و برداشتن و بستن و زدن و کردن و کشیدن استعمال مؤلف عرض
کند که لغت عرب است بالضم و فتح میم فارسیان استعمال این بترکیب ... فارسی
هم می کنند که در ملحقات می آید (ظهوری سـ۵) انشست غیر چو در بزم مرا تهمت زده شد و کار
به تهمت حسود و بے‌لبی است ہو (اردو) تہمت۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ دیکھو بہتان۔

تہمت آلود استعمال۔ بقول بہار تہمت
بمعنی تہمت زده و تہمت کش (ابوالبرکات
منیر سـ۵) ... از تو عبث ہو تہمت
آلود جدائی گشته ام ہو مؤلف عرض کند که
مخفف تہمت آلوده و قلب اضافت آلود
تہمت یعنی کسی که به تہمت چیزی آلوده باشد
(اردو) تہمت زده۔ اس پر تہمت ... کہتے ہیں
جس پر تہمت لگائی گئی ہے۔

تہمت آلود گشتن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر تہمت آلودن کرده و بمعنی ...
و بذیل آن نقل سند منیر کند که تہمت
آلوده گذشت مؤلف عرض کند که آن متعلق

بہ ہمین مصدر است کہ قائم کردہ ایم واین بمعنی متہم شدن باشد و بس (اردو) متہم ہونا۔ تہمت لگائی جانا۔

تہمت آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی واقع شدن و قرار یافتن تہمت است (امانی ؎) می نوشم و خواہم کہ مرا خواب نیاید ٭ تا تہمت غفلت بہ می ناب نیاید ٭ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر آئیدن است کہ بجایش گذشت (اردو) تہمت ہونا۔

تہمت انداختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحب بحر گوید کہ بمعنی تہمت کردن باشد (حافظ شیراز ؎) خواب بیداران ببستی وانگہ از نقش خیال ٭ تہمتی بر شب روان خیل خواب انداختی ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تہمت کرنا۔

تہمت بر داشتن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحب بحر گوید کہ بمعنی تہمت کردن (شانی مشہدی ؎) مردم و فارغ شدم از بدگمانی ہای او ٭ تہمت بیگانگی از آشنا برداشتم ٭ (ظہوری ؎) صریح کردہ چو خوبان دگر است او ہم ٭ ز روزگار خود آن تہمت وفا برداشت ٭ مؤلف عرض کند کہ از ہر دو سند بالا پیدا است کہ در تعریف این از صاحب بحر تسامح واقع شدہ از معنی اشعار بالا و ترکیب الفاظ پیدا است کہ این بمعنی تہمت کردن نیست بلکہ بدو معنی است (۱) تہمت حاصل کردن و (۲) از کسی دفع کردن الزام تہمت سند اول متعلق بمعنی اول است و سند ثانی متعلق بمعنی ثانی (اردو) (۱) تہمت حاصل کرنا۔ (۲) تہمت دفع کرنا۔

تہمت بردن استعمال۔ صاحب

آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ـ مؤلف عرض کند کہ بمعنی مبتلای تہمت شدن و بہ برداشتن تہمت است یعنی آلودگی اوش ـ (فغانی شیرازی ﴿ﷺ﴾) از بہر نعیم جرعہ ورز یاد یک نظارہ ۔ بس تہمت و بلا است از ترس روزگار بیم و بیم ۔ (اردو) مبتلا تہمت ہونا ۔ تہمت حاصل کرنا ۔ تہمت سہنا ـ

تہمت برگرفتن (۳۷۰۲) استعمال ظہوری استعمال این بمعنی دفع کردن تہمت کردہ ـ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (﴿ﷺ﴾) اگر چہ می کوشد ہمان درشست و شو دامنم ۔ اگر چہ دریا تہمت پاکی ز داماں بر گرفت ۔ (اردو) تہمت دفع کرنا ـ

تہمت بستن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ـ صاحب بحر گوید کہ بمعنی تہمت کردن است ـ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس باشد (طالب آملی ﴿ﷺ﴾) فسردہ دل با بود زیب ساغر بادہ ۔ تہمت می بر سفال خود بستم ۔ (ظہوری ﴿ﷺ﴾) ظہوری تا تواند زیست تنہا دل ببرد از مہر ۔ بندم تہمتی چند بمخفی مباد کہ از شنا ظہوری ـ استعمال مصدر بستن و بستن و بیان سپاہ است کلی نازک بستن و بستن مرادف یکدیگر است کہ بجای خودش گذشت (اردو) تہمت باندھنا ـ دکن کا محاورہ ہے ـ صاحب آصفیہ نے تہمت دینا ـ تہمت دھرنا ـ تہمت لگانا لکھا ہے یعنی برائی تھوپنا ـ الزام دینا ـ

(الف) تہمت زدن مصدر اصطلاحی ـ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ـ صاحب بحر گوید کہ بمعنی تہمت کردن باشد ـ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (طالب آملی ﴿ﷺ﴾) تہمت عیش فزان گزارش ذوق بلا است ۔ اینکہ بہر لخت دلم جرس فغان بر زند ۔ شکوہ بہار دگر ـ ـ ـ ـ ـ ـ

(ب) **تہمت زدہ** | بمعنی تہمت آلودہ
کہ گذشت و این اسم مفعول الف است
(قاسم خان تبریزی ؎) پیشتر بر در زمین ننگ شد
بال افشانی ؛ مرغ تصویر کہ تہمت زدہ پرواز
است ؛ محقق مباد کہ از سند طالب آملی استعمال
مصدر زدن پیداست کہ بجایش می آید ۔
(اردو) الف تہمت لگانا ۔ تہمت کرنا
(ب) تہمت زدہ اس شخص کو بقاعدہ فارسی
کہہ سکتے ہیں جس پر تہمت لگائی گئی ہو ۔

تہمت کردن | استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی متہم کردن (وحید
قزوینی ؎) پیش شہنشہ بتو تہمت کنم ؛
شہ چہ کند حکم سیاست کنم ؛ محقق مباد کہ ازین
سند استعمال مصدر کندن پیداست کہ بجایش
می آید (اردو) تہمت کرنا ۔ تہمت لگانا
تہمت دھرنا ۔

(الف) **تہمت کش** | استعمال ۔ بہار
(ب) **تہمت کشیدن** | بر الف گوید کہ
مرادف تہمت آلود و تہمت زدہ باشد (مرزا
بیدل ؎) رفتہ ام از خود و تہمت کش
آسودگیم ؛ حیرت آئینہ ام کاش طپیدن باشد
؛ صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت
و بحر گوید کہ (۱) بمعنی تہمت کردن است **مؤلف**
عرض کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی است
از ب و ب (۲) بمعنی بر داشتن و حاصل
کردن تہمت و مبتلای تہمت شدن است
(اسیر شہرستانی ؎) صد رشک می برم بہ
دماغ اسیر تو ؛ در بزم بادہ تہمت ساغر زدن
کشید ؛ (ظہوری ؎) عاشقان را نہ بکعبہ
است تعلق نہ بدین ؛ تہمت سبحہ و زنار کشیدیم
عبث ؛ برای معنی اول مشتاق سند استعمال
می باشیم کہ از نظر ما گذشت (اردو) الف
تہمت زدہ (ب) (۱) تہمت کرنا (۲) تہمت

میں مبتلا ہونا ۔

تہمت گرفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی مورد تہمت شدن و متہم شدن است (عرفی ؎) اہل دنیا ہمگی تہمت گیرند و فساد ہا رخت خود را کہ ازین ورطہ مسلم بردا شت مخفی مباد که ازین سند استعمال مصدر گیرند گان پیداست که بجالیش می آید (اردو) متہم ہونا

تہمتن بقول برہان با تای قرشت بر وزن قلمزن (۱) یکی از القاب رستم زال و بہمن آستا و (۲) مردم قوی جثہ و شجاع بی نظیر را نیز گویند چه معنی ترکیبی این لغت بی ہمتا تن است یعنی تنی که عدیل و نظیر نداشته باشد و (۳) بمعنی سپہدار و لشکرکش و خداوند سپاه ہم و (۴) بندگی و فرمان برداری کردن ہم ۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و بہار بر معنی اول قانع (امیر خسرو ؎) یکی تن که در پیش صدتن بوده اگر خود تہمتن بود زن بوده صاحب فدائی بر معنی عام دوم قناعت فرموده صاحب سفرنگ بشرح لبستی فقره (نامهٔ شت ساسان نخست) گوید که تہمتن بمعنی (ه) جسم کل مؤلف عرض کند که تہم بمعنی خودش گذشت و اشاره این مرکب ہم بمصدر انجا شده است و معنی دوم حقیقی است و معنی اول و سوم مجاز آن نسبت معنی چہارم عرض می شود که اگر تن را علامت مصدر گیریم معنی لفظی این شجیع شدن باشد و محققین مصادر ذکر این مصدر نکرده اند و معنی بیان کرده برہان موافق قیاس ہم نیست صاحب جامع نسبت معنی چہارم بر بندگی واطاعت قناعت فرموده ازین پیداست که این مصدر جعلیست اندرین صورت این معنی را بر اعتبار صاحب جامع مجاز معنی دوم دانیم که صاحب شجاعت صفت بندگی و اطاعت و قناعت ہم دارد و الله اعلم بحقیقت الحال (اردو)

(۱) تہمتن رستم اور بہمن کا لقب۔ مذکر (۲) قوی
جثہ۔ شجاع۔ بڑی ڈیل (۳) سپہدار لشکر۔ لشکرکش۔
(۴) بندگی۔ اطاعت۔ قناعت۔ مؤنث (۵)
فلک الافلاک۔ مذکر۔

تہمت نہادن | استعمال صاحب آصفی ذکر این
کردہ از تہمتی ساکت۔ صاحب بہار می فرماید کہ بمعنی تہمت
کردن۔ مؤلف عرض کند کہ از قرابت معنی (صاحب سعد)
لشکران چون دیدہ مشہور وجہا ہم تہمت نہند
آلودگی بر دامن مریم نہند۔ (اردو) تہمت لگانا
تہمتی | بقول بہار و آنند بمعنی تہمت کش۔
(فارسی سعد) قدسی۔ بدلت ہوائی کاست
ستونہ بہ خون ناب جگر بر تو حرام است شستہ شو
آسودہ دلی تہمتی خویش مشو در آب
ہر کوزہ کہ خاک است ناشستہ بہ مؤلف
عرض کند کہ یای مصدری بمعنی تہمتم موافق
است (اردو) تہمت کیا ہوا۔ تہمتی

تہمک | بقول بیان و جامع بر وزن کلک
(۱) مصغر تہم است و (۲) بمعنی دوم تہمک
ہم کہ سینہ و عریان و تہی و خالی و اجوف باشد
مؤلف عرض کند کہ برای معنی اول کاف تصغیر تہم
کردہ اند بمعنی دوم مزید علیہ تہمک و اسم (اردو)
(۱) تخفیف سی شجاعت رکھنے والا (۲)

تہمورس | بقول بیان و رشیدی اول (۱) نام شخصی است کہ او را تہمورث و دیوبند می خواند
و (۲) مقس با لفظ فلکی انگیختہ اند۔ صاحب ناصری بدین معنی دوم گوید کہ (۳) پادشاہ ریاضت
کش و بمعنی اول صراحت مزید کند کہ نام پسر زادہ ہوشنگ شاہ و پدر جمشید جم ملقب بہ
دیوبند کہ از تاریخ قدیم ہشتصد سالہ عمر داشت و اصل اسم او تہم مرزبودہ یعنی پہلوان
زیرا کہ ... شکلہ بودہ تہمورث و کیومرث و تہمورث
و ... شدہ اند با تا و سین بودہ اند و زا و سین در فارسی با یکدیگر تبدیل

پاینده چنانکه ایاز و ایاس و امثال آن و معنی سوم مذکور شد که بمعنی فلک و دلیر و شجاع است و بهوای نفس اسیر و مقید او شده باشد خان آرزو در سراج گوید که ظاهرا تهمورث معرب آنست و ذکر معنی دوم هم کرده صاحب فرهنگ انشرح عنوان (نامه وخشور تهمورث) می گوید که تهمورس نام پیغمبری از پیمبران آئین فرزاباد که این نامه بیشش از فرازین سود فرود آمده همگان بر بند و دیو بند از پیشش گویند که دیو شهوات را بفرمان خود و اشتی در جهان که تا آگاهان بر زبان دارند که دیوی را که از نوع انسان بیرون است در جنگ محبوس کرده و در چاهش مقید داشته **مؤلف** عرض کند که همین است معنی اوّل و معنی دوم را سندی از برهان پیش نشد و جاداده که معنی دوم اصل باشد و معنی اوّل مجاز آن که همه را بدین اسم گفتند واللہ اعلم (اردو) (۱) تهمورس پیمبران آئین فرزاباد سے ایک پیغمبر کا نام۔ مذکر (۲) نفس ناطقهٔ فلکی۔ مذکر (۳) ریاضت کش بادشاه۔ مذکر۔

ته میخانه استعمال بقول بهار مرادفِ ته میکده می فرماید که این اصطلاح اهل زبان است صاحب بحر گوید که زمین میخانه را گویند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است که زمین هم زیر پاست و زیر خانه لیکن یکی از معاصرین عجم گوید که در بلاد عجم عادت بود که اکثر میخانه را در ته خانه قائم می کردند تا از محتسبان محفوظ مانند از ینجاست که فارسیان استعمال این برای میخانه کردند و اکثر استعمال این بر زبان بدون اضافت است و در کلام بعض باضافت هم باشد حاصل ته میخانه میخانه باشد (اردو) میخانه کی زمین یا ته میخانه۔ مذکر۔

ته میدانی بقول [illegible] با اضافت

(۱) مردم لی سروپا که در میدان باشند و جا و مکانی ندارند. مدار شان به پوست شتر و آ وخشته هلو و امثال آن بگذرد و آن قریب به ته بازاری است (میر نجات سـ۵) بیشه جاکان سر کوچه و بازار تواییم ما ته میدانی نیست خور و بیدار تواییم ما صاحب بحر عجم ذکر این کرده و خان آرزو در چراغ هدایت هم دستند. هر سه محققین همین یک شعر میر نجات است مؤلف عرض کند که بعض معاصرین عجم گویند که (ته میدانی) به زبان فارسیان قدیم و معاصرین (۲) هندوانه است که در ریگ میدانها پیدا می شود و از ینکه جنگلیان را همین یک غذا و قوت شان است مجازاً (ته میدانی) گویند (اردو) (۱) جنگلی اقوام. مذکر (۲) تربز. مذکر.

تهیشه | بقول برهان و جامع بر وزن اندیشه نام بیشه ایست در دار المرز نزدیک به بیشه نارون. خان آرزو بحواله رشیدی گوید که همان تیشه باشد که گذشت و صحیح به هاى باشد چرا که حروف مشدد در فارسی بسیار کم است و آنچه هست اکثر بضرورت. مؤلف عرض کند که درست گوید معاصرین عجم هم تصدیق کنند و گویند که فارسیان اکثر این قسم کلمات را بنسبت اظهار بعض حروف به تشدید خواندن آسان دانسته تهیشه را تیشه خوانند. (اردو) دیکھو تیشه. مذکر.

ته میکده | استعمال. بقول بهار و بحر و انند مرادف همان (ته میخانه) که گذشت. مؤلف عرض کند که صراحت کافی همانجا کرده ایم (شیخ العارفین سـ۵) سر از یکی بار از صومعه داران محجوب باد در ته میکده مستان کلاه کشایند ها (اردو) دیکھو ته میخانه.

ته مینا | اصطلاح. بقول بهار و بحر از قبیل همان ته پیمانه که گذشت مؤلف

عرض کند که صراحت کافی بهید را انجا مذکور - (شفیع اثر ع) رفت امشب ساقی از بزمم و دل بیتاب من * چه نا شکیبا نه بهجر ش
تا کمر در آتشش است چو خان آرزو در * چراغ هدایت هم این را آورده (اردو) دیکهیو تهیپانه -

تہمینہ بقول ناصری و انند نام دختر پادشاه سمنگان بوده که رستم او را جفت خود گرفته و سهراب پسر رستم از و بوجود آمده چنانکه فردوسی می گوید (ع) چو تهمینه از کار رستم شنید * بجز او در جهان جفت خود کس ندید * که یار است خود را چو خرم بهار * درآمد بدان خانهٔ زرنگار * مؤلف عرض کند که وجه تسمیه این متحقق نشد ظاهر آنکه ترکیب معلوم می شود از تهم و یای نسبت و های تانیث بقاعدهٔ عربی که فارسیان برای لغت فارسی هم اینگونه عمل می کنند (اردو) تہمینہ رستم کی بی بی کا نام ہے جو بادشاہ سمنگان کی بیٹی تھی - مؤنث -

تہنال بقول انند بفتح اول و سکون دوم و نون بالف رسیده و لام آخر لغت فارسی است و در اردوی هندی هم مستعمل - آهنی که زیر آن که در اسفل نیام کارد و شمشیر باشد و بعربی آن را نعل بفتح نون و سکون عین مهمله و لام در آخر گویند - صاحب نفائس هم ذکر این کرده - مؤلف عرض کند که تهنال بجای خود شما
گذشت و آل در فارسی زبان بمعنی نای [illegible] تهی می آید پس تا که گوئیم نیام برای حفاظت نوک نیام وصل کنند آن را تهنال گویند - (اردو) تہنال - بقول آصفیہ فارسی اسم مذکر - میان کا وہ پیتلی یا سی یا نقرئی حصہ جو میان [illegible] تلوار کے نیام کا [illegible] -
تہنہ (ارد) اصطلاح - بقول رشیدی [illegible]

ہیچ پایہ واصل ندارد خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این مقولۂ فارسیان است کہ چون بیان کسی را یا واقعہ را بی اصل پندارند گویند کہ بابا آغا کلام تو تہ ندارد (اردو) کچھ ٹھکانا نہیں ہے۔ یعنی بے اصل ہے یہ دکن کا محاورہ ہے۔ بعض اہل دہلی بھی اس کا استعمال کرتے ہیں۔

تہ نشان اصطلاح۔ بقول بہار آنست کہ اول بر قبضۂ شمشیر و امثال آن کندہ کنند و بعد ازان طلا یا جواہر دران نشانند بطریقی کہ طلا در نہایت ہمواری و صفا برافروختہ شود و بعد ازان سیہ تاب کنند زمین نہایت سیاہ و طلا بغایت براق خیلی خوش آیند می شود و ہمچنین نوعی از وی کوفت است لیکن بہ تہ نشان نمی رسد و نوعی از وی زرنشان کہ بوتۂ آن بطور ثبت در زمین بلند می باشد و آن را مطلا کنند و طلا بہ نسبت ہر دو قسم اول در زین بیشتر صرف می شود و آنچہ بجواہر مرصع می شود و آن را مرصع کار گویند و نقرئی و طلائی و جواہری از اقسام اوست (سعید اشرف ع) شادم اشرف گرفتار گل اندامی کہ از خوشم بخلاف خنجر نازش جواہر تہ نشان باشد۔ (علی رضا می شوستانی ع) خون شد فسردہ در دل اندوہ پیشہ ام باشد تہ نشان ز ریزۂ یاقوت شیشہ ام۔ صاحب بحر ہم ذکر این بہ اختصار بیان کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی است یعنی نشاندہ شدہ بہ تہ و این صنعتی است کہ بر قبضہ ہای شمشیر و سپر و ساغر و جام و اشیای دیگر ہم کنند و مقابل کارنشست است کہ از سطح آن بلند باشد بخلاف تہ نشان کہ برابر سطح بود و نشست نباشد و تعریف دیگر اسما بجایش گفتیم کہ تہ نشان را احتیاج ضرورت ندارد و نقش و نگاری کہ از طلا و نقرہ وغیرہ بر سامان آہنی یا جستی می شود و دو قسم باشد

باشد یکی از آب زر که دیرپا نباشد و دیگری
بصنعت ته نشان که دیرپا باشد از بسکه ریزه های
زر به ته می رود (اردو) ته نشان اُس
صنعت کا نام ہے جو تلوار کے قبضوں وغیرہ
پر چاندی یا سونے یا جواہر سے نقش کیا جاتا ہے
یعنی پہلے نقش کندہ کرتے ہیں اور پھر اس میں
جواہر یا چاندی یا سونے کا ورق اس طرح نصب کرتے
ہیں کہ سطح سے برابر ہو جائے اور زینت نمود
ظاہر یہ معلوم ہوتا ہے کہ آب طلا کا نقش ہے
لیکن در حقیقت جسم شئے میں بذریعہ کوفت
داخل ہوتا ہے۔ تذکیر۔

(الف) **ته پیوستن** | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی حقیقی است ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **ته نشین** | اسم مفعول ترکیبی است
بمعنی ته نشسته و سند آصفی هم متعلق از همین
است هم او میرب می فرماید که آنچه به تنگ
نشیند از دُرد و غیر آن (علی سرہندیؒ)
ز جوش باده دُرد ته نشین بالا نشین گردد
ز موج خنده تبسم چو بیرون آید از ان لب ها
بهار ذکر ب کرده با آصفی هم زبان۔ ما
عرض می کنیم از بالا مصدر ۔ ۔ ۔ ۔

(ج) **ته نشین گردیدن** | بمعنی جمع شدن
در ته ظرفی پیدا است و هر سه موافق قیاس است
(اردو) الف نیچے بیٹھنا (ب) ته نشین
وہ دُرد وغیرہ جو ته ظرف میں بیٹھ جائے بکسر
(ج) ته نشین ہونا۔ صاحب آصفیہ نے (ج)
یہ فرمایا ہے کہ بمعنی نیچے بیٹھنا۔

(الف) **ته نما** | اصطلاح۔ بقول بہار چیزی
که هر چه در ته خود داشته باشد بنماید (شفیع
اثرؒ) این مقام از بسکه نورانی سرشت
افتاده است / خاک آن مانند آب صاف
باشد ته نما / (ابوطالب کلیمؒ) از خشن
پوشی برون آورد فیض گلخنم / تن قبای ته نما

اکنون ز خاکستر گرفت ۱۲ مؤلف عرض کند
که اسم فاعل ترکیبی است کنایه از شفاف دیگر ہیچ
و از ہمین است مصدر - - - - - -
(ب) تہ نما باشیدن | بمعنی شفاف بودن ۱۲
چنانکه از سند شفیع اثر مذکوره بالا ظاہر می شود
(اردو) الف شفاف (ب) شفاف ہونا
تہ نمودن | مصدر اصطلاحی - صاحب

آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت ۱۲ مؤلف
عرض کند که از سندش مصدر (تہ نما باشیدن)
پیدا است که بجایش گذشت و این غیر از
معنی حقیقی چیزی نیست (اردو) تہ نما ہونا کہ
مثلاً کہہ سکتے ہیں کہ یہ چشمہ اپنی صفائی
کی وجہ سے ہمیشہ اپنی تہ نما دکھا
سکتا ہے ۱۲

تہنیت | بقول بہار مبارکباد گفتن می فرماید که با لفظ دادن و ساختن و کردن و
گفتن مستعمل ۱۲ مؤلف عرض کند که بقول منتخب بالفتح و کسر نون لغت عرب است بمعنی
بالا و فارسیان بمعنی اسمی یعنی مبارکباد استعمال کنند و با مصادر خود مرکب سازند که
در ملحقات می آید ہیچ خصوصیت بر چہار مصدر بالا نیست (اردو) تہنیت بقول
آصفیہ عربی اسم مؤنث - مبارکبادی -

تہنیت خواندن | مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که بمعنی تہنیت دادن
و مبارکباد گفتن است (حسن غزنوی ع)
راویان ہر نفسی تہنیت نو خوانند ۱۲ (اردو)

مبارکباد دینا تہنیت پیش کرنا -
تہنیت دادن | استعمال - صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که بمعنی مبارکباد پیش کردن تہنیت
گفتن است (والہ ہروی ع) صاحبا چون

دہت تہنیت نوروزی ہا کز تو نو روز کند
کسب جہان افروزی ہا مخفی مباد کہ ازین
سند استعمال مصدر دہیدن پیداست کہ
بجایش می آید (اردو) مبارکباد دینا۔
دیکھو تہنیت گفتن۔

تہنیت ساختن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ بمعنی تہنیت دادن
و گفتن است (نظامی ؎) بزرگان بہر
تہنیت ساختند ہا بآن سر بزرگی سرافراختند
ہا (اردو) مبارکباد دینا۔

تہنیت کردن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ بمعنی مبارکباد گفتن
و تہنیت دادن است مرادف تہنیت
ساختن کہ گذشت (معزی نیشاپوری ؎)
تہنیت کردہ ترا امیران بہ جشن چنین ہا ز
شاعران گفتہ بہر جشنی ترا مدح و ثناہا (عرفی
؎) اگر صبا بمزاری برد غبار درت ہا
کنند تہنیت از ہم بزیر خاک اجساد ہا مخفی
مباد کہ ازین سند بالا استعمال مصدر کردن [?]
پیداست کہ بجایش می آید (اردو) مبارک
باد دینا۔

تہنیت گفتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی تہنیت خواندن است کہ گذشت
(طغرای مشہدی ؎) دیہیم و تخت ہا تہنیت
تختگاہ گفت ہا آمد بحکم شہ چو بدار الظفر ز تخت
(اردو) دیکھو تہنیت خواندن۔

تہنیت نامہ استعمال۔ بقول انند
بحوالہ فرہنگ فرنگ خلاف تعزیت نامہ
مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت نامہ
تہنیت است یعنی نامہ کہ در تہنیت کسی فرستادہ [?]
موافق قیاس است (اردو) تہنیت نامہ

یہ ترکیب فارسی مبارکباد کے خط کو کہہ سکتے ہیں دکن میں تہنیت نامہ اس اڈریس کو کہتے ہیں جو کسی حاکم کی آمد پر بہ حیثیت ملازمین و رعایا پیش ہوتا ہے۔

تھو بقول برہان و جامع و ناصری بضمّ اول و ثانی (۱) بر وزن و معنی تفو است کہ آب دہن را آب دہن انداختن باشد و بکسر اول (۲) مخفف پیہو و آن پرندہ ایست شبیہہ بہ کبک لیکن کوچک تر است از آن۔ صاحب جہانگیری نسبت معنی اول گوید کہ آن را تف و تفو ہم گویند و با اول مکسور و ثانی مضموم تِھو۔ صاحب سروری بر معنی اول قانع و بدین صراحت کہ مراد از تفو است کہ آن را تف و تُف نیز گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی تفو می فرماید کہ بہندی نیز ہمین صورت جلیست لیکن آن بنای مشترک اللفظ بہاست کہ تلفظ آن بہ ہندی دشوار است و تھوک بزیادت کاف نیز در ہندی است بہمان تلفظ و از معنی دوم ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ بیچارہ لغت زبان خود را ہم ندانست و در بیان اعرابش ہم زحمت بر داشت در ہندی زبان تھو بضم اول و سکون دوم و سوم صدائی است کہ از زبان کسی بر آید کہ بر دیگری اظہار ناخوشی کند و حرکت مخاطب را ذلیل داند چنانکہ می گویند کہ تھو ایسے کیون کیا یعنی تفو بر تو کہ چنین کرد و تھوک در ہندی آب دہن را گویند معلوم می شود کہ فارسیان ہمین تھو را کہ لغت سنسکرت است در فارسی بہ تبدیل اعراب تُھو کردند و تفو بدل آن باشد چنانکہ تُف و تِف و تُف مخفف تفو یا اینکہ ہندیان از لغت فارسی تُھو بہ تصرف در اعراب استعمال کردند کہ ہندی باشد و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال۔ صاحب بہار بہ تشبیہ ...

گوید کہ اسم فارسی است و معرّب آن طیہوج و بفارسی فرخور و شوشک نیز نامند و بامد لسی
خفرتیں مرغی است کوچک تر از کبک و در رنگ شبیہ بدان منقار او سرخ گوشت آن گرم
طبیعت و افعال و خواص آن مانند کبک و جہت ناقہین و ضعیف الاحشا بغایت
نافع و قابض شکم و غذای آن غلیظ نیست و منافع دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ
تہو بمعنی دوم مخفف ہمین تیہو است (اردو) (۱) تہو ۔ بقول آصفیہ تہو کہنے
کی آواز ۔ تف ۔ چھی ۔ قابل نفرت (۲) تیہو ایک پرند کا نام جو بٹیر کا ہمرنگ اور قد میں
اس سے چھوٹا ہوتا ہے ۔ مذکر ۔

تہ و بالا | اصطلاح ۔ بقول برہان بمعنی (۱)
زیر و زبر باشد کہ تحت و فوق است و (۲)
کنایہ از اضطراب و بیقراری ہم و (۳) حصول
مطلب و وپیرامرد باشد مرتکب یکدیگر را ۔ صاحب
جامع بذکر ہر سہ معنی بصراحت معنی سوم گوید
کہ لواطہ کردن دو پیر امرد با یکدیگر ۔ صاحب
بحر معنی اول را گذاشت کہ حقیقی است و از
موشو بحث خارج و صاحب سروری معنی سوم را ترک
فرمودہ صاحب ناصری معنی دوم را ترک کرد
مؤلف عرض کند کہ معنی اول حقیقی است
و معنی دوم و سوم مجازش (اردو) (۱)
تہ و بالا بمعنی زیر و زبر اردو میں بھی مستعمل ہے
(۲) اضطراب ۔ مذکر ۔ بیقراری ۔ مؤنث (۳) دو
امرد لڑکوں کی باہم لواطت ۔ مؤنث ۔

تہی | بقول برہان و جامع و ناصری بکسر اول و ثانی و سکون تحتانی (۱) نام شہری و مدینہ
و (۲) بمعنی خالی ہم کہ در مقابل پر است صاحب برہان می فرماید کہ باین معنی بفتح اول و
ضم اول ہم گفتہ اند ۔ صاحب جہانگیری بر معنی دوم قانع (رودکی ص۵۲) ای از ادم راگوش

بر و دیدہ تہی ؎ خوش آنکہ ز گوش پای در دیدہ تہی ؎ صاحب رشیدی ہم بمعنی دوم قناعت فرمودہ (سعدی ؎) چہ مردی کند در صف کارزار ؎ کہ دستش تہی باشد و کارزار ؎ خان آرزو در سراج گوید کہ استعمال عام فارسیان بکسر تین است و عراقیان خصوصاً اصفہانیان بضم اول گویند و فتح مسموع نیست **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان و وجہ تسمیہ معنی اول متحقق نشد (اردو) (۱) تہی ایک شہر کا نام ہے جس کی تعریف مزید معلوم نہ ہو سکی۔ مذکر (۲) خالی۔

تہی آخر اصطلاح۔ بقول بہار بضم خای معجمہ مبتلای قحطی آب و دانہ مقابل چرب آخر (حکیم شفائی ؎) گاو دوشای ہنر لسکہ تہی آخر ماست ؎ خشک پستان شدہ زانسان کہ ندارد کم شیر ؎ صاحب بحر گوید کسی کہ مبتلای قحط آب و دانہ باشد وارستہ ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ ہیچ تعلق از انسان ندارد و مخصوص بہ مویشی و چارپایان باشد (اردو) وہ چارپایہ جسکو راتب۔ دانہ چارہ نہ ہو۔

تہی آغوشی استعمال۔ بقول بہار و آنند خالی بودن آغوش از معشوق **مؤلف** عرض کند کہ خلوی آغوش است (صائب ؎) بر تہی آغوشی خود آہ حسرت می کشم ؎ ہر کجا بینم کشد شمعی بہر پروانہ را ؎ (اردو) تہی آغوشی بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں۔ خلوے آغوشی۔ آغوش خالی رہنا کا حاصل بالمصدر۔

تہی بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی خالی بودن است (جمال اصفہانی ؎) وصالی بودی رحمت شب دوش ؎ نہ گوئی عالم از آدم تہی بود ؎ (اردو)

خالی رہنا۔

تہی پائی | استعمال۔ بقول آنند کنایہ از برہنہ پائی مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؎) آن راہ نوردم کہ تہی پائی خود را٭ پیوستہ نہان از نظر آبلہ دارم٭ (کلیم ہمدانی ؎) پای سعیم شد از خار رہت پوشیدہ٭ چارہ زین نتوان کرد تہی پائی را٭ (اردو) دیکھو برہنہ پائی۔ مؤنث۔

تہی پشت | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و آنند کنایہ از پوچ و بی مغز (حکیم زلالی ؎) فلک از مغزہ کوس تہی پشت٭ گرفتہ کوس مہر و مہ بانگشت٭ مؤلف عرض کند کہ ظاہرا کسی کہ پشتیبان خود ندارد یعنی بی پناہ و معنی پوچ و بی مغز قابل نظر است تامل (اردو) پوچ۔ بے مغز۔ بے سہارا۔

تہی چشم | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و آنند و تحقیق الاصطلاحات کنایہ از نابینا و بی بصر (صائب ؎) تہی چشمان چہ میدانند قدر روی نیکو را٭ نباشد بہرہ از یوسف ترازو را٭ (امیر خسرو ؎) خاک بسر مرد تہی چشم را٭ کز پی زر در شمرد شیم را٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است کہ تہی از بینائی باشد (اردو) نابینا۔ اندہا۔

تہی داشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است چنانکہ تہی داشتن دل و خانہ و کیسہ و امثال آن (خیلی سجستانی ؎) ای کاش بودی آگہی وی را ز حال این رہی٭ کز صبر دارم دل تہی در عشق او از گمرہی٭ مخفی مباد کہ در سند بالا اتقا مصدر داریدن است کہ گنجایش می آید و آن مرادف داشتن باشد (اردو)

خالی رکھنا جیسے گھر خالی رکھنا۔ صندوق خالی رکھنا۔

تہی دست اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و آنند کنایہ از مفلس و نادار (شیخ شیراز) بگردآن تہیدست آزادہ مرد کہ پہلوی مسکین شکم پُر کرد۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است صاحب ملحقات برہان بذکر معنی بالا گوید کہ نیز کسی کہ در صدد رسیدنہ نشستہ باشد ما می گوئیم کہ ہمان مفلس است۔ (اردو) خالی ہاتھ۔ تہی دست۔ مفلس۔ نادار۔

تہی دست روسیاہ مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق مفلس می زنند مقصود ہمین قدر است کہ مفلس دائما در ضلالت است (اردو) دکن میں کہتے ہیں "خالی ہاتھ بدقسمت"

تہی دو اصطلاح۔ بقول بحر بیفائدہ دوندہ مؤلف عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن سند استعمال از نظر ما نگذشت معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال باشیم اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بے فائدہ دوڑ دھوپ کرنے والا۔

تہی دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ تہی دیدن چیزی از چیزی بمعنی حقیقی خالی یافتن چیزی از چیزی است و از سندیکہ آوردہ شد مصدر لیدن پیدا است کہ تعریفش بجایش گذشت (اسدی طوسی) ز چیزی نخواہند و مہمان ما تہی بارگاہ و را یک زمان۔ (اردو) خالی دیکھنا۔

تہی دیدہ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و آنند بمعنی تہی چشم مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (امیر خسرو) روان از

دو دیدهٔ پسندیدگان بمنجاک درت چون
تهی دیدگان ہو (اردو) دیکھو تہی چشم

تهی رفتن مصدر اصطلاحی - بقول آصفی و بحر و انند و ملحقات برہان (۱) بیراہی کردن و (۲) سفر بی سود کردن و (۳) تهی دست یعنی بی چیز رفتن و (۴) تنها رفتن مؤلف عرض کند که اگرچه ظاهراً موافق قیاس است برای معنی سوم و چهارم ولیکن معنی اول و دوم را که صورت اصطلاحی دارد محققین صاحب زبان ذکر نکردند و معاصرین عجم هم ساکت و هر چهار محققین بالا سند نداده و من وجه بیان ملحقات برہان را اگرچه متعلق به اهل زبان است ولیکن طالب سند باشیم (اردو) (۱) بیراہی کرنا (۲) بے فائدہ سفر کرنا (۳) خالی ہاتھ اور بے کسی سامان کے جانا (۴) تنہا جانا -

تهی شدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده و از معنی ساکت مؤلف عرض کند که معنی حقیقی خالی شدن است و از سندی که پیش کرده اش استعمال صحیح بر شعر دارد پیدا است که بجایش می آید (عرفی ﷺ)
تا حرم فرشتگان از دل و دین تهی شود
با رخصت جلوه ده تیغ حجله نشین نازرا
سند این از کلام ظهوری بدست آمده
(ﷺ) جیب لطافت تهی شد اما هست
با عشوه را دست در خسرانه صلح ہو -
(اردو) خالی ہونا - تہی ہونا -

تهیشه بقول برہان و جهانگیری و جامع بفتح اول و کسر ثانی و سکون تحتانی نام شهری که فریدون پیوسته و دائم در آنجا می بود صاحب رشیدی گوید که ظاهراً همان تمیشه است که بمیم گذشت صاحب ناصری می فرماید که این را تهیشه نیز گفته اند و همان تمیشه که مذکور شد مؤلف عرض کند که در بیجا وجه تسمیهٔ این همین قدر معلوم می شود که تهی و شه را مرکب

کردند و مقصود از مسکن مخصوص شاه باشد والله اعلم (اردو) دیکھو تہیشہ۔

تهی کردن استعمال۔ صاحب آصفی گوید این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی خالی کردن است (عرفی ـه) اگر اجازت شوقی اشاره فرماید٭ تهی کنم ز گهر گنج رخنه دار سخن را٭ محقق شد که ازین سند استعمال مصدر کردن پیداست که مرادف کردن است که گنجایش می آید (اردو) خالی کرنا۔

تهیگاه بقول برهان و جامع و بحر و سراج مابین شکم و پهلو را گویند پهلو را گویند که بن بغل است که بتازی خاصره گویند مابین شکم و پهلو (ظهوری ـه) شود پیشه دشت از هول چاک٭ چو از گشته گردد تهیگاه خاک٭ صاحب ناصری این را مخصوص به آدمی گوید مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) وہ مقام جو مابین پہلو اور شکم ہو یعنی بغل۔ مذکر۔

(الف) تهی گردیدن
(ب) تهی گشتن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تهی شدن است و ب مرادف الف (عرفی ـه) هوش اگر ناخن زند بر دل شراب ناب هست٭ ور سبو از می تهی گردد خمار خواب هست٭ (نظامی ـه) تهی گشت بازار خاک از خروش٭ بر آن بانگ چرخ شد آسوده گوش٭ (اردو) الف و ب خالی ہونا۔ دیکھو تہی شدن۔

تهی ماندن از چیزی مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر (تهی ماندن) کرده از معنی ساکت و صاحب بحر این را آورده گوید که بمعنی محروم ماندن از آن (نظامی ـه) بدانست خضر از سر آگهی٭ که اسکندر از چشمه ماند تهی٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس

است و خالی ماندن معنی حقیقی این (اردو) خالی رہنا۔ محروم رہنا۔

تہی مغز | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند و تحقیق الاصطلاحات کنایہ از احمق و بی خرد (شیخ شیراز ؎) آن تہی مغز را چہ علم و خبر ٭ کہ بہ ہیچ رو ہنر ہم است یاد مغز ٭ (صائب ؎) می از بزم تہی مغزان ازان بیرون نمی آید ٭ کہ آتش بیشتر در نیستان بر خویش می بالد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تہی مغز بترکیب فارسی۔ احمق اور نادان کو کہہ سکتے ہین۔

تہی میان | اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی خالی و میان تہی ہم **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم کسی را گویند کہ پول بہ دست ندارد۔ ازین وجہ عجمیان اکثر پول را درمیان دارند۔ این را تہی میان گفتند یعنی کسیکہ در کمر خود ہمیانی ندارد و مجازاً مفلس را ہم گویند (اردو) خالی ہاتھ وہ شخص جسکے پاس روپیہ پیسا نہو۔ مفلس۔ نادار۔

تہی و تہک | اصطلاح۔ بقول برہان و انند بتای قرشت و ہا بر وزن زمی و فلک یعنی برہنہ و عریان و تہی و خالی۔ صاحب مجم ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ تابع مہمل است و تہک از تہی در دوم تحتانی بہ کاف بدل شد چنانکہ پشیل و پشکل (اردو) ننگا دھڑنگا ننگا منگا بقول آصفیہ عریان و برہنہ۔ بالکل ننگا۔

(الف) **تہیہ** | بقول آصفی بر وزن تذکرہ۔ استعداد و آمادگی **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربی است بتشدید یا بقول غیاث و منتخب بمعنی آمادگی کردن۔ فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر استعمال کنند۔ و با مصدر ساختن مرکب ہم کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) صد گلشن گل بہ تہیہ قربان واکم کردہ ام ٭ این ما تہیۂ ہوس رونمای کیست ٭ (ولہ ؎)

نفس تنه کن ز حرف عشق زنهار ۞ نداری تهیه این کار نشین ۞ بهار این را بر دو یا (تهییه) بروزن تذکره نوشته. تسامح اوست (اردو) تهیه ـ بقول آصفیه عربی ـ اسم مذکر ـ سامان ـ آمادگی ـ تیاری ـ مستعدی ـ جیسے تهیه سفر ـ

تهیه ساختن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی آماده شدن است (صائب ره) کنون که قد تو گردیده حلقه در مرگ ۞ تهیه سفر عالم بقا می ساز ۞ مخفی مباد که از سند بالا استعمال ساز پیداست که بجایش می آید و مرادف ساختن است (اردو) تهیه کرنا

تهیه کردن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی اهتمام کردن (ظهوری ره) نفس تنه کن ز حرف عشق زنهار ۞ نکردی تهیه این کار نشین ۞ مخفی مباد که در اکثر نسخ در مصرع دوم (نداری تهیه این کار) مرقوم است اگر همین صحیح باشد (تهیه داشتن) هم استعمالی قرار می یابد (اردو) تهیه کرنا

فوقانی با تحتانی

تی بقول برهان و جامع و سروری و ناصری و سراج بکسر اول و سکون ثانی مخفف تهی است که خالی باشد (مولوی معنوی ره) آن یکی مردیست قوتش جمله درد ۞ وان دگر مردی میان تی همچو گرد ۞ مؤلف عرض کند که موافق قیاس (اردو) دیکھو تهی ـ

تیار بقول بهار بر وزن عطار موج جهنده می فرماید که فارسیان بمعنی آماده و مهیا استعمال کنند و به طای حطی نیز می آید مؤلف عرض کند که ما این را مفرس دانیم و لیکن بطای حطی غلط است و در کلام فارسی ندیدیم عربان مقیم فارس می نوشته باشند و استعمال این

در ملحقات می آید (اردو) تیار۔ بقول آصفیہ۔ عربی یا مستعد آمادہ۔ لیس۔

تیار شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی مہیا شدن است (اثر شیرازی ع بدولت از تو خمیر یا چو چرخ کوزہ گری خمیر مایۂ رزقم نمی شود تیار) مخفی مبادکہ ازین سند استعمال شودن پیداست کہ مرادف شدن است کہ بجای خودش می آید (اردو) مہیا ہونا۔ تیار ہونا۔

(الف) تیان بقول برہان بروزن بیان دیگ سرکشادہ بزرگ را گویند چہ ...

(ب) تیانچہ دیگ سرکشادہ کوچک را نام است۔ صاحب جہانگیری بر ذکر الف قانع و می فرماید کہ آن را لادید نیز گویند (مولوی معنوی ع) عشق چون مغز است و جہان ہمچو پوست ؎ عشق چون حلوا است جہان چون تیان ؎ صاحب جامع ذکر ہر دو کردہ صاحب سروری محض الف را آوردہ صاحب ناصری بصراحت معنی بالای الف گوید کہ دیگ گرمابہ حمام را ہم گفتہ اند و بذیل آن ذکر ب ہم فرمودہ خان آرزو ہم در سراج ب را بذیل الف آوردہ مؤلف عرض کند کہ الف اسم جامد فارسی زبان است (اردو) الف بڑی دیگ۔ مؤنث جس کا منہ کشادہ ہو۔ جس کو دکن میں پتیلا کہتے ہیں (مذکر) صاحب آصفیہ نے بھی اس کا ذکر کیا ہے دیکھو پاتلہ (ب) پتیلی۔ بقول آصفیہ (اردو) اسم مؤنث۔ چھوٹی دیگچی مؤلف عرض کرتا ہے کہ پتیلی دکن میں اس دیگچی کو کہتے ہیں جس کا منہ کشادہ ہو۔

تیب بقول برہان و جامع با ثانی مجہول (۱) بروزن و معنی شیب کہ عرب تفاح

گویند و (۲) بمعنی سرگشته و (۳) مدهوش و (۴) بیقرار و شتاب زده صاحب جهانگیری بمعنی دوم و سوم قائل (استاد دقیقی ـه) نبوده مرا هیچ با تو عتیب بهمراهی گرد کرده شیب و تیب ها صاحب رشیدی بصراحت معنی سوم می فرماید که علاحده از شیب مستعمل نشود و ما را اختلاف است ازین و صراحت کاملش بر (تیب و شیب) می آید. صاحب ناصری گوید که مرادف شیب است بمعنی سوم می فرماید که آنچه برهان بمعنی اول آورده غلط است که شیب را سیب دانست. خان آرزو در سراج هم تسامح برهان را بیان کرده بر معنی دوم و سوم قائل و می طرازد که این لفظ از اتباع است چنانکه تیب و شیب. صاحب رهنما بحواله سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار گوید که (۵) فوج پیادگان را نام است و به بای فارسی هم آمده. صاحب بول چال بر مجرد معنی صف قائل مؤلف عرض کند که ظاهر است معنی اول تصحیف و تسامح برهان یافته می شود و لیکن ازینکه صاحب جامع معنی اول نوشته و او محقق صاحب زبان است با همه معانی بالا این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و معنی پنجم لغت فارسی جدید است طبیعت و خواص سیب بر توپا گذشت (اردو) (۱) سیب. مذکر. دیکھو توپا (۲) سرگشته. حیران. پریشان (۳) مدہوش (۴) بیقرار (۵) پیدل فوج کی صف. مؤنث.

تیبا بقول برهان و مؤید بر وزن زیبا بزبان زند و پازند آهو را نام است که بعربی ظبی خوانند صاحب جهانگیری در خاتمه آورده. صاحب ناصری بذکر قول برهان گوید که در فرهنگها ندیدم مؤلف عرض کند که ما از زردشتیان معاصر قول برهان را

صحیح یا فتیسم (اردو) دیکھو آہو کے پہلے معنے۔

تیباش | بقول خان آرزو در سراج بکسر و یای معروف عشوه و فریب (شاعر ــه) ہفت نوبت بانگ کرد و صبر کرد ہا تا که حاجر گشت از تیباش مرد ہا و بحوالہ رشیدی گوید که ظاہر اتّیتاباش ستّا بتای قرشت بجای با مرادف تیتال که مشہور است امّا تیتال در کلام قدما دیده نشد پس درین صورت شین تلیباش ضمیر باشد پس مرادف تیتال گفتن خطاست و اگر باشد مخفف آن و تیتال در زبان ہندی بمعنی مکر و فریب آمده و در اشعار متاخرین واقع شده و آمدن این لفظ باین وضع ولالت بر صحت دارد موافق رای ما اگرچه اکثر مردم مخالف این باشند (انتہی کلامه) صاحب رشیدی بذکر این تصحیف تیتال داند و صاحب برہان اسم جامد پندارد و صاحب جامع ہم این رای آرد **مؤلف** عرض کند که ما باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود و معتبر تر از محققین ہند نژاد است این لغت را اسم جامد فارسی زبان دانیم و تعلق این با تیتال قرار داده به فکر تبدیل فوقانی و لام افتادن تحصیل حاصل است (اردو) عشوه اور فریب مذکر۔

تیب و شیب | اصطلاح - بقول برہان و جامع و بحر و سروری بکسر اول و شین نقطه دار این لغت از اتباعست ہمچون تار و مار و امثال آن بمعنی سرگشته و مدہوش و بیقرار و حیران و سرگردان و شتاب زده (شمس فخری ــه) آصف اگرچه صاحب تدبیر و رای بود ہا باعقل و فطنت تو و را تیب دان و شیب ہا **مؤلف** عرض کند که تیب بہمین معنی بجای خودش گذشت و شیب ہم بہمین معنی می آید - فارسیان ہر دو را یکجا ہم بسبیل عطف استعمال کنند دیگر ہیچ (اردو) دیکھو تیب اور دیکھو شیب۔

تیپا | بقول صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ

ناصرالدین شاه قاچار همان تب است که به یای عربی	یا آن مبدل این چنانکه اسپ و اسب و تپ
گذشت مؤلف عرض کند که این مبدل آن	و تپ (اردو) دیکهو تپ ـ

تپیال بقول برهان و جامع بمعنی (۱) فریب و (۲) چاپلوسی. بهار بمعنی مکر و فریب فقط نوشته گرده گوید که در هندی بدین معنی مشترک (ملا فوقی یزدی ـ ع) لب از فرگان پر از تپیال عشوه ؛ در چشم آلبستن اطفال عشوه ؛ (باقر کاشی ـ ع) چون کلام الله ناطق معجزاتی بسیار یک تمکین از شیوهٔ تپیال پیغمبر نشد ؛ خان آرزو بذیل تپیاش هرچه نسبت این نوشته است مؤلف عرض کند که ما نقلش همه اینجا کرده ایم و این را اسم جامد فارسی زبان دانیم به اعتبار جامع و تحقیق صاحب زبان است (اردو) (۱) فریب ـ مکر (۲) چاپلوسی خوشامد ـ

تی تی بقول برهان و جهانگیری و جامع بکسر هر دو فوقانی و سکون هر دو تحتانی (۱) آنچه از خمیر نان بصورت مرغان و جانوران دیگر بجهت تسلی طفلان سازند و بپزند و بدیشان دهند و (۲) کلمه باشد که مرغان را بدان طلبند و (۳) زنان پادشاه گیلان را نیز خوانند (فخر رازی ـ ط) فخر رازی آورد را لیتی کند ؛ از برای طفلگان تی تی کند ؛ صاحبان سروری و ناصری بمعنی سوم اشتراک کرده اند صاحب رشیدی می فرماید که همان تیتی ؛ بهر سه معنی خان آرزو و سراج هم این را بهر سه معنی آورده مؤلف عرض کند که این اصل همان تیتی است که بمعنی اول و دوم گذشت و آن مخفف این است و بمعنی سوم اسم جامد (اردو) (۱ و ۲) دیکهو تیتی (۳) پادشاه گیلان کی جورو ـ یهی فارسی بهین تی تی

(۲ الف) **تیج** بقول برهان و جامع با جیم بر وزن هیچ (۱) تیغ و تارا بریشم و (۲) پینه که آن را

بابست از هم بگشایند و بقول بعض پنبه ریزه هائی که در وقت حلاجی کردن بر سر و ریش استاد حلاج چسپد و (۳) بمعنی پیچیده و فشار ده هم و (۴) امر باین معنی باشد یعنی به پیچ و بفشار و (۵) تیر را نیز گویند که بعربی سهم خوانند صاحبان جهانگیری و رشیدی و ناصری بر معنی اول و دوم و پنجم قناعت فرموده صاحب سروری بذکر معنی اوّل و دوم نسبت معنی پنجم گوید که درین تأمل است و دیگر معانی را ننوشت ـ خان آرزو در سراج هم با جهانگیری متفق **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل و دوم و پنجم اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی سوم پیچ و فشار است که اسم مصدر

- -

تیحیدن (ف) باشد و تیحیدن را محققین مصادر یعنی صاحب بحر و موارد و نوادر و دیگر همه محققین هم ترک کرده اند ولیکن معنی چهارم بیان کرده برهان و جامع تقاضای آن میکند که ما (ف) را بمعنی پیچیدن و فشاردن قائم کنیم که کامل التصریف باشد و مضارع این تیحد ـ و حاصل بالمصدر این تیحش (اردو) الف (۱) ریشم کا تار ـ مذکر (۲) روئی کا ریزه مذکر (۳) پیچ اور فشار ـ مذکر ـ (۴) تیحیدن کا امر حاضر (۵) تیر ـ مذکر (ب) دیکھو پیچیدن اور فشاردن ـ

تیخ بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و سروری و سراج با خای نقطه دار بروزن میخ هر چیزی را گویند که سر آن تیز باشد **مؤلف** عرض کند که مبدل تیز است که زای هوزش به خای معجمه بدل شد چنانکه فراز و فراخ (اردو) تیز ـ دیکھو تیزان ـ

تیداک بقول برهان و جامع بروزن بی باک بیهوده را گویند چه تیداکی بیهودگی باشد

صاحب ناصری بحوالهٔ برهان ذکر این کرده گوید که در فرهنگها ندیدیم ـ خان آرزو در سراج هم
آورده **مؤلف** عرض کند که چارهٔ بجز این نباشد که ما این را لغت فارسی زبان دانیم و ماخذ
این تحقیق نشد صاحب انند صراحت کرده که این لغت فارسی است (اردو) یهود ـ بقول
آصفیه ـ عبرانی ـ یهودی کی جمع ـ جهودان ـ حضرت موسی علیه السّلام کی امّت ـ عبر کی اولاد ـ
عبرانی ـ موسائی ـ

تیر بقول برهان بروزن میر (۱) سهم و (۲) نام فرشته ایست که بر ستوران موکّل است
و تدبیر و مصالحی که در روز تیر و ماه تیر واقع شود با و تعلق دارد و (۳) نام ماه چهارم از
سالهای شمسی و آن مدّت بودن آفتاب است در برج سرطان و (۴) نام روز سیزدهم
از هر ماه شمسی ـ نیک است درین روز دعا کردن و حاجت خواستن و این روز عید
فارسیان است بنابر قاعدهٔ کلّیهٔ ایشان که چون نام روز با نام ماه موافق آید آن روز را
عید کنند و جشن سازند و بعضی گویند چون درین روز میان افراسیاب که بر بلاد ایران مستولی
شده بود و منوچهر در قلعهٔ ترکستان متحصّن گردیده بود بر این شرط صلح شد که یک کس از
لشکر منوچهر بهمه نیروی خویش تیری بیندازد هر جا که آن تیر بیفتد آنجا سر حد باشد گویند
آرش تیری انداخت و آن تیر بر کنار آب آموی افتاد و آنجا سرحد شد و فارسیان از نکبت
و فلاکت نجات یافتند بنابرین درین روز این ماه جشن سازند و عید کنند و این روز را
مانند مهرگان و نوروز مبارک دانند و این روز را تیرگان و جشن این روز را جشن تیرگان
خوانند و (۵) بمعنی حصّه و بهره و نصیب و قسمت باشد و (۶) نام ستارهٔ عطارد که او را

و تیر فلک هم خوانند و گویند مربّی علما و مشایخ و قضات و ارباب قلم باشد (۷) غضب و قهر و خشم و (۸) تنگ در برابر کشاد که بعربی ضیق است و (۹) تیره و تاریک و (۱۰) فصل پائیز و خزان و (۱۱) قدر و مرتبه و عظمت و شوکت و (۱۲) هر چوب راست همچو تیری که خانه بدان پوشند و تیری که در میان کشتی نصب کنند و بادبان ازان آویزند و تیر عصاری و چوبی که هر دو پله ترازو ازان آویخته باشند و چوبی که خمیر بدان تنک سازند و تیری که قنّادیان شیره بقوام آورده بدان بزنند و لت کنند و تیر تمّاج و تیر گره و امثال آن (۱۳) صاعقه و طوفان و (۱۴) شگوفه خرما که عربان طلع گویند و (۱۵) تاب و طاقت و امان و مروّت (۱۶) نوعی از مار و (۱۷) نام جنسی از مرغ شبیه به طاوس ماده که اهل مغرب او را شقّین خوانند و باین معنی بکسر اوّل و ضم ثانی هم آمده و (۱۸) رشته و موی و (۱۹) تیر بند جامه و کرباس و (۲۰) سوزی را گویند و آن نوعی از پارچه سفید است و (۲۱) جامه کرباس و (۲۲) گل نرگس و آن گلی است معروف و (۲۳) هر چیز که از انواع خود بهتر باشد و (۲۴) هر دو چیز که در جثّه و ترکیب و صفات دیگر باهم برابر باشند و (۲۵) گلوله توپ و تفنگ و امثال آن و (۲۶) صحرا و بیابان را گویند. صاحب جهانگیری بذکر همه معانی بالا معنی بست و چهارم و بست و ششم را ترک کرده سند معنی اوّل در سند معنی سوم موجود (فردوسی ۵۳) همه سال بهر تو از ماه تیر * بزرگی و شاهی و تاج و سریر * (مسعود سعد ۵۴) ای نگار تیر بالا روز تیر * خیز و جام باده ده در لحن زیر * (شاعر ۵۵) عشرت و شادی و لهو بهره او باد و تیر * بهره تیر حسود آمده گر هم زحیر * (انوری ۵۶) گر نامه و پیچید و انه تو تیر

شغالش فرو گشاده و وقتش به بسته باد ها (امیر خسرو ۷۲۵) سهل است اینکه تیر تو بر گهر الیتا و
تو بالله تیر الیتا و بیشتر را توگاه تیرها (حکیم سنائی ۵۴۵) آنکه در پیش سخن تیغ زبانش گذر تیر هواز
بی فائده چون تیرباران شدند تیرها (حکیم سوزنی ۵۶۹) پیری چو تیر من ابه و سال صید گرد چاه شده
ره رسهای روشن من چون شبان تیرها (وله ۵۶۹) سال عالم تحف و لطف و مهر کیفیت
بای گیرها تا زمستان و بهار آورد تابستان و تیرها (فیضی ۱۰۰۴) قسم نقشه قدر و جلال
قدر سنج تو ها که با تو نیست کس اندر روزگار در یک تیرها (سیف اسفرنگی ۶۶۶) دور
سرکشش و بیکاره همچو قوس قزح ها غلیظ و خشک و گران خیره همچو تیر خراس ها (شمس فخری ۷۴۵)
زموج بحر گشتی عمر آن بجهد ها که باشدش زدهاد ها است لنگر تیرها (مختاری ۵۴۴) کنون
کرخور بیترا زود به برسید و آمد تیرها شد است راست شب و روز چون ترازو تیرها صاحب
جامع در ذکر همه معانی با برهان متفق و صاحب رشیدی ذکر همه معانی غیر از معانی بیست و چهارم و بیست
و ششم کرده می فرماید که فرهنگی بعض اسناد پیش کرده و جهانگیری تامل است و بیست معنی سیزدهم
گوید که همین معنی بر سر و تنده اول هم گذشت صاحب سروری معنی یازدهم و سیزدهم و پانزدهم
و پانزدهم سیزدهم هجدهم و نوزدهم و بیستم و بیست و یکم و بیست و دوم و بیست چهارم و بیست
و ششم را گذاشته ذکر دیگر همه معانی کند و صاحب ناصری غالباً نقل رشیدی برداشته چنانچه
از نظر جنابش ظاهر می شود و به ذکر معنی اول تا ششم و نهم و دوازدهم و سیزدهم و شانزدهم
و بیست و سوم و بیست و پنجم قناعت کرده خان آرزو در سراج به ذکر همه معانی و دیگر لغه معنی
بیست و یکم و بیست و چهارم و بیست و ششم نیست معنی نهم گوید که مخفف تیر یا تیره مزید علیه

وبنسبت معنی پانزدهم می فرماید که تصحیف تیو و ماله تا وبنسبت معنی شانزدهم می طرازد که تنها تیر
بمعنی مارنیست بلکه استعمال (تیرمار) است صاحب رهنما بحواله سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار
می فرماید که (۲۷) بمعنی بازیگر در محاوره حال است صاحب فرائد معنی اول و سوم و بیست و دوم
و بیست و سوم و بیست و پنجم نوشته. صاحب سفرنامه شرح بمعنی فقره (دریا تیر آسمانی بلفظ زاید
و خشوران وخشور) ذکر معنی ششم کرده و بهار بمعنی اول آورده گوید که [1] آتشین پیکان - [2] بی پر و
پیکان - [3] پولاد خای - [4] پولاد سای - [5] پیکان فشان - [6] جگردوز - [7] جوشن گذار - [8] خاک نشین - [9] خونشا
پیکان - [10] دلدوز - [11] دیده دوز - [12] رکست - [13] راست رو - [14] رم خورده - [15] سخت - [16] سرگرا - [17] سینه
دوز - [18] شکر خمه - [19] کاکل ربا - [20] کج - [21] کشاده - [22] لنگر دار - [23] نیم رس - [24] ازصفات اوست و پری
پری زاد - [25] طائر - [26] غنچه - [27] مصرع - [28] نهنگ - [29] از تشبیهات او و می فرماید که اسد الحکما در گرشاسب نامه
آورده که وا منج تیر و پیکان دختر کو رنگ زنگی است (حکیم زلالی ره) من که بستم آن ذره
خورشید نظیرهم بکو بیطرف کالفته گند غنچه تیر هم ر (ملا مفید بلخی ره) هر که دارد هوش از جا
می رود چون نشان بگشنود که مصرع بر جسته تیر است مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی
زبان است به همه معانی و شک نیست بمعنی سهم دلوز هم مخفف تیره و تیر بز. صاحب محیط
ذکر تیرنگ بمعنی شکوفه خرما که بمعنی چهاردهم است هرچه نوشته تا بر (بهار درخت خرما) نقلش
کرده ایم. وهرچه بر ششتین نوشته که متعلق بمعنی سیزدهم است نقلش بر بوتیمار گذشت (اردو)
(۱) تیر. بقول آصفیه مذکر. دیکھو انیا. (۲) ایک فرشتہ کو فارسیوں نے تیر کہا ہے جس کے
متعلق ماہ تیر کا انتظام ہے۔ مذکر (۳) تیر شمسی مہینوں سے چوتھے مہینہ کا نام۔ مذکر۔

دکن کے دفاتر مین آغاز ماہ آذر سے تیر آٹھوان مہینہ ہے (۴) ماہ تیر کی تیرہوین تاریخ
کو فارسیون نے تیر کہا ہے۔ مؤنث (۵) حصہ۔ بہرہ۔ مذکر (۶) تیر بقول آصفیہ مذکر۔ ستارہ
عطارد (۷) غضب۔ غصہ۔ مذکر (۸) تنگ۔ مذکر (۹) تیر بقول آصفیہ تاریک اور تیرہ
کا مرادف۔ مذکر (۱۰) خزان۔ مؤنث (۱۱) قدر و مرتبہ۔ مذکر (۱۲) تیر بقول آصفیہ۔ مذکر
سیدھی لکڑی جو مکانون کے چھت اور جہازون کے ستون اور نیز دوسرے کامون مین کام
آتی ہے (۱۳) صاعقہ۔ طوفان۔ مذکر (۱۴) دیکھو (بہار درخت خرما) (۱۵) تاب و طاقت
مؤنث (۱۶) سانپ کی ایک قسم۔ مذکر (۱۷) دیکھو ہتھیار (۱۸) رشتہ۔ بال۔ مذکر (۱۹)
سنجاف۔ مذکر۔ دیکھو برور کے دوسرے معنے (۲۰) کپڑے کی ایک قسم جس کو فارسی مین موجی
کہتے ہین۔ مؤنث (۲۱) سفید کپڑا۔ مذکر (۲۲) نرگس کا پھول۔ مذکر (۲۳) ہر عمدہ چیز۔
مؤنث (۲۴) مساوی درجہ کی دو چیزین۔ مؤنث (۲۵) توپ کا گولا۔ مذکر (۲۶) جنگل
صحرا۔ مذکر (۲۷) دیکھو بازیگر۔

تیر آتش بازی اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی تیر ہوائی مؤلف عرض کند کہ این مثل تیر می باشد و در پایہ سر آن باروت۔ چون آتش دہند راست بسوی آسمان رود۔ مرکب اضافی است و معاصرین عجم ہم بر زبان دارند ہمین را تیر ہوائی ہم خواہند (اردو) ہوائی بقول آصفیہ۔ اردو۔ مؤنث۔ ایک قسم کی آتش بازی جسے تنکا یا غبارنگ بھی کہتے ہین۔

تیر آخر بجگر کافر بقول صاحب خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان سلف این مقولہ را در شکر تیر اندازان برای ہمت افزائی

استعمال می کردند خصوصاً افسران شان بخطاب
لشکریان می گفتند که (آغا تیر آخر بجگر کافر یعنی
ایک تیر آخر بزن که جگر کافر نشکافد و از کافر خصم
مقابل مراد بود و بس این منقوله ایست مخصوصاً
میدان جنگ (اردو) دکن میں خصوصاً
میدان جنگ میں "ہاتھیا ایک ہاتھ اور
کافر کے لئے ایک اور ہاتھ ۔ شیطان کے لئے
ایک ہاتھ اور دشمن کے لئے" کہا گیا یعنی فعل امر کا
اور ترغیب کا فقرہ تھا جو پچھلے زمانہ میں افسران
فوج اپنے سپاہیوں سے مخاطب ہو کر کہتے تھے

تیر آمدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی حقیقی است یعنی رسیدن تیر بہ ہدف ۔
ظہیر فاریابی سہ) زان سینہ تہی کرد کمانت
که عدو را بہ ہر تیر کہ انداخت ہمہ بر جگر آمد
(اردو) تیر نشانہ پہ پہنچنا ۔

تیر آور اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر بمعنی
(۱) عیار و شکار و تیر آوری بمعنی شکاری (بجائیش
می آید) خان آرزو در چراغ ہدایت بر قیاس
قانع (میر نجات سہ) تیر آور اگر دم زند ما تماشا
کن زہ بزرش کفشی و چنگہ مرحاجش کن بجا (طغرا
سہ) شحنہ تیر آور نگیرد زلب بہ دانہ ہا تفسیر پی
بجو دگر می بہ دہ چون کمان تیر آور است بہ (حکیم
الملک شہرت سہ) تفنا کمان ترا مگر کہ زہ
بسند و یکی ز جملہ تیر آوران بود آنہم بہ مؤلف
عرض کند کہ بمعنی لفظی (۲) اسم فاعل ترکیبی یعنی
تیر زنندہ و بہ ہدف تیر آرندہ و معنی اول کنایہ
باشد و تعریف بیان کردہ خان آرزو قابل استماع
و معاصرین عجم ہم درست نہ دانند و ... ہم
بکارش نمی خورد (اردو) (۱) شکاری ۔ عیار ۔
(۲) تیر مارنے والا ۔

تیر آوردن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ (۱) مرادف تیر زدن است

شده آصفی از سلیم طهرانی برای تیرآوری است
طلبی ندارد (سه) می شناسم چشم او را طرفه مست
کافرستی که دیده ام مژگان شوخش را عجب
تیرآوریستی که بمعنی مباد که درین شعر تیرآوری
بمعنی حقیقی اوست و بمعنی (۲) مکر کردن هم توان
گرفت که (تیر آور) بمعنی مکار گذشت (ظهوری
سه) قدر انداز فتنه را نازم که از نگاه تو تیر
می آورد که (اردو) (۱) تیر لانا۔ تیر برسانا
(۲) مکر کرنا۔ مکاری کرنا۔

تیرآوری | اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی عیاری
و مکاری و سندش همان شعر اول است که بر تیر
آوردن از سلیم طهرانی گذشت۔ می فرماید که بعضی
از غره تیرآوری بمعنی قزاقی فهمیده اند۔ تیر
بتاریکی زده اند۔ وارسته همزبانش (طغرا
سه) شحنه از تیرآوری بهانی برد گر خانه را چو ان
از خانه رود در خانهٔ دیگر نهد که مؤلف عرض
کند که تیرآور را شان آرند و در چراغ هدایت
بمعنی قزاقی نوشت۔ اشاره صاحب بحر
شاید بسوی او باشد و ما همه را انجا تردید پیش
کرده ایم و این بمعنی حقیقی حاصل بالمصدر
تیرآوردن است یعنی (۱) تیرزنی و (۲)
بر سبیل کنایه مکاری و عیاری (اردو)
(۱) تیرزنی مؤنث (۲) مکاری مؤنث۔

تیرآه | اصطلاح۔ بهار ذکر این کرده از
معنی ساکت۔ بیچاره قوت تعریف ندارد
مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است
باضافت تشبیهی که تیر آه۔ آه باشد تیر و تشبیها
آه آمده (میرزا عبدالغنی قبول سه) بنخچیرست
ز تیرآهم که گر بود و لب من تیراهی که (حافظ
سه) تیرآه ما ز گردون بگذرد حافظ خموش
رحم کن بر جان خود پرهیز کن از تیر ما که (ظهوری
سه) در نبردی سلاجان هیچکس را جز تو نیست
که تیرآهم چرخ را تسهم ز جوشن بگذرد که بمعنی ما
تیرآه که در مصرع دوم قبول است بجای خود

می آید (اردو) تیرآہ۔ بترکیب فارسی اردو
میں مستعمل ہے۔ صاحب امیر اللغات نے آہ کے
ذیل میں تشبیہ تیر کا ذکر کیا ہے (ذوق ؎)
دل بدخواہ میں تھا مارنا یا چشم بدبین میں فلک
پر ذوق تیر آہ اگر مارا تو کیا مارا کہ۔

(الف) تیر از کمان بیرون جستن مصدر
اصطلاحی۔ بقول بہار (۱) بمعنی حقیقی است
(صائب ؎) طالب حق را چو تیری کز کمان بیرون
جہد ؎) ہیچگہ آرام تا منزل نمی باید گرفت کہ
مؤلف عرض کند کہ در مصادر مرکب بالاستعمال
جہیدن است نہ جستن عیبی ندارد کہ ہر دو مرادف
یکدیگر است کہ بجایش می آید فارسیان این مصدر
را بمعنی (۲) کار از دست رفتن ہم استعمال کنند و
از ہمین معنی دوم است مثل ....

(ب) تیر از کمان گذشت بمعنی کار از دست
رفت کہ فارسیان بحق کسی زنند کہ در کاری غفلت
کردہ نقصان برداشتہ باشد می گویند کہ آن غافل را
تدبیری فائدہ باشد کہ تیر از کمان گذشت ؏
بعض از معاصرین بہمین معنی (تیر از کمان
جست) ہم گویند۔ (اردو) الف (۱)
تیر چلنا (۲) موقع ہاتھ سے نکل جانا (ب)
دکن میں کہتے ہیں ؏ موقع ہاتھ سے نکل گیا
؏ جو ہونا تھا ہو گیا۔ تیر اس فارسی مثل کا استعمال
بھی دکن میں ہے۔

(الف) تیر ازہ بقول ناصری بروزن شیرازہ بمعنی قوس قزح می فرماید کہ در قوس قزح
و قزح چندین لغت مختلف دیدہ شد صاحب انند نقل این برداشتہ و صاحب مؤید
ہم این را آوردہ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ ما این را اسم
جامد فارسی زبان دانیم و مبدل ....

(ب) تیر اژہ کہ بزای فارسی بہمین معنی است چنانکہ ژند و زند و صاحبان

برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و سروری ذکر این کرده اند (اردو) قوس قزح - دیکھو اغیسون -

تیراست اصطلاح - بقول برہان و جامع بکسر اول و خفای ہمزه بروزن نیست بزبان پہلوی عدد سیصد را گویند و بعربی ثلث مائة و بحوالہ مؤید گوید کہ عدد ده کہ عشره و عدد صد کہ مائة باشد نوشته و بحذف ہمزه ہم درست است - صاحب جہانگیری بحوالہ فرہنگ منظوم بمعنی عدد سه صد آورده (بیت) سہم باشد بزرگ و توف صد ۵ ہست تیراست اسم سه صد را ۶ و صاحب رشیدی ہمراہش (فردوسی بیت) بیاورده یکی ز سنگ رخام ۷ در رازی و پہناش تیراست گام ۸ صاحب ناصری نیز بمعنی بالا گوید کہ از یکصد تا نہصد ترتیب اعداد مشہور است و سه صد را کہ تیراست نام کرده معنی ندارد مگر اینکه بگوئیم تیراست مبدل و مصحف دولیت است نه سه صد زیراکه سه صد الی نہصد بترتیب متداول و متعارف است و دال و تا تبدیل می یابند ہم در پارسی و ہم در ترکی و اینکه (تیراست) خوانده اند را و واو مصحف شده و (تولیت) بمعنی (دولیت) بوده و مشتبہ شده در رازی او پہناش دولیت گام باشد سیصد نباشد شعر صاحب فرہنگ منظومہ معتبر و معروف نیست شاید گفته است (ہست تیراست نام دو صد را) می فرماید کہ در کتب معتبرهٔ لغات فرس ہنوز این لغت را باین معنی نیافته ام واللہ اعلم خان آرزو در سراج ذکر این کرده گوید کہ در شعر فرہنگ منظومہ اگر (با (تیراست) الف نوشته شود در صورت فتح اول بیت از وزن می افتد

نگر به تکلف پس صحیح آنست که در سروری نوشته
یعنی بدون الف **مؤلف** عرض کند که
سبحان الله چه خوش تحقیق است از بحث
فضول نفس تحقیق لغت را بالای طاق نهاده
اگر الف (تیراست) را درین قائم داریم در
وزن شعر فرهنگ منظوم هرگز نقصانی نباشد
و در بعض نسخ سروری هم با الف مذکور شد
اگر بی الف گیریم می توانیم مخففش گوئیم یا
(تیراست) را فرید علیه (تیرست) و عجبی که
محقق فارس اعنی صاحب ناصری کرده بدتر
ازین است که در بعضی لفظها هم اصلاح می کند
و در شعر فرهنگ منظوم هم . ما باعتبار صاحب
جامع که محقق زبان خود است و کلام فردوسی
این را صحیح دانیم و هم مخفف این یعنی صاحب
جامع (تیرست) را بحذف الف هم به همین
معنی آورده است یکی از علمای معاصرین
هم چه خوش گوید که اگر بجای (تیراست) را شکل
(دویست) در بادی النظر اسم جامد دانیم که آن
برای سه صد این برای دو صد است ولیکن از
دویست واضح است که مرکب است از دو
و یست واصل آن (دوست) بفتح سین مهمله
بود . دو بمعنی حقیقی یعنی ترجمه اثنین و ست
بمعنی سد که لغت قدیم زبان فارسی است
متاخرین خصوصاً عربانی که در فارس سکونت
ورزیدند سین مهمله را به صاد بدل کردند چنانکه
سد را که بمعنی آواز بود صدا کردند و فوقانی
را بدال مهمله چنانکه زرتشت و زردشت و
توت و تود و تنبوره و دنبوره و برای
سهولت در تلفظ یک تحتانی معروف در میان
دو و ست داخل کردند مجموعه این (دویست)
شد این است حقیقت (دویست) بمعنی دو صد
که عرض شد و همین قسم ترکیب در (تیراست)
یا (تیرست) هم یافته می شود که ست میان مهمله
که حقیقتش بالا مذکور شد و تیر در لغات قدیم

فارسی نقرس از تین سنسکرت است برای عدد
سه که نون را به رای مهمله بدل کردند چنانکه تان
و تار و کتون و کتور و امثال آن و نیز دیدیم را اما
فارسیان قدیم تیرا بیای معروف می گفتند
چنانکه سنسکرت برای این تیرا بیای مجهول است و
متاخرین فارسی زبان همین تیرا را بحذف الف
آخر تیر کردند چنانکه بر بعضی چهارم لغوی تیر گذشت
پس معنی لفظی (تیرست) سه صد است و در
(تیراست) الف زائد. خان آرزو را ازین
حقیقت خبری نیست وانچه بر صحت (تیرست)
خامه فرسائی کرده است بعالم بیخبری است این
است حقیقت این لغت مرکب. فتامل اندرین
صورت (تیرست) اصل باشد و (تیراست)
بزیادت الف مزید علیه آن (اردو) تین سو

تیر افتادن استعمال یقول بهار لازم تیر
افگندن بر چیزی (صائب ے) نیست جز تیر
که بر ما خاکساران خورده است بر زمین تیر گیا

که از شصت قضا افتاده است (کمال اصفهانی
ے) لطفی کن و تیری دگر هم سوی دل انداز
کان تیر نخستین که زدی بر جگر افتاد (سالک
قزوینی ے) تا زان فره با تیر به بندی به نشانه
افتد همه جا تیر نگاهت دو کمانه (مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است. صاحب بحر این
را لازم تیر افتادن بمعنی مجازش هم گفته که می آید
(اردو) تیر لگنا. دیکهو تیر افگندن یه اس کے
تمام لازمی معنون پر شامل ہے۔

تیر افگندن مصدر اصطلاحی بقول برهان
و جامع و رشیدی (۱) کنایه از دعای بد کردن
و (۲) طعنه زدن. صاحب بحر بذکر هر دو معنی
بالا گوید که (تیر افتادن) لازم این است۔
(صائب ے) گر خضر تیری بتاریکی فگند از ره
مرو آنکه می بخشید عمر جاودان پیدا است
نیست (نظامی ے) تیر میفگن که هدف
رای تست مقرعه کم زن فرس پای تست

بهار (تیر افگندن بر چیزی) را ذکر کرده۔ صاحب
ناصری در ملحقات (تیر افگندن) را آورده۔
خان آرزو در ملحقات هم ذکر این هر دو معنی
کرده مؤلف عرض کند که (۳) بمعنی حقیقی
است و معنی اوّل و دوم مجازان مخفی مباد
که در اسناد بالا استعمال فگندن است غیبی
ندارد که مرادف افگندن باشد (اردو)
بددعا کرنا (۲) طعنه مارنا (۳) تیر مارنا۔

تیر امان دادن | مصدر اصطلاحی ۔
بهار گوید که سلاطین چون کسی را امان دهند
و خواهند که مزاحمتی از لشکریان باو نرسد
تیری که نام پادشاه بران نقش کرده باشند
از جعبه خاص باو دهند و این نشان امان باشد
صاحب انند نقل نگارش (مسیحی ره) چو
مژگانش بقتل عام شاه است ⁂ از ان تیر
امان کس را نداده است ⁂ (آصفی ره)
چشم ترا از لشکر مژگان شدم اسیر ⁂ تیری
بمن ز ترکش مژگان نشانه داد ⁂ او می فرماید که
چون خواهند که شهری را غارت کنند نشان حکم
تاراج تیر بسردار فوج دهند (آقا رهی شاپوری
ره) چشم او در ملک جانها حاکم فرمان رواست
⁂ قتل عام شهر را تیری ز مژگان می دهد ⁂ هم
او می فرماید که چون از کسی چیزی می طلبند برای
نشان تیر بفرستند (قدسی ره) گلش در تنگی
تیری دواند ⁂ که باج از لعل پیکانی ستاند ⁂
مؤلف عرض کند که حاطب اللیل ما از
موضوع خود خبر ندارد و هر چه پیشش می آید
می نگارد ما را درینجا از (تیر امان دادن)
کار است سند مسیحی از برای آن کافیست
و لبس و سند آصفی و آقا رهی برای (تیر سپردن)
است که می آید و سند قدسی برای (تیر دواندن)
که بجایش مذکور شود (اردو) تیر امان حوالے
کرنا۔ دینا۔

(الف) **تیر انداختن** | مصدر اصطلاحی

(ب) تیرانداز | صاحب بحر ذکر الف کرده
گوید که مرادف تیرافگندن است بهر سه معنیش
بهار همین را (تیر انداختن بر چیزی) نوشته
(شیخ شیراز ره) چو تیر انداختی بر روی دشمن
حذر کن کاندر آماجش نشستی ۞ هم او ذکر
ب کرده گوید که ترجمهٔ رامی است (ابوطالب
کلیم ره) خدنگ طعنه وایم سوی تیرانداز
برگردد ۞ کسی را قدر مشکن گر نخواهی کم بها
گردی ۞ مؤلف عرض کند که الف بمعنی
حقیقی و دیگر دو معانی مجازی است که حصر اکثرش
بر تیرافگندن گذشت و ب اسم فاعل ترکیبی
و مصدر او تیراندازیدن است نه تیر
انداختن آنان که انداز را امر حاضر
انداختن دانند غلط می کنند بلکه انداز امر حاضر
و انداز و مضارع اندازیدن است حیف
است که مصدر اندازیدن بجایش ترک
شد تکمیل معنی الف بر (تیر پیدا از ره) می شود
که می آید (اردو) (الف) دیکهو تیر افگندن
کے تینون معنے (ب) تیرانداز تیر چلانے والا

تیراه | لقول الجامع برهان بروزن بیراه (۱) پرنده
ایست سبز رنگ که پر او را در زره دوزی
بکار برند و او را سبزک هم گویند صاحب
مؤید بمطبوعه ذکر معنی بالا گوید که این جانور
بغایت سرخ و باموج بود و در نسخه های
قلمی رنگ آن بغایت سبز است مؤلف
عرض کند که صاحب محیط بر سبزک اشاره علیه
کند و علیه را ترک کرده صاحب برهان
بر سبزک می فرماید که پرنده ایست که او را تیهو
می گویند و مرغ سبز رنگ بسرخی آمیخته و
آماجی هم دارد که بعربی شقراق نامند صاحب
محیط بر شقراق گوید که بهندی تیهو و این از طیور
معروف گوشت آن گرم و خشک در اول
خوردن آن مولد کیموس ردی و مقوی [illegible]
(الخ) مؤلف عرض کند که بعضی از معاصرین

عجم گویند کہ محققین بالا در تعریف این تسامح کردہ اند فارسیان تیراہ (۲) مگس نما جانورکے را نامند کہ از مگس کلان تر باشد و در وقت پریدن آوازی مثل زنبور کنند کہ مشابہ آہ باشد و دفعتہً از بالا بزیر آید و از زیر بہ بالا رود ہمچون تیر و اکثر در چوب سوراخ کند و در ہندی آن را بھونرا گویند رنگش سیاہ مائل بہ سبزی و بعض از اقسام این پرہای زنگاری دارد کہ دستکاران آن را بکار زردوزی استعمال می کنند و در دکن آن را زیرنگی نام است و صاحب محیط از زیرنگی و بھونرہ ہر دو ساکت و متحقق نشد کہ در دیگر السنہ نام او چیست ہمین است تیراہ فارسی نگ اضافت تیر و آہ (اردو) (۱) ایک پرند جس کو بقول صاحب محیط ہندوستان میں بھونرا کہتے ہیں۔ مذکر۔ (۲) ایک زنبور مثل بھونرے کے ایک سبز رنگ کا زنبور جس کو دکن میں زیرنگی کہتے ہیں۔ جس کے سبز پرون کو زردوزی کے کام میں استعمال کرتے ہیں۔ مذکر۔

تیر باختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از سندش (تیر بازیدن) پیداست و بازیدن بمعنی بازی کردن و دیار کردن بجایش گذشت (ابوالمعانی رازی ؎) راست گوئی کہ بردہ عشق ہمین باز تیرہا کہ خروشندہ رود از براو عاشق وار ۞ ازین سند معنی تیر بازیدن بازی کردن با تیر پیداست و این را ہیچ تعلق با تیر باختن نیست بلکہ تیر بازیدن مصدر یست بمعنی حقیقی (اردو) ناقابل ترجمہ۔

تیر باران اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و اننداز تیر بارش۔ بمعنی تیرہای بسیار کہ از کمان سر داوہ باشند (میرزا رضی دانش ؎) تیر باران سیاہ فتنہ طوفان می کند ۞ از حصار گردش پیمانہ سپر بیرون مکن ۞ مؤلف عرض کند کہ

قلب اضافت باران تیر است و کثرت تیراندازی (اردو) تیرباران فارسی ترکیب ہے کہہ سکتے ہین (تیرون کی بارش) مؤنث۔

تیرباران سحر اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان و مؤید (۱) کنایہ از آہ سحرگاہی و (۲) بمعنی گریۂ سحر مؤلف عرض کند کہ معنی دوم مجاز معنی اوّل حیف است کہ سند استعمال پیش نشد قیاس می خواہد کہ کثرت آہ سحر باشد و کثرت گریہ اگر سند استعمال پیش می شد تصفیۂ این می کردیم (اردو) (۱) دیکھو آہ سحرگاہی (۲) صبح کا گریہ۔ مذکر۔

تیربارانی اصطلاح ظہوری استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر تیرباریدن کردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس یعنی کثرت تیراندازی (ﺳ۵) زکشت راحتم پژمردگی است ہا ز شستی تیربارانی تمناست ہا (اردو) تیراندازی کی کثرت مؤنث۔

تیربارش اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند مرادف تیرباران مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر تیرباریدن کہ می آید و مرادف تیربارانی (ارادت خان واضح ﺳ۵) در بیاب حال او کہ بحجر درگہ تو نیست ہا از تیربارش فلک اوراد گرد حصار ہا (اردو) تیرونکی بارش مؤنث۔

تیرباریدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ سندش متعلق از تیرباران است و تیرباران بجایش گذشت این مصدریست مستعمل و تیربارش و تیرباران و تیربارانی ہرسہ حاصل بالمصدر ہمین مصدر باشد۔ (اردو) تیر برسنا۔

تیربازوی چرخ اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان بمعنی عطارد مؤلف عرض کند کہ تیر چرخ بہمین معنی می آید و استعمالش با اضافہ لفظ بازو قابل نظر کہ از نظر ما نگذشت مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) عطارد۔ مذکر۔ ستارۂ معروف۔ دیکھو اختر جوزا

تیر بالا اصطلاح۔ بقول انند مرادف تیر قامت و بحوالۂ مظہر العجائب گوید کہ از اسمای محبوب است مؤلف عرض کند کہ باضافت معنی تیر بلند و کنایہ باشد از قامت محبوب و بدون اضافت کنایہ از محبوب خلاف قیاس نیست ولیکن استعمال این از نظر ما نگذشت و سعایتین عجم بر زبان ندارند (اردو) محبوب۔ مذکر

(الف) تیر بتاریک انداختن | مصدر اصطلاحی
(ب) تیر بتاریکدان انداختن

صاحب آصفی ذکر الف کردہ گوید کہ از قبیل مشت بتاریکی زدن و سندی کہ پیش کردہ ب راست (طغرای مشہدی ؎) شب خدنگ نالہ بر آسمان انداختم ٭ بی نشان تیری بہ آن تاریکدان انداختم ٭ مؤلف عرض کند کہ کم سوادی صاحب آصفی است کہ از سند ب الف را قائم کرد کہ خلاف زبان ہم می باشد بہار ذکر الف کردہ گوید کہ کنایہ از تصور بلا تصدیق است یعنی کار بیگمان و پندار کردن و از ہمین قبیل است - - - - - - - - - -

(ج) تیر بتاریکی افگندن | بقول بحر یعنی کار بیگمان کردن
(د) تیر بتاریکی انداختن
(ہ) تیر بتاریکی زدن | بہار ذکر ہر سہ

کردہ (ملا طاہر غنی ؎) کسی و دیدنیہا نمی یابد نشان از دشمنی ٭ آسمان تیری بتاریکی فگندست از شہاب ٭ (حکیم زلالی ؎) جواب آمد کہ عکست چشم زد شد ٭ زدی تیری بتاریکی کہ رد شد ٭ ما می گوئیم کہ از ب تا ہ ہر یکی مرادف یکدیگر است و کنایہ ایست موافق قیاس و معنی این قریب بکار بی فائدہ کردن کہ تیر در تاریکی زدن ہمین نتیجہ پیدا می کند کہ بر نشانہ نیاید (اردو) اندھیری مین تیر چلانا۔ دکن کا محاورہ ہے۔ آنکہ بند کرکے کام کرنا۔ بھی کہتے ہیں۔ اٹکل پہ کام کرنا بھی مستعمل ہے۔

تیر بر جگر آمدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این تیر آمدن کرده از معنی ساکت و سندش
از ظهیر فاریابی همان که بجایش گذشت مؤلف
عرض کند که رسیدن تیر بر هدف جگر بمعنی حقیقی
است و بس (اردو) تیر جگر پر لگنا۔

(الف) **تیر بر کشاد** استعمال۔ بقول بهار
و وارسته باضافهٔ تیر از کمان جسته (محمد قلی سلیم
در صفت اسپ ؎) بوقت پویه تیر بر کشاد است
که کند چون جمع خود را گردباد است مؤلف
عرض کند که باضافت توصیفی است و مخفف
تیر بر کشاده از مصدر ....

(ب) **تیر بر کشادن** بمعنی تیر زدن است
صاحب آصفی همین را بر کشودن نوشته و سندش
هم بتائید ماست (ازرقی هروی ؎) اگر
عدوی تو از شست بر کشاید تیر که بر رود بدر
ملک اندر زره کمان سوفار ۔ (اردو) الف
کمان سے چھوٹا ہوا۔ چلا ہوا تیر۔ ذکر (ب)
تیر چلانا۔

تیر بر کمان نهادن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بهار وانند مهیا کردن تیر برای انداختن
بر کسی (میر معزی ؎) بشرق و غرب اگر دشمنی
بود مثل که در عداوت تو تیر بر نهد بکمان
عجب مباشد اگر باز پس رود تیرش که کند گذر
ز سوفار تیر او پیکان مؤلف عرض کند که
آماده شدن برای تیراندازی است (اردو)
تیر چلانے پر آماده ہونا۔

تیر بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که از سندش مصدر (تیر بندیدن به نشانه) پیدا است
(سالک قزوینی ؎) تا زان مژه ها تیر به بندی
به نشانه افتد همه جا تیر نگاهت دو کمانه
مخفی مباد که بستن و بندیدن مرادف یکدیگر است
و معنی مصدر بیان کرده ما آماده شدن برای
تیراندازی است (اردو) تیراندازی پر آماده ہونا

تیر سنگ آمدن مصدر اصطلاحی. صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید که نومید و ناکام شدن و بی بهره ماندن است از آرزوی خود (سنه) تیری زدمش ز آه بدل کو آمد ز قضا بسنگ تیرم کو مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) ناکام ہونا. نا امید ہونا۔

تیر کبسی دادن مصدر اصطلاحی. صاحب بحر بذیل این نقل همان عبارت بہار کرده که بر تیرامان دادن گذشت و نقل اسنادش هم مؤلف عرض کند که ما خیال خود را همدرانجا ظاهر کرده ایم (اردو) دیکھو تیرامان دادن

تیر بند اصطلاح. بقول برہان و جامع و سروری و رشیدی و ناصری و وارسته و بہار بابای ابجد بر وزن رشخند کمری که از چند رشته پشم شتر بافته و ساخته باشند و آن را شاطران در بالای قطوره بر میان بر بندند و بر تسمه ران زنگیر و خلال دان و امثال آن بیاویزند و زنگہا را بدان بند کنند صاحب جہانگیری از مولانا کاتبی سند آورده (ے) بر تیر بند یک تو خورشید فی المثل یکرنگی است صد ہزار زمانه در رو چو زنگ یکان آرزو در سراج هم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که از قبیل کمربند است و تیربند از ین گفته باشند که زنگیرهم در ان می آویزند اسم فاعل ترکیبی است ۔ (اردو) وه کمربند جس کو اہل عجم پشم شتر سے بناتے ہیں اور سامان ضروری متعلق به کمر اس میں لٹکاتے ہیں. مذکر ۔

تیر بندوق و توپ اصطلاح. بقول آنند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ (۱) گلولهٔ بندوق و توپ را گویند می فرماید که بحث این در لفظ تیر گذشت مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و موافق قیاس بمعاصرین عجم (۲) آن گز آهنی یا چوبی را هم گویند که با نال بندوق در

جنبیت آن باشد تا باروت و گلوله را که در نال
بندوق اندازند و بوسیلهٔ آن سخت کنند و نیز
همین تیر در صفائی نال بندوق هم بکار می خورد
(اردو) ۱) بندوق کی گولی ٹھونسنے اور توپ
کا گولا۔ مذکر ۲) بندوق کا گز۔ مذکر۔

تیر لوبتہ اصطلاح۔ بقول بحری اضافت ہا
است کہ تیر اندازان باشد اخفش تیرہا بہ نشان
تیر صورت لوبتہ سازند و لوبتہ در اینجا مجاز
از درخت خرد است۔ بہار گوید کہ نشیند کہ
موحدہ و واو مجہول نوعی از صنائع کہ تیر اندازان
کامل بر آماج بہ تیر ہائی کہ از کمان افگنند یا شکل
گلہا و جانوران نقش کنند (طاہر وحید
ع) بی تو زخم ہر سوی گلشن خاتم را بلبش کرد
وہ ہمچو تیر لوبتہ شاخ گل دلم را ریش کرد۔ و
خان آرزو در چراغ ہدایت بند ہمین شعر
وحید می فرماید کہ تیر معروف و لوبتہ بہ بای موحدہ
و واو مجہول و ہای فوقانی مفتوح نوعی از تیر و بہ
نقل صراحتی کہ بہار کردہ از رسالۂ قدیمی نقل
آرزو (ع) سازد زمانہ لوبتہ تیر ملامتش
گر مرغ با بیضۂ فولادی رہد و ہم مولف
عرض کند کہ لغت زیر بحث با اضافت و بی
اضافت ہر دو صحیح است و با اضافت تیر کہ
از ان نقش لوبتہ شود (اردو) وہ تیر جس
سے فن تیر اندازی میں نشانہ پر منقش و نگار
کرتے ہیں یعنی کبھی چھوٹا سا درخت اور کبھی
جانوروں کی صورت قائم کرتے ہیں جس طرح
ایک کاغذ پر سوئی کے سوراخوں سے تصویر
بنائی جاتی ہے اسی طرح پے در پے تیر مار کر
اس کی نوک سے نشانہ پر تصویر قائم کی جاتی ہے
اور یہ فن تیر اندازی اور نشانہ بازی کا
انتہا سے کمال ہے۔

تیر بیندازند مقولہ۔ صاحب رہنما بحوالہ
سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ
گوید کہ یعنی گلولہ تفنگ بزنند مستعمل است

مؤلف عرض کند که ازینکه تیر بمعنی گلوله بجایش گذشت معاصرین عجم گویا استعمال مصدر (تیر انداختن) بمعنی گلوله زدن هم کرده اند که موافق قیاس است (اردو) گولی چلائین۔

(الف) **تیر پرتاب** اصطلاح۔ بقول بحر (۱) قسمی از تیر که بکار دور اندازی آید و بنشانه نرسد و آن را ....

(ب) **تیر پرتابی** نیز گویند و بمعنی (۲). تیر هوائی هم بهار ذکر کرده (سالک یزدی الف ۵) چه تیر است آنکه هرگز یک خدنگم بر نشان نامد * دعای دردمندان تیر پرتاب پنداری * (خواجه شیراز ۵) ببال و پر مرو از ره که تیر پرتابی * هوا گرفت زمانی ولی بخاک نشست * (طالب آملی ۵) کبوتر فلک از بیم تیر پرتابی * چو سایه آمد و بر خاک رهگذار افتاد * وارسته ذکر الف کرده مؤلف عرض کند که الف مرکب اضافی است و ب مرکب توصیفی لفظ پرتاب [illegible] بجایش گذشت و ما حقیقتش را بیان کرده ایم و مقصود از الف و ب تیری که بسختها [?] رود و ظاهر است که چون نشانه‌اش از نظر دور باشد و نظر تیرانداز در آنجا نرسد بر نشانه رسیدنش خارج از اختیار است و صفت دور اندازی بمشق و قوت حاصل می شود و تیراندازان چون در لشکر صف بندند که بسیار دور باشد تیر پرتاب اندازند و در صف‌ها کار کند اگرچه بکار نشانه نمی خورد (اردو) الف اور ب (۱) تیر پرتاب اور تیر پرتابی فارسی مین اس تیر کا نام ہے جو بہت دور جاتا ہے۔ مذکر (۲) ہوائی مؤنث۔ دیکھو تیر آتش بازی۔

تیر پرداختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی آماده به تیراندازی شدن است چنانکه از سندش پیداست (نظامی ۵)

سواران همه تیر پر واخته؛ گهی تیر وگه تیرکش
انداخته؛ (اردو) تیرافگنی مین مشغول رہنا
آمادۂ تیرافگنی ہونا۔

تیر پرکش اصطلاح۔ بقول بحر وبہار بضم بای
فارسی و فتح کاف تازی تیر تمام کشیده (میرزا
ہمت ابن عم ملک حمزه ہمت سه) چه گویم
پیش دل بی مهری رسوای آن گل را؛ نگاه
شوخ او پرکش زند تیر تغافل را؛ مؤلف
عرض کند که مرکب توصیفی است ازین که پرها
در آخر تیر می باشد صفت پرکش اشارهٔ این
می کند که تیرافگن آن را چنان در کمان کشید که
تا پرهایش رسید و از سند بالا مصدر (تیر پرکش
زدن) بمعنی بزور تمام ترکشیدن تیر پیداست
واستعمال مجرد تیر پرکش از نظر ما نگذشت و هردو
محققین بالا این را باستناد همین یک سند قایم
کرده اند (اردو) وه تیر جس کو تیرانداز نے کمان
مین اس طرح کھینچا ہو کہ کشش کی اور گنجایش باقی
نہ رہی ہو۔ مذکر۔

تیر پرگشاد اصطلاح۔ بقول بحر باضافت
بمعنی تیر از کمان جسته مؤلف عرض کند که
ظاہرا مخفف تیر پرگشاده همچون طائر پرگشاده
که در پرواز باشد و ازینکه در آخر تیر پرها هم
می باشد این کنایه ایست لطیف ولیکن دیگر محققین
زبان دان و اہل زبان ذکر این نکرده اند و استعمال
این از نظر ما نگذشت تشبیه جدید دانیم (اردو)
وه تیر جو کمان سے چل چکا ہو۔ مذکر۔

تیر پرکش زدن مصدر اصطلاحی بقول
بحر انداختن تیر تا بحدیکه معهود استادان این
فن است و ما فوق آن متصور نباشد مؤلف
عرض کند که ما اشارهٔ این بر (تیر پرکش) کرده ایم
و سند استعمال این هم همدرانجا مذکور (اردو)
تیر نہایت زور سے چلانا۔ اور انتہائی درجہ
کشش کا استعمال کرنا۔

تیر تابدار اصطلاح۔ بقول بحر تیر کج مؤلف

عرض کند که اگرچه دیگر محققین ذکر این نکرده اند ولیکن معاصرین عجم بزبان دارند قسمی از تیر است که راست نباشد بعض تیر اندازان گویند که چون تیراگفنان استاد تیر کج را بقاعدهٔ خود می زنند داخل مکانی بر نشانهٔ قیاسی فرود می آید بر دشمن مقابل که در قلعه باشد داخل فصیل (اردو) تیر نابدار۔ بقاعدهٔ فارسی اُس تیر کو کہہ سکتے ہیں جو کج ہو۔ اور یہ اقسام تیر سے ایک تیر ہے۔ مذکر۔

تیر تارکش اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار تیر دو تار چنگ را گویند که بر ان تار موها می باشند و بوسیلهٔ آن سارنگ را نوازند مؤلف گوید که این را گنر دو تارا و گز تارکش هم نامند و ازین که درین تیر در طولش تار ها باشد بدین اسم موسوم شد (اردو) سارنگی کا گز۔ مذکر۔

تیر تام اصطلاح۔ بقول بهار و بحر تیری که بر و پیکان او درست باشد۔ بهار صراحت فرمایند که مخفف تیر تمام است مؤلف عرض کند که بعضی تیر کامل که پیکان هم دارد و بی پیکان نباشد (نظامی سے) کمان را زهی بر زد از چرم خام ٭ بانگشت اندر آورد یک تیر تام ٭ (اردو) فارسیوں نے تیر تام اُس تیر کو کہا ہے جس پر پیکان لگا ہوا ہو۔ مذکر۔

تیر تتماج اصطلاح۔ بقول بحر و بهار و انند۔ بهردو فوقانی و بهم و جیم تازی تیری که خمیر نان به آن تنک سازند مؤلف عرض کند که تتماج بجای خود ش گذشت۔ مرکب اضافی است (اردو) خمیر کو مثل چپاتی کے پتلا کرنے کا تیر۔ مذکر۔

تیر تخش اصطلاح۔ بقول برهان و جامع و بحر تیر معلوم بفتح تای قرشت و سکون خای بی نقطه (۱) تیر هوائی = آتش بازی را گویند صاحب بحر صراحت فرمایند که بقول بعضی با

برا نام است که در جنگهای هند مرسوم است و
آن آهنی باشد مجوف که از باروت پر کرده آتش
بران زنند و جانب خصم بهوا اندازند (میرزا الٰهی
وحید سلف) تو گوئی چو شد تیر تخشش بلند * که گردد اسیر
این ریشه در خاک هند * (صائب سلف) گر
اشارت نیست با چین جبین هم قانعیم * تیر تخشی زان
کمان ابروان ما را بس است * بهار گوید که (۲)
نوعی از کمان که تیر از آن به تعبیه اندازند (ملا
عبدالله هاتفی سلف) ز بر سوده و اندر پیه پاره پاره تخش
چو باران سان که تیر از کمانهای تخش * هم او ذکر
معنی اول کند بحواله برهان. صاحبان ناصری و مؤید
بر معنی اول قانع و خان آرزو در سراج هم بر معنی
اول قناعت فرموده مؤلف عرض کند که بهار
از سند ملا هاتفی معنی دوم پیدا کرده و او ذکر کمان
تخش) بترکیب اضافی کرده که کمان تیر هوائی
با کمان تیر تخش فرقی دارد و بهار کمان را بدل
تخش دانسته نمیداند که اضافت مانع این خیال
است که در بدل و مبدل شده است نباشد
واگر بدون اضافت خوانیم وزن شعر درست
نمی شود. فتامل. باقی حال معنی دوم چیزی نیست
و محض پیدا کردهٔ بهار است بلا سند. مخفی مباد
که تخش بمعنی بالا هم بمعنی تیر آتشبازی بجایش
گذشت یعنی تیری که در آن باروت باشد و
صراحتش بر (تیر آتشبازی) کرده ایم و همان
است تیر هوائی بمعاصرین عجم گویند که همین است
معنی این (اردو) دیکھو تیر آتشبازی بذکر

تیر از ره شدن مصدر اصطلاحی بقول
بحر بمعنی گذاره شدن تیر مؤلف عرض کند
که بدون سند استعمال تسلیم نکنیم استعمال این از
نظر ما نگذشت و بر زبان معاصرین عجم هم نیست
و محققین زبان دان و اهل زبان هم ذکر این
نکردند معنی بیان کردهٔ بحر هم ناصاف. ما این
را چیزی ندانیم (اردو) ناقابل ترجمه.

تیر تظلم اصطلاح. بقول برهان و جامع

و رشیدی و بحر و بهار و جهانگیری و رهنمای سفر شاه قاچار هم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که

و گویند کنایه از آه مظلومان مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و موافق قیاس اگرچه سند استعمال پیش نشد ولیکن باعتماد صاحب جامع که محقق زبان فرس است و نیز بلحاظ معنی ترکیبی این را درست دانیم (اردو) مظلوموں کی آه - مؤنث -

تیر تفنگ | اصطلاح - بقول بهار و بحر عجمی گلولهٔ تفنگ (خان آرزو سند) جگیست نگاه تو از آتش فشان بندد جاه بشرار و تیر تفنگ است شعر قالی را صاحب رهنمای بحر السفر نامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر این کرده مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و از آنجا که گلولهٔ تفنگ هم شکل تیر است و می رود بدین اسم موسوم کردند که کنایه باشد (اردو) بندوق کی گولی - مؤنث -

تیر توپ | اصطلاح - صاحب آنند ذکر این با تیر بندوق کرده گوید که یعنی گلولهٔ توپ باشد صاحب رهنمای بحر السفر نامهٔ ناصرالدین شاه قاچار هم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و کنایه (اردو) توپ کا گولا - مذکر -

تیر تماج | اصطلاح - بقول ملحقات برهان تیری که خمیر نان را بدان تنک سازند مؤلف عرض کند که تماج بالکسر و یای معروف و جیم عربی چرم بود که آن را بطفان و ادیم نیز خوانند گویند که این لغت ترکی است و بهار هم و مؤید آن را بجیم فارسی آورده صاحب مؤید این مرکب را هم بجیم فارسی آخر نوشته تحقیقش بجای خودش بیاید یعنی در تیماج همین قدر کافی که مرکب اضافی است یعنی تیری که بوسیله آن خمیر را پهن کنند بشکل چرم و کاغذ (اردو) وہ تیر جس سے خمیر پھیلاتے ہیں جس سے انڈا پاپڑ بیلتے ہیں - مذکر -

تیر جهیدن | مصدر اصطلاحی - صاحب
تیر جهانیدن | آصفی ذکر هر دو کرده از معنی ساکت

مؤلف عرض کند که هر دو مرادف یکدیگر است
بمعنی روان شدن تیر از کمان (ظهوری ؎)
از کمانش نجسته تیر خطا ٭ قبضه از دست او
گرفته قضا ٭ (جمال اصفهانی ؎) نگارمن
ز بیم سینه همی پنهان بجهد ٭ که تیر وقت گشاد
از بر کمان بجهد ٭ (اردو) تیر کمان سے
چھوٹنا نکلنا۔

تیر چار پر | اصطلاح۔ بقول بهار نوعی از
تیر که چار پر دارد (ابوطالب کلیم ؎) جواب
نامه کلیم از ستمگری خواهد ٭ که مرغ نامه بر او ست
تیر چار پرش ٭ مؤلف عرض کند که تیر را چار
پر ازین بیش هم کرده اند که از پنج و شش هم تیر
روند آنچه بهار نوع خاص تیر را گفته که چار
پر دارد درست نیست (اردو) تیر۔ مذکر

تیر چرخ | اصطلاح۔ بقول برهان و بحر (۱)
کنایه از کوکب عطارد (۲) چیزی تیر شکل
مانند تیر هوائی که از آهن سازند و درون
آن را پر از باروت کرده آتش زنند و بجانب
دشمن سر دهند و آن در هندوستان متعارف
است و بهندی بان گویند صاحب جهانگیری
بمعنی دوم قائل (انوری ؎) منجنیق رسد
اندرون گشکنجیر ٭ نه تیر چرخ نه سامان بسر شدن
بیوق ٭ صاحب رشیدی بذکر معنی دوم
می فرماید که بقول بعضی (۳) چرخ کمان سخت
و تیر چرخ تیری که ازان کمان اندازند صاحب
بحر ذکر هر سه معنی کرده و صاحب ناصری معنی
دوم و سوم را آورده بهار بهر ثانیش (خیالی
گیلانی ؎) در دل خاره در روم چو شرار ٭
تیر چرخم که سخت کار گرم ٭ خان آرزو در
سراج همزبان ناصری مؤلف عرض کند که
تیر بمعنی عطارد و بجایش گذشت پس تیر چرخ مرکب
اضافیست و آنچه هندیان بان را بدین اسم
موصوف کرده اند مجاز است که آن هم به بلندی
رفته بر لشکر مقابل فرود می آید و معنی سوم

پیدا کردہ محققین بوسیلۂ ہمین یک سند گیلانی غنیست
است و ازان ہیچ خصوصیت معنی سوم پیدا
با عتبار ناصری کہ محقق زبان خود است این
معنی را ایجاد کردہ ایم (اردو) (۱) عطارد۔
دیکھو تیر کے چھٹے معنے (۲) دیکھو انبان اور لفظ
ترکش کے تیسرے معنے (۳) وہ تیر جو سخت
کمان سے نکلے۔ مذکر۔

تیر چرخ را کمان چرخ باید مثل۔ صاحبان
خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از
معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند
کہ فارسیان این مثل را بجائی زنند کہ چون کاری
بہ شخصی تفویض کنند کہ اہل او نباشد می گویند کہ آغا
این کار تو نیست؛ تیر چرخ را کمان چرخ باید
مقصود آنست کہ ہر کاری و مردی یعنی ہر کاری
را مردی کہ اہل آن کار است درست می کند
(اردو) ہر کارے و ہر مردے۔ یہ فارسی مثل
دکن میں مستعمل ہے۔ مقصد یہ ہے۔ ہر ایک کام
اس کے اہل سے اچھا ہوتا ہے اور نا اہل سے
بگڑ جاتا ہے۔

تیر چون تر شود کمان گردد مثل۔ صاحبان
خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از
معنی و محل استعمال ساکت اند مؤلف عرض
کند کہ فارسیان این مثل را بمذمت شخصی
گنہگاری زنند کہ چون دامنش از گناہ تر شود
راستی او باقی نماند (اردو) دکن میں بد
روش کی نسبت کہتے ہیں؛ بھیگی تیر کمان؛
یہ بعینہ اس فارسی مثل کا ترجمہ ہے یعنی تر دامن
میں راستی باقی نہیں رہتی۔

تیر چہارپر اصطلاح۔ بقول بحر عجم تیر چہار
پر کہ بجایش گذشت مؤلف عرض کند کہ اینجا
اصل است و آن مخفف این بحذف ہای ہوز
(اردو) دیکھو تیر چار پر۔

تیر چکی اصطلاح۔ بقول بہار تیری کہ خطا
کند (عرفی سے) از کمان ناجستہ رچشم تحیر کرد

جا ۔ معرفت کو تیر حکمی بر نشان انداختہ ۔ بی فرنگ
که تیر حکمی بیای تنکیر ہم محتمل است و ناجستہ بنا بر
مشہور بنون نفی است و اغلب که ناجستہ بہ
فوقانی باشد صاحب اسند نقل نگارش مؤلف
عرض کند که در جملہ نسخ ناجستہ بہ نون است
رشاعر گوید که معرفت تیر حکمی می اندازد که پیش از آنکه
از کمان بجہد بر نشانہ می رسد (اردو) حکمی تیر
یعنی وہ تیر جو نشانہ پر خطا نکرے ۔ مذکر ۔

تیر خاکی اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر نوعی از
تیر که پیکانش از استخوان باشد و از ہمہ تیرہا
دور تر رسد چنانکہ پیش تیر اندازان شہرت
دارد (میرزا طاہر وحید ؎) سینہ را آماجگاہ
دردناکی کردہ ایم ۔ از غبار دل نفس را تیر
خاکی کردہ ایم ۔ (میرزا محسن تاثیر ؎) خدنگ
مطلبت تاثیر دائم بر نشان آید ۔ اگر چون
تیر خاکی خاکساری در نظر داری ۔ صاحب
تحقیق الاصطلاحات ہم این را آوردہ گوید
ر این تیر باریک است که پیکانش خورد
می باشد و دور می رود (صائب ؎)
تیر خاکی را بود میدان جولان بیشتر ۔ خاکساران
محبت را عروج دیگر است ۔ (میر محمد افضل ثابت
؎) این تیر خاکی نگہ شرمگین خود ۔ می جوید از
از مزار شہیدان نشان ما ۔ مؤلف عرض
کند که مرکب توصیفی است یکی از معاصرین عجم
تصدیق تعریف بیان کردہ بحر و بہار می کند
(اردو) تیر خاکی فارسی مین اُس تیر کو کہتے
ہین جس کا پیکان ہڈی سے بناتے ہین بوجہ سبکی
بہت دور تک جاتا ہے ۔ مذکر ۔

تیر خانہ اصطلاح ۔ بقول اسند و غیاث چوبہای
سطبر است که از ان سقف خانہ سازند
مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است
و موافق قیاس (اردو) تیر ۔ مذکر جس کو مکانات
کے سقف مین استعمال کرتے ہین ۔

تیر خدنگ اصطلاح ۔ بقول بہار و اسند

معروف مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (اردو) تیر نگر۔

تیر خلیدن در دل استعمال۔ صاحب آصفی ذکر (تیر خلیدن) کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است کہ خلش تیر در دل است (شاپور طہرانی سہ) تیر او ہرگز نمی افتد بخاک از بہر آنکہ ٭ در دل من می خلد گر بر زمین می افگند ٭ (اردو) تیر کا سینے میں کھٹکنا۔

تیر خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ از سندش مصدر تیر خواہیدن پیدا است چنانکہ ہر دو مرادف یکدیگر است و بجاے خودش می آید و بمعنی حقیقی است (کاتبی نیشاپوری سہ) دل من تیر تو خواہد نخواہد در شب ہجر ٭ ہمچو آن تشنہ کہ خواہد بدعا باران را ٭ (اردو) تیر چاہنا۔

تیر خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر بنفسہ کنایہ از خستہ شدن بزخم تیر (لا ادری سہ) مرا کشتی مثاب آن گوشہ ابرو بعیاری ٭ کمان بر من بکش جانان کہ تیری خوردہ ام کاری ٭ (تاثیر اصفہانی سہ) کیست کز غمزہ تو تیر نہانی نخورد ٭ وصف مژگان کہ کیست کہ ز سہم الغیب است ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) نشانہ تیر بننا۔

تیر خوردن بر چپیری مصدر اصطلاحی بقول بہار بذیل تیر خوردن کنایہ از رسیدن تیر بر چپیری (ابوطالب کلیم سہ) تیر مراد من بہدف بر نمی خورد ٭ در خانہ کمان بہم گر نشانہ ٭ (درویش والہ ہروی سہ) دامان چرخ راہ ستمدیدگان بدست ٭ کس را نخوردہ تیر دعا بر نشان ہنوز ٭ صاحب بحر بذکر معنی بالا گوید کہ تیر نشاندن بر چپیری و در چپیری متعدی این است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تیر لگنا۔

تیر دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر تیران دادن بذیل این کرده که بجایش گذشت مؤلف عرض کند که این بمعنی حقیقی است یعنی سپردن تیر (شاپور طهرانی سه) چشم او در ملک جانها حاکم فرمان رواست ‖ قتل عالم شهر را تیری ز مژگان می دهد ‖ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر دمیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تیر دینا ۔ تیر عطا کرنا ۔

تیر داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است و از سندش استعمال مصدر واریدن پیداست که مرادف داشتن است و ذکرش هر دو بجایش می آید (صائب سه) کمان نرم تیر سخت را در چاشنی دارد ‖ مشو زنهار ایمن از فریب چشم بیمارش ‖ (اردو) تیر رکھنا

تیر دان اصطلاح ۔ بقول بهار و بحر و وارستہ قندیل و ترکش (ملا طغرا سه) قندیل با چو مهر پر از تیر شد ولی ‖ تیری برون نمی رود از تیر دان ما ‖ مؤلف عرض کند که از قبیل قلمدان و امثال آن موافق قیاس است (اردو) تیردان ۔ بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں ۔ دیکھو ترکش ۔

تیر در آمدن به بصر استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر (تیر در افتادن) کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سندش (تیر در آمدن به بصر) پیداست (کمال اصفهانی سه) تیغ چون و سوسهٔ عشق درافتد بدماغ ‖ تیر چون شعشعهٔ نور درآید به بصر ‖ مخفی مباد که درین شعر مصدر (به بصر درآمدن) قابل بیان است تیر و چیز دیگر را با این مرکب کرده مصدری قرار دادن ضرورت ندارد ۔ صاحب آصفی از غور کار نگرفت که (تیر درافتادن) را قائم کرده بذیل آن شعر مذکور را نقل کرد که از آن استعمال (تیغ درافتادن) پیداست و البنه این (تیر درافتادن) را محاوره زبان ندانیم ازینکه

افتادن و درافتادن مخصوص به ضرب تیغ است مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر آمیدن پیداست که بجایش گذشت (اردو) تیر نظر آنا۔

تیر در تاریکی افگندن
مصدر اصطلاحی

صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر این کرده گوید که کنایه به تخمین و گمان کردن است و سند که ایش کرده متعلق به (تیر به تاریکی افگندن) است و آن بجای خودش گذشت مؤلف عرض کند که ما استعمال این را به صله در غیر صحیح ندانیم۔ لیکن آن فصیح تر است (اردو) دیکھو تیر بتاریکی افگندن۔

تیر در چاشنی داشتن
مصدر اصطلاحی

بهار ذکر این کرده از معنی ساکت و صاحب اننده نقل نگارش مؤلف عرض کند که در امتحان داشتن است (میرزا صائب ؎) کمان نرم تیر سخت را در چاشنی دارد ، ز شور نهانالمین از فریب چشم بیمارش که مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست که بجایش می آید (اردو) زیر امتحان رکھنا۔

تیر در کمان داشتن
مصدر اصطلاحی

ظهوری استعمال این بمعنی آماده تیر افگنی شدن کرده مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (؎) بیا ای عشق لختی بهر من می کن سپید جان را که حسن از ابروی او تیر شوخی در کمان دارد که مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست که بجایش می آید (اردو) آماده تیر افگنی ہونا۔ تیر کمان میں رکھنا۔

(۱) تیر در کمان راندن
(۲) تیر در کمان نشستن
(۳) تیر در کمان نشیدن
(۴) تیر در کمان گرفتن
(۵) تیر در کمان نهادن

مصادر اصطلاحی بقول بهار و دیگر واننده کنایه از مهیا کردن تیر برای انداختن بر کسی مؤلف عرض کند که آماده تیر اندازی شدن حاصل این و تعریف

خوشی (حکیم ازرقی ۵) مخالف تو اگر تیر در
کمان راند ٭ چو خار پشت سر اندر کشد به تیر نهال
٭ (حسین ثنائی ۵) از نه سپهر سپهر بگذشت ٭
هر تیر که در کمان شکستم ٭ (اوحد الدین انوری
۵) گشاد طرّهٔ او بر کمین جان‌ها دست ٭ کشید
غمزهٔ او در کمان ابرو تیر ٭ (بدر چاچی ۵)
ز راه پر از ستاره شد خنجر او چو برق زد ٭ خود
قمر دو پاره شد سهم چو در کمان گرفت ٭ (صائب
۵) نظر به عاقبت حرف کن زبان بگشای ٭
نشان ندیده منه تیر در کمان زنهار ٭ (اردو)
(۱) تا (۵) تیر کمان میں قائم کرنا۔ آمادہ تیر
افگنی ہونا۔

تیر دستی | اصطلاح۔ بقول بحر و انند کنایہ
از عصا۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
و موافق قیاس اگرچہ سند استعمال پیش نہ شد
ولیکن معاصرین عجم ہم زبان وارند (اردو)
عصا۔ مذکر۔

تیر دواندن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف
عرض کند کہ بمعنی تیر انداختن است (قدسی
۵) گلشن در غنچگی تیری دواند ٭ کو کہ باج
از لعل پیکانی ستاند ٭ سند این بہ (تیر انداختن)
ہم گذشت (اردو) تیر چلانا۔

تیر دوختن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف
عرض کند کہ از سند پیش دوختن تیر پیدا نیست بلکہ
بمعنی قائم کردن و رسانیدن تیر پیدا است تحقیق
ہند نزد او بمعنی شعر خیال نکرد (کمال اصفہانی
۵) جز تیر ندوخت بر دل و جان ٭ این چرخ
کہ خانہ کمانیست ٭ و محاورۂ زبان اجازت
این می دہد کہ (دوختن تیر چیزی را) قائم کنیم
بمعنی حقیقی چنانکہ ٭ تیر نگاہ او زخم جگر ما را از
رشتۂ نظر دوخت ٭ (اردو) تیر کا سینا۔

تیر دوگمانه | اصطلاح۔ بقول بہار و وارستہ

تیری که چون گشاد یابد و بجائی رسد از انجا جسته بجای دیگر خورد و بعضی گویند تیرکاری‌ها (سالک قزوینی ــه) تا زان فتر با تیره سپاری به نشانه‌ها افتد همه جا تیر نگاهت دوکانه‌ها (سعید حکیم ــه) از شوخی ابروان فتّان‌ها تیر دوکانه خورده بر جان‌ها خان آرزو در چراغ هدایت گوید که تیر خطا است (واعظی ــه) که دم دل و جان هر دو نشانش که مبادا ها تیری شود از ابروی شوخش دوکانه‌ها صاحب بحر می فرماید که معنی این نزد خان آرزو تیر خطا است و بازگو قول وارسته می طرازد که آن را تیر خطا گفتن خطا است مؤلف عرض کند که خان آرزو معنی بیان کرده خود از شعر واعظی پیدا کرده و بفهمیدن معنی شعر سکندری خورد فارسیان تیری را دوکانه خوانند که کمان دو ته دارد و ظاهر است که از دوتائی کمان تیر در تمام مرتبه عشق نشانه می رسد و دور تر می رود که قوت کمان است دارد و از هر سه اسناد که بالا مذکور شد همین معنی پیدا می شود و موافق قیاس هم ملا واعظی گوید که دل و جان هر دو بایدش او کرده ایم ــه باد و تیر او از ابروانش دوکانه نشود و بر هدف نرسد ظاهر است که لطف در همین معنی است نه در تیر خطا . فتأمل . تسامح خان آرزو است که از تیر دوکانه معنی تیر خطا پیدا کرده و تعریف بیان کرده بهار و وارسته هم خلاف حقیقت است معاصرین عجم با ما اتفاق دارند و بر تعریفش تشکیک کنند و از تیر دوکانه (تیرکاری) خیال کردن البته درست است چرا که چون قوت دو کمان دارد چرا کاری نشود و آنچه صاحب بحر معنی خان آرزو را خطا و نسبت وارسته اتفاق می کند خطای اوست که تعریف بیان کرده بهار و وارسته غور نکرده و با کلیه‌ها نسبت با کمان مرکب و تیر دوکانه تیری است که بقوت دو کمان بر نشانه میرسد و دور تر می رود

وکاری است (اردو) تیر و کمان ترکیب فارسی اُس تیر کو کہہ سکتے ہیں جو ڈہری کمان سے چلتا ہے اور بہت دور تک جاتا ہے اور نہایت قوت سے نشانہ پر لگتا ہے۔ مذکر

تیر راندن | استعمال۔ صاحب آنند این را قائم کردہ بذیل آن می نگارد کہ (تیر در کمان راندن) یعنی مہیا کردن تیر برای انداختن بر کسی است۔ (ازرقی ہروی سہ) مخالف تو اگر تیر در کمان راند چو خار پشت سر اندر کشد بہ تیر [illegible] مؤلف عرض کند کہ معنی این تیر در کمان نہادن است و آمادہ شدن برای تیر افگنی (اردو) تیر کمان میں رکھنا۔ تیر چلانے پر آمادہ ہونا۔

(الف) تیر رس | استعمال۔ صاحب غیاثی
(ب) تیر رسیدن | بر الف گوید کہ جائی را نامند کہ یک تیر پرتاب یا یک گلولۂ توپ و تفنگ بدان برسد و آن را یک آماجِ تیر گویند مؤلف عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی است یعنی ہدف تیر و تفنگ و توپ۔ صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت ما عرض می کنیم کہ بمعنی حقیقی است یعنی رسیدن تیر بہ ہدف (جمال اصفہانی سہ) [illegible] (اردو) الف نشانۂ تیر یا بندوق یا توپ مذکر۔ (ب) تیر پہنچنا۔

تیر رفتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی روان شدن تیر از کمانش (اسدی طوسی سہ) [illegible] مصدر رسیدن پیداست کہ مرادف رفتن است و بجایش می آید چنین نباشد کہ ہر دو یکی است (اردو) تیر چلنا۔

تیر روی ترکش اصطلاح۔ بقول بہار و
بحر و چراغ ہدایت تیر چیدہ و منتخب کہ بیرون
ترکش جائی ساختہ در آن نگاہ دارند (صائب
ؔ) اگر شب را نداری زندہ صائب چہ حاصل
کہ من باری بہ فلک را تیر روی ترکش از آہ سحرہا
را (محمد قلی سلیم ؔ) نگہ را غمزہ بیرون از صف
مژگان نمی آرد بہ ہر صیدی نینداز ند تیر روی
ترکش را (حکیم زلالی ؔ) ابرش رہزن
ابرو وش سرکش بہ ہمہ مژگانش تیر روی ترکش
مؤلف عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم
درست گوید کہ در تیرہا اقسام است بلحاظ
دور روی و نہ ہرناکی۔ تیر اندازان تیرہای
منتخب را کہ بسیار دور رود یا بخصوصیت زہر
آلود باشد در ترکش بطرزی می نہند کہ از دیگر
تیرہا بلند می باشد و برای این قسم تیرہا در ترکش
جای بلند ساختہ می شود و از ہمین علامت بلندی
اوراں بوقت ضرورت از ترکش منتخب کنند و
ہمین را تیر روی ترکش نامند آنکہ مقامش را
بیرون ترکش نوشتہ اند مشاہدہ حقیقت نکردہ اند
(اردو) تیر روی ترکش۔ فارسیوں نے اُس
منتخب تیر کو کہا ہے جو ترکش میں اور تیروں سے
بلند رہتا ہے جس کی بلندی کی وجہ سے اُس کی
خصوصیت سے تیر انداز واقف ہوتے ہیں
اور بوقت ضرورت اُسی سے کام لیتے ہیں۔ مذکر

(الف) تیر ریختن | مصادر اصطلاحی۔
(ب) تیر ریزیدن | بہار ذکر (تیر ریختن
بر چیزی) کردہ از معنی ساکت و گوید کہ مرادف
تیر زدن بر چیزی است (میرزا طاہر وحید الف
ؔ) گر چنین زان طرہ ہا تیر جفا خواہی ریخت از
از رخ آئینہ با زنگ صفا خواہی ریخت بہ صاحب
بحر (تیر ریختن) می فرماید کہ تیر اندازی کردن و
این لازم و متعدی ہر دو آمدہ۔ خان آرزو
در چراغ ہدایت بر تیر اندازی قانع۔ **مؤلف**
عرض کند کہ ب مرادف الف است و معنی

بیان کردہ خان آرزو و حاصل بالمصدر تیر انداز یدن و انداختن است باتفاق ما ایم با صاحب بحر (صائب ؎) سلامت خواہی از چشم بدان سر در گریبان کش کہ از گردن فرازی بہدف تا تیری بپرد ۞ (اردو) تیر چلنا۔ تیر چلانا۔

تیر زدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب بحر گوید کہ مرادف تیر ریختن است بمعنی متعدّی کہ گذشت و بہار بہ (تیر زدن بر چیزی) از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ صراحت کامل ہمہ درانجا کردہ ایم (کاتبی نیشاپوری ؎) کاش سیرم چو زنی تیر سن بیجان را ۞ کز تن مردہ نیارند برون پیکان را ۞ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بمصدر زدن است عیبی ندارد کہ مرادف زدن باشد کہ بجایش می آید و سند این از حافظ شیرازی داریم (؎) تیری کہ زدی بر دلم از غمزہ خطا رفت ۞ تا باز چہ اندیشہ کند رائی صوابت ۞ (اردو) تیر مارنا۔

تیر زدہ شدن بہ چیزی مصدر اصطلاحی بقول بہار و بحر و انند کنایہ از رسیدن تیر بہ چیزی (میرزا طاہر وحید ؎) بہ ہدف تیر نگاہ راست بینش زدہ شد ۞ ہر کہ بر آئینۂ تمثال خود والہ نہ شد ۞ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تیر نشانہ پر پہنچنا۔ تیر نشانہ پر لگنا۔

تیر ساز استعمال۔ بقول بہار باضافت (۱) بمعنی مضراب و زخمہ (محسن تاثیر در تعریف مطرب ؎) چو تیر ساز خود و ز دلنشینی ۞ ید طولاش در سحر آفرینی ۞ و (۲) بدون اضافت بمعنی تیرگر۔ (ملا طغرا ؎) چو کند تا صفحی بپیدا ز تیر ساز ۞ کند در زدن ہیچ رمحش درازی صاحب بحر بہ معنی اوّل قانع مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل مرکب اضافی است و بمعنی دوم اسم فاعل ترکیبی (اردو) (۱) وہ تیر جس کے

طول میں تار رہتے ہیں جس سے سارنگی بجاتے ہیں۔ مذکر (۲) تیر بنانے والا۔

تیر سبک زخمہ اصطلاح۔ بقول بحر و انند و غیاث بمعنی تیری کہ خطا نکند مؤلف عرض کند کہ صاحب غیاث گوید کہ مراد تیر شکر زخمہ است مشتاق سند استعمال باشیم کہ استعمال این از نظر ما نگذشت و معاصرین عجم بر زبان ندارند و معنی لفظی این با معنی اصطلاحی خویش تعلقی ندارد (اردو) وہ تیر جو خطا نہ کرے بلکہ ٹھیک نشانہ پر لگے۔ مذکر۔

تیر سحر اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و دیگر (۱) کنایہ از روشنی صبح کاذب و (۲) آن آہ سحری را گویند کہ از روی سوز و درد باشد و (۳) دعای بد ہم صاحب رشیدی بر معنی اول و دوم قانع۔ بہار بر معنی دوم و سوم خان آرزو در سراج بذکر ہر سہ معنی بالا می فرماید کہ معنی اول بسیار بعید است و معنی دوم اصح مؤلف عرض کند کہ انحصار معانی برای محقق ہند نژاد لیست کہ از قرب و بعد کار می گیرد صاحب جامع محقق زبان خود است و بانش سندی را ماند چون ہمزبان فارسیان ہر سہ معنی بالا مستعمل است محل چون و چرا نیست (اردو) (۱) صبح کاذب۔ مؤنث (۲) آہ سحر۔ مؤنث (۳) بد دعا۔ مؤنث۔

تیر سرگذار اصطلاح۔ بقول بحر مرادف (تیر کاکل ربا) کہ می آید مؤلف عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین از این لغت ساکت اند و صراحت کاکل بر (تیر کاکل ربا) می آید (اردو) دیکھو تیر کاکل ربا۔

تیر سقف استعمال۔ بقول انند ہمان تیر خانہ کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی و مرکب اضافی است و موافق قیاس (اردو) دیکھو تیر خانہ۔ مذکر۔

تیر شکر زخمہ اصطلاح۔ بقول بہار و بحر تیری کہ ہر جا نشانہ بصواب رسد و خطا نکند۔ (ابو البرکات منیر ؎) ہمی رفت ہر باد چون

نفس مضطرب ؎ ز تیر شکر زخمه جانهای شیرین آمد ؎
مؤلف عرض کند که ما از تعریف بالا اتفاق نداریم
محققین صاحب زبان تصدیق این نمی کنند ۔ معنی
حقیقی این تیری که زخم او گوارای فگار و مجروح باشد
و از هیچ اشاره لفظی تیر بی خطا پیدا نیست و بخیال
ما معنی اصطلاحی این تیر معشوق و نگاه معشوق باشد
قابل (اردو) تیر بے خطا اور ہماری رائے
کے لحاظ سے تیر گوارا معشوق کی نگاه کا معشوق کا تیر نگاه

تیر شکستن در جگری استعمال ۔ بقول بہار
حقیقت است (طالب آملی ؎) تا کی ز بیم خوئی تو
وز دم نگاه را ؎ در سینه نفس شکنم تیر آه را ؎ ۔
مؤلف عرض کند که از سند بالا (تیر آه در سینه
نفس شکستن) بمعنی ضبط آه کردن پیدا است
و (تیر شکستن در جگری) بمعنی تیر کاری زدن
است چنانکه در زخم شکنند مخفی مباد که از
سند بالا استعمال مصدر شکنیدن پیدا است
که بجایش می آید (اردو) تیر کاری مارنا۔

تیر شکستن در کمان مصدر اصطلاحی ۔
صاحب آصفی گوید که مهیا کردن تیر است برای
انداختن بر کسی (ثنائی مشهدی ؎) از نه سپهر
بگذشت ؎ هر تیر که در کمان شکستم ؎ مؤلف
عرض کند که از کمان راندن تیر باشد (اردو)
تیر مارنا ۔ تیر چلانا۔

تیر طلبیدن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی تیر خواستن است (کاتبی نیشاپوری
؎) تیری زد و چشمت طلبید این دل گستاخ
؎ فرما که بخندانود در گذرانند ؎ (اردو)
تیر چاہنا۔

تیر گکندن استعمال ۔ بقول صاحب جهانگیری
در ملحقات همان تیر افگندن است که گذشت
مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی زدن تیر است
(اردو) دیکھو تیر افگندن ۔

تیر فلک اصطلاح ۔ بقول هجر و ملحقات

برہان بمعنی عطارد۔ تیر چرخ ہم بہمین معنی گذشت
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است۔
(اردو) دیکھو تیر چرخ۔

تیر قامت اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
مظہر العجائب مرادف تیر بالا کہ معشوق را گویند
مؤلف عرض کند کہ بدون اضافت اسم فاعل
ترکیبی است (اردو) معشوق۔ مذکر۔

تیر قرعہ اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان
و سجر و بہار و انند و تیر است کہ بدان فال گیرند
مؤلف عرض کند کہ ظاہر مرکب اضافی است
و حیف است کہ صراحت مزید این تفاول نشد کسی
از معاصرین عجم گوید کہ شیعیان چون خواہند کہ کاری
کنند از برای تفاول تیر بر نشانہ دور می زنند
اگر بر ہدف نشیند تفاول خیر کنند و اگر خطا کند
از خیال خود باز آیند بخت و وقت را سازگار
ندانند و بعض از معاصرین عجم بر خلافش گویند
کہ آن پارہ ہای ذرا از عاج را کہ بدان قرعہ زنند
در فارسی زبان تیر قرعہ نام است و بس۔
(اردو) وہ تیر جس سے فال لیتے ہیں۔ مذکر۔
قرعہ کعبتین۔ پانسا۔ پاسا۔ مذکر۔ دیکھو سجل۔

تیرک بقول برہان خان آرزو و در سراج اللغات
بر وزن زیرک (۱) تصغیر تیر است و (۲) آبلہ ہا
کہ در دیگ آب جوشان بسبب پختہ شدن گوشت
در میان روغن جوشان بہم میرسد و (۳) بخاری
کہ از پارہ شدن آبلہ شلہ و حلیم و ہریسہ و مانند
آن می جہد و (۴) بمعنی جستن درد و وجع در
اعضا ہم صاحب جامع بمعنی دوم و چہارم قانع
صاحب رشیدی بمعنی چہارم قناعت فرمودہ
صاحب سروری بذکر معنی اول و چہارم می فرماید
کہ بمعنی خاص نیز آمدہ کہ گویا تیری در عضو دردناک می خلد
(یوسفی طبیب ؎) چون سنگ درون گردہ
گردد بدرک دکو ز درد ورزنا گردد چون ناوک تیرک
صورت و باید کہ با اشتا خورد صاحب آن ہم خاکستر
پوست آلک دہ آب خنک و صاحب ناصری بمعنی

چہارم را ذکر کرد مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل
حقیقی است و بدیگر معانی مجاز (اردو) (۱) چھوٹا
تیر۔ مذکر (۲) وہ بلبلا جو دیگ گرم میں پانی پڑنے کا
ہو۔ مذکر (۳) وہ بخار گرم جو دیگ سے بلند ہو
مذکر (۴) ٹیس۔ بقول آصفیہ ہندی۔ مؤنث
درد، چبک۔ دکن میں تڑک بھی کہتے ہیں۔

تیر کاکل ربا | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و
وارستہ تیری کہ موی کاکل را از سر رباید و شخص
خبر نشود و این کمال مبالغہ است در تیر اندازی
و آن را تیر سر گذار ہم گویند (طالب آملی ۵)
گمکرد سرت موی سودا رباید ؛ کی تیر کاکل ربا کی
طلب کن ؛ (محمد سعید اشرف ۵) ناوک گرشتہ
مژگانت رسا افتادہ است ؛ تیر آن ابرو کمان
کاکل ربا افتادہ است ؛ (علی خراسانی ۵)
چون کمان قامتم در زہ شود از فرق چرخ ؛ تیر آہم
بگذرد و ہم بجو ہم کاکل ربا ؛ خان آرزو در چراغ
ہدایت گوید کہ تیری کہ از سر انگشتان بگذرد و بر سر
ہدف رسد مؤلف عرض کند کہ تعریف محققین
اوّل الذکر واضح تر است مرکب توصیفی است
(اردو) وہ تیر جو کاکل چھید دے
اور صاحب کاکل کو خبر نہ ہو۔ مذکر۔

تیر کاکل | اصطلاح۔ بقول بحر بحوالہ سراج کنایہ
از ماہ مؤلف عرض کند کہ ما در سراج اللغات
این را نیافتیم مشتاق سند استعمال می باشیم کہ
از نظر ما نگذشت (اردو) چاند۔ مذکر۔

تیرگان | اصطلاح۔ بقول جہانگیری روز تیر
از ماہ تیر را گویند و شرح آن در ذیل لغت تیر
مذکور۔ صاحب سروری صراحت مزید کند کہ روز
تیر و ہم از ماہ تیر صاحب ناصری این را بہ کاف
فارسی آوردہ می فرماید کہ گاف تیرگان مانند مہرگان
پارسی است مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این
سزاوار تیر است و پیوست تیر ہم و از آنکہ وجہ
التسمیہ این با واقعہ تیر زنی تعلق دارد کہ صراحت
آن بہ تیر گذشت فارسیان بدین اسم مرکب

روسوش کردند (اردو) دیکھو تیر کے چوٹ سہنے

تیر کردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی قرار دادن تیر باشد (وحید قزوینی سه) سینه را آماج گاه دردناکی کرده ایم ٭ از غبار دل نفس را تیر خاکی کرده ایم ٭ (اردو) تیر ہدف قرار دینا -

تیرک زدن مصدر اصطلاحی - بقول آنند[راج] جاری شدن خون از زخم تیر (ملا طغری در تیمور نامه سه) زخمی که تیرک زد از فرقگاه ٭ یلان را برافراخت پر کلاه ٭ (وحشی سه) همه روی هوا را تیره خونی فروگیرد ٭ ز بس گه تیغ شیران را زند خون تیرک از شریان ٭ مؤلف عرض کند که محاورهٔ زبان است اگرچه صاحبان زبانها ازین ساکت اند ولیکن باعتبار اسناد بالا بر سبیل مجاز این معنی را درست دانیم معاصرین عجم سر زبان ندارند مخفی مباد که مجرد (تیرک زدن) بمعنی جاری شدن است و خون را بمعنی داخل کردن همدران حالت درست باشد که در اصطلاح هم خون را جا دهیم یعنی (تیرک زدن خون) ازینجاست که صاحب بحر (تیرک زدن خون) را قائم کرده تحکم را پیشه (تیرک زدن خون) آورده مخفی مباد که از سند وحشی استعمال مصدر زدن پیدا است که بجائیش می آید و آن مرادف زدن است (اردو) جاری ہونا (خون کا)

(الف) تیرک زدن خون | **(ب) تیرک زدن زخم** مصادر اصطلاحی صاحب بحر الف را بمعنی جاری شدن خون از زخم تیر گفته و بهار ب را بمعنی (۱) جاری شدن خون از شگاف زخم گفته و (۲) داغ کردن آورده همان هر دو سند را نقل کرده که از ملا طغری و ملا وحشی بر تیرک زدن مذکور شد (ظهوری سه) تیغ کرد و چو در میان نبرد ٭ خون زند تیرک از سنان سخن ٭ مؤلف عرض کند که از اسناد

بالا تخصیص زخم تیر نباشد اگرچه ترکیب اصطلاح
که دران لفظ تیر که است تقاضای تخصیص می کند
چنانکه صاحب بحر گفته ولیکن بسبیل مجاز استعمال
این بمعنی عام یافته می شود و وجه عجب که بهارش
قائم کرده از اسناد پیداست یعنی دوم پیدا نکرده
بهار را از اینها نه عشره ست ما تیم و از بهر سه اسنادش
مذکوره بالا این معنی پیدا نیست و خلاف قیاس
هم مخفی مباد که از سند ظهوری استعمال مصدر
زدن پیداست که مرادف زدن است و بجای
می آید (اردو) ۲ الف خون زخم سے جاری
ہونا ب ناقابل ترجمہ -

تیرکش اصطلاح - بقول برهان بروزن سیم وش
(۱) تیردان را گویند و ترکش مخفف آن است -
بهار گوید که (۲) سوراخی باشد که شاه تیر در
دیوار قصر دران گذارند (میر خسرو ـــ) قصر
ترا برج کمان تیرکش و شیشه آن ز فلک شیشه و
و صاحب بحر گوید که معنی اول نسبت معنی دوم و سوم
که (۳) سوراخی که در دیوار قلعه و قصر ملوک برای
انداختن تیر و بندوق بجانب دشمن سازند
صاحبان جامع و سراج بر معنی اول قانع و
متفق با برهان مؤلف عرض کند که صاحبان
بحر و بهار هر دو معنی دوم و سوم را محل قدر تحقیق هم
از شعر میر خسرو پیدا کرده اند معنی سوم پیدا کرده
بحر من وجه خوبی دارد و معنی دوم پیدا کرده
بهار لغو می نماید و حق آنست که این هر دو معنی
نه از سند میر خسرو پیداست و نه تیرکش تقاضای
این معنی است و شاعر در مصرع اولش تیرکش
را بمعنی اول آورده و بلحاظ برج کمان مناسبتی
هم دارد و مقصود همین است در برج کمان قصر تو
تیرهای بسیار است چنانکه در ترکش و ازین که
تیرهای سقف مکان بالای کمان می آید لطف خاص
پیدا کرده پس معنی دوم و سوم هر دو برای این
لغت مرکب بی تعلق داتیم صاحب بحر استاد ما
در سخن بود خدا ایش بیامرزد اگر زنده می بود

می پرسیدیم از تو که تیرکش را درین شعر سوراخ دیوار
قرار دادن چگونه پیدا کرد و او داد معنی پیدا کردهٔ
خامی داو (اردو) دیکھو ترکش جو مخفف ہے
اسی تیرکش کا۔

تیرگشادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
و بحر بمعنی تیراندازی کردن **مؤلف** عرض کند که
موافق قیاس است (خواجهٔ شیراز ے) بگشای
تیر مژگان و بریز خون حافظ ٭ که چنان کشندهٔ
را نکند کس انتقامی ٭ (واصف بخاری ے)
اگر گشندگان و گشاد تیر خدنگ ٭ عجب مدار که
پہلوی کفر را بدرند ٭ (اردو) تیر چلانا۔

تیرکشتی اصطلاح۔ بقول بحر (۱) چوبیکه بدان
کشتی می رانند **مؤلف** عرض کند که اگرچه این معنی
موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم این را پسند
نمی کنند و بر زبان ندارند بلکه تیرکشتی (۲) ستونی
را نامند که بادبان کشتی برو باشد و ازین که دیگر
همه محققین زبان دان و اهل زبان این لغت را
ترک کرده اند ما از برای معنی اول بلحاظ اختلاف معاصرین
عجم مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) بقول
اہل دکن ڈولی جس سے کشتی چلاتے ہیں یعنے وہ لکڑی
جس سے پانی کاٹتے ہیں اور کشتی چلتی ہے مؤنث
(۲) وہ تیر یا ستون جو کشتی میں استادہ ہوتا ہے
جس پر بادبان قائم کرتے ہیں۔ مذکر۔

(الف) **تیرکشیدن** مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار (۱) (تیرکشیدن از چیزی) بمعنی تیر خوردن
و (۲) (تیرکشیدن بر چیزی) بمعنی تیر زدن می فرماید
که بدین معنی بنفسه نیز آمده (صائب ے) لب تشنۂ
فراقم و آمادهٔ وداع ٭ تیری ز شست چشم نگاهی
کشیده ام ٭ (کمال خجند ے) مکش به صرد لی
تیر و مکش باز ازحسار ما را ٭ که زان مژگان یک صد
ناوک صد و یک می رسد ما را ٭ صاحب بحر گوید که
بمعنی تیراندازی کردن و خسته شدن بزخم تیر
و (۳) بمعنی دور کردن عموماً (اسیر ے) خون گرمی
بجوش آمده تیغ نگاه کو ٭ مو تیر می کشد به تنم صید گاه کو

وارستہ بر ذکر معنی دوم قانع ۔ خان آرزو در
چراغ ہدایت گوید کہ بشدت وارد کردن جراحت
و زخم وغیرہ **مؤلف** عرض کند کہ از ہمین معنی
سوم صاحبان بحر و بہار ....

(ب) **تیر کشیدن جراحت و زخم** بمعنی
سوم قائم کردہ اند (محسن تاثیر ؎) زبان
شکوۂ عاشق زبان لنی دارد ٭ کشد چو تیر جراحت
کمان لنی دارد ٭
(ولہ ؎) چسان ز درد چنین می توان سلم
جست ٭ کشید تیر چو زخم زلشت مرہم جست ٭
صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم ذکر معنی سوم
کردہ وحق آنست کہ معنی سوم در حقیقت ہمان
معنی اول یعنی تیر خوردن است کہ از ان معنی سوم
را بمجاز پیدا کردہ اند و در اضافت خصوصیت
باجراحت و زخم نیست (اردو) الف (۱)
نشانہ تیر بنانا (۲) تیر مارنا ۔ تیر چلانا (۳) درد
کرنا ۔ زخمی ہونا (ب) دیکھو الف کے تیسرے معنے

تیر کمانچہ کش اصطلاح بقول رہنماے جوالہ
سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار در دو تا ریکی گنہ
باشد **مؤلف** عرض کند کہ ما ہیچ نفہمیدیم کہ مقصود
چیست یکی از معاصرین عجم گوید کہ باضافت تیر
تیر سازی را گویند کہ از تارہاے چیان درست می کنند
کہ صورت کمانی پیدا می کند (اردو) سارنگ
بجانے کا تیر جو مثل کمان کے تاروں یا بالوں سے
بنایا جاتا ہے ۔ مذکر ۔

تیرگان اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و
رشیدی و سراج باکاف فارسی بروزن مہمان
نام روز سیزدہم از ماہ تیر کہ صراحتش بر لفظ تیر
گذشت **مؤلف** عرض کند کہ گان بمعنی سزاوار
ولائق و پیوستگی می آید و معنی این مرکب متعلق بہ
تیر و از ینکہ این تاریخ را تعلقی است بہ تیر افگنی
فارسیان این روز را بدین اسم موسوم کردند
و آنچہ محرر و تیر بہ ہمین معنی گذشت مخفف این است
خان آرزو در سراج گوید کہ بچیان یا تیر نام روز

مذکور است و تیرگان نام جشن آن روز چنانکه
مهرگان اگرچه آن را نیز بعضی نام روز مهر
از ماه مهر گفته اند و دلیل این آنست که جشن
مهرگانی تا شش روز کنند ابتدایش شانزدهم
است که مهرگان عامه است و انتهایش بست
و یکم که مهرگان را خاصه گویند پس معلوم شد که مهرگان
نام جشن است نه نام روز و برین قیاس تیرگان
نیز و اینکه روز تیرگان و مهرگان گویند باضافت
است نه توصیف (انتهی) (اردو) دیکھو
تیر کے چوتھے معنے۔

تیر گذشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
اینجا کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی حقیقی است که روان شدن تیر باشد۔
(قاسمی گنابادی ؎) گذشتی چنان از سپر
تیر کین٭ که آه اسیران ز چرخ برین٭ (اردو)
تیر گذرنا۔

تیرگس | اصطلاح۔ بقول لطائف برہان سازندۂ

تیرگر بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که از قبیل زرگر و آہن گر باشد یعنی
(؎) زہجر تیرگر خواہد جدا افتاد جان از من٭
که گر گز می جہد پیوستہ آن ابرو کمان از من٭
(ابوطالب کلیم ؎) دل خراشان را بہم
آمیزش ذاتی بود٭ تیرگر ہر جا که باشد طالب
پیکان گر است٭ (اردو) تیرگر۔ بترکیب
فارسی تیرساز کو کہہ سکتے ہین۔ تیر بنانے والا۔

(الف) تیرگرداندن استعمال
(ب) تیرگردانی صاحب
(ج) تیرگردانی کردن آصفی ذکر
الف کردہ از معنی ساکت و از سندش
استعمال ج پیداست (فصاحت خان راضی
؎) ازآن تا شد بزم روشن خویش را گم
کردہ است٭ تیرگردانی کند چون شعلہ جوّالہ
شمع٭ بہار ب گوید که چون چیزی گم شود
اسامی حضار بر دور پیاله نویسند و تیری از آن

گذاشته نون خوانند تیر خود بخود در حرکت
آید و چرخ زده بر نام وی زده باستد و این تیر را
راد رتازی اقداح خوانند و سند بهار هم بالا
شعر راضی است که بالا مذکور شد صاحبان بحر و
مصطلحات ذکر ب بتعریف بیان کرده بهار
کرده اند و صاحب بحر ج هم همین تعریف
نوشته مؤلف عرض کند که الف بمعنی گردش
دادن تیر را مرادف ج و ب حاصل بالمصدر
الف و ج مرکب از ب و تعریفی که بالا مذکور
به استناد کلام راضی متعلق به ج باشد نه بغیرش
تفاول کردن از تیر (اردو) الف تیر گردش
گردش دینا پھیرنا۔ ب الف کا حاصل
بالمصدر۔ اردو میں بھی بترکیب فارسی تیر
گردانی کہہ سکتے ہیں۔ ج تیر گردانی کرنا تیر
سے فال دیکھنا۔

تیر گردون اصطلاح۔ بقول بہار و
جامع و بحر و ناصری از خاقانی (۱) کنایه از
آفتاب است (۲) حوادث آسمانی (۳)
بقول بعض عطارد۔ خان آرزو در سراج
بذکر معنی دوم و سوم گوید که بر بنا تقدیر حقیقت
خواهد بود و غالبش اضافت از جهت توضیح است
و برای رفع اشتراک مؤلف عرض کند که
تیر بمعنی عطارد بجایش گذشت و از همین
است معنی سوم مرکب اضافی بمعنی عطارد فلک
و معنی اول کنایه باشد که آفتاب هم مثل تیر
راست رود و معنی دوم بجای که تیر را حادثه
گفتند آنچه محققین بالا تعریف معنی دوم
عوض حادثه حوادث نوشته اند محل نظر است
از سیاست های آسمانی را تیر گردون گفته
معاصرین عجم تصدیقش می کنند (اردو) (۱)
دیکھو آفتاب کے دوسرے معنی (۲) آفت
آسمانی۔ بلائے آسمانی۔ مؤنث (۳) عطارد
دیکھو تیر کے چوتھے معنی۔

تیر گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی گوید که

یعنی مہیا کردن تیر برای انداختن برکسی است مؤلف عرض کند کہ از سندش (تیر در کمان گرفتن) پیداست کہ (۱) بمعنی آمادۂ تیرزنی شدن است و مجرّد تیر گرفتن بمعنی حقیقی باشد والیس یعنی حاصل کردن تیر (باب رجائی ص)

راہ پر از ستارہ شد خنجر او چو برق زد ۔ خود
قمر دو پارہ شد تیر چو در کمان گرفت ۔ و معنی

کہ ازین سند (۲) بمعنی تیر زدن ہم پیداست کہ بر سبیل مجاز باشد (اردو) تیر لینا اور بلحاظ مصدر (تیر در کمان گرفتن) (۱) تیر چلانے پر آمادہ ہونا (۲) تیر مارنا ۔ تیر چلانا ۔

تیرگز | اصطلاح ۔ بقول بحر بفتح کاف فارسی وزای معجمہ نوعی از تیر مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است (طاہر وحید ص)

تیرگزش مرغ جانہا اسیر کو چو خویش بدن را قماش حریر ۔

یکی از معاصرین عجم گوید کہ تیرگز از تیرہای معمولی کوچک باشد و ہمان تیرک است کہ بجایش گذشت و بشیر این را تیرکلک پرند استعمال کنند پس باضافت تشبیہی باشد (اردو) تیرگز ایک قسم ہے تیر کی جو معمولی تیرون سے قد مین چھوٹا ہوتا ہے جس سے پرندون کا شکار کرتے ہین ۔ مذکر ۔

تیرگی | بقول برہان و جامع بر وزن خیرگی (۱) بمعنی تاریکی و سیاہی اندک و (۲) بمعنی کدورت خاطر ہم بہار بذکر این گوید کہ معروف و بالفظ باریدن مستعمل صاحب ناصری بر ذکر معنی اوّل قانع و صاحب فدائی ہم معنی اوّل را آوردہ مؤلف عرض کند کہ چون تیرہ را خواستند کہ بجای مصدر مرکب کنند بقاعدۂ فارسی ہای ہوز آخر را بکاف فارسی بدل کردند چنانکہ خیرگی و امثال آن و استعمال این با مصادر متعددہ در ملحقات می آید و ہیچ خصوصیت با ریدن نیست (ظہوری ص) کعبہ را در تیرگی دارد صفای باطنم ۔ راہ دیگر

پیش گیرم این بسلمانی بس است به معنی دوم مجاز باشد ولیکن استعمال این بمعنی دوم بدون ترکیب نیاید (اردو) (۱) تیرگی بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مؤنث۔ اندھیرا (۲)۔ کدورت خاطر۔ مؤنث۔

تیرگی آگندن استعمال ظہوری این را بمعنی مملو شدن از تیرگی و تیرگی واقع شدن استعمال کردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ﮧ) دہر خالی کردہ روز نہفتہ ام از روشنی ٭ تیرگی آگندہ در ایام من الضاف نیست ٭ (اردو) اندھیری چھانا۔ بقول آصفیہ تاریکی چھانا۔ اندھیرا ہو جانا۔

تیرگی آمدن استعمال ظہوری استعمال این کردہ بمعنی تیرہ شدن و لاحق شدن تیرگی (ﮧ) تیرگی آید بجای روشنی ٭ صرفہ من خانہ بی سوزنی است ٭ مؤلف عرض کند کہ مصدر آمدن و آئیدن مرادف یکدیگر است از سند ظہوری استعمال مصدر آئیدن پیدا است عیبی ندارد (اردو) دیکھو تیرگی آگندن۔

تیرگی باریدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ظاہر شدن تیرگی است ظہوری ﮧ چہ تیرگی کہ ز دیوار و در نمی بارد ٭ بکوی صومعہ کان جلوہ گاہ ساقی نیست ٭ (اردو) تیرگی برسنا کہہ سکتے ہیں۔ یعنی تیرگی ظاہر ہونا۔

تیرگی بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ دور کردن تیرگی و مجلا کردن است (صغری نیشاپوری ﮧ) ہیچش از دل عشاق تیرگی نبرد ٭ چو بوی جامۂ یوسف ز چشم اسرائیل ٭ (اردو) تیرگی دفع کرنا۔ صاف و پاک اور مجلا کرنا۔

تیرگی جوشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف

عرض کند کہ جوش زدن تیرگی کثرت اوست (طالب آملی ؎) تیرگی می جوشد از غمخانۂ افلاک ما ؛ شمع بزم خویش را در تحت صرصر سوختیم ؛ (اردو) تیرگی جوش مارنا۔ زیادہ تیرگی ظاہر ہونا۔

تیرگی خاستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دور شدن تیرگی است (شانی مشہدی ؎) دردا از دل عاشق ہی تاب نخیزد ؛ و این تیرگی از خانۂ مہتاب نخیزد ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر خیزیدن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) تیرگی دور ہونا۔ رفع ہونا۔

تیرگی داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تیرہ و تار بودن است (فطرت مشہدی ؎) این تیرگی ز روز ازل داشت کوکبم ؛ مادر نزادہ پیر ستان سیاہ کردہ ؛

(اردو) تیرہ و تار ہونا۔ لفظی ترجمہ تیرگی رکھنا۔

تیرگی رفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ رفع شدن تیرگی است (اوحدی کازرونی ؎) تا ز بختم تیرگی می رفت چشمم شد سپید ؛ این سیاہی از سر داغ من آسان بر نخاست ؛ (اردو) تیرگی رفع ہونا۔ باقی نہ رہنا۔

تیرگی فزودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ زیادہ شدن تیرگی بمعنی حقیقی است (صائب ؎) فزود تیرگی خاطر از ایاغ مرا ؛ بنفشہ گل کند از لالۂ چراغ مرا ؛ (اردو) تیرگی زیادہ ہونا۔ بڑھنا۔

تیر لنگر دار اصطلاح۔ بقول بہار از عالم تیغ لنگر دار است کہ در شعر ملا طغرا بنظر آمدہ صاحب بحر گوید کہ بمعنی تیر سنگین است **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم ہم تصدیق این می کنند مرکب

توصیفی است (اردو) لنگردار تیر سنگین اور وزنی تیر۔ مذکر۔

تیرم بقول برہان و جامع و جہانگیری و سروری بفتح ثالث بروزن بہیم۔ بانوی اعظم و خاتون بزرگ را گویند و می فرماید کہ بضم ثالث ہم بہمین معنی آمده (استاد سه) اندرین عہد بزرگی کشور خوارزم اوم بچتر عالی مہد عالم تیرم ترکان توئی ۞ صاحب رشیدی گوید کہ تیر بمعنی برگزیده گذشت و میم بر لغت زبان زائد کنند چون بیگم و خانم پس معنی تیرم زن برگزیده و صاحب ناصری می فرماید کہ بانوی بزرگ حرم شاه را نامند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ میم ظاہر اعلامت تانیث است ولفظ بیگم و خانم ترکی است پس تیرم بمعنی زن برگزیده وقتی بہ ثبوت رسد کہ ترکی باشد و نیز خانم و بیگم بضم ماقبل میم است چنانچہ با انجم قافیہ کرده اند درین صورت چگونہ بفتح را درست باشد مگر آنکہ گوئیم بضم است چنانکہ صاحب برہان آورده ٭ مؤلف عرض کند کہ اینقدر متحقق است کہ لغت ترکی نیست از ینکہ محققین ترکی ازین ساکت و متحقق کہ میم در فارسی زبان در آخر کلمہ برای تخصیص می آید چنانکہ شہم و پچم وغیره و لفظ تیر کہ بمعنی برگزیده گذشت لغت فارسی است پس محاورهٔ زبان برگزیدهٔ مخصوص را کنایہ از بانوی اعظم قرار داد و این مرکب فارسی زبان است نہ ترکی و فتح وضم رای مہملہ ہم محاورهٔ مقامی باشد کہ طبع آزمائی برادران دخلی نیست قول صاحب جامع کہ محقق زبان خود است برای وجوہ اعراب اعتبار را شاید (اردو) خاتون بزرگ اور بیگم خاص کو فارسیون نے تیرم کہا ہے۔ مؤنث۔

تیر مار اصطلاح۔ بقول بہار نوعی از مار خبیث کہ مانند تیر از جا جستہ نیش زند

(ملا منیرﮦ) بود چوی این کشت غم تیرمار ٭ که چرخ از حباب‌ش کند مهره دار ٭ (محسن تاثیرﮦ) رقم بیار شو و گر جفای یار مرا ٭ بدست خامه زند همچو تیرمار مرا ٭ (طالب آملی ﮦ) حضلت انا ملی نکند آشنا بزهر ٭ چون تیر اگر بچرخ در آرند تیرمار ٭ صاحبان بحر و مصطلحات هم ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که بعض از معاصرین عجم صراحت فرمایند که در فارسی زبان تیرمار ماریست بقدر یک وجب که مثل مارها پیچیده بر زمین نمی رود بلکه بر درخت ها می باشد لاجوردی و بوسیله جست از یک درخت به درخت دیگر منتقل شود و چون در پی کشتن آن شوند گزند می رساند والا فلا (اردو) ایک قسم کا سانپ لاجوردی رنگ کا جو ایک درخت سے دوسرے درخت پر جست کرتا ہے۔ مذکر۔ دکن میں متاک کہتے ہیں۔

تیر ماہ اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان وانند و مؤید۔ ماہ چہارم از سالہای شمسی که زمانہ بودن آفتاب است در برج سرطان مؤلف عرض کند که قلب اضافت ماہ تیر است و حقیقت این بر لفظ تیر گذشت (اردو) ماہ تیر شمسی مہینوں کا چوتھا مہینہ اور دکن میں آٹھواں مہینہ۔ مذکر۔

تیر ماہی اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بروزن نیک خواہی (۱) نوعی از انگور است و (۲) نام دوائی ہم و (۳) گزر و زردک را نیز گویند۔ بہار گوید که (۴) نوعی از ماہی از عالم تیرمارہ (میر معزی ﮦ) تیرہ شد ہمچون عصیر تیر ماہی آب جوی ٭ شد چو آب تیر ماہی خم نجم اندر عصیر ٭ صاحبان بحر و انند ذکر ہر چہار معانی کردہ اند صاحب مؤید بمعنی دوم و سوم قانع۔ خان آرزو در سراج بمعنی اول و دوم و سوم قناعت فرمودہ مؤلف عرض کند که معنی چہارم را ہر کہ اوّل بیان کرد بہار است

و صاحبان بحر و اسند نقلش بر داشته اند و بقول آنجا
یعنی بر شعر میر معزی است و تخصیص بقول غیاث یعنی
شیره مطلقاً و خصوصیت استعمال به شیرهٔ انگور است
که شراب انگوری باشد پس میر معزی در مصرع
اوّل این را بمعنی شیرهٔ انگور گفته که تیرگی مایل باشد
و در مصرع دوم آب تیرماهی شراب است و
بس - بهار به معنی شعر غور نکرده از آب جوی که
در مصرع اوّل واقع است تیرماهی را قسم ماهی
خیال کرده معاصرین عجم تصدیق این می کنند
که قسم ماهی بدین اسم موسوم نیست و دیگر محققین
اهل زبان هم ذکر این نکرده اند صاحب محیط
ذکر تیرماهی نکرده و به زردک اشاره گذر کند
و بر گزر هر چه نوشته تا ذکرش بر اسطفین کرده
ایم و بقول معاصرین عجم دوائی خاص نیست
بلکه همین گزر است که آن را اطبا هم بکار معالجه
بیمار هی گیرند با جمله یعنی اوّل انگوری را نام است
که دانه اش بسیار باریک و دراز مثل ماهی
می باشد و گزر هم در درازی هیچو تیر و ماهی است
(اردو) (۱) انگور کی ایک قسم جو نہایت
پتلا اور لانبا ہوتا ہے - مذکر (۲) ایک دوا
کا نام فارسی میں تیرماہی ہے لیکن ہماری
تحقیق میں گاجر ہے (۳) گاجر دیکھو اسطفین -
(۴) ناقابل ترجمہ -

تیرنان اصطلاح - بقول ملحقات برہان
قسمی است از چوبه و دیگر کسی از محققین ذکر این
نکرده مؤلف عرض کند که چوبه چوبی را گویند
که بدان خمیر نان را تنک سازند که بجایش ن
می آید و این مرکب اضافی است و بفک اضافت
مستعمل (اردو) وہ تیر جس سے خمیر کی
چپاتیاں اور مانڈے بناتے ہیں - مذکر -

تیرناوک اصطلاح - بقول بہار معروف
صاحب اسند نقل نگارش مؤلف عرض کند
که ناوک قسمی است از تیر کوچک و این مرکب
اضافی است و بفک اضافت مستعمل (نظامی)

سه) زاگر نوائی پیکاوک بود ٭ چو دشمن زند تیر ناوک بود ٭ (اردو) دیکھو ناوک۔

تیر نشاندن استعمال۔ بقول بہار، سعدی تیر نشستن بہ چیزی و در چیزی (ناصر خسرو سه) من تیر نظر را بنشانم بہ نشانی ٭ چون کرشہ نظران در پی پندار و گمانند ٭ مؤلف عرض کند کہ بموافق قیاس است (اردو) تیر مارنا تیر چلانا۔

تیر نشستن بہ چیزی و در چیزی استعمال بقول بہار کنایہ از رسیدن تیر بر چیزیست (صائب سه) کمان چرخ شود وقتی از کشاکش سیر ٭ کہ ہیچو تیر نشیند ز آستان بر خاک ٭ (حافظ شیراز سه) ببال و پر مرو از رہ کہ تیر پرتابی ٭ ہوا گرفت زمانی ولی بخاک نشست ٭ مؤلف عرض کند کہ صلہ در زبان بصلہ بہ و بر است بمعنی رسیدن تیر بہ نشانہ خود استعمال این بہ صلہ در را از نظر ما گذشت مخفی مباد کہ اگر استعمال اوّل استعمال مصدر نشیندن پیداست کہ بجایش می آید و مرادف نشستن است (اردو) تیر لگنا۔

تیر نہادن استعمال۔ بقول آصفی (۱) مہیا کردن تیر برای انداختن بر کسی و (۲) وضع کردن تیر از قبیل آئین و رسم نہادن۔ مؤلف عرض کند کہ (تیر در کمان نہادن) بجایش گذشت و مجرد (تیر نہادن) چیزے نیست (اسدی طوسی سه) شنیدم ز دانش پژوہان درست ٭ کہ تیر و کمان او نہاد از نخست ٭ پس در معنی اوّل تسامح صاحب آصفی است (اردو) (۱) تیر کمان میں رکھنا (۲) تیر ایجاد کرنا۔

تیرنی بقول بہار و بحر و انند تیر کہ چکی کہ در ناوک کردہ کشاد دہند (سلیم سه) آنچہ در شور آورد شوریدہ حالان رانی است ٭ نالہ نی بر دل آشفتگان تیر نی است ٭

مؤلف عرض کند کہ یادی این لغت بسند
سلیم بہار راست و بہار عجم بمعنی نکردہ و ہر دو
محققین مابعدش بہ نقل نگاری سکندری خوردہ
اند۔ تیر نے۔ در کلام سلیم کنایہ باشد از نالۂ نے کہ
معاصرین عجم باما اتفاق دارند و تیری از اقسام
تیر قسم خاص نیست (اردو) بقول بہار
چھوٹا سا تیر جو تیروں کی ایک قسم ہے۔ مذکر۔
اور ہمارے معنوں کے لحاظ سے نالۂ نے۔ مذکر
یعنے وہ آواز جو نے سے نکلتی ہے۔

تیر وکمان حنا اصطلاح۔ بقول بہار و
بحر و وارستہ تنہا کمان حنا ہم آنکہ در ولایت
بر کف و دست اطفال گاہی شکل تیر وکمان و
گاہی تنہا کمان از حنا کشند (بیانی شاگرد مولوی
جامی در شیرین خسرو ہ) بدست او کمان
رستم زال ✽ کمانی کز حنا بندند اطفال
✽ بہ تیر انداختن میلی آنچنان داشت ✽ کہ چون در دست
از حنا تیر وکمان داشت ✽ مؤلف عرض کند
کہ معاصرین عجم از تعریف بالاختلاف دارند گویند
کہ در عجم در ہر خانہ کاشت حنا است و زن
و مرد استعمالش می کنند و طفلان از درخت
حنا شاخہا گرفتہ بشکل تیر وکمان بازی کنند تعریفش
است (تیر وکمان حنا) و اصلا بر دست ہای
اطفال نقش تیر وکمان از حنا نمی کنند ما می گوئیم
کہ از مصرع دوم سند بالا تصدیق ہمین خیال
شان می شود (اردو) تیر وکمان
حنا۔ وہ تیر وکمان جو عجم میں لڑکے
مہندی کے درخت سے بنا کر کھیلتے
ہیں۔ مؤنث۔

تیرہ بقول برہان و جامع و ناصری بر وزن خیرہ (۱) تاریک و (۲) سیاہ فام را گویند
و (۳) آب گل آلود را ہم بہار بذکر معنی اول گوید کہ چون تیرہ باطن۔ تیرہ خرد۔ تیرہ درون
تیرہ دل۔ تیرہ رای۔ تیرہ روان۔ تیرہ روی۔ تیرہ مغز۔ تیرہ نہاد۔ صاحب سروری بر معنی

اوّل قانع (خواجوی کرمانی سه) شبی تیره چون روز بی حاصلان ٭ ہوا سرد چون آه آتش دلان ٭ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاجار گوید که (۴) بمعنی شعبۂ قبیلہ ہم ۔ مؤلف عرض کند که معنی اوّل تحقیقی است چنانکہ شب تیره و خانۂ تیره که روشن نباشد و معنی دوم مجازش بمعنی سیاه چنانکہ رنگ تیره و روی تیره و معنی سوم ہم مجاز آن که آب ناصاف ہم کدورتی دارد و معنی چہارم اسم جامد فارسی جامد (اردو) (۱) دیکھو تاریک (۲) کالا سیاه (۳) ناصاف ۔ گدلا (۴) قبیلہ کی ایک شاخ ۔ مؤنث ۔

تیره باشیدن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر تیره بودن کرده از معنی ساکت و از سندش مصدر تیره باشیدن پیداست (خسرو سه) باز آکه شہری تو تاریک و تیره باشد ٭ در شہر بود نتوان باشد که در جہان ہم ٭ مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است و مرادف تیره بودن (اردو) تیره ہونا ۔

تیره باطن | اصطلاح ۔ بقول بحر بدباطن و مفسد ۔ مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که باطن او روشن نباشد ۔ صاحب انجمن تصدیق این معنی کند (میرزا رضی دانش سه) ابر رحمت فیض ہا در دامن تر می برد ٭ تیره باطن را نظر بر ظاہر حال است و بس ٭ (اردو) بدباطن ۔ مفسد ۔ اور بترکیب فارسی تیره باطن بھی کہہ سکتے ہیں اوس شخص کو جو بد باطن ہو ۔

(۱ الف) **تیره بخت** | اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار بمعنی بدبخت ۔ مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (ظہوری سه) مہر را تیره بخت خواند سه ٭ تا ترا ذوق گشت مہتاب است ٭ و از ہمین است ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **تیره بختی** | بمعنی مصدری (ظہوری سه) آفتاب از تیره بختی ہای خود گردیده

داغ ہ فرع ہای کوی او در سایۂ دیوار زد ہ
(اردو) الف تیرہ بخت بقول آصفیہ۔
بدنصیب۔ بدبخت۔ بدقسمت (ب) تیرہ بختی
بمعنی بدقسمتی۔ بدبختی کہہ سکتے ہیں۔ مؤنث۔

تیرہ بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ مرادف تیرہ باشیدن است کہ گذشت
وسند این برای آنست کہ ہمدرانجا نقل کردہ ایم
(اردو) دیکھو تیرہ باشیدن۔

تیرہ حال اصطلاح۔ بقول بحر و بہار
دانند بمعنی بدحال (محمد ہمگر ــہ) چون زلف
یار کردم اچرخ خیرسر ہ چون حال دوست
کردم او مہر تیرہ حال ہ مؤلف عرض کند کہ
اسم فاعل ترکیبی است۔ موافق قیاس (اردو)
تیرہ حال۔ بترکیب فارسی بدحال کو کہہ
سکتے ہیں۔

تیرہ خاکدان اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات
برہان دانند کنایہ از دنیا مؤلف عرض کند
کہ قلب اضافت خاکدان تیرہ موافق قیاس است
معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) دنیا
مؤنث۔

تیرہ خرد اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی احمق و
دیوانہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است اسم فاعل ترکیبی (میرہجری ــہ) قیاس
خشم تو و دشمنان تیرہ خرد ہ قیاس صرصر و
پشہ است و آتش حراق ہ (اردو) احمق دیوانہ

تیرہ داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
بمعنی حقیقی است چنانکہ از سندش پیداست
و درین سند استعمال تیرہ داریدن باشد
عیبی ندارد کہ داشتن و داریدن مرادف یکدیگر
است (واصف یزدی ــہ) زبان روشن
از بس تیرہ دار در و تر گارم را ہ بجا موشی ز صحبت
می کنم شمع فرازم را ہ (اردو) تیرہ رکھنا

جیسے وہ ہمیشہ اپنے مکان یا مقام کو تیرہ رکھتا ہے یعنے روشنی نہیں پسند کرتا۔

تیرہ درون | اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی بد باطن و مفسد **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تیرہ دل است کہ می آید و معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) بد باطن اور مفسد۔

تیرہ دست | اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و (ناصری در ملحقات) بفتح دال ابجد و سکون سین بے نقطہ و تای قرشت کنایہ از دنیا و عالم است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) دنیا۔ مؤنث۔

تیرہ دشت | اصطلاح۔ بقول رشیدی دنیا۔ صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کردہ و جہان آرزو گوید کہ دنیا بہ الفاظ ظلمت و فتنہ سیاہ است و در برہان بسین مہملہ گذشت اغلب اینکہ این تصحیف است **مؤلف** عرض کند کہ چون نگوئیم کہ این اصل است و آن مبدلش چنانکہ جاموش و جاموس و جادارو کہ آن را لغت مستقل دانیم چنانکہ ہمہ را انجا نوشتہ ایم (اردو) دنیا۔ مؤنث۔ دیکھو تیرہ دست۔

تیرہ دل | اصطلاح۔ بقول بحر بد باطن و مفسد **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تیرہ درون کہ گذشت اسم فاعل ترکیبی (صائب ؎

بچشم کم مبین ای تیرہ دل ما تیرہ روزان را
کہ صد آئینہ از یکمشت خاکستر شود پیدا

(اردو) بد باطن۔ مفسد۔ اور بترکیب فارسی تیرہ دل بھی کہہ سکتے ہیں۔

تیرہ رای | اصطلاح۔ بقول بحر احمق و دیوانہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی (خواجہ شیراز ؎)

دلا ہمیشہ مزن راہ زلف دلبندان
چو تیرہ رای شدی کی کشایدت کاری

(اردو) تیرہ رائے بترکیب فارسی احمق اور دیوانہ کو کہہ سکتے ہیں اور تیرہ مغز بھی۔

تیرہ رو | اصطلاح۔ بہار سے ذکر میں ذیل تیرہ گرو

مؤلف عرض کند که بمعنی سیاه روز باشد و تاریک ہم (ملا طغرا سے) چو بی نور شد آفتاب کدورت ہا جہان طرب یشود تیره رو ہا (اردو) سیہ رو۔ تیره رو بھی بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں۔

تیره روان اصطلاح بقول بحر بمعنی بد باطن و مفسد مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (فردوسی سے) کنون پیش کرسیوز آید دوان ہا پیاده چنان خوار و تیره روان ہا (اردو) بد باطن۔ مفسد۔

تیره روز اصطلاح بقول بحر بمعنی بدبخت بہار گوید که مرادف ہمان تیره بخت مؤلف عرض کند که موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (صائب سے) تیره روزان خویش را پیدا صائب قدر ہم ہا شام زلف آخر نظر با دغریبان می رسد ہا (ظہوری سے) روی گرمی آفتاب از تیره روز انش ندید ہا سوخت تا سر ہم ز سایهٔ دیوار رو داشت ہا (اردو) بدبخت۔ دیکھو تیره بخت۔

تیره روزگار اصطلاح بقول انند بحواله فرہنگ فرنگ معتبر مؤلف عرض کند که معاصرین عجم تصدیق این می کنند که مرادف تیره روز است (اردو) دیکھو تیره روز۔

تیره روزی اصطلاح بقول انند و غیاث بمعنی عیاری و مکاری مؤلف عرض کند که بلحاظ تعریف تیره روز بمعنی بدبختی باشد (ظہوری سے) تیره روزیست ظہوری که از کبیت ہا که بشام تو سحر محتاج است ہا (اردو) عیاری۔ مکاری۔ بدبختی۔ کم نصیبی۔

تیره ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند از سندش استعمال تیره سازیدن روز پیداست عیبی ندارد که بمعنی حقیقی است و ساختن و سازیدن ہر دو یکی است که می آید (آصفی سے) روز ما تیره ز خط لب جانان سازی ہا روزی خضر کنی چشمهٔ حیوانی را ہا (اردو) تیره و تار کرنا۔

تیره سر انجام اصطلاح۔ بقول بہار مرادف تیره روز که گذشت۔ صاحب بحر ہم ہمزبانش (ملا نصیر ہمدانی در خطبهٔ الحلب

آوردہ (نثر) این روشن ضمیر تیرہ سرانجام
کاری کرد الخ ۱۲ **مؤلف** عرض کند کہ اسم
فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو)
دیکھو تیرہ روز۔

تیرہ شدن آب ستم مصدر اصطلاحی
بقول مؤید بحوالہ قنیہ۔ ای ظالم **مؤلف** عرض
کند کہ باعتبار معنی مصدری خلاف قیاس۔
و خلاف محاورہ و خلاف لفظ۔ تنہا راین
را صحیح ندانیم این است تائید فضلا۔
(اردو) ناقابل ترجمہ۔

(۲ الف) **تیرہ شدن** استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از اسنادش
(تیرہ شدن چشم و تیرہ شدن جہان) پیدا ست
(آذری اسفراینی ے) چشم من تیرہ شد از فرقت
یوسف روئی ۔ کہ چشم دارم کہ نسیمی رسد از پیرہنش
(حافظ شیرازی ے) مرغ دلم طایریست
قدسی عرش آشیان ۔ از قفس تن ملول تیرہ
شدہ از جہان ۔ و ظہوری ہم استعمال (تیرہ شدن
بخت) کردہ (ے) می شود تیرہ بخت تر از زاغ
۔ استخوان مرا ہما نخورد ۔ و صاحب بحر ذکر...

(ب) **تیرہ شدن آب اختران** بمعنی
رفتن آب و طراوت و روشنی اختران آوردہ
و بہار ۔ ۔ ۔

(ج) **تیرہ شدن از چیزی** را بمعنی ناخوش
و درہم شدن نوشتہ و بسندش شعر حافظ را
نقل کردہ کہ بر الف گذشت **مؤلف** عرض
کند کہ الف بمعنی حقیقی اوست لازم تیرہ کردن
و ب و ج بمعانیش کہ مذکور شد کنایہ باشد
و اضافت الف نسبوی و دیگر الفاظ ہم شود
(اردو) ۲ الف تیرہ ہونا۔ روشنی باقی نہ رہنا
(ب) ستاروں کی روشنی باقی نہ رہنا۔
(ج) کسی چیز سے ناخوش اور مکدر ہونا۔

تیرہ کامل اصطلاح۔ بقول بحر ماہ کہ قمر
باشد **مؤلف** عرض کند کہ مقصود غیر بدر شد

ولیکن کنایہ لطیف ہم نیست و بلحاظ لغوی و ترکیب
لغوی معنی را تعلقی واضح نباشد صاحب مطلع
برہان بادی این لغت است و صاحب بحر نقل
نگارش و صاحب انند ہم انتحال کردہ مؤلف
عرض کند کہ ہمہ محققین غور نکردہ اند با بدون
سند استعمال این اصطلاح را تسلیم نکنیم معاصرین
عجم ہم این را بر زبان ندارند (اردو) بیانیہ

تیرہ کردن | استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کردہ گوید کہ بمعنی ناخوش و درہم کردن
مؤلف عرض کند کہ از اسنادش تیرہ کردن
ماہ و تیرہ کردن زندگانی پیدا است بمعنی اول
کہ از ان این مصدر پیدا است ولیکن اختلاف
داریم در معنی کہ بمعنی حقیقی است و دیگر بمعنی
بوجہ اضافت پیدا می شود (سلمان ساوجی
ـہ) زمانہ مہر روشنش تیرہ کردہ بود و در آن
رسید آفتابش نزدہ بود (صائب ـہ) مکن
بحرف طمع تیرہ زندگانی خویش کہ کردہ
ہم شب تار ست بر گدای چراغ ہم تجمل
کہ از سند دوم استعمال مصدر کندن پیدا
کہ بجا لیش می آید (اردو) تیرہ و تار کرنا۔

تیرہ کناسی | اصطلاح - بقول بہار و
بحر و وارستہ چیزیست طویل سر پہن مثل
بیل کہ کناسان برای گرد آوردن نجاست
دارند (حکیم شفائی ـہ) کو ہمیکہ بجد بالای وجود
تو دو تجم است یکی از تیرہ کناسی و از کپہ
کلکار ـہ **مؤلف** عرض کند کہ در سند اصطلاح
تیر کناسی اصل است و ہای ہوز بر تیر زائد
می نماید معاصرین عجم با اتفاق دارند ۔
(اردو) خاکروبوں کا وہ کفچہ جس سے وہ
میلا صاف کرتے ہیں ۔ مذکر ۔

تیرہ کوکب | اصطلاح - بقول بحر و بہار
مترادف بمعنی بدبخت **مؤلف** عرض کند کہ
اسم فاعل ترکیبی است اگرچہ سند استعمال
پیش نظر نیست عیبی ندارد معاصرین عجم ہم بر زبان

وارند (اردو) دیکھو تیرہ بخت -

تیرہ گردیدن استعمال - صاحب آصفی

تیرہ گشتن ذکراین کردہ از معنی ساکت است

مؤلف عرض کند کہ مرادف تیرہ شدن است کہ گذشت (ناظم ہروی ع) ولی چندان بود پرتو صبر ہا کہ خورشیدش نگردد تیرہ چون اینہ (قاسمی گونابادی ع) چو افراشت در غنچہ ان بارگاہ ہا جہان تیرہ گشت از غبار سیاہ ہ (اردو) دیکھو تیرہ شدنا -

تیرہ گل اصطلاح - بقول برہان وبحر وجامع با کاف فارسی بر وزن تیرہ دل بکسر دال مہملہ آب وشراب دُرد آمیز صاحبان جہانگیری وناصری در ملحقات ذکراین کردہ اند خان آرزو در سراج می فرماید کہ شراب دُرد آمیز وآب گدر است وگل بمعنی حقیقی است عام است اطلاق گل اکثر بر خاک نمناک بود ولیکن تحقیق آنست کہ مطلق خاک است چنانکہ گل ارمنی مؤلف عرض کند کہ ما باعتبار صاحب جامع وناصری کہ محققین اہل زبانند این را تسلیم کنیم وماخذ معنی خویش ہم دارد کہ خان آرزو از وخبر ندارد گل در فارسی زبان خاک بہ آب آمیختہ را گویند چنانکہ محققین صراحت کردہ اند استعمال گل بمعنی عام خاک بر سبیل مجاز است پس آب گل آمیختہ کہ تیرہ باشد ہمان شراب دُرد آمیز است - (اردو) دُرد آمیز شراب - مؤنث - ناصاف اور گدلا پانی - مذکر -

تیرہ گلیم استعمال - باستعمال ظہوری گلیم سیاہ است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس باشد (ع) مشکل کہ کند گاذری کسوت روزم ہا پنجی کہ شبش شقّہ از تیرہ گلیم است (اردو) کالا کمل - مذکر -

تیرہ مغز اصطلاح - بقول بحر بمعنی احمق ودیوانہ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (خواجہ نظامی ع) بدین ہندسہ

زاهن تیره مغزی برافروخت شاه آن نمودار
مغزیکه (اردو) دیوانه. احمق۔

تیره مغزی | اصطلاح۔ بقول فدائی۔ نادانی
وسیاانشی و جهالت است مؤلف عرض کند
که یای مصدری جز تیره مغز زیاده کرده اند
(اردو) نادانی۔ دیوانگی۔ جہالت۔ مؤنث۔

تیره میفگن | استعمال۔ بقول مؤید مطبوعه
ای دعای بد مکن مؤلف عرض کند که تیر افگن
یعنی دعای بد کردن بجای خود گذشت و تیره
یعنی دعای بد بنا بده در دیگر نسخ قلمی همین
لغت را (تیر میفگن) نوشته زیادت های
هوز در آخر تیر متصرف مطبع نولکشور است
و حق آنست که چون ذکر مصدر مرکب بجایش
شد از مشتقاتش بحث کردن فضولی است
(اردو) دعاے بد نکر۔

تیر هندی | اصطلاح۔ بقول مؤید مطبوعه
بحواله قنیه عطارد مؤلف عرض کند که سبحان الله
چه خوش تیر هندی است چرا تیر عجمی نگفت که عجمیان
عطارد را تیر گفته اند نه هندیان یکی از صاحبین
درست گفته که تیر بمعنی عام ستاره لغت سنسکرت
است فارسیان تفریگا استعمالش برای عطارد
کردند جا دارد که از همین خیال فارسی دانان
هند آن را تیر هندی نام نهاده باشند ولیکن
در عجم تیر هندی نمی گویندش بلکه تیر فلک گویند
(اردو) عطارد۔ دیکھو تیر کے چھٹے معنے۔

تیره نشستن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که از سندش استعمال مصدر نشستن پیداست
که مرادف نشستن است و بجای خودش می آید
(ب) ناشسته روی تیره نشینم به پیش او که پر خشم
از وچو کودک بدفهم ز اوستاد خویش (اردو)
حالت تیرگی میں بیٹھنا۔ بری حالت میں بیٹھنا۔

تیره نهاد | اصطلاح۔ بهار بذیل تیره ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند

مرادف تیرہ روان باشد کہ گذشت (صائب سنہ) از صبح حشر تیرہ نہادان الم کشند ٭ یوسف ز روی آینہ خجالت نمی کشند ٭ (اردو) دیکھو تیرہ روان ۔ بترکیب فارسی تیرہ نہاد اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو بد روش ہو ۔

تیرِ ہوائی اصطلاح ۔ بقول بحر و وارستہ (۱) تیری کہ بہ ہوا اندازند و آن معروف است و (۲) قسمی از آتشبازی (ظہوری سنہ) شب ز دخان بروی مہ نیل کشند ٭ جرم مہ و خور بہ پہلوی قندیل کشند ٭ از تیر ہوائی شد اگر فرماید ٭ در چشم ستارہ آتشین میل کشند ٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات بر معنی اول قانع و از باقر اصفہانی سند دہد (سنہ) آوارگیم منزل مقصود نداد ٭ چون تیر ہوائی بجز غیب نشانم ٭ مؤلف عرض کند کہ معنی اول تیریست کہ بر نشانہ نرسد بلکہ در ہوا و معنی دوم مجاز آن سند وارستہ کہ از ظہوری برای معنی اول آوردہ برای معنی دوم چسپان است (اردو) (۱) وہ تیر جو ہوا میں بلا نشانہ کے چلایا جائے (۲) ہوائی ۔ بان ۔ دیکھو تیر آتشبازی

تیریزہ بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی با ثانی مجہول بر وزن بی چیزہ (۱) شاخ جامہ را گویند کہ چاپوق است و (۲) بال و پر مرغان را ہم (حکیم سوزنی سنہ) ہر روز بہ نو جامۂ شادی و طرب پوش ٭ تا جامۂ غم را بدرد دامن و تیریزہ ٭ (سعد سلمان سنہ) ہست پیراہنی و شلواری ٭ نیست بر ہر دو بنیقہ و تیریزہ ٭ (امیر معزی سنہ) تگرگ کیان اندر ضیافت نو روز ٭ بریدہ اند سر زاغ بر سر کہسار ٭ گسستہ اند ہمہ پرِ زاغ بر تیریزہ ٭ کردہ اند ہمہ خون زاغ بر منقار ٭ صاحب سروری بذکر معنی اول گوید کہ بحذف تحتانی تریزہ ہم آمدہ ۔ صاحب ناصری ذکر ہر دو معنی کردہ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید کہ این را خاتوق ہم گویند و ذکر معنی دوم ہم نمودہ مؤلف عرض کند

که حقیقت این بمعنی اول چیزی نیز است بر تیریز گذشت که تحقیق این است که آن را در هندی کلی گویند و چاپوش و خاموش را محققین فارسی زبان نیاورده‌اند و بر آستین اشاره به تیریز نیست و بعض معاصرین عجم این را بمعنی سنجاف و بطلف گویند که اطراف دامن و بر برندگی آستین‌های جامه دوزند و بعض از اینها تعریفی کنند که از آن همان کلی هندی معلوم می‌شود و صاحب مؤید بر تیریز مطلق چیزی این نوشته حیف است که تحقیقاً این قابل اطمینان نشد و بر تیریز تحقیق می‌رسد همین قدر است که تیریز در فارسی شاخ جامه را نامند که و مثلث باشد از دو طرف جامه و تخریص معرب تیریز است و بهندی کلی نام دارد پس آنچه ما در ترجمه بمعنی نوزدهم تیریز ذکر سنجاف کرده‌ایم بقول بعض معاصرین عجم باشد و حقیقت همان اعتماد می‌نماید که بر تیریز محقق این گذشت (اردو) (۱) ملبوس کی کلی یا تیریز (۲) ملبوس کے بال و بیرہ دنگ —

تیری که از کمان جست باز نگردد (مثل)	(اردو) دکن میں کہتے ہیں کہ اب کیا کر سکتے ہو تیر کمان سے نکل چکا جو ہونا تھا وہ ہو گیا اب کچھ علاج نہیں بات ہاتھ سے نکل گئی — موقع باقی نہیں رہا
صاحب مجیب الامثال ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان این مثل را بجائی استعمال کنند که در کاری غلطی راه یافته باشد و موقع اصلاح بدست نباشد	

تیزش — بقول برهان و جامع بکسر اول و سکون ثانی مجهول و زای نقطه‌دار (۱) معروف که تقریش کند باشد و در ترکی بمعنی تند و بالفعل بشتاب است و با ثانی معروف (۲)

ضرین که از راه پائین برآید - بہار بذکر معنی دوم گوید که بالفظ دادن مستعمل و بذکر معنی اول [illegible]
که چون دولت تیز و نگاه تیز و امثال آن و (۳) کنایه از زخم مہلک (کمال خجند ۱۹) تره
تیز است و غمزه تیز و تو تیز ہا ریختی خون عاشقان بستیز ہا (ظہوری ۱۵) از نگاه تیز ہر جا تر
چشمت تیر ریخت ہا از دل و جان بر سر ہم تحیبان نخچیر ریخت ہا (میرزاحی ۵۴) برافتاد دانه
بدان زخم تیز ہا بر آمد زگیتی یکی رستخیز ہا صاحب ناصری بر معنی اول قناعت کرده ہا و خان
آرزو در سراج بر معنی اول و دوم قانع مؤلف عرض کند که معنی اول و دوم اسم جامد
فارسی زبان است و معنی سوم مجاز معنی اول مرادف تند ہیچ خصوصیت با زخم ندارد -
(اردو) (۱) تیز - دیکھو تیزان (۲) گوند - مذکر (۳) مہلک - صاحب آصفیه نے تیز بمعنی
قوی بھی لکھا ہے -

تیز آہنگ اصطلاح - در استعمال ظہوری
بمعنی تند آہنگ و بلند آہنگ مؤلف عرض
کند که موافق قیاس است (ظہوری) ناله در کاوکاو
تیز آہنگ ہا درد ہای نہان دفینه ما ہا -
(اردو) تیز آہنگ اس شخص کو کہہ سکتے ہیں
جو بلند آواز ہو -

تیزاب اصطلاح - بقول اننداج بحواله فرہنگ
فرنگ معروف مؤلف عرض کند که آبی
که بوجه شرکت او جسم تیز و اکال شود که چون بر
جسم طلا کنند جلد زخم گیرد معاصرین عجم بر زبان
دارند و مرادف تند آب (اردو) تیزاب
دیکھو تند آب - مذکر -

تیز بال اصطلاح - بقول انند بحواله فرہنگ
فرنگ بمعنی تیز پر مؤلف عرض کند که
اسم فاعل ترکیبی است یعنی پرواز تیزی کنند
مخصوص است برای طیور چنانکه تیز پر قبا مخصوص

به انسان و بهایم (اردو) تیز پرواز بقول
آصفیه- جلد اُڑنے والا۔

تیز بین اصطلاح- بقول بهار و آنند معروف
مؤلف عرض کند که کسی که بصارت و بینائی
او تیز باشد دوربین (ظهوری سه) تیز بین
با و آفتاب پرست هم تا ببیند که ماهتابی نیست
هم (اردو) تیز نگاه- اُس شخص کو کہہ سکتے
ہیں جو دور کی چیز مشاہدہ کرے اور جس
میں دوربینی کی قوت ہو۔

(الف) **تیز بین کردن** استعمال- ظهوری
(ب) **تیز بینی** استعمال الف
بمعنی دوربین کردن و استعمال ب بمعنی دور
بینی کرده **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس
است و ب بمعنی حاصل بالمصدر بینیدن است که
گذشت به زیادت یای مصدری (ظهوری
سه) بکحل حیرت کرده خوش قربانیان را
تیز بین هم وه چه دید آنکس که در کسب جلا
تقصیر کرده هم (بواله سه) ز شوق بوسه جمال
لب تو زاهد شهری هم به تیز بینی خط بر کنار جام
کشیده هم (اردو) الف- تیز نظر کرنا ب-
تیز بینی- تیز نظری- مؤنث۔

تیز پای اصطلاح- بقول بهار و آنند معروف
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی تیز رفتار یعنی رونده به تیزی مقابل
سست رفتار (ظهوری سه) شود توسن
گر به امر تیز پای هم بر وی هی زند هر زمان های
های هم (اردو) تیز رو- جلد چلنے والا۔

تیز پیه اصطلاح- بقول آنند بحواله فرهنگ فرنگ
بفتح بای فارسی همان تیز بال است که گذشت
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است
(اردو) دیکھو تیز بال۔

تیز تاختن استعمال- صاحب آصفی ذکر این
کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از
سند استعمال مصدر تا زیدن پیدا است علی التواتر

که تاختن و تازیدن هردو مرادف یکدیگر است
که گذشت (کمال اصفهانی ره) فلک دوید آسیمه سر تا
همی تاخت بر پیم که بدار هٔ زهره اقوام آهسته با
و تیز مت ازه (اردو) جلد چلنا۔ تیزی کے
ساتھ تاخت کرنا۔

تیز تک اصطلاح۔ بقول بہار معروف
مؤلف عرض کند که بمعنی تیز رو باشد مخصوص
برای اسب و چارپایان (میر خسرو ره تعریف
اسپان ره) هر یک از آن تیز تک و خوش خرام
پا قطع زمین کرده به تیزی گام ها (اردو)
تیز رو۔ تیز چلنے والا گھوڑے کے لئے تیز
تک کا استعمال بہ ترکیب فارسی کر سکتے ہیں۔

تیز جلو اصطلاح۔ بقول بہار و آنند معروف
مؤلف عرض کند که بمعنی تیز عنان که جلو بمعنی
عنان اسپ هم آید و این صفت مخصوص اسپ
است و حاصل این تیز تک باشد (صائب
ره) به تنها از شکستن خود را در وفا می گردد تیز
نیست ممکن که بناز دو سرخود تیز جلو (اردو)
دیکھو تیز تک۔

تیز چشم اصطلاح۔ بقول بہار و آنند معروف
مؤلف عرض کند که مرادف تیز بین است
که گذشت (ظهوری ره) در نگاه تیز چشمان
سرمه شو که در مذاق تلخ کامان شکری (اردو)
تیز چشم بہ ترکیب فارسی کہ سکتے ہیں بمعنی تیز نگاہ۔

تیز چنگ اصطلاح۔ بقول بہار و آنند
معروف مؤلف عرض کند که بمعنی تیز پنجه و
تیز چنگال که چنگال به تیزی زند یا چنگالش
تیز باشد مخصوص برای درندگان و طیور هم
(بابا فغانی ره) فلک گفتن که آن شوخ تیز چنگ
تو تیغی چنان رساند که از استخوان گذشت
بو مخفی مباد که بجانوران برای انسان هم مستعمل
چنانکه در کلام فغانی که بمعنی تیز دست مستعمل
شد (اردو) تیز چنگ اس درندے جانور
یا پرندے کو کہہ سکتے ہیں جس کے ناخن تیز ہوں

اور تیز دست انسان کے لئے یعنے وہ شخص جس کا ہاتھ تیزی سے پڑے۔

تیز خاستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از سندش استعمال مصدر خیزیدن پیدا است عیبی ندارد کہ خاستن وخیزیدن مرادف یکدیگر است (خسرو سہ) تیز خو گوش فرس تیز خیز بصورت ومعنی بصفت ہر دو تیز مخفی مباد کہ از سند بالا اصطلاح تیز خیز پیدا است کہ بجایش می آید وظاہر است کہ آن اسم فاعل ترکیبی است از ہمین مصدر و استعمال ملحقات این غیر از مرکب (تیز خیز) از نظر ما نگذشت ولیکن خلاف قیاس نیست و استعمالش غلط نباشد (اردو) تیزی کے ساتھ اٹھنا۔ تیزی کے ساتھ چلنا۔

تیز خواندن مصدر اصطلاحی۔ عرفی استعمال این کردہ مؤلف عرض کند کہ بمعنی خواندن (۲۰۶)

بہ آواز بلند البتہ موافق قیاس است (ملہ) نوا را تیز ہمی زن چو ذوق نغمہ کم یابی بحلق را تیز بخوان چو محمل را گران بینی ہو (اردو) تیزی کے ساتھ آواز کرنا۔

تیز خیز اصطلاح۔ بقول بہار وانند معروف مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تیز رو واکثر بصفت اسپ مستعمل سندش از میر خسرو بہ (تیز خاستن) مذکور شد (اردو) تیز رو۔ تیز چلنے والا۔

تیز دادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر یا یای معروف بمعنی گوز زدن مؤلف عرض کند کہ بہار بذیل تیز ذکر این کردہ (اعتبار ہمہ سہ) ای چرخ ہمہ خسیس را چیز دہی بگر بابہ و آسیا و دہلیز دہی بہ آزادہ بنان شب کرد گان باشند بہ شاید کہ بریشش است فلک تیز دہی بجو مخفی مباد کہ از این سند استعمال مصدر تیز دادن پیدا است کہ بجای خودش می آید عیبی ندارد۔

کہ مرادف وادن است (اردو) گوزا اڑانا۔ گوز اڑانا۔ بقول آصفیہ۔ پادنا۔ پاد مارنا۔ پاد لگانا۔

تیز دان اصطلاح۔ بقول بحر وانند بمعنی مقعد۔ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است از قبیل عطردان وامثال آن ولیکن سند استعمال این از نظر ما نگذشت (اردو) مقعد۔ کون۔ مؤنث۔

تیز دستی استعمال ظہوری استعمال این بمعنی چابکدستی کردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ﮦ) ز تیز دستی مطلب چو نامہ بر قاصد٭ ز شوخ چشمی ساقی چو جام مستند٭ (اردو) تیز دستی۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مؤنث۔ جلدی جلدی ہاتھ لگانا چالاکی۔ زود کاری (نکہت ﮦ) کیا تیز دستیاں کہوں قاتل کی اپنے مین٭ تلوار ہی اٹھی ماریں کہ بس کر دیا اُتو٭

تیز دم اصطلاح۔ بقول معاصرین عجم بمعنی تیز رو **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است در کلام پیشینیان استعمال این بنظر نیامد موافق قیاس است (اردو) دیکھو تیز رو۔

تیز دندان اصطلاح۔ بقول بہار وانند کنایہ از حریص وطامع می فرماید کہ تیز کردن دندان بر چیزی حرص وطمع کردن است۔ (شیخ شیراز ﮦ) نگفتا نبایک مردی کن نچندان٭ کہ گردد دلیر گرگ تیز دندان٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) حریص۔ طامع۔

تیز دولت اصطلاح۔ بقول بحر کسی کہ یکبارگی بمرتبہ بلند رسیدہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن بر زبان معاصرین عجم نیست وسند استعمال از نظر ما نگذشت (اردو) تیز دولت بترکیب فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو دفعتًا مرتبہ پر پہنچا ہوا ور دولت مند ہوا ہو۔

تیز دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این

کردہ از معنی ساکت و از سندش استعمال مصدری
تیز بیدن پیداست کہ بہ تیز بین گذشت مؤلف
عرض کند کہ جای ندارد کہ دیدن و بیدن مرادف
یکدیگر است و این بمعنی دیدن بہ تندی و تیزی است
و دو رنگریستن ہم (اردو) تیزی کے ساتھ
دیکھنا۔ دور تک دیکھنا۔

تیز رو | استعمال۔ بقول اننا بحوالہ فرہنگ
فرہنگ بمعنی تیزگام مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است یعنی تیز رونده (اردو) تیز رو
جلد چلنے والا۔

(الف) تیز زبان | اصطلاح۔ ظہوری
(ب) تیز زبانی | استعمال ب کردہ
مؤلف عرض کند کہ الف بمعنی کسی کہ سخن
بہ تندی و تیزی کند بر زبان معاصرین عجم است
و از ہمین است این اصطلاح بزیادت یای
مصدری بمعنی تندی و تیزی در سخن (ظہوری
ے) نالہ تیز زبان تر زفغان می خواہم کہ بہ بزم
تو سلام نفس با ببرد (طغرے) خود ستایم
انصاف بعد رفت سوالم از تیز زبانیم
لبش کند جوابست (اردو) الف
تیز زبان اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو سخت
زبانی کرے یا تیزی کے ساتھ گفتگو کرے۔
(ب) تیز زبانی بھی اردو میں مستعمل ہے۔
بمعنی سخت زبانی۔

تیز ساختن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ از سندش برافروختن و مشتعل کردن پیداست
(فغانی شیرازی ے) کہ برفروخت زہی زنگو
آفتاب مرا کہ تیز ساخت بر آتش دل کباب
مرا (اردو) تیز کرنا۔ مشتعل کرنا۔ بھڑکانا۔

تیز شدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی حقیقی است چنانکہ فلان با ما در سخن تیز
شدہ است یعنی سخن بہ تیزی و تندی کند۔

(قاسمی گونابادی سے) نی کلک من در سخن تیز شد ٭ چو منقار طوطی شکر ریز شد ٭ (اردو) تیز ہونا گفتگو میں۔

تیر شست اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و آنند بمعنی تیر اندازی کہ تیرش از نشان نگذرد (علی خراسانی سے) بنواخت مرغ دل را نگہت بہ تیر مژگان ٭ بنمود چو تو حرفی بخدا بہ تیر شستی ٭ مؤلف عرض کند کہ از سند بالا استعمال تیر شستی پیدا است۔ حیثی ندارد کہ از ہمین تیر شست نیز یاء مصدری مرکب کردہ اند بمعنی تیر اندازی بہ تیرے کہ از شست نگذرد (اردو) تیر شست ترکیب فارسی اُس تیر انداز کو کہہ سکتے ہین جس کا تیر نشانہ کو چھید کر گذر جائے۔

تیز شوق استعمال۔ بقول بہار مرادف تیز عزم ہمی فرماید کہ ہرکدام معروف صاحب آنند نقل بردارش مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی کسی کہ شوق او تیز باشد یعنی بسیار شوق دارندہ (ظہوری سے) تیز شوقان چرہ کعبہ پی راحت خود ٭ پای از دیدہ کنند و بہ مغیلان بخشند ٭ (اردو) تیز شوق۔ اُس شخص کو کہہ سکتے ہین جو نہایت مشتاق ہو۔

تیز طبع استعمال۔ بقول آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی ذکی و تیز فہم مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است یعنی کسی کہ فہم او تیز باشد اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تیز فہم ذکی۔ تیز طبع۔

تیز عزم استعمال۔ بقول بہار و آنند مرادف تیز شوق مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (میر خسرو سے) کز جدہا لامغل تیز عزم ٭ سوی فرو راند بہ آہنگ رزم ٭ (اردو) دیکھو تیز شوق۔

تیز عنان استعمال۔ ظہوری استعمال این در صفت اسپ کردہ کہ بمعنی تیز رو ست

(۱۷۰۸)

(ت) تیز جولان مباش و تیز عنان توسن روزگار بد جلو است مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) تیز عنان بمعنی تیز رو گھوڑے کی صفت میں مستعمل ہو سکتا ہے۔

تیز فہم استعمال - بقول صاحب انند مرادف تیز طبع مؤلف عرض کند که کسی را فہم او تیز باشد و زود بفہمد - اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تیز فہم - ذکی اور چالاک کو کہہ سکتے ہیں جو ہر بات کو جلد سمجھ جائے۔

تیز قلم استعمال - بقول بہار و انند - بمعنی جلد نویس (عرفی) عرفی ہمہ الفی بدعا تیز قلم شو و بشتاب که میدان تنگ شود تنگ قلم را و معنی دوم باشد که خط او ہر آئینہ ریز باشد تا قباحت تکرار مرتفع شود - صاحب بحر و معنی لفظ تیز باشد مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و در مثل شیخ و مصرع دوم بجای قلم رقم است (اردو) تیز قلم بمعنی جلد نویس - زود رقم وہ شخص جو جلد جلد لکھتا ہو جس کا قلم تیزی سے چلتا ہو۔

تیزک بقول برہان و جامع و انند با کاف عجمی بوزن تیجک تره تیزک را گویند که بعربی جرجیر است مؤلف عرض کند که ما حقیقت این بہ تره تیزک نوشته ایم گذشت (اردو) دیکھو تره تیزک۔

تیزکار استعمال ظہوری استعمال این بمعنی کسی کرده که کار بتیزی کند مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (ت) خوبان صبا مفلس و منعم ننهند فرق با در عشق تیزکار روی دریا رسید (اردو) تیزکار اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو کام جلدی اور تیزی سے کرے۔

تیزکردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده و بمعنی ساکت مؤلف عرض کند

که بمعنی حقیقی است و شامل بر همهٔ معانی تیز که بجایش گذشت و استعمال این ترکیب در ملحقات می آید (اردو) تیز کرنا۔

تیز کردن آتش | مصدر اصطلاحی۔ بهار ذکر این کرده ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی بلند کردن شعلهٔ آتش باشد موافق قیاس است (اردو) آگ کو بھڑکانا تیز کرنا۔ آتش تیز کرنا بھی کہہ سکتے ہیں۔

تیز کردن آهنگ | استعمال۔ بهار ذکر این کرده ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی آهنگ ساز را تیز کردن (اردو) آہنگ ساز کو تیز کرنا۔

بڑھانا۔

تیز کردن بازار | مصدر اصطلاحی۔ بهار ذکر این کرده ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی ترقی کردن در کار و بار تجارت است (اردو) کاروبار تجارت میں ترقی کرنا۔

تیز کردن تیغ و خنجر | استعمال۔ بهار ذکر این کرده ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی آب دادن تیغ و خنجر را و عام است برای هر قسم اسلحهٔ آبدار (ظهوری ـه) آنچنان تیغ رشک تیز کرد که رگ دوستی بریده شود ۔ (صائب ـه) در شکستگی گران قدر به تیز میکند خنجر چو سنگ سرمه چراغ تیز کند ۔ محققی بما دکه در اسناد بالا استعمال مصدر کردن بیجا است یعنی تیز را که مرادف کردن و بجایش می آید (اردو) تیغ اور خنجر وغیرہ کو تیز کرنا۔

تیز کردن دندان | مصدر اصطلاحی۔ بهار ذکر این کرده بمعروف قانع و صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار نسبت (تیز کردن دندان بر چیزی) گوید که کنایه از طمع چیزی کردن است مؤلف عرض کند

کنایہ ایست (اردو) کسی چیز کی طمع کرنا۔ دکن مین کہتے ہین۔ و انتین تیز کرنا بمعنی طمع کرنا۔

تیز کردن طبع استعمال۔ بہار بذکر این از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ متوجہ شدن بسوی چیزی است و از غفلت باز آمدن (اردو) طبیعت کو تیز کرنا غفلت سے باز آنا متوجہ ہونا۔

تیز کردن عنان مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ بر معروف قانع **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اسپ را بہ تیزی راندن۔ (اردو) گھوڑے کو تیزی سے چلانا۔

تیز کردن قلم استعمال۔ بہار گوید کہ کنایہ از قط زدن قلم را تا خوب نوشتہ شود۔ **مؤلف** عرض کند کہ ما استعمال این ندیدیم و معاصرین عجم ہم ساکت و دیگر محققین ہم ذکر این نکردہ اند ظاہراً بمعنی زود نوشتن است و قلم بہ تیزی راندن (اردو) قلم تیز کرنا۔ جلد جلد لکھنا۔

تیز کردن کسی را مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و اند کنایہ از گرم کردن و برانگیختن **مؤلف** عرض کند کہ موافق بیان است و از سندی کہ می آید استعمال مصدر کردن پیداست عیبی ندارد کہ مرادف کردن است (باقر کاشی سہ) ہر جا رسم شکایت آن شوخ سر کنم ٭ تا از برای قتل خودش تیز تر کنم ٭ (اردو) کسی کو برانگیختہ کرنا۔ ابھارنا۔

تیز کردن گوش مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بمعنی آمادہ سماعت شدن و متوجہ بسمع سخنی شدن استعمال می کنند (اردو) کان تیز کرنا۔

تیز کردن نبض مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بدون سند استعمال این را صحیح ندانیم۔

معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین از بیان ساکت و تیز کردن طبع البتہ بجای خود گذشت

(اردو) دیکھو تیز کردن طبع۔

تیزکین اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از سنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سند امیر خسرو کہ بہ تحریف اسپ گوید پیداست کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ کینہ در دل دارد بہ تیزی (ع) بدین گونہ دہ چنین تیز کین ہا ز جان پاک گشتند چون نقش چین ہو

(اردو) تیزکین اُس شخص کو بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں جو کینہ ورزی میں تیز خیال ہو۔

تیزگام اصطلاح۔ بقول بہار سرعت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تیز رو است کہ قدم تیز نہد ارد (ظہوری ع) تیزگامانی کہ اندر رہ طلب نعلین رہ چو تارک آرایان بر پیشانی افسر ہا تراشند (اردو) تیزگام بترکیب فارسی اوس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو تیزی کے ساتھ چلتا ہو۔ تیز رو۔ تیز چلنے والا۔

(الف) تیزگردیدن مصدر اصطلاحی بقول بحر و برہان و جامع و سراج و (ناصری و ملحقات) بمعنی خشمگین و قہرآلود شدن **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ ایست موافق قیاس و ...

(ب) تیزگردیدن غمزہ بمعنی حقیقی است صاحب آصفی سند این بذیل الف آوردہ (میلی ہروی ع) گردید تیز غمزہ مستش بخون من ہرچند دست او لشفاعت قبا گرفت

(اردو) الف خشمناک ہونا۔ (ب) غمزہ زیادہ ہونا۔ تیز ہونا۔

تیزگشتن استعمال۔ از سند خسرو استعمال این پیداست **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است چنانکہ تیز گشتن تیغ و خار و ناخن و امثال آن لازم تیز کردن و مرادف تیز شدن است (خسرو ع) تیغ زبان کہ آتش فولاد خیزد بر دلہا ستگین ہا گشتہ تیز (ظہوری ع) ہمازہ غش

اور چنگ بلبل گشته تیز ؛ این همه ناخن زنهای
ہن است ؛ (اردو) تیز ہونا تلوار وغیرہ کا

تیز مشت افشار اصطلاح - بہار گوید
که ظاہر اراد آن باشد که سر انگشت را در بیخ
نر انگشت حلقه کنند و دیگر انگشتان را نیز خم
نمایند و به دہن گذاشته آوازی کنند و آن را
تیزک نیز گویند (حکیم سوزنی ؎) ز زر مشت
افشار بودی بوسه او را بہا ؛ سبلت آورد و
سزای تیز مشت افشار شد ؛ صاحب انند
نقل نگار بہار و دیگر ہمہ محققین ازین ساکت
مؤلف عرض کند که زر و طلای مشت افشار
زر نہایت خالص و نرم را گویند که بزور مشت
پہن شود شاعر درین شعر (تیز مشت افشار) به
سبیل ہجو گوز را گفته است دیگر ہیچ و معاصرین
عجم ہم از معنی شعر ہمین معنی را پیدا کرده بہار ہیچ
نوشته لغو است (اردو) گوز - مذکر -

تیز مغز اصطلاح - بقول برہان و جامع -
(۱) کنایه از مردم تند و تیز است که زود
از جا در آیند - صاحب بحر بذکر معنی ؛ اگوید
که (۲) بمعنی مردم تیز فہم ہم - بہار این را مرادف
تیز ہوش گوید که مقصودش غیر از معنی دوم نباشد
خان آرزو در سراج ذکر ہر دو معنی کرده و
صاحب ناصری در ملحقات مردم تند کم حوصله
گوید مؤلف عرض کند که ہر دو معنی موافق
قیاس است (اردو) (۱) وہ شخص جو
تند اور تیز اور بد مزاج ہو جو ذرا سی بات
پر الجھ جائے - اوچھا (۲) تیز فہم -

تیزنا بقول برہان و جامع و جہانگیری و سروری
با تائی مجہول و نون با الف کشیده محل تیزی
تیغ و شمشیر و امثال آن (جمال الدین عبد الرزاق
؎) ز وصف تیغ ره آن قاهرم که اندیشه کو
بریده گشت چو بر تیزناش کرد گذار ؛ صاحب
ناصری گوید که تا بمعنی محل است مانند تنگنا و پہنا
مؤلف عرض کند که موافق قیاس باشد.

خان آرزو در سراج و صاحب رشیدی ہم
این را بیای آخر (تیزنای) نوشته اند و تحتانی
آخره را اصلی دانند معلوم می شود که در ترکیب
لفظ از نے کار گرفته اند که بمعنی حلقوم می آید
بالتسامح شان دانیم اصل درین لغت نا بدون
تحتانی است و بزیادت یا تیزنای توان گفت
(اردو) بانڑہ - بقول آصفیہ - اسم مؤنث
ہار - دم شمشیر -

تیزنظر اصطلاح - ظہوری استعمال اینرا
بمعنی تیزچشم کرده که گذشت مؤلف عرض
کند که موافق قیاس است (ظہوری سه) می شود
تیزنظر مرد به نظاره تیغ بپیش روئی جگران را
سپری بر خیزد ۔ (اردو) دیکھو تیزچشم -

تیزویر اصطلاح - بقول برہان و جامع و
سروری با واو بر وزن شیرگیر بمعنی تیزہوش باشد
است چه ویر بمعنی ہوش ہم آمده و بسیار تیزہوش
خداوند تیزی را تیزگو یند (فردوسی سه) ہمان

بچه شیر ناخورده شیر ۔ شناسد ہمان موبد تیزویر
۔ صاحب ناصری گوید که ویر بمعنی عقل و دانش
است - بہار ہم ذکر این کرده و خان آرزو در
سراج نقل قول برہان کرده مؤلف عرض
کند که باختصار بیان کرده صاحب ناصری درست
است و اسم فاعل ترکیبی و مرادف تیزہوش
باشد (اردو) دیکھو تیزہوش -

(الف) تیزہوش اصطلاح - بقول بہار
و آنند مرادف تیزمغز (نظامی سه) گر فہم سر
تیزہوشان منم ۔ شہنشاه گوہرفروشان منم
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است
و بزیادت یای مصدری - - - - - - - -

(ب) تیزہوشی بمعنی ہوشیاری و تیزمغزی
ہم مستعمل (ظہوری سه) فسانی از پی تیغ سخن
ناچاری باید ۔ خوشامدگوی دارد کندفہمی تیز
ہوشی را ۔ (اردو) الف تیزہوش - تیز
فارسی ہوشیار اور عقلمند کو کہہ سکتے ہیں - ب

ہوشیاری۔ عقلمندی۔ تیز دماغی۔ تیز فہمی۔ ہوشی۔

تیزی بقول برہان بکسر اوّل و ثالث و بسکون ثانی مجہول و تحتانی (۱) بمعنی عربیت مراد از ان عربی نژادان فارسی زبانان باشند عموماً و ایشان را تازیک و تاجیک نیز خوانند و (۲) اسپ تازی را گویند خصوصاً و (۳) زنجبیل را نیز گفته اند و (۴) مقابل کندی۔ صاحب جہانگیری بر معنی اوّل و دوم و سوم قناعت کرده معنی چہارم را گذاشت (امیر خسرو نقل نگلبش تیزی سواران دلیر پله زده‌ای ملّو کذور اندام شیر ہای فرماید که بمعنی اوّل نرمی است صاحب رشیدی گوید که بمعنی اوّل عموماً و بمعنی دوم خصوصاً امالہ تازی است ولہ) چون روز شد بلند شد مشتری سوار دامن کشان بہ تیزی خورشید شد سوار بہ و نگرد معنی سوم معنی چہارم را ترک کرد بہار بہ نگیرد معنی چہارم می فرماید که چون تیزی تیغ و خنجران و شمشیر را از صفات اوست و با لفظ دادن و داشتن مستعمل خان آرزو در سراج ہم زبان رشیدی بہر سہ معنی **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل امالہ تازی است و بس و بمعنی دوم مخفّف اسپ تیزی که مجرّد تیزی ہم اسپ عربی را گفتند و بمعنی سوم اسم جامد فارسی زبان است صاحب محیط ذکر این نکرد و بر زنجبیل ہرچہ نوشته بانقلش بر معنی نہم تلک کرده ایم و از آنکه زنجبیل در ذائقہ تیزی باشد فارسیان آن را تیزی گفته باشند و معنی چہارم یاے مصدری با لغت تیز مرکّب شده است مقابل کندی (اردو) (۱) عربی۔ تازی موّنث اردو میں بھی مستعمل ہے (۲) عربی گھوڑا۔ مذکّر (۳) زنجبیل۔ دیکھو تاک کے نیچے معنی (۴) تیزی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم موّنث۔ کندی کا نقیض۔ تندی۔ تلخی۔ غضب ناکی۔ گرم مزاجی۔ سختی۔

تیزی باخرزہ اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع با بای بالف کشیدہ و سین سعفص و تای قرشت زدہ نام نغمہ ایست از موسیقی (امیر خسرو ؎) عقل مسافر شدہ زین کارگاہ ٭ تیزی باخرزکنان قطع راہ ٭ صاحب سروری ہم ذکر این کردہ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ بمناسبت شہر کہ نام اکثر نغمات موسیقی منسوب بشہرہا و ملکہا اند بلکہ عین نام شہر و ملک اند مثل نیشاپور و نہاوند و عراق و حجاز مؤلف عرض کند کہ مقصود خان آرزو ہمین نباشد کہ باخرز کہ نام شہری است باوجہ تسمیۂ این تعلق دارد (اردو) تیزی باخرزہ۔ فارسی مین ایک راگنی کا نام ہے۔ مؤنث۔

تیزی دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تیز کردن است (انوری ؎) سوہان فلک تا گل عدل تو شگفت است ٭ تیزی نتواند کہ دہد خار ستم را ٭ مخفی مباد کہ درین سند استعمال مصدر دہیدن است کہ مرادف دادن و بجایش می آید عیبی ندارد (اردو) تیز کرنا

تیزی داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تیز بودن باشد (صائب ؎) تا بدل از کان برویدہ زبان سنگ عقیق ٭ تیزی الماس دارد ناخن اندیشہ ام ٭ مخفی مباد کہ درین سند استعمال مصدر داریدن است کہ مرادف داشتن و بجای خود می آید عیبی ندارد کہ ہر دو یکی است (اردو) تیز ہونا۔

تیزیدن بقول بحر و موارد بمعنی گوز کردن صاحب بحر می فرماید کہ کامل التصریف است و مضارع این تیزد بہار ہم ذکر این کردہ (حکیم سنائی ؎) بود جولاہہ شحنۂ لاہور ٭ کہ بہ تیزم بہ سبلت کرمش ٭ (ملا فوقی یزدی)

چو بید دامان نقاشی زنم چنگ ٭ به تیز مہر برید و نقش از رنگ ٭ مؤلف عرض کند که این مصدر وضع شد از تیز که بمعنی گوز گذشت بزیادتی یای تحتانی مکسوره و علامت مصدر دن و به اصول ما که بر اسم مصدر بیان کرده ایم مصدر اصلی است از ینکه اسم این مصدر بلغت فارسی زبان است (اردو) گوز کرنا. پادنا۔

تیزی راست اصطلاح ۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و سراج بزای نقطه دار بالف کشیده و بسین سعفص و تای قرشت زده نام نغمه از موسیقی و آن را گردانیه نیز خوانند و آن از جمله شش آوازه است که سلمک و شهناز و گردانیه و گوشت و مایه و نوروز باشد (امیر خسرو ؎) بر دل عاشق که گشتن هنر است ٭ راست چو تیر آمده تیزی راست ٭ (وله ؎) همه در راست بود ناله بلبل بر سر ٭ چونکه بر خار نشیند همه بر تیزی راست ٭ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و در ترکیب این لفظ تیزی و راست هر دو داخل می نماید (اردو) تیزی راست فارسی میں ایک نغمه کا نام جس کا اردو ترجمه معلوم نہ ہوسکا ۔ مذکر ۔

تیسفون بقول ناصری و انند نام شهری عظیم از شهرهای قدیم ایران و از بناهای تهمورث دیوبند بوده و جمشید جم بر آبادی آن افزوده چون در کنار دجله واقع شده بود جمشید بر آن دجله از سنگ و آجر پلی متین بر بست چون اسکندر رومی که یک سر ایران مسلط شد از غایت رشک نخواست آثاری چنین عظیم از ملوک ایران برقرار باشد بخرابی آن حکم کرد بعد از اسکندر اردشیر بابکان نتوانست مانند اول پلی بر دجله بندد از زنجیر جسری بر دجله ببست و مداین را دار الملک ساخت نوشیروان در زمان خود ایوانی از گچ و آجر بنیاد کرد و تخت ... فضای صحن

آن سرای صد و پنجاه گز در صد و پنجاه گز و در انجا صفه که چهل و دو گز عرض و هشتاد گز
طول و شصت و پنج گز ارتفاع داشت بساخت و طاق کسری نام آن است و هنوز آثار
آن باقی است و در کتب قدیمه آن را کتسفون نگاشته اند و بزبان انگلیسی طسفن گویند و
طیسفون معرب آنست (حکیم فردوسی ؎) از انجا بیامد سوی طیسفون ٭ چنین شد ز لشکر
که بیستون ٭ وزان شهر سوی مدائن کشید ٭ که آنجا بدی گنجها را کلید ٭ و آن شهر را که
برکنار دجله یا نزدیکی دریا بساحل واقع شده اعراب آن را عراق خوانند اگرچه معانی عراق
بسیار است بمعنی قریب و انسب این است که عجم سواحل را ایراهستان گویند چنانکه
کوره اردشیر از ملک فارس را ایراهستان می نامیدند زیرا که بر ساحل دریای عمان
واقع است و عرب ایراه را ایراف کرده پس عراق خوانند و در معجم البلدان آورده
که اصمعی گفته که عراق معرب ایران شهر است والله اعلم مؤلف عرض کند که باعتبار
صاحب ناصری که محقق زبان خود است با این را معتبر دانیم فارسیان همان طیسفون را
که معرب طسفن است به تبدیل طای حطی به فوقانی تیسفون کرده اند (اردو) تیسفون ایک
بڑے شہر کا نام ہے جو ایران کے قدیم شہروں سے ہے جس میں طاق کسری واقع
تھا جس کے آثار اب تک ہیں۔ مذکر۔

(الف) تیش | بقول انند و غیاث بالکسر و یای مجہول و شین معجمہ لغت ترکی است
بمعنی دندان و لفظ تیشہ که آلہ نجاران است ازین ماخوذ و حرف ہای تشبیہ و مشابہت
چنانچہ در لفظ دندانہ نسبت - - - - - - - - - - - - - - - -

(ب) **تیشه** گویند که بیای مجهول لغت فارسی است که افزار آهنین که نجاران و سنگ
تراشان دارند اوّل را در عرف هند بسولا خوانند سرش از پیش افگنده می باشد و از
بطور حلقه سوراخدار بود که دستهٔ چوب دران استوار کنند و دوم پارهٔ آهنین باز
بشکل انگشت سردوم که سرتیزی دارد و بیدستهٔ بود و سنگ تراشان سنگ بدان کنند و
را در عرف هندی ٹانکی گویند ظاهراً تیشهٔ کوهکن از قسم اوّل خواهد بود و اگر نه قسم دوم را در
سر بار خلی نیست بهر تقدیر مرد آنرا از صفات و برق و کوی و جو تیار و ناخن از تشبیهات آنرا
(صائب ؎) ز همرهان کسی نگرفت شمعی پیش راه من ٭ به برق تیشه زین ظلمت برون چون
کوه کن رفتم ٭ و بهار عجم ذکر ب کرده و آنچه صاحب انند نوشته عبارت اوست صاحب
جامع نسبت ب برافزار نجار و غیره قانع خان آرزو و در چراغ هدایت بذکر هر دو صورت
ب می فرماید که صورت هر دو تیشه جدا باشد و غالباً تیشهٔ سنگ تراشی در ولایت نیز بصورت
تیشهٔ نجاری باشد چنانچه تیشهٔ گلکاران که تعمیر از خشت سازند و تیشهٔ ایشان بشکل تیشهٔ نجاری
بود فاتیش خورد تر از آن باشد (الخ) صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار
در ترجمهٔ تیشه بسولا نوشته که هندی تیشهٔ نجاران است صاحب فدائی بهر ب گوید که افزاریست
که درود گران بدان چوب و سنگ تراشان سنگ می تراشند مؤلف عرض کند که بتحقیق بالا
در حلیهٔ این غلط کرده اند تیشهٔ آهنگری در صورت با تیشهٔ نجاری شباهتی ندارد و صورت
هر دو مغایر یکدیگر است آن بشکل میخ مطبر و سر تیز است و این پهن و سر تیز این را
دستهٔ چوبین و آن را دسته نباشد حقیقت تیشهٔ نجاری بر آتش مذکور شد هیچ نیست که

آن مستعمل همین باشد مخفی مباد که در ترکی زبان آنچه بمعنی دندان است لغت تش بدون تحتانی
طول است چنانکه صاحب لغات ترکی آورده تیش به تحتانی لغت ترکی نیست و اصلاً تیشه را با لغت
آن ها تعلق نباشد چنانکه صاحبان انند و غیاث گمان غلط دارند بلکه تیش بنفسه لغت فارسی
و طلیم است یعنی تژند و یا ژند بمعنی خشم که معاصرین زردشت تصدیقش می کنند و گویند که
گر بیابانیر جابا استعمال آن است و ظاهر معلوم می شود که مفرس طیش عربی است که بطای
برکن است فارسیان در آخر همین تیش های نسبت مرکب کرده تیشه نام نهادند آله را که استعمال
بس ظاهر صورت غصه و خشم دارد گویا نجار و سنگتراش ازین آله بغصه کار می کنند
کمچوب و سنگ را بوسیله این پاره پاره کنند همین ماخذ درست معلوم می شود والله اعلم
و از معاصرین عجم گوید که تیشهٔ نجاران که درین روزها باستعمال نجاران مشاهده می شود از
همین آله سنگتراشان عجم برای صفای سنگ های نرم کار می گیرند و آلهٔ سیخ نما که بدان سنگ
ها شکنند ورای تیشه سنگتراشی است (اردو) الف غصه۔ مذکر۔ ب بسولا دیکھو تیش اور
تکی بقول آصفیه ہندی۔ اسم مؤنث سنگتراشوں کے ایک اوزار کا نام۔ رحالی چھینی

تیشه آلودن بچیزی | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و بهار بر معروف قانع مؤلف عرض کند که استعمال تیشه بزخم چیزی کردن (طالب آملی)
[illegible] فرهاد هم وانه تیشه شیرین بسر آلوده
بجز دل نکنم تیشه خود را (اردو) تیشه کو آلوده کرنا کسی چیز سے جیسے کہ اپنے تیشه کو خون سے آلوده نکرونگا

تیشه بر پا خوردن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بهار کنایه از ترددیا ز ماندن و برهم

زدن کار و بار خود صاحب آصفی نقل نگار ہما
مؤلف عرض کند کہ صاحب بحر ذکر (تیشہ بہ
پای خود خوردن) کردہ می فرماید کہ بمعنی برہم زدن
کار و بار خود و از تردد ماندن است خان آرزو
در سراج (تیشہ بر پای خوردن) را بہ ہمین معنی
نوشتہ و خود را داخل اصطلاح نکردہ اتفاق داریم
باو کہ ہیچ ضرورت لفظ خود درین اصطلاح نیست
(اردو) اپنے کاروبار کو برہم کرنا۔ تردد سے
باز رہنا۔

(الف) تیشہ بر پا زدن
(ب) تیشہ بر پای خود زدن

مصادر اصطلاحی

بقول صاحب بحر عجم کنایہ از برہم زدن
کار (عرفی ـہ) تا کی ہر سود و دم در سومنات
تیشہ بر پای ایمان می زنم ز (ظہوری ـہ)
تیشہ بر پا نزد و در عشق ناصح دو نیست بہ گر ز پا کشتن
در تراش جان من سوہان شود ـہ صاحب بحر
ذکر ب کردہ صاحب بہار ہمزبانش۔

خان آرزو در سراج ہم این را آوردہ
مؤلف عرض کند کہ در اصطلاح ب
ضرورت لفظ خود است لفظاً اتفاق
داریم با بحر الف بمعنی نقصان رسانیدن
بدیگری است مخفی مباد کہ از سند اول استعمال
مصدر ز زدن پیداست عیبی ندارد کہ مرادف
زدن است و ہر دو بجایش می آید۔ و ب
دست خود خود را نقصان رسانیدن۔ صاحب
ناصری در ملحقات ذکر (تیشہ بپای خود زدن)
کردہ گوید کہ کنایہ از ضائع کردن خود را و خود
را از کار و بار باز داشتن است ما می گوییم کہ
این تعریفش ہم خوب نیست (اردو) الف
کسی کو نقصان پہنچانا ب اپنے پاؤں میں آپ
ہی کلہاڑی مارنا۔ بقول آصفیہ اپنا نقصان
آپ کرنا۔

تیشہ برداشتن

استعمال ظہوری ـہ استعمال
این کردہ است مؤلف عرض کند کہ بمعنی

آماده نقصان رسانی زیاد شدن است (ص)
بهار اصلاح ظهوری تیشه گو بردار عشق که عقل
هر ریشه کاری که وی همواره ریشه نکرد و بیخ کنی
تماوکه ازسند بالا استعمال بر داییدن پیدا است
چنین بنداردکه مرادف بر داشتن است ۔
(اردو) زیادہ نقصان رسانی پر آمادہ ہونا۔

تیشه بسوی خود زدن | مصدر اصطلاحی
بقول اکبر و بهار و برهان و جامع بمعنی حد ایں ہو
و طامع بودن صاحب ناصری و ملحقات ہم
ذکر این کرده خان آرزو در سراج آورده ۔
مؤلف عرض کند که اگرچه بالاتفاق همه محققین
خصوصاً بر اعتماد صاحب جامع که محقق زبان خود است
این معنی را درست می دانیم ولیکن معاصرین
عجم این را مرادف (تیشه بر پای خود زدن)
می دانند بمعنی بیان کرده ما (اردو) حد ایں
ہونا طمع کرنا ۔ دیکھو تیشه بپای خود زدن ۔

تیشه بودن | استعمال ۔ صاحب ناصری
در ملحقات گوید که کنایه از صرفه جوئی و مال جمع کردن
از دیگران برای خود (انوری ص) کہ دگار را
ہشت رندی ده جهان را خویش تراش زیر تا کی
از قومی که هم ایشان و هم ما تیشه ایم ۔ مؤلف
عرض کند که تیشه بودن بمعنی حقیقی است شاعر
در شعر گوید که ما مثل تیشه ایم و قوم هم مثل تیشه
است یعنی هر دو تیز و اصلاً معنی مجازی نمی دهد
در شعر نیست و بلحاظ الفاظ هم خلاف قیاس است
(اردو) تیشه ہونا ۔

تیشه خلیدن | استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت (نسبتی تهانیسری
ص) مردم از ین غم که تا گه تیشه ها در روی خلد
دوش دل چون با خیال دوست هم آغوش شد
گشت ۔ مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است
یعنی خلش تیشه پیدا کردن (اردو) تیشه کی
خلش ہونا ۔

تیشه خوردن بر جگری | استعمال ۔ بهار

ذکر این کرده از معنی ساکت (نسبتی تهانیسری
۵) صدای تیشه که بر سنگ می خورد دگر است
بہا عجم بگیر که آواز شیشه جگر است ۔ مؤلف
عرض کند که (تیشه خوردن بر سنگ) بمعنی حقیقی
است یعنی چون نجاران تیشه خود را بر چوب زنند
گاهی به غلطی دست تیشه عوض چوب بر سنگ فرو
می نشیند و ضائع می شود و آوازی کرخت از
سنگ پیدا می شود همین است تیشه بر سنگ
خوردن (اردو) تیشه پتھر پر پڑنا ۔

تیشه را با تراش کار است خواه عود و بیش آید | مثل صاحبان

خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده
از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض
کند که فارسیان این مثل را بحق کسی زنند که از
حسن و قبیح کار خیالی ندارد ۔ بلا لحاظ نفع و نقصان
دیگری در کار خود مشغول باشد (اردو)
دکن مین کہتے ہین کہ رندہ چلانے سے کام
کا رہی صاف ہو یا انگلیان یا اس کا مطلب
یہ ہے کہ رندہ چلانے والا صرف رندہ چلانے
مین مشغول رہتا ہے اگر کسی کی غلطی سے اس
کا ہاتھ یا انگلیان اس لکڑی پر رہین جس پر
رندہ چلتا ہے اس پر خیال نہین کرتا یہ کہاوت
اس شخص کے حق مین مستعمل ہے جو بے ڈھرک
بلا لحاظ نشیب و فراز اپنا کام کرتا ہے ۔

تیشه زدن | استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی حقیقی است (خسرو ۵) تیشه زن
اندر رسن خویشتن ۔ سوخته سازند زنی سوختن
یعنی تیشه کار گیر مخفی مباد که از سند بالا
استعمال مصدر زندن پیداست یعنی ندارد
که مرادف زدن است (اردو) تیشه مارنا
تیشه سے کام لینا ۔

تیشه زن | استعمال ۔ بقول بہار معروف
مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی (۱) اسم

حافظ است از تیشه زدن و سند این بر مصدر گذشت و (۳) اسم فاعل ترکیبی بمعنی تیشه زننده (اردو) (۱) تیشہ مار (۲) تیشہ ارنیوالا۔

تیشه زن بی ستون اصطلاح بقول بحر و مؤید کنایه از فرہاد مؤلف عرض کند که موافق قیاس است حیف است که سند استعمال پیش نکرد (اردو) فرہاد یعنی شیرین کا عاشق ۔

(الف) تیشهٔ فرہاد تیز کردن مصدر اصطلاحی ۔ بقول برہان (۱) کنایه از شروع در عشق و عاشقی کردن صاحب بحر نیز بمعنی بالا گوید که (۲) فرہاد را عشق آموختن ہم صاحب جامع متفق با برہان و صاحب رشیدی ہمزبانش ۔ صاحب ناصری در لطائف می فرماید که کنایه از عشق بازی کردن در جاہی خطرناک ۔ خان آرزو و سراج با برہان متفق صاحب مؤید ذکر (تیشهٔ فرہاد تیز میکردم) کرده گوید که یعنی او را عشق می آموختم مؤلف عرض کند که این متعلق بمعنی دوم بیان کرده بحر است که محققین بالا ناحق فرہاد را داخل این اصطلاح کردند ۔

(ب) تیشهٔ کسی تیز کردن کنایه از سبق آموختن او را لفظ فرہاد را ازین ہیچ تعلق نیست فارسیان مقولهٔ بیان کرده مؤید را البته بجائی استعمال می کنند که مقصود از بیان سبق آموختن کسی باشد مثلاً می گویند که وقتی که او فلان کار را می کرد آغا من نه بودم ورنه تیشهٔ فرہاد تیز می کردم یعنی او را سبق می آموختم ہمین است اصل حقیقت این که محققین بالا ازان مصدر الف پیدا کرده از معرفت آن خامه فرسائی کرده اند (اردو) الف (۱) عشقبازی آغاز کرنا (۲) فرہاد کو عشق سکھانا ب کسی کو سبق سکھانا جیسے اگر مین ہوتا تو اس سبق سکھاتا ۔

تیغ بقول برهان و جامع بر وزن میغ (۱) شمشیر و (۲) استرهٔ سرتراش و (۳) بلندی کوه و
هر چیز بلند و راست ایستاده و (۴) فروغ و روشنی آفتاب و ماه و آتش و امثال آن
و (۵) جوهر فولاد (خاقانی ﷺ) آن به که زبان به تیغ ماند ٭ مردی کند و سخن نراند ٭
(فردوسی ﷺ) مرا گفت بنگر که بی تیغ کیست ٭ چو رفتی مپرسش که از بهر چیست ٭ (مولوی
معنوی ﷺ) تیغ بر او ره‌ها ای آفتاب ٭ لرزه این گوشه ویرانه را ٭ (کسائی ﷺ) نرمک
نرمک زلیسها پرده بجا گر گوید ٭ گفتی از میغ همی تیغ زند گوشه ما ٭ صاحب سروری بذکر معنی
اوّل و سوم و چهارم گوید که (۶) بمعنی مویهای تیز هم آمده (نظامی ﷺ) سم سیه بود و
سرخ تیغ ٭ همان قائم و قند زسیه ریغ ٭ می فرماید که (۷) بر خارهای تیز تیز اطلاق کنند
صاحب ناصری ذکر معنی اوّل تا چهارم کرده خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم
گوید تحقیق آنست که تیغ بدین معنی در اصل تیز به زای معجمه بود و زا به غین معجمه بدل شد
و بذکر معنی سوم و چهارم گوید که اغلب که این هر دو مجاز باشد اوّل از جهت مناسبت بلندی
کوه به دم شمشیر ازین است که در بلندی آن را دو هار گویند که بمعنی دم شمشیر است و دوم بسبب
لمعانی و روشنی ازینجاست که صاحب برهان تیغ خورشید را کنایه از طلوع گفته و می
فرماید که اینکه بمعنی جوهر نوشته اغلب که غلط باشد چه در هیچ نسخه بدین معنی نیامده و سندش
از اشعار استادان پیدا نیست صاحب فدائی بر معنی اوّل و دوم قانع مؤلف عرض
کند که معنی اوّل و دوم حقیقی است و ماخذ بیان کردهٔ خان آرزو درست است بر سبیل تبدیل
چنانکه گریز و گریغ و آمیزه و آمیغ و بلندی کوه را تیغ ازان گفتند که آن هم بلند است و تیغ

هم بدست بلند می شود و بعضی برانند که پشت کوه هم خمیده می باشد همچون تیغ و معنی چهارم تشبیه
فرهنگ و آب تیغ است و معنی پنجم را صحیح دانیم ازینکه صاحب جامع که محقق زبان خود است
این را نوشته و ازینکه تیغ از فولاد سازند مجاز آجوهر فولاد را هم تیغ گفتند و معنی ششم
هم بسبیل مجاز که موی هم مثل زبان تیغ نازک باشد و خار هم مثل تیغ - تیز باجمله بمعنی
اکثر معنی اول و سوم می فرماید که از صفات تیغ - آبدار - آتشبار - آتش سکر - آتشین - آئینه
آب - آئینه رنگ - الماس بار - الماس ... - الماس فعل - الماس گون - بجوهر آغشته - بدگوهر
برهنه - بلند پرواز - بی باک - بی زنهار - پاک گوهر - تیز - جان بخش - جان ستان - جگر دار
جگر شکاف - جوشن ... - جوشن گذار - جوهردار - جهان سوز - جهانگیر - جوش جوهر - خون
آشام - خونریز - خون رانده - دلکشا - دلنواز - زبان آور - زبان دراز - زبانه کش
زنگار بسته - زنگار خورده - زنگ بسته - زهرآگین - زهرآلود - زهرداده - سبز - سحرافشان
سحرافکن - سرزدای - سرگرای - سیراب - سیماب - سیماب گون - شیرگیر - صبح خند -
صیقل داده - ظفرآیین - ظفرپیکر - ظفرلون - عالم سوز - عالمگیر - عریان - عنبرشکار - غلاف
نشین - فشان - کشیده - کند - گلو نواز - گسسته - مشکبار - نیلی رنگ - نگارین -
نیم کش - نیم کشیده - یک پهلو خفته - یک پهلو خوابیده - واز تشبیهات او - آب - باران
برق - ترگس - جوی - جویبار - چشم کور - چشمه - چشم بیمار - داس - دندان - رگ ابر -
رگ لعل - زبان - زمین پاک - ساحل - سبزه - شعله - شمع - صبح - طاق - لب خشک - ماه
نو - ماه بسم الله - مصرع - ناخن - نهنگ - هلال - و می فرماید که برستم دستان منسوب

(میرزا طاہر وحید ۱۱۲۰ھ) بسکه بود تیزی تیغش رسا ٭ لفظ توان کرد ز معنی جدا ٭ (نظامی ۵۹۹ھ) زتاب نفس در ہوا بست میغ ٭ جہان سوخت از آتش برق تیغ ٭ (میر خسرو ۷۲۵ھ) اگر کسی پر زده از پیش و پس ٭ خسته شد از تیغ چو پیر مگس ٭ (نظامی ۵۹۹ھ) درخشان یکی تیغ چون چشم کرد پلارک برون رفته چون پای مور ٭ (سلمان ۷۷۸ھ) گاه بدندان تیغ گاه بانگشت کلک ٭ عقدهٔ احوال ملک شاه سلار کشاد ٭ (صائب ۱۰۸۰ھ) سبزهٔ تیغ تو جی باید که باشد تازه روی ٭ باغ ما را شبنم جان گر نباشد گو مباش ٭ (شفیع اثر ۱۱۱۲ھ) بسکه دارد اضطراب از شعلهٔ تیغش نهنگ ٭ موج اگر خنجد بر جا از بیم در دسر در آب ٭ (کلیم ۱۰۶۱ھ) پادشاها شمع تیغت آفتاب آثار باد ٭ بر زبانش ہر چه گفتار است آن کردار باد ٭ (انوری ۵۹۲ھ) صبح تیغش چو از نیام نتافت ٭ آفتاب آسمان حصار گرفت ٭ (صائب ۱۰۸۰ھ) تیغ است ماه عید ز جان سیر گشته را ٭ این خوش شد را ملاحظه از زخم واس نیست ٭ (محمد سعید اشرف ۱۱۱۶ھ) تا کی در بزم وصلت بوالہوس ساغر زند ٭ تیغی کو که این حرف غلط را سر زند ٭ (شفیع اثر ۱۱۲۱ھ) ہلال تیغ تو سر روز جنگ نو باز ٭ ز نو گرفت جہان را چو محمد عالمگیر ٭ (اردو) (۱) تیغ۔ تلوار۔ شمشیر۔ مؤنث (۲) ماتھا مذکر (۳) بلندی۔ مؤنث (۴) روشنی۔ مؤنث (۵) فولاد کا جوہر۔ مذکر (۶) بال۔ مذکر۔ (۷) کانٹا۔ مذکر۔

تیغ آب دادن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار عجم مخصوص که عبارت از آبگیری است و گذشت صاحب آنند نقل نگارش مؤلف عرض کند که آب دادن به تیغ و خنجر و امثال آن بذیل (آب دادن بچیزی) در ۔۔ گذشت و قلب اضافت ہمان است ایضاً

(اردو) دیکھو آب دادن بچیزی ۔

تیغ آختن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ معنی حقیقی تیغ کشیدن است (اسدی طوسی سے) یکی آختہ تیغ زرین بہ بر یکی بر سر آوردہ زرین سپر ۔ (اردو) تلوار کھینچنا ۔

تیغ آرای اصطلاح ۔ بقول بہار از صفات دست صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ تعریفش لغو است این اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تیغ کش (علی خراسانی سے) بار سر کرد و بکار از کردن و در دشمن را بہ تیغ یار گردن گشت افکندن دست تیغ آرای او ۔ (اردو) تیغ کھینچنے والا ۔

تیغ آزمودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ زدن تیغ است کہ آزمایش آن کردن ہمین (آرزوی اکبر آبادی سے) بر غیر آزمود زید او تیغ ناز بہ بنگر چہ کرد دلبر ناحق شناس من ہو (اردو) تیغ آزمائی کرنا ۔ تلوار مارنا ۔ تلوار چلانا ۔

تیغ آسمان زن اصطلاح ۔ بقول بہار (۱) کنایہ از مریخ و (۲) صبح و (۳) آفتاب صاحب انند نقلش بر داشتہ مؤلف عرض کند کہ اگرچہ معنی اول موافق قیاس است ۔ لیکن برای معنی دوم و سوم سند استعمال باید کہ از قیاس و معنی حقیقی بسیار بعید است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و معاصرین عجم ہم بہر سہ معنی ساکت و از محققین زبان دان و صاحبان زبان دیگری ذکر این نکرد (اردو) (۱) مریخ ۔ مذکر (۲) صبح ۔ مؤنث (۳) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ۔

تیغ آلودن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار مرادف تیغ آہیختن مؤلف عرض کند کہ از سندش مصدر (تیغ آلودن) شکوفہ

پیداست دبجز و تیغ آلودن چیزی نیست و معنی تیغ
آلودن بخون . زدن تیغ است نه تیغ آہیختن۔
(ظہوری ع) بخون شکاری میالای تیغ ہو کہ
واری بفتراک بستن و ریغ ہو مخفی مباد کہ از سند
بالا استعمال مصدر آلائیدن پیداست کہ بجایش
گذشت (اردو) تیغ چلانا ۔ تلوار مارنا۔
دکن میں کہتے ہیں ۔ تیغ کو کسی کے خون میں
آلودہ کرنا ۔

تیغ آمدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ از سندش (تیغ بر گلو آمدن) پیداست کہ بمعنی
واقع شدن ضرب تیغ است (صائب ع)
چو آب زندگی می نوشد و لب تر نمی سازد ہو
اگر تیغ دو عالم بر گلوی عشق می آید ہو مخفی مباد
کہ از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیداست
کہ بجایش گذشت (اردو) تلوار چلنا بقول
آصفیہ گرفتہ و خون ہونا ۔ (پاکباز ع)
چھوڑ دے گھر سے نکلنا ورنہ او بانکی ادا کو
آج کل تلوار چلتی ہے تری رفتار پر ہو تلوار
برسنا بھی کہتے ہیں دکن تلوار گلے پر آنا بھی
مستعمل ہے ۔

تیغ آوردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ از سندش تیغ بمیان آوردن پیداست
کہ بمعنی دست بر تیغ نہادن و آمادہ تیغ زنی
شدن است (کاشی آملی ع) بر حرف من
قلم شود انگشت اعتراض ہو تیغ و تسنج گر بمیان
آورد کسی ہو (اردو) تلوار سے کام لینا

تیغ آہیختن استعمال ۔ بقول بہار معروف
مؤلف عرض کند کہ تیغ از نیام بر آوردن
و آمادہ پیکار شدن (طالب آملی ع) علم
افگند ہزاران صف طوطی طالب ہو ہر کجا
یک تنہ تیغ سخن آہیختہ ام ہو (اردو) تلوار
کھینچنا ۔

تیغ ازکف افتادن | استعمال بقول
بہار معروف مؤلف عرض کند کہ بہار
این را مرادف تیغ از میان واکردن می داند
ولیکن در ہر دو فرق نازک است یعنی تیغ از
کف افتادن علامت نامردی و کم ہمتی است
نہ فعل اختیاری و تیغ از میان واکردن از
پیکار باز آمدن فعل اختیاری است (اردو)
تلوار ہاتھ سے گر جانا۔

تیغ از میان واکردن | استعمال بقول
بہار معروف مؤلف عرض کند کہ [illegible]
این بہ مصدر گذشتہ بیان کردہ ایم [illegible]
در ہر کجا [illegible] تیغ از میان
حادثہ واکر در روزگار ۂ (اردو) تلوار
کمر سے کھول دینا لڑائی سے باز آنا۔

تیغ از نیام کشیدن | استعمال ظہوری
استعمال این کردہ مؤلف عرض کند کہ مرادف
تیغ آہیختن است (ص) شدہ است تو دو
چو قربانیان بکوہی توحید ۂ نیاز عشق تو خوش
تیغی از نیام کشیدہ (اردو) دیکھو تیغ آہیختن

تیغ افتادن | استعمال صاحب آصفی ذکر
این کردہ بر معروف قانع مؤلف عرض کند
کہ واقع شدن ضربہ تیغ است کہ لازم تیغ زدن
است [illegible] خورشید [illegible]
[illegible] تیغی کہ بند ۂ بر لعل لبت فتاد و کرد [illegible]
[illegible] کہ در سند بالا استعمال مصدر
افتادن است کہ مخفف افتادن باشد [illegible]
(اردو) تلوار پڑنا

تیغ افراسیاب | اصطلاح بقول بہار
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (خاقانی [illegible]) تیغ
افراسیاب [illegible]
[illegible]

همین را تیغ خورشید هم نامند خان آرزو نسبت این گوید که لیکن اطلاق این هر دو چیز اخیر بعید است مؤلف عرض کند که افراسیاب نام پادشاهی است که گذشت و آب و تاب تیغش که مخصوص بود در ایران شهرتی داشت فارسیان خطوط شعاعی آفتاب و پرتو چراغ یا آتشی که در جام افتد هر دو را بدین نام خوانند نمیدانیم که خان آرزو در محاورهٔ زبان چرا از قیاس کار می گیرد و چرا این را بمعنی پرتو آتش یا چراغ بعید می داند و اعتنا بر قیاسش که می کند (اردو) خط شعاعی یا آگ یا چراغ کا پرتو جیسا آئینہ میں پڑے۔ مذکر۔

تیغال بقول برهان و جامع بر وزن قیفال (۱) آشیان جانوران را گویند و باین معنی بجای حرف ثالث خای نقطه دار هم و بقول بعضی آشیان کرمی است که بر بوته خارها می بندد و در آن حلاوتی با اندک عفونتی هست و بعربی سکر العشر خوانند و بعضی گویند که (۲) از درخت عشر بر می آید و چیزی است دوائی شبیه به نمک و همچو ترنجبین بر خارها می بندد صاحب محیط گوید که شکر تیغال است و بر شکر تیغال هم اطلاق کند بفارسی تیهال گویند و آن خانه و غلاف حیوانی است شبیه به مگس و زنبور که مانند کرم ابریشم از لعاب خود می سازد و آن در تازگی شیرین می باشد و چون بسیار کهنه شود شیرینی آن بسیار کم می شود و آن کرم را شیرازی خوردک و تیغال و خانهٔ آنرا شکر تیغال نامند و این غیر شکر عشر است معتدل در گرمی و سردی و رطوبت بران غالب و بالخاصیت و عروبت و ملین سینه و نافع خشونت آن و سرفه و مسکن حدت و

منافع وارد (الخ) مؤلف عرض کند که ظاهر اوضع لغت همچون لغت ترکی می نماید
لیکن محققین ترک ازین ساکت اند پس ما این را باعتماد صاحب جامع که محقق زبان خود است
اسم جامد فارسی زبان دانیم بهر دو معنی معنی اوّل مجازمی نماید و بمعنی دوم بتحقیق محیط نام
کرمی که خانه اش را شکر تیغال نام است (اردو) (۱) پرندون کا آشیان گھونسلا مذکر
اور بقول بعض ایک خاص کیڑے کا گھر مذکر (۲) ایک دوا جس کا متعارف نام معلوم نہ
ہوسکا جو درخت عشر سے نکلتی ہے مثل ترنجبین کے جس کو بقول محیط شکر تیغال کہتے ہین اور
وہ درحقیقت ایک کیڑے کا گھر ہے جو مثل زنبور اور کرم ابریشم کے ہوتا ہے اُس کیڑے
کو تیغال کہتے ہین اور اُس کے گھر کو شکر تیغال ۔ مذکر ۔

تیغ الماس | اصطلاح ۔ بقول بہار مرادف
تیغ فولادی (عرفی سـ۵) رمح فولاد و عرض
موج برد چو تیغ الماس جوہر انداز دو بصاحب
انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که مرکب
اضافی است که نظر بر آب و تاب تیغ فولادی
آن را تیغ الماس گفتند و این کنایه باشد
(اردو) فولادی تلوار ۔ مؤنث ۔

تیغ انداختن | استعمال ۔ بقول بہار معروف
مؤلف عرض کند که (۱) بمعنی تیغ زدن
است صاحب انند نقل نگارش (سیفی بخاری
سـ۵) سخن های غلافی می کند بی من بهزادان
چو آیم بر دکانش تیغ انداز د بروی من نکو
مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر ۔
انداز یدن پیداست که بجایش می آید و از
همین سند پیداست که (۲) کنایه باشد از
نگه کردن به تیزی و تندی قاتل (اردو)
(۱) تلوار مارنا (۲) تیز نگاه کرنا ۔

تیغ باختن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول

اصفی باہم بازی کردن بہ شمشیر (صائب ؎
میدان تیغ بازی برق است روزگار ؏
بیچارہ دانہ کہ سر از خاک بر کند ؏ **مؤلف**
عرض کند کہ تیغ بازی بجایش می آید کہ حاصل
بالمصدر تیغ بازیدن است واین سند صائب
متعلق بہ ہمان است (تیغ باختن) را ازان
ہیچ تعلق نیست بلکہ این بمعنی منہزم شدن است
(اردو) شکست پانا۔ لڑائی میں ناکام ہونا۔ ہارنا

تیغ بازیدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار معروف **مؤلف** عرض کند کہ بر سر آمدن
تیغ و واقع شدن ضرب تیغ باشد (خواجہ شبیر از
؎) گر تیغ بازد درکوی آن ماہ ؏ گردن
نہادیم الحکم للہ ؏ (اردو) تلوار برسنا۔

(الف) **تیغ بازی** | اصطلاح۔ بقول بہار
و بحر بمعنی بازی کردن بہ شمشیر واین مثل [illegible]
پیدا بود کہ صلاح دکنیان است و ہمچنین دو تیغہ
بازی سند صائب بہ (تیغ باختن) گذشت
کہ متعلق ازہمین۔ صاحب بحر ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **تیغ بازی برق** | را بمعنی جلوہ
برق نوشتہ و ازہمان سند صائب
استناد کردہ کہ بہ تیغ باختن گذشت
مؤلف عرض کند کہ اصل این ۔ ۔ ۔ ۔

(ج) **تیغ بازیدن** | است بمعنی بازی
کردن با تیغ و گاہی بمعنی مجرد تیغ زدن ہم
بر سبیل مجاز مستعمل الف حاصل بالمصدر
و ب کنایہ باشد از جلوہ برق کہ برق مثل
تیغ می درخشد (اردو) الف تیغ بازی
مؤنث۔ ج کا حاصل بالمصدر (ب)
بجلی کی چمک۔ مؤنث۔ (ج) تیغ بازی
کرنا۔ تلوار چلانا۔

تیغ بالا بردن | مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار و بحر و وارستہ کنایہ از مہیا شدن برائے
جنگ اشارہ بانکہ چون خواہند تیغ حوالہ
کنند۔ تیغ بدست گرفتہ از جہت اکمال حملہ

دست و تیغ بلند کنند و بعد ازان بر سر و گردن
حریف فرود آرند (بدیعی سمرقندی ؎)
دسبدم بالا بر و تیغ و زند بر فرق من نیست
بکدم قطع فیض از ظالم بالا مراد مؤلف عرض
کند که بلند کردن تیغ است معنی حقیقی این و
بر داشتن دست تیغ دار و حاصل آمادگی
ازین ظاهر است (اردو) تیغ بلند کرنا۔
تلوار مارنے پر آمادہ ہونا۔

تیغ بخاک کردن | مصدر اصطلاحی و
بقول بہار و بحر ترک فتنه و خونریزی کردن
می فرمایند که ماخذ این رسم شکاریان است
که بعد صید ہزار جاندار تیغ بخاک کنند و
از شکار دست بر دارند (طالب آملی
؎) مقرر است که بعد از ہزار صید کنند
بہ بلی شکارستان بخاک پنہان تیغ ہا بدین
قیاس ہمانا شکاری فقره اش ہا بخاک کرده
بعد هر قدم ہزاران تیغ ہا مؤلف عرض
کند که کنایه ایست لطیف (اردو) فتنہ اور
خونریزی کو مٹانا۔ دفع کرنا۔

(۱۵۰۵) **تیغ بخشیدن** | مصدر اصطلاحی ظہوری
استعمال این کرده مؤلف عرض کند که
(۱) کنایه باشد از کشتن از قبیل تاج بخشیدن
که سرفراز کردن است و (۲) عطا کردن
تیغ بطریق خلعت و انعام که پادشاہان بصلهٔ
کاری سپاہان خود را تیغ مرصع عطا کنند و
و این عمل فی زماننا ہم جاری است چنانکه
ما ہم از نائب قیصر سند تیغی یافته ایم (نظامی
؎) سری کان ازین در ندارم دریغ ہا
به از تاج بخشی بدان سر نه تیغ ہا (اردو) (۱)
قتل کرنا (۲) کسی کارگزاری کے صلہ مین
تلوار عطا کرنا۔

تیغ بخود نہادن | مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر (۱) بر امر ناگوار تحمل کردن و از
سر چیزی که نتوان گذشت گذشتن و ارسته

هم ذکر این کرده گوید که بناچاری تحمل امر ناگوار کردن است (مخلص کاشی سے) پیش آن جرّاح کارم کی رود بی زر زر پیش ۞ از برای مرہم او می نہم تیغی بخویش ۞ مؤلف عرض کند که (۲) معنی لفظی این خودکشی کردن و معنی اوّل کنایه باشد و در تعریف این۔ ضرورت ندارد که بناچاری را داخل کنیم چنانکه وارسته کرده ما اتفاق داریم با صاحب بحر که ترکش کرد مخفی مباد که درین مصدر اصطلاحی خصوصیت لفظ خود نباشد استعمال خویش هم درست است که مرادف خود است (اردو) (۱) ناگوار کام کے کرنے پر مجبور ہونا (۲) خودکشی کرنا۔

تیغ بخون کسی کشیدن مصدر اصطلاحی بقول آصفی آلوده بخون مقتول کردن مؤلف عرض کند که کشتن کسی را (بیدل سے) تبسمی که بخون بہار تیغ کشید ۞ که خنده بر لب گل نیم بسمل افتاده است ۞ (اردو) کسی کے خون میں تیغ کو آلوده کرنا کسی کو قتل کرنا

تیغ برآوردن استعمال بقول بہار معروف مؤلف عرض کند که معنی تیغ کشیدن است از نیام و آماده قتل شدن (خواجه شیراز سے) مژگان تو تا تیغ جہانگیر برآورد ۞ بس کشته دل زنده که بر همدگر افتاد ۞ (اردو) تلوار کھینچنا۔ آماده قتل ہونا۔

تیغ برافراختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تیغ برآوردن است (ناظم ہروی سے) که حسن گر تیغ همت برفرازد ۞ ظفر یابد اگر برق نازد ۞ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر برفرازیدن پیدا است عیبی ندارد که بجای خودش می آید (اردو) دیکھو تیغ برآوردن۔

تیغ بردار اصطلاح۔ بقول بہار آنکه در سواری

تیغ برداشته همراه رود (ملّا طغرا ــه) چو
بهرام ابر فلک راه شد ٭ بجان تیغ بردار
آن شاه شد ٭ مؤلف عرض کند که اگرچه
بمعنی عام بیان کرده بهار مستقل است
ولیکن فارسیان تیغ بردار لازم خاص را گویند
که تیغ خاصه را برداشته با آقای خود براه
می رود (اردو) تیغ بردار وہ شخص جو
تلوار تھامے ہوے اپنے مالک کے ساتھ
چلتا ہے۔

تیغ برداشتن | استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی تیغ را بدست
خود گرفتن و در محاوره آمادهٔ جنگ شدن
(عرفی شیرازی ــه) چو نازش تیغ بردارد
چه جای سدره و طوبی ٭ که گرد عرش و
کرسی صرف تابوت شهیدانش ٭ مخفی مباد
که از سند بالا استعمال مصدر برداریدن
پیداست که مرادف برداشتن است (اردو)
تلوار اٹھانا۔ آمادهٔ جنگ ہونا۔

تیغ بردن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که اگرچه این بمعنی حقیقی است ولیکن از
از سندش (تیغ بردن بسر) پیداست
که بمعنی آمادهٔ قتل شدن است (نظامی
ــه) اگر شحنه تیغ بر سر برد ٭ سر تیغ او تاج
افسر برد ٭ (اردو) تلوار لیجانا۔ آمادهٔ
قتل ہونا۔

تیغ بر سر بردن | مصدر اصطلاحی۔ بقول
صاحب آصفی قصد ضرب کردن۔ صاحبان
سحر و بهار عجم گویند که قصد ضرب و نزاع
کردن مؤلف عرض کند که حمله کردن و
قصد قتل نمودن است سند این همان شعر
نظامی که بر تیغ بردن مذکور شد و اشارهٔ
این هم بمصدر اینجا کرده ایم (اردو) حمله

کرنا۔ آمادۂ قتل ہونا۔

تیغ بر فرق آمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار معروف مؤلف عرض کند کہ ہمان کہ بر تیغ آمدن گذشت ہیچ خصوصیت فرق نیست تیغ بر سر و گردن و گلو آمدن ہم بمعنی واقع شدن ضرب تیغ (طالب آملی ے) مرد راوقت فرود آمدن تیغ بفرق ٭ چین فگندن بجبین ننگ شہادت باشد ٭ (اردو) دیکھو تیغ آمدن۔

تیغ بر فسان خوردن استعمال بقول بہار تیز شدن تیغ است لازم تیغ بر فسن زدن کہ متعدی ہمین باشد (محمد سعید اشرف ے) نی تند گردد آن و نہ این سودہ می شود ٭ ہر چند تیغ مہر خورد بر فسان برف ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تلوار تیز ہونا۔

تیغ بر فسن زدن استعمال۔ بقول بہار تیز کردن تیغ (سلمان ے) وسبدم غمزۂ تو بر دل من تیزتر است ٭ راست مانند تیغی کہ زنی بر فسنی ٭ مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است و فسن مخفف فسان می نماید کہ تحقیقش بجای خودش می آید۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر زندن پیدا است۔ عیبی ندارد کہ زدن و زندن ہر دو مرادف یکدیگر است کہ بجایش می آید (اردو) تیغ بسان چڑانا (آصفیہ)

تیغ بر کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تیغ کشیدن از نیام بمعنی حقیقی است (ظہوری ے) ہوس قصد ناموس دارد دریغ ٭ مگر بر کشد شحنۂ عشق تیغ ٭ (اردو) تلوار کھینچنا۔

تیغ بر کمر بستن استعمال۔ بقول آصفی معروف (محتشم کاشی ع) چو نازاد

بمیان تیغ بدگمانی بست ۴ مؤلف عرض کند که میان و کمر هردو مرادف یکدیگر است و بمعنا حقیقی است یعنی قائم کردن تیغ بر کمر خود (اردو) تلوار کمر سے لٹکانا ۔ تلوار کمر مین باندھنا ۔

(۲۵۰) **تیغ برکندن** مصدر اصطلاحی ظهوری استعمال این بمعنی برداشتن تیغ از مقامی که در انجا ضرب تیغ واقع شود کرده ۔ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ۵) زدم بر تیغ تا او تیغ برکند ۴ بیازم دست پیشین را بدل نیست ۴ ۔ (اردو) تلوار زخم سے جدا کرنا ۔ اٹھانا ۔

تیغ برگرفتن مصدر اصطلاحی بهار جیب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی برداشتن تیغ است یعنی تیغ بدست گرفتن و آماده پیکار شدن ۔ (ابوحنیفه غزنوی ۵) تیغ برگیر و می زدست

بنه ۴ گر شنیدی که ملک هست عقیم ۴ مخفی مبادکه از سند بالا استعمال مصدر برگیردن پیدا است عیبی ندارد که مرادف گرفتن است (اردو) تلوار اٹھانا ۔ آمادهٔ جنگ ہونا تلوار ہاتھ مین لینا ۔

تیغ بر گلو آمدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بهار معروف مؤلف عرض کند که زیر تیغ شدن است (صائب ۵) چو آب زندگی می نوشد و لب تر نمی سازد ۴ اگر تیغ دو عالم بر گلوی عشق می آید ۴ مخفی مبادکه از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیدا است که بجایش گذشت عیبی ندارد که آمدن و آئیدن هردو مرادف یکدیگر است (اردو) تیغ سر پر آنا ۔ تلوار گلے پر چلنا ۔ ته تیغ ہونا ۔

تیغ بر میان بستن استعمال صاحب آصفی ذکر تیغ بستن کرده از معنی ساکت

مؤلف عرض کند کہ مرادف ہمان (تیغ برکمر بستن) است کہ گذشت و سند این ہمدر انجا مذکور (اردو) دیکھو تیغ بر کمر بستن

تیغ بر وگذاشتن مصدر اصطلاحی بہار گوید کہ بجبر و تعدی چیزی گرفتن صاحب آصفی ذکر این کردہ ہم و از سند استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بر زبان معاصرین عجم مستعمل (اردو) تلوار سے لینا جبر او ظلم سے حاصل کرنا۔

تیغ بریدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر (تیغش می برد) کردہ گوید کہ کنایہ از آنکہ استعداد دارد کہ از دستش کاری برآید (شہرت شیرازی ے) کار ہی اند دستت چو آید سعی کن در کردنش ہ ہر کجا دانی کہ تیغت می برد الماس باش ہ **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی حقیقی است یعنی زخم رسانیدن تیغ و (۲) بمجاز آ بمعنی بلا آمدن و از سند بالا ہمین معنی دوم پیدا می شود و صراحت (تیغش می برد) بجای خودش کنیم (اردو) (۱) تلوار کا کاٹنا (۲) بلا آنا۔ آفت آنا۔

تیغ بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مسلح شدن است (ناظم ہروی ے) چہ تیغ از تیزی ادراک بندد ہ ہر شمشیر ہر فتراک بندد ہ مخفی مباد کہ از سند بالا۔ استعمال مصدر بستن پیدا است کہ مرادف بستن است (اردو) تلوار باندھنا مسلح ہونا

تیغ بسنگ فسان نشستن استعمال بقول بہار تیز شدن شمشیر **مؤلف** عرض کند کہ لازم تیغ بسنگ فسان کشیدن است و نشاندن ہم مستعمل (خواجہ حسین ثنائی ے) با این سپہ مصلحتی داشت زانکہ تیغ ہ بتر تر شود چو بسنگ فسان نشست ہ (اردو)

تلوار تیز ہونا۔ بقول آصفیہ سان پر چڑھنا۔

تیغ بفسان کشیدن استعمال بہار ذکر این کردہ۔ مرادف تیغ بر فسن زدن است (ملا قاسم مشہدی ؎) خوبان بدیر و کعبہ عنانی کشیدہ اند٭ تا تیغ غمزہ بر فسانی کشیدہ اند٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو تیغ بر فسن زدن۔

تیغ بگردن آمدن مصدر اصطلاحی صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ رسم است کہ چون سرکشی اطاعت زبردستی می کند تیغ بر گردن کردہ می آید اشارہ باین کہ خواہی بکش و خواہی بگذار (صائب ؎) بی ستون تیغ بگردن کند استقبالش٭ چین جوہر چو بہ ابرو فگند تیشۂ ما٭ مؤلف عرض کند کہ مصدر زیر تعریف بہ معنی حقیقی رسیدن تیغ بہ گردن است و از سند صائب (تیغ بگردن استعمال کردن) پیدا است و تیغ بگردن کسی کہ تیغ بر گردنش باشد (اردو) گردن پر تلوار آنا قتل کا سامان ہونا۔

تیغ بگردن کردن مصدر اصطلاحی بہار ذکر این کردہ بمعنی ساکت و سند صائب کہ بر مصدر (تیغ بگردن آمدن) مذکور شد بذیل این نوشتہ۔ صاحب بحر گوید کہ چیزی بجبر و تعدی گرفتن و ہمان سند صائب را نقل کردہ کہ در مصرع اولش (استقبالش) را (استغنائش) نوشتہ۔ مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این تیغ بر گردن زدن است و بس و جبر کردن ہم کہ در استعمال معاصرین عجم است و سند صائب را ازین تعلقی نیست و تصرف در مصرع اول ہم درست نباشد کہ در اکثر نسخ لفظ استقبالش بمشاہدہ رسیدہ (اردو) تلوار گردن پہ رکھنا۔ کسی کا کام بہ جبر کرنا۔

(الف) تیغ بلند شدن استعمال

(ب) **تیغ بلند کردن** | بہار ذکر الف کردہ از معنی ساکت و بر معروف قانع و بر ب گوید کہ بمعنی بالا بردن تیغ است (محمد قلی سلیم ے) کشتن خود خواستم ہر جا کہ تیغی شد بلند ٭ بہر طوفان ماندگان ہر موج محراب بلاست ٭ (ظہوری ے) بلند ساختہ ایام تیغ نام ترا ٭ حمایت شہ مردان سپر کشد بسرم ٭ صاحبان بحر و مصطلحات ہر دو ب را بمعنی مہیا شدن برای جنگ گفتہ اند **مؤلف** عرض کند کہ درست است و الف ہم تہیۂ جنگ است لازم ب مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر ساختن پیداست عیبی ندارد کہ مرادف کردن است (اردو) الف لڑائی کا سامان ہونا۔ تلوار اٹھنا۔ ب لڑائی پر آمادہ ہونا۔ تلوار اٹھانا۔

تیغ بند | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر (۱) کنایہ از سپاہی **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (امیر جلال اسیر ے) گشتم ز برق تازی لیلی جستجو غبار ٭ شب سر گذشتہ ای کہ سحر تیغ بند کیست ٭ صاحب فدائی کہ از علماء معاصرین عجم بودی فرماید کہ (۲) ہم طلسم است و آن جادوئی است کہ می گویند در ہر جا و با ہر کس کہ باشد ہیچ افزاری بر آنہا کارگر نیست (انتہی) ما می گوئیم کہ بدین معنی ہم اسم فاعل ترکیبی یعنی بند کنندۂ اثر تیغ (اردو) (۱) سپاہی۔ مذکر۔ (۲) ایک جادو جس کا اثر یہ ہے کہ تلوار کا اثر جسم پر نہیں ہوتا۔ مذکر۔

تیغ بہرام | اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی تیغ افراسیاب گوید کہ جناب سراج المحققین می فرماید کہ درین بیت فقیر (ے) چشم شوخ تو بلای دل و برق دین است ٭ تیغ بہرام پیش نگہت چوبین است ٭ مراد از تیغ بہرام تیغی است آبداری کہ پیشِ

بہرام کہ عبارت از مریخ کہ جلاد فلک باشد و بہرام چوبین - نام امیری بود در وقت خسرو پرویز (الخ) صاحب بحر گوید کہ مراد تیغ افراسیاب است کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی حقیقی است مرکب اضافی و (۲) کنایہ بقول بحر و صراحت کافی در تیغ افراسیاب گذشت (اردو) (۱) بہرام کی تلوار - مؤنث (۲) دیکھو تیغ افراسیاب

تیغ بیجادہ گون | اصطلاح - بقول بحر و ملحقات برہان بمعنی تیغ خون آلود **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است موافق قیاس معاصرین عجم ہم زبان ندارند (اردو) خون میں بھری ہوی تلوار - مؤنث -

تیغ بید | اصطلاح - بقول بحر و بہار کنایہ از برگ بید زیرا کہ بصورت تیغ باشد - (انوری ؎) زباس کلک تو شمشیر فتنہ باد چنان ؛ کہ تیغ بید نماید بچشم خلق ترا ؛

مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس باشد (اردو) درخت بید کا پتا - نذکر -

تیغ بیرون کردن | استعمال - صاحب آنند بذکر این گوید کہ معروف **مؤلف** عرض کند کہ (تیغ از غلاف یا نیام بیرون کردن و کشیدن) البتہ بمعنی آہیختن تیغ است و مجرد تیغ بیرون کردن چیزی نیست و اگر قرینہ باشد از مجرد این ہم ہمان معنی پیدا توان کرد چنانکہ تیغ کشیدن ولیکن استعمال آن با قصد کشیدن بیشتر است (اردو) تلوار میان سے نکالنا - تلوار کھینچنا -

تیغ چون بشکست خنجر می شود | مثل صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مقصود فارسیان ازین مثل ہمین قدر است کہ مرد دانا را اگر رتبہ او کم و اختیار او زائل شود در انحالت ہم او کارہای بسیار کند

ہمچو تیغی کہ بحالت شکستگی ہم کار خنجر می کند یعنی پارۂ
تیغ شکستہ ہم شکم دریدن و کشتن را کافی
است (اردو) دکن میں اسی فارسی مثل
کا استعمال ہے۔

تیغ حصرمی اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار
و وارستہ بکسر حای حطی و رای مہملہ تیغی کہ
برنگ حصرم سبزی زند و آن کمال خوبی آہن
تیغ است کہ حصرم بکسر اول و ثالث غورۂ انگور
باشد (طالب آملی ـــہ) بدل صفرای خصمی
تا بکی بدخواہ را جوشد ﴿ بتیغ حصرمی بنشان ز دلش
از جوش صفرائی ﴿ مؤلف عرض کند کہ سبزی
تیغ علامت خوبی جوہر است کہ ازان سبزی
خفیف نمایان می باشد و این علامت اصلیت
فولاد باشد بالجملہ این مرکب توصیفی است
(اردو) تیغ حصرمی اُس تلوار کا نام ہے
جس کے جوہر سے سبزی نمایاں ہو۔ مؤنث

تیغ خطیب اصطلاح۔ بقول التحقیق اصطلاح
(۱) تیغی کہ خطیب بجای عصا در دست گرفتہ
بر منبر ایستد (صائب ـــہ) تیغ برہنہ بر فلک
از شرم غمزہ ات ﴿ زنّاری نیام ہم تیغ خطیب
شد ﴿ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی
است۔ یکی از معاصرین عجم گوید کہ (۲) فارسیان
تیغ کُند را گویند ازینکہ تیغ خطیب را سالہا
از نیام بیرون نیارند و ہمچون تیغ صاف
و پاک نمی باشد کہ و اصلا بکار نبرد آید (اردو)
(۱) خطیب کی تلوار جس کو خطیب خطبہ خوانی
کے وقت بعوض عصا ہاتھ میں رکھتا ہے۔ مؤنث
(۲) کُند تلوار جو آبدار نہ ہو۔ مؤنث۔

تیغ خم اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و وارستہ
تیغی کہ مثل تیغ محرابی خم داشتہ باشد (صائب
ـــہ) از سر گذشتگان را در عالم شہادت
﴿ تیغ خم تو باشد محراب زندگانی ﴿ مؤلف
عرض کند کہ این معنی از ہمین شعر ہا ثابت است پیدا
کردہ ہر سہ محققین بالا است۔ از شعر

همین قدر پیداست که تیغ خم باضافت تشبیهی
خم باشد واز خم خم ابرو مراد است واین
مخفف (تیغ خم ابرو) وتیغ خم کنایه از ابروست
وبس (اردو) دیکھو ابرو۔

تیغ خندیدن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت ونقل
سند اسدی طوسی کرده (ﻫ) زمانه بگرید
برآن کس بدرد ٭ که خندد براو تیغ تیز
نبرد ٭ مؤلف عرض کند که (تیغ خندیدن)
بر کسی کشیده شدن برآنست وکار کردن
بران (اردو) تلوار کسی پر کھنچ جانا۔
کسی پر پڑنا کسی کا کام تمام کرنا کسی کو
قتل کرنا۔

(الف) تیغ خواباندن | مصادر اصطلاحی
(ب) تیغ خوابانیدن | الف بقول
(ج) تیغ خوابیدن | بهار کنایه از
از تیغ زدن و ج بمعنی تیغ زده شدن
صاحب بحر ذکر ب کرده مؤلف عرض کند
که الف وب هر دو یکی است که ب اصل
است والف مخفف (صائب ﻫ) بیدار کن
چه خواهد کرد یارب بانظربازان ٭ که خوابانید
تیغ است خوابانیدن چشمش ٭ مؤلف عرض
کند که خواب تیغ بمعنی ضرب تیغ حاصل بالمصدر
همین مصادر است وکنایه ایست لطیف
(اردو) الف وب تلوار مارنا۔ (ج)
تلوار پڑنا۔

تیغ خوردن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بهار
معروف مؤلف عرض کند که بمعنی مجروح
تیغ شدن وبضرب تیغ آمدن (حسین ثنائی
ﻫ) هزار تیغ بلا گر خورد بسر از دوست
نه دوستست اگر در زبان خبر گنجید ٭ (طالب
آملی ﻫ) بشرب آب حیات آن کسان که می نازند
نخورده اند نهانا ز دست جانان تیغ ٭ (اردو)
تلوار سے زخمی ہونا۔

تیغ خورشید اصطلاح۔ بقول برهان جامع و بحر کنایه از طلوع آفتاب و خطوط شعاعی است صاحب رشیدی گوید که فروغ آفتاب و خطوط شعاعی باشد۔ بهار می طراز د که کنایه از عمود صبح و طلوع آفتاب است **مؤلف** عرض کند که غیر از رشیدی همه سکندری خورده اند و غور بر لفظ و معنی آن نکرده مرکب اضافی است و کنایهٔ لطیف برای خطوط شعاعی و همین است فروغ آفتاب صاحب رشیدی البته این قدر تسامح کرده است که معنی این را در جمع میانه کرده هر خط شعاعی تیغ خورشید باشد (اردو) خط شعاعی۔ مذکر۔ تیغ خورشید کبھی بترکیب فارسی کہہ سکتے ہین۔

تیغ خوش لنگر اصطلاح۔ بقول بهار و انند مرادف تیغ لنگر دار **مؤلف** عرض کند که تیغ لنگر دار تیغ سنگین را گویند که بجای خود صراحت کنیم و در اینجا همین قدر که بمعنی حقیقی است یعنی تیغی که خوش سنگینی دار و یکی از معاصرین بحر می فرماید که فارسیان ذوالفقار را تیغ لنگر دار گویند که بر پشت آن چهره ها باشد مثل زنجیر و بنسبت دیگر تیغها سنگین باشد و چون بر مقابل بیفتد بوجه سنگینی بسیار کارگر شود (اردو) خوش لنگر تلوار سنگین تلوار۔ ذوالفقار۔ مؤنث۔

تیغ دار اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی (۱) تابدار و روشن صاحب ملحقات برهان بذکر معنی بالا گوید که (۲) نگه دارنده و دارندهٔ تیغ باشد بهار ذکر هر دو معنی کرده نسبت معنی دوم می فرماید که کنایه از سپاهی و نگاهبان تیغ باشد (نظامی ؒ) بهر تیغداری که او باز خورد۔ سرش را به تیغی زدن باز کرد۔ **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی بمعنی دارندهٔ تیغ و کنایه باشد از نگاهبان مطلقاً که نگاهبانان بدست خود تیغ دارند

وہمین است بمعنی دوم پس در معنی دوم
این را مضاف به تیغ کردن درست نباشد
و معنی اوّل مجاز معنی دوم است (اردو)
(۱) روشن (۲) نگاہبان۔ پہرہ والا۔ فقط

تیغ داشتن استعمال۔ صاحب آصفی
این را بمعنی تیغ دار قائم کردہ مقصودش
جزین نباشد که تیغدار اسم فاعل ترکیبی از
تیغ داریدن است مؤلف عرض کند که
این مصدر ایست بمعنی حقیقی مرادف تیغ داریدن
و فرق در ہر دو ہمین قدر که این سالم التصریف
است که ازین خبر از ماضی و مستقبل و امر
مفعول نباید و آن کامل التصریف و تیغداری
حاصل بالمصدرش (نظامی سه) بہر تیغداری
که او باز خورد ٭ سرش را به تیغی زدن باز کرد
٭ (اردو) تیغ رکھنا۔

تیغ در افتادن استعمال۔ صاحب
منفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که بمعنی افتادن تیغ است لازم تیغ
افگندن (کمال اصفہانی سه) تیغ چون در سوسن
عشق در افتد به باغ ٭ تیر چون شعشعۂ نور
در آید به بصر ٭ (اردو) تلوار پڑنا۔ دکن
مین کہتے ہین کہ ٭ اس کی تلوار اچھی پڑتی
٭ تلوار برسنا۔ تلوار چلنا۔

تیغ در خون کسی کشیدن مصدر
اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار بمعنی آلودہ بخون
کردن تیغ (شاہی سه) بکش تیغ بخون شاہی
٭ که ازین بیش مقصودی نماندہ استشہاد
٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است
(اردو) تلوار کو کسی کے خون مین آلودہ کرنا

تیغ دم دادن مصدر اصطلاحی بقول
بہار عمل مخصوص که عبارت از آبگیری است
صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض
کند که (دم دادن تیغ را) و آن از اسالیب
اسلیت پولاد تیغ است که خمش دہند و

می بینند که از خم و دانش می شکند یا باز بحال
خودش راست شود (ملا قاسم مشهدی ص)
چند از بیتابی دل تیغ او را دم دهم تو فاتحی
را راست سازم باز و خود خم دهم بی تیغ می با
که از سند بالا استعمال مصدر دمیدن پیدا
که مرادف دادن و بحالش می آید (اردو)
تلوار کو کسنا ۔

(الف) تیغ دو دست	اصطلاح
(ب) تیغ دو دسته	بهار ذکر
(ج) تیغ دو دسته زدن	الف و
(د) تیغ دو دستی	ب و د
(ه) تیغ دو دستی زدن	کرده گوید

مرادف یکدیگر است عبارت از تیغی که به
دو دست بقوت تمام زنند چنانکه در شنا
سر چوب تنگ می زنند و بحواله الحقات گوید که
تیغ دو دستی تیغی که در درازی مقدار
دو دست یعنی دو دراز باشد و نیز که

گوید که (۱) کنایه از کمال اهتمام در زدن
تیغ و جنگ عظیم کردن است و (۲) چیز
بسیار از مردم گرفتن و بخشیدن (میرزا
محمد زمان راسخ الف ص) از نگه دو چشم
او زخم شکست خورده ام ♦ رشته تیغ یکش
کن تیغ دو دست خورده ام ♦ (شمس
بغدادی ب ص) صد دو دسته باد از گل
اقبال در گذشته ♦ بر فرق دشمنانت تیغ
دو دسته بادا ♦ (صائب ج ص) تیغ دو
گردند خار چشم روشنم ♦ شعله من نمی کشد
دشنه انتقام را ♦ (امیر خسرو ه ص) اک
امیر ایشان نباید کسی ♦ تا نزند تیغ دو دستی بسی
♦ صاحبان بحر و وارسته ذکر ج و ه کرده
گویند که کمال اهتمام باشد در تیغ زدن ♦
چیزی بسیار ا
فرمودن و هم صاحب بحر ب ه گوید که شمشیر
دراز و کنایه از چیزی بسیار از مردم گرفتن و دادن

بمردم ۔ صاحب جامع تذکرہ می فرماید کہ کنایہ
از جنگ صعب و چیرہ بسیار از مردم گرفتن
صاحب ناصری در ملحقات نسبت لا بہ معنی
اوّل قانع خان آرزو در سراج لا را آوردہ
می طرازد کہ معنی این جنگ سخت نمودن
درست و نسبت دیگر معنی و شمشیر دراز گویند کہ
بعید است خصوص معنی دوم مؤلف عرض
کند کہ آنچہ صاحب بحر بہ معنی دوم لا را
آوردہ تسامح اوست و تیغ دودست
و دودستہ و دودستی ہمہ بمعنی تیغ دودم
است و بس درازی را ازین ہیچ تعلق نیست
ونہ درازی در تعریف تیغ مستحسن و ج لا
مصدر آمدہ است بمعنی جنگ سخت نمودن۔
و یک کس از تیغ خود حملہ دوجانب را دفع
کردن ہمین قدر است معنی این و سخن
آخری محققین باختلاف الفاظ علی قدر عقولہم
… محاورۂ زبان ہرچہ اجازت
می دہد و معاصرین عجم ہرچہ پسند کنند و بر زبان
دارند ہمین است کہ صراحتش کردہ ایم۔ مخفی
مباد کہ زدن و زندن ہر دو مرادف یکدیگر
است کہ بجایش می آید (اردو) الف و
ب وہ دیکھو تیغ دودم ۔ ج وہ ایک شخص
کا دو جانب تلوار سے حملہ کرنا سخت مقابلہ
کرنا۔

۲ (الف) تیغ دودم — اصطلاح بقول
(ب) تیغ دودمہ — بہار الف و
(ج) تیغ دوروی — ج ہر دو بمعنی

تیغی کہ ہر دو طرف تیز باشد ۔ صاحب بحر
ذکر ہر سہ کردہ مؤلف عرض کند کہ تیغ
دودست ہم کہ گذشت مرادف ہمین است
(والہ ہروی سے) بمیدان سر افشان چون
شدی تیغ دو رو بر کف ۔ بہ ہنجار شفق خون
تا بگردون آسمان آید ۔ (اردو) دو کاٹ
کی تلوار جس کو دکن میں تیغہ کہتے ہیں جس میں

خم نہیں ہوتا اور دونوں جانب تیز ہوتی ہے
صاحب آصفیہ نے تیغا پر چھوٹی تلوار اور
چوڑی تلوار لکھا ہے اور اُن کا تسامح ہے
اور تیغے کی تعریف سے بےخبری۔

تیغ دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ (۱) بمعنی حقیقی است کہ مشاہدہ کردن تیغ است
(کمال اصفہانی ؎) ہر کہ در روز وغا تیغ
تو در دست تو دید ٭ دید باہم ظلمات و
خضر و اسکندر ٭ مخفی مباد کہ بقول بعض
معاصرین عجم (۲) ہلال رمضان دیدن است
و این کنایہ ایست لطیف کہ فارسیان چون
ہلال رمضان سپید تیغ نما و تیز گاتیغ راحتی گفتند
چنانکہ گفتہ اند (؎) مہ محرم زر ببین
اندر صفر بین آئینہ ٭ اول ربیع آب روان
آخر غنم ای سنگر ٭ اول جمادی نقرہ بین
پیری ببین در آخرین ٭ ماہ رجب مصحف
ببین۔ شعبان گیاہ سبز تر ٭ شمشیر در رمضان
نگر۔ شوال جامہ سبز تر ٭ ذیقعدہ بینی
کودکی۔ ذیحجہ دختر خوب تر ٭
(اردو) (۱) تلوار دیکھنا (۲) ماہ رمضان
کا چاند دیکھنا۔

(الف) تیغ راندن استعمال۔ بہار
بر معروف قانع مؤلف عرض کند کہ بمعنی
تیغ زدن و کار از تیغ گرفتن است (ظہوری
؎) گرچہ غم می راند قصابانہ تیغ ٭ استخوا
زخم سالہا می نداشت ٭ وا ز بیداری بیا

(ب) تیغ رساندن بہار ذکر این ہم
کردہ بر معروف قناعت فرمودہ و بہ تیغ
ما مراد صاحب تیغ راندن است (بابا فغانی
؎) فلک فن کشید کہ ان ترک جنگجو ٭
تیغی چنان رساند کہ از استخوان گذشت
٭ مخفی مباد کہ راندن و رساندن و خواندن
و دیگر مصادر مماثل این ہا اگرچہ کنایت

به الف است ولیکن در تلفظ بحذف الف بفتحتین ماقبل الف وسکون نون باید خواند و همین است لهجهٔ عجم و علمای معاصرین عجم صراحت کنند که باظهار واو و الف خواندن غلط است چنانکه خوی را که بمعنی عرق است باظهار واو خواندن درست نیست بعض شعرای بر لهجهٔ غلط خود انتقاد را اصرار دارند که قافیه خواند و تند را غلط دانستند ازینکه در خواند الف داخل تلفظ نشانست و در تند نیست برخلاف این قافیه خوهی و طی را صحیح دانند ازینکه (واو خوے) را در تلفظ ندارند و ادعای شان در غلطی قافیه خواند و تند باطل است ازینکه از صحت تلفظ خواند خبر ندارند و چی دانند که حذف الف در تلفظ لهجهٔ عجم است که تلفظ آن لزوم ندارد و این ادعا ما صحیح ندانیم ازینکه شعرای سلف عجم تلفظ عجم را در قافیه لازم دانسته اند چنانکه در کلام صائب قافیه شیر (بمعنی اسد) با پیر آمده اگرچه صاحبان لغت برای شیر یای مجهول و برای پیر یای معروف را صراحت کرده اند و لوجه این صراحت بعض شعرای هند نژاد قافیه شیر و پیر را درست ندانند ولیکن ما را با شعرای عجم اتفاق است (اردو) الف و با تلوار چلانا ۔

تیغ ریختن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بهار معروف مؤلف عرض کند که بمعنی تیغ زدن باشد (ملا طغرا ؎) صد زخم دارم چون نگین بر روی خود اینک ببین ٭ از لبس بسویم تیغ کین مهر و نشان ریخته ٭ (اردو) تلوار مارنا تلوار چلانا ۔

(۱۵۰۲) **تیغ زبان** اصطلاح ۔ ظهوری استعمال این باضافت تشبیهی کرده مؤلف عرض کند که تیغ زبان ۔ زبان باشد که همچون تیغ است

(ب) کرده‌ایم قطع زر و سخن های دیگران ؎
حرف تو جوهر است به تیغ زبان بماند ؎ (اردو)
تیغ زبان بترکیب فارسی۔ زبان کچھ کھ سکتے ہیں

تیغ زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی حقیقی است (اوجی نطنزی ب) غزل ؎
شود آب ز خون گرمی چشمم ؎ بر سن چو زنی تیغ
ستم واقف دم باش ؎ مخفی مبادا که از سنہ۔ بالا
استعمال مصدر زدن پیداست که بجالش می آید
(اردو) تلوار مارنا۔ تلوار چلانا۔

تیغ زدوده اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
کشف اللغات (۱) معروف و (۲) استعارہ
است از روشنی صبح صادق که قاطع ظلمات
است مؤلف عرض کند که مراد از معنی اول
معنی حقیقی است یعنی تیغ صیقل زده و معنی
دوم قرین قیاس است (اردو) (۱) صیقل
کی ہوئی تلوار۔ مؤنث (۲) صبح صادق۔ مؤنث

(۲ الف) **تیغ زن** اصطلاح۔ بقول برہان
و جامع بفتح زای معجمه و سکون نون (۱) معروف
و (۲) نام روز سیزدهم از ماه های ملکی بهار
بر معنی اول قانع و می فرماید که سپاهی باشد
صاحب بحر همزبانش و هم او ......

(ب) **تیغ زن آسمان** را بمعنی (۱)
صبح صادق و (۲) بمعنی آفتاب و (۳) کوکب
مریخ نوشته و صاحب جامع همزبانش۔ صاحب
ناصری در ملحقات ب را آورده ذکر معنی اول
و دوم و سوم کند۔ خان آرزو در سراج بتحقیق
الف همزبان برهان و نسبت ب متفق با
ناصری مؤلف عرض کند که معنی دوم الف
بوجه واقعه باشد یا تعلق با ستاره مریخ صراحت
کامل یافته نشد و معنی سوم ب کنایه باشد
و دوم مجاز آن آفتاب را نظر به درخشندگی آن
بدین اسم موسوم کردند کنایه لطیف نیست و
معنی اول خلاف قیاس و دیگر ها از محققین

ذکر این نکرد و طالب سندی باشیم (اردو)
الف (۱) تلوار مارنے والا سپاہی (۲)
ہر ماہ شمسی کی تیرھوین تاریخ۔ مؤنث ب
(۱) صبح صادق۔ مؤنث (۲) دیکھو آفتاب
کے دوسرے معنے۔ (۳) مریخ۔ مذکر۔

تیغ زیر رکابی اصطلاح۔ بقول بہار
و بحر دانند تیغی کہ زیر دامن زین ہمراہ اسپ
سواری باشد (میرزا طاہر وحید ؎) بہ
پیش ابرو بر چین تو زبان عتاب ٭ کج چو تیغ
زیر رکابی ہمیشہ بیکار است ٭ (عبد الغنی
قبول ؎) شود سوار چو آن ترک شوخ
می ماند ٭ بہ تیغ زیر رکابی نگاہ پنہانش ٭
مؤلف عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم
گوید کہ این بدون تحتانی در آخر است۔
فارسیان (تیغ زیر رکاب) تیغی را گویند
کہ بر اسپ بزیر رکاب آویزند و این کہ
ہر وقت سوار را بکار نمی خورد بلکہ بتکلف
و وقت کار می گیرند و ہمیشہ کار از تیغی گیرند
کہ در کمر سوار است و چون این تیغ کمر بیکار
شود تیغ زیر رکاب را از جای خود برآوردہ
در دست گیرند و ہر دو سند بالا یای
وحدت است بخیال ما حیبی ندارد اگر
تحتانی را داخل اصطلاح دانیم مرکب
توصیفی است و اگر تحتانی را خارج از اصطلاح
داریم مرکب اضافی باشد (اردو) وہ کوتل
تلوار جو رکاب کے نیچے گھوڑے پر لٹکاتے
ہین اس کو اسوقت نکالتے ہین جب کہ کمر
کی تلوار بیکار ہو جائے۔ مؤنث۔

(الف) تیغ ساختن | استعمال۔ صاحب
(ب) تیغ سازہ | آصفی ذکر الف
کردہ از معنی ساکت و از سندش ب
پیداست و بہار ذکر ب کردہ گوید کہ آنکہ
تیغہا را بسازد (ملا طغرا ؎) چو از غمزہ خود
شوی تیغ سازہ ٭ کند مشتری گردن خود دراز ٭

مؤلف عرض کند که ساختن وسازیدن
سرد و مرادف یکدیگر است بمعنی حقیقی و ب
اسم فاعل ترکیبی است (اردو) الف
تلوار بنانا۔ ب تیغ ساز بترکیب فارسی
تلوار بنانے والا۔

تیغ سبز اصطلاح۔ بقول بہار و بحر کنایہ
از تیغی که از صیقل زدن کبودی زند (خواجہ
جمال الدین سلمان ؎) تا خورده زظلمات
دل خصم آب حیات ٭ تیغ سبزش چو خضر
یار سکندر باشد ٭ مؤلف عرض کند که
ترکیب توصیفی است و از تیغی مراد است
که بار جوهردار باشد و سبزی و رہالیش
بکثرت جوهر ظاهر شود و بتجرد از صیقل نمایان
بچشم بالاتفاق آرند (اردو) جوہردار تلوار
مؤنث اور صیقل زدہ تلوار۔ مؤنث۔

تیغ ستادن استعمال ظہوری استعمال
این کرده مؤلف عرض کند که مخفف تیغ
استادن است بمعنی بلند شدن تیغ (؎)
تیغ ستاده در کف من عشق عمر بخش ٭ او زخون
نشسته مرگ زجلادی من است ٭ (اردو)
تلوار کھنچنا۔ تلوار میان سے نکلنا۔

تیغ ستم اصطلاح۔ بقول بحر و برہان و
جامع (و ناصری در ملحقات) رونق ظلم و
رواج تعدی (ملک طیفور انجدانی ؎)
خون چکان است فلک تیغ ستم ٭ بی شرم کز
که بی آخر بدر ماند قاتل میرد ٭ مؤلف
عرض کند که همه محققین بالا تعریف خوشی کرده اند
تیغ ستم باضافت تشبیهی ستم باشد که ستم را
تیغ گفتند (ظہوری ؎) در دم تیغ ستم اگر
نازنین ستادمت ٭ زخم قریب جنین کن لاغر شکار کی
می رسد ٭ (اردو) تیغ ستم بترکیب فارسی
ستم کے لئے استعمال کرسکتے ہیں۔ مؤنث۔

تیغ سحر اصطلاح۔ بقول برہان (۱) کنایہ
از آہ سحری که از روی درد باشد و (۲)

دعای صبحگاهی و (۳) روشنی صبح صادق و
صبح کاذب صاحب جامع گوید که مرادف تیغ سحر
است که گذشت صاحب بحر ذکر هر سه معنی بالا
گوید که (۴) طلوع آفتاب هم. بهار بر معنی صبح
و طلوع آفتاب قانع مؤلف عرض کند که مرکب
اضافی است و کنایه از همه معانی و با معنی چهارم
را که پیدا کردهٔ بهار است درست ندانیم البته
آفتاب را تیغ سحر توان گفت (اردو) (۱)
آه سحری. مؤنث (۲) دعای صبحگاهی. مؤنث
(۳) صبح صادق اور صبح کاذب کی روشنی
مؤنث (۴) آفتاب. مذکر۔

تیغ سرتراشی | اصطلاح. بقول بحر و بهار
استره که بدان مو سترند (مرادف تیغ موتراشی)
(محسن تاثیر ــ) آئین موشگافی از طبع کج نیاید
شمشیر را نسازد کس تیغ سرتراشی ﴿ می فرماید
که استره را موشگاف گفتن محل تامل است
و نقل قول میرخسرو کند (ــ) استره هر چند
دم تیز یافت ﴿ مو سترد و نتواند شگافت بکار
خان آرزو در چراغ ﴿ با همین مضمون آخر بهار
را آورده شعر آخر را مال نظامی گوید مؤلف
عرض کند که خان آرزو در کلام بر وارش بیچید
بهار از کلام محسن تاثیر خوب مضمونی پیدا کرده
بیچاره محسن تاثیر استره را موشگاف نگفت
بلکه هر دو محققین هند نژاد معنی شعر را نفهمیده اند
فتامل. شاعر گوید که آئین موشگافی شانه دارد که
کجی ندارد نه کسی که طبیعت او کج باشد و مثال
این می دهد که از شمشیر کج کار موتراشی نگیرند بلکه از
استره راست کار سرتراشی درست می آید
این است معنی شعر و در بعضی نسخ مصرع اول
چنین یافته می شود (ص) آئین سرتراشی از
از طبع کج نیاید ﴿ اندرین صورت معنی شعر
صاف است و بحالت اول هم نا صاف
نیست البته موشگافی در کار است که از
طبع کج نیاید (اردو) استره. مذکر۔

تیغ سوزن بردار اصطلاح۔ بقول بہار و وارستہ و بحر تیغی کہ سوزن را بدم بردارد و این از جملہ امتحانات اصالت اوست (صائب ع) شد مسیحا بہ تجرّد ز علائق آزاد ٭ چہ کند رشتہ بآن تیغ کہ سوزن بر داشت ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و مصدر این سوزن برداشتن و برداریدن تیغ بمعنی اصیل بودن تیغ (اردو) وہ تلوار جو اپنی اصالت کی وجہ سے سوئی کو اٹھالے۔ مؤنث۔

تیغ سوزن دار اصطلاح۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث این را مرادف (تیغ سوزن بردار) گفتہ کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ تسامح سر زدہ یا خطا شدہ می شود کہ بر دار را دار نوشتہ اند اگرچہ بمعنی تیغی را (تیغ سوزن دار) می توان گفت کہ سوزن را برداشتہ است ولیکن محاورۂ زبان نیست (اردو) دیکھو تیغ سوزن بردار۔

(الف) **تیغ سوزن ربا** اصطلاح۔ بقول بحر مرادف (تیغ سوزن بردار) بہار ہمین را بہمین معنی ---------

(ب) **تیغ سوزن ربودہ** قائم کردہ (طاہر وحید ع) شد ز مژگان چشم جادو پیش ٭ تیغ سوزن ربودہ ابرویش ٭ **مؤلف** عرض کند کہ مصدر (سوزن ربائیدن و ربودن) اصل است و الف اسم فاعل ترکیبی و ربودہ اسم مفعولش (اردو) دیکھو تیغ سوزن بردار۔

تیغش برش دارد مقولہ۔ صاحب بحر این را مرادف (تیغش می برد) نوشتہ کہ می آید **مؤلف** گوید کہ بحث این بہ مصدر آنجا کنیم۔ (اردو) دیکھو تیغش می برد۔

تیغ شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان و جامع و بحر و رشیدی و سروری در ملحقات بمعنی رو برو شدن و مقابلہ کردن بہار گوید

رو برو شدن و در برابر جواب دادن و لغزیدن شدن و طرف گشتن (صائب ؎) کوه قاف از سپر انداختگان است اینجا٭ که دگر تیغ شود پیش دم تیشہ ما٭ (ولہ ؎) تیغ نتواند شدن انگشت پیش حرف من٭ تا چو ماه نو سپر کردم کمان خویش را٭ (ظہوری ؎) تواند دو ان تیغ بر غمزه شد تیغ٭ گرش از رحم خفتانی بہ بخشی٭ (منصور انا خودی ؎) دی از طرفی بر آمدن چندوه پسر٭ با تیغ و سپر چو آفتاب از خاور٭ افگند سپر که بدیدش با تیغ٭ ما تیغ شدیم و سینہ کردیم سپر٭ خان آرزو در سراج ہم این را آورده **مؤلف** عرض کند کہ بر سبیل مجاز است مخفی مباد کہ از سند صائب استعمالش بمعنی بر شدن پیدا است تیغی ندارد (اردو) مقابل ہونا۔ مقابلہ کرنا۔

تیغ شکستن استعمال۔ بہار بر معروف قانع **مؤلف** عرض کند کہ (تیغ شکستن بر چیزی و کسی) قتل کردن کسی راست بکار تمام (حکیم زلالی ؎) چہ خوش گفت آن غریب بی شکستہ٭ کہ بی طالع بہ ور خود شکستہ٭ ہر مہربانی تیغ بیداد٭ شکستی بر دلم دست مریزاد٭ (اردو) دکن میں کسی پر تلوار توڑنا یعنی کوشش کے ساتھ قتل کرنا۔ مار ڈالنا۔

تیغش می برد مقولہ۔ بقول بہار کنایہ از آنست کہ استعداد آن دارد کہ از دستش کاری بر آید می فرماید کہ لوطیان گویند کہ تیغت می برد کہ فلانہ امر را تنہا کنی (اسالک قزوینی ؎) اقبال اگر ندارد تیغت برش ندارد٭ با زو بلند خواہد شمشیر آزمودن٭ (اشرف ؎) کاری از دستت چو آید سعی کن در کرد نش٭ ہرکجا دانی کہ تیغت می برد الماس باش٭ (ابوطالب کلیم ؎) چون شاه در مصاف تماشا٭ آه از جگر کشم ہا تیغم نمی برد بچہ امید بر کشم٭ صاحب بحر این را مرادف (تیغش برش دارد)

گفته بامعنی بالا متفق وارسته همزبانش مؤلف
گوید که اصلا مقوله نیست بلکه مصدر (تیغ
برش داشتن و ببریدن) (۱) بمعنی حقیقی است
و (۲) کنایه از استعداد کاری داشتن اگر مقوله
می بود استعمال این مخصوص می شد و از اسناد بالا
پیداست۔ فارسیان استعمال دیگر مشتقات
این مصادر هم کرده اند و تعمیم معنی بر هر موقع
درست می شود (اردو) (۱) تلوار کا تیز
ہونا (۲) کسی کام کی صلاحیت رکھنا۔ کسی
کام کی استعداد اور قابلیت رکھنا۔

تیغ صبح | اصطلاح۔ بقول بہار و مجمع کنایہ
از عمود صبح و طلوع آفتاب مؤلف عرض
کند که مرادف تیغ سحر است که گذشت و ما
صراحت کامل همه را آنجا کرده ایم و درینجا
همین قدر کافی است که اگرچه لفظاً و معنیً
صحیح است ولیکن محاورهٔ زبان تیغ سحر است
و تیغ صبح بر زبان نیست معاصرین عجم را
اتفاق دارند (اردو) دیکھو تیغ سحر۔

تیغ صیقلی | استعمال۔ بقول بہار تیغ صیقل
زده مؤلف عرض کند که ظاهراً یای نسبت
است (مرتضی بیگ قلی سے) گر بظاهر دور
از نظر های هنر باشم چه باک چه هیچو تیغ صیقلی باشد
نهان جوهر مرا یکی از معاصرین عجم شکایت
کند و می گوید که فارسیان تیغ صیقلی تیغی را
گویند که زنگ و صیقل گر باشد که برای صیقل
کردنش باو سپرده باشند۔ فارسیان چون
تیغی بفروش آرند و آن را زنگ آلوده بینند
گویند «آقا این تیغ صیقلی است جوهرش
را چه بینیم» مراد آنست که تا آنکه صیقل
کرده شود عیب و هنرش ظاهر شود و بخیال ما
این معنی بیان کرده اش بسیار درست
است و معنی شعر هم از همین معنی لطیف
تر می نماید که جوهر در نهان تیغ نهان می باشد
که زنگ آلوده باشد (اردو) وہ تلوار

جو صیقل کی ہوئی ہو اور ہمارے مضمون کے
لحاظ سے زنگ آلودہ اور میلی تلوار
جو نا صاف ہو۔ مؤنث۔

تیغ علم کردن استعمال۔ بقول اسند
معروف مؤلف عرض کند کہ بمعنی بلند
کردن وکشیدن تیغ (بیدل ے) می کند
تیغ علم بر سر ہستی بیدل ہٗ در ہوای قد او
گر نگہ نالہ قدی ہٗ مخفی مباد کہ از سند بالا
استعمال مصدر کندن پیدا است کہ بجایش
می آید کہ مرادف کردن است (اردو)
تیغ اٹھانا۔ بلند کرنا۔

تیغ غمزه اصطلاح۔ ظہوری استعمال
این کردہ مؤلف عرض کند کہ تیغ غمزه
غمزه باشد باضافت تشبیہی کہ فارسیان غمزه
را بہ تیغ تشبیہ دادہ اند (ے) آنکہ ایندم
داد تیغ غمزه را ہٗ راحت از زخم تو در مرہم
کشید ہٗ (اردو) بترکیب فارسی غمزه کو
تیغ غمزه کہہ سکتے ہیں۔ مؤنث۔

تیغ فرود آوردن مصدر ہے اصطلاحی
بہار بر معروف قانع و صاحب انند ہم باش
مؤلف عرض کند کہ بمعنی زدن تیغ است
و مخفف (تیغ فرود آوردن بر سر یا گردن)
(ملا شانی تکلو ے) بر رغم رقیبان لنگری
سر ہمی من انداز ہٗ یک تیغ فرود آور و صد
سر زتن انداز ہٗ (اردو) تلوار مارنا۔

تیغ فروہشتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) بمعنی
از دست انداختن شمشیر و دست از مقابلہ کشیدن
است کہ آنکہ یارای مقابلہ ندارد تیغ خود را بر زمین
می اندازد و (۲) بمعنی تیغ زدن مخفی مباد کہ از مصدر
فروہشتن ہر دو معنی این مصدر مرکب پیدا می شود
(نظامی ے) فروہشت بر ترک شہ تیغ را ہٗ ز برق
آفتی کی رسد میغ را ہٗ (اردو) (۱) تلوار پھینک دینا
لڑائی سے باز آنا (۲) تلوار مارنا تلوار برسانا

تیغ فشان کردن استعمال ۔ بقول بہار تیز کردن تیغ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس بمعنی حقیقی است (خواجہ حسین ثنائی ؎) ازلی فرق شان کنون بر سنگ ٭ تیغ بیداد را فسان کردم ٭ (اردو) تلوار کو تیز کرنا ۔

تیغ فصاد اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر بمعنی نشتر کہ بدان فصد کنند مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و موافق قیاس (اردو) نشتر جس سے فصد کھولتے ہین مذکر

تیغ فگندن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تیغ زدن است (خسرو ؎) گشت دران کوکبہ بہرام پست ٭ تیغ بیفگند و فہم دست بست ٭ (اردو) تلوار مارنا ۔

تیغ فلان نمی برد مقولہ ۔ بقول صاحب سحر یعنی از و کاری نمی آید ۔ خان آرزو در سراج ہدایت ہم این را آوردہ (کلیم ؎) چون در مقام حادثہ آہ از جگر کشم ٭ تیغم نمی برد بجہ امید بر کشم ٭ مؤلف عرض کند کہ از کلام کلیم و از محاورہ زبان (تیغ کسی نبریدن) مصدر ثابت کنایہ از بکار نیامدن و از ہمین است این مقولہ (اردو) اُس سے یہ کام نہین ہو سکتا ۔

تیغ فلک اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار (۱) کنایہ از ذات فلک یا (۲) خطوط شعاعی آفتاب یا (۳) ذات مریخ کہ ترک فلک است (انوری ؎) تیغ فلک بہ تیغ تو اندر نیام باد ٭ تا بر فلک مجرّہ چو تیغ جہند است ٭ مؤلف عرض کند کہ معنی دوم کنایہ حقیقی است بمعنی واحد یعنی خط شعاعی کہ خطوط شعاعی مثل تیغ است و معنی سوم مجاز و معنی اوّل خلاف قیاس مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) دیکھو آسمان (۲) خط شعاعی ۔ مذکر (۳) مریخ

تیغ فولادی استعمال۔ بقول بہار و آنند
مرادف تیغ الماس کہ گذشت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی حقیقی است مرکب توصیفی سندی کہ
بر تیغ الماس گذشت برای تیغ فولاد است
و برین یای نسبت زائد (اردو) فولادی
تلوار۔ مؤنث۔

تیغ کج را نیام کج باشد مثل۔ صاحبان
خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی
ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این
مثل را بحق کسی زنند کہ کج طبع و کج خلق باشد
مقصود آن ہمین است کہ ہر کہ کج طبع باشد
ہر کار او کج می نماید و اصلا در ہیچ کار راستی
نمی آرد (اردو) دکن مین کہتے ہین ''
کج مزاج کبھی سیدہا نہین ہوتا ''

تیغ کردن بخاک مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی ترک
مخاصمہ و خونریزی کردن است (طالب آملی

۵) بدین قیاس ہمانا شکاری قرہ اش بہ بنگاہ
کردہ بود ہر قدم ہزاران تیغ ہا مؤلف عرض
کند کہ بیچارہ محقق ہند نثرا د معنی شعر را نفہمید
تیغ بخاک کردن در خاک مخفی کردن تیغ است
کہ راہ روان از بیخبری مجروح شوند۔
(اردو) تلوار کو خاک مین چہپانا۔

تیغ کشادن استعمال۔ بقول بہار مرادف
تیغ کشودن بمعنی معروف مؤلف گوید کہ تحقیق
تیغ از کمر کشادن است یعنی از جنگ کنارہ
کردن و باز آمدن اگرچہ سند استعمال ہیچ نکرد
ولیکن بر زبان معاصرین عجم است (اردو)
تلوار کھول دینا۔ تلوار رکھ دینا۔ لڑائی سے باز آنا

تیغ کشودن استعمال۔ بقول بہار و آنند
مرادف تیغ کشادن کہ گذشت مؤلف
عرض کند کہ سند استعمال پیش نشد و از نظر ما
استعمال این نگذشت و بگوش ما ہم نخورد
مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو)

دیکھو تیغ کشادن ۔

تیغ کشیدن | استعمال ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مخفف تیغ از نیام کشیدن است یعنی آمادۂ پیکار شدن (میرزا محمد قلی سلیم سے) چون کشی تیغ جفا بہر سیلی دگری ٭ کاش دست تو بگیرد کہ جفائی کرد است ٭ (میرزا بیدل سے) تیشی کہ بجنون بہار تیغ کشیدہ بکہ خندہ بر لب گل نیم بسمل افتاد است ٭ (اردو) تلوار کھینچنا ۔ آمادۂ جنگ ہونا ۔

تیغ کشیدن آفتاب | مصدر اصطلاحی بقول بحر برآمدن آفتاب ۔ مؤلف عرض کند کہ اگرچہ سند استعمال پیش نشد و دیگر محققین ذکر این نکردہ اند ولیکن موافق قیاس است و معاصرین عجم این را می پسندند (اردو) آفتاب طلوع ہونا ۔

تیغ کشیدن بینی | مصدر اصطلاحی بقول بحر دوار ستہ و بہار راست و سر تیز شدن بینی ۔ بہار می فرماید کہ این در حالت مشرف شدن بر مرگ باشد از اہل زبان بتحقیق پیوستہ (حکیم شفائی سے) ہر جا کہ سخن ز تندی طبع گذشت ٭ ذوق سخن تو در دل جمع گذشت ٭ بینی تو تیغ می کشد پیوستہ ٭ عمر تو تمام در دم نزع گذشت ٭ صاحب بحر گوید کہ مراد از کشیدہ شدن بینی است کہ در حالت نزع می شود مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) ناک کھنچ جانا ۔ یہ صورت حالت نزع میں پیدا ہوتی ہے ۔

تیغ کمر بستن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار معروف مؤلف عرض کند کہ مخفف تیغ بر کمر بستن است کنایہ از آمادۂ پیکار شدن (صائب سے) چو داغ لالہ بجوان کعبہ غوطہ زد آن روز ٭ کہ گرد تو کمر بست تیغ ابروی ٭ (اردو) تلوار اٹھانا ۔ تلوار باندھنا ۔ لڑائی کے لئے آمادہ اور مستعد ہونا ۔

تیغ کشدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و وارستہ بفتح کاف تازی تیغ از نیام برکشیدن (ظہوری سہ) زمانہ تیغ ستم کشد یا علی زنہار ﴿ مباش غافل از احوال من کہ پرخطرم ﴿ مؤلف عرض کند کہ محاورۂ زبان فارسیان قدیم است معاصرین عجم نمی پسندند (اردو) تلوار اٹھانا۔ تلوار کھینچنا۔

تیغ کوہ اصطلاح۔ بقول برہان بلندی کوہ یعنی جائی کہ از آن بلندتر نباشد بہار گوید کہ کنایہ از بلندی کوہ است کہ سر کوہ باشد (صائب سہ) ہشدار کز خراش دل سنگ خارہ شد ﴿ آخر بہ تیغ کوہ سر کوہ کن جدا ﴿ (ولہ سہ) می شود چون تیغ کوہ از ابر رحمت آبدار ﴿ ہر کہ صائب پا بدامان توکل بشکند ﴿ مؤلف عرض کند کہ صاحبان بحر و مصطلحات ہم ذکر این کردہ اند و صاحب ناصری ہم در ملحقات این را آوردہ و رشیدی ہم گوید وازینکہ پشت کوہ خمیدہ مثل تیغ می نماید بدین اسم موسوم کردند (اردو) دیکھو چوٹی کوہ۔

تیغ کین استعمال۔ ظہوری استعمال ہر دو کردہ مؤلف عرض کند کہ
تیغ کینہ باضافت تشبیہی تیغ کین کینہ باشد کہ فارسیان کینہ را بہ تیغ تشبیہ دادہ اند (سہ) در تیغ کین خصم خراشی زیاد نیست ﴿ آن زخم ہا کہ زہرہ در وجوشن من است ﴿ (ولہ سہ) زین تیغ کینہ کہ بدست تغافل است ﴿ گاہی کرشمہ گر نکند رحم وای ما ﴿ (اردو) تیغ کین۔ تیغ کینہ۔ بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں۔ کینے کی تلوار۔ مؤنث۔

(الف) **تیغ گذار** اصطلاح۔ بقول بحر عجم سپاہی مؤلف عرض کند کہ - - - -

(ب) **تیغ گذاشتن** بہرہ ﴿ بقول آصفی بجبر و تعدی گرفتن چیزی بنجبال باخصوصیت

لفظ رَوَد رب نه باشد به سر و بگیردن واستعمال
آن هم می توان و الف کنایه ایست لطیف و
موافق قیاس و برای ب اشتیاق سند استعمال
می باشیم (اردو) الف سپاہی ۔ نڈر
(ب) جبر سے کسی چیز کو لینا ۔ حاصل کرنا ۔

تیغ گر اصطلاح ۔ بقول بہار آنکه تیغ ہا سازد
مؤلف عرض کند که از قبیل صیقل گر و دادگر
و زرگر و امثال آن (ملا طغرا سه) بمعنی زرد
ساختی چون سپر ہا بقانون خبر گیر از بن تیغ گرها
(اردو) تلوار بنانے والا ۔

تیغ گرفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی بر داشتن تیغ است و آماده جنگ شدن
(سیفی هروی سه) دامان ناز بر زد و تیغ جفا
گرفت پیمانه در رسید و گریبان ما گرفت
ہا (کمال اصفهانی سه) آتش از سینه فتنه ہا شد
چو کوره گرم ہا تیغ گیرند ۔ بدان گرمی چون انجم
ہا معنی مباد که از سند و هم استعمال مصدر
گیردن پیداست عیبی ندارد که مرادف
گرفتن است و بجای خودش می آید ۔
(اردو) تلوار اٹھانا ۔ لڑائی پر آمادہ ہونا ۔

تیغ گشتن مصدر اصطلاحی ۔ بقول صاحب
آنند بمعنی مقابل گشتن و بجوائه غوامض سخن می نماید
که طغرا در رساله آشوب نامه گوید (فقره) سیف
اسفرنگ را کار از آن در گذشت که دلیران
معرکه نظم پیش او توانند تیغ گشت ۔ مؤلف
عرض کند کنایه ایست و بس (اردو)
مقابل ہونا ۔

تیغ گُلدم اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و
وارسته بضم کاف فارسی تیغ دندانه دار به
برگشته دم (میر نجات سه) گلستان شگفتا
فیض دیگر در نظر دارد که تیغ گلدم او
چو شبنم دیده ام سر را ۔ مؤلف عرض کند
که مرکب توصیفی است و کنایه لطیف نسبت

(اردو) دندانہ دار تلوار۔ مؤنث۔ وہ تلوار جس کی باڑھ دندانہ دار اور ضائع ہوگئی ہو۔

تیغ گماشتن استعمال۔ بہار بہ معروفی قانع (میر معزی سے) ملک نا ارزانیان بستانی کہ ارزانی تو ای ہو تیغ آتشبار بر جان بداندیشان نگار ہو مؤلف عرض کند کہ بمعنی سپردن تیغ است بہ دیگری و ازین بالا مصدر نگاردن پیدا است کہ بجائش می آید کہ مرادف گماشتن است (اردو) تلوار دینا۔ سپرد کرنا۔ (کسی دوسرے کو)

تیغ گنبد استعمال۔ صاحب انند بحوالہ (غواص سخن) گوید کہ از عالم تیغ کوہ است (فردوسی سے) چو خورشید بر تیغ گنبد رسید ہو چکانہ ذرہ و پیدا نہ درہان پدید ہو مؤلف گوید کہ بر گنبد ہم چو کوہ خمی باشد مثل تیغ فارسیان خم گنبد را تیغ گنبد گفتہ اند کنایہ ایست لطیف (اردو) گنبد کے سقف کا خم۔ مذکر۔

تیغ گوشتین اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند و جامع و برہان کنایہ از زبان (امیر خسرو سے) نی نی کہ ہر چہ گوئی بہ زبان خموشی ایراہ بس نیک و بد کہ گشتہ از تیغ گوشتین شد ہو صاحب ناصری بذکر این در ملحقات گوید کہ این را شمشیر گوشتین ہم گویند مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی و موافق قیاس است (اردو) زبان۔ مؤنث۔

تیغ لنگر دار اصطلاح۔ بقول بہار کنایہ از تیغ خمدار و چون این قسم تیغ خوب می نشیند و زخم کاری می کند و از جا کم می جنبد آن را لنگر دار گویند و این مجاز است ماخوذ از معنی لنگر کہ آہنی باشد کہ کشتی را از رفتن باز دارد و تحقیق آنست کہ تیغ لنگر دار کنایہ از سنگین و گران و در شعر ملا طغرا نیز لنگر دار نیز آمدہ و لنگر دار بمعنی ثقیل و گران (صاحب

(…ـه) از تغافل کشت مژگان گران خوابش مرا ٭ تیغ لنگردار چشمش بین پاس و دم بیداشت است ٭ مؤلف عرض کند که لنگر کشتی زنجیر آهنی است جبلی وزنی که چون این را از کشتی در دریا می‌اندازند و می‌آویزند سنگینی او کشتی از رفتار باز ماند و همانجا قائم می‌شود و سفینهٔ لنگردار کشتی استاده را گویند؛ شمشیر ذوالفقار به پشت خود از مهره‌ها نقشی مثل زنجیر دارد و به نسبت شمشیری جوهر یا نگین‌دار فارسیان همین قسم تیغ را لنگردار گفته اند۔ (اردو) لنگردار تلوار۔ ذوالفقار۔ وزنی اور سنگین تلوار۔ مؤنث۔

تیغ صحرائی | اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و آنند تیغ جوهردار را گویند (ملا منیر ـه) است ٭ زلف تو مشک تتر و عنبر خال به برابر و تو ٭ فتاده لب شکر خال به ابروی تو تشبیهست ٭ ولی صحرائی به چون مورچه تیغ بران ابرو خال ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) جوهردار تلوار۔ دکن میں صحرائی تلوار بھی کہتے ہیں۔ مؤنث۔

تیغ منحرف | اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی تیغ کج و خمدار۔ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است از آنکه منحرف بضم اول و فتح دوم و را مشدد بمعنی برگردانیده شده از راستی یعنی کج باشد. و این مرکب توصیفی است ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین باهل زبان از این ساکت۔ مشتاق سند استعمال می‌باشیم (اردو) خمدار تلوار۔ مؤنث۔

تیغ مغربی | اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و آنند نوعی از تیغ (آشنا ـه) باز آسمان زکینه وری راه نو گرفت ٭ در دست تیغ مغربی از ماه نو گرفت ٭ مؤلف عرض کند که به یای نسبت تیغی که در بلاد مغرب ساخته می‌شود فارسیان این تیغ را بعد تیغ هندی بهتر می‌دانند (اردو) مغربی تلوار۔ بلاد مغرب کی ساخت۔

وکہین ہین اسکو صرف سغری کہتے ہین مؤنث

تیغ موتراشی اصطلاح بقول خان آرزو در چراغ ہدایت استرہ کہ بدان موی سر سترند (تاثیر ؎) آئین موشگافی از طبع کج نباید ہ شمشیر را نسازد کسی تیغ موتراشی ہمی فرماید کہ استرہ را موشگاف گفتن ظاہرا درست نباشد نہ من حیث العقل نہ من حیث النقل مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس بہار ہمین سند را برائے تیغ سرتراشی آوردہ بتحریف لفظ (سرتراشی) عوض (موتراشی) در مصرع ثانی و ہمین اعتراض خان آرزو را در انجا بیان کردہ و باجود البش ہمہ در انجا دادہ ایم (اردو) دیکھو تیغ سرتراشی۔

تیغ مہند اصطلاح۔ بقول بحر و بہار واند شمشیری کہ در ہند ساختہ باشند۔ (خواجہ جمال الدین سلمان ؎) زبانت از سخن عدل وجود خالی نیست ہمو بلی ز تیغ مہند گہر جدا نشود ہو (ظہیر الدین فاریابی ؎) وانکہ نشنید لعون بازو و دستش کو خنجر سوسن بجای تیغ مہند کو مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس (اردو) ہندی تلوار۔ تیغ مہند [illegible] وہ تلوار جو ہند مین بنی ہو۔

تیغ مینارنگ اصطلاح۔ بقول بہار واند و وارستہ تیغی کہ از صیقل زدن بکبودی زند (طالب آملی ؎) در ان مصاف کہ از عکس تیغ مینارنگ بہوا معرکہ پوشد زمردین سربال [illegible] بحر گوید کہ مرادف تیغ سبز است۔ خان آرزو در چراغ ہدایت این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ چون تیغ را صیقل کنند جوہرش نمایان شود و رنگ جوہر مائل بہ سبزی می باشد و این غیر از تیغ اصیل نمی باشد

(۳۴۹)

وہمین قسم تیغ را باین اسم موسوم کردہ تاؔر
(اردو) جوہردار تلوار ۔ دیکھو تیغ سیر ۔

تیغ ناز | اصطلاح ۔ ظہوری استعمال این کردہ ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس باضافت تشبیہی است کہ ناز را بہ تیغ تشبیہ دادہ اند یعنی تیغ ناز ۔ ناز باشد (سہ)
چو ابرو بگہر اندر حمایت خویش را خواند
عجب دارم کہ تیغ نازت از جوہر نیافتد
(اردو) ناز و ادا کو تیغ ناز بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں ۔ مؤنث ۔

تیغ نشاندن | مصدر اصطلاحی بقول بہار مرادف تیغ نہادن ۔ معروف ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی (۱) نشانہ تیغ شدن و (۲) تیغ زدن (ارادت خان واضح سلہ) ھی
نشانم تیغ ابروی کسی دیگر بچشم او ہست
در سرای فکر خانہ آرائی ہراکو
(اردو) (۱) تلوار کی ضرب میں آنا (۲) تلوار اپنے پہ لینا

(۲) تلوار مارنا ۔

تیغ نشستن بہ سنگ فسان | مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی تیز شدن تیغ باشد (ثنائی مشہدی سہ)
با این سپہر مصلحتی داشت زانکہ تیغ چو تیز شدہ تر
شود چو بہ سنگ فسان نشست ہے
(اردو) تلوار تیز ہونا ۔

تیغ نطق | اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع کنایہ از زبان فصیح ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ مراد از زبان است مقصودش غیر ازین نباشد کہ تیغ نطق ۔ نطق باشد باضافت تشبیہی ۔ مؤلف عرض کند کہ زبان تیز گفتگو و قائل و جادارد کہ زبان فصیح ہم گیریم (اردو) زبان تیز ۔ زبان فصیح ۔ مؤنث ۔

تیغ نمودن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند

بمعنی حقیقی است (ازرقی هروی ره) ز
نیل و مشک بپیوند ریع داؤدی پارده
بیا بنمای تیغ گوهردار ۔ مخفی مباد که از سند
بالا استعمال مصدر نمائیدن پیدا است
که مرادف نمودن باشد که بجای خودش می آید
(اردو) تلوار دکھانا ۔

تیغ نهادن مصدر اصطلاحی ۔ بقول
بهار مرادف تیغ نشاندن است که گذشت
صاحب آصفی (تیغ بجریش نهادن) بمعنی امر
نامرغوب بناچاری تحمل کردن آورده (مخلص
کاشی ره) پیش آن جراح بی زرکی رود
که رهم بیش از برای مرهم او می نهم تیغی
بجریش (ثنائی مشهدی ره) ای سپهر
هوش رخت سلامت برون برید که آن
ترکیست تیغ سیاست بجان نهاده ۔ مولف
عرض کند که تیغ نهادن بر چیزی و به چیزی
به کسی و به کسی زدن تیغ است و بس ۔
(اردو) تلوار مارنا ۔

تیغ و ترنج بمیان آوردن مصدر
اصطلاحی ۔ بقول بهار و بحر کنایه از امتحان
است و ماخذ آن تیغ و ترنج زلیخاست که
در امتحان یوسف بدست زنان مصر داده
بودند (محتشم کاشی ره) بر حرف من قلم شود
انگشت اعتراض ۔ تیغ و ترنج اگر بمیان
آورد کسی ۔ (ظهوری ره) بند نقابی شکستم
تیغ و ترنج آوریم ۔ یوسف و یعقوب را کف
ببریدن و چشم ۔ مولف عرض کند که (بمیان)
را داخل اصطلاح بر سند محتشم کاشی کرده اند
و از سند ظهوری واضح است که بدون لفظ
(بمیان) هم همین معنی است و حق آنست
که بمیان خارج از اصطلاح است و معنی
این امتحان کردن است و بس (اردو)
امتحان کرنا ۔

(الف) تیغ و طشت اصطلاح صاحب

صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید که رسم سلاطین است که هرگاه می‌خواهند سر کسی را در حضور برند اوّل نطع گسترند و بران طشت گذارند و سر را در طشت برند تا فرش و زمین از خون آلوده نشود (نظامی گنجوی ع)

بفرمود تا تیغ و طشت آورند ٭ و خونریز را پیش تخت آورند ٭ (شیدای فتحپوری ع)

بی تو روزی سوی گلشن گر گذر باشد مرا ٭ سبزه و گل تیغ و طشتی در نظر باشد مرا ٭

مؤلف عرض کند که مجرّد (تیغ و طشت) را علامت خونریزی باید گفت ۔

(ب) **تیغ و طشت آوردن** | سامان خونریزی کردن و این نتیجهٔ هر دو اسناد بالا است ۔

(اردو) الف ۔ تیغ و طشت فارسی میں قتل کی علامت ہے (ب) سامان خونریزی کرنا ۔

تیغ و کمر بستن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول انند معروف مؤلف عرض کند که آماده جنگ و جدال شدن است و این بهمه وجوه موافق قیاس و کنایه ایست ۔

(اردو) لڑائی پر آمادہ ہونا تلوار باندھنا ۔

تیغه | بقول فدائی نام کلّیه ایست برای هرگونه افزار برّندگی مگر اینکه همین برای آن پارچه است که از آهن ساخته شده و کار برش با همان است همچون تیغهٔ شمشیر و تیغهٔ کارد و مانند اینها و نیز سرکوه و بلندترین جاهای آن است که کوه نشیبدار آن هم است و ستارهٔ قلّه مؤلف عرض کند که شعرا خوش‌نشینی نکرده که زود بفهم در آید این بمعنی (۱) شمشیری را نام است که دراز تر باشد و خم ندارد (۲) برای هر قسم اسلحه که برش دارد و در استعمال آید چنانکه یک تیغه کارد و یک تیغه خنجر یعنی یک عدد است و سرکوه را تیغهٔ کوه گویند نه مجرّد تیغه معاصرین عجم با ما اتفاق دارند (اردو) (۱) تیغہ تیغا

بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ چھوٹی۔ چھوٹی تلوار **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ شاید دلّی مین چھوٹی تلوار کو کہتے ہون لیکن دکن مین تیغا بڑی اور سیدہی تلوار کو کہتے ہین (۲) عدد۔

تیغۂ پشت اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند کنایہ از بلندی پشت (ظہوری ــه) از وکاہ کاہیدہ برتری ہا عیانش تیغۂ پشتش از لاغری ہا صاحب بحر اینقدر صراحت فزید کنند کہ قطار مہرہای پشت و بلندی پشت **مؤلف** عرض کند کہ بامنا فت تشبیہی تیغہ پشت پشت باشد و معنی بیان کردۂ صاحب بحر نازک است (اردو) پیٹھہ کی بلندی۔ مہرہای پشت کی قطار مؤنث۔

تیغۂ سمور اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند کنایہ از وسط و بلندی سمور در طول از عالم تیغۂ کوہ (محمد سعید اشرف ــه) سمور خط مشکینش خیال خوش تیغۂ نقش افتادہ بجا کہ می گردد تیغ تیغ غیب او در بیابان گم ہا **مؤلف** عرض کند کہ سمور نام جانور است کہ صراحتش بر (تیغۂ قندز) می آید تکمیل معروف این اصطلاح مرکب ہمدر انجا می شود۔ (اردو) سمور کی پیٹھہ کا خم۔ مذکر۔

تیغۂ قندز اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند کنایہ از وسط و بلندی قندز۔ صاحب برہان بر سمور گوید کہ از پوست این پوستین می سازند صاحب محیط فرماید کہ سمور جانور است مثل گربہ یکی از معاصرین عجم گفتہ کہ پشت سمور و قندز بلند و خدار می باشد فارسیان پشتش را تیغۂ سمور و ہمچنین تیغۂ قندز گویند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) جانور قندز کی پیٹھہ کا خم جس کو فارسیون نے تیغۂ قندز کہا ہے۔

تیغۂ کوہ اصطلاح بقول بہار و انند

مرادف تیغ کوه مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (حکیم زلالی ...) ز گردن تا به نوک تیغ کوه بگسیختان ... بهم زخم اندیده ... (اردو) دیکھو تیغ کوه ـ

که شاه مالش داد ... به تیزناوکی تیغ هندوانی بود ... (وله ...) بگیری دگر سال شام و حلب را ... به تیغ گهر دار هندوانی ... (استاد رودکی ...) رامی تو هست برتر

(۱) تیغ هندوانی	اصطلاح بقول بهار و بحر تیغی که در هند ساخته باشد ... امیر معزی ... باستنا الف ...
(۲) تیغ هندوستانی	
(۳) تیغ هندوی	
(۴) تیغ هندوی گوهر	
(۵) تیغ هندی	

از رای هندوان که تیغ تو هست برتر از تیغ هندوی ـ بهار گوید که بدین معنی تیغ هندی و گاهی تنها هندی نیز مستعمل و مجاز باشد مؤلف عرض کند که همه موافق قیاس است (اردو) دیکھو تیغ هند ـ

تیف بقول برهان و جامع و سراج و مؤید بکسر اوّل بر وزن لیف (۱) بزبان گیلان خس و خار و خاشه را گویند صاحب ناصری بحواله برهان ذکر معنی بالا کرده گوید که (۲) بکسر نام روز سیزدهم باشد از ماه‌های ملکی مؤلف عرض کند که معنی اوّل اسم جامد فارسی زبان و بمعنی دوم مبدل تیر می نماید چنانکه برهم و بلغم (اردو) (۱) خس و خاشاک ـ تنکا ـ کچرا کوڑا (۲) دیکھو تیر کے چوتھے معنے ـ

(الف) تیف نگنج	اصطلاح ـ صاحب جامع بذکر الف و ج گوید که نام نوائیست از موسیقی ـ
(ب) تیف نگنج	صاحبان سروری و ناصری و جهانگیری بذکر ب همین معنی کرده اند (منوچهری ...) اگه نوای تیف گنج و گه نوای گنج گاو
(ج) تیف گنج	

که نوای ذیل رخش و گه نوای ارجنه ها صاحب برهان نسبت ج گوید که بکاف فارسی است
و بذیل آن ذکر الف هم کرده و رشیدی هم ذکر ج کرده خان آرزو در سراج همزبان
برهان مؤلف عرض کند که ما ب را معتبر دانیم ج اصل است و الف مزید علیه آن
همچون تیج تیج و بیجا تیج بعض محققین صراحت حروف کرده اند ازینجاست که نظر بکتابت
ب قائم شد و معنی لفظی این خرینه و مجموعه خس و خاشاک است معلوم می شود که این
نوای بیتذل و خصوصیت و نوی ندارد و الله اعلم معاصرین عجم از وجه تسمیه بیخبر اند
(اردو) الف و ب و ج ایک نوای موسیقی کا نام جس کا اردو ترجمہ معلوم نہیں ہو سکا

(الف) **تیف و تمس** — اصطلاح. صاحب جهانگیری ذکر ب کرده و در ملحقات
(ب) **اتیف و تمش** — الف را آورده هر دو را بمعنی خار و خاشاک گوید مؤلف
عرض کند که تیف بهمین معنی گذشت معلوم می شود که این مرکب است با تیف و طمث
طمث در عربی زبان بقول منتخب بمعنی چرکین آمده فارسیان آن را مفرس کرده طای
حطی را به فوقانی و ثای مثلثه را بسین مهمله بدل کردند چنانکه بغلطاق و بغتاق و تبدیل
تا بسین یا شین نیامده والله اعلم تمس یا تمش لغت فارسی یا ترکی یا عربی نیست ظاهرا
واو عطف درمیان دو لفظ معلوم می شود معاصرین عجم ازین بی خبر اند و بر زبان ندارند
و حقیقت ماخذ این هم ازین معلوم نمی شود (اردو) دیکھو تیف کے پہلے معنے ۔

تیکوز — بقول برهان و جامع و جهانگیری و رشیدی با کاف و واو مجهول بر وزن
دیروز گشک و فروشنده را گویند (حکیم سوزنی ره) یکی بحجم خورند و مستنگی

وخراب بزلب تتاجی که باشد سرد ولی تیکوتر وسیر باصاحب ناصری می فرماید که این را بفارسی پلپو هم گویند. خان آرزو در سراج این را آورده متفق با برہان مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است وکشاک بمعنی دوغ خشک ونام طعامی خاص مثل هریسه بجایش می آید (اردو) دیکھو پلپو۔

تِل | بقول برہان وناصری وجامع واشد بالام بروزن فیل بمعنی (۱) نقطه و (۲) خال را نیز گویند صاحب سفرنگ بشرح لبتی فقرهٔ (نامهٔ شت ساسان نخست) می فرماید که مرکز را نام است وآن نقطه ایست در وسط دائره که چون خطوط از ان بسوی محیط کشند همه با هم برابر باشند ۞ صاحب دلیل ساطع تل را بدال تحتانی در سنسکرت بمعنی خال بدن دوانه سکید گفته مؤلف عرض کند که شکست نیست که فارسیان قدیم آن را مفرس کرده اند بزیادت تحتانی وبمعنی دوم استعمال کرده اند که اصل است وبمعنی اوّل مجازیش (اردو) (۱) نقطه مذکر۔ (۲) خال۔ مذکر۔

تیلا | بقول برہان وجامع بکسر اول وسکون ثانی ولام الف (۱) چیزی تالی را گویند و بفتح اول (۲) جبل منقش پر خط وخال صاحبان جهانگیری ورشیدی وسروری وناصری بمعنی اوّل قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر هر دو معنی برہان گوید که در شعبهٔ خرد و که را گفته وبعضی جبل را گفته اند وبعضی هزارپایی فرماید که اغلب که صحیح بمعنی اوّل است وبمعنی دوم رتیلا است نه تیلا وآن گزنده ایست مانند عنکبوت که در خوزستان بسیار بهم رسد ولفظ عربی است نه فارسی پس عزیزان غلط وتصحیف خوانی کرده اند مؤلف عرض کند که بمعنی

اوّل آله ایست که چرخ می زنند و بواسطهٔ آن رسن تابی می کنند و جعل بمعنی دوم جانوریست سیاه پرداریشابه زنبور که در سرگین و نباتات پیدا می شود و آنچه صاحب محیط بر جعل نوشته ما ذکرش بمعنی پنجم پتنگ کرده ایم و نظر باعتبار صاحب جامع که محقق اهل زبان است هر دو معنی اسم جامد دانیم و معنی آرائی خان آرزو را هیچ نپذیریم (اردو) (۱) وہ آلہ جس سے رسّی بٹتے ہیں۔ مذکر۔ (۲) دیکھو پتنگ کے پانچویں معنے ۔

تیل زدن | مصدر اصطلاحی بمعنی تلغراف فرستادن و مصراست این بر تلگراف بقول مصنفان پارس گذشت **مؤلف** عرض کند تلگراف بتائی ہندی و کاف فارسی در انگلیسی زبان بمعنی تلغراف و تلگراف است که بجایش مذکور شد معاصرین عجم تیل هم بمعنی تلگراف آورده و لیکن استعمال این بدون ترکیب با مصدر زدن یاری کنند (اردو) تار دینا۔ تار پر مراسلت کرنا۔

تیلباچی | بقول برهان در ملحقات برون تیلماچی (۱) مترجم را گویند یعنی شخصی که عبارت زبانی را بزبان دیگر بیان کند و آن را بتازی ترجمان خوانند و (۲) کارگزار را نیز گویند صاحبان مؤید دانند نقلش پرداخته ایم **مؤلف** عرض کند که اگرچه محققین ترکی زبان ازین ساکت اند و لیکن بلحاظ شان لغت و تصدیق ترکان معاصر ما این مرکب را لغت ترکی زبان دانیم و معنی حقیقی این (۳) کسی که کاروبار تلگراف کند فارسیان تلغرافچی استعمال این بمعنی اوّل و دوم بسبیل مجاز کرده باشند (اردو) (۱) مترجم (۲) کارگزار (۳) تار ماسٹر۔

تیلول | بقول رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار نام درختی که گل او خوردنی خوشبو

می شود مؤلف عرض کند که بدین تعریف چہل ترکش اول بود ہیچ برنگشت و که این درخت را در اصل نشه مقرر چه نام است و متحقق نشد که چه قسم درخت است صاحب محیط که محقق مفردات طب است این را ترک کرده۔

(اردو) ایک درخت کا نام فارسی میں چہل بیلی شلیل ہے جس کے پھول چھوٹے ہوتے ہیں اور جس کی تشریح اس سے زیادہ معلوم نہ ہو سکی۔ مذکر۔

تشلیک | بقول برہان و جامع و آنند بکسر اول و ثالث و سکون ثانی و تحتانی و کاف تازی جامه شود از آستین کوتاه تر آن گویند صاحب ناصری بذکر این گوید که همان که به ترلیک گذشت خان آرزو در سراج می فرماید که ترلیک به همین معنی گذشت پس تصحیف باشد مؤلف عرض کند که حقیقت این همانجا مذکور و این مبدلش باشد چنانکه تہو و تیہو (اردو) دیکھو ترلیک۔

تیم | بقول برہان و جامع و ناصری و فدائی بر وزن سیم (۱) کاروان سرای بزرگ - چه تیمچه کاروان سرای کوچک است (شیخ عطار ره) ای کلام تو رشک در تیم بودی عطاهای تو در دیه و خانه و تیم بود (شیخ اوحدی ره) تو نه ترسی که باغ سازی و تیم بود خرج آن جمله از خراج تیم بود صاحبان جہانگیری و رشیدی بر مجرد کاروان سرا قانع۔ خان آرزو در سراج بنقل نگار محققین۔ صاحب سروری می فرماید که (۲) بمعنی گرفتگی و اندوه دل ہم (شاعر ره) من زتیم تو گرفتار به تیمار شدم بود تو به تیمار چهل باز تیم آر مرا بود مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) (۱) کاروان سرا۔ بڑا مکان۔ مذکر (۲) اندوه۔ مذکر۔

تیما بقول برہان و جامع و ناصری و سروری و مؤید بروزن سیما۔ دشت و بیابان را گویند **مؤلف** عرض کند که این لغت عرب است که بقول منتخب بالفتح بہمین معنی آمدہ۔ فارسیان ہمین قدر تصرف کردہ اند که بالکسر استعمالش کردہ اند ہی قران منعرض گفتا (اردو) جنگل۔ مذکر۔

(الف) **تیماج** بقول سروری بکسر تا جلد بز دباغت کردہ صاحب فدائی گوید که چرمی است که از پوست بز و گوسپند ہی سازند و رنگہای گوناگون می دہند صاحب انند این را بحوالہ بہار لغت ترکی گفتہ و بہار بہ جیم فارسی ----------

(ب) **تیماج** نوشتہ و ذیل ہمین ب ----------

(ج) **تیماج ساز** را بمعنی صانع تیماج گفتہ (آل طغرا ...) دل از ظلم خو کردہ کہنحت گر ہچو تیماج ساز ار نیاوردہ سر ہ **مؤلف** عرض کند که ما و رنہار عجم اشارہ ترکی بودن الف نیافتیم معاصرین عجم گویند که ب اسم جامد فارسی زبان است و بہو تلفظ الف ہم بر زبان دارند و (ج) اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) الف و ب۔ دباغت کیا ہوا چمڑا۔ مذکر (ب) دباغت ساز۔

تیمار بقول برہان بروزن بیمار خدمت و غمخواری و محافظت کردن کسی را که بیمار بود و یا بہ بلیتی گرفتار شدہ باشد و بمعنی نگاہ داشتن و محافظت نمودن و فکر و اندیشہ کردن ہم ہی فرماید که آن را تیمارہ ہم بزیادت ہا نیز خوانند صاحب جامع ہمین بعض را بہ سہ معنی تقسیم کند (۱) خدمت و غمخواری و پرستاری بیمار و (۲) نگاہداشتن

ومخالطت نمودن و (۳) غم خوردن و فکر و اندیشه کردن و گوید که بمعنی سوم تیمار هم صاحب
جهانگیری معنی اول را غم و غمخواری گفته (حکیم سنائی ره) از جود تو و علم تو غزنین چون
بهشت است زیرا که نه دوزخ است نه بیماری نه تیمار و بمعنی دوم را انگاشته (سیف اسفرنگی
ره) شعر بیمارگان هجر تو را دست نیست چون کیست کرد تا بود در عهده تیمارشان مگر
و معنی سوم را اندیشه گفته صاحب رشیدی بر غم و غمخواری و اندیشه قانع صاحب سروری
هم ذکر این کرده بمعنی غم و غمخواری و اندیشه و محافظت صاحب ناصری می طرازد که غمخواری
و عنایت و محافظت بیمار یا مبتلای بلیتی و می فرماید که هر کس که از جانب دولت متوجه
احوال یتیم و بیکس و اعانت مردمان باشد آنرا — — —

(ب) تیمارخوار گویند یا تیماری صاحب فدائی فرماید که بمعنی اندوه و پرستاریست نیز به
پرستاری بیماران و اسپان و ستوران و مانند آنها و آنکه از سوی فرمانروا برای پرورش
کودکان یتیم و بی سالار نامزد است (تیماردار) و (تیمارخوار) و (تیماری) نام
دارد خان آرزو در سراج می طرازد که تحقیق آنست که بمعنی خدمت و نگاهبانی است
برای مریض و اسپ و نگار غمخواری و اندیشه بیمار بکسر بمعنی غم خوردن و غم گوید که با الفاظ
بر کسی نهادن و خوردن و کردن و کشیدن و گشتن مستعمل مؤلف عرض کند که یکی از معاصرین
عجم درست گوید که بمعنی لفظی این بخانه خود آرنده است که تیم بمعنی خانه و آر مخفف آور و آور
امر حاضر از آوردن اسم فاعل ترکیبی و کنایه از غمخوار و نیز تیمار که پیشینیان و بزرگان
عجم چون مشفقی کسی را بیمار می دیدند عادت شان بود که آن را بخانه خود می آوردند و به

معالجہ و غمخوارئیش می پرداختند پس معنی این (۱) غمخوار است ہمانا از سند حکیم سنائی ہم ہمین بمعنی پیدا می شود و (۲) بمعنی محافظت بر سبیل مجاز و (۳) فکر و اندیشہ غم ہم مجاز باشد (اردو) الف (۱) تیماردار۔ غمخوار۔ وہ شخص جو بیمار کی خدمت کرے (۲) تیمارداری بقول آصفیہ غمخواری۔ ہمدردی۔ بیمار کی خدمت اور محافظت (۳) فکر۔ مؤنث۔ اندیشہ۔ غم مذکر۔ ب دیکھو الف کے پہلے معنے۔

تیمارخوردن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی غم خوردن باشد و ابتلاء فکر و اندیشہ شدن متعلق بمعنی سوم تیمار (خسرو ع) دلم خون گشت از تیمارخوردن ہا و روز خستہ شد زین خار خوردن ہا (اردو) غم کھانا۔ مبتلائے فکر و اندیشہ ہونا۔

تیمارکردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی خبرگیری و خدمت بیمار کردن و غمخواری کردن (مخلص کاشی ع) کی دل دہم در سادگی کان شوخ تیمارش کند ہا گر می تواند چارۂ از چشم بیمارش کند ہا کہ از سند بالا استعمال مصدر کردن پیدا است کہ بمعنی تیمارش می آید (اردو) تیمارداری کرنا بیمار کی خبرگیری اور خدمت کرنا غمخواری کرنا

تیمارکشیدن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی غم خواری کردن است۔ (فرخی سیستانی ع) تیمار رعیت کشد و اندہ درویش ہا کایزد بدہا داو را اجر اندہ تیمارہا (اردو) غم خواری کرنا۔ تیمارداری کرنا۔

تیمارگفتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب

آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی غمخواری کردن است (خسرو ـه) رقیبا برحقی گر باورت ناید بغم خسرو ؛ کرمن تیمار بلبل بیش بوتیمار بی گویم ؛ مخفی مبادا که ازین سند استعمال گوئیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) غمخواری کرنا۔

تیمار نهادن مصدر اصطلاحی ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی مبتلای غم و اندیشه کردن (کمالی ـه) سنه بیش ازکشش تیمار برمن ؛ بقدر زور من نه بار برمن ؛ (اردو) مبتلای غم و اندیشه کرنا۔

تیماس بقول برهان وجامع وجهانگیری ورشیدی وسروری وناصری بوزن ریواس بیشه ونیستان وجنگل را گویند که بعربی اجم است (ابوالعباس ـه) نهاد روی بجدست چنانکه روبه پیر ؛ به تیم وانگران آید از در تیماس ؛ خان آرزو در سراج هم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) جنگل ـ مذکر ـ

تیماو بقول برهان بسکون واو بمعنی بلادت باشد و آن تعطیل قوت نفس ناطقه است بی آنکه تقصیری در خلقت آن شده باشد ـ صاحب ناصری بذکر قول برهان گوید که در فرهنگ ها نیافتیم صاحب جامع بر بلادت وکودنی قانع مؤلف عرض کند که بمعنی نفظی این منسوب به بیابان یعنی بیابانی ازینکه تیما بمعنی دشت و بیابان گذشت وکنایه از کودنی یعنی در طلاقت کم قوتی وجهالت که این بیشتر در کسانی یافته می شود که در کوه وبیابان بسر می کنند (اردو) جنگلی پن ـ مذکر ـ کودنی ـ مؤنث ـ

تیمچه بقول فدائی سرای کوچک بازرگان نشین است مؤلف عرض کند که اشارهٔ

این بتیم گذشت که مرکب است از تیم و چه که برای تصغیر است همچون باغیچه و دریچه (اردو) چھوٹا مکان۔ مذکر۔ دکان۔ کمرہ۔ دکن مین ٹھنگی۔ مؤنث۔

تیمز بقول ملحقات برہان با اوّل مفتوح بثانی زدہ و میم مضموم مرادف تیموز و این هر دو لغت بزبان مغلی بمعنی آهن **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان و تیموز اصل است و تیمز مخففش (اردو) لوہا۔ آہن۔ مذکر۔

(الف) تیمسار
(ب) تیمشار
الف بقول برہان با سین بی نقطه بروزن بیشکار کلمه باشد که بعربی حضرت گویند صاحب ناصری برالف گوید که ب هم بهمین معنی مستعمل۔ صاحب جامع فرماید که الف ترجمه جناب و حضرت۔ خان آرزو در سراج همزبان برهان و صاحب فدائی بذکر هر دو گوید که تیمچه مشهور است که بتازی حضرت خوانند **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم الف را اصل دانند و ب را مبدلش چنانکه گستی و کشتی کلمه تعظیم است و بس حالا بزبان معاصرین عجم مستعمل نیست۔ فارسی قدیم (اردو) جناب۔ حضرت (کلمۂ تعظیم)۔

تیمم بقول بہار بخاک وضو کردن می فرماید که با لفظ برخاستن و دادن و شکستن و کردن مستعمل است چنانکه گویند۔ تا آب آید تیمم برخاست۔ که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتح اوّل و دوم و میم مضموم مشدد و بقول منتخب بخاک طہارت کردن و در شرع عبارت است از دست زدن بخاک و مسح کردن بخاک روی و هر دو دست بنیت بدل وضو و غسل (انتهی) و استعمال این در فارسی با مصادر

فارسی در ملحقات می آید (اردو) تیمّم عربی اسم مذکر صاحب آصفیہ نے تیمّم کرنا پہ فرمایا ہے طہارت کا قصد کرنا خاک پر ہاتھ مار کر وضو کرنا۔

تیمّم برخاستن | مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که چنانکه (مثل) آب آمد تیمّم برخاست از قبیل تقیہ فرو نشست و نزاع برخاست مؤلف عرض کند که معنی این مصدر مرکب جواز تیمّم باقی نماندن و مثل معروف که بالا مذکور شد بجای خودش گذشت (اردو) تیمّم کا جواز باقی نہ رہنا۔

تیمّم دادن | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از قبیل غسل دادن بکسی است یعنی تیمّم دادن بکسی از خاک (خسرو سے) بہر سجده پیش بالش هم ز خاک پای او گوید رادادم تیمّم گرچه غرق آب بود (اردو)

کسی کو تیمّم دینا جیسے غسل دینا تیمّم کرانا۔

تیمّم شکستن | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که جواز تیمّم باقی نماندن (وحید قزوینی سے) چو نمود رخ قدر طاوس مست ز آب رخش چون تیمّم شکست (اردو) تیمّم کا موقع باقی نہ رہنا۔

تیمّم کردن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (ظہوری سے) بآن خاک هر کس تیمّم کند ز کف از آب رحمت چو قلزم کند مخفی مباد که درین سند استعمال مصدر کردن است که بجایش می آید (اردو) تیمّم کرنا۔

تیمناک | بقول برهان و جامع و ناصری بالنون بالف کشیده و بکاف زده بمعنی

(۱) مواسات باشد و آن معاونت یاران و دوستان و مستحقین کردن است صاحب
فدائی گوید که (۲) بمعنی یکسانی و برابری و همتازی مساوات. خان آرزو در سراج نقل
مختار برهان مؤلف عرض کند که ظاهراً همین قدر معلوم می شود که مساوات را محققین
اوّل الذکر به تسامح مواسات نقل کردند ولیکن اتّفاق صاحبان ناصری و جامع که محققین
زبان خودند ما را ازین خیال دور دارد و اگرچه معاصرین عجم را با صاحب فدائی اتّفاق
است ولیکن ما باعتبار جامع و ناصری که اهل زبان اند معنی اوّل را هم قائم داشته ایم
و صاحب فدائی که از علمای معاصر عجم است از معنی اوّل ساکت اسم جامد فارسی زبان
است بهر دو معنی (اردو) (۱) یاری اور معاونت. مؤنث (۲) مساوات برابری. مؤنث

تیمور — بقول انند بکسر تای فوقانی و ضمّ میم و سکون رای مهمله لفظ ترکی است بمعنی (۱)
فولاد (۲) نام پادشاه مشهور. چون در ترکی قاعده است که بعد حرف مضموم واو و بعد
مفتوح الف و بعد مکسور یائی نویسند مگر آن واو و الف و یا در خواندن نباید درین لفظ نیز یا و واو بخواندن نمی آید چرا که
علامت کسر و ضمه است و اگر در نظم بسبیل اشباع خوانده شود جائز باشد صاحب فدائی
بر نام پادشاه نامدار و یکی از کشورکشایان هند قانع مؤلف عرض کند که صاحب لغات
ترکی ذکر این بمعنی اوّل کرده و وجه تسمیهٔ پادشاه مشهور باشد که بمعنی اوّل تعلق دارد
که متحقق نشد اسم جامد ترکی است و فارسیان استعمالش بمعنی اوّل نمی کنند (اردو)
(۱) فولاد. مذکر (۲) تیمور ایک پادشاه کا نام. مذکر.

تیموز — بقول ملحقات برهان همان تیمر که بدون واو گذشت مؤلف عرض کند که

با صراحت این ہمہ را انجا کردہ ایم (اردو) دیکھو تمیز۔

تیموک بقول برہان با اوّل مکسور بثانی رسیدہ و ثالث بواو کشیدہ و بکاف زدہ بمعنی عبوس است کہ آن ترش روئی کردن و اظہار کراہت نمودن باشد صاحبان جامع و ناصری ہمزبان برہان و صاحب انند نقل نگار صاحب ناصری۔ خان آرزو در سراج بر ترش روئی قانع مؤلف عرض کند کہ ظاہر الغت ترکی معلوم می شود ولیکن محققین ترکی زبان ازین ساکت عجب ازینکہ معاصرین ترکی بر زبان دارند ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم باعتماد ناصری و جامع کہ از صاحبان زبانند (اردو) ترش روئی۔ مؤنث۔

تین بقول برہان و جامع و ناصری بر وزن سین بزبان زند و پازند انجیر را گویند کہ اسم آن در عربی ہم ہمین است صاحب محیط بر انجیر ہرچہ نوشت ذکرش بجای خودش گذشت مؤلف عرض کند کہ فارسیان قدیم لغت عرب را استعمال کردہ باشند و این لغت فارسی نیست (اردو) دیکھو انجیر۔ مذکر۔

تینا بقول برہان و ناصری بکسر اوّل بر وزن مینا بلغت زند و پازند گل را گویند کہ بعربی طین است صاحب جہانگیری در ملحقات بذیل لغات زند و پازند این را جا دادہ و صاحبان مؤید و انند ہم این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما مفرس است از طین عربی کہ طای حطّی را بدل کردند بہ فوقانی چنانکہ تغلاق و تیتاق و الف آخر زائد (اردو) مٹی۔ مؤنث۔

تینات بقول برہان و سراج و ملحقات برہان بر وزن سیماب آنچہ در خواب

دیده می شود و لعربی رویا۔ صاحب جامع گوید که واقعهٔ رویاست مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم باشد و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست و لفظ خواب بر زبان است (اردو) واقعاتِ خواب۔

تین احمر اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان انجیر دشتی را گویند مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است و از آنکه رنگ انجیر دشتی سرخ می باشد بدین اسم موسوم شد صاحب محیط به تین احمر حواله جمیز کند و بر جمیز گوید که اسم عربی است که بیونانی سقومورن و اسقو مغری و در شامی لوما و بفارسی انجیر آدم و بہندی گولر نامند و ما بر انجیر آدم صراحت کامل کرده ایم (اردو) دیکھو انجیر آدم۔

تین اخرنجی اصطلاح۔ بقول محیط بلغت مصر ثمر رقع یمانی است مؤلف عرض کند که باصراحت این بر انجیر بغدادی کرده ایم که بجایش گذشت (اردو) دیکھو انجیر بغدادی۔

تین الفیل اصطلاح۔ بقول محیط جوز الشرک را نام است و بر جوز الشرک گوید که جوز الحبشه هم گویند ثمر درختی است بزرگ بقدر جوزه و سرخ مائل به سیاہی شبیه بطعم زنجبیل اہل مصر آن را فلفل السودان نامند گرم و خشک در سوم محلل ریاح و منقی شدید و مفتح سدد و دافع وجع ورک و منافع بسیار دارد مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است (اردو) فلفل السودان۔ کالی مرچ کی ایک قسم ہے۔ مؤنث۔

تینه بقول برہان و جامع و انند و سراج بر وزن کینه آب دهن را گویند مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) دیکھو آب دہن۔

تیو | بقول برہان وجامع وناصری بروزن دیو یا ثانی مجہول (۱) بمعنی تاب وطاقت وتوانائی و (۲) بمعنی یعنی ہم کہ بعربی اے گویند (حکیم اسدی ؒ) فتادند بر خاک بیہوش با تیوہا ہمی داشتند از غم دل غریوہا نگہ کرد از دور سالار تیو بگریزان وتازان وبیہوش با تیوہا صاحب جہانگیری بر معنی اوّل قانع صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل گوید کہ اما ثانی تاو است ومعنی دوم را نہ نوشت صاحب سروری ہم بر معنی اوّل قانع۔ خان آرزو در سراج ہمزبان رشیدی مؤلف عرض کند کہ باخذ این بمعنی اوّل ہمان است کہ صاحب رشیدی گفتہ الف تاو بدل شد بتحتانی چنانکہ اگدش ویگدش وبمعنی دوم اسم جاندار قدیم باشد معاصرین عجم تصدیق می کنند وبرزبان ندارند (اردو) (۱) دیکھو تاو (طاقت۔ مؤنث) (۲) کیڑے ۔

تیواز | بقول برہان وجامع بروزن شیراز بمعنی دثارت و آن اکتساب از راہ ناپسندیدہ صاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر این کردہ گوید کہ در فرہنگہا ندیدیم واللہ اعلم خان آرزو در سراج ہمزبان برہان مؤلف عرض کند کہ باعتماد صاحب جامع کہ محقق اہل زبانست در فارسی بودن این لغت شکی نیست ولیکن حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) کسی چیز کو بادل ناخواستہ سیکھنا ۔

تیوامی | بقول برہان وجامع وناصری بروزن سیامی تہوّر باشد و آن بی پروائی وبی تحاشی بر کارہی دویدن است خان آرزو در سراج گوید کہ تہوّر ومردانگی زیادہ از حد مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است وبر زبان معاصرین عجم نیست

(اردو) کمال تہوّر۔ صاحب آصفیہ نے تہوّر پر لکھا ہے۔ اسم مذکر۔ عربی۔ بہادری شجاعت۔ مردانگی۔ دلیری۔

تہور بقول برہان و جامع و ناصری بفتح اوّل بر وزن صبور۔ مرغیست شبیہ بطاوس مادہ و بعربی شفنین و شفانین خوانند صاحب سروری این را مرادف تیر گوید که بجایش گذشت خان آرزو در سراج بذکر بمعنی بالا گوید که در سروری بکسر تا آوردہ مؤلف عرض کند که حقیقت این بمعنی مفدہم تیر گذشت می دانیم که این اصل است و آن مخفف این (اردو) دیکھو تیر کے ستراوین معنے۔

تہورک بقول برہان بکسر اوّل بر وزن پیرک بمعنی رشک و حسد باشد و آن رنجور بودن بخوشی خلائق و خواہش آن داشتن که بغیر از و دیگری خوشحال نباشد صاحب ناصری ذکر این بحوالہ برہان کردہ گوید که در فرہنگ ہا ندیدیم صاحب جامع بر رشک و حسد قانع۔ خان آرزو در سراج ہمزبانش **مؤلف** عرض کند که این بمعنی رشک و حسد اسم جامد فارسی قدیم باشد ولیکن تعریف بیان کردہ برہان مخصوص بحسد است و رشک و رای آنست که مثل حسد مذموم نیست و ما فرق ہر دو بر ارشک بیان کردہ ایم (اردو) رشک۔ مذکر۔ دیکھو ارشک۔ حسد۔ مذکر۔ بقول آصفیہ کسی کی نعمت کا زوال چاہنا۔

تہوسول بقول برہان و جامع با سین بی نقطہ بر وزن بیرغول بمعنی شماتت و آن بمصیبت و آزار مردم خوشحال شدن است صاحب ناصری گوید که

صاحب برہان از کجا نقل کردہ در فرہنگ ہا نیافتیم وہیچیک ازین لغات شاہد ندارد خان آرزو در سراج ذکر این بقول برہان کردہ می فرماید کہ سند این در کلام اساتذہ و کتب لغت دیدہ نشد مؤلف عرض کند کہ اگر سند در کلام استادان بدست نیامد موقع استعمال نیامدہ باشد و اگر در لغات یافتہ نشد نقص تلاش ما ست صاحب جامع محقق زبان خود است و لفظ بلفظ متفق است با برہان پس در فارسی بودن این شگفت نیست اسم جامد است ولیکن بر زبان معاصرین عجم نیست وعوض این شماتت مستعمل کہ لغت عربی است (اردو) شماتت کسی دوسرے کی بدحالی پرخوشی ۔ مؤنث ۔

تیول بقول جامع بر وزن فضول خراج دہی یا محل دیگری کہ پادشاہ بسبیل (؟) عطا بکسی دہد کہ سال بسال خراج آنجا را گرفتہ مصرف خود نماید ۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاجار بر جاگیر و رسد و وظیفہ قائل ۔ صاحب فدائی می فرماید کہ زمین یا دہی کہ پادشاہان بہ شاہزادگان و بزرگان یا ہر کس کہ خواہند بجای تنخواہ و سالانہ برای گزران شان می دہند و در ہند آن را جاگیر می گویند صاحب بول چال بر رسد و خوراک قناعت کردہ مؤلف عرض کند کہ این اسم جامد فارسی قدیم است بمعنی جاگیر و ما در اسناد شاہان سلف این لغت قدیم را دیدہ ایم ولیکن حالا بر زبان معاصرین عجم ہم جاگیر مستعمل است (اردو) دیکھو جاگیر ۔ مؤنث ۔

(الف) **تیولات** صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار گوید کہ بمعنی جاگیرات است و ہم او بہ ----

(ب) **تیولی** می فرماید کہ بمعنی جاگیری است

مؤلف عرض کند که تبدیل بجای خودش گذشت معاصرین عجم برای جمع آن استعمال الف می کنند و ب همان تبدیل است به یای نسبت (اردو) الف جاگیرات (ب) جاگیری جیسے ""معاملات ومقدمات جاگیری""

تیہہ بقول مؤید بالکسر لغت فارسی است بیابانی که مردم دران حیران ماند و ازان بیرون آمدن نتواند و نیز آن بیابان که حضرت موسی علیہ السلام با دوازده سبط بنی اسرائیل که در هر سبطی پنجاه هزار مردم بود دران بیابان چهل سال محبوس ماند و ازان بیرون نتوانست آمد (کذا فی المؤید الفوائد) مؤلف عرض کند که در عربی زبان بقول منتخب بمعنی بیابان است و گمراه و حیران ماندن بی تحقیق صاحب مؤید برای تائید فضلاست که این را بذیل لغات فارسی نقل کرد (اردو) وه جنگل جس میں راسته گم ہو جاے ۔ اور وه جنگل جس میں موسی علیہ السلام اپنی امّت کے ساتھہ محبوس تھے ۔ مذکّر ۔

تیہو بقول برهان و جامع بر وزن لیمو (۱) پرنده ایست شبیه به کبک لیکن از کبک کوچک تراست و معرّب آن تیهوج باشد بازیادتی جیم و (۲) جائی را نیز گویند در صحرا که آب دران جمع شود و عرب آن را غدیر خوانند صاحب سروری بر معنی اوّل قانع و فرماید که فرتور هم گویند (ظهیر فاریابی سه) چنانچه همّت تو کرکسان گردون را هر شعف و عجز چو تیهو شمر دبل عصفور صاحب ناصری ذکر معنی اوّل معنی دوم را بحواله برهان نقل کرده گوید که والله اعلم خان آرزو هم بر معنی اوّل قناعت فرموده گوید که این پرنده در هندوستان نباشد و به ولایتی مخصوص است مگر آنکه از اشخاص آرزو چنانکه کرامت نشان

سید امان اللہ خان مرحوم از کابل آوردہ بود و مؤلف آن را در دہلی دیدہ مؤلف عرض کند کہ صاحب محیط ہرچہ برین نوشتہ ناقلش بر تہو کردہ ایم کہ بدون تحتانی گند و آن مخفف این باشد و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان است (اردو) (۱) دیکھو شہو (۲) وہ جگہ جہاں پانی جمع ہو مؤنث کنندہ۔

ردیف ثای مثلثہ

ثا بقول ملحقات برہان یعنی زندگانی کند ہر چیز و می فرماید کہ بحساب جمل عدد این پانصد است **مؤلف** عرض کند کہ ملفوظ حرف چہارم عربی است و بقول انند برف در فارسی نیامدہ و آنچہ در بعض الفاظ این حرف یافتہ می شود حقیقت آن بجایش عرض کنیم (اردو) ثا۔ حروف عربی کے چوتھے حرف کا ملفوظی۔ صاحب فرہنگ آصفیہ نے (ث) پر لکھا ہے فارسی کا پانچوان حرف جس کے عدد بقاعدۂ جمل پانسو ہین۔ مذکر۔

ثابت بقول منتخب لغت عرب است بمعنی ایستادہ و برقرار صاحب انند بذکر معنی بالا گوید کہ جمع این ثوابت خلاف سیارات **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال این بمعنی مصدقہ و بثبوت رسیدہ ہم می کنند و استعمال (ثابت قدم) سند معنی اول است و سند معنی دوم ہم در ملحقات می آید و با مصادر خود مرکب ہم سازند کہ در ملحقات آید (اردو) ثابت۔ عربی۔ قائم۔ مستقل۔ برقرار۔ مضبوط۔ پائدار۔ مستحکم۔ جیسے ثابت قدم کو سب جگہ ٹھاون یا صداقت کو پہنچا ہوا۔ مصدقہ۔ وہ ستارہ جو گردش نہ کرے۔ جیسے قطبین وغیرہ۔

ثابت اندازی ۔ بقول آنند بحوالۂ بعض
سخن بمعنی قدر اندازی و حکم اندازی ۔
(نظیری ؎) ثابت اندازی و طاقی نظر شد
ورنہ من ہم پی یہ و پیکان خدنگی بر نشان
انداختم ۔ مؤلف عرض کند کہ بنا بر حاصل
بالمصدر ثابت انداختن و ثابت اندازیدن
معلوم می شود ولیکن استعمال مشتقات این
مصادر غیر ازین بنظر نیامد (اردو) قدر
اندازی نشانہ اندازی ۔ مؤنث ۔

ثابت شدن بدست قاضی ۔ مثل
صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی
ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت ۔ مؤلف
عرض کند کہ فارسیان باظہار دست اقتدار
حاکم این مثل رامی زنند کہ ہر کہ حکومت و اقتدار
دارد ہر چہ خواہد بکند چنانکہ قاضی کہ اثبات
دعوی بدست اوست (اردو) دکنی میں
کہتے ہیں کہ حاکم جو چاہے کرے ثابت کو ناثابت
ناثابت کو ثابت ۔ الٹے کو سیدھا سیدھے کو
الٹا ۔ یہ صرف اظہار حکومت و اقتدار کے
موقع پر کہا جاتا ہے ۔

(الف) **ثابت قدم** ۔ اصطلاح ۔ بقول
آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی پابرجا و برقرار
و راسخ دم و واثق ۔ مؤلف عرض کند کہ از
ہمین است مثل

- - - - - - - - - -

(ب) **ثابت قدم نگشت کسی بد نمی شود** ۔ صاحبان خزینۃ
الامثال و امثال
فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت
فارسیان این مثل را بہ وصف ثابت قدم
استعمال می کنند چنانکہ کسی کہ ثابت قدم است
یعنی ارادہ مستقل در کاری دارد پا لغزی
نمی کند ۔ اسم فاعل ترکیبی و بر زبان معاصرین
عجم

- - - - - - - - - -

(ج) **ثابت قدمی** ۔ بمعنی مصدری یعنی
کہ مقابل پا لغزی است (اردو) الف

ثابت قدم بہ ترکیب فارسی اُس شخص کو
کہہ سکتے ہین جو اپنے ارادہ مین مستقل اور
اپنی جگہ پر قائم ہو اور ہٹے نہین (ب)
دکن مین کہتے ہین ؎ ثابت قدم کو کون
ہٹا سکتا ہے ؎ (ج) ثابت قدمی بتوشش
ارادہ مین استقلال مضبوطی ۔

ثابت مطلق اصطلاح ۔ بقول آنند
بحوالہ منتہی الارب از صفات حق تعالی
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است (اردو) ثابت مطلق بترکیب
فارسی ۔ اللہ تعالی کے صفات مین کہہ سکتے
ہین ۔ جیسے قادر مطلق ۔

ثادق بقول برہان بہ دال مکسور بروزن عاشق نام اسپی است **مؤلف** عرض
کند کہ لغت عربی و ترکی کہ نیست و در فارسی بودن این ہم تامل است و دیگر محققین فارسی
زبان ہم ازین ساکت بعضی گویند کہ سریانی است صاحب برہان صراحت مزید این نکرد
(اردو) ایک گھوڑے کا نام ثادق تھا جس کی کامل صراحت نہین ہوئی ۔ مذکر ۔

ثافیا بقول برہان بلغت سریانی صمغ درخت سداب کوہی را گویند و بقول بعض
صحرائی کہ منفتح و مسہل است ۔ تسامح مؤید است کہ این را لغت فارسی نوشت این
است تائید فضلا صاحب سواء السبیل این را معرب ثاپسیای یونانی گوید بہ ہمین
معنی **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان ہمین اسم جامد معرب را در فارسی زبان ہم تقریباً
استعمال می کنند از ینکہ لفظی خاص مفرد برای این در زبان فارسی نیافتہ باشند صاحب
محیط این را لغت معربی داند مشتق از اسم جزیرہ کہ اول دران یافتہ و ما صراحت این
بر ثافیسا کردہ ایم (اردو) دیکھو ثافیسا ۔

ثاقب بقول ملحقات برہان بحوالہ فرہنگ شعوری گدا و سائل را گویند **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است و بقول منتخب بمعنی زحل و نجم ثاقب ستارہ بلند و روشن تر از ستارہ ہای دیگر اگر فارسیان گدا و سائل را بدین اسم خوانندہ باشند مقرس باشد و استعارہ مشتاق سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم ہم بدین معنی بر زبان ندارند و دیگر محققین ہم ساکت (اردو) فقیر - سائل -

ثالث ثلاثہ بقول بہار و آنند (۱) کنایہ از حضرت عیسی و روح القدس و خدای تعالی است مجموعۃً و این ازین جہت گویند کہ ظاہر او ر انجیل واقع شدہ کہ عیسی ابن اللہ و معنی آن محبت خدا است نہ پسر خدا و تحقیق آنست کہ جناب حضرت عیسی نسبت بہ خدای تعالی می فرمود (قال ابی کذا) و جہلا این را بظاہر محمول داشتہ خدا را پدر عیسی دانستند چنانکہ علامۂ دوانی در شرح عقائد نوشتہ صاحب بحر بذکر معنی بالا گوید کہ (۲) کنایہ از طلاق سیم و (۳) پیالۂ سیم **مؤلف** عرض کند کہ غیر ازین ہر سہ محقق دیگری ذکر اینہا نکرد و خصوصاً معنی دوم و سوم را بجز صاحب بحر کسی نہ نوشت (اردو) (۱) حضرت عیسی اور مریم اور خدای تعالی کو ثالث ثلاثہ کہا گیا ہے (۲) تیسری طلاق - مؤنث - (۳) چاندی کا پیالہ - مذکر -

ثانی اثنین اصطلاح - بقول بحر (۱) اشتمل و مانند و نظیر - بہار گوید کہ (۲) عوج بن عوق نام است **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول مرکب اضافی می نماید باضافت ثانی و این ترکیب فارسی است بہ ہر دو لفظ عربی - صاحبان امثال فارسی و مخزنۃ الامثال

ہر دو (ثانی اثنین عوج بن عوق) را مثل قرار دادہ اند و بلحاظ معنی اوّل یعنی مانند عوج بن عوق است کہ فارسیان این را بحق مرد بلند و بالا می زنند و ازین مثل مقصود بمعنی اوّل می بہار از ہمین مثل سکندری خوردہ معنی دوم قائم کرد کہ در ترکیب این مثل بدون اضافت بدل خیال کند (اردو) مانند نظیر مثال۔

ثانی از اوّل بہ مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجائی زنند چون حاکمی جدید بجای حاکمی می آید مرادف بہ نباشد اوّل و خیال عجمیان اینست کہ کسی و وقتیکہ گذشت بہتر از موجود است (اردو) دکن مین کہتے ہین پہلا دوسرے سے بہتر تھا یعنی جو شخص اور جو زمانہ گذر چکا ہے وہ شخص حال اور زمانہ موجود سے بہتر تھا۔

ثانی الحال باز آمدن مصدر اصطلاحی بمعنی فوراً واپس آمدن۔ صاحب روزنامچہ الہ سفر نامۂ ناصر الدین شاہ قاجار ذکر ماضی مطلق این کردہ مؤلف عرض کند کہ محاورۂ معاصرین عجم است و موافق قیاس (اردو) فوراً واپس آنا۔

ثبات صاحب آصفی بحوالہ منتخب این را بمعنی برجای بودن و قرار گرفتن آوردہ مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی اسمی یعنی قیام و قرار و استقلال بہ ترکیب فعلی ہم می کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) ثبات۔ بقول آصفیہ عربی اسم مذکر۔ قرار۔ قیام۔ استقلال۔

(الف) ثبات پذیرفتن استقلال۔

(ب) ثبات پذیریدن صاحب آصفی

ذکر الف کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی قائم و برقرار بودن و ماندن است و از سندش استعمال مصدر پذیریدن پیداست کہ ما ذکرش بر لفظ پذیر کردہ ایم (فغانی شیرازی ع) نام از کرم ثبات پذیرد نہ از درم ٭ این نکتہ گفتہ حاتم طے باندیم خویش ٭ (اردو) ثبات پذیر ہونا قائم رہنا۔ برقرار رہنا۔

ثبات جستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قیام خواستن و خواہش قیام نمودن (نظیری نیشاپوری ع) ازین کشادہ جبینان ثبات عیش مجو ٭ کہ گل دہند بخروار و یک ثمر ندہند ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر جوئیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) ثبات اور قرار چاہنا۔

ثبات دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ عطا کردن و مخلوق کردن صفت ثبات (حافظ شیرازی ع) حافظ آن روز بمن مژدہ این دولت دادند ٭ کہ بہ پا از الست صبر و ثباتم دادند ٭ (اردو) وہ صفت ثبات و استقلال خلقت میں پیدا کرنا۔ ثبات دینا استقلال عطا کرنا۔

ثبات داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بصفت ثبات و استقلال متصف بودن و صاحب استقلال و مستقل بودن در ہر کاری (فغانی شیرازی ع) کان ملاحت است فغانی و کوہ و دیدہ ٭ دارد بیاد لعل تو صبر و ثبات ہم ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) ثبات رکھنا۔ استقلال اور

تحمل رکھنا۔ مستقل مزاج ہونا۔

ثبات نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ اظہار کردن استقلال طبیعت و ثبات (ظہیر فاریابی سے) بیک ثبات کہ ہنگام کار بنمودی ؎ بہ ہر دل لطف در آمد جہان جانی و عاق ؎ (اردو) ثبات اور استقلال دکھانا۔ ظاہر کرنا۔

ثبت بقول بہار بالفتح مرد ثابت دل و ثابت زبان و فارسیان بمعنی نوشتن و رقم کردن بالفظ کردن استعمال کنند مؤلف عرض کند کہ لا و اللہ بلکہ استعمال فارسیان بمعنی رقم است و چون با مصادر فارسی مرکب شود معنی مصدری پیدا کنند چنانکہ (حافظ سے) ہرگز نمیرد آنکہ دلش زندہ شد بعشق ؎ ثبت است بر جریدۂ عالم دوام ما ؎ (اردو) ثبت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ تحریر۔ نقش۔ رقم۔

ثبت افتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ثبت شدن و رقم یافتن است (حافظ شیرازی سے) حدیث آرزومندی کہ در این نامہ ثبت افتاد ؎ ہمانا بے غلط باشد کہ حافظ داد تلقینم ؎ (اردو) ثبت ہونا۔ لکھا جانا۔ رقم ہونا۔

ثبت بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی رقم بودن است (ثابت سے) ثبت بر صفحۂ گل این رقم رنگین بود ؎ رفت بر باد ہر آنچیز کہ از یاد آمد ؎ (اردو) ثبت رہنا۔ مرقوم ہونا۔

ثبت شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی نوشتہ شدن است (قاسمی گنابادی

سـ) کز اقبالش این نامهٔ نامدار بشود ثبت
بر صفحهٔ روزگار (بقیٔ) بسیا دکه از سند بالا
استعمال مصدر شدن پیداست که بجایش
می آید (اردو) ثبت ہونا۔ لکھا جانا۔

ثبت کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض کند
که بمعنی نوشتن و رقم کردن (والہ ہروی ۵)
آن باده که بر محضر یکتائی او ثبت (بگی) کرده است
خورد نامم به و نیک جہان را (اردو)
ثبت کرنا۔ لکھنا۔ رقم کرنا۔

ثبت گشتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض
کند که لازم مصدر گذشته بمعنی ثبت شدن
و رقم یافتن (رفیع کاشانی سـ۵) شہنشاه
روی زمین گشت ثبت (بگی) شہنشاه زیر زمین شد
رقم (اردو) ثبت ہونا۔ لکھا جانا۔ رقم ہونا۔

ثبت نمودن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔
مؤلّف عرض کند که مرادف ثبت کردن
است که گذشت و از سند پیش کرده اش
استعمال مصدر نمائیدن پیداست که
بجای خودش می آید (نصیرای همدانی)
واعی را از جملهٔ مخلصان صادق الاخلاص
حساب فرموده نام او را در جریدهٔ بندگان
ثبت نمایند (اردو) ثبت کرنا
رقم کرنا۔ لکھنا۔

ثرّیا بقول بول چال بحوالہ معاصرین بجیم (۱) انار درخت بطور۔ صاحب ملحقات بر این گوید
که (۲) چند ستاره که یکجا جمع شده آن را پروین نیز گویند و (۳) کنایه از گوہر آبدار و
(۴) دندان یار مؤلّف عرض کند که بضم اوّل و فتح دوم و یای مشدّد بمعنی دوم لغتِ
عربیه است و صاحب اسند ذکرش کرده و دیگر همه معانی استعاره باشند (اردو)

(۱) بلور کا درخت ۔ مذکر (۲) دیکھو پروین (۳) گوہر آبدار ۔ مذکر (۴) معشوق کے دانت ۔ مذکر

(الف) **ثعلب** بقول بہار بالفتح روباہ و می فرماید کہ فارسیان بمعنی خصیۃ الثعلب کہ نام بیخی است و دوائی استعمال کنند ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **ثعلب فروش** کسیکہ بیخ مذکور را جوش دادہ در بازارہا بفروشد مخصوص ایرانست ۔ در ہندوستان نیست (میرزا طاہر وحید ؎) چہ گویم من از حسن ثعلب فروشی ۔ کہ چون دیگ دارد ہر گرم جوشی ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ گوید کہ ایرانیان این را مثل قہوہ می فروشند صاحب محیط نسبت الف گوید کہ ہمان روباہ است کہ با تعلقش بر تامل کردہ ایم ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ج) **ثعلب مصری** مرکب توصیفی بقول محیط ہمان خصیۃ الثعلب و بیخ خصیۃ الثعلب گوید کہ بفارسی خایۂ روباہ گویند و بہندی ثعلب مصری و بیونانی طالطوفوس نبات آن را بہندی کوکا سندی و آن بیخی است سفید شفاف ۔ بیخ آن مانند دو بیضہ کوچک کہ بہم پیوستہ باشند و از سر ہر بیضہ ریشہ باریک دراز رستہ و در آخر ہر ریشہ دانہ کوچک پیوستہ و بیشتر در روم و مصر بہم میرسد طبیعت نوع اول گرم و تر در آخر اول و نوع دوم در دوم و نوع سوم در سوم و ہمہ با رطوبات فضلیہ و بعضی سرد دانستہ اند سوائے چون صالح و منی محلل اورام بلغمی و نافع قروح خبیثۂ اکالہ و بواسیر و منافع دارد ۔

مؤلف عرض کند کہ الف بمعنی مستعمل مقرر باشد و ب اسم فاعل ترکیبی و ج ہم مقرر (اردو) الف و ج ۔ ایک دوا کا نام صاحب آصفیہ نے ثعلب مصری پر فرمایا ہے ۔ اسم

مؤنث۔ ایک پودے کی جڑ جو لومڑی کے خصیہ سے مشابہ ہوتی ہے (اب الثعلب فروش) اس خاص دوا کا عرق مثل قہوے کے بیچنے والا۔ مذکر۔

ثغ بقول برہان بضم اوّل وسکون غین نقطہ دار بفارسی بُت را گویند کہ عربان صنم خوانند صاحب جامع ہم ذکر این کردہ ولغت فارسی گفتہ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ اصل این فغ است بفتح فا واز ان مرکب است فغفور چنانکہ بیاید بمعنی صنم مستعمل۔ غالب دہلوی در قاطع برہان گوید کہ ثای مثلثہ مانند ذال معجمہ نیست کہ شرف الدین علی یزدی در قطعۂ خویش از فارسی بودن آن انکار نکردہ است ہمہ بران متفق اند کہ ثای مثلثہ در فارسی نیست پس ثغ لغت فارسی چگونہ خواہد بود ہان فغ در فارسی بت را گویند **مؤلف** عرض کند کہ اگر بقول غالب یا خان آرزو ما اصل این را فغ بہ فا و غین معجمہ تسلیم کنیم باید کہ این را مبدلش دانیم و عجبی نیست کہ عربان ساکن فارس در بعضی از مقامات استعمال این با بدل کردہ باشند و درین شک نیست کہ ثای مثلثہ در فارسی نیست و درین ہم شک نیست کہ استعمال این بثای مثلثہ بودہ است و تصدیق صاحب جامع کہ محقق زبان خود است اعتماد را شاید و ثغ ہم بموحدہ بعوض فا بجایش گذشت بہ ہمین معنی۔ و در عربی زبان ثغ لغتی نیست و در ترکی ہم نیامدہ پس وجود این در فارسی زبان تقاضای آن می کند کہ تاویلی در ماخذ این کنیم و آنچہ بہ موحدہ گذشت آنہم مبدل فغ است چنانکہ فروزیدن و بروزیدن و این را ہم مبدلش دانیم و ہمین یک مثال این قسم تبدیل است یکی از معاصرین عجم گوید کہ اگر ما این را

متصرف بیجای جهلای عرب ساکن فارس هم دانیم درین صورت هم در وجود این لفظ شکی
نیست و حالا غلط العام فصیح است و اکنون نه استعمال بغ است و نه ثغ و نه فغ بلکه در
محاورهٔ ما بُت مستعمل است صاحب انند ثغ را بمعنی بت عربی نوشته و لغات عرب ازین
ساکت عجبی نیست که معرّب فغ باشد ولیکن صاحب سواد السبیل که محقق معربات است
ذکر این نکرده مخفی مباد که بذیل لغت ارتنگ اشارهٔ این لغت هم شده که لغت فارسی است
(اردو) دیکهو بُت ـ

ثغاریه | بقول برهان با رای بی نقطه بر وزن لواسیه دستنبوی را گویند و بلغت اهل شام
شمام خوانند و آن نوعی از خربزهٔ کوچک است در نهایت خوش خط و خالی و بوئیدن
آن دماغ را گرم کند و سده بکشاید صاحب جامع هم این را شمامه و دستنبوی گفته و
صاحب انند هم این را لغت فارسی گفته ـ صاحب محیط گوید که طرانثیت را نام است
و گویند دررداب و بلغت اهل شام دستنبو و برستنبوی فرماید که فارسی است و بعربی
ورداب و در شام شمام و تفاح و در هندی کچری و سیند و در حمیات اسم هندی
آن پهوٹ نوشته اند و بعضی آن را بلیون یعنی خربزهٔ گرمک دانسته اند و غلط است ـ
بلکه آن خربزهٔ کوچک است برنگ مختلف می باشد بوئیدن آن مقوی دماغ و مسخن دماغ
و مفتح سده و دافع ریاح و بقول بعض نوعی از ترنج کوچک خوشبو گرم و تر در دوم (الخ)
مؤلف عرض کند که لغت عرب است و صاحب محیط المحیط ذکر این کرده صاحب برهان
ناحق این را در لغات فرس جا داده ما همچون صاحب انند این را لغت فارسی ندانیم والله اعلم

این را معترض نخواهیم که فارسیان از زبانی دیگر گرفته استعمال کرده اند (اردو) پھوٹ
بقول آصفیه ایک قسم کی موٹی ککڑی جو پک کر کھل جاتی ہے۔ خیار، ششی، پھوٹ، سینڈیا۔

ثفاء | بقول برهان بضم اوّل و فای به الف کشیده و همزه باو زده بعربی دارو ئیست که آن را خردل سفید گویند که تخم سپندان باشد و آن تخم تره تیزک است استرخای جمیع اعضا را نافع **مؤلّف** عرض کند که فارسیان این لغت فارسی را بعربی زبان دارند صاحب محیط بر خردل گفته که اسم عربی است و بسریانی خردلا و بفارسی سپندان گرد و اسپندان سپید و بانگریزی مسٹرڈ۔ تخم نباتیست گرم و خشک در آخر سوم ملطف و محلّل رطوبات دماغی و معده و سائر اعضا مجفف و مقطع بلغم معطش و مفتّح سدد و مدرّ فضلات و مفتّت حصاة است منافع بسیار دارد (اردو) رائی۔ بقول آصفیه ہندی۔ اسم مؤنث۔ خردل ایک قسم کی سرسوں۔ سپندان سپید۔

(الف) **ثفل** | بقول بهار بالضم و سکون فا آنچه تنک نشیند از چیزی و فارسیان بمعنی تف و امثال آن استعمال نمایند **مؤلّف** عرض کند که لغت عرب است و بقول منتخب بالضم دُردی که به ته نشیند و ------

(ب) **ثفلدان** | بقول بهار ظرفی که دران تف اندازند و آن را بهندوستان پیکدان خوانند (سعید اشرف سه) مغل زاده دولت لبی آرد ز پیغمبری برون ها ثفلدان گر از طلا باشد که بروی تف کنند۔ صاحب بحر عجم ذکر (ب) کرده ما عرض کنیم که (الف) بمعنی تف در فارسی زبان مستعمل نیست و استعمال (ب) البته بمعنی مسطور مستند باشد

است بر سبیل کنایہ کہ تف در نہ آن می نشنید (اردو) دیکھو تف - (پ) اگلا اِن
بقول آصفیہ - اردو - اسم مذکر - وہ برتن جس میں پان کا تُھل یا پیک تھوکتے ہیں - پیکدان

ثُقل بقول تحقیق الاصطلاحات فارسیان بسکون قاف استعمال کنند و در عربی زبان بکسر اوّل و فتح قاف است چنانکہ در قاموس آمدہ (صائب ؎) چہ ضرور است بمیزان خرد سنجیدن ہا ثِقل دنیا ز فرو رفتن قارون پیدا است ہو مولف عرض کند کہ صاحب منتخب این را بالکسر بمعنی گرانی و بار و گنج زمین آوردہ و اثقال جمع آن و بالکسر و فتح قاف بمعنی گران شدن پس استعمال این بالکسر تصرف فارسیان نیست و معترض نمی توانیم خیال کرد (اردو) ثقل - بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکر - بوجھ - بھار - وزن - گرانی - بھاری پنا -

ثقۃ الملک اصطلاح - بقول تحقیق الاصطلاحات - لقب طاہر مشکانی یکی از امرا دولت سلاطین غزنویہ کہ مسعود سعد سلمان را از قید سلطان ابراہیم رہانید (حکیم سنائی ؎) ثقۃ الملک طاہر آنکہ چو آب ہا ابر و ش آید ار نخواہد کرد ہو مولف عرض کند کہ مرکب بہر دو لغات عرب است و لقب (اردو) ثقۃ الملک امرائے دولت سلاطین غزنویہ سے ایک امیر کا لقب جس کا نام طاہر مشکانی تھا - مذکر -

ثقیل بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات شخص ناگوار و مکروہ طبع کہ بر مردم گران باشد (صائب ؎) علمی بہ عیب خود نرسیدن نمی رسد ہو گر ثقل خود ثقیل نداند ثقیل نیست ہو می فرماید کہ در این بیت شبہ مشہور است کہ با العیب خود نرسیدن نا...

تعدیہ نرسیدن باشد نیز سیدہای دیگر برای تعدیہ خودمی خواہد مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بمعنی مرد گران وگران بودن و در مصرع دوم صائب بطور ثقیل بمعنی خود مستعمل است نہ بمعنی شخص ناگوار محقق ناگہ ام بر بعضی شعر غور نکرد و شیۂ مشہور را بیان کردہ دلیل آنست کہ از محاورۂ زبان فارسی بیخبر است (اردو) ثقیل بقول آصفیہ عربی بھاری۔ وزنی۔ گران۔ بوجھل۔

ثلاثۂ غسّالہ اصطلاح۔ بقول بحر حکمای یونان اصطلاحی دارند در شرب مدام کہ علی الصباح سہ کاسۂ می خورند و آن را ثلاثۂ غسالہ خوانند کہ غسل معدہ کند صاحب انند ہم نقلش کردہ می فرماید کہ خان آرزو در رسالۂ تنبیہ الغافلین در تفسیر این گوشتہ این بحث شیخ بوعلی سیناست و بعد از و ہر کہ آمد پیروی او نمود این ہر دو لفظ عربی اند اما ترکیب فارسی است بہار ہم ذکر این کردہ (خواجۂ شیراز سہ) ساقی حدیث سرو گل و لالہ می رود۔ و این بحث با ثلاثۂ غسالہ می رود۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات می فرماید کہ صاحب مدار الافاضل از روضۃ السلاطین نقل کردہ کہ سلطان غیاث الدین پادشاہ بنگالہ وزیری داشت غسالہ نام و او را سہ پسر صاحب جمال بود یکی را سرو و دیگری را گل و ثالث را لالہ می گفتند گوید کہ این نقل اصلی ندارد چنانچہ بر متتبع اخبار سلاطین بنگالہ ظاہر و اختیار غسالہ در مطلع محض برای قافیۂ بنگالہ است کہ در بیت دیگر ازین غزل آمدہ (سہ) شکر شکن شوند ہمہ طوطیان ہند۔ زین قند فارسی کہ بہ بنگالہ می رود۔ مؤلف عرض کند کہ ما اتفاق داریم با صاحب بحر (کاتبی نیشاپوری

سـ۵) من از ثلاثۂ غسالہ دیدہ ام سیری ہا کہ زاہدان بہ ہزار اربعین نمی بینند (اردو)
ثلاثۂ غسالہ بترکیب فارسی حکمای یونان کی ایک اصطلاح ہے اُن تین کاسون کے لیے
جو علی الصباح پیتے ہین جن سے معدہ صاف و پاک ہوتا ہے۔ مذکر۔

ثلثان | بقول برہان بر وزن سلطان بسریانی دوائیست کہ آن را بفارسی سگ انگور و بعربی عنب الثعلب خوانند **مؤلف** عرض کند کہ با صراحت این بر انگور شغال کردہ ایم فارسیان از برای این اسمای مرکب دارند و اسم جامد مفرد ندارند بنا برین حکمای عجم در نسخہ ہای طب استعمال این لغت سریانی می کنند کہ مختصر نامی است (اردو) مکوہ انگور شغال۔

ثلج چینی | استعمال بقول برہان بمعنی نمک چینی و آن سنگیست سفید کہ بجہت جلای چشم در سرمہ بکار برند و بعضی گویند شورہ است صاحب محیط بہ (ثلج چینی) گوید کہ معرب آنست و آن رطوبتی است منجمد مانند برف شبیہ بہ نمک دریائی کہ از ہند آورند و ابن بیطار گفتہ کہ زہر حجر آسیوس است سرد و خشک جہت جلای سیاہی چشم و ظلمت بصر و ضماد آن بر بدن جہت تب دق نافع و این اسم را بر بارود نیز استعمال می کنند **مؤلف** عرض کند کہ ثلج لغت عرب است بہ جیم آخر بمعنی برف و این مرکب توصیفی است (اردو) ایک قسم کا سفید پتھر جس کا سرمہ آنکھون کے لیے مفید ہے اور بقول بعض شورہ۔ مذکر۔

ثمر | بقول بہار بوزن کمر میوۂ اثمار جمع پختہ و خام و نارسیدہ از صفات اوست

و با لفظ بستن و گرفتن نخل و شاخ کنایه از بار آوردن و با لفظ باریدن و ریختن و فربه شدن
نیز مستعمل و پسین بیاید و ما قبل آن در تشبیهات بوسه گذشت **مؤلف** عرض کند که
لغت عرب است و بقول منتخب بفتح اوّل و دوم بمعنی بار درخت و انواع مال و سیم و زر
و فرزند - فارسیان استعمال این با مصادر فارسی بترکیب خود کرده اند که در ملحقات
می آید صاحب محیط هم بمعنی میوه درخت نوشته (اردو) ثمر بقول آصفیه عربی
اسم مذکر - پھل - میوه - نفع - فائده - نتیجه - حاصل -

ثمر السرو | اصطلاح - صاحب تحقیق الاصطلاحات
بحواله صاحب تحفة المؤمنین گوید که گرم
از سائر اجزا اوست و مشهور اینکه سرو
بار نمی دهد و وجهش اینکه ثمر او در حکم عدم است
چرا که گره تلخی می باشد و غذائیت ندارد
بعض در تداوی بکار می آید (صائب ؏)
درین باغ چون سرو آزادگان ٭ بجای ثمر
عقده دل بر آید ٭ **مؤلف** عرض کند که
مرکب اضافی است بمعنی حقیقی - صاحب محیط
آنچه بر سرو نوشته ما نقلش برآن کرده ایم
دادو هم می نویسد که ثمر آن از سائر اجزا اگرم
(اردو) سرو کا پھل جو ایک گرہ کی شکل
میں ہوتا ہے جس میں غذائیت نہیں ہوتی

ثمر باریدن | استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی ثمر دادن درخت است بکثرت
(قاسم مشهدی ؏) نیست بی میوه شکر
درین باغ سری ٭ نخل سیراب چو گردید ثمر بارش ٭
(اردو) پھل دینا کثرت سے پھل
دینا - یہ دکن کا استعمال ہے - بارآور ہونا
کثرت سے بارآور ہونا -

ثمر بخشیدن | استعمال - صاحب آصفی ذکر

این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی عطا کردن و دادن ثمر و بارآوردن است (شانی شہدی سہ) ہزار نخل بجون جگرم برآوردم ؏ امید نیست کہ یک نوبتم ثمر بخشد ؏ (اردو) بارآور ہونا۔

ثمر بستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی بذیل این ثمر بستن نخل و شاخ را بمعنی بارآوردن نوشتہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب سہ) ہنگ می بارد از افلاک نداغم دیگر ؏ نخل امید کہ امروز ثمری بندد ؏ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر بندیدن پیداست کہ مرادف بستن است و بجایش گذشت (اردو) بارآور ہونا۔ بارآنا۔

ثمر پیش رس استعمال۔ بقول بہار میوہ کہ پیش از موسم خود برسد (حکیم الہی سہ) ؏ کم لذتم و قیمتم افزون زشمار است ؏ گوئی ثمر پیش رس باغ جہانم ؏ مؤلف عرض کند کہ پیش رس اسم مفعول ترکیبی است و صفت ثمر و موافق قیاس (اردو) وقت سے پہلے آیا ہوا بار۔ قبل از وقت پیدا شدہ ثمر۔ مذکر۔

ثمر چیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ حاصل کردن ثمر از شاخ درخت (صائب سہ) با ادب باش درین باغ کہ ہر کس اینجا ؏ می نہد بر سر ہم دست ثمری چیند ؏ مخفی مباد کہ استعمال مصدر چیندن ازین سند پیداست کہ بجایش می آید و مرادف چیدن است (اردو) پھل توڑنا۔

ثمر خواستن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی یعنی خواہش بار کردن

(عرفی سه) ز باغ وصل ثمر خواهم آنقدر که
دهند ٭ بکجا نظر که کثیر است یا قلیل هر اکو
مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر
ثمر خواهیدن پیداست که بجای ثمر خواستن
می آید و مرادف خواستن (اردو) پھل
چاہنا۔ ثمرہ چاہنا۔

ثمر دادن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که باضافت درخت بارآور
شدنش و باضافت انسان عطا کردن
[illegible]ن ثمر سند عرفی که به ثمر خواستن
گذشت برای معنی آخر الذکر بکار می خورد
(اردو) درخت بار دینا۔ بارآور ہونا
پھل اور ثمرہ کسی کو دینا۔ عطا کرنا۔

ثمر ریختن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی افتادن ثمر از درخت بمعنی حقیقی آ
(صائب سه) بمستی لب لعل بوس از
دهان یار می ریزد ٭ ثمر چون پخته گردد خود
بخود از دار می ریزد ٭ مخفی مباد که از سند
بالا استعمال مصدر ریزیدن پیداست که
بجایش می آید و مرادف ریختن است۔
(اردو) پھل گرنا۔ پھل ٹپکنا۔

ثمر گرفتن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذیل این ثمر گرفتن نخل و شاخ را نوشته
گوید که مرادف ثمر بستن نخل و شاخ است
که به ثمر بستن گذشت مؤلف عرض کند
که ثمر گرفتن بمعنی حقیقی حاصل کردن ثمر است
و بصورت اضافت بسوی نخل و امثال
آن بارآور شدن (رضای کشمیری سه)
محبت را پس از قطع محبت لذتی باشد ٭
که شاخ نخل پیوندی به از اول ثمر گیرد ٭
(حزین ع) اثر ده خون ها چمن پیرا نهالی تا
ثمر گیرد ٭ ما عرض کنیم که در هر دو سند بالا

استعمال مصدر گیردن است که بجایش می آید و مرادف گرفتن باشد (اردو) پھل حاصل کرنا۔ ثمر حاصل کرنا۔ درخت کا بار آور ہونا۔

ثمر گسستن | استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سند پیش کرده اش

ثمر گسلیدن | بمعنی حاصل شد ثمر پیدا آید وای بر آصفی که بر الفاظ اشعار غور نکرده و از شد گسلیدن مصدر گسستن قائم کرد (صائب ؎)
ز گلکاری تازه من شعر ثمر نمی گسلد که شاخ سدره
و نکوئی ثمر نمی گسلد (اردو) درخت سے پھل حاصل نہ ہونا

ثمین | القول بہار بمعنی قیمتی و گرانمایه مؤلف عرض کند که لغت عربی است و بقول منتخب بفتح اوّل و کسر دوم. فارسیان استعمال این کرده اند بترکیب خود (انوری ؎) حسرت ترتیب عقد گوهر کلکش بود ترثمین کرد رشک دُرّ ثمین را (اردو) قیمتی۔

ثنا | القول بہار بالفتح بمعنی سخن نیک و ستایش می فرماید که با لفظ کردن مستعمل است (عرفی ؎) گلزار وصل شاهد معنی بدست کرد از بخت خود چه باید ثنا کرد روزگار و صراحت مزید کند که در فارسی حرف از صله شکر می آید چنانکه شکر از فلانی دارم نه ثنا درین صورت ثنا بمعنی شکر باشد یا حرف از بمعنی را یا گوئیم که حرف از عوض اضافت است پس عبارت در اصل چنین باشد چه باید ثنای بخت خود کرد و حاصل معنی اینکه روزگار گلزار وصل شاهد عمر را بدست کرد یعنی حاصل نمود پس ازین عمل خوب بخت خود را ثنای بسیار نموده. هذا ما صرح به بعض الشارحین (انتهی) مؤلف

عرض کند که شارحین ذوق سخن ندارند ثنا در کلام عربی بمعنی خود یعنی ستایش است و ثنا از ثنیت بمعنی ثنای ثنیت است ولی بالجمله لغت عرب باشد فارسیان بمعنی دعا و رحمت هم استعمال بترکیب فارسی هم که در ملحقات می آید (اردو) ثنا۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ تعریف۔ ستایش۔

ثنا آموختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است و از سندش استعمال مصدر آموزیدن و در آموزیدن پیداست و در ثانی کلمهٔ در زائد است (نظامی ـــه) در و نم را بنور خود برافروز ٭ زبانم را ثنای خود درآموز (اردو) تعریف اور ستایش کی تعلیم دینا۔

ثنا باد استعمال۔ صاحب آصفی این را بذیل ثنا بودن نوشته مؤلف عرض کند که حقیقت با دعائیش گذشت (اسدی طوسی ـــه) ثنا باد بر جان پیغمبرش ٭ که محمد فرستاد و بر رهبرش ٭ مخفی همباد که در ینجا ثنا بمعنی رحمت است که بر لفظ ثنا گذشت (اردو) رحمت ہو۔

ثنا بر گرفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی ثنا کردن است (خسرو ـــه) نفس خود از راه ثنا بر گرفت ٭ کو رِ بقا دید و ثنا بر گرفت ؟ (اردو) تعریف کرنا۔ ستایش کرنا۔ مدح و ثنا کرنا۔

ثنا پرداختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی ثنا کردن است و مخفف ثنا پرداختن و پردازیدن۔ از سندیکه کرده اش استعمال پردازیدن پیداست که گذشت (ظهیر تفرشی) بعطر سائی

نسیم صبح خیز نفس از غنچهٔ دہانِ ثنا پردازان
دمیدن گیرد" (اردو) مدح وثنا کرنا۔

ثناخواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی یعنی طلب ستایش وثنا کردن (فیضی سـ) اگر پست وبلند افتاد شعرم بقدر شعری خواہم ثنا ہا مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر خواہیدن پیداست که بجای خودش می آید (اردو) مدح وثنا چاہنا۔ تحسین چاہنا۔ تحسین کی خواہش کرنا۔

ثناخوان استعمال۔ صاحب آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید که بمعنی مداح وثناخوانی بمعنی مداحی۔ صاحب آصفی مصدر ثناخواندن قائم کرده که بمعنی مدح وثنا کردن است مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی ثنا گفتن وستایش کردن (ناظم ہروی سـ) که ای مدّاح نظمت عقد گوہر ہا ثنا خوان ضمیرت موج کوثر ہا (اردو) مدح وثنا کرنے والا۔ مدّاح۔

ثناطرازیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی مدح کردن در تحریر و نوشتن مدح وثنا (نثر ظہیر تفرشی) ثنا طرازی انشای سلطنت را غزل سرای قصائد غرا" (اردو) تحریراً مدح وثنا کرنا تعریف لکھنا۔

ثناکردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سند این از عرفی بر لفظ ثنا مذکور شده بمعنی حقیقی مدح وثنا کردن است (اردو) مدح وثنا کرنا تحسین اور آفرین کرنا تعریف کرنا سراہنا۔

ثناگر استعمال۔ بقول بہار و بحر مرادف ثناگستر وثناگوی وثناور بمعنی مدّاح۔

وستایش گر مؤلف عرض کند که موافق قیاس (سیف سفری سه) ثناگران همه بر مدح تو گشاده زبان سخنوران همه بر فرش تو نهاده جباه (اردو) مداح تعریف کرنے والا۔

ثناگستر | اصطلاح - صاحبان بحر و بهار ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که مرادف همان ثناگر (ظهیر فاریابی سه) همی نخواهی که من به اندک سعی باشمت در جهان ثناگستر صاحب آصفی بوثیقه همین سند مصدر (ثناگستردن) قائم کرده که بمعنی ثناکردن است (اردو) دیکھو ثناگر - مداح۔

(الف) ثناگفتن | استعمال - صاحب

(ب) ثناگو | آصفی ذکر الف کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مدح و ثنا کردن بزبان و صاحب انند ذکر ب کرده بمعنی مداح و بهار ب را (ثناگوی) نوشته ب موافق قیاس اسم فاعل ترکیبی است و ثناگوی مزید علیه آن بزیادت تحتانی (سعدی الف سه) خدایش ثنا گفت و تبجیل کرد زمین بوس قدر تو جبریل کرد (وله ب ع) ثناگوی حق بامدادان و شام (اردو) الف مدح و ثنا کرنا۔ ب مداح۔

ثناور | اصطلاح - بقول بحر و بهار و انند مرادف ثناگر مؤلف عرض کند که موافق قیاس است همچون سخنور (واله هروی سه) همی آورم اجر آنجهان را سوی تو غلام زادگان را دارند ازپی ثناوری را تا کسب کنند قنبری را (اردو) دیکھو ثناگر - مداح۔

ثنایا | بقول ملحقات برهان دو دندان پیشین را گویند مؤلف عرض کند که لغت

عرب است صاحب منتخب این را بمعنی چهار
دندان پیشین نوشته فارسیان استعمال این
کنند که اسم خاص برای این ندارند و بعضی از
معاصرین عجم گویند که اسم جامد فارسی زبان از
برای چهار دندان پیشین پیش است ما
می گوئیم که لفظ پیش بجای خودش گذشت و ما صراحت
کافی همدرانجا کرده ایم و این معنی متحقق نشد قیاس
می خواهد که بزبان معاصرین باشد و بعض معاصرین
عجم برخلاف اینند و شما یارا یه زبان دارند والله اعلم
بحقیقة الحال (اردو) سامنے کے چار دانت بکسر

ثنگ | بقول برهان بفتح اول و سکون نون و کاف فارسی بمعنی ارتنگ است که نام کتاب صنائع و بدائع مانی نقاش باشد و معنی تنگ در اصل بمعنی منقش و نگار است صاحب جامع همزبان برهان به کاف عربی می فرماید که بفوقانی اول هم۔ صاحب مؤید ذکر این بکاف فارسی بذیل لغات فرس کرده و صاحب انند هم این را لغت فارسی گفته و خان آرزو هم به کاف عربی نوشته اشارهٔ تنگ و ارتنگ می کند مؤلف عرض کند که ظاهراً معرب معلوم می شود که عربان عجم فوقانی اول را به ثای مثلثه و کاف فارسی را بعربی بدل کردند والله اعلم بحقیقة الحال۔ صاحب سواد السبیل که محقق معربات است ازین ساکت و در دیگر لغات عرب هم ذکر این نیست (اردو) دیکھو ارتنگ۔

ثواب | بقول بهار بالفتح بمعنی مزد طاعت می فرماید که بالفظ بردن و بدادن و کردن مستعمل و مقابل این گناه است (صائب ـه) بیهوده دل مشوش ما بود در فکر گناه یا ثواب است ؛؛ مؤلف عرض کند که لغت عربیست بقول منتخب بالفتح۔ فارسیان استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب هم سازند که در ملحقات می آید (اردو)

ثواب۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ فرد۔ بدلہ۔ اجرت۔ عوض نیک۔ نیک کام کی جزا۔ دیکھو بہرہ کے پانچویں معنے۔

ثواب آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بعمل آمدن ثواب باشد (حزین اصفہانی سہ) دو سہ روز بیست کہ در زندگی دین عجب است ٭ نہ ثوابی ز من آید نہ گناہی گاہی ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیداست کہ بجایش گذشت (اردو) ثواب وقوع میں آنا۔

ثواب اندوختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حاصل کردن ثواب است (نثر نصیر ہمدانی) ثواب بسیار از ذکر سبحان اللہ والحمد للہ اندوختم ٭ (اردو) ثواب حاصل کرنا۔

ثواب بخشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ اجر خود را بدیگری عطا کردن (خان آرزو سہ) ثواب روزہ بہ پیر مغان ہمی بخشم ٭ دو جام می اگرم از پی سحور دہد ٭ (اردو) ثواب بخشنا۔

ثواب بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ حاصل کردن ثواب باشد (حافظ شیراز سہ) ثواب روزہ و حج قبول آنکس برد ٭ کہ خاک میکدہ عشق را زیارت کرد ٭ (اردو) ثواب حاصل کرنا۔

ثواب دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی عطا کردن ثواب است۔ (معزی نیشاپوری سہ) فردا خدای عشق بعشقی دہد ثواب ٭ آنرا کہ ہمت تو بدنیا

دہد جزا ہی مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر دہیدن پیداست کہ می آید (اردو)
ثواب عطا کرنا۔ دینا۔

ثواب داشتن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی حاصل کردن ثواب است
(کاتبی نیشاپوری سہ) چو خیر و شر نہ بدست
من است کسی مسر چہ ہی ہا گہ ثواب ندارم
مرا گناہی نیست ہو مخفی مباد کہ از سند بالا
استعمال مصدر داریدن پیدا کہ مرادف
داشتن است و بجای خودش می آید (اردو)
ثواب حاصل کرنا۔

ثواب را بخانۂ خود می برد مثل۔
صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی
ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل
را بحق کسی می زنند کہ کارہای نیک کند و
معاوضۂ آن می گیرد گویا ثوابش را بخانہ
خود می برد یعنی کار نیکش فی سبیل اللہ نباشد
و ثوابش را برعقبی نگذارد مرادف ہم خرما
و ہم ثواب (اردو) دکن میں کہتے ہیں
ہم خرما و ہم ثواب۔ یعنی ایسا ثواب جس
سے دنیا ہی میں نفع ہوا ہو۔

ثواب کردن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ محقق ثواب حاصل کردن است
و معنی لفظی کار نیک کردن (ثنائی مشہدی
سہ) باز ہم ہلال عید حریص شراب کرد
از قید روزہ ام برہاند و ثواب کرد ہو
(اردو) ثواب حاصل کرنا۔ نیکی کرنا۔

ثواب یافتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ حاصل کردن ثواب بمعنی تحقیقی است
(اوحدی کرمانی سہ) از خلق نکو ثواب یابی

با وزر سیرت بد عقاب بالی با صفحی مباد که	که مرادف یافتن است و بجایش می آید
از این سند استعمال مصدر یابیدن پیدا شد	(اردو) ثواب پانا۔ ثواب حاصل کرنا

ثوب بقول بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم قمیص و پیراهن دراز مؤلف عرض کند که بقول منتخب لغت عرب است بمعنی مطلق جامه۔ معاصرین عجم تقریباً این را مخصوص کردند به جامهٔ فاخر (اردو) لمبا کرتہ۔ مذکر۔

ثور بقول مؤید قلمی موی سرخ و سپید که بتازیش اصبح خوانند و کاتبان این را (ثور موی) بغلط نوشته‌اند بر آن معنی سرخ سپید نوشته‌اند و در نسخهٔ مطبوعه هم بغلط آن آمده و در بعض نسخ قلمی این لغت مرکب را ترک کرده و بر لفظ ثور هم این معنی نه نوشته و اصبح در عربی زبان بمعنی سرخ رنگ است مطلقاً مؤلف عرض کند که (ثوره موی) بمعنی موی سپید باشد و بلحاظ معنی اصبح هم همین نتیجه حاصل می‌شود و کاتبان لغت مؤید غلط کرده‌اند که (ثوره موی) بمعنی موی سرخ و سپید قائم کردند (اردو) ناقابل ترجمہ۔

ثوره بقول بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم بمعنی بغاوت مؤلف عرض کند که در عربی زبان ثور بدون ها بمعنی برانگیخته شدن و برخاستن و برآمدن گرد و بهیجان آمدن دل آمده کذا فی منتهی الارب و صاحب انند ذکرش کرده پس معاصرین عجم به بابت های ثور در آخرش تقریباً بمعنی بغاوت استعمال کردند (اردو) بغاوت۔ مؤنث۔ دیکھو باغی گری۔

ثوره موی اصطلاح - بقول مؤید - سرخ و سپید که بتازیش اصبح خوانند - مؤلف عرض کند که بر لفظ ثور حقیقت اینا عرض کرده ایم معنی لفظی این موسے سپید دارنده اصطلاحی نیست - (اردو) سپید بال رکھنے والا - مذکر -

ثومس بقول برہان بر وزن پوشش بزبان سریانی نوعی از پودینهٔ کوهی است و آن گلهای کوچک بسیار دارد و بسرخی مائل است و آن را بعربی سعتر الحمام خوانند صاحب محیط بر ثومس گوید که اسم حاشا است و بر حاشا می نگارد که بیونانی ثومس و بخراسانی جاروب گنده گویند و در مغرب صعتر الحمیر و آن را صنبوی بحار نیز خوانند - نوعی از پودینه جبلی است شبیه به صعتر شجرهٔ خار دار است - گل این مائل بسرخی گرم و خشک تا سوم - محلل و مفتح و مقطع حتی که خون منجمد را - مؤلف عرض کند که معاصرین عجم همین ثومس را بر زبان دارند و اسم جامد مفرد فارسی بر زبان ندارند - ازینجاست که صاحب برہان این را جا داده (اردو) پہاڑی پودینہ - مذکر -

ثیل بقول برہان بکسر اوّل و سکون ثانی و لام بر وزن فیل نوعی از حشیش است که کنگر باشد و آن را بفارسی سپیدگیا خوانند بول را براند و شکم را به بندد بعض این را لغت عربی گویند و بقول بعض سریانی است مؤلف عرض کند که حقیقت این بر سپیدگیا و انقرسطس مذکور و به تحقیق لغت عربی است صاحب محیط المحیط ذکر این کرده (اردو) دیکھو سپید گیا اور انقرسطس -

ثیموم بقول ملحقات برہان نام نباتی است شبیه به گندم که به دفع سپیدی چشم

بکار آید و آن را ثمام بالضم نیز گویند مؤلف عرض کند که بقول منتخب ثمام لغت عرب است بالضم نام گیاهی خرد صاحب محیط بر ثمام گوید که بفتح اول و ثانی لغت عرب است۔ و رتنکابن زرادآش و در مازندران بازسیل نامند آن نباتی است شبیه بگندم در علاج چشم استعمال می کنند گرم در دوم و خشک در اول۔ آشامیدن آن محلل ریاح و مفتح سدد و ضماد تازهٔ این نافع اورام چشم و منافع دارد (الخ) پس حرفی نیست که فارسیان همین ثمام را تفریساً تشیم کردند بزیادت تحتانی برای سهولت تلفظ چنانکه بست و نیست و الف را بواو بدل کردند چنانکه تاغ و توغ (اردو) ثمام عربی میں ایک پودہ کا نام ہے جو گیہوں سے مشابہ ہوتا ہے جس کو فارسیوں نے تشیم کر لیا ہے اس کا استعارف اور کوئی نام معلوم نہ ہو سکا امراض چشم کے لئے مفید بتایا گیا ہے۔ مذکر۔

ردیف جیم عربی با الف

جا | بقول برہان معروف است که (۱) مکان و مقام باشد صاحب ناصری گوید که آن را جای باضافہ یا نیز گویند و بمجاز بمعنی (۲) محل و مرتبہ است مؤلف عرض کند که معنی اول حقیقی است و دیگر ہمہ معانی مجاز آن (۱) ع) ای مردمک چشم منگر بجای تو خالیست ﴿ (از ناصری ص۳) ہر کہ بنشیند بجای خویشتن وا فتد و بیند سزای خویشتن ﴿ خان آرزو در چراغ ہدایت بذکر معنی اول گوید که ع (سحابی) ہمہ جای خانہ ام خالی از تازگی است (سلیم ص۳) بی زلف تو آرام بفردوس ندارم ﴿ جای

نتوان بود کہ زنجیر ندارد ۔ صاحب خدائی می فرماید کہ در تازی ترجمۂ این مکان فقط
برای ہر چیز و (۴) بمعنی حق و عوض بکار بردہ می شود چنانکہ چون خواہند گویند کہ (تو در
حق من چہ کردی) و (عوض آنکہ چنین کنی چنان کردی) می گویند تو (بجای من چہ کردی) و بجای آنکہ چنین کنی
چنان کردی) (اردو) (۱) جا بقول آصفیہ فارسی اسم مؤنث جگہ مقام ٹھاؤں ٹھکانا (۲) مرتبہ
منزلت (۳) گھر مکان (۴) جگہ بمعنی عوض جیسے "ہم ان کی جگہ میں ہوتا تو پھر تم دیکھتے کیا ہوتا"

جا انداختن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار و بحر بمعنی ترتیب دادن مکان (والہ ہروی سے) نی آنکہ ہمین کام و زبان وقف تو دارم ۔ در صدر دل انداختہ ام بہر تو جائی ۔ وارستہ این را مرادف (جابستن) گوید بمعنی ساختن جا و مکان مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم این را بر زبان ندارند (اردو) مکان بنانا ۔ مکان تعمیر کرنا ۔

(الف) **جابجا** استعمال ۔ بقول بول چال بحوالہ معاصرین عجم کنارہ کش و بہ ہندی الگ تھلگ گویند مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم استعمال این بمعنی ہر جا می کنند تا صحیح اوست کہ معنی غیر مستعملہ را بیان کرد فارسیان گویند "حسن انتظام او جابجا مشاہدہ کردہ ایم" و "شہرت او جابجا شنیدہ ایم" صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ (جابجا شدند) بمعنی منتشر شدند و بجاہای خود رفتند ما می گوئیم کہ این سند مصدر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **جابجا شدن** است بمعنی منتشر شدن و بجاہای خود رفتن (اردو) الف ۔ جابجا ۔ بقول آصفیہ ہر جگہ ۔ ہر ایک موقع پر ۔ ہر مقام پر (ب) اپنی اپنی جگہ

پڑجانا بیشتر ہونا۔

جا برای کسی خالی کردن مصدر اصطلاحی

بقول بحر و بہار و وارستہ جای خود باو تواضع کردن از روی تعظیم و توقیر (ملا طغرا سے) عجبی نیست زبیقدری مردم در خاک ٭ کہ لحد ہم نہ کند بہر کسی جا خالی ٭ مؤلف عرض کند کہ باتعریف بالا را نمی پسندیم معنی این قدر و منزلت و ورود کسی کردن و او را جای خود دادن کہ اخلاق است و محبت و تعظیم ہم مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کردن پیداست کہ بجایش می آید و مرادف کردن است (اردو) کسی کو اپنی جگہ دینا۔ یہہ ایک خوش اخلاقی اور آنے والے کی عزت اور حرمت ہے کہ جہان خود بیٹھے ہین اُس کو بٹھانا۔

جا بر سر دست بودن مصدر اصطلاحی

بقول بہار و انند کمال معزز و موقر بودن (مخلص کاشی سے) بدان کم رتبہ حاجت گذاری کن رہ غربت ٭ چو ناخن بر سر دستت جا مشکل کشایان را ٭ می فرماید کہ درین صورت بر سر دست کنایہ از بر سر انگشت بود۔ مؤلف گوید کہ فارسیان چون چیزی را قیمتی دانند بر سر دست گرفتہ بدیگران می نمایند و این توقیر آن چیز است مثلاً جواہر را از ہمین عادت این اصطلاح قائم شد (اردو) معزز او رموقر ہونا۔ قابل قدر و منزلت ہونا۔

جا بر کسی گرفتن مصدر اصطلاحی۔

بقول بحر و وارستہ و انند تنگ آوردن او را از روی غلبہ (عرفی شیرازی سے) در انجمن جمال رویت ٭ بگرفتہ بر آفتاب جا را ٭ مؤلف عرض کند کہ باتعریف بالا را نمی پسندیم معنی این غلبہ بر کسی حاصل کردن است و بس (اردو) کسی پر

غلبه حاصل کرنا۔

جابستن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر ساختن جا و مکان. بهار گوید که ترتیب دادن مکان (بابا فغانی سہ) بتخت جم نمی گنجید ذات قهرمان الحق؛ بعزت خانهٔ عرش مجیدش جایگه بستند؛ مؤلف عرض کند که از کلام بابا فغانی (جایگه بستن) بمعنی قائم کردن مقام و مرتبه پیدا می شود و جابستن را سندی دیگر باید که ما استعمالش نشنیده‌ایم خلاف تحقیقیا نیست ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند و هرگز معنی عمارت قائم کردن نیست قائل (اردو) جگہ قائم کرنا۔ مقام قائم کرنا۔ مرتبہ قائم کرنا جیسے بابا خداوند کریم نے آنکا مقام اور مرتبہ عرش پر قائم کیا ہے ۔

الف) جابلسا الف۔ بقول برہان بفتح بای ابجد و سکون لام و سین بی نقطه

(ب) جابلقا بالف کشیده (۱) نام شہریست در جانب مغرب۔ گویند ہزار دروازه دارد و در ہر دروازه ہزار پاسبان نشسته اند و بعضی بجای لام رای قرشت آورده اند گویند شہریست بطرف مغرب لیکن در عالم مثال چنانکه گفته اند۔ جابلقا، جابرسا و ہما مدینتان فی عالم المثل والف باعتقاد محققین (۲) منزل آخر سالکست در سعی وصول بحقیقت صاحب جامع می فرماید که جابلسا و جابلقا دو شہر است موافق احادیث در عالم ہورقلیا و ہورقلیا بیونانی بمعنی ملک دیگر است یعنی برزخ میان دنیا و عالم مثال که بعبارت اخری اقلیم ہشتم گویند و نیست معنی دوم الف می طرازد که اگرچه صاحب برہان این را آورده ولیکن این کلام یا اصطلاحست یا مجرد ادعا۔ صاحب سروری بمعنی اول قانع و ذکر ب ہم کرده (ناصر خسرو سہ) ای لپسر بنگر بچشم دل درین زرین

سپہر ہا کو زجابلقا سحر گہ قصد جابلسا کند ہا صاحب اننداہر دو لغت را فارسی داند مؤلف عرض کند کہ مرکب می نماید از لفظ جا و (بلسا و بلقا کہ در السنۂ عربی و ترکی و فارسی یافتہ نمی شود) مگر بلس لغت عرب است بقول منتخب بمعنی انجیر و نام کوہی و بلق ہم عربی است و بقولش بمعنی سیاہ و سپیدی ستور۔ خیال ما این است کہ این ہر دو لغت عربی داخل باشد در وجہ تسمیۂ این و الف آخر در ہر دو لغت زائد عجمی نیست کہ در الف کثرت میوۂ انجیر باشد و در ب کثرت ستوران ابلق و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال وجہ تسمیۂ این متحقق نشد و نسبت معنی دوم الف غیر از برہان دیگری از محققین فارسی زبان نہ نوشت و صاحب جامع ازین معنی اطمینان ندارد (اردو) (الف) (۱) جابلسا مغرب کے ایک شہر کا نام ہے۔ مذکر (۲) سالک کی آخری منزل کا نام مؤنث (ب) جابلقا بھی ایک شہر کا نام ہے۔ مذکر۔

جابلوس بقول برہان و جامع و انند بسکون ثالث بر وزن خاکبوس فریبندہ و سالوس را گویند و با جیم فارسی ہم آمدہ مؤلف عرض کند کہ ما چاپلوس را بہ جیم و بای فارسی اسم جامد فارسی زبان دانیم و این را مبدلش کہ عربان فارس در تلفظ خود ہر دو حرف فارسی را بہ عربی بدل کردہ باشند چنانکہ کاچ و کاج و پیغارہ و بیغارہ۔ معاصرین عجم عوض این چاپلوس را بہ زبان دارند (اردو) چاپلوس اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو شیرین زبانی اور چرب زبانی سے فریفتہ کرے اور میٹھی میٹھی باتوں سے تعریف بیجا کرے صاحب آصفیہ نے چاپلوسی کو معنی مصدری لکھا ہے اور چاپلوس کو ترک فرمایا ہے۔

(۲ الف) **جابوزہ** الف۔ بقول خان آرزو در سراج بواو معروف و بای موحدہ و زای معجمہ

(ب) **جاپوز** معجمہ نام شہریست از ترکستان۔ صاحب برہان این را بابای فارسی آوردہ و صاحبان جامع و ناصری و رشیدی ذکر ب کردہ (نزاری قہستانی ہ) باخرج تو بر نیاید ار خود بہ اقطاع تو کند راست و جاپوز بہ مؤلف عرض کند کہ بحقیقت ترکی زبان ازین ساکت و چون نام شہر ترکستانست این را لغت فارسی گفتم ولیکن صاحب انند صراحت کردہ کہ لغت فارسی است حیف است کہ حقیقت مزید این شہر معلوم نشد (اردو) الف و ب جاپوز ترکستان کے ایک شہر کا نام ہے۔ مذکر۔

جاتاغ بقول برہان و جامع و رشیدی و جہانگیری باتای قرشت بر وزن ناچاغ کلیچہ خیمہ را گویند و آن تختہ باشد سوراخدار کہ بر سر ستون خیمہ گذارند۔ صاحب جامع گوید کہ ہمین است بادریسہ (سوزنی ہ) ای خیمہ تو بر زبرشت برین لقدر بہ جاتاغ خیمۂ تو سزد از سپہر بدر بہ خان آرزو در سراج ہم آوردہ مؤلف عرض کند کہ تاغ نام قسمی است از ہیزم کہ بجای خود بش گذشت و جا بمعنی اوست فارسیان جاتاغ بمعنی حقیقی مقام تاغ باشد را نام کردند کہ بجایش گذشت معاصرین عجم گویند کہ بادریسہ از چوب ہای تاغ درست کردہ می شود کہ آن را برای بادریسہ موضوع دانند از ینکہ سخت تری باشد و چشم سخت اینہا بر سختی دردھم بادریسہ گذشت (اردو) دیکھو بادریسہ کے دوسرے معنی

جاتن بقول برہان بفتح ثالث بر وزن لادن یکی از نام ہای باری تعالی جل جلالہ

می فرماید که بلغت ژند و پاژند است صاحبان انند و ناصری و (جہانگیری در ملحقات) ذکر این
کردہ اند **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم گویند که در فارسی قدیم این بمعنی لفظی اسم فاعل
ترکیبی است یعنی جادر تن دارندہ وکنایه از روح ۔ پارسیان قدیم حق سبحانه تعالی
را بدین نام می خواندند و حالا بر زبان فارسیان نیست (اردو) خداوند تعالی شانہ
کا نام ژند و پاژند میں جاتن ہے ۔ مذکر ۔

جاتونشتن | بقول برہان وانند و موارد (جہانگیری در ملحقات) بر وزن بازو گفتن
بلغت ژند و پاژند مصدر ریست بمعنی آمدن **مؤلف** عرض کند که حالا بر زبان معاصرین
عجم نیست فارسی قدیم است (اردو) آنا ۔ مصدر ۔

جاثلیق | بقول برہان بثای مثلثه بر وزن باسلیق عالم و عابد ترسایان می فرماید
که در قاموس ہم بہمین معنی آمدہ صاحب جامع گوید که یکی از علمای ترسایان بود
صاحب غیاث گوید که لقب رئیس ترسایان در بلاد اسلام ۔ صاحب منتخب ہم ذکر این
لغت عرب کردہ می فرماید که رئیس ترسایان در بلاد اسلام **مؤلف** عرض کند که نمیدانیم
محققین پابند لغات فرس چرا این لغت عرب را جا دادند والله اعلم (اردو) جاثلیق
عربی ۔ رئیس ترسایان کا لقب بلاد اسلام میں ۔ مذکر ۔

جاج | بقول سروری حرمن غله پاک کردہ که جاش نیز گویند می فرماید که در فرہنگ
بہر دو جیم فارسی آمدہ **مؤلف** عرض کند که صاحب برہان و دیگر محققین ہمین لغت
را بہر دو جیم فارسی نوشته اند و بجایش مذکور شود در ینجا ہمین قدر کافی است

که در بعض بلاد عجم که غلبهٔ آبادی عرب دارد همان چاچ را به تبدیل جیم فارسی با عربی جاج گویند چنانکه کاچ و کاج (اردو) دیکھو چاچ ۔

چاجرم | بقول لغات برہان نام شہری معروف صاحب ناصری گوید که نام ولایتی است بخراسان قصبه ایست معمور و آباد قلعهٔ بزرگ دارد که در وسط واقعست و اطراف آن را بساتین و مزارع دارد و چهار صد خانوار در آن سکونت دارند و آن در اصل جای گرم بوده و معرب آنست جاجرم و آن در میانهٔ نیشاپور و جوین و جرجان افتاده و بعضی قرای آن مشرف است بر جبل آزاد وار که قصبهٔ جوین است و از آنجاست بدرالدین شاعر جاجرمی و جمع معارف دیگر **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیه موافق قیاس اصل بر زبان نماند و معربش بر زبان فارسیان است (اردو) جاجرم ایک شہر کا نام ہے جو نیشاپور اور جوین اور جرجان کے درمیان واقع ہے ۔ مذکر ۔

جاجرمینه | اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع با جیم و رای قرشت و میم و یای حطی و نون بر وزن ناهمیده چشمه باشد که چون آفتاب بر می آید آب آن فرو می رود و چون آفتاب فرو می رود آب آن بر می آید صاحب جہانگیری همین قدر گوید که چشمه که چون آفتاب طلوع شود آب در آن نماند ۔ صاحبان سروری و مؤید نیز با اوش ۔ خان آرزو در سراج نقل گفتار برہان بحوالهٔ اوش و از تحقیق خود ساکت **مؤلف** عرض کند که جاجرم بجای خودش گذشت که نام شہری و ولایتی است پس این لغت مرکب متعلق به همان است یعنی منسوب به جاجرم و حق آنست که این چشمه زیر تعریف همدران ولایت باشد و اختلافی

کہ در تعریف واقع است نسبت آن صاحبان عجم اتفاق دارند با محققین اوّل الذکر گویند کہ تعریف مذکور صحیح است (اردو) جاجم	ایک چشمہ کا نام ہے جو جاجرم میں واقع ہے جس میں پانی صرف شب میں رہتا ہے اور طلوع آفتاب کے بعد خشک ہو جاتا ہے۔ مذکر۔

جاج رود اصطلاح۔ بقول ناصری نام رودی مشہور از دو سہ فرسنگی شہر طہران می گذرد و اصل این (جایہ رود) بود و جایہ نام قریہ ایست کہ آن رود از پیش آن می گذرد و بمنزلہ منبع آن رود است چنانکہ رود جیحون را بمناسبت اینکہ آمو بلدی بود در حوالی آن رود آمو گویند و جاج رود معرب جایہ رود است۔ مؤلف عرض کند کہ اگرچہ محققین دیگر ازین ساکت اند ولیکن باعتبار صاحب ناصری کہ محقق زبان خود است این تعریف را معتبر دانیم و جا الاہمین معرب بر زبان فارسیان و اصل اسم از زبان متروک (اردو) جاج رود ایک مشہور ندی کا نام ہے جو طہران سے دو تین کوس پر سے گذرتی ہے۔ مؤنث

جاجم بقول برہان بر وزن خادم (۱) پلاس را گویند و (۲) فرشی باشد کہ آن را از رنگہای الوان دوزند۔ بہار بذکر مرادف و معانی بالائی فرماید کہ جاجیم بتحتانی مشبع آنست و ہمی طراز و کہ در ہندوستان بتحتانی شہرت دارد و از شعر ملا فوقی استفادہ می شود کہ جاجیم نیز صحیح باشد زیرا کہ مدار قافیہ غزل بر تتمہ یا قبل روی است چون مرہم شاہم و ابرشیم (شعر) اطلس ز ریشت با آن عرو کو طمطراق پارینہ گشتہ گان قالی و جاجم مشبع و صاحب فدائی گوید کہ جاجیم گلیم بازکی را نامند و جاجم نیز گویند و ترکان آرد در مسطر ناصری می نویسد کہ جاجیم اصل است و جاجم مخفف آن و شہرت ہندوستان

بالفتح غلط است مؤلف عرض کند که جاجیم اسم جامد فارسی زبان مرکب از لغت
جا بمعنی خودش و جوم که بقول صاحب لغات ترکی بمعنی همه آمده معنی لفظی این مرکب ۔
(جای همه) برخلاف قالین که جای مخصوص صدر محفل است و عادت است که در سائر
مکان فرش جاجم کنند و بالای آن برای صدرنشین قالین بمعاصرین عجم تصدیق همین
عادت می کنند پس اصل این جاجوم به واو چهارم و مخفف آن بحذف واو و بضم جیم صحیح
است چنانکه از استعمال تلافوقی پیداست در بلادی که استعمال این بکسر یا بفتح جیم باشد
تصرف مقامی است و جاجیم مبدل جاجوم است که واو بدل می شود به تحتانی چنانکه انگول
و انگیل و انگور و انگیر این است حقیقت این لغت و معنی اول مجاز معنی دوم (۱، ۲)
(۱) ٹاٹ ۔ وہ موٹا فرش جو رسّی یا سن سے بنا جاتا ہے ۔ مذکر (۲) جاجم ۔ بقول آصفیہ
ترکی اسم مؤنث چھپا ہوا فرش ۔ ایک قسم کا کپڑا جس پر بیل بوٹے چھاپ کر فرش
بناتے ہیں ۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ آپکو حقیقت لفظ کی خبر نہ تھی اس لئے ترکی
لکھدیا ۔ یہ فارسی زبان کا اسم جامد ہے ۔

جاجنگر بقول برہان و غیاث و مؤید
با نون و کاف فارسی بروزن پاک سیر
نام شہریست در ہندوستان ۔ صاحب
آنند بحوالۂ سراج نوشته که بدین نام شهری
در هند نیست ظاهراً همان جاجنگر است
که قصبه ایست از قنوج ۔ صاحب جہانگیری
ذکر این در ملحقات کرده ۔ مؤلف عرض
کند که نمیدانیم محققین پابند لغات فارسی را
چه افتاد که این لغت هندی را در لغات
خود جا دادند یکی از معاصرین عجم گوید که فارسیان

جاج نگر بزبان دارند وہمین است ۔
جاج مئو کہ در ہندوستان بزمانہ پیشین
جاج نگر نام داشت معلوم می شود کہ بزمانی
کہ لشکر فارس در ہند آمدہ بود قیامش با جاج نگر
خصوصیتی داشت کہ نامش بزبان ماند
(اردو) جاج نگر ہندوستان مین اُس
مقام کا نام تھا جس کو فی زمانا جاج مئو
کہتے ہین جو قنوج مین واقع ہے ۔ مذکر ۔

جاجیم ہمان جاجم است کہ ذکرش گذشت
وبا حقیقتش این را ہمدرانجا بیان کردہ ایم
(حکیم شرف الدین شفائی در ہجو شال مرسلہ
شخصی ے) وہم گفتاند کہ شہ جاجمی است
کہ چون نمد دال بر دو رم درمش ﴿ (اردو)
دیکھو جاجم کے دوسرے معنے ۔

جاچ بقول رشیدی مرادف جاش کہ می آید مؤلف
عرض کند کہ ہمان جاج کہ بہردو جیم عربی گذشت اصل
این جاچ بہردو جیم فارسی است چنانکہ اشارہ اش
ہمدرانجا کردہ ایم و جاج بہردو جیم عربی و این
بہ جیم فارسی دوہم مبدلش چنانکہ کاچ و
کاج (اردو) دیکھو جاج ۔

(الف) جاخسوک | **(ب) جاخشوک** صاحب برہان ذکر الف کردہ می فرماید کہ بسکون خای منقطہ دار
وکاف بروزن چارسوق داسی را گویند کہ بدان غلہ درو کنند
وجاغشوک بہ غین منقطہ دار عوض خا و بہ شین معجمہ عوض مہملہ ہم آمدہ صاحب جامع بر
الف قانع و گوید کہ بہ غین معجمہ ہم (الخ) ۔ صاحب جہانگیری ہم ذکر الف کردہ (
طرطری الف ے) بجاخسوک ترہ گشت زار طاقت خویش ﴿ بدست منعش درو
کردہ اہم ہزاران آہ ﴿ صاحب رشیدی بذیل الف ذکر ب ہم کردہ صاحب
ناصری بر الف قانع ۔ خان آرزو در سراج نقل قول برہان فرمودہ گوید کہ اوّل

آوی است صاحب سروری ذکر ب کرده بذیل آن ذکر الف کند (استاد شهید
ب سه) ای خواجه فقیری اشغال و بی نوا بردار چاخشوک و برو بیدرو حشیش همه
مؤلف عرض کند که این مرکب است از چاک و سوک بمعنی خوشهٔ گندم و جو و انبه
گندم و جو و آن خس های سر تیز است که بر سر گندم و جو باشد پس معنی مرکب (چاکسوک
چاک کنندهٔ خوشهٔ گندم و جو و آله که بدان خوشهٔ گندم و جو بریده شود و این معنی خاص
عام شد برای غیر گندم هم بر سبیل مجاز و مطلق آله را نام شد که بدان غله درو کنند
که آن را بهندی درانتی گویند جیم فارسی بدل شد به جیم تازی چنانکه کاچ و کاج و کاف
بدل شد به خا و غین چنانکه شتاماکچه و شتاماخچه و کشتکا و غشتکا و (جاخشوک) و (جاغشوک)
شد و در (ب) سین مهمله بدل شد با شین معجمه چنانکه فرسته و فرشته. حاصل این
تحقیق همین که الف اصل است و ب مبدلش (اردو) الف و ب درانتی
مؤنث۔ دیکھو (اسباب درودگری)

جاد صاحب سفرنگ بشرح بیتی فقره (نامهٔ شت حی افرام) گوید که چون هزار را هزار
بار شمار کنی ده لک می شود و چون این حاصل را که فرد باشد هزار بار بگیری ورد می شود
یعنی صد کرور که ارب گویند و هرگاه این حاصل را دیگر هزار بار بگیری ده کهرب می شود
و همین است فرد و چون این حاصل را هزار باره دیگر بشمری جاد می شود که بهندی
یک نیل گویند مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دس کهرب
کو هزار میں ضرب دینے سے جو عدد حاصل ہوتا ہے اسکو فارسیوں نے جاد کہا ہے اور ہندی

مین نیل۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے نیل کو ترک کیا ہے اور کھرب پر فرمایا ہے۔ سو ارب کا ایک کھرب جس کی تعداد دس ہزار کروڑ ہے۔ صاحب ساطع نے بھی نیل کو ان معنون مین نہین لکھا۔

(الف) جادارد
(ب) جاداشتن

مقولہ۔ بقول بحر ای گنجایش دارد و رواست صاحب انند مصدر (ب) را بذیل جا بمعنی روا داشتن نوشتہ

مؤلف عرض کند کہ الف مشتق است از مصدر (جاواریدن) کہ مرادف ب باشد و واریدن و داشتن مرادف یکدیگر آیہ گنجایش می آید (اردو) الف ہوسکتا ہے۔ ممکن ہے (ب) ممکن ہونا۔

جادنگو بقول برہان و جامع بفتح دال بر وزن یالنگو پارسیان شخصی را گویند کہ نذر آتش خانہ و موبدان و دستوران و ہیربدان را گرفتہ بمصرفش برساند صاحب ناصری نقل برہان کرد و تحقیق خود ظاہر نساخت و صاحب انند نقل نگار ناصری **مؤلف** عرض کند کہ ما بتصدیق معاصرین عجم اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) وہ شخص جو آتشخانہ پارسیان مین رہتا ہے اور نذرانہ کی رقم جمع کرکے اُس کے مصارف مین خرچ کرتا ہے۔

جادو بقول برہان و جامع بثالث مضموم بواو کشیدہ معروف (۱) سحر و ساحری باشد۔ بہار گوید کہ سحر است و (۲) بمعنی ساحر مجاز باشد و جمع این جادوان (ملا وحشی ۱) فریب غمزہ امروز آنقدر خوردم کہ می باید بہ تجرب بود افسونی کہ بر من خواند جادو بیت مہ (شانی تکلو ۲) چشم تو جادو بیست کہ چون صورت فرنگ

از یک نگاه با همه کس آشنا شود پو (نظامی ۴۵) مگر جادوان از من آموختند که از
موم خود خواب اوختند کو صاحب سروری بمعنی دوم قناعت کرده و آرسته هم ذکر
هر دو معنی کرده صاحب ناصری گوید که بمعنی جادو و ساحر است و جادوئی ساحری و سحر
کردن و عوام سحر را جادوئی دانند و ساحر را جادوگر خوانند و این غلط است و
چیزهای غریب را که خلاف عادت طبع است جادوئی و سحر گویند و آن را سحر حلال
خوانده اند صاحب رشیدی هم با اوست صاحب تحقیق الاصطلاحات هم ذکر این
کرده صاحب فرائی بمعنی اول قانع مؤلف عرض کند که یکی از علمای معاصرین
هم گوید که فارسیان از جد عربی این را مرکب کرده اند که بمعنی کوشش و سعی است
برای سهولت تلفظ الف در میان جیم و دال آورده جاد کردند و واو نسبت براو
زیاده کرده جادو ساختند یعنی کوشش کننده و منسوب به کوشش از قبیل هندو
و بر سبیل کنایه شخصی را گفتند که ساحر است و معنی اول بر سبیل مجاز و جادوان بمعنی
ساحران چنانکه در سند نظامی گذشت صاحب انند بدل جد بمعنی فریبکاری که سرشتن
فریبکاری و جاد بمعنی است از آن پس جادار که همین جاد مشدده را فارسیان
بتخفیف خوانند و بران واو نسبت زیاده کرده بمعنی ساحر استعمال کردند و این
بهتر است از اول (اردو) (۱) جادو. بقول آصفیه. فارسی. اسم مذکر
سحر. افسون. منتر جیسے جادو برحق ہے اور کرنے والا کافر ہے منتر کا اثر سچ
ہے مگر کرنے والا کافر ہے (۲) جادوگر. فارسی. اسم مذکر. فسون ساز. ساحر

(الف) جادوان | اصطلاح — الف
(ب) جادو بیانی | بمعنی کسی که بیان مؤثر باشد و ب بیانی که اثر کند بر دلها۔ (نظامی ب) دلم را بنز بهار ره بر بزدی بجادو بیانی گره بر زدی۔ مؤلف عرض کند که از سند نظامی تصدیق معنی ب شود و از ب سند الف هم (اردو) جادو بیان بترکیب فارسی وہ شاعر جس کے بیان میں اثر ہو (ب) جادو بیانی بمعنی مصدری مؤثر تقریر۔ مؤنث۔

جادو خیال | اصطلاح۔ بقول بحر شاعر بهار گوید که بمعنی شاعر فصیح است مرادف جادو زبان و جادو سخن که می آید مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با بهار و اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بترکیب فارسی شاعر فصیح کو جادو خیال کہہ سکتے ہیں۔

جادو خیالی | بقول ملحقات برهان و بحر (۱) یعنی خیال جادوانه و ساحرانه مؤلف عرض کند که باعتبار معنی اصطلاحی جادو خیال که گذشت بحر این را معنی (۲) فصیح الکلامی و شاعری به فصاحت نگوییم معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز (نظامی ب) بیا تا کنم این سپرده خالی کنم بدو رین سپرده جادو خیالی کنم (اردو) (۱) ساحرانه خیال مذکر (۲) فصیح شاعری مؤنث۔

جادو زبان | اصطلاح۔ بقول بهار کنایه از شاعر فصیح۔ صاحب بحر بر مجرد شاعر قانع۔ صاحب رشیدی با بهار متفق و خان آرزو در سراج هم این را آورده مؤلف عرض کند که ما شاعر مجرد دانیم (اردو) جادو زبان شاعر فصیح کو بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں۔

جادو زدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بهار و بحر و وارسته بمعنی باطل کردن جادو

(مسیح کاشی سه) جادو زلف تو با مصحف
رو همخانه است ٭ این چه جادوست که
قرآن نتواند زدنش ٭ مؤلف عرض کند
که موافق قیاس است (اردو) جادو کو
باطل کرنا۔

جادو سخن اصطلاح۔ بقول برهان و بحر
(۱) کنایه از شاعر و (۲) سخن فصیح و بلیغ۔
صاحب رشیدی معنی اوّل را شاعر فصیح و
بلیغ گوید و ذکر معنی دوم نکرد و بهار بر معنی اوّل
قانع و همزبان رشیدی صاحب ناصری در
ملحقات متفق با رشیدی خان آرزو در سراج
باتفاق رشیدی و بر معنی اوّل معنی دوم را
غلط داند مؤلف عرض کند که محقق نام آور
از غور کار نگرفت و بر قواعد فارسی زبان
توجه نگذاشت اگر این را قلب اضافت
سخن جادو گیریم معنی دوم پیدا می شود و اگر
اسم فاعل ترکیبی گیریم بمعنی اول است۔

شک نیست که برهان و پیروش صاحب بحر
هر دو در معنی اوّل سکندری خورده اند
که بر مجرد شاعر قناعت کرد و تار الفاظ اصطلاح
تقاضای آن میکند که معنی اوّل شاعر فصیح
و بلیغ گیریم (اردو) (۱) شاعر فصیح و بلیغ
(۲) فصیح و بلیغ کلام۔ مذکر۔ واضح ہو کہ جادو سخن ترکیب فارسی
شاعر فصیح و بلیغ کو اردو میں کہہ سکتے ہیں۔

جادو سوختن مصدر اصطلاحی بقول
بحر معروف و از قاسم دیوانه سند دهد
(سه) کشیدی سرمه در چشم و مرا بیتاب
تر کردی ٭ که آتش تیزتر گردد چو کس
جادو بسوزاند ٭ مؤلف عرض کند که از
سند بالا مصدر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

جادو سوزاندن پیداست و معنی آن
علاج دفع جادو کردن که سوزندگان جادو
افسون بر چیزهای مختلف خوانده آن را
در آتش می‌سوزند و اثر آن جادو زفته

را تا درست کند (اردو) جادو کا علاج
کرانا۔ جادو دفع کرنے کی تدبیر کرنا۔

جادو فریب اصطلاح۔ بہار ذکر این
کردہ از معنی ساکت و صاحب انند نقل
نگارش **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است و در صفات زلف مستعمل
معنی لفظی این فریب دہندۂ جادو و غالب
بر جادو (معزی ہ) ز عطر خویش ہمی بند
جادوئی ساز دہا دہ زلف کوتہ جادو فریب
دلبرا دہ (اردو) جادو فریب بترکیب
فارسی۔ زلف کے صفات میں استعمال
کر سکتے ہیں۔

جادو کار اصطلاح۔ بقول بہار در
کارگاہ جادو کار از عالم شمشیر بنا کار
(امیر خسرو ہ) چون شد آراستہ بنقش
و نگار ہا روی این کارگاہ جادو کارہا
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی حقیقی کسے کہ جادو کند یعنی جادو
کنندہ چنانکہ گویند یار ما جادو کار است
یعنی جادو می کند و مجازاً (۲) بہ اقسام
آرایش آراستہ کہ در ینجا جادو بمعنی حقیقی
نیست بلکہ بمعنی مجازی است یعنی بحیرت
و عجیب و غریب پس معنی این کار عجیب
و غریب دارندہ (اردو) (۱) جادو
کار۔ بقاعدۂ فارسی۔ جادوگر (۲) عجیب
و غریب طرح پر آراستہ۔

جادو کشان اصطلاح۔ بقول بہار
و انند بضم کاف مراد از جماعتی است کہ
از طرف سکندر بر کشتن جماعۂ جادوگر
مامور بودند و بقول بعض جماعہ کہ بزور
حکومت یا باطلاع ساحری را بسحر کردن
(نظامی ہ) بزینہار خویش استوارش
دادہ چو جادو کشان زنگارش داد
مؤلف عرض کند کہ این معنی پیدا کردہ

بهار است و صاحب انند اور انقل نگار۔ هرچه پیش ماست شعر متلاطی وگرفتن معنی از مضمون شعر متعلق بسخن فهمی۔ بالجمله که معنی شعر را فهمیده ایم (۱) جادوکش درین شعر بفتح کاف اسم فاعل ترکیبی است بمعنی ساحر و (۲) مجازاً کسی که کارهای عجیب و غریب کند و مصدر این (جادوکشیدن) بمعنی جادو کردن و کارهای عجیب و غریب نمودن اصل اصطلاح جادوکش است ضرورت ندارد که درجیع قائم کنیم (اردو) (۱) جادوگر (۲) عجیب و غریب کام کرنے والا۔

(الف) **جادوگر** اصطلاح۔ بقول انند (۱) ساحر **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است از قبیل دادگر و زرگر و امثال آن (واضح ــه) بدرس تازه افسون سازی تو که کهن جادوگران ته کرده زانو ۔ مخفی مباد که (ب) **جادوگری** بمعنی (۱) ساحری از همین است بزیادت یای مصدری (میر خسرو ــه) وقت شد اکنون که بجادوگری بازکشائیم در داوری ۔ مخفی مباد که این معنی حقیقی است که بیان کرده ایم و بمجاز الف (۲) بمعنی کارهای عجیب و غریب کننده و ب (۲) مجازاً حاصل بالمصدر کارهای عجیب و غریب کردن۔ معاصرین عجم باالاتفاق دارند (اردو) الف (۱) جادوگر۔ ساحر (۲) عجیب و غریب کام کرنے والا (ب) (۱) جادوگری مؤنث (۲) عجیب و غریب کام کرنا۔ یعنی حاصل بالمصدر۔

جادو نظر اصطلاح۔ بقول انند از اسمای معشوق **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس بمعنی کسی که نظر او کار جادو می کند۔ کنایه از معشوق (اردو) معشوق۔ مذکر۔ بترکیب فارسی جادو نظر

یار کو کہہ سکتے ہیں ۔

جادو نفس اصطلاح ۔ بقول انند مرادف جادو نظر مؤلف عرض کند کہ ما از برای این اشتقاق سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما نگذشت و ذوق زبان اجازت نمی دہد کہ یار را جادو نفس گوئیم کہ جادو را مناسبتی لطیف با نفس نیست معاصرین عجم ہم زبان ندارند و با ما ہمزبانند (اردو) معشوق ۔ مذکر ۔

جادو نگاہ اصطلاح ۔ بقول انند مرادف جادو نظر مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و کنایہ باشد (اردو) جادو نگاہ معشوق کو بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں ۔ مذکر ۔

(الف) **جادوی** بقول رشیدی و مؤید بسکون تحتانی آخرہ معروف یعنی ساحری صاحب انند بحوالۂ غیاث این را بدو تحتانی آخرہ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **جادوئی** نوشتہ مؤلف عرض کند کہ در سین یک یای اوّل زائد است الف مرکب از جادو و یای مصدریت و ب مرکب از جادوی و یای مصدری (اردو) ساحری ۔ جادوگری ۔ مؤنث ۔

جادہ بقول بہار بہ تشدید (۱) بمعنی راہ ۔ می فرماید کہ فارسیان (۲) بمعنی خطی استعمال کنند کہ در راہ از نقش پای رہروان پیدا شود و اکثر بہ تخفیف آرند (صائب لہ) رگ تو جادہ خون معتدل گردد ٭ زبان گزیدہ بیک گوشہ نیشتر برود ٭ (محمد کاظم زرگر ۲ لہ) در کام زبانم الف الله است ٭ از این جادہ مر البشہر وحدت راہ است ٭ (حاجی میرخان کمال بیگ سہ) جادہ ہا بر رہ زنعل واژگون افگندہ ایم ٭ مطلب ما مبہم است از پیش پا افتادگی ٭ می طراز د کہ تار[۱] ۔ خط[۲] ۔ زلف[۳] ۔ کمند[۴] و نبض[۵] از تشبیہات اوست و با لفظ افگندن مستعمل (میرزا بیدل لہ) رہ طلب بہ قدم سعی

می کند کوتاه ؎ بنا بر جادۂ این دست تعلق پا بست گره ؎ (ملا ورکی قمی ــ) زخط جادۂ
شادم که بهر مشتاقان ؎ کتابتی است کاز راه دور می آید ؎ (ملا قاسم مشهدی ــ) به پیچ
راحتم گشت شانه ؎ زلف پر پیچ جاده را مانم ؎ (وله ــ) در بیابانی که وسعت
جاده زلف تنش پا بست ؎ پاره سازد کوشش شوقم کمند جاده را ؎ (محمد سعید اعجاز ــ)
برق جولانی که گرم صید این وادی گذشت ؎ بر طپیدن های شمع جاده صحرا تنگ بود
؎ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید که بہ تشدید دال لفظ عربی است بمعنی راه و فارسیان
بمعنی دوم استعمال کرده اند گاه بہ تشدید و اکثر بتخفیف - صاحب رہنما بحوالہ استغنا
ناصر الدین شاہ قاجار بمعنی اوّل قناعت فرموده و صاحب روزنامہ این را بمعنی
شاہ راہ آورده - مؤلف عرض کند که در عربی زبان بقول منتخب بہ تشدید دال راه
بزرگ و شارع عام است فارسیان بحسب عادت بتخفیف ہم استعمال کرده اند
و متصرف در معنی دوم ہم بہ سبیل تفریس است و خصوصیت مصدر بیان کرده ہا
نیست استعمال این با مصادر مختلفہ در تحقیقات می آید (اردو) (۱) راستہ شارع
عام - بڑا راستہ - مذکر (۲) وہ خط جو میدان میں چلنے کی وجہ سے بشکل راہ قائم
ہو جائے (مذکر) جس کو دکن میں پگڈنڈی کہتے ہیں - صاحب آصفیہ نے پگ پر فرمایا
ہے - اسم مذکر - ہندی - پاؤں - پیر - قدم -

جادہ افتادن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت | مؤلف عرض کند که متعلق بمعنی دوم جادہ یعنی نشان قدم افتادن است -

(جمال اصفہانی ؎) ازبسکہ میروند بگردہ
فلک بہم ٭ اینک فتادہ جادہ بر راہ کہکشان
٭ (اردو) پگڈنڈی قائم ہونا۔ چلنے کا نشان
زمین پر قائم ہونا۔ راستہ قائم ہونا۔

جادہ افگندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف
عرض کند کہ متعلق بمعنی دوم جادہ وبتعدی
جادہ افتادن کہ گذشت (طالب ؎)
جادہ ہا بر رہ زلعل وارگون افگندہ ام
٭ مطلب ما مبہم است از پیش پا افتادگی
٭ (اردو) راستہ کا خط قائم کرنا۔ دکن
مین پگڈنڈی قائم کرنا)۔

جادہ بالیدن مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ راہ بلند شدن ۔
(مغربی نیشاپوری ؎) حق شناسی حیرت
افزای دل آگاہ شد ٭ جادہ بالید آنقدر
بر خود کہ سد راہ شد ٭ (اردو) راستہ
بلند ہونا۔ سڑک مین بلندی پیدا ہونا۔

(الف) **جادہ خوابیدن** مصدر
اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ
از معنی ساکت و بر - - - - - - -

(ب) **جادہ خوابیدہ** گوید کہ راہ
دور و دراز است می فرماید کہ ہم برین
قیاس است راہ خوابیدہ (راقم مشہدی
؎) جادہ خوابیدہ داند پای شوقم برق را
٭ دست کوتاہ مرا سر چاعنان گردد بلند ٭
مؤلف عرض کند کہ الف چیزی نیست
و صاحب آصفی آن را از ب قائم کردہ
یعنی ب را مشتق الف داند ولیکن استعمال
ہمین بر زبان ومحاورۂ فارسیان است
واستعمال مصدر و دیگر مشتقاتش نیست
(ب) اکنون بہ الیست صاحب بحر عجم و بہار
ہم ذکر ب کردہ (اردو) دور و دراز راستہ

جاده کشیدن مصدر اصطلاحی. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی قائم شدن راه باشد (غالب ـه) سخن ز روضهٔ رضوان بگوی یار کشید ❊ چو جاده که ز صحرا به لاله زار کشید (اردو) راستہ قائم ہونا۔ سڑک قائم ہونا۔

جادی بقول برهان و جامع بر وزن هادی زعفران را گویند صاحب ناصری بحوالهٔ برهان ذکر این کرده صاحب سواد السبیل می فرماید که این معرب گادی است که در فارسی زبان زعفران را گویند مؤلف عرض کند که صاحب محیط ذکر این کرده حوالهٔ زعفران می دهد و بر زعفران هر چه نوشته ایم (اندر هست) نوشته ایم (اردو) دیکھو اندر ہست۔

جار صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار گوید که (۱) درخت بلوری قنادیل را گویند صاحب رهنما هم این را آورده بجای دیگر می فرماید که (۲) بمعنی منادی و هم ذکر معنی اوّل کرده مؤلف عرض کند که هر دو معنی بالا اسم جامد فارسی بعید دانیم و مفرس می نماید که جار بقول منتخب لغت عرب است بمعنی نگهبان و زنهار خواهنده و همسایه پس فارسیان معنی اوّل را از معنی نگهبان بر سبیل مجاز پیدا کرده باشند که درخت قنادیل هم از روشنی خود هیچو نگاهبانی قائم می شود و برای معنی دوم بیان کرده رهنما صراحت ناصد بر جاری می آید. یکی از معاصرین عجم گوید که منادی هم نگهبان خلائق است که آگاه می کند مخلوق را از چیزی که بوسیلهٔ آن آن خبردار شوند ما می گوئیم که این وجه درست. (اردو) (۱) قنادیل کا بلوری درخت۔ مذکر (۲) منادی بقول آصفیہ عربی اسم مذکر۔ ڈھنڈورا کسی کام کی ممانعت کا حاکمانہ اعلان۔ اشتہار ممانعت (رفاقت

(ب) وان کیونکہ روئیے کہ منادی جہان ہو یہ بھی زانو پہ سر کو دہر کے نہ بیٹھا کرے کوئی

جار النهر بقول برهان رستنی باشد مانند
نیلوفر که پیوسته در نهرها و آب های ایستاده
روید و اندکی از آب نمایان شود و طبیعت
آن سرد و تر است به عربی سلق الماء خوانند
صاحب بحر هم ذکر این کرده و صاحب مؤید
هم بذیل لغات فارسی آورده. صاحب محیط
گوید که معنی لفظی این همسایه نهر است جهت
آنکه این نبات بغایت از آب مائی کند
و در جاهای خشک کمتر روید. به عربی سلق الماء
و به یونانی قولی قیلون نامند نباتی است
که در آبهای و اجام ایستاده می روید و برگ آن
بر روی آب ظاهر شود و مثل برگ چغندر
ولی گل و ثمر ندارد و گویند گل آن شبیه به نیلوفر
سرد و خشک در دوم قابض و شرب آن
جهت حبس اسهال و خون و قطع تشنگی نافع
و منافع دارد (انتهی) مؤلف عرض کند
که صاحب محیط این را اسم عربی داند برای
این نبات شنیده ایم که صاحبان برهان و جهانگیر
که پابند لغات فرس اند این را بچه وجه جا
داده اند و صاحب مؤید هم بذیل لغات
فارسی ذکر این کرده (اردو) ایک پودہ
جو پانی میں اگتا ہے جس کا متعارف نام معلوم
نہ ہو سکا جس کو فارسیوں نے جار النہر
کہا ہے۔ مذکر۔

(الف) **جارچی** بقول بحر بذیل (جار زدن)
کسی که مردم قوم را به آواز بلند خبردار و
آگاه سازد و هم او بر - - - - - - -

(ب) **جار زدن** گوید که (۱) بمعنی منادی
کردن و (۲) فریاد کردن بر مصیبت و غیره
بهار نیز را بمعنی خبر کردن بمردم نوشته
و بذیل آن ذکر الف کرده و گوید که اغلب که لفظ
ترکی باشد (ملاحظه الف) [illegible]

از حکم عشق منع امید دوا ❀ جارچی ناله ام
بر سر بازار درد ❀ (وله الف و ب سے)
نفیر بود تا جارچی ہر طرف ❀ زند جار لیکن
آواز دف ❀ (محسن تاثیر سے) دلا
ز سوز جگر این قدر فغان از چیست ❀ کہ
گفتہ بہ جارچی سایہ جار باید زد ❀ وارستہ گوید
کہ الف در ترکی بمعنی تعقیب می فرماید کہ جار
لغت ترکی است و نسبت ب بر معنی اوّل
قناعت کردہ خان آرزو در چراغ ہدایت
ذکر ب کردہ بر معنی دوم قناعت فرمودہ
گوید کہ این اصل است و بذیل آن ذکر الف
می کند صاحب تحقیق الاصطلاحات ب
را آوردہ می طرازد کہ بمعنی اوّل است۔
صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ
قاجار بر جار گوید کہ بمعنی منادی است ❀
نسبت الف می نگارد کہ بمعنی منادی کنندہ
صاحب جلول جالی بحوالہ المعاصرین مجمع ذکر الف

بمعنی بالا کردہ مؤلف عرض کند کہ صاحب
لغات ترکی چاپار را بجیم فارسی بمعنی منادی
نوشتہ و الف را بمعنی منادی کنندہ پس
معلوم شد لغت چاپار بجیم فارسی ترکی است
ولیکن ترکان در ترکیب آن با لفظ چی آن را
بجیم عربی ہم استعمال کردہ اند نتیجہ این ہمہ
تحقیق آنست کہ الف لغت مرکب ترکی است
کہ فارسیان استعمالش کردہ اند و ب مفرس
است کہ اہل فارس جار را با مصادر خود
مرکب و استعمالش کردہ مخفی مباد کہ از سند
ظفر استعمال مصدر زدن پیدا است کہ
الف مرادف زدن و بجای خودش می آید۔
(اردو) الف منادی کرنے والا
ڈھنڈورچی جس کا ذکر صاحب آصفیہ نے
فرمایا ہے۔ مذکر منادی زن۔ جارچی۔
(ب) (۱) ڈھنڈورا پیٹنا۔ ڈھنڈورا
پھیرنا بقول آصفیہ۔ منادی کرنا۔

پھیرنا۔ تشہیر کرنا۔ اعلان کرنا (۲) فریاد کرنا
چلانا۔ (بحالت مصیبت)

چارگون اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و سراج با رای قرشت بر وزن واژگون
چیزیست که آن را بفارسی بژ باز و بعربی
بسباسه خوانند گویند پوست جوز است
و بعضی انگدان گویند گل و شگوفهٔ جوز مؤلف
عرض کند که ظاهرا ترکیب این بقاعدهٔ
فارسی معلوم می شود و لیکن متحقق
نه شد که ماخذ این چیست معنی لفظی
این مثل منادی که هیچ تعلق از اسم
این دو ندارد و ما حقیقت این بر
بژ باز و انگدان بیان کرده ایم (اردو)
دیکھو بژ باز اور انگدان کے دوسرے معنے

(الف) چارو بقول بہار مرادف جاروب و جاروبه و در بعض بلاد
(ب) چاروب ہند جھاڑو به رای ہندی می فرماید که بالفظ بستن و داون
و زدن و کردن و کشیدن مستعمل صاحب بحر ہم مثل بہار از معنی ساکت و فرماید که
جاروبه ہم مرادف این صاحب فدائی می طرازد که افزاریست که جای را بدان
می روبند و از آلایش گرد و خاک و خار و خاشاک پاک و پاکیزه می سازند۔
خان آرزو در چراغ ہدایت بر الف می طرازد که مخفف جاروب و در ہندوستان
نیز بہمین معنی مستعمل و ہندی این جھاڑو بجیم مخلوط التلفظ به ہا و لفظ فارسی مخفف
جاروب پس یکی نباشد و این از اتفاقات است از توافق لغات صاحب مؤید
ذکر ب کرده مؤلف عرض کند که ب اسم فاعل ترکیبی است بترکیب جا و روب
که امر حاضر مصدر روبیدن است بمعنی صاف کننده جا و الف مخفف ب و جاروه

که می آید مزید علیه جاروب (اردو) جھاڑو - بقول آصفیه - ہندی - اسم مؤنث - جاروب بہاری سوہنی -

چاروب از مژگان کردن مصدر اصطلاحی - بقول بحر (۱) مراقبه کردن و (۲) سجده کردن - صاحب ملحقات برهان گوید که معروف و ذکر معنی اول و دوم هم کند و صاحب مؤید مطبوعه (چاروب از مژگان) را بمعنی سجده و مراقبه آورده (کذا فی الاصطلاح) م وحی فرماید (غالباً همین است آنچه فرمودند) که معنی ترکیب این (جای را جاروب از مژگان) مؤلف عرض کند که مؤید و ملحقات برهان از لفظ معروف همین باشد که (۳) بمعنی حقیقی جای را از مژگان صاف و پاک کردن و این علامت بزرگی آن مقام است که برای آن استعمال این مصدر می شود و ادعای شاعری است نه حقیقت و کنایه باشد (۴) از تعظیم مقامی کردن و برای معنی اول و دوم مشتاق سند استعمال می باشیم از ینکه معاصرین عجم بزبان ندارند (اردو) (۱) مراقبه کرنا (۲) سجده کرنا (۳) مژگان سے جھاڑو دینا (۴) کسی مقام کی تعظیم کرنا -

چاروب بستن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی جاروب کشی کردن است (ظهوری سه) در کنج دل ظهوری جاروب از بستم ها از سینه پاک زدم فکر خیال مردم ها (اردو) جھاڑو دینا -

چاروب دادن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی جاروب کشیدن و صاف و پاک کردن مقام است (کلیم همدانی سه) بکویش چون رسی ای اشک ...

همچنانہ یادمی کن ؎ بیاد آستان او وہی جاروب
مژگان را ؎ تحقیق ہمیں باد کہ از سند بالا استعمال
مصدر رہیدن پیداست کہ بجائش می آید
(اردو) جھاڑو دینا۔

جاروب دیدہ اصطلاح۔ بقول
بحر و بہار و آنند کنایہ از مکان پاک و
صاف کردہ شدہ مؤلف عرض کند کہ
بدون اضافت مرادف جاروب کشیدہ
شدہ موافق قیاس است (ابونصر نصیر آ
بدخشانی ؎) نیست خاشاک در سرائے
دلم ؎ صحن جاروب دیدہ را مانم ؎ (اردو)
جھاڑو دیا ہوا۔ صاف و پاک مقام یعنی
مکان جس میں کچرا کوڑا نہ ہو۔

جاروب زدن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی جاروب دادن و صاف
و پاک کردن مقامی از خس و خاشاک
(آصفی شیرازی ؎) دوش در خون دامن
مژگان من غمکش زدم ؎ تا بشب روی
رہش جاروب بر آتش زدم ؎ (اردو)
جھاڑو دینا۔ مکان کو کچرے کوڑے
سے صاف و پاک کرنا۔

جاروب ساز اصطلاح۔ بقول بہار
و آنند آنکہ جاروب ہا بسازد مؤلف عرض
کند کہ درست و تیار کنندہ جاروب را
گویند از قبیل تیرساز و امثال آن اسم
فاعل ترکیبی و موافق قیاس است (ملا
طغرا در تعریف مسجد ؎) چو جاروب
سازش برفعت نشست ؎ ز مژگان خورشید
جاروب بست ؎ (اردو) جھاڑو
بنانے والا۔

جاروب کردن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی حقیقی مرادف جاروب دادن

وزدن (کلیم ہمدانی ے) شہسواری کہ
سنم گر در رہ جولانش ؛ آفتاب از ذرہ جاروب
کند میدانش ؛ مخفی مباد کہ ازین سند بالا استعمال
مصدر کَندَن پیداست کہ بجائیش می آید
(اردو) جھاڑو دینا۔ دیکھو جاروب دادن
وزدن۔

(الف) جاروب کش اصطلاح
(ب) جاروب کشیدن الف بقول
بہار و بحر و انند بمعنی کناس و فراش و ایشان
آن **مؤلف** عرض کند کہ کسی کہ مکان و فرش
و راہ را از جاروب صاف و پاک کند اسم
فاعل ترکیبی است (ملا طاہر غنی ے) پیوسته
دلم صاف ز گرد خط یار است ؛ جاروب
کش خانۂ آئینہ غبار است ؛ صاحب
آصفی بوسیلۂ ہمین سند ذکر ب کردہ
موافق قیاس است و مرادف جاروب
کردن (اردو) الف جھاڑو دینے والا
بقاعدۂ فارسی جاروب کش اردو میں
کہہ سکتے ہیں (ب) جھاڑو دینا۔

جاروب گندہ اصطلاح۔ بقول
محیط اسم حاشاست و برہان گوید کہ
بیونانی ماسون و بہ خراسان جاروب
گندہ و در مغرب معروف بصعتر الحمیر
و آن را صنوبر الحمار نیز گویند نوعی از
پودینۂ جبلی شبیہ بہ صعتر۔ گرم و خشک
تا سوم۔ محلل و مفتح و منقطع حتی کہ خون
منجمد را و قوی تر از صعتر **مؤلف** عرض
کند کہ ہمان سوس کہ بجائیش گذشت و لاریب
این را جاروب گندہ ازین گفتند کہ سینہ ہا
آن بعد درو مثل جاروب می باشد
(اردو) جنگلی پودینہ دیکھو ثوس۔ مذکر

جاروبہ بقول بہار و بحر و انند ہمان
جاروب کہ بجائیش گذشت مزید علیہ جاروب
مؤلف عرض کند کہ خفیف است سند

استعمال پیش نشد معاصرین عجم هم بزبان ندارند (اردو) دیکھو جاروب ۔

جاروغ بقول مؤید نوعی از پای افزار و قیل با جیم فارسی صاحب برهان ذکر این با جیم فارسی کرده گوید که دهقانان این را برپای بندند مؤلف عرض کند که چارق بدون واو و قاف عوض غین لغت ترکی است که بقول صاحب لغات ترکی بمعنی پاپوش آمده و صاحب برهان بذیل چاروغ صراحت می کند که به قاف آخر هم آمده پس چاروق به واو معرب باشد و چاروغ مبدلش چنانکه چناق و چناغ و این مبدل چاروغ است چنانکه کاج و کاچ معاصرین عجم هیچ یکی را ازین لغات بزبان ندارند و قول مؤید را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم ازینکه دیگر محققین این را در جیم فارسی آورده اند (اردو) دہقانوں کی جوتی جسکو دکن میں چپل کہتے ہیں ۔ مؤنث ۔

جاروکش اصطلاح - بقول بهار عجم بمعنی جاروب کش که گذشت مؤلف عرض کند که این محقق آن است (محسن تاثیر ۵) خورشید جاروکش آن درهم که جنت گل سرکوی اوست ۔ (اردو) دیکھو جاروب کش ۔

جاسپردن مصدر اصطلاحی - بقول بانی ... (والهروی ص ۵) آنکه او هم معنی جاسپردن و میسر است او را رسان نگاه داشتن و هر کس بهوای طبع چیزی سپرد داشت و چیز دیگری زعشق میسر است سپرد و صاحب اند نقل نگارش مؤلف عرض کند که اگرچه موافق قیاس است ازینکه رحلت کننده جای خود به جانشین می سپرد ولیکن معاصرین عجم این را صحیح ندانند و در شعر والهروی به جای لفظ جا - جان را صحیح دانند (جان سپردن) ...

معنی می آید مسیدانیم که کتابت متّفر غلطی و اتفاقاً شد و بهار بوسیلهٔ آن این لغت را قائم کرد غیر از	بهار دیگری از محققین ذکر این نمی کند (اردو) ہونا ۔ دیکھو جان سپردن ۔

جاست بقول برهان و جامع و رشیدی بر وزن ماست جائی را گویند که انگور را در آن لگد زنند تا شیرهٔ آن برآید صاحب سروری بحوالهٔ نسخهٔ وفائی ذکر این کرده و خان آرزو هم این را آورده مؤلف عرض کند که (ست) بالفتح بقول ساطع بزبان سنسکرت بمعنی زور و قوّت آمده پس فارسیان این را تقریباً مرکب کردند با لفظ جا و فتح سین بسکون بدل شد و اسم جامد قرار یافت بمعنی بالا معنی لفظی این جای قوّت و زور و کنایه از مقامی که در آن بر انگور بزور و قوّت صرف می کنند تا شیره اش برآید یکی از معاصرین عجم گوید که محققین بالا در تعریف اینکه لگد را داخل کرده اند غلط است بزمانهٔ قدیم این کار را از دست می گرفتند و بزور مشت شیرهٔ انگور را می فشردند البته معاصرین عجم برای سهولت خود این کار را از پای می گیرند ۔ ما عرض کنیم که حقیقت ماخذ لفظ هم چنانکه بالا گذشت طرز عمل قدیم را ظاهر می کند و معاصرین عجم ما بعد این کرده ما را پسند کنند (اردو) وہ مقام جہاں انگور سے شیرہ نچوڑا یا نکالا جاتا ہے ۔ مذکر ۔

جاسوس بقول برهان و جامع بر وزن ناقوس (۱) معروف و آن شخصی باشد که از ملکی به ملک دیگر خبر برد و (۲) خشخاش زبدی را نیز گویند یعنی خشخاش سفید ۔ صاحب مؤید بر معنی اوّل قانع ۔ صاحب سراج السبیل که محقق معربات است این را بمعنی اوّل معرب گوید و صاحب منتخب این را در عربی زبان بمعنی تجسّس کننده احوال گفته و جواسیس را جمع این نوشته است

آسند بحوالهٔ منتهی الارب بهرد و معنی باللغت عربی دانند و صاحب محیط بر جاسوس می طرازد
که بقول صاحب صیدنه دوای ارمنی است اسم آن بسریانی کشوت است در او ویه
چشم می افتد و می فرماید که کاسوس نبات غیر تام الطعم است بلکه جاو است و گویند که
تخم خناش زبدی است و بقول شیخ قریب القوه از تخم خناش زبدی و بقول شارح گیلانی بیخ قوت
در قوت و طبع مؤلف عرض کند که صاحب محیط هر چه بر تخم خناش زبدی نوشت بالعکس
بر بلبوس کرده ایم که گذشت اکثر محققین پابند لغات فرس این لغت را ترک کرده اند از آنکه
لغت فارسی ندانند (اردو) (۱) جاسوس - بقول آصفیه - عربی - اسم مذکر - دیکھو اشتیته
(۲) دیکھو بلبوس -

جاسوسی کردن مصدر اصطلاحی - بقول بحر بردن خبر از جائی بجائی دیگر مؤلف عرض کند که موافق قیاس است معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) جاسوسی کرنا مخبری کرنا

جاسونتن بقول برهان بر وزن بازونشکن بلغت ژند و پاژند بمعنی داشتن و دارندگی
صاحب ناصری ذکر این بحوالهٔ برهان کرده و صاحب جهانگیری در ملحقات بذیل لغات
ژند و پاژند آورده و صاحب موارد هم ذکر معنی مصدری فرموده مؤلف عرض کند که تسامح
برهان است که معنی دارندگی را که حاصل بالمصدر این است بذیل این نوشت و برای آن
بزبان ژند و پاژند لغت جاسونتی موجود است و بقول بعض جاسونتگی (اردو) رکھنا۔

جاش بقول برهان و جامع و سروری بر وزن ماش انبار غله پاک کرده و خرمن را
گویند و بعربی صبره خوانند. صاحب رشیدی صراحت مزید کند که مقابل خرمن است که توده

غلہ یا کاہ باشد (حکیم سوزنی ؎) ہر کہ تخم کین بشد کار و چو وقت جاش گشت ٭ جاش بر دارندہ
را دست اجل کیال باد ٭ خان آرزو در سراج می طرازد کہ تودۂ غلہ از کاہ پاک نکردہ چنانکہ
غلہ کہ از کاہ جدا شدہ باشد آن را خرمن گویند و جاج مبدل آن و غالباً در آخر جیم تازی
است و بعضی جیم پارسی ہم گفتہ اند (انتہی) **مؤلف** عرض کند کہ اصل این ہمان چاچ
بہر دو جیم فارسی می آید و جاج بہر دو جیم عربی گذشت مبدل آن و این مبدل جاج
کہ جیم آخر بدل شد بہ شین معجمہ چنانکہ کاج و کاش در تعریف خان آرزو و تعریف کتاب ہم
ازینکہ بر عکس دیگر محققین است و ازینکہ او تبدیل جاج را تسلیم کند بلحاظ معنی جاج
تعریف برہان و جامع و سروری درست می نماید (اردو) دیکھو جاج۔

جاغر | بقول برہان و جامع و رشیدی و ناصری و سروری و مؤید بر وزن لاغر چینہ دان
مرغان را گویند صاحب جہانگیری می فرماید کہ آن را ژاغر نیز گویند و بعربی حوصلہ (شمس
فخری ؎) دائم از چینہای الغائش ٭ پر بود مرغ آز را جاغر ٭ خان آرزو در سراج
گوید کہ ژاغر مبدل این است **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بر عکس او می گویند کہ
ژاغر لغت اصل است و جاغر مبدل آن چنانکہ دانژہ و دانجہ و کژک و کجک
(اردو) پوٹا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ حوصلہ۔ چینہ دان جانوروں کا۔

جاغسوک | بقول برہان و انند بر وزن و معنی جاخسوک است کہ گذشت
مؤلف عرض کند کہ ما ذکر این ہم در آنجا کردہ ایم و صراحت تبدیل ہم
(اردو) دیکھو جاخسوک۔

(الف) **جاف** بقول برهان و جامع بر وزن قاف زنی را گویند که بر یک شوهر
آرام نگیرد و هر روز شوهری خواهد صاحب مؤید این قدر اضافه کند که زن بدکاره
را نامند مؤلف عرض کند که زانیه را این لغت خاص است معاصرین عجم صراحت کنند
که زنی که بوجود شوهر طالب مردان غیر باشد آن را جاف نامند مخفی مباد که بقول
منتخب این لغت عرب است بمعنی ترسانیدن و افگندن و صاحب انند بمعنی این در
عربی برکندن درخت از بن هم نوشته و از همین است تکرار این - - - - - - -
(ب) **جاف جاف** که بقول برهان و جامع و جهانگیری و سروری زن فاحشه
و قحبه را نامند (شمس فخری ع) خاک بر سر شاعری را که تنگی ها بود می سر شوی یا ته یا
باف ها تا مگر بودی که هم برخوردمی ها زین جهان با ثبات جاف جاف ها (انوری نکو
ع) باز دانا شنیدم که پیمان شکن ها زن جاف جاف است بل کم ز زن ها صاحب
ناصری گوید که بقول رشیدی مغیر (چاپ چاپ) که می آید و صاحب رشیدی بحواله
سامانی ذکر این تبدیل کرده صراحت مزید فرماید که جفجاف هم که بهمین معنی می آید و
چون آن زن هر روز از جائی بجائی رود لهذا جاجا گویند صاحب مؤید بذیل الف
ذکر این هم کرده خان آرزو در سراج به نقل قول رشیدی می طرازد که برین تقدیر
می بایست که فای اول متحرک بود و حال آنکه ساکن است چنانکه از برهان معلوم می شود
و دیگر آنکه جاف تنها نیز بدین معنی آمده چنانکه در برهان و مؤید مسطور است و جفجاف
مخفف جاف جاف باشد مؤلف عرض کند که همین یک محقق مند نزد او است

که پی به ماخذ می برد ولیکن آغاز خود را بانجام نمیرساند و در اعتراضات لغو از تحقیق کناره
گیرد تغیر حرکات چیزی نیست محاورهٔ زبان اکثر متصرف و مغیر حرکات می کند عجبی نیست که فارسیان
زن فاحشه و زانیه را (جابجا) نام نهادند که بر یک شوهر قناعت نمی کند و جابجا می رود۔
و هر روز مرد نوی می خواهد همین (جابجا) در محاورهٔ زبان بزیادت موحده در آخر (جاب جاب)
شد و بر سبیل تبدیل (چاپ چاپ) هم چنانکه تب و تپ و جا دارد که موحده بدل شد
به فا چنانکه زبان و زفان۔ این است ماخذ جاف جاف و جفی جاف لاریب مخفف جاف جاف
است و نسبت ماخذ الف یکی از معاصرین عجم درست قیاس کند که نفرس جاف عربی است
از اینکه زنان شوهردار فاحشه و زانیه دائما استقاط حمل می کنند فارسیان ایشان را جاف
نام کردند که معنی مرادی و مجازی با معنی حقیقی لغت عرب تعلقی دارد که افگندن و انداختن
است والله اعلم بحقیقة الحال و هم او گوید که در الف و ب فرق است که الف زن شوهردار
زانیه را نام کردند و ب مطلق زن فاحشه را (اردو) الف وہ شوہردار عورت جو
زانیہ ہو (ب) فاحشہ عورت۔ ہرجائی عورت۔ مؤنث۔

جاکسو | بقول جامع مرادف جاکشو که می آید صاحب سروری گوید که بسکون کاف و ضم
سین مہملہ بمعنی چتام که در چشم کشند و شرح آن می آید (یوسفی طبیب ـــــه) جاکسو را
بکوبند و سازاران پخشک دارو زبہریش ذکر۔ مؤلف عرض کند که ماحقیقت
این را باید جاکشو بیان کنیم (اردو) دیکھو جاکشو۔

جاکشادن | مصدر اصطلاحی بقول بحر جای خالی کردن برای کسی بہشت عجم

خان آرزو ہم در چراغ ہدایت ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و استعمال این از نظر ما نگذشت و محققین اہل زبان و دیگر محققین زبان دان ازین ساکت اند بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم (اردو) جگہ خالی کرنا کسی آنے والے کی تعظیم کے لئے ۔

چاکشو بقول برہان ہمان چاکسو کہ بسین مہملہ گذشت صاحب ناصری می فرماید کہ دانہ ایست از عدس بزرگ تر و پوست آن سیاہ و روشن و شفاف و لغزندہ و آن را بدارو ہای چشم بکار برند و با سین نیز گفتہ اند و با شین و بای پارسی بہتر است کہ چاکہا چشم را چون بران بپاشند از چرک و ریم پاک کند (شمس فخری ع) ای خاک ور … آثار چاکشو می فرماید کہ چاکسو لغت ہندی است نہ پارسی و بہ پارسی آن چشم را چشمک نام است و تشمیزج معرب آن و آن را چشنک و چشوم نیز گویند و بعربی حبۃ السودا نامند صاحب محیط بر چاکسو بہ جیم فارسی و سین … اشارہ بہ چشام کند مؤلف عرض کند … چشام را بر تشن بیان کردہ ایم و چشک نیست … چاکسو بجیم فارسی و سین مہملہ لغت ہندی است … فارسیان تفرس یا بہ تبدیل حروف چاکشو و چاکشم ہر دو را بدین معنی استعمال کردہ اند چنانکہ کاج و کاج و کستی و کشتی (اردو) دیکھو تشن اور تشمیزج ۔

چاکوشتن بقول برہان و ناصری و جہانگیری در ملحقات بر وزن بازو شکن بلغت زند و پازند بمعنی آوردن کہ مقابل بردن است مؤلف عرض کند کہ حالا استعمال این مترو و بر زبان فارسیان نیست (اردو) دیکھو آوردن ۔

چاکی بقول برہان و جامع بر وزن پاکی درختی کہ چوب آن را مسواک کنند مؤلف

عرض کند که مرادف بتیباج است که بجای خودش گذشت و صراحت کامل همدرانجا کرده ایم
بقول معاصرین عجم این اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو بتیباج۔

(الف) جاگرم داشتن | مصادر اصطلاحی
(ب) جاگرم کردن | الف بقول
بحر مرادف ب بمعنی (۱) در جائی قرار و
آرام گرفتن و (۲) بمراقبه رفتن۔ صاحب
ملحقات برهان بر ب ذکر هر دو معنی کرده
و صاحب سروری و ملحقات بر معنی اول
ب قانع (نظامی ص) ازان سرو آمد این
کاخ دلاویز را که چون جاگرم کردی گوید
خیز را صاحبان ناصری و جهانگیری در ملحقات
ذکر هر دو معنی کرده مؤلف عرض کند که
موافق قیاس است معنی اول اصل باشد
و معنی دوم مجاز آن (اردو) الف و ب
(۱) کسی جگہ میں آرام لینا۔ آرام پانا (۲)
مراقبہ کرنا۔

جاگزین ساختن | مصدر اصطلاحی

بقول فدائی (۱) نشاندن کسی است بجای
کسی و (۲) برگزیدن کسی است در انجمن به
بزرگتری دیگران در همان بزم مؤلف
عرض کند که قول محقق اهل زبان اعتبار را
شاید و موافق قیاس است (اردو) (۱)
کسی کو کسی کی جگہ بٹھانا۔ (۲) کسی کو منتخب کرنا

جاگوشتن | بقول موارد به کاف فارسی۔
مرادف همان جاگوشتن که بکاف عربی گذشت
مؤلف عرض کند که سلسلهٔ ردیف صاحب
ناصری و برهان و ملحقات جهانگیری این را
بکاف عربی قائم کرده حیف است که آن
هر سه محققین صراحت کاف فارسی و عربی نه
کرده اند ازینجاست که در انجا هم قائم شد
معاصرین عجم گویند که همین اصل است
و اگر آن را هم صحیح دانیم مبدل این باشد

جانگ گنند و کنند (اردو) دیکھو جانگو تھن۔

جاگیر بقول بہار مرادف جایگیر۔ پارۂ از زمین کہ سلاطین بہ امراء منصب داران و مانند آن دہند تا محصول آن از کشت و کار ہر چہ پیدا شود متصرف گردند و باصطلاح ارباب دفاتر سلاطین ہندوستان تیول و قدری از ملک کہ عوض ماہانہ تنخواہ نمایند و از نیکہ در اشعار بعضی از متاخران ایران واقع شدہ زبان خود شان نیست و بتازی اقطاع خوانند صاحب بحر نقل نگارش۔ صاحب فدائی کہ از علمای معاصر عجم بود می طرازد۔ کہ مراد ف تیول است۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اصطلاح ہند است زبان فارسیان و در بعضی اشعار متاخرین ایران واقع شدہ اصل این تیول بود عرض کند کہ معاصرین عجم گویند کہ در لسان شاہان سلف استعمال تیول است ولیکن حالی زمانا استعمال جاگیر می کنیم بقول فدائی شوید شان (اردو)

جاگیر۔ بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مؤنث۔ صحیح (جای گیر) وہ قطعۂ زمین یا گاؤں جو بادشاہوں یا نوابوں کی طرف سے دیا جائے۔ تیول (جانصاحب) ایجاد بندہ ز بسکہ گستاخ ہے اوقات پو چھے کوئی منصب ہو نہ جاگیر تمہاری۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ اصطلاح ہوا ہے یہ لفظ مرکب اردو میں ہے بلکہ فارسی ہے سلاطین سلف کی اصطلاح زبان فارسی میں علما ہوئی ہیں اس کا استعمال ہوا ہے جای گیر مرید علیہ ہوا اصل میں ... زمین عطا شدہ جاگیر ... جاگیری عطا ... یا قصبہ ...

جہال بقول سراج و جامع بروزن مال (۱) سطلاقی نام قلعہ را گویند و بعربی

فتح و شتاک و (۲) درخت اراک را نیز گفته اند که از چوب آن مسواک کنند صاحب
جہانگیری بذکر ہر دو معنی گوید کہ بمعنی دوم جالی ہم آمدہ (عبدالرافع ساؤ) امی ز الطاف
گرفتہ طالب آمال مال ہا بر رہ رخصت نہادہ صاحب آجال جال ہا (مسعود سلمان
ساؤ) گہی ز رنج بپیچم کہ از بلا بطپم ہا چو شیر خفتہ بہ تیر و چو مرغ بستہ بجال ہا و نسبت معنی
دوم صراحت مزید کند کہ بہندی آن را پیلو نام است صاحبان سروری و ناصری و مؤید
و رشیدی و سراج ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است
بہر دو معنی و شک نیست کہ بمعنی اوّل مفرّس می نماید از ینکہ در سنسکرت ہم ہمین لغت است
و صراحت این بمعنی دوم بر پیلو مذکور (اردو) (۱) جال بقول آصفیہ ہندی
و فارسی اسم مذکر دام پھندا شبکہ (ناسخ ساؤ) آڑ کے اب جا بنگی کہاں لیلے
ہا ابر باران کا جال آپہنچا ہا (۲) دیکھو پیلو اور جالی۔
جالسکر بقول جامع بر وزن دالشور خراسندہ و بنازو غمزہ رفتار کنندہ مؤلف
عرض کند کہ ہمین لغت بہ شین معجمہ عوض سین مہملہ می آید صراحت کافی ہم در انجا بہم
و در ینجا خیال ما ہمین است کہ مبدّلش باشد چنانکہ کشتی و کستی (اردو) دیکھو جالشکر
(الف) **جالش** بقول برہان بر وزن بالش (۱) مباشرت و جماع باشد و (۲) کسی را
نیز گویند کہ در مباشرت حریص باشد و جماع بسیار کند و ہم او بہ ....
(ب) **جالشگر** بقول جامع فارسی بر وزن دالشگر فرماید کہ (۱) حریص مباشرت و (۲)
خراسندہ یعنی کسیکہ از روی ناز و غمزہ سیراہ شود و می طرازد کہ باین معنی با سین بی نقطہ

نیز گفته‌اند و با جیم فارسی هم ـ صاحب جهانگیری ذکر الف بهر دو معنیش کرده صاحب رشیدی
الف را بمعنی اوّل داند و ب را بمعنی دوم الف صاحب سروری هم زبانش صاحب جامع
متفق با برهان در هر دو معنی الف و بذیل آن ذکر ب بمعنی اوّلش کرده صاحب ناصری
الف را بمعنی اوّل آورده بذیل آن ذکر ب بهر دو معنیش فرموده صاحب بحر بر ذکر
ب بهر دو معنی قانع و فرماید که بجیم فارسی هم خان آرزو در سراج الف را بمعنی اوّل
صحیح داند و بذیل آن نسبت ب به نقل قول برهان نسبت معنی دوم گوید که غلط است
و همی انگارد که صحیح بجیم فارسی است **مؤلف** عرض کند که این هر دو لغت بجیم فارسی
هم همی آید بخیال ما و اتفاق معاصرین عجم با ماست که الف بجیم فارسی اصل است بمعنی
اوّل و ب از قبیل داد گر به جیم فارسی اصل باشد بمعنی اوّلش و معنی دوم مجاز آن را
و در اینجا همین قدر کافی است که هر دو مبدّلش که جیم فارسی بدل شد بجیم عربی چنانکه کاج
و کاج و آنچه بسین مهمله گذشت هم مبدّل ب چنانکه کشتی و کستی مخفی مباد که ما برای
معنی دوم الف طالب سند می باشیم **(اردو)** الف (۱) مباشرت ـ مؤنث بمعنی
جماع (۲) مباشرت کا حریص (ب) (۱) دیکھو الف کے دوسرے معنے (۲) ناز و
غمزہ سے چلنے والا ـ

جالندر بقول برهان بروزن غارتگر نام ولایتی است در سومنات صاحب
سروری می فرماید که کند فی التحفه (مسعود سعد سلمان) لبس شگفتی نباشد ار باشد ۂ
ما وحشت قهرمان جالندرۂ خان آرزو در سراج به تردید برهان گوید که سومنات

در گجرات واقع است و جالندر قصبہ ایست از پنجاب مابین دریای ستلج وبیاہ صاحب آنند نقل نگار برہان **مؤلف** عرض کند کہ با اتفاق داریم با خان آرزو کہ نام قصبہ از پنجاب ہمین باشد ولیکن تا آنکہ از قصبات سومنات اطمینان نشود قول برہان وسروری وصاحب تحفہ را غلط نہ پنداریم وحیف است کہ سامان تحقیق فرید نداریم (اردو) جالندر ایک ولایت کا نام ہے جو سومنات مین واقع ہے۔ مؤنث۔ اور پنجاب مین بھی ایک قصبہ اسی نام کا ہے۔ مذکر۔

جالونتن بقول مؤید مطبوعہ بمعنی آمدن و در نسخ قلمی یافتہ نمی شود صاحبان برہان وجہانگیری کہ بخصوصیت ذکر لغات ژند و پاژند می کنند وہم دیگر محققین اہل زبان و زبان دان ازین ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسی قدیم است و حالا بزبان معاصرین عجم نیست (اردو) آنا۔

جاله بقول برہان وجامع وسروری وجہانگیری ورشیدی بروزن لالہ (۱) چیزی باشد از چوب و علم برہم بندند و چند مشک پر باد بران نصب کنند و بران نشستہ از آبہای عمیق بگذرند (حکیم ولولی سہ) جز جالۂ فضل ای برادر ہا از بہر جہالتت گذر نیست صاحب ناصری گوید کہ ہمین را ژالہ ہم نام است خان آرزو در سراج ذکر این کردہ و در چراغ ہدایت بمعنی (۲) دام ہم آوردہ (تاثیر سہ) گہی شتون ز لفش کہ گرفتار زنخدان اگر از چاہ بیرون می روم در جالہ می افتم ؛ **مؤلف** عرض کند کہ جالا در سنسکرت بقول ساطع تار عنکبوت را گویند۔ فارسیان الف را بہ ہا بدل کردہ (چنانکہ یاسا و یاسہ لغتی

وضع کردند بمعنی دوم و بمعنی اول اسم جامد و ژاله که همین معنی به زای فارسی می آید اصل است و این مبدل ش چنانکه کژ و کج و گژک و گجک (اردو) (۱) بیڑا بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ بالسون کا ٹھاٹر جس کے ذریعہ سے دریا کے پار اترتے ہیں گھڑناے یعنی گھڑا وغیرہ۔ دوچمڑے کی مشک نما چیز جس کے اوپر بیٹھ کر دریا سے اترتے ہیں اسے فارسی میں شناز اور مرجاوہ کہتے ہیں۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن میں اول الذکر بیڑے کو ٹپا کہتے ہیں اور صاحب آصفیہ نے بھی (ٹپا) پر اس کا اشارہ کیا ہے اور صوبہ مدراس میں کٹ مرم (۲) جال کے پہلے معنے۔

جالی بقول برہان و جامع و سروری بروزن شالی نام درخت اراک است که از چوب آن مسواک سازند مرادف جال که به همین معنی گذشت خان آرزو هم در سراج این را مرادف جال گفته مؤلف عرض کند که آنچه جال به همین معنی گذشت مخفف این باشد (اردو) دیکھو جال کے دوسرے معنے۔

جالیز بقول برہان و جامع و جهانگیری و سروری و ناصری و رشیدی بروزن و معنی پالیز است که کشت زار خربزه و هندوانه و خیار باشد و تره زار را نیز گویند که زراعت سبزی خوردنی است و بعضی گویند که معرب پالیز است (شمس فخری سه) ز خصمت ار نشود ملک پاک نیست عجب بلی که نیست انو سر خر چاره مهر جالیز ہم خان آرزو هم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که پالیز اصل است و فالیز و جالیز مبدل ش چنانکه سپید و سفید و برای تبدیل بای فارسی با جیم همین مثال او ست یکی

از معاصرین عجم گوید که پالیز و فالیز در محاوره مخصوص است برای کشت زار خربزه و هندوانه
و خیار و جالیز مخصوص باشد برای تره زار (اردو) دیکھو پالیز ترکاریوں کا کھیت - مذکر

جالینوس | بقول برہان و مؤید و اننداج نام حکیمی مشہور از یونان مؤلف عرض کند که
لغت یونانی می نماید فارسی که نیست (اردو) جالینوس ایک یونانی حکیم کا نام ہے اور
یہہ یونانی لغت ہے - مذکر -

جام | بقول برہان بر وزن شام (۱) نام حاکم مدینۂ ثتّہ و (۲) نام ولایتی هم از خراسان
و (۳) پیالۂ آبخوری و (۴) آئینہ باشد از شیشه که روی دران نماید و گاهی در دیوار های
خانه نصب کنند و شیشه های الوان که در پنجره های خانه و حمّام نصب نمایند - صاحب
جہانگیری بذکر ہر چہار معنی بالاصراحت مزید کند که شہر ثتّہ از ولایت سنده است
صاحبان جامع و رشیدی ذکر ہر چہار معنی کرده اند صاحب سروری ذکر معنی دوم و
سوم و چہارم کرده گوید که نیز دریا و در زبان مسافت ده میل را از دریا (۵) یک جام
می گویند و بعضی ہشت ہشت فرسنگ و زمین مزروعی را و بهر سه معنی بالا اسناد ذیل پیش می کند (خواجہ
حافظ ۱۵) حافظ مرید جام جم است ای صبا برو ؛؛ و ز بنده بندگی برسان شیخ جام را ؛؛
(میر خسرو ۵۲) بوسی طلب جام زن و در دہنم ریز ؛؛ تا بوی بہشت آید از ین فسق و
فجور ہم ؛؛ (مولوی معنوی ۶۵) خیالش چون چنین باشد جمالش بین که چون باشد که گاہی
قرص خورشیدی ز جام چرخ تابنده ؛؛ (اخسیکتی ۵۴) خاک سخن و آتش جامش
بشارت می دہند که ہر زمانی رخشنده باد و ستاره و آب سیه ؛؛ صاحب سروری

معنی سوم را مخصوص به شراب خوری می نماید صاحب ناصری بذکر معنی اول و دوم و سوم و
چهارم نسبت معنی دوم گوید که نام ولایت معروف از خراسان که در عرض راه هرات واقع
است و جام و سرجام و لنگر یک ولایت است و از لنگر تا بند فریمان پنج فرسخ و بند
فریمان در هشت فرسنگی مشهد مقدس و شیخ احمد ملقب به زنده پیل از مشائخ عظام آنجا
و اشاره بشیخ جام در کلام حافظ که بالا مذکور شد بسوی همین شیخ باشد و نسبت معنی اول
گوید که لقب طائفه ایست از حاکمان سنده و کشمیر و آن طائفه خود را از اولاد جمشید
جم می دانند و بحواله قاموس گوید که نام آن شهر زام بود بزای معجمه و معرب آن جام
است می فرماید که حموی و سمعانی نیز چنین گفته اند و می طرازد که شاید بانی آن شهر سام
نام بوده و زا و سین در فارسی بیکدیگر بدل می شوند و ارسته گوید که (۶) باصطلاح کاسه
گران هفت تارا جام گویند از عالم تقوز که در ترکی نه است و در هندی کوڑی
بیست تارا (شفیع اثر ع) بر هم کاسه گرم باده می دهد ساقی ٭ که پیش همت او کاسه
چند یک جام است ٭ و می طرازد که (۷) جام (حمام طاسی) که بدان آب بر سر
ریزند (محسن تاثیر ع) چنان ز آتش آن چهره گرم شد صحبت ٭ که ساغر از عرق باده
جام حمام است ٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر معنی هشتم کرده که جام نام دارو
(آزاد بلگرامی ع) به بستان صحبت یار شرابی آرزو دارم ٭ ز دستش خوردن جام
گلابی آرزو دارم ٭ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم نسبت معنی سوم گوید که
مطلق پیاله می فرماید که آنچه برهان مخصوص به آبخوری نوشته خطاست جام شراب

مشهور است و معنی چهارم را هم آورده می طراز د که گلجام مرکب است از ین به معنی
شیشه های رنگین که در عمارت خانه و حمّام و در بادها نها نصب کنند و ذکر معنی ششم هم
می کند صاحب سواد السّبیل که محقق معرّبات است گوید که جام فارسی است بمعنی کاسهٔ سفالین
یا کاسهٔ آبگینه و اجوم و اجوام و جامات و جوم جمع آن است در عربی بهار بذکر معنی سوم
بتخصیص شراب می نگارد که یاقوت نوش از صفات و کوکب و گرداب و گل و ماه و
هلال از تشبیهات اوست و می فرماید که بمجاز (۸) شراب هم (میرزا جلال اسیر ﻫ) فلک
جام مروت در گلوی خم نمی ریزد ٭ شود گر سرنگون این بحر یک خون کم نمی ریزد ٭ و ذکر معنی
دوم و چهارم و ششم هم کرده و نسبت تشبیهات پنجگانه نقل اسناد هم فرموده (طالب
کلیم ﻫ) شد تنگ زکم ظرفی ما مشرب جام ٭ مشکل که دگر سیر کند کوکب جام ٭ (ظهوری
ﻫ) ز دریا کشتی ام با این تنگ ظرفی ٭ فرو رفته خم ها بگرداب جامم ٭ (میرزا رضی دانش
ﻫ) گل جام از خم صد ابر سیر البت پنداری ٭ ز تاب روی می در خانهٔ مهتاب است
پنداری ٭ (شفیع اثر ﻫ) خبر بده ز خروج الشّعاع مطرب را ٭ که ماه جام برآمد ز بادهٔ
شفق ٭ (صائب ﻫ) دو شب از ماه نو سالی بعید امید می باشد ٭ هلال جام هر جا
هست سی شب عید می باشد ٭ مؤلف عرض کند که جمّام بقول انند بحوالهٔ منتهی الارب
در عربی به هر سه حرکت آنچه بر سر پیمانه باشد بعد پری و جمّام به تشدید پیمانه سر برآورده
بعد پری را می گوییم جام در فارسی زبان مفرّس است از مادهٔ عربی و نیز جم بالفتح و تشدید
میم در عربی بقول منتخب بمعنی آب گرد آمده پس فارسیان همین جم را تفرّساً بمزید الف

الف درمیان جیم و میم جام کردند و کنایةً بمعنی ساغر بلورین استعمال کردند مطلقاً و استعمال این برغیر بلورین یا تخصیص پیالہ آب و شراب ہمہ بر سبیل مجاز است و ہمین است اصل و معنی چہارم و پنجم و ششم و ہفتم و ہشتم ہمہ بر سبیل مجاز و حقیقت ماخذ این معنی دوم ہمان کہ بقول ناصری مذکور شد کہ مبدل زآم است (اردو) (۱) ولایت سند کے حاکمون کا لقب جام ہے ۔ مذکر ۔ (۲) جام بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ ایک مشہور شہر کا نام جو مُلّا جامی کا مولد ہے ۔ مذکر (۳) جام بقولہ پیالہ گلاس مذکر (۴) وہ آئینہ جو مکان اور حمام مین لگاتے ہین ۔ مذکر (۵) سمندر مین ۱۰ میل کی مسافت کو فارسیون نے جام کہا ہے (۶) کاسہ گران فارس کی اصطلاح سات کے مجموعہ کو جام کہتے ہین ۔ مذکر (۷) وہ لوٹا یا ظرف جس سے نہاتے ہین اور سر پر پانی ڈالتے ہین ۔ مذکر (۸) شراب ۔ مؤنث ۔

جام آوردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی جام شراب دادن و بمجاز بمعنی شراب دادن ہم (قاسمی گونابادی ـ) بیا ساقیا جام صہبا بیار ... جہان ... بیار (اردو) جام شراب و مینا ... شراب و مینا ...

(الف) **جامات** بقول برہان بروزن ساعات نام حکیمی کہ او را جاماسب گویند ۔ می فرماید کہ ہمین را - - - - - - - - - - -

(ب) **جاماس** ہم می نامند و نیز - - - - - - - - - - -

(ج) **جاماسب** صاحب رشیدی بہ الف گوید کہ حکیمی کہ پیش گشتاسب بود

(د) جاماسپ
(ه) جاماسف

وبقول بعض برادر او. بهار برب گوید که نام حکیمی که از وی کتابیست که احوال هر پادشاهی باشارات لطیفه دران نشان داده و همین است (د) وبقول فردوسی بعضی او را لهراسپ برادر گشتاسپ دانند (علی قلی بیگ خراسانی ب س) با وجود جاهلی هائی که وارد مدتی بجز می تواند بود در تبدیل دال جاماس با صاحب رشیدی این را مرادف الف گفته و صاحب مؤید این را مرادف (ه) نوشته صاحب سروری بر (ج) گوید که حکیم مشهور است و در شرفنامه مسطور که او را جامات و جاماس نیز نام است صاحب ناصری به ج می نگارد که نام حکیمی که ستاره شمر بوده و گویند ترجمه این نام بعربی مطابق نصرالله خواهد بود برادر گشتاسپ شاه که پدر اسفندیار است و چون گشتاسپ آئین زردشت پسندیده جاماسپ و پشوتن و اسفندیار نیز به زردشت گرویده بکیش او در آمدند اسفندیار بتسخیر بلاد و آئین زردشت و بنای آتشکده ها در ایران و غیر ایران مامور شده و از راه آذربایگان بولایت روم وارد و پاره چند با درمی غور را در ایتالیا ملاقات کرده و جاماسپ بتشر علوم نجوم و حکمت پرداخت و از آثار کواکب استحضار زیاد حاصل کرده نامه از وی دیده شد که بپارسی قدیم است و نام آن فرهنگ ملوک و اسرار عجم و عنوان آن بنام گشتاسپ شاه و نظرات کواکب را بر فر بیان نموده و مقارنات اختران را اطلاع وقت نهاده و بران زائچه حکم نموده گویند چهار هزار سال از روزگار آینده را باز نموده از سلاطین و انبیا خبر داده و در انجا حضرت موسی را سر تیخ شبان با نمودار و حضرت

مسیح را پیغمبر بر حق شمین که او را بنام مادر باز خوانند و از حضرت رسول عربی صلی الله
علیه وسلم پیش از ما التعبیر کرده بعضی سخنان وی موافق روزگار گذشته است و بعضی
مخالف والله اعلم بالصواب و او را جاماس و جاماسب خوانده اند حکیم ابو منصور
دقیقی در گشتاسب نامه که اکنون جزو شاهنامهٔ فردوسی است درین معنی گفته (ع)
بخواند آن زمان شاه جاماسب را * کجا رهنمون بود گشتاسب را * سر موبدان بود شاه
ردان * چراغ بزرگان و اسپهبدان * چنان پاک دین بود و پاکیزه جان * که بودی
بر و آشکارا جهان * ستاره شناسی گران مایه بود * ابا او بدانش کرا پایه بود * خان
آرزو در سراج بذکر (د) می طرازد که حکیم که کتاب جاماسب نامه از مصنفات اوست
و بقول قوسی گوید که بعضی او را برادر گشتاسپ خوانند و اینکه جامات بر وزن ساعات
و در شرفنامه جاماست بتای قرشت در آخر آورده اند غلطیکه تصحیف و خطاست
چراکه جاماسف چنانکه در مؤید آورده دلالت صریح دارد که در آخر آن بای فارسی
است که به فا بدل شد و نیز مناسبت لهراست و گشتاسب و غیره الفاظ دیگر دلالت دارد
که این هم به بای فارسی باشد و ب بحذف با مخفف آن صاحب ملحقات برهان ذکر
(ه) کرده مؤلف عرض کند که الف مخفف جاماست است بحذف سین و جاماست
مبدل (د) که بای فارسی به فوقانی بدل شود چنانکه تخم و تخم و ب مخفف (د) بحذف
بای فارسی آخر و (ج) مبدل (د) چنانکه تپ و تب و (د) اصل است و (ه)
هم مبدل (د) چنانکه سپید و سفید و مأخذ (د) بوضوح نه پیوست اینقدر متحقق که لفظ

اسپ دران داخل است و مرکب است با جام (اردو) الف تا ۵ ایک حکیم کا نام جو گزرا

جام اسکندری اصطلاح ۔ بقول بہار و آنند معروف مؤلف عرض کند کہ جامی کہ متعلق است بہ اسکندر مرکب توصیفی و بعضی از معاصرین عجم گویند کہ ہمان جام جم است کہ می آید ولیکن ہیچ نکشود کہ آن را جام اسکندری چرا گفتند (ملا طغرا در تعریف خم ۵) چو رخ تاتی از جام اسکندری ٭ کند خضر ساقی پایان رہبری ٭ بعضی برانند کہ اسکندر خود ایں (صحیح) جامی بود ہمچون جام جم و اللہ اعلم بالحقیقۃ الحال (اردو) دیکھو جام جم ۔ جام اسکندری ۔ سکندر کا بنایا ہوا جام ۔ مذکر ۔

جام بخشیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی عطا کردن جام شراب و شراب باشد (قاسمی گونابادی ۵) بیا ساقی آن جام آئینہ رنگ ٭ کہ می خواہدش خسرو روم و زنگ ٭ بمن بخش از راہ لطف و کرم ٭ ز آئینہ دل برد زنگ غم ٭ (اردو) جام شراب عطا کرنا ۔ شراب عطا کرنا ۔ دینا ۔

جام بدست داشتن استعمال ۔ بقول بہار معروف مؤلف عرض کند کہ کنایہ باشد از می خواری یعنی کسی کہ می می خورد جام بدست دارد و درینجا از جام شراب مراد است (خواجۂ شیراز ۵) آنکس کہ بدست جام دارد ٭ سلطانی جم مدام دارد ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست کہ بجایش می آید و مرادف داشتن است (اردو) پیالۂ شراب ہاتھہ مین رکھنا ۔ می خوار ہونا ۔

(الف) **جام بر تارک سر کشیدن** اصطلاح

(ب) **جام بر تارک کشیدن** اصطلاحی

بهار ذکر الف کرده گوید که مرادف جام بر سر کشیدن هم که می آید کنایه از شراب خوردن یکبار چنانکه از وی چیزی نماند. صاحب بحر را بهمین معنی نوشته مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (میر معزی الف سه) عاشقا گر بود خواهی در صف میخوارگان ﴿ جام می بر تارک سر رایگان باید کشید ﴿ مخفی مباد که کسی که جام را به یک بار سالما بکشد سر و تارک سر را خم دهد بسوی پشت از همین عادت این اصطلاح را قائم کردند (اردو) سالم پیالہ پی جانا اور ایک قطرہ نہ چھوڑنا۔

جام برداشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی گرفتن جام در دست است بمعنی حقیقی و سندی که پیش کرده است۔ ازان استعمال مصدر برداریدن پیدا است که بجایش گذشت علمی ندارد که مرادف برداشتن است (ذهنی اصفهانی سه) شب بر وهم بر بام آن مه چشم بر روزن نهم ﴿ جام بر دارم بجایش دیدهٔ روشن نهم ﴿ (اردو) پیالہ ہاتھ میں لینا۔

جام بردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سندش مصدر (جام پیش دهن بردن) کنایه از می خوردن پیدا است (فغانی شیرازی سه) روان گردید خوناب دلم از ساغر دیده ﴿ بیا و لعل او چون جام می پیش دهن بردم ﴿ (اردو) شراب پینا۔

جام بر سر کشیدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر مرادف (جام بر تارک کشیدن) (صائب سه) چو آفتاب بکش جام آتشین بر سر ﴿ که از خمار عذار تو رنگ می دارد ﴿ (میرزا محمد علی ماهر سه) بود نامهٔ تن بخشش ادا ﴿ که بر سر کشد جام حمد خدا ﴿ مؤلف

عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو)
دیکھو جام بر تارک کشیدن۔

جام بر سنگ زدن | مصدر اصطلاحی
بقول برہان وبحر وبہار وجامع (۱) کنایہ از
توبہ کردن وگذشتن از شراب صاحبان ناصری
و جہانگیری ورفع الخم ورشیدی وسراج ہم
ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس است (اردو) شراب سے توبہ کرنا
ترک شرابخوری کرنا۔

جام بکف آوردن | مصدر اصطلاحی
بقول بہار وانند معروف مؤلف عرض
کند کہ کنایہ از آمادۂ می خواری کردن وشراب
خوردن ہم معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو)
آمادۂ شرابخواری ہونا۔ شراب پینا۔ جام
شراب ہاتھ میں لینا۔

جام بورک | استعمال۔ بقول ملحقات
برہان کنایہ از کاسۂ آش بغرا است مؤلف
عرض کند کہ بورک بمعنی آش بغرا بجایش گذشت
پس این معنی حقیقی است (اردو) آش بغرا
کا کاسہ اور پیالہ (دیکھو بورک اور آش بغرا)

(الف) جام پر از شیر و می | اصطلاح
(ب) جام پر از می | بقول برہان
وبحر (۱) پیالۂ پر از آب کوثر و (۲) لب
ودہان معشوق و (۳) کلامی کہ شنیدن آن
مردم را پر شور انداز و (۴) اشعار خوب
بہار بذکر الف گوید کہ بمعنی (۵) پیالۂ بلور
وحلبی است و ذکر معنی اول ودوم وسوم
ہم کردہ (شیخ نظامی ع) بمن داد جام
پر از شیر و می ہا مؤلف عرض کند کہ یکی از
معاصرین عجم درست گوید ع. ما با او اتفاق
داریم کہ این معنی حقیقی است یعنی جامی کہ
پر از شیر باشد یا پر از شراب و (جام پر از
شیر و می) پیالۂ بلور پر از می کہ رنگش ہمچون
شیر سپید است ومی درو برای ہیچ معانی

بالاست نااستعمال باید از پیشکہ نہ معانی
قیاسی ہمی نماید و محققین صاحب زبان ازین
ساکت اند (اردو) الف (۱) آب
کوثر سے بھرا ہوا پیالہ۔ مذکر (۲) معشوق
کا لب اور دہن۔ مذکر (۳) وہ کلام جو سامع
کو وجد پیدا کرے۔ مذکر (۴) عمدہ اشعار
مذکر (۵) پیالۂ بلور۔ مذکر۔

(الف) جام پیما اصطلاح۔ بہار
(ب) جام پیمودن بذکر الف گوید
کنایہ از شراب خوار و ب بقولش کنایہ
از شراب خوردن (ملا طغرا در تعریف نال ص ۵)
جز این جام پیمای صہبا سرودہا نسازد کسی نشنیدانہ
جنگ در رود ہا (فخر گرگانی ص ۵) از این ہم پیدا
جام پیما بمعنی ہا کہ در تگ آورد از معشوق مہ پیما از
صاحبان بحر وانستہ ہم ذکرش ہم دیگر بردہ اند مؤلف
عرض کند کہ ب مصدر لیست از قبیل بادہ پیمودن کہ
بجایش گذشت و جام درینجا بمعنی شراب است و الف
اسم فاعل ترکیبی و امر حاضر ب ہم بمعنی پیما و کہ از سند بالا
استعمال مصدر پیمائیدن پیدا است و مرادف پیمودن
کہ بجایش گذشت (اردو) الف شرابخوار ب شراب پینا

جامتونتن بقول برہان و موارد و (جہانگیری در ملحقات) بلغت زند و پازند بروزن
تا رسوشکن بمعنی رسیدن مؤلف عرض کند کہ حالا بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست
فارسی قدیم است و شک نیست کہ لفظ جا درینجا مرکب است با متونتن و متون بقول
دستوران زردشت معاصر بمعنی قبضہ و تن علامت مصدر است و معنی لفظی این قبضہ بجا
و کنایہ از رسیدن حیف است کہ متون در کتب لغات نیست (اردو) پہنچنا۔

(الف) جام جم اصطلاح۔ بقول بہار
(۱) مرادف جام جمشید و جام جہان آرا
و جام جہان بین و جام جہان نما۔ صاحب
آنند ہمی فرماید کہ مناسبت جام جمشید آنست

که جمشید این جام را احداث نموده و نیز (۲)
نام کتابی صاحب غیاث همزبانش مؤلف
عرض کند که تحقیق - - - - - - - - -

(ب) جام جمشید	است و مرادفش -
(ج) جام جهان آرا	(میرزا طاهر وحید
(د) جام جهان بین	ـه) خراب نرگس
(ه) جام جهان نما	مخمور جانان عالمی

دارد ٭ سفال ما کو جام جهان آرا نخواهد
شد ٭ (خواجه شیراز ـه) گفتم ای مسند
جم جام جهان بینت کو ٭ گفت افسوس که
آن دولت بیدار بخفت ٭ (وله ـه)
ز ملک تا ملکوتش حجاب بردارند ٭ هر آنکه
خدمت جام جهان نما بکند ٭ صاحب
بحر بر ج و د و ه گوید که همین است
جام کیخسرو که احوال عالم از ان معلوم
می شد خان آرزو در چراغ هدایت بر
ج و د می طرازد که همین را (جام گیتی نما)
هم گویند مؤلف عرض کند که مرکب اضافی
است و اضافت بسوی جمشید که واضع
این جام است و همین است واضع هم
و درین هفت خطوط بود و بقول صاحب
بحر اوّل خط جور دوم خط بغداد و سوم
خط بصره و چهارم خط ازرق و پنجم خط رشک و صاحب
غیاث این خط در شکر نوشته و ششم خط کاسه گر و هفتم
خط فرورینه. صاحب غیاث این را فرودینه
نوشته و بحر العمر وری گفته که خط لب جام
را از ان خط جور نام نهادند که چون خواهند
که حریف را بنیازند جام تا خط جور پر کرده
می دهند حیف است که حقیقت این جام
بیش ازین معلوم نشد و محققین هندی هر چه
نوشته اند با صراحت آن در ترجمه این می کنیم
(اردو) الف (۱) - جام جم - یا جام
جمشید - فارسی اسم مذکر - پیالهٔ جمشید
جو حکمائے فارس نے بنایا تھا - کہتے ہیں کہ

اس کے وسیلہ سے ہفت آسمان کا حال
معلوم ہو جاتا تھا اور اسی کو جام جہان نما
بھی کہتے ہین لیکن شرفنامہ معروف بہ سکندر
نامہ سے معلوم ہوتا ہے کہ یہ پیالہ کیخسرو نے بنایا
تھا اور بعض کتابون مین لکھا ہے کہ کیخسرو
نے اسی مین کچھ ایجاد کر دیا تھا ایشیائی لوگون
کا خیال ہے کہ اسکے ذریعہ سے تمام عالم کا
احوال اور خیر و شر معلوم ہو جاتی تھی صحیح
اتنا ہے کہ اس مین خطوط ہندسی کھدے
ہوے تھے جس کے وسیلہ سے حساب لگا
ستارون کی گردش اور اُس کی وجہ سے اُن
کا اثر معلوم ہو جایا کرتا تھا مگر درحقیقت
بات یہ ہے کہ جس وقت جمشید نے شراب
ایجاد کی تو اُس کے لئے پیالہ شراب بنایا
اور اُس کا نام جام جم یا جام جمشید رکھا
گیا چونکہ شاہانہ تکلف مشہور ہے اس وجہ
سے یہ جام انواع و اقسام او صنعت

تیار کیا گیا تھا (۲) ایک تاریخ کی اور ایک جغرافیہ
کی مشہور کتاب کا نام۔ ب تا کا۔ دیکھو
الف کے پہلے صفحے۔

جام چشیدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مولف
عرض کند که بمعنی می خوردن است (ظہوری گیا
ہ) بجامی که ساقی خود اول چشید ؛ بنقلی که
شکر دہانی گزید ؛ (اردو) شراب پینا۔

جام حمام | اصطلاح۔ بقول بہار طاسی که
آب بدان بر سر ریزند مولف عرض کند که
موافق قیاس است (محسن تاثیر ہ) چو با فتاد
ز آتش آن چہرہ گرم شد عجب ؛ که ساغر
از عرق باده جام حمام است ؛ (اردو)
وہ ظرف یا لوٹا جس سے نہاتے ہوے اوس
پانی سر اور جسم پر ڈالتے ہین۔ مذکر۔

جام جمشید دیدن | اصطلاح۔ بقول بہار
و بحر و آنند بمعنی بر خلل گریدن (ناصر علی ہ)

کیفیت نبازمن کمند یکدو سه جام عیاری ہو تا بنمایمی ای محتسم آیینہ قلندری ہا ہ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است وکنایۂ لطیف نیست (اردو) بڑا پیالہ۔ مذکر۔

جام خالی دادن مصدر اصطلاحی بقول بحر وبہار و وارستہ فریب دادن چہ سیہ مست را از روی امتحان جام خالی می دہند (حسن بیگ رفیع ؎) دل مرا چون شیشہ از بیمہری ساقی پر است ہ زانکہ ہر ساعت بدستم جام خالی می دہد ہ (محمد سعید اشرف ؎) ساقی دوران بما امروز در بزم طرب ہ جام خالی می دہد گویا دلش از ما پرست ہ مؤلف عرض کند کہ چون کسی بدمست شود و می خواری مزید بخواہد او را مزید بخشش وانند بہ طلب او جام خالی باو میدہند و او بحالت بدمستی از خالی بودنش ہیچ خبر ندارد و آن جام خالی را لب خود می رساند گویا می خورد و تسکینش می شود از ہمین عادت این اصطلاح قایم شد مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر و ہیمان پیداست کہ بجایش می آید و مرادف دادن است (اردو) فریب دینا۔ دہوکا دینا۔

جامخانہ اصطلاح۔ بقول برہان وبہار بکسر یا ہای حطی بر وزن آسمانہ (۱) آیینہ خانہ را گویند کہ در ودیوار او از شیشہ بندی کردہ باشند صاحب سروری گوید کہ (۲) مرادف جامدان است (شرف شفروہ ؎) یک برانی ز جام خانۂ وصل ہ تشنہ ہمرہان را رسان ہ خان آرزو در سراج ذکر معنی اول کردہ مؤلف عرض کند کہ جام کہ پیالۂ بلور را نام است در ترکیب این داخل است و مجازا بمعنی مطلق بلور و آیینہ گرفتند ہمین است ماخذ این بمعنی اول و برای معنی دوم اصل این جامہ خانہ است

کہ بحذف یای مؤخر جامخانہ شد (اردو) (۱)
دیکھو آئینہ خانہ۔ مذکر (۲) دیکھو جامدان کے
دوسرے معنے۔

جام خواستن استعمال۔ بقول بہار معروف و
صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ از معنی ساکت است
مؤلف عرض کند کہ بمعنی طلب جام شراب
کردن است و شراب خواستن (فردوسی
ے) سہ جام از خداوند این رزنجواہ ٭
بمن دہ رہا جانم از رنج راہ ٭ مخفی مباد
کہ ازین سند استعمال مصدر خواہیدن پیدا است
کہ مرادف خواستن و بجایش می آید (اردو)
شراب مانگنا۔

جام خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار و بحر وانند مرادف جام پیمودن است
(خواجہ شیراز ے) گفتم کہ ببی جام طرب
خوردی ازین پیش ٭ گفتا کہ شفا در قدم
یار سپیں بود ٭ مؤلف عرض کند کہ
درینجا جام بمعنی مجاز شراب است و بمعنی
(اردو) شراب پینا۔

جام دادن استعمال۔ بقول بہار وانند
معروف صاحب آصفی ذکر این کردہ از
معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی جام
شراب و شراب دادن است (عالی شیرازی
ے) فرنگی صفت جام عالی بدہ ٭ اگر می نباشد
پرتگالی بدہ ٭ مخفی مباد کہ ازین سند بالاتقال
مصدر دہیدن پیدا است کہ بجایش می آید
و مرادف دادن است (اردو) جام
شراب دینا۔ شراب دینا۔

(الف) **جام دار** اصطلاح۔ بقول
(ب) **جام داشتن** بحر (۱) شیر انگور
و (۲) ساقی بہار گوید کہ بمعنی جام سیاست
کہ بمعنی اول است (نظامی ے) بجائیکہ
کیسہ ست راشاد کردہ ٭ بدان جامداران
چہ بیداد کردہ ٭ صاحب آصفی مبا راوجہ

بذیل آن از همین سند کار گیرد و از معنی سالکت
(فغانی ؎) عمرم گذشت در غم و آخر بکام دل
در گوشه پیش تو جامی نداشتم ؏ مؤلف
عرض کند که ب بمعنی قابض جام بودن است
و جام را بدست داشتن ؏ الف اسم فاعل
ترکیبی است اگرچه در الف از روی قیاس
هر دو معنی بالا پیدا می شود که اطلاق جام دار
بر می خوار و ساقی هر دو می شود و لیکن در
در محاوره برای شراب خوار مستعمل است
و برای معنی دوم مشتاق سند استعمال می باشیم
(اردو) الف (۱) شرابی (۲) ساقی -
(ب) پیالۂ شراب ہاتھ مین رکھنا -

جامدان اصطلاح - بقول ناصری
(۱) نام یکی از فرزانگان باستان از آن
دو که نام جامدان و کامدان معروف
بودند که شاگرد اوان حکیم بودند و اوان
در حکمت از شاگردان جمشید جم بوده است
صاحب جہانگیری گوید که جامدان و جامه خانه
(۲) خانه را نام است که رخوت پوشیدنی
از دوخته و نادوخته در آن بگذارند (کمال
اسمعیل ؎) حکایت من و این کار نامه ما
اکنون ؏ همان کلید در جامدان آن عروس است
؏ (وله ؎) گر بپوشیم هم قصب و اطلس
ترا ؏ تنگ آید از فراخی آن جامدان شکرف
مؤلف عرض کند که وجه تسمیه معنی اول
مستحق نشد و معنی دوم جام درین مرکب
مخفف جامه است از قبیل عطردان و قلم
دان که دان بمعنی ظرفیت مستعمل (اردو)
(۱) ایک حکیم کا نام جامدان ہے - مذکر -
(۲) کپڑے رکھنے کا مکان - مذکر -

جام دو منی اصطلاح - بقول بہار رطل
گران (میرحسن ؎) دمه گذشت و بجز جام
دو منی نه کشیدیم ؏ می از لب خم و نقل از لب
نگار نچشیدیم ؏ مؤلف عرض کند که جام بکیل منی

و در معنی این همه برای رطل های بزرگ است
علی قدر مراتب و بمجاز هر رطل گران را جام
و معنی گفته اند (اردو) رطل گران
بر ظرف - مذکر -

جام رسیدن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که حاصل شدن جام شراب و شراب است
(فغانی شیرازی ؎) جام یاقوت و شراب
لعل پاکان را رسد و بی نوایان را نظر
بر رحمت عام است و بس (اردو)
جام شراب حاصل ہونا - میسر ہونا -

جام زدن مصدر اصطلاحی - بقول
بهار و بحر بمعنی جام خوردن مؤلف عرض
کند که موافق قیاس است (خواجه شیرازی
؎) می چو از خم بسبو رفت و گل افگند نقاب
فرصت عیش نگهدار و بزن جامی چند
(محمد قلی سلیم ؎) بسکه آمد بخود از
مستی شب وقت صبوح با بار دیگر دو سه
جام می بعیش زد و رفت پس معنی مبادرکار از
سند اول استعمال مصدر زندن پیداست
که مرادف زدن است و بجای خود می آید
(اردو) شراب پینا -

جام زیبقی اصطلاح - بقول بحر و ملحقات
بمعنی پیاله بلور و پیاله نقره مؤلف عرض
کند که معنی لفظی این جام سیمابی است و کنایه
ایست برای جام بلور و نقره که همچون سیماب
مجلا و سپید می باشد (اردو) بلور اور
نقره کا جام - مذکر -

جام شناوردن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که معنی حقیقی است یعنی جام را خالی کردن به
پیوست گر نشستن جام شراب ته شراب بالاییست
(تنها ابو ترابی ؎) جامی بمن آور و که بستان
خود وش با گر تنعم رسم گذشته برای دل من ...

(اردو) جام شراب اور شراب لینا - حاصل کرنا۔

جام سحر اصطلاح - بقول برہان و بحر و بہار و رشیدی (۱) کنایہ از آفتاب جہانتاب - خان آرزو بذکر معنی بالا گوید که بمعنی حقیقی (۲) پیالۂ سحرگاہی که سحر خورند - مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با او و برای معنی مجازی اول تشبیه آفتاب به جام آمده (اردو) (۱) آفتاب - مذکر (۲) وہ پیالۂ شراب جو علی الصباح پیتے ہیں - مذکر۔

جام اسکندر اصطلاح - بقول بہار معروف - مؤلف عرض کند که همانا جام اسکندری که بیانش مذکور شد (بالا) جامی که اگر پشت هیچ آینه پیدا شود ترا و ... جام سکندر شود ظاهراً این مرکب اضافی و آن مرکب ... (اردو) دیکھو جام اسکندری۔

جامسه بقول برہان و ... خالصه باقلای قبطی را گویند و آن در مصر بسیار می‌شود و در آسیاهای افشاده رود بیده و گل آن مانند گل سرخ باشد گویند که عربی است صاحب محیط فرماید که باقلای نبطی ... می فرماید که باقلای نبطی و باقلای قبطی نزد اهل مصر به جامسه معروف است و آن را اشتوریون گویند و بیونانی غالوطا و غلط کرده کسی که آن را ترمس گفته و سبب غلطی تقارب شکل هر دو است و آن ریزه‌تر از باقلای معروف است و آنچه از آن خشک شده با رطوبت فضلیه بسیار قابض و برای معده قوی است سبب اخلاط آن بسرعت ... و بهترین ادویه - مؤلف عرض کند که ... [illegible] ... اهل مصر معرب این را معرب گویند (اردو) قبطی باقلا - مذکر۔

جام سیم اصطلاح بقول بحر و بهار
بود (ملحقات برهان) و مؤید کنایه از زنخدان
محبوب مؤلف عرض کند که کنایه است
مرکب اضافی موافق قیاس (اردو)
زنخدان یار ۔ مؤنث ۔

جام شراب زدن مصدر اصطلاحی
می خوردن مؤلف عرض کند که همان جام
زدن است که گذشت اضافت جام
بسوی شراب است و بس موافق قیاس
(اردو) شراب پینا ۔

جام شکستن مصدر اصطلاحی بقول
بهار (۱) معروف و صاحب بحر می فرماید
که (۲) رسوا کردن و ناامید ساختن است
(محمد علی ماهر ۱۵) کی توانم دید زاهد جام
صهبا بشکند می به رنگم حبابی گر بدریا
بشکند (عرفی ۵۲) مستی و دیوانگی جام
سیحا شکست که صرفه درین بزم نیست
ساغر جم داشتن مؤلف عرض کند که
مقصود بهار از معنی اول حقیقی است یعنی شکستن
ساغر و پیاله و معنی دوم مجاز باشد (اردو)
(۱) پیالہ توڑنا (۲) رسوا اور ناامید کرنا ۔

جام شهریاری اصطلاح ۔ بقول برهان
و بحر و بهار و رشیدی و جامع و ناصری و در
ملحقات ... جام بزرگ شرابخواری را گویند
(مولوی معنوی ۵) ز شهریار شناسیم ای
مسلمانان که از آن نیست دل از جام شهریاری
سیر که خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا گوید
که اغلب آنست که خم کلان را در شرب
خرابات به پادشاهان و بزرگان نسبت
می داده باشند چنانکه خم کلان را خم خسروانی
گویند مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی
است و کنایه (اردو) شراب خواری
کا بڑا پیالہ ۔ مذکر ۔

جام شیر اصطلاح ۔ بقول برهان و بحر

بہار و ناصری در خاتمہ و ملحقات برہان (۱) کنایہ از پستان شیردار۔ صاحب ملحقات برہان بہ ذکر معنی بالا گوید کہ (۲) کنایہ از نیستان ہم۔ صاحب بحر اینقدر صراحت کند کہ بمعنی اول بہ یای معروف است و بمعنی دوم بہ یای مجہول۔ مؤلف عرض کند کہ معنی دوم لطیفہ نیست و طبع آزمائی صاحب ملحقات برہان یافتہ می شود از ینکہ معنی لفظی این با معنی دوم نسبتی ندارد (اردو) (۱) پستان جس میں دودھ ہو۔ مؤنث (۲) نیستان۔ مذکر۔

جام شیروشی | اصطلاح۔ صاحب ناصری در ملحقات ہرچہ نوشتہ ما صراحت آن بر جام پر از می کردہ ایم و در اینجا ہمین قدر کافی است کہ کنایہ باشد (اردو) دیکھو جام پر از می۔

جام صدف | اصطلاح بقول مؤید الفضلا آن جام کہ از صدف سازند۔ مؤلف گوید کہ سبحان اللہ چہ خوش اصطلاح است برای تائید فضلا کہ محتاج صراحت معنی حقیقی اند (اردو) وہ پیالہ جو صدف سے بنایا جائے۔ سیپ کا پیالہ۔

جام عالی | اصطلاح بقول بہار و بحر و وارستہ پیالہ کلان یعنی بزرگ و کلان۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس و سند این از عالی بر جام دادن گذشت بہار ہمان سند را بالا ظاہراً گوید واللہ اعلم (اردو) بہت بڑا پیالہ۔ مذکر۔

جامغول | بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری با غین نقطہ دار بر وزن زاغول حرام زادہ را گویند (مولوی معنوی ؎) از غرض غافل بدند و بی خبر * زان طمع رفتند بیرون سر بسر * ہمچنان کان جامغول حیلہ دان * گفت می جویم کسی از مصریان * صاحب جہانگیری صراحت مزید کند کہ آن را واغول و جشوک و سند نیز خوانند۔ صاحب رشیدی بحوالہ سامانی می فرماید کہ اصل این جامہ غول است بمعنی لباس غول چہ کنگا

و حرام زاده و راهزن و مضل می باشد گوئی دیو و غول در جامه اوست و لهذا اغول نیز گویند و مخفف دا مغول ـ داغول هم ـ صاحب ناصری هم بااش ـ خان آرزو در سراج منیر گوید قول سامانی طبع آزمائی کند می فرماید که در قول سامانی بچند وجوه تامل است اوّل آنکه برین تقدیر می باید که میم آن مفتوح باشد و در فرهنگها بسکون نوشته اند دوم آنکه درین صورت لفظ مرکب از عربی و فارسی خواهد بود چه غول عربی است و این خالی از رکاکت نیست و نیز داغول را مخفف دامغول گفتن غلط است چه داغول مشتق است از دغل بفتحتین بمعنی عیب و فساد و فارسیان بمعنی سیم ناسره و خاشاکها که بمطبخ و حمام برند نیز آورده اند و نیز دامغول بمعنی گرهی است که در بدن آدمی پیدا شود و بمعنی داغول نیامده مؤلف عرض کند که در مرکبات فارسی زبان تبدیل و تغیر اعراب چیزی نیست بسیار واقع می شود و زبان فارسی در مرکبات خود بترکیب الفاظ فرس با لغات ترکی و عربی و سنسکرت مملوست شنیدایم که خان آرزو نیز او را نیز خوش که سامانی بیان کرده خامه فرسائی می کند و لغت دامغول و داغول بجای خود [illegible] کافی کلیم و رینجا همین قدر کافی است که ماخذ بیان کرده سامانی [illegible]

(اردو) حرامزاده ـ

جام فرعونی اصطلاح ـ بقول بهار معروف (به فغفوری مشهور) ساقی گوئی به ساقی جام فرعونی [illegible] بملاحظه گوئی [illegible]	[illegible] که فرعون را جامی بود [illegible] که بهار کس آن را در مطلب [illegible] آورده نمی فرماید که از

شرح خاقانی نوشته ایم مؤلف عرض کند
که مرکب توصیفی است و موافق قیاس یعنی
حقیقی (اردو) جام فرعونی۔ اُس طلائی جام
کا نام ہے جو بہت بڑا اور وزنی تھا اور چار
شخص اُس کو اُٹھاتے تھے۔ مذکر۔

جام فروبردن مصدر اصطلاحی بقول
بحر بمعنی شراب خوردن مؤلف عرض کند که
اگرچه سند استعمال پیش نشد ولیکن بر زبان
معاصرین عجم است (اردو) شراب پینا۔

جام فریدون استعمال بقول بہار و
آنند معروف (امیر خسرو ؎) ہست در دست
چیست جام فریدون راستی ؛ ہر چه زر انشو
می‌ستانی از کرم زین سو ببخش ؛ مؤلف
عرض کند که بقول معاصرین حاجی را نام است
که فریدون موجد اوست ورای جام جم است
مرکب اضافی (اردو) جام فریدون
فریدون کا جام۔ مذکر۔

جام فلک مشرق اصطلاح بقول
سوید قرص آفتاب و پیالهٔ پادشاه مشرق
مؤلف عرض کند که غلطی کتابت شوید
درین اصطلاح بعوض ملک۔ فلک قائم
کرده این ہمان است که بر (جام ملک مشرق)
بجایش می‌آید (اردو) دیکھو جام ملک مشرق

(الف) **جام کاری کردن**
(ب) **جام کاری کردن خانه**
مصدر اصطلاحی

الف۔ بقول بہار (۱) بمعنی آئینه کاری کردن
(حسین بیگ گرامی ؎) خانهٔ دل را که امی
جامکاری می‌کند ؛ هر که جامی می‌دهد امروز
یاری می‌کند ؛ و (۲) پیاپی جام شراب کشیدن
(ظهوری ؎) ورع را در خمار خامکاری ؛
به بسر خوشی نکردی جامکاری ؛ صاحب
بحر نسبت الف بمعنی دوم قانع و نسبت
ب گوید که تعبیه کردن آنست در خانه و
وارسته نسبت ب همزبانش مؤلف

عرض کند کہ بدون لفظ خانہ ہم از کلام حسین بیگ
گرامی معنی اوّل الف پیداست (اردو)
الف (۱) آئینے سے آرایش کرنا۔ آئینہ
کاری کرنا (۲) پیالے پیے شراب پینا۔ ب
دیکھو الف کے پہلے معنے۔

جام کسری استعمال۔ بقول بہار و آنند
معروف (کمال اسمٰعیل سے) جہان زیر قدِ
دوران تو جام کسری شد ہ افلاک زنقشہ لطف قدِ
تو ای عشرت نشا ہ مؤلف عرض کند کہ ترکیب
اضافی بمعنی حقیقی است دیگر ہیچ (اردو)
جام کسری۔ کسری کا جام۔ مذکر۔

جام کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی شراب خوردن است کہ
جام مجاز بمعنی شراب بجایش گذشت۔
(صائب آملی سے) در مسجد ہم و طاعت
می خانہ شغل ماست ہ جامی بطاق ابرو
محراب می کشیم ہ (اردو) شراب پینا۔

(۱ الف) جام کیخسرو استعمال۔ صاحب
(ب) جام کیخسروانی غیاث نسبت
الف می فرماید کہ کیخسرو جامی ساختہ بود شکل
بر خطوط ہندسی چنانچہ از خطوط در قوم و دائرہ
و اصطرلاب ارتفاع کواکب وغیرہ معلوم
نماید و از آن جام حوادث روزگار معلوم
می کرد چنانچہ در کتب تواریخ مسطور
است بہار نسبت ب بر معروف قانع مؤلف
عرض کند کہ الف مرکب اضافی است و ب
مرکب توصیفی (اردو) وہ جام جس کا موجد
کیخسرو تھا۔ جام جم کے ترجمہ کے ذیل میں
اس کا بیان گذرا ہے۔ مذکر۔

جام کگاہ استعمال۔ بقول بہار وغیرہ
اسند اما مرادف نقل و ان (شفیع اثر
سے) رفعت طاق در ش نوشیروان را
سر کستانہ بکہ جامگاہ قبہ اش خورشید ما

راضیا؛ مؤلف عرض کند کہ اگرچہ ہر سہ محققین
تا بالا معنی نقل دان از معنی لفظی این قائم کردہ اند
از ینکہ مقام جام ہمان صندوقی را گویند کہ
دران جامہای شراب و نقل شراب محفوظ
می کنند ولیکن از معنی شعر شفیع اثر (۲) بمعنی
مقام آئینہ کاری پیداست و آنہم موافق
قیاس است یعنی مجازی بجام کہ بجای شیشہ گذ[illegible]
(اردو) (۱) وہ صندوق جس مین جام
شراب اور نقل محفوظ کرین جسے کوشا[illegible]
نے نقل دان بھی کہا ہے۔ مذکر۔ (۲) وہ مقام
جہان آئینہ کاری کی جاے۔ مذکر۔

جام گذاشتن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ ترک جام کردن و جام را از دست نہادن
(فغانی شیرازی سہ) اکنون کہ ز ذوق بادہ
بر وتلخ می نمود ہچگاہ بگذاشت جام [illegible]
شراب کردہ؛ (اردو) جام [illegible]

جام گردیدن | استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ دور کردن جام است بمعنی
حقیقی (فخر رازی سہ) فلک امشب
بکام رندہ دہ آشام می گردد؛ عسس گو
خواب راحت کن کہ امشب جام می گردد؛
(اردو) جام شراب کا دور کرنا۔

جام گرفتن | استعمال۔ بقول بہار وانند
معروف۔ مؤلف عرض کند کہ حاصل کردن
جام شراب است و از سندی کہ صاحب
آصفی پیش کردہ استعمال مصدر گیردن پیدا
کہ مراد از گرفتن و بجای خوردن می آید یعنی [illegible]
(جام در دہن گیردن) (شفائی اصفہانی
سہ) کسی تا کی پیالی جام غیرت در دہن
گیرد؛ الٰہی اشک آتش گردد و در جان
سنگ گیرد؛ (اردو) جام شراب لینا۔

جام گوہری | اصطلاح۔ بقول برہان۔

(۱) کنایه از پیالهٔ بلوری و حلبی و (۲) لب و دہان معشوق و ہم او در ملحقات ہم ذکر این کرده صاحبان بحر و رشیدی و بہار عجم و (ناصری و جہانگیری در ملحقات) ذکر این کرده اند۔ خان آرزو در سراج بحوالهٔ رشیدی بذکر معنی دوم نسبت معنی اول گوید که این خطا است چه گوہر که معرب جوہر است عالم است که بر لعل و یاقوت و الماس و بلور و امثال آن اطلاق کنند چنانکه گویند فلان گوہر کم بہاست یا بیش بہا پس درین صورت حقیقه خواہد بود و برای معنی پیالهٔ حلبی سندی باید و بنظر مؤلف در ہیچ جا باین معنی نیامده مؤلف عرض کند که محققین بالا پیالهٔ حلبی نه نوشته اند بلکه پیالهٔ بلوری و حلبی گفته اند صاحب رشیدی با ہم پیالهٔ حلبی نه نوشت معلوم می شود که نسخهٔ رشیدی که پیش خان آرزو بود در ان حلبی را کاتبش حلبی نوشته و به تصحیف کتابت کاتب محقق نام آور را موقع طبع آزمائی بدست آمد۔ (حکیم خاقانی ؎) چشمهٔ خضر ساز لب از لب جام گوہری ٭ کز ظلمات بحر جست آئینهٔ سکندری ٭ (اردو) (۱) بلوری اور حلبی جام۔ مذکر (۲) لب و دہان معشوق۔ مذکر۔

جامگی | بقول برہان بفتح میم بر وزن خانگی (۱) راتبه و وظیفه و آنچه بملازمان و نوکر و غلام دہند بجهت جامه بہا و خوراک و (۲) [illegible] (۳) [illegible] پیاله و می فرماید که بسکون میم ہم آمده صاحب جہانگیری بذکر معنی اول و دوم قانع (نظامی ؎) کدامی جامگی خوار تدبیر من ٭ ز جامت چاشنی گیر من ٭ (حکیم زجاجی ؎) به لشکر ز زر جامگی داد شاه ٭ که پیاسود زانعام خسرو سپاه ٭ صاحبان رشیدی و ناصری بمعنی اول قانع۔ صاحبان جامع و سروری متفق با جہانگیری۔ بہار بمعنی اول قناعت کرده

درست گوید که اصل این (جامه گی) بمعنی معاونۀ لباس و رخت است و وظیفه و راتب بمجاز - خان آرزو در سراج هم همین مأخذ نوشته ذکر دیگر معانی بحوالۀ برہان فرموده - مؤلف عرض کند که بمعنی دوم و سوم اسم جامد فارسی زبان دانیم و برای آن طالب سندیم که غیر از برہان ذکر معنی سوم دیگر کسی از محققین نکرد (اردو) (۱) راتب وظیفہ لباس کے مصارف - مذکر جو ملازمین اور غلاموں کو دیں (۲) فتیلہ بندوق کا توڑا مذکر (۳) پیالہ کی ڈرد - مؤنث -

جام گیتی نما اصطلاح - بقول بحر و ملحقات برہان و بہار و چراغ ہدایت و مؤید مرادف ہمان جام جم که گذشت مؤلف عرض کند که با حقیقت این بر جام جم بیان کرده ایم (اردو) دیکھو جام جم -

جامگی خوار اصطلاح - بقول برہان و بحر و ناصری در ملحقات (۱) مردم علوفه دار را گویند و (۲) کنایه از مردم شر انگیز و (۳) پرستار و خدمتگار هم بہار بر معنی اول و دوم قانع (تو احیه نظامی سلطان) که ای جامگی خوار تقدیر من بپوش جام سخن چاشنی گیر من - مؤلف عرض کند که حقیقت جامگی بجایش عرض کرده ایم - اسم فاعل ترکیبی است و معنی اول تحقیقی است و معنی سوم هم قریب بحقیقت البته معنی دوم مجاز است - بہار صراحت مزید کرده که بمعنی اول مرکب از جامه است و بمعنی دوم مرکب از جام و مؤید بہار است و در خیال آخر قول صاحب برہان نسبت کلمه گی می فرماید که معنی حاصل بالمصدر دهد و بمعنی بودن باشد و قتیکه در آخر کلمه آید همچو خوانندگی و بخشندگی ما می گوئیم که فارسیان در قواعد زبان گفته اند که چون

یای مصدری بلفظی آورند که در آخر آن
هاء هوّز باشد ها را بکاف فارسی بدل کرده
در آخرش یای مصدری مرکب کنند پس
اگر در جامگی لفظ جام را صحیح دانیم این
قاعدهٔ فارسیان درست نمی شود و قاعده
می خواهد که بلفظ جامه را درین لفظ صحیح
دانیم و اگر قول برهان را که بکلمهٔ گی نوشته
صحیح دانیم البته برای معنی دوم جام را
داخل این لغت تسلیم توانیم کرد - ما درین
لغت معنی سوم را بر سبیل مجاز دانیم که در زمانهٔ
شاهان سلف مصاحبین میخانه را هم وظیفه
برای لباس شان مقرر باشد (اردو)
(۱) وظیفه خوار (۲) شراب خوار (۳) پرستار
خدمت گار -

جام گیر اصطلاح - بقول بهار و بحر
واشند کنایه از شراب خوار مؤلف عرض
کند که اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس
و متعلق بجام گیردن (اردو) شراب خوار
شرابی - میخوار -

جام مسیحا اصطلاح - بقول بهار (۱)
کنایه از باده صبا و (۲) آفتاب (عرفی ۵۲)
مستی و دیوانگی جام مسیحا شکست ٭ صرفه
درین بزم نیست ساغر جم داشتن ٭ صاحب
بحر بر معنی دوم قانع مؤلف عرض کند که
هر دو محققین بالا ازهمین یک شعر عرفی معانی
بالا پیدا کرده اند و صاحب آنند نقل نگار بهار
است و دیگر همه محققین اهل زبان و زبان دان
ازین ساکت و (جام شکستن) المعنی رسوا
و ناامید ساختن بجای خود گذشت ما می فهم
که جام مسیحا درین شعر بمعنی لب عیسی است
که بوسیلهٔ آن قم باذن الله می گفت و مرده
را زنده می ساخت شاعر می گوید مستی و
دیوانگی که از جام شراب حاصل می شود
جام مسیحا راهم رسوا می کند یعنی جام شراب

در اثر فائق تر از جام مسیحا است. حاصل اینست که ازین سند معنی اول و دوم بیان کرده بهار پیدا نیست و بدون سند دیگر با آنها را تسلیم نمی کنیم و تعلق معنی لفظی هم با این هردو معنی اصطلاحی یافته نمی شود (اردو) (۱) باده صهبا مؤنث (۲) آفتاب سورج مذکر۔

جام ملک مشرق اصطلاح - بقول ملحقات برهان آفتاب هم او صراحت کرده معنی لفظی این جام پادشاه مشرق است و کنایه از قرص آفتاب صاحب بحر همین را جام ملک مشرق نوشته مؤلف عرض کند که خلاف قیاس نیست (اردو) آفتاب مذکر سورج خورشید مهر۔

جام نوشیدن مصدر اصطلاحی بقول بهار و بحر کنایه از شراب خوردن (میرخسرو ـه) مرا کین دولت امروز است درچنگ که بدولت چون ننوشم جام گلرنگ که مؤلف عرض کند که جام درینجا بمعنی مجازی شراب است چنانکه بجایش گذشت (اردو) شراب پینا۔

جامنوشتن بقول صاحب برهان بوزن تار موشکن با دو نون و تای قرشت بلغت زند و پازند بمعنی گفتن و می فرماید که جامنوشمن بمعنی می گویم و جامنوشیند بمعنی نگویید صاحب جهانگیری در ملحقات (جامنوشینه) را بمعنی گوینده آورده مؤلف عرض کند که جامنوشن بقول دستور زردشت معاصر بمعنی سخن و کلام و هرچه از زبان برآید لغت زند و پازند است و این مصدر حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) کهنا۔

جام نهادن بر دست استعمال۔ صاحب آصفی ذکر جام نهادن کرده از سندش معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سند جام بر دست نهادن بمعنی عطا کردن و

دادن شراب است (کمال اصفهانی سه)
آنجا هم از لب شکار بر دستم نه باده ان ساغر
چون نگار بر دستم نه باد (اردو) جام
شراب دینا عطا کرنا۔

جامونندہ | بقول لحقات برہان بمعنی
گوینده **مؤلف** عرض کند که صاحب
لحقات جہانگیری جامونیدہ را ہمین معنی آوردہ
کہ بذیل جامونیدن ذکرش کردہ ایم وہمان ... صحت
مسلم می شود در ین تحقیق کتابت می نماید
حال این حالا بر زبان معاصرین عجم نیست
(اردو) کہنے والا۔ کہنا کا اسم فاعل۔
اور گوینده کا مرادف۔

جاموس | بقول انند معرب گاویش است که مخفف گاومیش باشد می فرماید که در دنیا
دیار مردم این زمانه بجهت تفرقه نر و ماده نر را جاموس گویند بتعریب و ماده را
گاومیش خوانند چنانکه اصل است و صاحب غیاث همزبانش و صاحب منتخب ذکر
این کرده تصدیق تعریب این کند صاحب سوار السبیل هم که محقق معربات است
این را بمعنی گاومیش نوشته صاحب محیط بر جاموش حواله گاومیش داده و بر گاومیش می فرماید
اسم فارسی است و معربش جاموش و بهندی بهینس گوشت آن سرد و خشک و گویند
گرم و خشک۔ دیر هضم ثقیل بر معده و مولد سودا و جهت صاحبان ریاضات نافع
و گوشت بچه شیرخواره که دو سه ماهه باشد بسیار لذیذ و در ضرر و غفلت کمتر و خاکستر
شحم آن مجفف قروح و حکه و لیسر که طلا کردن آن نافع داء الثعلب و منافع دارد۔
مؤلف عرض کند که بالاتفاق معرب است (الخ) (اردو) بھینس بقول آصفیه
ہندی۔ اسم مؤنث۔ ایک قسم کی مویشی کا نام۔ جھینگی۔ مادہ گاومیش۔ جاموسہ۔

جام و سندان باختن | مصدر اصطلاحی | بقول بحر قسمی از بازی باشد که احتیاط کلی میخواهد (س) بر کفی جام شریعت بر کفی سندان ۔ عشق ۔ هر هوسناکی نداند جام و سندان باختن ۔ مؤلف عرض کند که کنایه از لواطت کردن (اردو) لواطت کرنا ۔

جامه | بقول برهان بر وزن نامه (۱) پارچه بافته نادوخته را گویند و (۲) قبای پوشیدنی هم و (۳) جام و صراحی و کوزه و کدوی شراب را نیز گفته اند صاحب جهانگیری بنسبت معنی اول گوید که معروف است و بمعنی سوم بر صراحی قانع (سعدی ...) فقیری که بی جامه تنگدست ۔ در ایوان قاضی بصف برنشست ۔ (منجیک ۵۳) چو خون جامه بجام اندرون فرو ریزی ۔ بهوای ساغر و صهبا کند دل ابدال ۔ صاحب جامع هم بذکر معنی اول و دوم بنسبت معنی سوم بر صراحی و کوزه شراب قناعت فرموده صاحب رشیدی می فرماید که مطلق رخت پوشیدنی و گستردنی و بمعنی صراحی هم و برین تقدیر با جام اسم نسبت است بجام صاحب سروری گوید که معروف و صراحی نیز صاحب ناصری همزبان رشیدی ۔ خان آرزو در سراج هم متفق با رشیدی صاحب فدائی گوید که هر چیز که تن مردم را بدان بپوشند یعنی لباس مؤلف عرض کند که همین است حقیقت معنی اول و معنی دوم مجازش و در معنی سوم جام را دخلی نیست بلکه بترکیب جام وهای نسبت صراحی است (اردو) جامه (۱) بقول آصفیه ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ کپڑا ۔ پوشاک (۲) ایک قسم کا گھیردار چنٔ دار لباس جسے شرفاے دہلی اور درباری اشخاص پہنا کرتے تھے (۳) صراحی ۔ مؤنث ۔

جامۂ آبی | اصطلاح ۔ بقول بہار یعنی جامۂ نیلگون کہ در ماتم پوشند مرادف جامۂ آسمانی صاحب بحر ہم بانتش صاحب آنند گوید کہ ہر رنگی کہ شفتی نباشد کہ آن را ہندی صوفیانہ گویند می فرماید کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ و معاصرین عجم می فرمایند کہ از رنگ نیلگون رنگی کہ بسیار شوخ نباشد **مؤلف** عرض کند کہ ہمین است حقیقت این کہ رنگ آب ہمچنین می نماید (اردو) آبی رنگ کا جامہ ۔ وہ کپڑا جس مین نیلگونی جھلک ہو اور جس کا رنگ ہلکا نیلا ہو ۔ مذکر

جامۂ آسمانی | اصطلاح ۔ بقول بہار مرادف جامۂ آبی یعنی ہمان لباس نیلگون صاحبان بحر و آنند ہم بانتش **مؤلف** عرض کند کہ تر توصیفی است و موافق قیاس (اردو) آسمانی رنگ کا کپڑا ۔ صاحب آصفیہ نے آسمانی بہ ہلکا نیلا فرمایا ہے اور آسمانی رنگ پر نیلا رنگ ۔ آبی رنگ ۔ ہلکا نیلا لکھا ہے **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ صرف نیلے کپڑے کو نیلگون کپڑا کہتے ہین ۔ مذکر ۔

(الف) **جامۂ احرام** | اصطلاح ۔ بقول بہار جامہ کہ بہ نیت احرام پوشند (صاحب ب) کی است آمدن و رفتن سبک روحان بہ شگوفہ جامۂ احرام از نفس وارد ہو صاحب بحر ذکر این کردہ گوید کہ مرادف ......

(ب) **جامۂ احرامی** | **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو درست است الف مرکب اضافی است و ب مرکب توصیفی (اردو) جامۂ احرام بترکیب فارسی اس لباس کو کہہ سکتے ہین جو نیت احرام سے پہنتے ہین ۔ مذکر ۔ احرام کا لباس ۔

جامہ از بدن بر کردن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر از تن لباس بر آوردن **مؤلف** عرض کند کہ مصدر بر کردن بمعنی

براوردن و بیرون کردن بجایش گذشت
(اردو) جامہ جسم سے اتارنا۔ دور کرنا۔
لباس اتارنا۔

جامہ از تن برکندن مصدر اصطلاحی
بقول بحر لباس از تن برآوردن مؤلف عرض
کند کہ محققین فارسی این را بہ فتح کاف خوانند
و بالضم کاف و فتح نون صحیح دانیم و حقیقت
این بر مصدر رکندن می آید کہ بضم اول و فتح
نون است (اردو) دیکھو جامہ از بدن
برکندن۔

جامہ از مصحف پوشیدن مصدر
اصطلاحی۔ بقول آصفی خود را بہ تکلف بنظر
مردم صالح نمودن بحوالہ بہار گوید کہ بعضی بمعنی
قسم خوردن نوشتہ اند و این خطا است و بمعنی
مصحف خوردن است (ناصر صفہانی سے)
دور خط ہم کس وفا با او را آن دلبر نکرد
جامہ از مصحف رخش پوشید کس باور نکرد

مؤلف عرض کند کہ جامہ از مصحف پوشیدن
و قبای مصحف پوشیدن بہ ہمین معنی می آید
و بہار صراحت بالا ہمہ را یکجا کردہ است
صاحب بحر بر (جامہ مصحف پوشیدن)
می نویسد کہ قسم خوردن بہ قرآن است ما
عرض کنیم کہ ہمین است حاصل این مصدر
بہار غلط کرد کہ تردیدش کرد و از غور نگاہ
(اردو) قرآن کا جامہ پہننا۔ بقول آصفیہ
سرتاپا راست بازی اور صداقت کا لباس
پہننا۔ اپنے کو نہایت ثقہ۔ مہذب۔ قابل
اعتبار۔ نیک۔ پارسا اور لائق اعتبار بنانا
(ذوق سے) جھوٹ ہی جانو کلام ابن زمن
ایمان کا جو پہن کر جامہ بھی وہ آئے اگر قرآن کا
اور بلحاظ معنی بحر قرآن کی قسم کھانا۔

(الف) **جامہ انداختن** استعمال صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ از اسناد پیش کردہ اش۔۔۔

(ب) جامہ انداختن بدوش کسی پیدا

بمعنی (۱) پوشیدن جامہ و رسیم (صائب ؒ) جامۂ فاختہ کبک بدوش انداز و بگریبانِ سرو خراماں ترا (کمال اسمٰعیل ؒ) از پی آرایش جان دست ارباب وفات جامۂ دربر و تراہر قد جان انداختہ مخفی مباد از ب بمعنی (۲) لباس کسی اختیار کردن و خود را ہمچو او ظاہر کردن ہم پیدا می شود و مجرد الف غیر از معنی حقیقی چیزی نیست مخفی مباد کہ از سند اوّل استعمال مصدر انداختن پیداست کہ بجایش گذشت (اردو) لغت لباس ڈال دینا پھینک دینا (ب) (۱) لباس پہننا (۲) کسی کے لباس میں آنا کسی کا رنگ اختیار کرنا۔

جامہ باف اصطلاحی بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی یعنی کسی کہ کار جامہ بافی

پیدا کند و جولاہہ (سیفی ؒ) بی نگار جامہ یا علم ہست تا بازار ہا بہر سر بہر لفظ پیدا میکند سد تارہا (اردو) جولاہہ بقول آصفیہ اسم مذکر اردو۔ دیکھو اسم حبشی۔

جامہ بافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از سندش ہمان (جامہ باف) پیداست کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی جامہ بافی کردن (اردو) کپڑا بننا۔ جامہ بافی کرنا۔

جامہ بالیدن مصدر اصطلاحی بہار صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از سندش (جامہ جامہ بالیدن) پیداست کہ بجایش می آید و ہمانجا تشریحش کنیم (اردو) نا قابل ترجمہ

جامہ بہ اندازۂ تن باید دوخت مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی و محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف

عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجی کسی زنند کہ کار از حوصلۂ خود بیرون کند می گویند ""با با جامہ باندازۂ تن باید دوخت "" یعنی کار حسب حوصلۂ خود باید کرد کہ دران خوف نقصانی نیست (اردو) اپنے حوصلہ کے موافق کام کرنا چاہیئے۔ اپنی چادر سے پاؤں نہ پھیلانا چاہیئے۔ یہہ دکن کی کہاوت ہے۔

جامہ بر تنگ آمدن مصدر اصطلاحی صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر این کردہ گوید کہ مرادف (جامہ بر قد تنگ آمدن) است مؤلف عرض کند کہ (تنگ آمدن جامہ) بجای خودش گذشت (اردو) دیکھو تنگ آمدن جامہ

جامہ بیری اصطلاح۔ بقول بہار و بحر وانند جامہ کہ نقشہای آن پولک پولک مثل پوست شیر و ببر بود (میرزا طاہر وحید ؎) حلقہ ہای دیدۂ بینندگان زنجیر شد ہا چون الف داغ بتان شد جامۂ بیری مرا۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است مرکب توصیفی (اردو) وہ لباس جس پر نقش و نگار مثل پوست شیر ہوں مذکر۔ بترکیب فارسی جامۂ بیری کہہ سکتے ہیں۔

جامہ بخشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی عطا کردن لباس است (صائب ؎) دوستان را جامۂ تجرید می بخشد خدا ؛ شاہ می بخشد بخاصان جامۂ پوشیدہ را (اردو) لباس عطا کرنا۔

(الف) جامہ بدل ساختن مصادر
(ب) جامہ بدل کردن اصطلاحی

صاحب بحر ذکر ہر دو کردہ گوید کہ تغییر شکل کردن و از رنگی برنگی بر آمدن (سالک یزدی ؎) ہزار بار اگر جامہ را بدل سازد ؛ ز تلبیس روزگار فریب ... صاحب ... ہر دو ذکر کردہ استغنا و از ہمین شعر گفتہ

مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و از سند بالا استعمال مصدر سازیدن پیدا است که بجای خودش می آید که مرادف ساختن و کردن است (اردو) روپ بدلنا۔

جامه بدندان گرفتن | مصدر اصطلاحی

بقول برهان و بحر و بهار و جامع و (ناصری ملحقات) کنایه از گریختن خان آرزو در سراج ذکر این کرده مؤلف عرض کند که عادت عیاران است که بوقت گریختن جامهٔ طویل خود را از هر جانب بلند کرده بدندان محکم گیرند از این طرز عمل در گریختن آسانی شود و نیز جسته از رو مخفی ماند معاصرین عجم تصدیق این می کنند اگرچه سند استعمال پیش نشد لیکن قول ناصری و جامع که صاحبان زبانند اعتبار را شاید و مماثل سند است (اردو) بھاگنا۔

(الف) جامه برتن بریدن | مصادر
(ب) جامه برتن دوختن | اصطلاحی

صاحب بحر نسبت هر دو گوید که بمعنی جامهٔ نو به اندازهٔ قامت قطع کردن و دوختن بهار به ترک الف نسبت ب ذکر همان معنی بالا کرده مؤلف عرض کند که از هر دو محققین بالا کسی هم سندی پیش نکرد و کسی ندارد که هر دو ذکر معنی حقیقی کرده اند فارسیان چون کسی را در کاری موزون و لائق آن کار دانند گویند (صانع قدرت جامهٔ این کار را برتن او بریده است) یعنی او پیدا شده است برای همین کار معاصرین عجم تصدیق این می کنند پس (جامه برتن کسی بریدن) بحالت اضافت جامه مسوی چیزی پیدا کردن آن برای آن کار باشد (اردو) الف و ب نیا کپڑا باندازهٔ قامت قطع کرنا اور سینا۔

جامه برتن فوطه کردن | مصدر اصطلاحی

بقول بہار بمعنی پوشیدن جامہ **مؤلف** عرض کند کہ سند استعمال پیش نشد معاصرین عجم بر زبان ندارند و از محققین زباندان و اہل زبان کسی ذکر این نکرد (اردو) لباس پہننا۔

جامہ برتن قبا کردن مصدر اصطلاحی بقول بہار بمعنی جامہ پوشیدن **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ سند استعمال پیش نشد و دیگر محققین ازین ساکت اند ولیکن معاصرین عجم بر زبان دارند۔ موافق قیاس است۔ (اردو) لباس پہننا۔

جامہ برتن کردن استعمال۔ بقول بہار پوشیدن جامہ صاحب بحر ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ سند استعمال پیش نشد ولیکن موافق قیاس است و بر زبان معاصرین عجم ہم (اردو) لباس پہننا۔

جامہ برتن کسی دریدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی بحوالہ بہار گوید کہ بمعنی جامہ نو قطع کردن و باندازہ کسی دوختن **مؤلف** عرض کند کہ ما در بہار نیافتیم و ہمین معنی بہ (جامہ برتن بریدن) و دوختن گذشت محقق سند نزاد بریدن و دریدن را یکی دانستہ این مصدر را قائم کرد و اصلا این معنی درین مصدر نیست طبع آزمائی اوست کہ ذوق محاورہ ندارد والبتہ بمعنی حقیقی پارہ پارہ کردن جامہ برتن کسی توانیم گرفت (اردو) کسی کے جسم کا لباس پھاڑنا۔ ضائع کرنا۔

جامہ برتن کشیدن مصدر اصطلاحی بقول بہار متعدی جامہ پوشیدن یعنی پوشانیدن جامہ بر کسی۔ صاحب بحر ہم گوید کہ متعدی جامہ برتن کردن است (میر خسرو) ؎ نسیم باد صبا از برای جلوۂ باغ کشید برتن گلبن حریر و دیبا را ؎ **مؤلف** عرض کند کہ اگر تن را مضاف بسوی کسی کنند متعدی

است و اگر بسوی خود کند لازم و اگر بجای جامه و ملبوس یا پارچه و امثال آن گیریم درست باشد (اردو) لباس پہننا۔ لباس پہنانا۔

(الف) جامه بر قامت بریدن	استعمال
(ب) جامه بر قامت دوختن	نقول
(ج) جامه بر قد بریدن	بہار

الف و ج (۱) جامهٔ نو باندازهٔ قامت قطع کردن و هم او در آخرش گوید که (۲) این کنایه از مخصوص گردانیدن کسی را بامری نیز بود صاحب بحر بذکر هر سه بمعنی اوّل قناعت فرموده مؤلف عرض کند که خصوصیت جامه و قد نیست و برای مرادفاتش هم مستعمل (ملا نظیری نیشاپوری سنه) بر قامت ما کسوت تقصیر بریدند ما از خداوند شود عفو و تلطف ☆ (میرزا صغر فطرت سنه) کسوت عشق بریدند چو بر قامت ما ☆ زخم بر آستر چاک گریبان کردند ☆ (واله هروی سنه) عاجز از نشر شکر و خامه ☆ بر قد فلک که دوخت جامه ☆ (خواجه شیراز سنه) فرخنده باد طلعت خوبت که در ازل ☆ ببریده اند بر قد سروت قبای ناز ☆ (اردو) دیکھو جامه بر تن بریدن و دوختن۔

جامه بر قد تنگ آمدن	مصدر اصطلاحی

صاحب تحقیق الاصطلاحات این را مرادف (جامه بر تنگ آمدن) نوشته که بجایش گذشت مؤلف عرض کند که کنایه ایست که ذکرش در اینجا کرده ایم (آصفی قہستانی سنه) هر گه آن یوسف گل پیرهن انداخت قبا ☆ جامه بر قد عزیزان دگر تنگ آمد ☆ مخفی مباد که از قبیل شدن میدان است یعنی مبتلای مشکل شدن و ذلیل شدن (اردو) مبتلای مشکل ہونا ذلیل ہونا۔

(الف) جامه بر قد دوختن	مصادر
(ب) جامه بر قد کسی بریدن	اصطلاحی
(ج) جامه بر قد کسی دوختن	صاحب

بحر ذکر الف کرده و صاحب آصفی ب و ج را آورده هر سه مرادف جامه بر قامت بریدن و دوختن است مؤلف گوید که عوض قد و قامت استعمال تن و جسم و مرادفات آن هم می شود (فصیحی هروی سه) عاجز ز ثنائش فکر و خامه ها بر قد فلک که دوخت جامه ها (اردو) دیکھو جامه بر قامت بریدن و دوختن ـ

جامه بر کشیدن از تن | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که دور کردن جامه از جسم است (نظامی سه) جامه تن از تن جان بر کشم که خانهٔ نسیان بجهان در کشم ها (اردو) لباس اتارنا ـ دکن میں کپڑے اتارنا ـ

جامه بر کندن از تن | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف مصدر گذشته (فردوسی سه) ز سر تاج فرهنگ بفگنده ها ز تن جامهٔ شرم بر کنده ها (اردو) دیکھو جامه بر کشیدن از تن ـ

جامهٔ بغدادی | اصطلاح ـ بقول بهار نوعی از جامه که آجیده ها آن بفاصله سه انگشت باشد صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که دیگری از محققین زباندان و اهل زبان ذکر این نکرد و معاصرین عجم ساکت و صورت لغت خصوصیت بغداد ندارد و یای نسبت است همچنانکه جامهٔ مکی و جامهٔ مصری و ایرانی (اردو) جامهٔ بغدادی ایک خاص لباس کا نام ہے ـ مذکر ـ

جامهٔ بلند | اصطلاح ـ بقول بهار عجم مرادف قبای بلند و خلعت بلند یعنی جامهٔ دراز صاحب بحر هم با انش مؤلف عرض کند که سندی پیش نشد و بلند را بمعنی دراز گرفتن قابل نظر است و محققین صاحب زبان ...

بمعاصرین عجم ازین ساکت مشتاق سند استعمال
ہی باشیم (اردو) درازلباس۔ مذکر۔

جامہ بہ نیل فرو بردن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار و انند کنایہ از لباس ماتم پوشیدن
(خواجہ شیراز سہ) بکش بر چہرۂ نیل عاشقی
ہو یا فرو بر جامۂ تقوی بہ نیل ہ مؤلف عرض
کند کہ موافق قیاس است (اردو) ماتمی
لباس پہننا۔

(الف) جامۂ پرخون بر چوب کردن
(ب) جامۂ پرخون بر سر چوب کردن
مصادر اصطلاحی۔ بقول بحر جامۂ مقتول برای
دادخواہی بر سر چوب بستہ بدر حاکم آوردن
مؤلف عرض کند کہ اگرچہ سند استعمال پیشیا
نشد ولیکن معاصرین عجم تصدیق این کنند کہ
در عجم بہ ہمین طریق دادخواہی کنند پس این
ہر دو مصدر کنایۃً بمعنی دادخواہی کردن باشند
(اردو) دادخواہی کرنا۔

(الف) جامہ پوشیدن استعمال۔ صاحب
(ب) جامہ پوشیدہ آصفی ذکر الف
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
بمعنی حقیقی است یعنی در بر کردن جامہ۔ و ب
بقول بہار جامۂ ملبوس (جعفر قزاوانی الف
سہ) پوشند برای زیب مردم جامہ ہ ما بہم
دریدن گریبان پوشیم ہ (صائب ب سہ)
دوستان را کسوت تجریدی پوشد خدا ہ شاہ
می بخشند بخاصان جامۂ پوشیدہ را ہ ہمی عزتاً بد
کہ بعضی این شعر را منسوب بہ شفیع اثر و بجاے
جامہ لفظ خلعت نوشتہ اند مؤلف عرض
کند کہ ب اسم مفعول الف است کہ آن را
در ہندی میل خورا گویند (اردو) الف
لباس پہننا (ب) پہنا ہوا لباس۔ دکن میں
میل خورا کہتے ہیں۔

جامۂ تلخ اصطلاح۔ بقول بہار و انند
و بحر بمعنی جامۂ سیاہ (صائب سہ) گر ندانہ

ماتم ایمان این دل مردگان ٭ از چہ دارد جامۂ
خود کعبۂ اسلام تلخ ٭ **مؤلف** عرض کند کہ
جامۂ سیاہ ملبوس غم است و ناخوشگوار این
است کہ فارسیان این را جامۂ تلخ گفتند محاورۂ
زبان است (اردو) سیاہ لباس۔ کالا
لباس۔ جو لباس غم ہے۔ مذکر۔

جامہ جامہ بالیدن | مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار و انند بالیدن با فراط از خوشی
و نشاط بہار گوید کہ ہمچنین است پیرہن پیرہن
بالیدن (یوسف بیگ شاملو ؎) چون
شمع ہر کہ سوختۂ داغ نیاز تو ٭ بالیدہ جامہ جامۂ
نمو ز گداز تو ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (اردو) جامہ مین پھولا نہ سمانا
بقول آصفیہ نہایت خوش ہونا۔ فرط خوشی سے
آپے مین نہ رہنا۔

جامہ حلکاری | اصطلاح۔ بقول بہار
و بحر و انند جامۂ کہ از طلای محلول بدان
نقش کردہ باشند (میرزا عبد الغنی قبول
؎) زکار غیر گرہ وا نمی تواند کرد ٭ کسیکہ
در گرو جامہ ہای حلکاریست ٭ **مؤلف**
عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق
قیاس (اردو) آب زر سے نقش کیا ہوا
لباس۔ مذکر۔

جامہ خانہ | اصطلاح۔ بقول برہان خانۂ
باشد کہ رخوت پوشیدنی و غیر پوشیدنی
دوختہ و نادوختہ دران نہند صاحبان جہانگیری
و جامع و رشیدی و بہار و بحر و سراج ہم ذکر
این کردہ اند (شرف شفروہ ؎) کی براتی
ز جامہ خانۂ وصل ٭ بتن ہجران رانند رسان
٭ (کمال خجند ؎) پشمینہ پوش خرقۂ سالوس
تا نسوخت ٭ از جامہ خانۂ کرمت خلعتی نیافت
٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) دکن مین اسی کو توشک خانہ کہتے
ہین۔ صاحب آصفیہ نے توشک خانہ پر لکھا ہے

ترکی و فارسی ۔ اسم مذکر ۔ وہ مکان جہاں اوڑھنے ۔ پہننے ۔ بچھانے کے کپڑے رہیں ۔

جامۂ خورشید اصطلاح ۔ بقول ناصری در لطائف کنایہ از سہ چیز است (۱) زمین و (۲) برگ درختان و (۳) غبار کہ بدان آفتاب پوشیدہ شود (نظامی ؒ) ابر بباغ آمدہ بازی کنان ؂ جامۂ خورشید نمازی کنان ؂ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است زمین آفتاب را بغروبش بپوشد و برگ درختان ہم مثل غبار آفتاب را پنہان کند ۔ صاحب برہان این را بزیادہ واو (خورشید) نوشتہ بذکر ہر سہ معنی بالا گوید کہ (۴) بمعنی ابر ہم و (۵) آنچہ روی آفتاب را بپوشاند و (۶) باصطلاح سالکان بدن آدمی چہ جسم لباس جان است و خورشید در عرف ایشان روح حیوانی بود ۔ ما مردمک دیدہ ہم را عرض می کنیم ہمہ معانی کنایہ ایست لطیف و تکمیل این بر (جامۂ خورشید) می آید (اردو) (۱) زمین ۔ مؤنث (۲) درختوں کے پتے ۔ مذکر (۳) گرد و غبار ۔ مذکر (۴) ابر ۔ مذکر (۵) وہ چیز جو آفتاب کے حائل ہو جیسے سائبان وغیرہ (۶) انسان کا جسم ۔ مذکر (۷) مردمک ۔ مؤنث ۔

جامۂ خواب اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار و انند رخت خواب (بابا فغانی ؒ) چہ عیش از ہستی یک ساعت شب تیرہ روز را ؂ کہ آتش از غم فردا بود در جامۂ خوابش ؂ (ملا فوقی یزدی ؒ) یک نفس در جامۂ خواب تو گر با او النشد ؂ پیش کون عیش کبیر طالعم بر پا نشد ؂ (کمال اسمعیل ؒ) تنگ کسی کہ از برای باد است و بخیرش ؂ از بغل گرفتہ زمجلس بجامہ خواب کشید ؂ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) سونے کا لباس ۔ مذکر ۔

جامۂ خوابک اصطلاح ۔ بقول محیط اسم طحلب است و بر طحلب گوید کہ اسم عربی است

و نیز خرزالماء و لبسریانی طحلب و بیونانی اولیسون و برومی بروینا و بفارسی کشش جوی و جغراتبه و جامخوابک و پشم وزغ و بشیرازی جابک و باصفهانی جل وزغ و بهندی سوار و سکائی نامند سبزی است که بالای آبها ایستاده پیدا می شود و سه قسم است سرد و تر در دوم با قوت قابضه گویند که قبض نهری آن زیاده از بحری است و منافع دارد (الخ) مؤلف عرض کند که از صراحت محیط که اسم فارسی این جامخوابک گفته معلوم می شود که در کتابت این اصطلاح تصحیف واقع شد که خوابک را خوابک نوشت. قیاس می خواهد که این نبات متوهم باشد که فارسیان نامش جامه خوابک نهادند ولیکن صاحب محیط ذکر این نکرد (اردو) کائی. دیکھو غبت کے دوسرے معنی

جامه خواستن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی طلب جامه کردن (حزین اصفهانی ــه) نگاهم در طواف شمع احرام می خواهد ٭ باشک از پرده های دیده می شوید سیاهی را ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر خواهیدن پیداست که مرادف خواستن است (اردو) لباس چاہنا۔

جامهٔ خورشید اصطلاح. همان جامهٔ خرشید که بدون واو بجایش گذشت. بهار بذکر هر سه معنی اوّلش گوید که مصور آفتاب را هم گویند (حسین ثنائی ــه) آسمان در سر لباسم دید چون شخص زمان ٭ جامهٔ خورشید آمد راست بر بالای من ٭ می فرماید که محمول بر حقیقت است صاحب بحر ذکر جمله معانی کند که بر (جامهٔ خرشید) گذشت و معنی بیان کردهٔ بهار را هم نوشته صاحب جامع بر هر چهار معنی اوّل الذکر قانع. صاحب سروری در ملحقات بر معنی اوّل و دوم و سوم قناعت کرده

خان آرزو در سراج بذکر هر سه معنی مذکور گوید که معنی سوم بسیار مستبعد است مؤلف عرض کند که با همهٔ معانی که بر (جامهٔ خرشید) مذکور شد این را اصل و آن را مخفف این می دانیم (اردو) دیکھو جامهٔ خرشید

(الف) جامهٔ خون آلود بر چوب کردن
(ب) جامهٔ خون آلود بر سر چوب کردن
(ج) جامهٔ خون بسته بر چوب کردن
(د) جامهٔ خون بسته بر سر چوب کردن

مصادر اصطلاحی. صاحب بحر این هر چهار را مرادف (جامهٔ پر خون بر چوب کردن) گوید اقتضا هم را بسته بر (د) قانع (وحشی ؎) گشت ایا بجر و یاری بر در سلطان وصل ٭ جامهٔ خون بسته با بر سر چوبی نکرد ٭ بهار ذکر کرده می فرماید که بجای جامه پیراهن هم آرند (خلاق المعانی ؎) وقت است که باز بلبل آشوب کند ٭ فراش چمن زباد جاروب کند ٭ گل پیرهن دریده خون آلوده ٭ از دست رخ تو بر سر چوب کند ٭ خان آرزو در چراغ هدایت ذکر کرده مؤلف عرض کند که این هر چهار مرادف همان (جامهٔ پر خون بر چوب کردن) است و صراحت کافی هم انجا کرده ایم (اردو) دیکھو (جامهٔ پر خون بر چوب کردن)

جامه دادن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی [illegible] مؤلف [illegible] کند که بمعنی حقیقی است [illegible] نیستم [illegible] [illegible] کرده ولی [illegible] [illegible] باد که از سند بالا استعمال [illegible] پیداست که مراد [illegible] دادن است (اردو) لباس دینا —

جامه دار اصطلاح. بهار بذکر این از معنی ساکت. صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که ملازم امرا و شاهان

که بر جامه خانه مقرر باشد (میر خسرو ۵)

تا جامه داران بناز ٭ فراگند جهان گشا و ندبا

٭ گرامی یکی خلعهٔ شاهوار ٭ که نی پود و نی بود در رشته

تار ٭ پس از شستن شخص خورشید تاب ٭ پوشید بر روی چون برگ گلاب ٭ (اردو) مہتمم توشکخانہ۔ مذکر۔

جامه دان | اصطلاح۔ بقول برہان بروزن الامکان (۱) صندوق (۲) خانه که رخت پوشیدنی و غیر پوشیدنی دران گذارند صاحب سروری گوید که رخت پوشیدنی قافیه (تلاق المعانی ۵) که بیند همه [illegible] و اطلس [illegible] ٭ [illegible] آید از فراخی آن جامه دان [illegible] [illegible] که اکثر اطلاق این [illegible] و امثال آن [illegible] و [illegible] نگاه داشتن جامه وگاهی بمعنی جامه خانه نیز صاحب بحر [illegible] بہار و خان آرزو در [illegible] همین معنی نوشته مؤلف عرض

کنند که معنی اول حقیقی است از قبیل عطردان و امثال آن و معنی دوم مجاز و استعمالش بمعنی دوم از نظر ما نگذشت (اردو) (۱) وہ صندوق چرمی یا چوبی وغیرہ جس میں کپڑے رکھیں۔ مذکر (۲) دیکھو توشکخانہ۔

جامه دران | اصطلاح۔ بقول سروری نوائیست و لحنی از مصنفات نکیسا گویند این لحن را چنان نواخت که حضار مجلس جامها بر تن دریدند و در وجد آمدند لهذا آن را جامه دران خواندند (شیخ عبدالسلام پیامی) [illegible] ره باخبران زدی ٭ با جامه دران ره جامه دران زن ٭ صاحب ناصری نقلش [illegible] مؤلف عرض کند که مرکب از جامه دران که اسم حالیه دریدن است (اردو) ایک نوائے موسیقی کا نام جامہ دران۔ [illegible] مذکر۔

جامه در سر کردن | مصدر اصطلاحی

بقول آصفی بمعنی پوشیدن جامہ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ سند استعمال پیش نشد ولیکن بر زبان معاصرین عجم است (اردو) لباس پہننا۔

جامہ در خم نیل زدن مصدر اصطلاحی

بقول بحر لباس ماتم پوشیدن بہار ہم بآنش (نظامی ؎) چو ہندی زلف بو سر زند پیل بو زند پیلبان جامہ در خم نیل۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است معنی سیاہ کہ از سند بالا استعمال مصدر زدن پیدا است کہ مرادف زدن است (اردو) ماتمی لباس کرنا۔

جامہ در خون کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر رنگ کردن جامہ بخون و کشتن۔ بہار گوید کہ کشتن است و بس (محسن تاثیر ؎) از رگ اندامی کہ یارا جامہ در خون می کشد۔ بر گرفتاران تنگ از قد سوزدن می کشد۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) قتل کرنا۔

جامہ در دندان گرفتن مصدر اصطلاحی

بقول سروری در ملحقات کنایہ از گریختن و فرار نمودن (حکیم انوری ؎) من ندانم کہ جامہ در دندان۔ ز انتقامش چگونہ خواہی رست **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ از سند بالا۔ (جامہ در دندان) بمعنی گریزان پیدا است و استعمال مصدر گرفتن وران نیست ولیکن عیبی ندارد کہ (جامہ بدندان گرفتن) بہمین معنی گذشت و صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو جامہ بدندان گرفتن

(الف) **جامہ در نیل زدن**

(ب) **جامہ در نیل فرو بردن**

(ج) **جامہ در نیل کشیدن**

(د) جامه در نیل گرفتن مصادر اصطلاحی
الف. بقول برہان کنایه از تعزیت و ماتم داشتن صاحب بحر الف و ج و د را بمعنی ماتم نشستن آورده و بہار ہم بالنش. صاحب رشیدی بر الف قناعت کرده خان آرزو در سراج ہم الف را آورده صاحبان ناصری و جہانگیری ہم در ملحقات این را نوشته اند مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (حسین ثنائی الف ے) در صفا چون صبح می آید برون * جامه گر در نیل عصیان می زنم * (حافظ شیراز ب ے) یا بکش بر چہره نیل عاشقی * یا فرو بر جامهٔ تقوی بنیل * (ملا قاسم مشہدی ج ے) می شود مہتاب در گور سیاه او کفن * ہر که در نیل محبت جامهٔ عمری کشید * (بدر چاچی د ے) قد بنفشه چون سر زلف بتان شکسته دید * سرو سیاه جامه در نیل زریج آن گرفت * مخفی مباد که از سند اول استعمال مصدر زدن پیداست که مرادف زدن است و ہمین مصادر بصله به و در ہر دو درست است (اردو) ماتم کرنا. حالت ماتم مین ہونا.

جامه دریدن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است که پاره پاره کردن لباس باشد (شفائی اصفہانی ے) مجنون ترا جامه دریدن نگذارند * یک نالهٔ دلخواه کشیدن نگذارند * (اردو) کپڑے پھاڑنا

جامه دوختن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی دوزیدن جامه باشد (شہیدی قمی ے) از رشتهٔ جان جامهٔ جانان نتوان دوخت * بگذر دل گره سخت برین تار فتاد است * (اردو) کپڑے سینا.

جامهٔ راه اصطلاح. بہار گوید که بادشاہان

در ہنگام سواری در ممالک مخالف لباس شاہانہ
را تغییر دادہ جامۂ خشن و درشت می پوشند
تا کسی نشناسد (نظامی ؒ) نبود آگہ کہ شاہان
جامہ راہ ۔ دگرگونہ کنند از بیم بدخواہ ۔ صاحب
بحر گوید کہ جامہ کہ در اثنای سفر بپوشند و رنگ
آن چرکین تاب باشد مؤلف عرض کند کہ در
تعریف اتفاق داریم با صاحب بحر مرکب
اضافی است بمعنی حقیقی (اردو) سفری لباس مذکر

جامۂ روغنین اصطلاح بقول بہار
جامہ کہ بروغن آلودہ باشد چنانچہ جامۂ روغنی
فروشان ہند باشد (میرزا طاہر وحید ؒ)
اہل معانی را نمود است داغ ۔ از آن جامہ
روغنی چون چراغ ۔ صاحب انند نقل نگار
مؤلف عرض کند کہ تعریف بالا غلط محض
است فارسیان جامۂ روغنی جامہ را نامند
کہ بران روغن کردہ باشند کہ در ہند آنرا
موم جامہ گویند و آب بر او اثر نکند و استعمال
این در موسم باران کنند و آن را جامۂ بارانی
ہم نامند (اردو) موم جامہ ۔ بارانی ۔
صاحب آصفیہ نے بارانی پر فرمایا ہے وہ
کپڑا جو برسات میں بارش کا بچاو کرے ۔
مؤنث ۔

جامہ زیب اصطلاح بقول بہار بمعنی خوش وضع
(ابوطالب کلیم ؒ) جائے فردوس اگر شود
نباشد جامہ زیب ۔ چیزی داغ اولیا گو
ولہا نشد ۔ صاحب انند نقل نگار مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی
کہ جامہ بر تنش زیب دہد و خوش نماید ۔
(اردو) جامہ زیب بقول آصفیہ وہ
آدمی جسے ہر ایک لباس پھبے ۔ اور وہ زیبا
معلوم دے (لالہ اودری ؒ) تیرے جوبن پہ
سخن کے نکلا خلق دیوانی ہوئی ۔ جامہ زیبی
سے تری کس کس کو عریانی ہوئی ۔ واضح ہو
کہ جامہ زیبی اسی جامہ زیب سے بڑھاتا

پائے مصدری ہے۔

جامہ ساز اصطلاح۔ بقول بہار و انند معروف (ملا طغرا سے) ہر اسد دل جامہ ساز حرم بخور دگر بدامان پاکش قسم بمؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی درزی و تیار کنندہ جامہ (اردو) جامہ ساز بترکیب فارسی لباس بنانے والے کو کہہ سکتے ہیں۔ درزی سے مقصود ہے۔

جامہ سحر اصطلاح۔ بقول برہان (۱) کنایہ از آفتاب عالمتاب صاحب سحر گوید که (۲) بادصبا ہم صاحب جامع ہم بامش پیرو معنی۔ بہار گوید کہ مرادف جامہ سحر است کہ گذشت صاحب رشیدی بر معنی اول قانع مؤلف عرض کند کہ از آفتاب فروغش مراد باشد نہ قرص مجرد تا ق سند استعمال پیش مرا ای معنی دوم (اردو) (۱) صبح سپیدہ مؤنث (۲) بادصبا مؤنث۔

جامۂ سرخ پوشیدن سلطان مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار در غضب اہدل پادشاہے در عہد قدیم ملوک ہنگام قہر و غضب جامۂ سرخ می پوشیدند (واضح قزوینی سے) بہ یاد رنگ من از روز گذشتہ جانان سرخ بو خاندر کشید چو پوشید جامہ سلطان سرخ با صاحبان غیاث و بحر و اصف ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) پادشاہ کا غضبناک ہونا۔ قہر آلود ہونا۔ غضبناک ہونا۔

جامۂ سوسنی اصطلاح بقول بہار و بحر و انند جامۂ نیلگون کہ در ماتم پوشند مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی جامۂ ماتم (اردو) جامۂ ماتم۔ ماتم کا لباس۔ کالا لباس۔ نیلگوں۔

جامۂ سیاہ کردن مصدر اصطلاحی

بقول بحر ماتم داشتن و در ماتم نشستن صاحب
مؤید ذکر با معنی مطلق این کرده مؤلف عرض
کند که کنایه باشد (اردو) حالت غم مین ہونا۔

جامه شستن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که از سندش استعمال مصدر (جامه شوئیدن)
پیداست حیی ندارد که هر دو بمعنی حقیقی است
(صائب ؎) بسوی دست زاهد ملاح تن
بجان پرداز ہو که دل سفید نگردد ز جامه شوئی
ما ہو مخفی مباد که جامه شوئی۔ حاصل بالمصدر
جامه شوئیدن است (اردو) کپڑے دھونا
صاف و پاک کرنا۔

جامه شستی | اصطلاح۔ بقول بحر عجم
معنی جامه که بفاصلهٔ ابهام بشست
آجیده باشند۔ بہار ہفت الشن (محمد سعید
اشرف ؎) جامه شستی نخورد اهم نبایشا
در لباس قلمی شوی خود آرائی کن ہو
وارسته صراحت کند که جامه که بفاصله سه انگشت
آجیده باشند (جامه بغدادی) است و
این بفاصلهٔ ابهام دوخته۔ خان آرزو
در چراغ ہدایت می فرماید نوعی از رخت
پوشیدنی است و شستی قسمی از دوخت
مؤلف عرض کند که بفاصلهٔ یک شست
بخیه کرده شده و این عمل برای خوشنمائی
کنند (اردو) وه لباس جس مین ایک
انگل کے فاصلہ سے بخیہ کیا گیا ہو۔ مذکر۔

جامه شکاری | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار
وانند لباس سبزی که برای فریب نخچیر پوشند
تا نخچیر آن را سبزه گمان برده رم نخورد (میرزا
رضی دانش ؎) چمن سیر از غم ابر بهارست
ز فیضش جامهٔ صحرا شکاریست ہو مؤلف
عرض کند که مرکب توصیفی است (اردو)
شکاری لباس جو سبز رنگ کا ہوتا ہے۔ مذکر

جامه شوری | اصطلاح۔ صاحب آنند

بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بمعنی گاذر مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو)
دھوبی۔ گاذر۔ کپڑے دھونیوالا (صفت)

جامۂ شیر اصطلاح۔ بقول بحر پستان
شیر دار۔ بہار ذکر معنی نکرد (میر حسن سه)
دیر باز است مرا عشق تو اندر دل و سر
جاجا خوردہ ام از شوق تو در جامۂ شیر
صاحب آنند پیرو بہار و صاحب مؤید گوید
کہ پستان شیر دار کذا فی القنیہ والادات
واقول جامہ بمعنی جام است نہ ترجمۂ ثوب
مؤلف عرض کند کہ ہای جامہ را زائد دانیم
یا برای نسبت بمعنی جام شیر یا منسوب بہ
جام شیر (اردو) شیر دار پستان مؤنث
وہ چھاتیاں جن میں دودھ ہو۔

جامۂ صبر چاک زدن مصدر اصطلاحی
بقول بحر بیصبری کردن مؤلف عرض کند
کہ موافق قیاس است معاصرین عجم ہم بر زبان
دارند (اردو) بےصبری کرنا۔

جامۂ صد برگ اصطلاح۔ بقول بحر
و بہار و آنند پردۂ سبزی کہ برگ گلہا در آن
می باشد (میر خسرو سه) باد حریف گل
و گستاخ ازو ۂ جامۂ صد برگ [illegible]
ازو ۂ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی
است (اردو) پھول کے نیچے کا وہ
جس میں پنکھڑیاں بھی ہوں جو مثل پتے کے
سبز ہوتا ہے۔ مذکر۔

جامۂ صورت اصطلاح۔ بقول بہار
و بحر و مصطلحات و آنند و غیاث جامۂ کہ
تصویرات دران یافتہ یا نقش کردہ باشند
(صائب سه) ز لباس تن برون آ کہ نیاز
کردن ۂ کہ بجامہ ہای صورت نتوان نماز
کردن ۂ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی
است (اردو) وہ کپڑا جس کے نقش و
نگار میں تصویریں ہوں۔ مذکر۔

جامهٔ عسلی اصطلاح - بقول بهار و
آنند جامه ایست مخصوص گبران (خواجه
جمال الدین سلمان ـه) تو آن همین که چو زنبور
جامه ام عسلی است؛ که من ز بدو ازل باز
بسته زنّارم؛ **مؤلّف** عرض کند که یکی از
معاصرین عجم گوید که رنگ این جامه مثل
رنگ عسل می باشد ازینجاست بدین اسم
موسوم شد مرکب توصیفی است (اردو)
آتش پرستون کا لباس جس کا رنگ مثل شہد
کے ہوتا ہے۔ مذکر۔ جس کو فارسیون نے
جامۂ عسلی کہا ہے۔

(الف) **جامهٔ عید** اصطلاح - الف
(ب) **جامهٔ عیدی** بقول برهان و جامع
(۱) کنایه از جامه و قبای سرخ باشد (۲)
گلها و شگوفه های بهار را نیز گویند - بهار
الف را مخصوص بمعنی اوّل کند که روز عید
می پوشند و بذیل آن ب را متعلق بمعنی دوم
کرده می فرماید که در اصطلاحات بمعنی جامهٔ سرخ
هم (ابوطالب کلیم الف ـله) بهار آمده یارب
چه رهن باده کنم؛ منم که جامهٔ عیدم قبای
عریانیست؛ (شیخ شیراز الف ـله) پیراهن
برگ بر درختان؛ چون جامهٔ عید نیکبختان
؛ (طالب آملی ب ـه) جامهٔ عیدی خصمت
چو مصیبت زدگان؛ شب گون تار تر از ابهن
شب هجران باد؛ صاحب بحر الف را بهر دو
معنی بالا آورده ب را مخصوص به جامهٔ سرخ
کند و ارسته بر ب قانع و مخصوص کند با جامهٔ
سرخ **مؤلّف** عرض کند که الف مرکب
اضافی است و ب مرکب توصیفی بهر دو بمعنی
اوّل حقیقی است و بمعنی دوم مجاز و خصوصیت
جامهٔ سرخ در معنی اوّل نباید که جامهٔ عید
زرین هم باشد و سرخ هم (اردو) الف
و ب (۱) عید کا لباس - مذکر (۲) پھول اور
شگوفے - مذکر -

جامۂ غوک | اصطلاح - بقول برہان (۱) چیزی باشد سبز شبیہہ بہ ابریشم کہ در روی آب بہم می رسد و (۲) جوی آب و آب شمر و غدیر را گویند - صاحب جامع بر معنی اوّل و دوم قانع و نسبت معنی اوّل صراحت کند کہ آن گیاہی است شبیہہ بہ ابریشم کہ میان آب بہم رسد و نسبت معنی دوم گوید کہ جوی آب و غدیر است - صاحبان جہانگیری و ناصری بر معنی اوّل قناعت کردہ (امیر خسرو رہ)
کنون مردہ بہ از دہای چومن ٭ کہ از جامۂ غوک سازد کفن ٭ (ولہ رہ) بحر کہ در داد گہر جوش او ٭ جامۂ غوک است زبر پوش او ٭
صاحبان بحر و سروری ہم ہمزبان برہان خان آرزو در سراج می فرماید کہ سبزی کہ بر آب استادہ باشد و این مجاز است و ذکر معنی دوم نکرد **مؤلف** عرض کند کہ بحقیقت این بمعنی اوّل بر معنی دوم برغست بیان کردہ ایم و بر معنی سوم برغست ذکر معنی دوم این گذشت معنی اوّل کنایہ باشد و معنی دوم مجاز آن (اردو) (۱) دیکھو برغست کے دوسرے معنے (۲) دیکھو برغست کے تیسرے معنے -

جامۂ فاختہ بر دوش انداختن | مصدر اصطلاحی - بقول بحر و بہار و انند لباس ماتم پوشیدن (صائب رہ) جامۂ فاختہ کبک بدوش انداز د ٭ گر بہ بیند روش سرو خرامان ترا ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و از سند بالا استعمال مصدر انداز یدن پیدا است کہ بجایش گذشت (اردو) لباس ماتم پہننا

جامۂ فانوس | اصطلاح - بقول بہار و انند پوشش فانوس (ابوطالب کلیم رہ)
گاہ در جامۂ فانوس ہم آتش گیرد ٭ عجبی نیست اگر شیشہ ز صہبا سوزد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ باضافت تشبیہی فانوس باشد کہ فارسیان فانوس را جامۂ فانوس گفتند (اردو م)

فانوس ۔ دیکھو پیراہن فانوس ۔

جامۂ فتح اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و وارسته و تحقیق الاصطلاحات جامه که روز جنگ زیر زره پوشند و آیات مثل انا فتحنا وغیره بران نوشته یا بافته باشند بہار گوید که از اہل زبان بتحقیق پیوسته (صائب ؎) اگر بار دلم قمر تیغ آتش سر نمی پیچم ٭ که بر تن جامۂ فتحی ز نقش بوریا دارم ٭ (واله ؎) از سر بیجا صلان دست حوادث کوته است ٭ جامۂ فتح است سرو باغ را آزادگی ٭ (طالب آملی ؎) جامۂ فتح است بیرون کشد داغ دلم ٭ اثر گون بخت شکسته وار دست پوشی مرا ٭ مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است (اردو) فارسیوں نے جامۂ فتح اُس لباس کو کہا ہے جس پر آیات قرآنی لکھ کے سیتے تھے اور جس کو زرہ کے نیچے لڑائی میں پہنتے تھے۔ مذکر۔

(الف) جامه فرمودن استعمال مصدر متعدی

(ب) جامه فرموده آصفی ذکر الف کرده از معنی ساکت و بذیل آن نسبت ب گوید که جامه که بفرمایش بر خود قطع نمایند چه در ولایت اکثر جامه های دوخته در بازار بفروخت می رود ۔ بہار نسبت ب ہمزبان آصفی (شوکت ؎) صحرای یمن وادی پیچیده من است ٭ تشریف فرد جامۂ فرموده من است ٭ صاحب بحر ب گوید که جامۂ فرمایشی است مؤلف عرض کند که الف بمعنی فرمایش جامه کردن (اردو) الف لباس کی فرمایش کرنا اور اپنے جسم کے مطابق تیار کروانا ب فرمایشی لباس جو جسم کے موافق ہو ۔ مذکر ۔

جامه فروش استعمال ۔ بہار ذکر این کرده از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی بمعنی فروشندۂ جامه (سیفی ؎)

وار دِ ہوس جامہ فروشی دل زار ہم گذر بیا
بگنجیم از ین جامہ کہ دارم ﴿ (اردو) تراش کپڑے بیچنے والا۔ جامہ فروش۔

(الف) **جامہ فوطہ کردن** مصدر اصطلاحی
(ب) **جامہ فوطہ کردان** بقول برہان
دیگر الف کنایہ از چاک کردن جامہ ہست
ناصری در ملحقات این را بفوقانی عوض طای
حطی نوشتہ و صاحب مؤید ب را بمعنی امر
حاضر یعنی (جامہ چاک ترن) آوردہ خان
آرزو در سراج گوید کہ اکثر اطلاق جامہ
بر دوختہ و فوطہ نادوختہ باشد و در صورت
چاک کردن معنی ظاہر است مؤلف عرض
کند کہ فوطہ کردن بمعنی قبا کردن و قبا کردن
بمعنی چاک کردن می آید پس الف مصدر است
و ب امر حاضر جامہ قبا گردانیدن و نیز اسم
فاعل ترکیبی (اردو) (الف) لباس چاک
کرنا کپڑا چاک کرنا پھاڑنا (ب) لباس اور
کپڑا چاک کر۔ لباس اور کپڑا چاک کرنے والا

جامہ قبا کردن مصدر اصطلاحی
بقول بہار و بحر دانند جامہ را چاک کردن
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
یکی از معاصرین عجم گوید کہ قبا نام لباسی است
و چون از جامہ قبا درست کنند چاک زدن
جامہ ضرورت لازم است از ہمین
طرز عمل بہ سبیل مجاز (قبا کردن) را فارسیان
بمعنی چاک کردن استعمال کردند و چون اضافت
این لیسی جامہ شد معنی حقیقی چاک کردن
جامہ پیدا شد (اردو) کپڑا پھاڑنا چاک
چاک کرنا۔ دیکھو مصدر گذشتہ کا الف۔

(الف) **جامۂ قطران** اصطلاح۔
(ب) **جامۂ قطرانی** بقول برہان
و جامع و بہار و بحر و سراج جامہ سیاہی
را گویند کہ در ماتم و تعزیت ہا پوشند۔
مؤلف عرض کند کہ قطران لغت عربی است

بمعنی روغن سیاه و دیوب - فارسیان بهنا
جامه بسوی قطران مجازاً بمعنی مطلق جامهٔ
سیاه گرفته اند و کنایه از جامهٔ غم (اردو)
جامۂ غم - غم کا لباس - کالا لباس - مذکر

جامۂ قلمی اصطلاح - بقول بهار و آنند
جامه که آچیده آن بفاصلهٔ قلم بود می فرمایند
که این از اہل زبان بتحقیق پیوسته (مخلص کاشی
ﮦ) لیکه زدم تکیه بروی حصیر ۞ شد قلمی جامهٔ
عریانیم ۞ **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم
برخلاف بهار اند و گویند جامهٔ قلمکار را
که بران نقش و نگار قلمی می باشد (جامهٔ قلمی)
گویند (اردو) وہ لباس جو قلمکار ہو یعنی
جس پر قلمی نقش و نگار ہو یا جس پر دوخت
کے گلبوٹے ہوں - مذکر - دیکھو جامۂ بغدادی

(الف) **جامۂ کاغذی** استعمال - بقول
آنند ملبوسی که از کاغذ در بر کرده داد می خواستند
صاحب بحر ذکر - - - - - - - - -

(ب) **جامۂ کاغذی پوشیدن** بمعنی عجز
و بیچارگی نمودن کرده (امیر خسرو ﮦ) من جامهٔ
کاغذی کنم از رشک کاغذی ۞ کان را تو گه
گهی هدف تیر می کنی ۞ **مؤلف** عرض کند که
ازین سند امیر خسرو استعمال مصدر کندن
پیداست و - - - - - - - - -

(ج) **جامۂ کاغذی کردن** مصدر
الف است و بهار ج را بمعنی فریاد کردن
و داد خواستن آورده صاحب بحر هم این را
نوشته موافق قیاس است (اردو) الف
داد خواہی کا لباس - مذکر ب و ج داد خواہی
کرنا - فریاد کرنا - اپنی عاجزی کا اظہار کرنا -

جامه کشادن بر چیزی مصدر اصطلاحی
بقول بهار و آنند حقیقه است پس از ما
سخن فیه نباشد (طالب آملی ﮦ) عطر جان
کن جگر سوخته را ۞ جامه بر نکهت غنچه بگشای
۞ **مؤلف** عرض کند که عادت است که چون

عنبر یا عود را سوزند جامۂ جسم خود را بر عنبردان
می کشایند تا بخورش داخل جامہ شود (اردو)
لباس کو مجمر عود و عنبر پر ڈھانکنا اور بخور حاصل کرنا۔

(الف) جامہ کن | اصطلاح۔ الف
(ب) جامہ کندن | بقول بحر بفتح کاف
عربی بمعنی جامہ خانۂ حمام۔ صاحب سروری
می فرماید کہ خانہ بیرون حمام را نام است
کہ دران رخت بیرون کنند و در آیند و بعربی
مسلخ گویند و صاحب بحر نسبت ب گوید کہ
بمعنی جامہ از تن جدا کردن است بہار ہم
ذکر این کردہ (ابوطالب کلیم ب ۵)
جامۂ واژون طالع می کنم از تن کلیم تو بخت
را از ہمت والا دگرگون می کنم مؤلف
عرض کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی است و
ب بمعنی خود ش ہر دو موافق قیاس (اردو)
الف وہ کمرہ یا مکان جو حمام کے متصل ہوتا ہے
جس میں لباس اتارتے ہیں اور پہنتے ہیں۔
ب (اردو) لباس اتارنا۔

جامہ گذاشتن | مصدر اصطلاحی بقول
بہار کنایہ از مردن (محمد سعید اشرف ۵)
کنند دفن ازان رو شہید را با رخت کہ
کہ ہر کشتۂ او گشت جامہ نگذارد ولہ
۵) نہ تا زگانی تن از روی پریشانی ما
کہ جامہ گذاشتیم از رہ عریانی ماست
خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ
و صاحب مصطلحات ہم این را آوردہ
صراحت فرماید کہ در محاورۂ ایران استعمال
این بردن اولیا و سلاطین است خصوصاً
شعر اخصیصی نظر ندارند حقیقی نہایت کہ از
سند بالا استعمال مصدر گذاردن پیدا است
بعینی ندارد کہ مرادف گذاشتن است۔
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) مرنا۔

جامہ گل | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر

کنایہ از پردہ سبزی کہ برگ گلہا دران می باشد (میر خسرو ؎) جامۂ گل پارہ شدہ بر تنش از غنچہ گرہ بر زدہ بر دامنش ٭ مؤلف عرض کند کہ مرادف ہمان جامۂ صد برگ کہ بجایش گذشت (اردو) دیکھو جامۂ صد برگ۔

جامۂ گلگون اصطلاح۔ بقول بہار و بحر (۱) محبوب (مشرقی ؎) جامۂ گلگون من امشب بسکہ عالم سوز بود ٭ گر شمع گشتہ می زد آستین در می گرفت ٭ مؤلف عرض کند کہ بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی و با اضافت (۲) مرکب توصیفی بمعنی حقیقی (اردو) (۱) یار۔ مذکر۔ (۲) گلگون کپڑا۔ سرخ کپڑا۔ مذکر۔

جام ہلالی اصطلاح۔ بقول بہار پیالہ کہ شکل ہلال داشتہ باشد (میرزا صائب ؎) ز دل بجام ہلالی ہزار رشتۂ غم ٭ کہ صیقل آئنہ راحی کند ز جوہر صاف ٭ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی حقیقی (اردو) وہ پیالہ جو مثل ہلال کے ہو۔ مذکر۔

جامۂ مرگ اصطلاح۔ بقول بہار و انجمن و آنند بمعنی کفن ٭ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و کنایہ (شفیع اثر ؎) تا کی گردید شمشیر و سنانت دست را ٭ خصم را بر تن زرہ شد جامۂ مرگ از نظر ٭ (اردو) جامۂ مرگ بترکیب فارسی۔ کفن کو کہتے ہیں۔ مذکر۔

جامۂ مصحف پوشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار خود را بنظر مردم بتکلف صالح نمودن چہ مرکہ از ناظم بر آمدہ و بر جا اخلاق قدیم می گذارد و گویند اگر جامۂ مصحف بپوشد باور نیست و بعضی بمعنی قسم مصحف خوردن نوشتہ اند و این خطاست بلکہ بدین معنی مصحف خوردن است۔ محقق فرماید کہ ہمچنین است قیاس مصحف پوشیدن۔

صاحب بحر صراحت کند که قسم خوردن بقرآن
است۔ خان آرزو در چراغ ہدایت می طرازد
که کنایه از غایت قسم خوردن است و از مستہم
ہمزبان بحر۔ مؤلف عرض کند که با اتفاق
داریم با خان آرزو و آنچه بہار عجم آزمائی
کرده فضولی اوست فارسیان گویند که
اگر او قسم قرآن خورد و جامه مصحف ہم پوشید
باورش باور نه کنیم ؛ ظاہر می نماید که در چه
جامه مصحف پوشیدن فائق تر از قسم قرآن
خوردن است ولیکن در حقیقت چیزی نیست
بجز مبالغه در کلام است و بس و حاصل
آن بجز راست گو ظاہر کردن و این ہمان
(جامه از مصحف پوشیدن است که گذشت)
(اردو) دیکھو جامه از مصحف پوشیدن۔

(الف) جامۂ مومی | اصطلاح۔ بقول
(ب) جامۂ مومین | بحر ہر دو بمعنی جامه
مشہور که بموم گداختہ چرب سازند و موم جامه
نیز خوانند بہار بذکر ب قانع (محمد سعید
اشرف ۵) با تر بہای حسودان چرب نرمی
می کنم ؛ جامۂ مومین بود آسیب باران را
علاج ؛ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر
الف کرده۔ مؤلف عرض کند که مرکب
توصیفی است و این قسم جامه اکثر در موسم
باران استعمال می کنند و بجا ہا که مقصود از
اثر آب صیانت باشد (اردو) موم جامہ
اسم مذکر۔ مومی کپڑا۔ وہ کپڑا جس پر موم
کا روغن بارش سے محفوظ رہنے کے واسطے
کیا گیا ہو۔ جامۂ مومین۔ ترپال۔ بارانی تہ

جامۂ مینائی | اصطلاح۔ بقول التحقیق الاصطلاحات
جامۂ سبز را گویند (صائب ۵) می شود
فاختہ جامۂ مینائی سرو ؛ گر چنین ناکرم
رخ باغ افروزد ؛ مؤلف عرض کند که
مرکب توصیفی است تخصیص معنی با رنگ سبز
قابل خیال است از ینکه مینا بمعنی مطلق سبز

نپایدہ بلکہ آبگینہ و آبگینہ الوان را گویند کہ در مرصع کاریہا بکار برند و لیکن شک نیست کہ استعمال فارسیان بترکیب ہم چنین باشد کہ (جامۂ سیم) ہم سبز سیم را گویند کہ بجای خودش می آید (اردو) سبز کپڑا۔ سبز لباس۔ مذکر۔

جامۂ ناشوی اصطلاح۔ بقول بہار کرپاس ناشستہ کہ در ہند گورہ خوانند۔ (مثنا پورحہ) ابر رحمت ہمہ را نامۂ اعمال بشست ۂ جامۂ معصیت ماست کہ ناشوی بماند؛ صاحب بحر ہم بالش مؤلف عرض کند کہ اگرچہ معنی لفظی این ہمین است و لیکن کنایہ باشد از جامۂ ناپاک و چرکین (اردو) ناپاک کپڑا۔ میلا کپڑا۔ مذکر۔

جامۂ نخچوانی اصطلاح۔ بقول برہان و بہار سقرلات و لندرہ و مانند آن را گویند صاحب بحر صراحت مزید کند کہ بمعنی جامۂ پشمین است و فرماید کہ نخچوان نام موضعی است۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اغلب کہ مجاز باشد مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است عجمی نیست کہ این قسم پارچہ پشمین در نخچوان می بافند از ینجاست کہ منسوب بہ نخچوان شد (اردو) جامۂ پشمین۔ مذکر۔

جامہ ندارم دامن از کجا آرم مثل صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان استعمال این بحق بی سرو برگ می کنند کہ او بحق خود استعمال این می کند برای اظہار فلاکت خود (اردو) دکن مین کہتے ہین ''چیتھڑے کی کیا پوچھتے ہو کمر مین لنگی بھی نہین'' یہہ مفلسون کی کہاوت ہے۔

جامہ نمازی کردن مصدر اصطلاحی بقول ناصری و انند کنایہ از شستن و پاک کردن جامہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و باعتبار صاحب ناصری کہ

محقق اہل زبان است این را داخل محاورہ دانیم (اردو) ملبوس کو پاک اور صاف کرنا۔

(الف) جامۂ نوروزہ | اصطلاح۔
(ب) جامۂ نوروزی | بقول بہار و جامۂ کہ در نوروز پوشند (میر خسرو ؎)
ہر چند زر و جامۂ نوروز بود ٭ توسن تندش ادب آموز بود ٭
صاحب بحر گوید کہ مرادف جامۂ عید است مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است صاحب ناصری در ملحقات ذکر چپ کردہ کہ مرکب توصیفی است (اردو) دیکھو جامۂ عید۔ یعنی وہ لباس جو نوروز میں پہنتے ہیں۔ مذکر۔

جامہ نہادن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و وارستہ بمعنی مردن (ملا تشبیہی ؎)
در جامہ شادی شب ہنگامہ گنجی ٭ ما جامہ نہادیم و تو در جامہ نگنجی ٭
مؤلف عرض کند کہ مرادف جامہ گذاشتن است کہ گذشت و موافق قیاس (اردو) مرنا۔

جامۂ نیلی کردن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر مرادف جامہ سیاہ کردن صاحب مؤید ذکر ماضی مطلق این کردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو جامہ سیاہ کردنا۔

جامہ و امثال آن بر قامت بریدن | مصدر اصطلاحی بقول انند (۱) جامہ نو باندازۂ قامت قطع کردنا۔ ہمی گوید کہ خصوصیت جامہ نیست برای لباس و ملبوس و امثال آن ہم مستعمل و ہمی فرماید کہ (۲) این کنایہ از مخصوص گردانیدن کسی را بامری نیز بود مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو جامہ بر قامت بریدن۔

جامۂ وجیہہ | استعمال۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی نان فرنا پرچیہ۔ صاحب بول چال

ہم بحوالۂ معاصرین عجم ذکر این کردہ **مؤلف**
عرض کند کہ جیرہ بمعنی غذا بجای خودش می آید
واین استعمال بمعنی حقیقی است (اردو)
کھانا کپڑا یہہ دکن کا محاورہ ہے جیسے "ہم
اس کے کھانے کپڑے کے کفیل ہیں" یعنی ہم
اس کے اقل معیشت کے ذمہ دار ہیں جس سے
روٹی اور لباس مراد ہے"

جامِ ہوش از دست رفت مقولہ
صاحب مؤید بحوالۂ ادات گوید کہ امی ہوش
از دست شد وبحوالۂ قنیہ می فرماید کہ از
دست فلک رفت **مؤلف** عرض کند کہ
بحوالۂ قنیہ چیزی کہ مذکور شد بی معنی وغیر از
نسخۂ مطبوعہ در دیگر نسخ قلمی یافتہ نمی شود
ومعنی اوّل الذکر موافق قیاس است وکنایہ
باشد یعنی ہوش را جام ہوش گفتہ (اردو)
ہوش جاتے رہے۔

جامہ و مانند آن در بر کردن استعمال
بقول بہار وآنند بمعنی جامہ پوشیدن **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی حقیقی وموافق قیاس است
(اردو) لباس پہننا۔

جامۂ یوسف اصطلاح۔ بقول بہار و
آنند ہمان پیراہن یوسف (ملّا قاسم مشہدی
؎) عشق را عاشق کند رسوا ولی در اتحاد
؎ پیہ زلیخا زور آفت جامۂ یوسف درید ؎
(عرفی ؎) کتابہ ایش کہ بود سرنوشت عالم
کون ؎ چو بوی جامۂ یوسف برد ز دیدۂ عمیا
؎ **مؤلف** عرض کند کہ مرکّب اضافی است
(اردو) یوسف کا پیراہن۔ مذکر۔

جام یاقوت نوش اصطلاح۔ بقول
بہار استعارہ است یعنی جامی کہ شراب
سرخ را نوش می کرد چہ یاقوت کنایہ از ان
شراب است (خواجہ نظامی ؎) دگر رہ
یکی جام یاقوت نوش ؎ بآن نوش لب داد
گفتا بنوشش ؎ صاحب آنند نقل نگارش

مؤلف عرض کند که یاقوت شراب را استعارةً نام است نه کنایه و جام یاقوت نوش کنایه باشد از جامی که نوشش او یاقوت است نه استعاره بهار استعاره را کنایه نوشت و کنایه را استعاره و تعریف خوشی نکرد (اردو) جام شراب سرخ. مذکر.

جام کلهنی | اصطلاح. بقول بهار بمعنی رطل گران (خواجه شیراز ـــه) صبح است و ژاله می چکد از ابر بهمنی ٭ برگ صبوح ساز و بده جام یک منی ٭ مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی جامی بزرگ که در وی آنقدر شراب بقدر یک من در آید و مجازاً بمعنی رطل گران باشد (اردو) کلهنی پیاله. رطل گران. مذکر.

جان | بقول برهان بروزن نان (۱) روح حیوانی باشد و (۲) سلاح جنگ را نیز گفته اند صاحبان جهانگیری و رشیدی و جامع و سراج هم ذکر هر دو معنی کرده اند. شیخ ابوعلی در رسالهٔ معارجیه گوید (۱) شرکه مراد از خانهٔ نفس ناطقه است و از جان روح حیوانی" (امیر خسرو ـــه) بارگیر جان جاندار انش بهنگام گشت ٭ کرهٔ گردون که گاهی رام گاهی توسن است ٭ صاحب ناصری بر معنی اول قانع. بهار ذکر معنی دوم کرده نسبت معنی اول گوید که روح حیوانی چنانچه روان نفس ناطقه و گاهی یکی را بجای دیگری هم استعمال کنند (کمال خجند ـــه) تا تو رفتی می رود پیوسته آب از چشم من ٭ هرکجا جان می رود یا او رود آن هم می رود ٭ مؤلف عرض کند که ما خیال می کنیم که فارسیان استعارةً (۳) جان را بمعنی معشوق استعمال می کنند و سند بالا برای همین معنی است و صائب هم بهمین معنی استعمال کرده (ـــه) تا بوسه ای بهر زلب دلستان رسید ٭

جانم بلب رسید و لب من بجان رسید ۔ بالجملہ بقول بہار از صفات این ۔ آہنین ۔ افسردہ ۔ افگار ۔ بجان آمدہ ۔ برلب آمدہ ۔ برہنہ پای ۔ بلا فرسود ۔ بلاکش ۔ بیتاب ۔ بیدار ۔ بیقرار ۔ بیگناہ ۔ بیمار ۔ بی نفس ۔ تازہ ۔ تعلق گسیل ۔ تفتہ ۔ حسرت اندوز ۔ خراب ۔ خستہ ۔ درد آلود ۔ درد اندوز ۔ درد پرور ۔ دردناک ۔ دیر سالہ ۔ رنجیدہ ۔ زار ۔ زخمی ۔ ستم کش ۔ ستم کشیدہ ۔ سخت ۔ شاداب ۔ شیرین ۔ علوی ۔ غم اندوز ۔ غم پرور ۔ غم پرورد ۔ غم فرجام ۔ غم فرسود ۔ قدسی ۔ گرامی ۔ گرفتار ۔ گنہ گار ۔ ملال جوی ۔ محنت زدہ ۔ ناتوان ۔ نازنین ۔ نشترزدہ ۔ مخفی مبادکہ محققین بالا این را بمعنی دوم از جاندار گرفتہ اند کہ بمعنی سلاحدار می آید و بخیال ما بمعنی دوم مجاز معنی اول است کہ سلاح بحق انسان مثل جان است (اردو) (۱) جان بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ روح ۔ پران ۔ دم ۔ زندگی ۔ بولتا ۔ نفس ناطقہ ۔ وہ جوہر لطیف یا بخار لطیف جس کے سبب سے انسان کے جسم کو بقا حاصل ہے (ذوق ع) تم جان ہو ہماری اور جان ہے تو سب کچھ ۔ ایمان کی کہینگے ایمان ہے تو سب کچھ ۔ (۲) ہتیار ۔ تذکیر ۔ سلاح ۔ (۳) معشوق ۔ مذکر ۔

جان آدم اصطلاح ۔ بقول بہار و انند (۱) کنایہ از چیز عجیب و غریب و کمیاب از عالم شیر مرغ (محمد اسلم سالم ع) این حرف نقش لوح مزار سکندر است ۔ گذار آب خضر مگر جان آدم است ۔ و (۲) شراب (ع) ای جان آدم این ہمہ قالب تہی مبود ۔ ساز ندار برای تو کا واک شیشہ را ۔ صاحب بحر بمعنی اول قانع مؤلف عرض کند کہ بمعنی دوم مرغوب آدم است و کنایہ از شراب (اردو) (۱) عجیب و غریب اور کمیاب چیز

مونث ۔ (۳) شرابیا ۔ مونث ۔

جان آسودن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ سندی کہ پیش کردہ متعلق آسائیدن جان است عیبی ندارد بمعنی حقیقی یعنی راحت گرفتن جان باشد (کمال اصفہانی ؎) بوس تو نیاز موقوف ام ولیکن بکوششم دہی کہ جان بیاساید بکو ٭ مولف عرض کند کہ موافق قیاس است ۔
(اردو) جان کا راحت پانا ۔

جان آفریدن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مولف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (سعدی ؎) بنام جہاندار جان آفرین ٭ حکیم سخن در زبان آفرین ٭ بہار ذکر (جان آفرین) کردہ بر معروف قانع کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) جان پیدا کرنا

جان آمدن و رفتن و جسم | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مولف عرض کند کہ ورای معنی حقیقی کنایہ باشد از تازہ دم شدن و طاقت و قوت و تازگی حاصل شدن و رونق و انبساط پیدا شدن (ملا کی ہمدانی ؎) صفاہان کو چو پیشینہ از پی جسم جہان آمدہ ٭ چو جان آمد و رفت چنین عبید اللہ خان آمدہ (شفائی اصفہانی ؎) فسون ساز است چشم او کہ گاہ عشوہ پردازی ٭ ز سحر غمزہ اش جان و رفتن اعجاز می آید ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال آمدن پیدا کہ بجای خودش گذشت (اردو) جان آنا بقول آصفیہ ۔ طاقت آنا ۔ قوت آنا ۔ تازگی ۔ رونق ۔ انبساط حاصل ہونا ۔

(الف) جان آور | اصطلاح ۔
(ب) جان آوردن | الف ۔ اقوال

تحقیق مطلق حیوان صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت مولف عرض کند کہ بمعنی تازگی و قوت حاصل کردن است متعدی جان آمدن کہ گذشت و الف اسم فاعل ترکیبی است

وبمعنی جاندار (کاتبی نیشاپوری سہ) پیش یار آنہا کہ جان آرند یک جان برند ؂ پیش آور کہ اینجا ہر چہ آرند آن برند ؂ (اردو) الف مطلق حیوان ۔ مذکر ۔ جاندار چیز (ب) جان حاصل کرنا ۔ قوت اور تازگی پانا ۔

(الف) جان آہنی | اصطلاح ۔ الف
(ب) جان آہنین | بقول برہان (۱)

کنایہ از بیرحم و (۲) سخت جان و دلاور صاحبان بحر و جامع ذکر این کردہ اند صاحب رشیدی بنسبت ب ہم ہمین معنی نوشتہ خان آرزو بنسبت ب گوید کہ اغلب کہ بدین معنی (آہنین جان) باشد مگر آنکہ بی اضافت خواندہ شود مؤلف عرض کند کہ باضافت جان ۔ جانی کہ سخت باشد و برای ہر دو معانی بالا (آہنی جان و آہنین جان) اسم فاعل ترکیبی است محققین بالا از قواعد فارسی کار نگرفتہ اند و بدون سند استعمال تعریف بالا کردہ اند صاحب ناصری کہ از محققین اہل زبان است ب را در ملحقات آوردہ معنی با برہان متفق است ولیکن سندی کہ از مختاری پیش کردہ دران جانِ آہنین باضافت است کہ آہنین صفت جان واقع شدہ و معنی اسم فاعل ترکیبی در و نیست (وہو ہذا سہ) سرکشان گر پیش او آرند جان آہنین ؂ ز آتش سیاستگون تیغش رخ زرین برند ؂ صاحب جہانگیری ہم در ملحقات بوثیقہ ہمین سند معنی اسم فاعل ترکیبی بیان کردہ و ہیچیک ازینہا بر معنی شعر و تعریف خود غور نکردہ وای بر خان آرزو کہ او ہم سکندری خوردہ حاصل اینست کہ در الف و ب ہر دو معنی بیان کردہ ایشان نیست بلکہ مرکب توصیفی است (اردو) وہ جان جو سخت ہو ۔ مؤنث ۔

جان ارزان | اصطلاح ۔ بقول فرہنگ

فدائی کسی کہ ہنگام جنگ جان بستاند و بجنگ

پر ودوثر دیگ چم او باش است یا خود یکی از چم ہای آن **مؤلف** عرض کند کہ قول محقق اہل زبان قابل اعتماد است واین اسم حال (جان ارزیدن) کہ بمعنی قیمت جان کنندہ وجان فروشندہ باشد (اردو) وہ شخص جو لڑائی پر جانے سے پہلے اپنی جان کی قیمت حاصل کرتا ہے ۔

جانا سخن از زبان من میگوئی مقولہ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان چون معشوق خود را قائل شوق چیزی می یابند این مقولہ را بحق او زنند مقصود ہمین قدر است کہ با ہم متفق تو (اردو) تم جو کچھ کہتے ہو وہ میری زبان سے ہے یعنے میرا بھی خیال ایسا ہی ہے ۔ یہہ دکن کا مقولہ ہے ۔

جاتانغ بقول مؤید مطبوعہ تختہ سوراخدار کہ بر سر ستون خیمہ گذارند **مؤلف** عرض کند کہ در دیگر نسخ قلمی یافتہ نمی شود صاحب غیاث این را بہمین معنی با فوقانی سوم عوض نون نوشتہ و (جاتانغ) بجای خودش گذشت تصرف مطبع نولکشور است کہ کاتبش این را بہ نون عوض تا قائم کرد (اردو) دیکھو جاتانغ ۔

(الف) **جان افروختن** مصدر اصطلاحی
(ب) **جان افروز**

صاحب آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت و از مصدر نیش پیدا است کہ اسم فاعل ترکیبی است مشتق از مصدر (جان افروزیدن) کردہ بمعروف قانع (اردو) الف (اسیری لاہجی ؎) بلقای روی جان افروز دوست ❊ درد ما را نیست درمان اے طبیب ❊ **مؤلف** عرض کند کہ معنی ب روشن کنندہ جان است بہار ذکر ب

جان کو روشن کرنا ب جان افروز بترکیب
فارسی صفت مین مستعمل ہوسکتا ہے جیسے
دل افروز یعنی جان اور دل کو روشن
کرنے والا ۔

(الف) **جان افزا** اصطلاح ۔
(ب) **جان افزودن** الف بقول
بہار معروف **مؤلف** عرض کند کہ اسم
فاعل ترکیبی است صاحب ملحقات برہان
گوید کہ آنچہ ممدّ حیات باشد چون آب حیات
وامثال آن (اسیری لاہجی ؎) خوش
حباب ہستی موہوم برگیر از میان ٭ پس
بچشم دل نظر کن آن جمال جانفزا ٭ (ولہ
؎) ہر کہ شد دل زندہ از دیدار جان
افزای دوست ٭ آنچنان دل زندہ را
ہرگز وفای ہست نیست ٭ مخفی مباد کہ در
سند اوّل بحذف الف و در سند ثانی
بزیادت تحتانی است عیبی ندارد ۔ صاحب
آصفی ب را قائم کردہ از معنی ساکت کہ بمعنی
حقیقی است و جان افزائیدن ہم و الف
متعلق بہ ہمین است (اردو) ۱ الف
جان بڑھانے والا ۔ جان افزا انھین معنون
مین مستعمل ہے ب جان بڑھانا ۔

جان افسردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ افسردہ جان ۔ در محاورہ عجم است
بمعنی ملول غیر ازین استعمال این یافتہ نشد
(اردو) افسردہ جان بترکیب فارسی
ملول کو کہہ سکتے ہین ۔ اسم فاعل ترکیبی اور
اس مصدر کا لفظی ترجمہ ملول ہونا ۔

جان افشاندن مصدر اصطلاحی بقول
بہار بمعنی مردن (خواجہ شیراز ؎) ہمچو شمع
یک نفس باقیست بی دیدار تو ٭ چہرہ بنما
دلبرا تا جان برافشانم چو شمع ٭ **مؤلف**
عرض کند کہ از سند بالا (جان برافشاندن)

پیدا نمت پای جان سپرد و بمعنی تصدق و قربان
کردن جان است و استعمال جان فشانی به
زبان معاصرین عجم ہم که حاصل بالمصدر جان
فشاندن است این است حقیقت این (اردو)
جان فشانی کرنا ۔ اپنی جان کو قربان کرنا ۔

جانان اصطلاح ۔ بقول ملحقات برہان
بمعنی محبوب و معشوق و مطلوب ۔ صاحب
غیاث گوید که بمعنی جان است و الف و نون
در آخر زائد و ہمچنین در جاویدان صاحب
سروری درست نوشته که اصل این جانا بود
بمعنی ای جان لہذا نون غنه در آخرش افزودند
برای تحسین صورت جانان شد مؤلف
عرض کند که نون آخر زائد است و بس ۔
(اردو) جانان بقول آصفیه ۔ فارسی ۔
اسم مذکر معشوق ۔ پیارا ۔ جانی ۔ محبوب ۔

جانانه بقول برہان بر وزن کاشانه (۱)
کنایه از معشوق و مطلوب صاحب ناصری
بذکر معنی بالا گوید که کنایه ازین است که جانان
از دوست یا او جان من است (منه ع)
جان را چه خوشی باشد بی صحبت جانانه
صاحب غیاث متفق با برہان مؤلف
عرض کند که بزیادت ہای زائد در آخر جانان
مرادف بمعنی جانان است (اردو) جانانه
بمعنی معشوق اردو میں بھی استعمال کیا جا سکتا ہے

جاناور بقول ملحقات برہان مرادف جانور
(۱) بمعنی جاندار می فرماید که بیشتر پرندگان
را گویند و (۲) کنایه از مردم بی عقل ہم ۔
صاحب بحر گوید که مرادف (جان آور) بمعنی
مطلق حیوان ۔ بہار ہم این را مرادف جانور
داند (سید حسن غزنوی ؎) که چو یوسف
شاہدی از چاه برنجی شود ؛؛ که چو آدم صورتی
از خاک جاناور شود ؛؛ (سعد سلمان ؎)
شگفت اینکه با این ہمه زنده ام ؛؛ که تواند چنین
زیست جاناوری ؛؛ مؤلف عرض کند که

همان (جان آور) است که گذشت و جانور را لفظاً با این تعلقی نیست و صرف حرکتش بجایش می آید (اردو) دیکھو جان آور ـ

جانب بقول بہار (۱) طرف و کنارہ و جوانب جمع و (۲) کنایہ از حمایت و امداد و اعانت چون جانب دار و جانب گیر **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بمعنی اولش صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ و بمعنی دوم متفرس دانیم کہ بدین معنی در عربی نیامدہ و استعمال این در ملحقات می آید (ملا نسبتی تھانیسری ؒ) کسی جانب ما ندارد و نگاہ ہو دل و دیدہ ام نسبتی سوی اوست ہو (اردو) (۱) جانب ـ بقول آصفیہ ـ عربی ـ اسم مؤنث ـ طرف ـ سمت ـ پہلو ـ رخ (۲) حمایت ـ امداد ـ اعانت ـ مؤنث ـ

جان باختن مصدر اصطلاحی بقول بہار و انند معروف **مؤلف** عرض کند کہ ما بہ باختن جان صراحت معنی کردہ ایم (صائب ؒ) ہیبت جان تا پیش تیغ یار نتوان باختن ہو سہل باشد پیش آب زندگی جان باختن ہو (اردو) دیکھو باختن جان ـ

(الف) **جانباز** اصطلاح بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ معروف **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است از . . . .

(ب) **جانبازیدن** کہ مرادف جان باختن است (اردو) الف ـ جانباز ـ بقول آصفیہ ـ فارسی ـ جان نثار ـ جان پر کھیلنے والا ـ دلیر ـ بیباک ـ باہمت ـ اولوالعزم ـ عاشق ـ ب ـ جان پر کھیلنا ـ جان نثاری کرنا ـ جانبازی کرنا ـ دیکھو (استرلیسیدن)

جان بہ بینی رسیدن مصدر اصطلاحی بقول آصفی بغایت تنگ آمدن (خسرو ؒ) تا تو از چشم لطف دیدی ہو جان مردم رسید

دربینی ۞ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و این اصطلاح خسرو دہلوی می نماید ولیکن معاصرین عجم این را پسند می کنند و در کلام قدما ندیدیم قلت تلاش ما دانیم کہ خسرو صاحب اعتبار است و از سند خسرو (جان دربینی رسیدن) پیداست (اردو) ناک مین دم آنا۔ بقول آصفیہ۔ تنگ ہو جانا۔ دق ہو جانا۔ جان سے عاجز آنا۔ لبون پر دم آجانا (معروف ؎) اے فلک ہاتھون سے غم کے ناک مین آیا ہے دم ۞ کوئی دم تو مجھکو فرصت اس غم فرقت سے دے ۞

جان بجان آفرین سپردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بمعنی وفات یافتن ہو **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم ہم بر زبان دارند و قریب بمعنی حقیقی است (اردو) وفات پانا

(الف) جان بخش اصطلاح۔ الف

(ب) جان بخشیدن بقول ملحقات برہان (۱) بخشندۂ جان و (۲) امر بجان بخشی۔ بہار بر معروف قانع و صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ب (۱) بمعنی عطا کردن جان و الف امر حاضرش و اسم فاعل ترکیبی ہم (شاپور طہرانی ؎) دل کز لب جان بخش بتی طالب کام است ۞ دندان بجگر بردہ در اندیشۂ خام است ۞ مخفی مباد کہ معاصرین عجم ب را بمعنی (۲) عفو قصوری کردن کہ مستلزم قصاص باشد ہم استعمال کنند و جان بخشی حاصل بالمصدرش (اردو) الف (۱) جان بخش۔ بترکیب فارسی اُس شخص کو کہہ سکتے ہین جو جان عطا کر سکے مردے کو جلائے (۲) جان بخشنا کا امر حاضر ب (۱) جان بخشنا۔ جان عطا کرنا۔ زندہ کرنا اور (۲) جان بخشی کرنا۔ جان بخشی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ عفو۔

آمرزش۔ درگزر۔

(الف) جانب دار | اصطلاح۔
(ب) جانب داری | الف بقول
بہار معاون و ممد و حمایت کنندہ (ظہوری
سہ) جانب خود را فرو باید گذاشت ٭ ہر گرا
ویدیکم جانب دار تست ٭ صاحب بحر ب
را بمعنی حمایت کردن آوردہ **مؤلف** عرض
کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی است و متعلق
بمعنی دوم جانب کہ بجایش گذشت و ب
حاصل بالمصدر جانبداری کردن بمعنی حمایت
و حمایت سازی (اردو) الف۔ جانبدار
بقول آصفیہ۔ طرفدار۔ حمایتی۔ معاون۔ ب)
جانبداری۔ بقولہ۔ اسم مؤنث۔ پچ۔ طرفداری
حمایت۔ اعانت۔ (داغ الف سہ)
دل ہے دونوں طرف کا جانب دار ٭ کہیں
سنا کہ او دیکھا ہے ٭

جان بدستارچہ دادن | مصدر اصطلاحی
بقول برہان و بحر و رشیدی و ناصری و ملحقات
کنایہ از جان شکرانہ دادن و پیشکش نمودن
صاحب جامع گوید کہ از جان شکرانہ دادن
و پیشکش نمودن (خاقانی سہ) جان بدستارچہ
وہم اورا ٭ گر غضب طوق در برانداز د
٭ **مؤلف** عرض کند کہ وجہ کنایہ واضح نشد
باعتبار محاورۂ زبان نشاید گفتیم کہ از صاحبین
عجم گوید کہ جان را بلاگردان کردن یعنی شکرانہ جان
کہ بلاگردان می شود (اردو) شکرانہ میں
جان کو نذر کرنا۔

جان بر | اصطلاح۔ بقول بہار و انند
معروف **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است از (جان بردن) کہ می آید۔
بمعنی جان خود بسلامت برندہ (طالب
آملی سہ) ولی جان بر نمی یابم ز دست
و تیغ و مژگانش ٭ بدور چشم او پیمانہ ہا لبریز
می بینیم ٭ (اردو) جان بچانے والا۔ جان

بھی بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین۔

جان برآمدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی مردن است یعنی جان از تن برآمدن (حزین ؎) تا رفتہ از نظر زتنم جان برآمدہ ٭ مشہور شدہ ام کہ در غمش آسان برآمدہ ٭ (اردو) جان نکلنا۔ مرنا۔

جان برافشاندن | مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب آصفی جان فدا کردن و سند این بر جان افشاندن از حافظ شیرازی گذشت مؤلف عرض کند کہ مرادف اوست (اردو) دیکھو جان افشاندن۔

(الف) جان برد | استعمال۔ بقول
(ب) جان بردن | سحر الف۔ بمعنی محفوظ و سلامت ماندن و ہم او بر ب گوید کہ (۱) زندگانی کردن و (۲) سلامت ماندن و (۳) نجات یافتن از مہلکہ۔ بہار بذکر الف از معنی ساکت (خواجہ نظامی ؎) بجان برد خود ہر کسی گشتہ شاد ٭ کس از کشتن کس نیاورد یاد ٭ ہم او بذیل الف ذکر ب کردہ بر ذکر معنی دوم قانع مؤلف عرض کند کہ ب مصدر لیست موافق قیاس و الف ماضی مطلق و حاصل بالمصدر ہم یعنی جان بری و سند نظامی برای حاصل بالمصدر است (اردو) الف۔ ب کا ماضی اور حاصل بالمصدر یعنی جان بری۔ مؤنث (ب) (۱) زندگانی کرنا (۲) سلامت رہنا۔ (۳) نجات پانا۔

جان بر سر بودن | مصدر اصطلاحی بقول بہار و آنند کنایہ از مشرف بمرگ بودن (مخلص کاشی ؎) پاس دولت جمع کی با خواب راحت می شود ٭ شمع را افسر از برای تاج زر جان بر سر است ٭ مؤلف عرض کند کہ از قبیل جان بر لب بودن با

و وارسته هم همین خیال می کند محقق شما و گراز
سند بالا استعمال جان بر سر با مصدر بودن
نیست (اردو) قریب المرگ ہونا۔ جان
بلب ہونا۔

جان برسر داشتن مصدر اصطلاحی
بقول وارسته مرادف جان لب برداشتن که می آید
مؤلف عرض کند که صراحت کافی مصدر رنجا
کنیم (اردو) دیکھو جان لب برداشتن۔

جان بر شدن مصدر اصطلاحی بقول
بحر نجات یافتن از مهلکه مؤلف عرض کند
که موافق قیاس است و مرادف جان بردن
و مرکب از اسم فاعل ترکیبی که جان بر است
(اردو) جان بر ہونا۔ نجات پانا بچ جانا

جان بر کسی فشاندن استعمال بقول
آصفی جان فدای او کردن (کاتبی نیشاپوری
ع) همه تن جان شوم و بر تو فشانم چون شمع
مؤلف عرض کند که همان جان افشاندن
و برافشاندن است که بجایش گذشت (اردو)
جان کو کسی پر فدا کرنا۔

جان بر لب آمده اصطلاح۔ بقول
بحر (۱) باضافت جان ترکیب توصیفی است
بمعنیش ظاهر و (۲) بی اضافت کسی که در
نزع روان باشد مؤلف عرض کند که جان
بلب آمدن و برلب آمدن هر دو بمعنی قریب
مرگ بودن است و این از همان (حافظ
ع) عزم دیدار تو دارد جان بر لب آمده
بازگردد یا برآید چیست فرمان شما
(اردو) (۱) وہ جان جو نکلا چاہتی ہے
اور لبوں پہ ہے۔ مؤنث (۲) قریب المرگ
جان بلب۔

جان بر میان اصطلاح۔ بقول ملحقات
برهان بمعنی (۱) مستعد و ساخته و (۲) مرده
انگاشتن صاحب مؤید باتفاقش گوید که اول
فیه نظر۔ صاحب بحر بمعنی مستعد تابع مؤلف

عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی اوّل
و معنی دوم را سندی باید کہ ہیچ تعلق باالفاظ
اصطلاح نیست بدون سند استعمال تسلیم
نکنیم (اردو) (۱) مستعد۔ (۲) مردہ۔

(الف) جان برمیان بستن مصادر
(ب) جان برمیان نہادن اصطلاحی

بقول بہار کنایہ از آمادہ شدن برای
کاری (حکیم یوسفی یوسفی سے) کمری
برمیان جان بستہ ٭ جان کمروار برمیان
بستہ ٭ مؤلف عرض کند کہ ازین اصطلاح
آمادگی بجان و دل پیداست کہ در حصول
مطلب پروای جان نباشد یعنی مبالغہ
در آمادگی معاصرین عجم باما اتفاق دارند
صاحب بحر بر الف قانع و نسبت ب
صراحت کافی بر (جان بمیان نہادن)
کنیم (اردو) الف و ب جان و دل
سے آمادہ ہونا۔

جان بریان اصطلاح۔ بقول جامع
کنایہ از شراب انگوری۔ خان آرزو
ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ
کنایہ ایست ولیں و باعتبار جامع کہ محقق
اہل زبان است این را تسلیم کنیم (اردو)
انگوری شراب۔ مونث۔

جان بسر بودن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار و بحر مرادف جان برسر بودن کہ گذشت
(محمد سعید اشرف سے) ہمین نہ لالہ ز شوق
تو داغ بر جگر است ٭ کہ شمع نیز ز سوز غم
تو جان بسر است ٭ مؤلف عرض کند کہ
موافق قیاس است محقق مباد کہ در سند بالا
استعمال مصدر بودن نیست بلکہ برای مطلق
(جان بسر) بمعنی جان بلب است فتامل
(اردو) دیکھو جان برسر بودن۔

جان بسر داشتن مصدر اصطلاحی۔
وارستہ گوید کہ مرادف جان بلب بودن

است مؤلف عرض کند که موافق قیاس
و سندش همان که به (جان بسر بودن)
گذشت ولیکن سند مذکور نه آن را بکار می
خورد و نه این را بلکه برای (جان بسر) است
بمعنی جان بلب (اردو) دیکھو جان بلب بودن

جانب کسی داشتن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بهار حمایت و امداد وی نمودن
مرادف جانب کسی گرفتن و جانب کسی نگاه
داشتن که می آید مؤلف عرض کند که هر دو
سند نشاداند و سندی پیش نکردند استعمال
این اگرچه موافق قیاس است و غلط نیست
ولیکن در کلام فارسیان از نظر ما نگذشت
(اردو) حمایت اور امداد کرنا۔

جانب کسی رها کردن مصدر اصطلاحی
بهار بمعروف قانع مؤلف عرض کند که
استعمال این از نظر ما نگذشت و بهار سندی
پیش نکرد ما این را بغیر از معنی حقیقی چیزی ندانیم
(اردو) کسی کی جانب چھوڑنا۔

جانب کسی فرو گذاشتن مصدر
اصطلاحی۔ بهار بمعروف قانع مؤلف
عرض کند که سندی پیش نکرد و ما استعمال این
در کلام فارسیان ندیدیم و بمعنی حقیقی غیر صحیح نبینیم
(اردو) کسی کی مدد سے باز آنا۔

جانب کسی گرفتن مصدر اصطلاحی۔
بقول بهار معروف و بقول بحر مدد کسی کردن
و امداد کسی اختیار کردن (ابوطالب کلیم
ه) رسیده اند چنان از خطت وفاداران
٭ که زلف جانب رخساره ترا نگرفت ٭ مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است (اردو)
کسی کی مدد کرنا۔ اعانت کرنا۔

جانب کسی نگاه و نگه داشتن مصدر
اصطلاحی۔ بقول بهار معروف و بقول بحر
امداد و اعانت کسی کردن مؤلف عرض
کند که از سندی که بهار ذیل جانب دار

پیش کردہ یعنی (ملا سنتی تھانیسری ؎) کسی جانب ماندارد نگاه ٭ دل و دیده ام نسبتی سوی اوست ٭ جانب بمعنی اوّلش معلوم می شود و برای معنی دومش مخصوص نباشد فتامل (اردو) کسی کی امداد اور اعانت کرنا اور بلحاظ معنی حقیقی کسی کی جانب نگاہ رکھنا۔

جانب گیر | اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی جانب دار و حامی۔ بہار بہ معروف قانع مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس و متعلق بہ معنی دوم جانب (ابوطالب کلیم ؎) با گل روی تو دعوی نکوئی خورشید ٭ ہر طرف چون نکند زلف تو جانب گیر است ٭ (اردو) مدد۔ معاون۔ حامی۔ جانب دار

جان بلب آمدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار مرادف جان بلب رسیدن کنایہ از مشرف بمرگ بودن (میر خسرو ؎) بلب آمد است جانم تو بیا کہ زندہ مانم ٭ پس ازان کہ من نمانم بچہ کار خواهی آمد ٭ (شیخ شیراز ؎) بس گرسنہ خفت و کس ندانست کہ کیست ٭ بس جان بلب آمد کہ برو کس نگریست ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) جان بلب ہونا۔ بقول آصفیہ۔ مرنے کو ہونا۔ قریب بمرگ ہونا۔ نزع میں ہونا۔

جان بلب آمدہ | اصطلاح۔ بقول بحر مرادف ہمان جان برلب آمدہ کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو جان برلب آمدہ۔

(الف) **جان بلب بودن** | مصادر
(ب) **جان بلب رسیدن** | اصطلاحی

الف۔ بقول بحر قریب بمرگ بودن مرادف جان بلب آمدن و بہار ذکر ب بہمین معنی کردہ (ملا طاہر غنی ؎) جان بلب از ضعف نتواند رسید ٭ ماندہ ور ناتوانی زندہ ایم ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است

(اردو) دیکھو جان بلب آمدن ۔

جان بمیان بستن | مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی گوید که بمعنی آماده شدن برای
کاری (حافظ شیرازی ے) جان بستم بمیان
شمع صفت از سر شوق ٭ تا نسوزی زغم
عشق نیابی تو خلاص ٭ مؤلف عرض کند
که بمعنی همه تن آماده شدن است (اردو)
ہمہ تن آمادہ ہونا ۔ دل و جان سے آمادہ ہونا ۔

جان بمیان نهادن | مصدر اصطلاحی
بهار بذکر این از معنی ساکت و جان بر میان
نهادن را بمعنی آماده شدن بکاری نوشته
(نقی ے) این چه بحث است که با هرکه هم
جان بمیان ٭ خصم جانم شود ار عیسی مریم
باشد ٭ مؤلف عرض کند که از سند بالا
معنی محبت داشتن پیداست ۔ فتامل ۔
(اردو) آمادہ ہونا ۔ محبت رکھنا ۔

جان پرور | اصطلاح ۔ بقول بهار معروف
(صائب ے) با حدیث لب جان پرور او ٭
بوی گل چون نفس بیمار است ٭ (وله ے)
چه لذت است شنیدن نوای جان پرور ٭
ز مطربی که توان داد بوسه بر دهنش ٭ مؤلف
عرض کند که مرادف جان بخش باشد اسم
فاعل ترکیبی است و بصفت لب معشوق مستعمل
(اردو) جان پرور بقاعدۂ فارسی بمعنی
جان بخش صفت لب وغیرہ میں استعمال کر سکتے ہیں

(الف) جان پری | اصطلاح ۔ ۲ الف
(ب) جان پریان | بقول بهار و بحر
و رشیدی و جهانگیری در ملحقات کنایه از
شراب و صاحبان برهان و بحر و بهار و
(سروری و ناصری و جهانگیری در ملحقات
و رشیدی ب را هم بهمین معنی آورده اند
(ے) می کند جان ۔ جان پریان را چون ٭
دل فراق جان آدم کرد خون ٭ (حکیم خاقانی
ے) از پی کیر گاو آید در کال بد مرغ ٭ جان

بر پایان کز تن جهم یافت رہائی ۞ مؤلف عرض کند کہ استعارہ باشد نہ کنایہ و مرکب اضافی است (اردو) الف و ب۔ شراب۔ مؤنث۔

(الف) جان تو و جان او مقولہ حبیناً ملحقات برہان گوید کہ ازین کلام اظہار اتحاد و یگانگی مراد است صاحب بحر می فرماید کہ مراد ف

(ب) جان تو و جان من و می فرماید کہ یعنی سوگند جان تو و جان او و این عبارت در جائی استعمال کنند کہ کسی چیزی را بکسی سپارد و سفارش نماید کہ این را عزیز دار و نیک محافظتش کن و نیز جائی کہ اتحاد و محبت سخت باشد گویند (جان من و جان شما یکی است) صاحب ملحقات برہان نیز ذکر ب کردہ۔ نقل عبارت بالا کند و سوگند نداند۔ بہار بر الف قانع و سند ب دہد (خاقانی ؎) عشق ببانگ بلند گفت کہ خاقانیا ۞ یار عزیز صعب جان تو و جان من ۞ صاحب ناصری در ملحقات ہم الف را آوردہ۔ خان آرزو در سراج بذکر الف بحوالہ رشیدی ذکر معنی بالا کردہ می فرماید کہ در مؤید است سوگند بجان من و جان شما مؤلف عرض کند کہ پیشینیان بیانی اینہا بوجہ آنست کہ ذوق محاورہ ندارند و در تعریف از حقیقت کار نگیرند۔ ۲ الف و ب ہر دو سوگند است و بس۔ فارسیان چون کسی را با کسی ظالم بینند می گویند کہ ای ظالم جان تو و جان او چنین با او مکن و چون معاملہ با خود باشد می گویند کہ جان تو و جان من چنین مگو یا چنین مکن۔ مقصود از ہر دو استعمال سوگند جان تو و جان او و من است و دیگر ہیچ (اردو) الف۔ تیری اور اسکی جان کی قسم (ب) تیری اور میری جان کی قسم۔

جان جان اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری بکسر از جان (۱) کنایہ از روح اعظم است

است و کنایہ کہ شیر و ماست و روغن و
گوشت و شہد را فارسیان جان خورن
حیوان گفتند یعنی این ہر پنج برای خورن
حیوان بمنزلہ جان است کہ تولید خورن آن
ہر پنج می شود (اردو) دیکھو جان حیوان
وحیوانی ۔

جان دادن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول
بہار و بحر بمعنی مردن مؤلف عرض کند
کہ کنایہ ایست یعنی سپردن جان بخالق ۔
معاصرین عجم برزبان دارند (اردو) مرنا

جان دادہ ام کہ گشتہ بشیر وصال دوست | مثل ۔ صاحب خزینۃ الامثال
ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را
بحق کسی زنند کہ بعد زحمت ہای بسیار و صعوبت
ہای بی شمار فائز مرام شود (اردو) جان
کھپا کے مقصد حاصل کیا ۔ ہے ہاتھ پہ دکن
کی کہاوت ہے ۔

جاندار | اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و
بحر و سراج (۱) معروف کہ انسان و حیوانات
زندہ باشد و (۲) محافظت کنندہ و نگاہبان
و (۳) سلاحدار و (۴) رزق و روزی
و قوت لایموت صاحب رشیدی معنی حقیقی
اول را نہ نوشت و ذکر معنی دوم و سوم و
چہارم کردہ (شرف شفروہ ۵۲) کی تواند
کرد جانداری او ہر جانور را حافظ و جاندار
او اینہ و تعالی اس لو دہا (مولوی معنوی
۵۳) چو زخم تیغ نباشد بجنگ نیزہ و تیرہا
چہ فرق ہست میان زرہ و جاندار ہا (رفیع
لنبانی ۵۵) شاہیست چہرہ است کہ دو جاندار
خاص او ہا چشم ترکان کشیدہ و زلف زرہ درست
ہا (سوزنی ۵۵) چنان شدست بہا زارہا
روائی نان چو کرد بونہ نان نہ تمام و تیر سد
ز شغو رہ و بندہ و نہ زر شفہ ن یافت از نکی جا

چه چاره دارد کسی و آنکه زر ندارد و زور نه
بهار به معنی سوم و چهارم قانع. و وارسته
بر معنی سوم قناعت کرده و صاحب سروری
بذکر معنی دوم و سوم می فرماید که در یکی از نسخ
به معنی (۵) بیباک و آنکه نوزک چشم کند نیز آمده
صاحب ناصری (معنی) دوم و سوم و چهارم را
آورده مؤلف عرض کند که معنی اول اسم
فاعل ترکیبی است به معنی حقیقی و معنی سوم مجاز
آن که جان به معنی سلاح گذشت. و معنی دوم
مجاز معنی سوم که نگهبان و انها سلحداری باشد
و معنی چهارم هم مجاز باشد که روزی و قوت
وسیلهٔ بقای جان است و معنی پنجم یعنی بیباک
(و) ترکیب و چوبدار را گویند مجاز معنی دوم و سوم
(اردو) (۱) جاندار - وه حیوان
اور انسان جو زنده هو (۲) نگاهبان (۳)
سلاحدار. هتیار رکهنے والا شخص. سپاهی
(۴) زندگی. مذکر. (۵) نقیب - چوبدار. مذکر

جاندارو اصطلاح. بقول برهان (۱) کنایه
از تریاکست که افیون باشد. صاحبان
جهانگیری و جامع و بحر و سروری و ناصری
و مؤید هم ذکر این کرده اند (حکیم خاقانی
سه) ای مهر دیان رونده داران چو جانداری
داروی علت بهاران چو (جمال الدین
عبدالرزاق سه) جاندار وی عاشقان
حدیثت چو قفل درگریبان دعایت چو جاندارو
بحر و رای معنی بالا گوید که (۲) نوشدارو
(۳) آب حیات هم. خان آرزو در سراج
می فرماید که سردار وی که نگاهدارندهٔ جان
بود و همچنین نوشدارو و معنی جاندارو دوسته
و معنی اول مجاز باشد مؤلف عرض کند که
ما اتفاق داریم با خان آرزو در تقسیم معنی
و معنی اول مجاز است که تریاک را هم جاندارو
گفتند که آن را محافظ جان دانند و معنی دوم
هم مجاز که صاحب غیاث بر نوشدارو به معنی

تریاق و شراب و پازہر گفتہ و معجونی خاص ہم
کہ مفرح قلب است وغیرہ و معنی سوم ہم
موافق قیاس و مجاز معنی عام باشد (اردو)
(۱) دیکھو تریاق۔ مذکر (۲) دیکھو نوشدارو
مذکر (۳) دیکھو آب حیات۔ مذکر۔

جان داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی حقیقی جاندار بودن و زندہ بودن
است و جان داریدن ہم مرادف این کہ
جاندار از ہمین است کہ گذشت (اردو)
زندہ رہنا۔ جاندار رہنا۔

جاندانہ اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری
و جامع و بحر و رشیدی بروزن کارخانہ
از پیش سر جائی را گویند کہ در کودکی نرم
و جہندہ باشد و بعربی یافوخ خوانند۔ خان
آرزو در سراج گوید کہ در رسالہ بمعنی دماغ
نوشتہ و معنی ترکیبی محل جان است چہ دماغ
محل روح نفسانی است ولیکن اتفاق دارد
با جہانگیری بمعنی اوّل الذکر مؤلف عرض کند
کہ معنی لفظی این منسوب بہ جاندان و جاندان
دماغ را توان گفت و سہ چیزیکہ معنی جاندانہ بالا
مذکور شد موافق قیاس است کہ آن را بہندی
تالو نامند و بیانش بر تارک گذشت کہ این
مرادف آنست (اردو) دیکھو تارک۔

جان درازی اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
غواص سخن مرادف درازی عمر (حافظ
؎) جان درازی تو باد کہ یقین میدانم ؛
در کمان ناوک مژگان تو بی چیزی نیست ؛
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است ۔
(اردو) درازی عمر۔ مؤنث۔

جان در بینی رسیدن مصدر
اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار بغایت تنگ
وستوہ آمدن از زندگانی (امیر خسرو ؎)
تا تو از چشم لطف در بینی ؛ جان مردم رسید در بینی ؛

مؤلف عرض کند که موافق قیاس است
وکنایه (اردو) دم ناک مین آنا۔ بقول
آصفیہ۔ عاجز ہونا۔ تنگ ہونا۔ زندگی سے بیزار
ہونا۔ نہایت تکلیف مین ہونا۔

جان در پای کسی افشاندن | مصدر
اصطلاحی۔ بقول بہار کنایه از جان خود فدای
او کردن و صاحب انند نقل بردارش
صاحب آصفی ہم نقل نگار بہار۔ مؤلف عرض
کند که موافق قیاس است و بمعنی حقیقی (اردو)
کسی کے قدمون پر جان نثار کرنا۔

جان در پای کسی باختن | مصدر
اصطلاحی۔ بہار این را مرادف مصدر گذشته
گوید مؤلف عرض کند که موافق قیاس است
(اردو) دیکھو جان در پای کسی افشاندن

جان در پای کسی ریختن | مصدر اصطلاحی

جان در پای کسی کشیدن | بقول بہار
مرادف مصدر گذشته (شیخ شیراز ره)
دست من گیر که بیچارگی از حد بگذشت ع
سر من دار که در پای تو ریزم جان را ع
(ظهوری ره) خوش آنکه نقل سازم
لب های پرستش بجانی کشم بپالش جانی
کشم ز دستش ؏ مؤلف عرض کند که موافق
قیاس است و سند ثانی بصله به باشد
نه در عیبی ندارد مخفی مباد که در سند
بالا استعمال مصدر ریزیدن است یعنی
ندارد که مرادف ریختن باشد (اردو)
دیکھو مصدر گذشته۔

جان در تن آمدن | مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که مرادف
جان در سینه آمدن۔ مؤلف عرض کند که بمعنی
زنده شدن باشد (شفائی اصفهانی ره)
فسون ساز است چشم او که گاه عشوه پردازی
ز سحر غمزه اش جان در تن اعجاز می آید ز
مخفی مباد که ازین سند استعمال مصدر آمدن

پیداست عیبی ندارد که آمدن و آئیدن
هر دو یکی است (اردو) جسم میں جان
آنا۔ زندہ ہوتا۔

جان در تن کسی کردن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار زندگی دادن می فرماید که
لازم این جان یافتن است (صائب ره)
می کند جان در تن امید لعل باده نوش کو
روی آتش ناک خون مرده می آرد بجوش کو
مؤلف عرض کند که از سند بالا استعمال
مصدر گُندن پیداست که بجایش می آید و
مرادف کردن باشد (اردو) زندہ
کرنا۔ زندگی عطا کرنا۔ کسی کے تن میں
جان ڈالنا۔

جان در جان کسی کردن مصدر
اصطلاحی۔ بقول بہار کنایہ از جان خود
فدای او کردن (سید حسن غزنوی ره)
بہر [illegible] است یکشبه روی ما
ببرد چشم تو براتم اگر شکند بر جان خویش
و در جانش [illegible] ذکر این کرده
اند مؤلف عرض کند که باعتبار ارتباط اصطلاح
و الفاظ شعر معنی این یکجان شدن که مراد از
وصل است و این قائل محقق مباد که از سند بالا
استعمال مصدر گُندن پیداست که بجایش
می آید و مرادف کردن باشد (اردو)
اپنی جان کو دوسرے کی جان پر فدا کرنا
اور پیارے معشوق کے لئے واسطے یکجان
ہونا و اصل ہونا۔

جان در دمیدن بتنی مصدر اصطلاحی
مترادف اینست (جان دمیدن) می آید
(اردو) دیکھو جان دمیدن۔

جان در تن گُندن مصدر اصطلاحی

جان در سر داشتن بقول بحر قریب
بمرگ بودن مؤلف عرض کند که جان
بسر بودن و جان بسر آمدن [illegible]

گذشت استعمال این به صله در از نظر ما نگذشت

قلت تلاش ما باشد مشتاق سند استعمال می

باشیم ۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند اردو

دیکھو جان لبریدن ۔

(الف) جان در سر دل کنی

(ب) جان در سرش کنم

(ج) جان در سر کردن

مقوله ۔ صاحب مؤید نسبت

الف گوید که این مثلی است ۔ ای جان سا

درپی دل بر باد دہی و ضائع سازی و ہم

او بر ب می نگارد که ای جان دہم و صاحب

بحر بر ج می فرماید که بمعنی جان دادن است

مؤلف عرض کند که ما استعمال ہر سه را

طالب سندی باشیم که قلت تلاش ما ازین سہ

محاوره خبر ندارد و ظاہر اً ب مشتق از ج است

و الف را در رسائل امثال فارسی زبان

نیافتیم (اردو) الف دل کے لیے جان

کو ضائع کرتا ہے (ب) جان دوں (ج)

جان دینا ۔

جان در سینه آمدن

مصدر اصطلاحی

صاحب آصفی این را مرادف جان در تن

آمدن نوشته که گذشت مؤلف عرض کند که

سندی پیش نکرد و استعمال این از نظر ما نگذشت

معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) دیکھو

جان در تن آمدن ۔

(الف) جان در میان

(ب) جان در میان داشتن

(ج) جان در میان نہادن

اصطلاح الف ۔ مفعول

برہان و جامع و بحر و سروری و ناصری و در

لطائف کنایه از آنست که مرا با تو بیجان معنی

نیست و صاحبان بحر و مصطلحات بر ب و

ج گویند که نہایت مہر و محبت نمودن ۔

(خلاق المعانی الف) ای قلمت با دوات

طوطی ہندوستان با بیش زبان تو تیغ ہند

جان در میان با صاحبان ناصری و جہانگیری

در ملحقات این شعر را مال کمال اسمعیل گفته اند (ظهوری سے) چون الف هرکس ندارد در میان جان ترا ٭ دارَدش چون جیم و نون ابا هم از جان برکران ٭ (کمال اسمعیل سے) این چه بخت است که با هرکه نهم جان بمیان ٭ خصم جانم شود ار عیسی مریم باشد ٭ مؤلف عرض کند که الف اسم فاعل ترکیبی است و داریدن و داشتن هر دو مرادف یکدیگر و سند بالاتصله به تعیّنی ندارد ۔ خان آرزو در سراج ذکر الف کرده ۔ (اردو) الف وہ شخص جو کسی کی محبت میں اپنی جان کی پروا نکرے (ب) وجہ نہایت محبت کرنا ۔

جان در یک قالب | اصطلاح تقویلی کمال بحر و وارسته و بهار باضافت نون کمال اخلاص دو کس باتحاد و یگانگی اگرچه در عرف یکجان و دو قالب مشهور است لیکن سند آن یافته نشد (تاثیر سے) یکبست در روشانست یکسان چون در قمهاے کتاب ٭ همنشینانی که با هم جان در یک قالب اند ٭ مؤلف عرض کند که (دو جان در یک قالب) محاوره صحیح است که بر زبان معاصرین عجم است و درین شعر لفظ با هم بدل آن باشد اگر ازین سند اصطلاحی پیدا کنیم (جان با هم در یک قالب) باشد ٭ (جان در یک قالب) قائل (اردو) ایک جان دو قالب دکن میں مستعمل ہے ۔ دو شخصوں کا باہم کمال اتحاد ۔

جان دمیدن | مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند که از سندش (جان در دمیدن بحتری) پیدا است که بمعنی چیزی جان را زنده کردن و رونق دادن و کار عجیب کردن (مولانا جامی سے) خنده

او جان بجهان در رسید ؎ منصب احیا
به مسیحا رسید ؎ (اردو) بے جان چیز
میں جان پیدا کرنا۔ رونق دینا۔ عجیب
کام کرنا۔

جان دیده اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
مظهر العجائب از اسمای محبوب است
مؤلف عرض کند که خلاف قیاس و غیر
لطیف بدون سند استعمال تسلیم نه کنیم از شگیا
بر زبان معاصرین عجم نیست و در کلام قدما
هم یافته نمی شود (اردو) معشوق۔ مذکر۔

جان ربا اصطلاح۔ بقول انند بحواله مظهر
العجائب از اسمای معشوق **مؤلف**
عرض کند که از قبیل دلربا۔ موافق قیاس
است کنایه باشد (اردو) معشوق۔ مذکر۔

جان رفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که بی جان شدن و مردن محقق

(جان از جسم رفتن) (شاپور طهرانی ؎)
جان رفت و کسی نماند یارا ؎ سودای کسی
نماند ما را ؎ (اردو) جان جانا۔ مرنا
بیجان ہونا۔

جان رسیدن مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که رم کردن و قصد
رفتن کردن جان باشد (فغانی شیرازی
؎) دل کنده بود از می و ساقی چو گل
رسید ؎ جان رسیده را هوس کام تازه
شد ؎ (اردو) جان کا حرکت کرنا۔ جانے
کا قصد کرنا۔

جان زمین اصطلاح۔ بقول برہان[1]
کنایه از سبزه و گل و سبزه صاحب جہانگیری
معنی بالا گوید که (۲) رود و چشمه هم بپا
و صاحبان ناصری و جہانگیری در تحقیقات
بر معنی اول قانع۔ خان آرزو در سراج

هم بر معنی اوّل قناعت کرده مؤلف عرض می
کند که مرکب اضافی است و بهر دو معنی موافق
قیاس (اردو) (۱) سبزه - پھول - میوه
مذکر (۲) چشمه - مذکر - ندی - مؤنث -

(الف) جان سپار اصطلاح

(ب) جان سپردن الف بقول

بهار معروف و ب بقولش مردن جهانگیر
بحر و وارسته و انند بر ب قناعت کرده اند
مؤلف عرض کند که الف اسم فاعل ترکیبی
است و ب مصدری مرادف جان سپاری
موافق قیاس که اصل این جان بحق سپردن
بود و این مخفف آنست (اردو) الف
مرنے والا - ب مرنا -

(الف) جان ستان اصطلاح - الف

(ب) جان ستاندن بقول بحر و انند
مرادف جانگزا - صاحب آصفی ذکر ب
نکرده از معنی ساکت - مؤلف عرض کند
که الف اسم فاعل ترکیبی است و ب مصدر متعدی
بمعنی کشتن و بی جان کردن و الف (۲) بمعنی
جان ستاننده و (۳) بقول بحر مرادف جان
گزا (اردو) الف (۱) جان لینے والا
(۲) دیکھو جان گزا ب جان لینا - ہلاک کرنا -

جان سوز اصطلاح - بقول انند بحواله
فرہنگ فرنگ معروف مؤلف عرض
کند که از قبیل دلسوز (۱) اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی سوزی در جان دارنده و همدرد
و (۲) کنایه از عاشق (اردو) (۱) همدرد
خیر خواه (۲) عاشق - مذکر -

جانش برآید چنین هی کرده باشد

مقوله - بقول بحر یعنی در سعی این کار بجنبشت
و تعب بمیرد و حاصلی نداشته باشد بهار -
همزبانش (نعمت خان عالی در محاصره قلعه
حیدرآباد آورده) باقی ماند قلعه آن کجا می
ارود در دست غنیم لئیم محکم است جانش برآید

محافظت جی کرده باشد ؎ مؤلف عرض
کند که مجرّد (جانش برآید) قابل بیان است
که از مصدر (جان برآمدن) و (برآئیدن)
است بمعنی مردن - مبالغه الیست در عمل یعنی
(اگر جان از تن هم برآیدین کار را کند) یعنی
در کار خود پروای جان نکند - این است
حقیقت این اصطلاح قائم کردهٔ معاصرین
هندنژاد که بصورت مقوله قائم کرده اند و
مقوله نیست بلکه بمعنی حقیقی - جان برآمدن است
(اردو) جان نکل جاے مگر یہ کام ہو جائیگا

جان شکر | اصطلاح - بقول برهان و جامع
و بحر و ناصری بکسر شین نقطه دار و فتح کاف
و سکون رای قرشت (۱) شکار کنندهٔ جان
یعنی عزرائیل علیه السلام چه شکر بمعنی شکار
است و (۲) کنایه از معشوق و مطلوب هم -
صاحب جهانگیری در ملحقات بر معنی اول قانع
صاحب سروری به مجرد شکار کنندهٔ جان قانع
(عبدالواسع ؎) گهی خواهم بدان زلف
دوتای پرشکن ریزد ؎ گهی خواهم بدان چشم
سیاه جان شکر بندد ؎ خان آرزو در سراج
بر معنی اول قناعت کرده مؤلف عرض
کند که شکر مخفف شکار بحذف الف و این
مرکب اسم فاعل ترکیبی است و هر دو معنی
کنایه باشد که یار و عزرائیل هر دو شکار کنندهٔ
جان است (اردو) (۱) عزرائیل
علیه السلام - مذکر (۲) یار - مذکر -

جان شما و جان من | مقوله - بقول
ملحقات برهان مرادف (جان تو و جان
من) که گذشت صاحب بحر هم همزبانش -
صاحبان بهار عجم و رشیدی و (ناصری
جهانگیری در ملحقات) هرچه نسبت این لغو
اند با نقلش مصدر انجا کرده ایم مؤلف
عرض کند که خیال ما نسبت این هم مصدر انجا
مرقوم (خواجه جمال الدین سلمان ؎) جان

شیرین بیت گرا این شعر من پیش شما بہ می
سپارم بجان خود جان شما و جان من
(اردو) دیکھو جان تو و جان من ۔

(الف) جان شیرین
(ب) جان شیرین بباد دادن | استعمال

صاحب انند بحوالۂ فرہنگ ذکر الف
کردہ می فرماید کہ بمعنی کہ سعدی علیہ الرحمہ
استعمال کردہ مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ
چہ خوش تحقیق است چرا نمی گوید کہ فارسیان
صفت شیرین را برای جان آوردہ اند ۔
(سعدی ؎) گر یکی زین چہار شد غالب
جان شیرین بر آید از قالب ؎ و ب
بقول بحر بمعنی ہلاک شدن ما عرض کنیم کہ
ضرورت نداشت کہ لفظ شیرین را در اصطلاح
داخل کنند بلکہ مجرد (جان بباد دادن) بمعنی ہلاک
شدن است و مردن (اردو) مرنا ۔

جانشین | اصطلاح بقول بہار و بحر و
انند و غیاث بمعنی قائم مقام (ابوطالب کلیم
؎) بی بادہ دل ز سیر جہان وا نمی شود ؎
گل جانشین سبزۂ بینائی نمی شود ؎ (صائب ؎)
غنچۂ دل را بوی یار در بر می کشم ؎ این گرہ
در رشتہ تا جانشین افتادہ است ؎ صاحب
فدائی گوید کہ خلیفہ و ولی عہد را گویند مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است و معنی بیان
کردہ اش ہم داخل قائم مقام (اردو)
جانشین ۔ بقاعدۂ فارسی قائم مقام خلیفہ
اور ولی عہد کو کہہ سکتے ہیں ۔

جان صبا | اصطلاح ۔ بقول ملحقات برہان
بمعنی خاصیت صبا ۔ صاحب مؤید ہم نوشتہ
مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است
معاصرین عجم بر زبان ندارند و استعمال این
در فارسی زبانان از نظر ما نگذشت (اردو)
خاصیت صبا مؤنث ۔

جان طلب | اصطلاح ۔ بقول انند

از اسمای محبوب مؤلف عرض کند کہ بمعنی
حقیقی طلب کنندۂ جان۔ اسم فاعل ترکیبی
کنایۂ لطیف نیست معاصرین عجم بزبان ندارند
(اردو) یار۔ مذکر۔

جان عالم اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان
و آنند و بحر و مؤید کنایہ از حضرت رسالت
پناہ صلی اللہ علیہ وسلم مؤلف عرض کند
کہ موافق قیاس است (اردو) آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کو فارسیون نے
جان عالم کہا ہے۔ مذکر۔

جان عزیز اصطلاح۔ بقول بحر و بہار
و آنند بمعنی قسم بجان عزیز (جلالای طباطبا
ـئی) یار عزیزی کہ بود دانشش افیون ؛ جان
عزیزیست کہ بود جان عزیزم ؛ قرب دو سال
است کز نفاق عزیزان ؛ خوار شدہ است
آن عزیز بیش بتمیزم ؛ مؤلف عرض کند کہ
ظاہر است قسم (بجان عزیز) معلوم می شود
غلط نیست (اردو) تیری جان عزیز کی قسم۔

جان فرسا استعمال۔ بقول آنند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ معروف مؤلف عرض کند
کہ کم کنندگان جان چنانکہ ؛ غم جان فرسا ؛
اسم فاعل ترکیبی است بہار ذکر (جان فرسای)
کردہ از معنی ساکت صاحب مؤید گوید کہ آنچہ
عمر را نقصان کنندہ بود۔ صاحب آصفی ذکر
جان فرسودن کردہ از معنی سکوت ورزیدہ
مؤلف عرض کند کہ نقصان جان کردن است
(کمال اصفہانی سہ) عقل داند کہ بر زبان
بود است ؛ ہر کہ از بہر حال جان فرسود ؛
مخفی مباد کہ این مرکب متعلق از مصدر فرسائیدن
است نہ فرسودن (اردو) جان کو گھٹانے
والا۔ عمر میں نقصان پیدا کرنے والا۔

(۲ الف) **جان فرخفتن** مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ روشن کردن جان

مخفف (جان افروختن) و از سندش استعمال
(ب) **جان فروز** پیداست از قبیل
دل فروز. مخفف جان افروز. متعلق بہ ص
(جان فروزیدن) (اسیری لاہجی ـہ)
تا حسن جان فروز تو بینند عاشقان ؛ بردار
یکدم از رخ خود این نقابہا ؛ (اردو)
الف ـ جان کو روشن کرنا ب جان کو روشن
کرنے والا ـ رونق دینے والا ـ جان فروز
بھی بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں ـ

جان فزا اصطلاح ـ بقول بہار و مجمع
و ناصری (۱) نام روز بیست و سوم از ماہ
ہای ملکی و آن را (جان فزای) ہم گفتہ اند
و (۲) آب حیات **مؤلف** عرض کند کہ
(۳) بمعنی حقیقی فزایندۂ جان و افزایندۂ
عمر ـ صاحب ناصری اگرچہ ذکر معنی حقیقی نکرد
ولیکن از سندش کہ برای معنی اول پیش می کند
این معنی حقیقی ہم پیداست (منہ ـہ) بہار
جان فزا آمد جہان شد دلکش و زیبا ؛ بباغ
و راغ گسترد ند فرش اطلس و دیبا ؛ صاحب
جہانگیری بر (جانفزای) قناعت بر معنی اول
کردہ و خان آرزو در سراج ہم بر آنش ؛ صاحب
جامع ذکر معنی اول و دوم فرمودہ **مؤلف**
عرض کند کہ معنی سوم حقیقی است و معنی اول
و دوم مجاز آن (اردو) (۱) شمسی مہینوں
کا تیئیسواں روز جس میں فارسیان عید
کرتے ہیں ـ مذکر (۲) دیکھو آب حیات (۳)
جان کو بڑھانے والا ـ عمر بڑھانے والا ـ

(الف) **جان فشان** اصطلاح ـ (الف)
(ب) **جان فشاندن** بقول بہار و [illegible]
صاحب آصفی ذکر ب کردہ گوید کہ بمعنی مردن
است ـ **مؤلف** عرض کند کہ نثار کردن و
قربان کردن جان باشد کہ نتیجۂ آن ہمان مردن
الف ـ اسم فاعل ترکیبی است از ب (صاحب [illegible]
ع ـہ) در ہوای کام دنیا می فشانی جان از

(کاتبی نیشاپوری ع ــه) همه تن جان شوم
و بر تو فشانم چون شمع ✽ و جان فشانی حاصل
بالمصدر ب باشد که صاحب انند ذکرش کرده

بمعنی جان نثاری (اردو) الف جان نثار ایسے شخص
کو کہہ سکتے ہیں جو اپنی جان کو کسی پر قربان کرے
(ب) جان کو قربان کرنا۔ نثار کرنا۔

جالقی بقول برہان بسکون ثالث و قاف به تحتانی کشیده مشورت و کنگاش کردن
و مصلحت و صلاح دیدن کہ هم باشد باهم می فرماید که بحذف ثانی هم آماده گویند ترکی
است **مؤلف** عرض کند که چالقی به جیم فارسی در ترکی زبان بمعنی مشورت و تدبیر
آمده چنانکه صاحب لغات ترکی ذکرش کرده پس فارسیان جیم فارسی را بعربی بدل
کرده مفرس کرده باشند (اردو) مشورت۔ مؤنث۔

(الف) جان کاستن مصدر اصطلاحی
(ب) جان کاه صاحب آصفی
ذکر الف کرده از معنی ساکت و سندی
که انیشاپوری طرازی پیش کرده ام از آن مصدر
(جان کاهیدن) پیداست بمعنی کم کردن
جان (ــه) از فغان و ناله کاهم جان غم
فرسوده را ✽ تا مگر بیدار سازم بخت خواب
آلوده را ✽ و ب اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی کاهنده جان که صاحب انند ذکرش

کرده و مرادف جان فرساست چنانکه
(غم جانکاه) و امثال آن **مؤلف** عرض
کند که موافق قیاس است (اردو) الف
جان گھٹنا۔ جان کم ہونا۔ عمر کم ہونا اور اسکا
متعدی عمر گھٹانا (ب) جان کاه ترکیب
فارسی کہہ سکتے ہیں۔ عمر اور جان گھٹانے والا

جان کشیدن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار و وارستہ مردن (وحید
ــه) صد بار جان کشیدن از آن به که

پیش خلق ہا یکبار کس نفس زپی مدعا کشید کو
مؤلف عرض کند کہ جان از تن کشیدن بجان
کردنش و ہلاک کردن ہمین است معنی این
مصدر اصطلاحی واین مخفف آنست و معنی
لازم درین نیست و در شعر وحید اشارہ بجان
خود کشیدن است یعنی خود را ہلاک کردن
پس آنانکہ معنی مردن برین نوشتہ اند سکندری
خوردہ اند و بر معنی شعر غور نکردہ (اردو)
مرنا اور ہمارے معنوں کے لحاظ سے ہلاک کرنا

جان کندن | مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر بمعنی سکرات الموت مؤلف عرض کند
کہ فارسیان برای سکرات الموت استعمال
جان کنی۔ می کنند و بعضی از معاصرین عجم جان
کندنی را ہم صحیح دانند و جان کندن بالفتح
بمعنی ہلاک کردن و قریب بہ ہلاکت رسانیدن
از معاصرین عجم ہم تصدیق این معنی می کنند۔
(اردو) جان کنی۔ جان کندنی۔ فارسی۔
اسم مؤنث۔ نزع۔ موت کے وقت سانس
کا اکھڑنا۔ دم توڑنے کی حالت۔

جان کندن از سگان جہنم در رنج نیست | مثل۔ بقول بہار۔ بدنفس
وموذی را ہمیشہ در شکنجہ روزگار بودن
و احوال بعبرت گذشتن در خور دنہر او
است۔ صاحب بحر نقل بہار کردہ و ہر دو
از محاورہ کار نگرفتند و بر قیاس تعریف
غیر مطبوع کردند فارسیان این مثل را
بحق مردم بد و ظالم استعمال می کنند و ہم
ایشان را استعارہ کردہ اند از سگان جہنم۔
مقصود ہمین است کہ ظالمان اگر جان کنی
کنند از ایشان بعید نباشد۔ مؤلف عرض
کند کہ معاصرین عجم تصدیق معنی بیان کردہ
ما می کنند۔ (اردو) ظالم اگر جان لیوے
تو اس سے بعید نہیں ہے۔

(الف) **جان گداختن** | مصدر اصطلاحی

(ب) **جان گداز** صاحب آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت وبمقابلۂ آن ذکر ب کند وبہار بر ب قانع برمعروف۔ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ جان گداختن وجان گدازیدن بمعنی مؤثر بر جان شدن و رنج رسانیدن است و ب اسم فاعل ترکیبی بمعنی رنج رسان و جان فرسا (اردو) جان کو نقصان پہنچانا۔ عمر گھٹا دینا ب جان گداز جیسے غم جان گداز۔ عمر کو کم کرنے والا جان کو گھٹانے والا۔

جان گران استعمال۔ بقول انند بحوالۂ مظہر العجائب گران جان **مؤلف** عرض کند کہ برعکس خیال محقق ہندنژاد است۔ (خاقانی ؎) ترسم این راز جان گرانی ہا نی قدر آری نہ قدر دانی ہا مختی مباد کہ جان گران اسم فاعل ترکیبی است وجان گرانی بزیادت یای مصدری بمعنی گران جانی وجان گران باضافت مرکب توصیفی وگران جان قلب اضافت (اردو) گران جان۔ بقول آصفیہ سخت جان۔ آپ ہی نے گران جانی کا بھی ذکر فرمایا ہے بمعنی سخت جانی۔ مؤنث۔

جان گرد وجامہ گرد مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند واستعمال از نظر ما نگذشت البتہ بر زبان فارسیان مثل (جہان گرد وجامہ گرد) است کہ بجای خود می آید۔ فارسیان بحق کسی زنند کہ دائما در سفر وسیاحت باشد مقصود ہمین است کہ ہر کہ جامۂ خود بیرا نگرد دارد او جہان گرد است یعنی دائما در سفر می باشد (اردو) (جہان گرد وجامہ گرد) دکن مین اس شخص کے حق مین مستعمل ہے جو ہمیشہ سفر او رسیاحت مین رہتا ہے۔

جان گرفتن مصدر اصطلاحی - صاحب بحر بتبدیل (جان در تن کسی کردن) گوید که (جان گرفتن) و (جان یافتن) لازم آنست بهار ذکر جان گرفتن از چیزی کرده می فرماید که لازم (جان در تن کسی کردن) که گذشت (میرزا طاهر وحید ؎) از لفش آب روان جان گرفت ؛ رساند لب چشمه حیوان گرفت ؛ (صائب ؎) از وصال ماه مصر آخر زلیخا جان گرفت ؛ دست خور بوسید هر کس دامن پاکان گرفت ؛ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است. استعاره ایست از کامیاب شدن (اردو) کامیاب ہونا۔

جان گرفته اصطلاح - بقول فدائی (۱) مرد نیازموده کار و سست اندیشه و تنگ آورند مؤلف عرض کند که اگرچه بینا (۲) اسم مفعول مصدر (جان گرفتن) ست مگر بمعنی بالا اسم مستقل - صاحب فدائی یکی از علمای معاصر عجم بود که فوتش سنه را ماند (اردو) (۱) ناتجربہ کار سست رائے (۲) کامیاب -

(الف) جان گزا اصطلاح - بقول برہان (۱) کاہنده و آسیب رساننده جان را گویند و (۲) روح حیوانی هم و (۳) حیوانات موذی و غیر موذی باشد از سباع و بہائم و (۴) زہر قاتل هم - صاحب جامع بذکر معنی اول گوید که ہر چیزی که جان را کاہد و آسیب رساند از سباع و زہر وغیره صاحب بحر بمعنی دوم و سوم و چہارم قانع - صاحب ناصری گوید که دسته معانی مقابل و ضد جانفزا است (منه ؎) ربیع نقم نه هشت غم فزای ربیع ؛ تو ایام گزند یار تب جانگزای ربیع ؛ مؤلف عرض کند که معنی اول حقیقی است و معنی دوم خلاف قیاس ایرانیه سند استعمال تسلیم

ومعاصرین عجم هم این معنی را تسلیم نمی کنند و بمعنی سوم هم محل نظر و صراحت جامع نوید خیال ماست و معنی چهارم را مجاز معنی اول دانیم که زهر هم جانگزا باشد که آسیب رساند بجان صاحب برهان نسبت معنی دوم و سوم غور بر الفاظ و معنی حقیقی اصطلاح نکرد و دیگری از محققین صاحب زبان با او نیست تا معنی دوم را اصطلاح دانیم و بس. بهار بر معروف قانع و ــــــ

(ب) **جان گزیدن** | را کنایه از هلاک ساختن نوشته (اردو) الف (۱) وہ چیز جس سے جان کو تکلیف پہنچے پہونچے (۲) زہر ـ ب ہلاک کرنا ـ

(الف) **جان گسستن** | استعمال بمعنا
(ب) **جان گسل** | آصفی ذکر الف کرده از معنی ساکت و از سند ش ب پیدا است و بهار بذکر ب بر مصرعه قانع

مؤلف عرض کند که مرادف جان فرساست و الف را باب تعلق نیست که ب اسم فاعل ترکیبی جان گسلیدن است تسامح آصفی که الف را بسند ب قائم کرد (ظفر اسے) جدا ہی گشتیم از غم جان گسل ما به آهم بود سر مو اختلاف دل ما (اردو) الف جان توڑنا ـ ب دیکھو جان فرسا ـ

جان گیر | اصطلاح ـ بقول انند بحواله فرہنگ فرنگ کنایه از عزرائیل علیه السلام مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) عزرائیل علیه السلام

جان لرزیدن | استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی لرزه افتادن در جان از هیبت (جمال اصفهانی سه) هنی نگشتا از تو دل که بس با هیبت و فرهنگی از هیبت بر تو جان لرزد جان که بس بی عیب و همتا لیکن

(اردو) جان کا لرزنا۔ کانپنا۔ جان میں لرزہ پیدا ہونا۔

جانماز اصطلاح۔ بقول بہار و انند بمعنی مصلا (ملا طغرا در منقبت شاہ مردان ع) دو شال سفید آورد صبح راز ہ کہ سازد یکی زان دو تا جانماز ہ (اسیر ع) جلوۂ شمشیر ابروی تو تا محراب شد ہ برگرفتہ از جہان دل جانماز انداختند ہ صاحب فدائی عرض فرماید کند کہ چیزی است کہ می گسترانند و بر بالایش ایستادہ نماز می کنند کہ بعربی سجادہ گویندش مؤلف عرض کند کہ خصوصیت استادن در تعریف درست نیست۔

(اردو) جانماز۔ بقول آصفیہ۔ اسم مونث۔ مصلیٰ۔ نماز پڑھنے کا فرش۔ آسن۔ آسن پاٹی

(الف) جان من و جان تو استعمال

(ب) جان من و جان شما الف و ب۔ بقول بہار عبارتی کہ استعمالش بجائی کنند کہ کسی چیزی را بہ کسی سپارد و سفارش نماید کہ این را نیکو دار و نیک محافظت کن (خواجہ شیراز ع) دل خرابی می کند دلدار را آگہ کنید ہ زینہار ای دوستان جان من و جان شما ہ صاحب بحر این را مرادف (جان تو و جان من) گوید صاحبان رشیدی و غیاث و مؤید و ناصری در ملحقات ہو سراج ذکر ب کردہ اند مؤلف عرض کند کہ ما بہ (جان و تو و جان من) خیال خود ظاہر کردہ ایم

(اردو) دیکھو جان تو و جان من۔

جان نثار استعمال۔ بقول بہار و انند معروف مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی قربان و فدا کنندہ جان

(اردو) جان نثار۔ ترکیب فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں کہ جو کسی پہ فدا اور قربان ہو۔

جان نگار اصطلاح۔ بقول بہار و انند

معروف (بدر چاچی ؎) پادشاہ پادشاہان
جان نگارنش وجان ۔ آنکہ نامش بر زبان
از آب حیوان خوشتر است ۔ صاحب آصفی
بوشیدہ بہمین سند مصدر جان نگاشتن قائم
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
مفعول اوست و این اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی نقش جان کنندہ وکنایہ از جان آفرینا
و مالک جان وجان را در اقتدار دارندہ ۔
کہ بصفت پادشاہان استعمال این می کنند
(اردو) جان کا مالک ۔ جان کا پیدا
کرنے والا ۔

جان نواز اصطلاح ۔ بقول بہار و
انند معروف مؤلف عرض کند کہ از قبیل
دل نواز ۔ ہر دو اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی نوازش وکرم کنندہ از جان وجان
دہندہ وعطا کنندہ جان کہ فارسیان
بصفت ممدوح استعمال این کنند اگرچہ سند
استعمال پیش نشد ۔ عیبی ندارد کہ معاصرین عجم
ہم بر زبان دارند (اردو) جان نواز
بترکیب فارسی ممدوح کو کہہ سکتے ہیں ۔

جانور بقول ملحقات بہار وبحر بمعنی
حیوان است ۔ بہار این را مرادف جاندار
گفتہ (ظہیر فاریابی ؎) ز اعتدال ہوا حکم
جانور گیرد ۔ اگر بنوک قلم صورتی کنند نگار
۔ (شیخ شیراز ؎) نماند جانور از وحش
و طیر و ماہی و مور ۔ کہ بر فلک نشد از نامرادی
از فغانش ۔ و از کلام والہ ہروی استعمال
این با خفای نون ہم بنظر آمدہ (؎) سگان
ہری شدند جانور ۔ ہمچون غرض از وجود
جوہر ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید
کہ اکثر بنون ظاہر می آید وگاہی بنون غنہ چنانچہ
فارسیان نونی را کہ بعد حرف مدہ آید غنہ
خوانند (عمق بخاری ؎) چو آرام گیری
ہوای نوبہاران ۔ چو جنبش پذیری فضای

تو جانور؛ خان آرزو در سراج گوید که هر جاندار عموماً و سوای انسان خصوصاً و این مرکب است از جان و لفظ ور که کلمهٔ نسبت است بمعنی صاحب - حی فرماید که در الفاظ عربیه غیر اظهار نون واجب نیست مگر در فارسی و درین لفظ که نون لفظ جانور با وجود آنکه بعد یده واقع شده واجب التلفظ است و این قاعده نزد مؤلف کلیه است. صاحب نفر نگار

بشرح چار دهمی فقره (نامه شت حی فراهم) بنسبت جانور گوید که حیوان که بحرکت ارادی با شعور و اراده متحرک می شود مؤلف عرض کند که اگرچه در معنی این تعمیم است برای جاندار ولیکن در محاورهٔ فارسی تخصیص با حیوان غیر ناطق است (اردو) جانور بقول آصفیه فارسی اسم مذکر حیوان جاندار کیڑا، مکوڑا، چرندہ، درندہ، پرندہ، گھوڑا، وحشی، غیر مانوس

جانوتن | بقول برهان و سواد دو (جهانگیری در خاتمه) و اننده بر وزن آهو فگن نبهان زند و پازند بمعنی بودن مؤلف عرض کند که مصدر [illegible] است و مرکب است از جانون و تن - تن که علامت مصدر است و جانون بمعنی جای گیر و این هم لغت زند و پازند است که در [illegible] بمعنی جاگیر ماندن و کنایه از بودن (اردو) رهنا.

جانه | بقول برهان بر وزن دانه (۱) روستائی و (۲) سلاح جنگ - بهار ایرانیان مرادف جان نوشته صاحبان جامع و رشیدی و جهانگیری و ناصری و سراج

هم - خان آرزو در سراج صراحت کند که های زائد و آخر جان است و بس چنانکه خان و خانه مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با او [illegible]

وصراحت لفظ جان بجایش گذشت واین مزید
علیه آن است وبس اگرچه جان بمعنی معشوق
هم آمده ولیکن این مخصوص است با هردو معانی
بالا (اردو) دیکھو جان کے پہلے اور دوسرے معنے

جانه دار | اصطلاح۔ بقول برہان و بحر
و جہانگیری و بہار با دال ابجد بر وزن لاله زار
(۱) محافظت کننده و نگاهبان را گویند و
(۲) نگاهدارندهٔ اسلحهٔ جنگ را نیز گفته اند
و (۳) بمعنی رزق و روزی و قوت لایموت
هم۔ صاحب جامع بذکر هر سه معنی بالا می فرماید
که (۴) زنده خلاف مرده (جلال اطباطبائی)
پیکان سخت جانه دار اتش چون بلای ناگهان
رسیده باشد خان آرزو در سراج ذکر
هر چهار معنی کرده مؤلف عرض کند که
جانه مزید علیه جان است واین اسم فاعل
ترکیبی است ومعنی چهارم حقیقی این است
و دیگر همه معانی مجاز آن (اردو)
(۱) نگاهبان (۲) ہتھیار رکھنے والا۔
سپاہی (۳) رزق۔ مذکر۔ روزی۔
مؤنث (۴) جاندار۔ زنده۔

جانی | بقول آنند و غیاث۔ منسوب بجان
که بمعنی روح و حیات است و باین معنی
لفظ فارسی است و نیز صیغهٔ اسم فاعل
بمعنی گنهگار از جنایت که بمعنی گناه و تقصیر
باشد و هم منسوب به جان که [illegible]
بود اگرچه باین معنی نون جانی مشدد نوشته
مگر فارسیان مخفف خوانند در این هر دو
صورت لفظ جانی عربی است ونیز جانی
بمعنی چیننده میوه۔ مؤلف عرض کند که
معنی اول در موضوع ما داخل است و
بس چنانکه دوست جانی و دشمن جانی۔
(اردو) جانی۔ منسوب بجان جیسے دوست
جانی و دشمن جانی۔

جان یافتن | مصدر اصطلاحی۔ بقول

بحر و بہار لازم (جان در تن کسی کردن) گذشت۔ بہار این را بطور مستقل بیان کرد و صاحب بحر بذیل (جان در تن کسی کردن) مؤلف عرض کند که موافق قیاس است بمعنی زنده شدن (اردو) زنده ہونا۔ جان حاصل کرنا۔

جاود بقول برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری بکسر واو و بروزن عابد مخفف جاوید است که بمعنی ہمیشہ و دائم باشد۔ خان آرزو در سراج می فرماید که تحقیق ہا ہمین است که این بحذف یا مخفف جاوید است و بس مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان باشد و موافق قیاس (اردو) جاوید۔ بقول آصفیہ۔ دائم ہمیشہ۔ سدا۔ نت۔ دائم۔

جاودان بقول برہان و جامع بروزن عابدان مخفف جاویدان که (۱) ہمیشہ و دائم و (۲) آنجہان باشد (فرخی سه)
ہمی تا جاودان را نام در تازی ابد باشد ٭ ملک محمود را شادی و شادی جاودان باشد ٭
صاحبان جہانگیری و سروری و ناصری بر معنی اول قانع۔ بہار ہم بر معنی اول قناعت نموده گوید که با لفظ تا نیز مستعمل (فردوسی سه)
که بیدار دل شاه توران سپاه ٭ بماناد تا جاودان با کلاه ٭
صاحب فدائی می فرماید که ہمیشہ و پایدار و آنکه تا ہمیشہ پایدار بماند۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول می فرماید که الف و نون زائد و در فارسی بسیار آید چنانکه بامداد و بامدادان و سحرگاه و سحرگاہان مؤلف عرض کند که بر ہر دو معنی غور کرده حق آنست که این مخفف جاویدان است و الف و نون در جاودان و جاویدان در معنی اول زائد البته در معنی

دوم کہ خان آرزو ذکرش نکردہ برای نسبت
توان گرفت یعنی چیزی کہ نسبت بہ جاوید دارد
آن جہان باشد (اردو) (۱) دیکھو جاوید
(۲) آخرت۔ مؤنث۔

(الف) جاودان بود | اصطلاح بقول
جامع نام کتابی است کہ ہوشنگ در حکمت
عملی تصنیف کردہ و بعضی بجای بود۔ خرد بکسر
خا نوشتہ اند یعنی ------

(ب) جاودان خرد | صاحب ناصری
نسبت ب گوید کہ (۱) عقل باقی و (۲)
نام کتابی بودہ از ہوشنگ شاہ یزدانی کہ
در حکمت نگاشتہ بود و گویند او پادشاہی
صورت و معنی داشتہ بعقیدۂ پارسیان
پنجاہ کتاب آسمانی بروی بیامد و برخی
گفتہ اند خود از روی حکمت و علم نگاشت
یکی ہمین (جاویدان خرد) و دیگر (روشنائی
جان) و دیگر (ہای فرہنگ) و دیگر
(کانون بینش) و دیگر (نیکو پند شہان)
و دیگر (دل گشای خردمندان) و این کتابہا
محترم و عزیز بودند چون اسکندر یونانی بر
دارا غالب شد گنجہای صوری و معنوی
چندین سالۂ ایران را کہ کنوز حکمت بود
بہ مصر و یونان حمل و نقل کرد و حکمای یونانی
از حکمت ہای ایرانی بہرہ یاب شدند۔
علوم در انجا رونق یافت و از ایران برافتاد
(الخ) و می فرماید کہ کتاب جاودان خرد بیاید
مطبوع انوشیروان افتادہ بود او راق
او را در شکم آہوی زرین نہفتہ در قصر
مدائن بزیر زمین پنہان داشت رای ہندوستان
کہ معاصر انوشیروان و مردی حکمت دوست
بود از ان کتاب سراغی یافتہ ذو بان نام دانائی
را بخدمت او فرستاد و خدمات لائقہ بجا
آورد گاہ رجوع بہ پادشاہی بوی گفت
ہر حاجتی داری بخواہ عرض کرد شنیدہ ام

در ایوان مدائن گنجی است از پادشاه عهد
تمنا کرده ام که مرا به بروزان رخصت دهد
تا بحضرت آورم بعد ازان با چندتن از
کسان پادشاه به آن محل رفته زمین را
شکافته آهوی زرین را نزد شاه آوردند
پس از گشادن قفل در شکم آن ورقی
چند سوده واندک فرسوده پیدا شد. ذوبان
عرض کرد که این کتاب جاودان خرد هوشنگ
است وبیست ورق ازان نامه که چهار
صد ورق بود بزبان پارسی ترجمه کرده
به مامون داد و آن حکمت عملیات بوده
و باقی را برد و بعضی از عبارات جاودان
خرد در بعضی از نامه ها از قبیل کتب حکمت
و تواریخ مسطور است. صاحب برهان
بر (نام کتابی از هوشنگ در علم حکمت)
قانع. صاحب سفرنگ بذیل شرح سومی قمرز
(نامه دشت ساسان نخست) ذکر همین
کرده. خان آرزو در سراج هم این را
آورده مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است قلب اضافت خرد جاودان.
(اردو) جاودان خرد (۱) عقل اوّل
مؤنث (۲) ایک کتاب کا نام ہے جو فن
حکمت مین ہوشنگ کی تصنیف ہے مؤنث

جاودان سرای | اصطلاح. بقول
بحر و ملحقات برہان و مؤید (۱) بہشت
و (۲) عالم آخری مؤلف عرض کند که
قلب اضافت سرای جاودان کنایه باشد
وبس (اردو) (۱) بہشت. مؤنث
(۲) عالم آخرت. مذکر. جہان بقا.

جاودانه | اصطلاح. بقول جہانگیری
مخفف جاودانه که می آید یعنی همیشه وابد
(ابوالحسن مشهدی [illegible]) اگر غم را چو آتش
دود بودی جہان تاریک بودی جاودانه
و صاحب [illegible] گند که هر دو [illegible]

جاودان است (صائب رح) مجو چون خضر هستی جاودانه ٭ بهار بر معنی اوّلش قانع صاحب سروری هم این را مرادف جاودان داند (حکیم خاقانی ﷺ) جاودان باد کاعتماد جهان ٭ همه بر عمر جاودانهٔ اوست ٭ صاحب ناصری هم ذکر این با جاودان و جاویدان و جاویدانه کرده خان آرزو در سراج گوید که این مخفف جاویدان است و های هوز از عالم خان و خانه مؤلف عرض کند که مقصودش جز این نباشد که های آخر را زائد داند اندرین صورت این مزید علیه جاویدان باشد و مخفف جاویدانه و صراحت کافی بر جاودان گذشت (اردو) دیکھو جاودان۔

جاودانی استعمال۔ بقول بهار مرادف جاودان و جاودانه (سلمان در مرثیهٔ شیخ زاهد ﷺ) اگرچه مصیبت عظیم است لیکن ٭ چه تدبیر تنها تو زی جاودانی ٭ مؤلف عرض کند که زیادت یای نسبت است بر جاودان که گذشت چنانکه عمر جاودانی و دولت جاودانی و مجازاً حاصل آن همان است که بهار ذکر کرده (اردو) جاودانی۔ بقول آصفیه فارسی اسم مؤنث۔ همیشگی۔ ابدی۔ سرمدی۔ اور بلحاظ معنی بهار دیکھو جاودان و جاودانه۔

جاور بقول برهان بر وزن باور بمعنی دانا حال چنانکه اگر گویند "چه جاور داری" مراد آنکه چه حال داری۔ صاحب ناصری ذکر بمعنی اوّل گوید که (۲) بمعنی خداوند جا و مکان نیز آمده و جاوران جمع این۔ صاحب جامع گوید که (۳) حالی شدن و فهمیدن چیزی و (۴) تغیر و تبدل۔ صاحب فرهنگ (تشریح هیچ همی قطرهٔ نامه شت ساسان شخست) گوید که (۵) آنچه در عقل و جا باشد۔ خان آرزو در سراج بر معنی اوّل قانع مؤلف عرض کند

که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است و
بمعنی دوم مرکّب از جا بمعنی خودش و ور
بمعنی صاحب و معنی سوم را تصحیف کتابت
دانیم که خلاف قیاس است و دیگری از
محققین ذکرش نکرد و همان معنی اوّل

است و بس و بمعنی چهارم اسم جامد
و معنی پنجم متعلّق به معنی دوم (اردو)
(۱) حال . مذکر (۲) صاحب مکان .
(۳) فہم . مؤنث (۴) تغیر و تبدل . مذکر
(۵) وہ چیز جو کسی جگہ ہو . مؤنث .

جاورد بقول برهان و جامع بسکون را و دال خاری باشد سفید رنگ می فرمایند که به این معنی با زای نقطه دار هم گفته اند و بعربی ثغام صاحب سروری هم ذکر این کرده . خان آرزو در سراج ذکر این نموده گوید که ظاهرا یکی ازین هر دو تصحیف است صاحب محیط ذکر این نکرد و صاحب منتخب بر ثغام نوشته که گیاهی است که بفارسی آن را درمنه نامند مؤلّف عرض کند که بر پروازه و توتیای اکبر ذکر در منه گذشت اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو پروازه اور توتیاے اکبر .

جاورس بقول انند و غیاث معرب گاورس نوعی از غلّه صاحب سواد السبیل که محقق معرّبات است ذکر این کرده گوید که در فارسی این را گاورس نامند صاحب محیط هر چه بر جاورس نوشته بالفاظ به بسل کرده ایم مؤلّف عرض کند که گاورس بجای خودش می آید درینجا همین قدر کافی که معرب است ولیکن فارسیان عوض لغت اصلی همین را به زبان دارند (اردو) دیکھو بسل .

جاور کردن استعمال بقول برهان وانند بر وزن باور کردن بمعنی تغیر و تبدیل

دادن باشد صاحب بحر عجم زبان شان مؤلف
عرض کند که متعلق به معنی چهارم جاور راست که
بجایش گذشت (اردو) حال بدل دینا
تغیر وتبدیل کرنا۔

(الف) **جاور گرد** اصطلاح۔ بقول
ناصری وانند بفتح کاف فارسی از حالی بحالی
گشتن۔ صاحب سفرنگ بشرح (بیت ونهی
فقرۂ نامه شت ممد وخشور مهشنگ) گوید که
بمعنی تغیر وتبدیل است مؤلف عرض کند
که حاصل بالمصدر - - - - - - -

(ب) **جاور گردیدن** می نماید که
بلحاظ معنی چهارم جاور متغیر شدن است
استعمال الف وب حالا بزبان
معاصرین عجم نیست (اردو) الف
تغیر وتبدل۔ مذکر ب متغیر ہونا۔ بدلنا۔

جاوزد بقول برهان وجهانگیری
وسروری ومؤید ورشیدی بمعانی
جاورد که براے مهمله عوض زای معجمه
گذشت مؤلف عرض کند که اشاره
این هم ممد را انجا کرده ایم ظن نیست
که از ینها مبدل دیگری باشد چنانکه برغ
وبرغ (اردو) دیکھو جاورد۔

جاوشیر بقول برهان وجامع وانند بروزن بادگیر صمغی باشد دوائی ومعرب
گاوشیر است که همان صمغ را نام است۔ صاحب محیط گوید که گاوشیر بمعنی حقیقی شیرگاو
است واین را بدین اسم ازین نامند که چون در آبش حل کنند مثل گاوشیر در سفیدی
رنگ ودسومت نماید ونیز به فارسی جواشیر وگوشیر وبشیرازی جاخوشی گویند و
بیونانی باحروسس ودر انگریزی اوپاپونیکس وآن صمغی است بدبو ظاهر آن سرخ تیره
وباطن آن سفید۔ گرم وخشک در سوم مسخن ومحلل وملین است ومنافع بسیار دا

(رابع) مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیہ موافق قیاس است (اردو) ایک قسم کا گوند جس کو انگریزی میں اوپاپونیکس کہتے ہیں ۔ مذکر ۔

جاوہ بقول برہان و جامع بر وزن سادہ (۱) نام ولایتی است و جزیرہ در میان دریا و (۲) اندرون دہان را نیز گویند و (۳) نام جانوری باشد گزندہ بسیار کوچک صاحب جامع نسبت معنی دوم صراحت مزید کند کہ آن را اکپ ہم نامند ۔ صاحب سروری بر معنی اوّل قانع و صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل و دوم کردہ خان آرزو در سراج ہم بانش صاحب محیط ذکر معنی سوم نکرد و بوضوح نپیوست کہ چہ قسم جانور است **مؤلف** عرض کند کہ حقیقت معنی دوم ہمان اکپ مذکور و در ینجا ہمین قدر کافی است کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) (۱) جاوہ ایک جزیرہ کا نام ہے ۔ مذکر (۲) دیکھو اکپ (۳) ایک چھوٹے سے جانور کا نام جو گزندہ ہے افسوس ہے کہ اسکی کامل تعریف معلوم نہو سکی ۔ مذکر ۔

(۲ الف) **جاوید** بقول برہان بہ وزن نامید (۱) پایندہ و ہمیشہ و دائم و (۲) عالم آخرت و ہم او ....

(ب) **جاویدان** را بہ معنی اوّل الف نوشتہ و ....

(ج) **جاویدانہ** را مرادف ب گفتہ

صاحب سروری نسبت الف بہ معنی اوّل قانع (حکیم سنائی الف سے) اوست بر تخت مملکت جاویدہا سپر و تیغ دار چون خورشید یکہ و ذکر ب ہم بمعنی اوّلش نمودہ و (ج) را ہم بذیل جاودانہ بیان کردہ [illegible] شروانی (ب ن) جاودان اقبال بادی در

جہان ؎ خود جنسین اقبال جاویدان بود ؎ صاحب
ناصری در الف قانع بمعنی اوّل و ذکر ب
با جاودان کردہ۔ صاحب سفرنگ بشرح
شصت و ششمی فقرہ (دساتیر آسمانی بعزرا باد
وخشوران وخشور) الف را بمعنی اوّل نقل کردہ
صاحب فدائی ب را بجیم جاودان نوشتہ۔
خان آرزو الف و ب و ج ہر سہ را اصل
جاود و جاودان و جاودانہ گفتہ مؤلف عرض
کند کہ اتفاق داریم با او کہ این اصل است و
دآن مخفف این (اردو) دیکھو الف
جاود ب۔ جاودان (ج)۔ جاودانہ

جاویدن بقول بحر بمعنی نیک خائیدن
و در زیر دندان نرم کردن می فرماید کہ
کامل التصریف است و مضارع این جاود۔
صاحب موارد ہم ذکر این کردہ (محسن
تاثیر ؎) پیوست ہر کہ با او پیوستہ در شباب
است ؎ جاوید ہر کہ لعلش جاوید کامیاب
است ؎ خان آرزو و چراغ ہدایت این را
آوردہ مؤلف عرض کند کہ مبدل جاییدن
است کہ بجیم فارسی می آید چنانکہ کاچ و
کاج و صراحت ماخذ جاویدن ہم در آنجا
کنیم (اردو) چبانا۔ دیکھو جاویدن۔

جاویزن بقول ملحقات برہان چیزی است کہ درمیان زہرہ گاو بہم میرسد صاحب
انند گوید کہ ہمان گاویزن کہ می آید و ہند رومین نامند و گاورزمین۔ صاحب مؤید
ہم ذکر این کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ صاحب برہان بر گاویزن می نگارد کہ سنگی را
کہ از زہرہ گاو برآید (حجر التیس) و ہند در انجا این را معرب نوشتہ (اردو) دیکھو گاویزن

جاہ بقول ملحقات برہان بر وزن ماہ (۱) بمعنی منزلت و (۲) کنایہ از دنیا۔ صاحب
سروری بہ ذکر معنی اوّل قانع (حافظ شیراز ؎) عزیز مصر برغم برادران غیور ؎ زقعر

چاہ برآمد بر اوج جاہ رسید ٭ صاحب سواد السبیل گوید کہ فارسی است بمعنی عزت و رتبہ و فرماید کہ نزد معجمی عربی است مقلوب وجہ بمعنی آبرو **مؤلف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان و زبان دان ازین لغت ساکت اند صاحب انندراج زالغت عرب بمعنی منزلت و رتبہ گفتہ جاہتہ مثلہ وجہ بیہ صغرآن و اصلہ من الوجہ (الخ) ماہم این را لغت عربی دانیم و صاحب منتخب ہم این را آوردہ و تسامح صاحبان برہان و سروری است کہ این را در لغات فرس جا دادند و اگر سند استعمال این معنی دوم بدست آید آن را مجاز معنی اول دانیم (اردو) (۱) جاہ ۔ بقول آصفیہ فارسی ۔ مؤنث ۔ رتبہ ۔ مرتبہ ۔ عزت (۲) دنیا ۔ مؤنث ۔

جاہل بلباس اشتری است ترجمہ	مقولہ ۔ صاحب خزینۃ الامثال این را

مثل گفتہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مقولہ حکیم است یعنی جاہل یعنی این مقولہ بجایی او استعمال کنند دیگر ہیچ (اردو) دکن میں جاہل کو کہتے ہیں ”انسان کے لباس میں بیل ہے“

جاہلی کار	استعمال بقول بہار کسی کہ کار او جاہلی باشد از عالم صلاح کار (شیخ

شیراز ؒ) چو جاہل کسی در جہان خوار نیست ٭ کہ نادان تر از جاہلی کار نیست ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) جاہلی سے کام کرنے والا ۔ وہ شخص جس کا کام جاہلانہ ہو ۔

جاہی	بقول برہان و ناصری و رشیدی	بر وزن لاہی (۱) بمعنی جا و مقام و (۲) نام

گلی و آن در ہند بسیار است صاحب سروری
ذکر ہر دو معنی کردہ (امیر خسرو ۱۰۲ھ) جاے
نہ در باغ زگلہای جابی بمرغ در افغان کہ
بگیرند جابی ہا صاحب فدائی بر معنی اول قائل
خان آرزو در سراج بذکر معنی اول نسبت معنی
دوم گوید کہ گل مذکور را در ہندوستان جاہی
گویند بہای ہوز بوزن طائی بمعنی دختر ...
عرض کند کہ صاحب محیط بر جائی گوید کہ بفتح
جیم و الف و کسرۂ ہمزہ و سکون تحتانی گلی کہ
ہندیان آن را ملاو کنند نامش ...
باریک و دراز و برگ ہای گل نغز و نازک
تکمیل بیان این بر جائی کنیم و صاحب بہار
ہم ذکر جائی بدو ذکر کردہ کہ بجایش می آید ذرہ ...
ہمین قدر کافی است کہ فارسیان ہمان جائی
را بیکسر یای معروف خواندہ باشند و بمعنی
اولش مزید علیہ جاست کہ بجایش گذشت
(اردو) (۱) جگہ مؤنث (۲) دیکھو جائی

جای آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ واقع شدن جاست (کمال اصفہانی
ھ) در دو عالم جای او در کنج خذلان
آمدہ بہ ہر کرا قہر تو دور از آستان انداخته
(اردو) جگہ قرار پانا۔

جای استاد خالی مثل۔ صاحبان خزینۃ
الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از
معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان
این را بحق استادی می زنند یعنی چون شاگرد
بر کلام خود ناز کند و دیگری نقص ادبیاتش
او را بیان کند کہ در ذہن مصنف نباشد
فارسیان بحق او گویند کہ بابا جای استاد
خالیست بابا یعنی تو استاد ہستی کہ این ہمہ
لطف و نقص را بیان کردی و جای تو خالی
بود (اردو) دکن میں اسی فارسی مثل کا
استعمال ہے جو استاد کے حق میں ... ہے

جای انداختن مصدر اصطلاحی. صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که ترتیب دادن نشستگاه. مؤلف عرض کند که بمعنی قائم کردن جا و مقام باشد (واله هروی ؎) بی آنکه همی کام و زبان وقف تو دارم * در صدر دل انداخته ام بهر تو جائی * (اردو) جگهه بنانا. جگهه قائم کرنا۔

جای باش اصطلاح. بقول برهان با یای ابجد بالف کشیده و بشین قرشت زده (۱) خانه و سرا و منزل را گویند. صاحبان جهانگیری و جامع هم ذکر این کرده اند. صاحب بحر (۲) وطن را هم داخل این معنی کند. صاحب بهار هم با اتفاق. خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی کرده گوید که مجاز است. مؤلف عرض کند که معنی لفظی این جای بود و باش و جای ماندن که باش و باشی حاصل بالمصدر باشیدن است و کنایه باشد از خانه و وطن (اردو) (۱) بود و باش کی جگه. مؤنث. مکان. مذکر (۲) وطن. مذکر۔

جای برای کسی خالی کردن مصدر اصطلاحی. بقول صاحب انند تعظیم کردن (غنی ؎) ببزم می پرستان محتسب خود عزتی دارد * که چون آید بمحفل شیشه خالی می کند جا را * مؤلف عرض کند که (جا برای کسی خالی کردن) بجای خودش گذشت و سند بالا برای اوست و صراحت کافی مصدر را آنجا کرده ایم. مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کندن پیداست که مرادف کردن است و بجایش می آید (اردو) دیکهو (جا برای کسی خالی کردن)۔

جای بر سر دست بودن مصدر اصطلاحی. بقول آصفی کمال معزز بودن (مخلص کاشی ؎) خدا ان کم رتبه حاجت گزاری را که از عزت * بجا چون ناخن ها بر سر دست

است جا تنگ کشایان را ، مؤلف عرض کند که اگرچه سندش بکار او نمی خورد ولیکن این مصدر را معاصرین عجم بر زبان دارند و سن وجه از این سند تائید این مصدر هم می شود (اردو) بہت مقرر ہونا۔

مصادر اصطلاحی
(الف) جای برکسی تنگ بودن
(ب) جای برکسی تنگ کردن
(ج) جای برکسی تنگ گرفتن

ہر سہ بقول بہار تنگ گرفتن او را از روے غلبہ مقابل جای واکردن کہ بیاید مؤلف عرض کند کہ ہر دو سندیکہ پیش کردہ اش ترکیب کردیم کہ بکارش نمی خورد و تعریفش ہم درست الف لازم است و ب و ج متعدی آن الف بمعنی مجبور شدن و گنجایش چیزی نداشتن و ب و ج بمعنی مجبور کردن کسی را حیف است کہ سند استعمالش پیش نشد و معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ خلاف قیاس نیست (اردو) الف کسی کا مجبور ہونا۔ گنجایش باقی نہ رہنا ب و ج کسی کو مجبور کرنا۔ تنگ کرنا۔

جای برکسی گرفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب آصفی بر تنگ گرفتن او را از روی غلبہ مؤلف عرض کند کہ تفوق و فوق حاصل کردن بر کسی (عرفی سہ) در انجمن جمال رویت بگرفتہ بر آفتاب جا را ہ (اردو) کسی پر فائق اور ممتاز ہونا

جای بستن مصدر اصطلاحی۔ بقول آصفی مرادف جای انداختن کہ گذشت۔ مؤلف عرض کند کہ از سندش جا نگہ بستن پیداست کہ بجایش می آید و سندش ہم بر انجا مذکور شود (اردو) دیکھو جا نگہ بستن۔

جای بر بستن تو اینجا نیست مثل صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت اند

مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را
بحق کسی زنند کہ از مستقر دایرند و قرب او
را پسند ند (اردو) دکن مین کہتے ہین
" اپنے کہنے کو اور کہین باندھیے "
یعنے آپ یہان سے تشریف لیجائیے ۔
آپ کے ٹھہرنے کا یہ مقام نہین ہے ۔

جای خود بکسی سپردن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار و وارستہ کسی را قائم مقام
خود کردن (صائب سہ) سپرد جای تو سپہر
زبزم بیرون رفت ، توئی بجای ہمہ تیکس
بجای آئینت ، مؤلف عرض کند کہ آوردن
و انشستن کسی را بر خود واو را بجای خود نشا
است (اردو) اپنے سے کسی دوسرے
کو فائق سمجھنا اور اپنی جگہ اسکو دینا ۔

جای خود را گرم کرد مثل ۔ صاحبان
خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ
از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض

کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی زنند کہ
بر جائی متمکن شود و قیام پذیرد (اردو)
دکن مین کہتے ہین " اُسنے اپنی جگہ سنبھالا "
یعنے اپنے مقام پر قائم ہوا ۔

جای دادن استعمال ۔ صاحب آصفی شکر
کہ برای این آوردہ ما آن را بر (جای از دیدہ
دادن کسی را) نقل کنیم کہ می آید و معنی این
حقیقی است یعنی موقع دادن کسی را (اردو)
جاے دینا ۔ موقع دینا ۔

(الف) جای دارد مقولہ ۔ صاحب
(ب) جای داشتن آصفی ب را قائم
کردہ از معنی ساکت و از سندش الف پیداست
بحذف تحتانی مؤلف عرض کند کہ ب
مرادف جا داریدن و سپردن بمعنی حقیقی خود
است و الف بمعنی حقیقی مضارعش و مجازاً
بدون تحتانی بمعنی (ممکن است و می توان)
استعمالش کنند (لا ادری الف سہ)

دم شمشیر تو اعجاز مسیحا دارد ۞ خضر گرشتهٔ تیغ تو شود جا دارد ۞ (ظفرخان شہدی ـــہ) خار پیراہن فانوس شود رشتهٔ شمع ۞ جا بہر بزم کہ آن آتش سوزان دارد ۞ (اردو) الف ممکن ہے۔ ہوسکتا ہے ب جگہ رکھنا۔

جای در چشم و دیدهٔ کسی کردن مصدر اصطلاحی بقول آصفی مرغوب و پسندیده کسی شدن (عرفی ـــہ) از کمان ناجسته در چشم نخچیر کرده جا ۞ معرفت گر تیر حکمی برنشان انداخته ۞ مؤلف عرض کند که بنظر آمدن و مقبول نظر شدن است و بس (اردو) نظر آنا۔ مقبول نظر ہونا۔

(الف) جای در دیده دادن کسی را مصدر اصطلاحی بقول بہار شعدی از نہایت مرغوب و پسندیده شدن کسی۔ صاحب بحر ...

(ب) جای در دیدهٔ کسی کردن ذکر الف ہم کرده می فرماید که شعدی اوست بہار ہم ذکر ب کرده گوید که کنایه از نہایت مرغوب و پسندیده کسی شدن (ناصر علی ـــہ) در دیده جا بمردم ہموار می دہند ۞ چون رشته صاف شد نگه چشم سوزن است ۞ مؤلف عرض کند که ہر دو موافق قیاس است (الف) مقبول نگاه کردن کسی را و (ب) مقبول نگاه کسی شدن۔ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر دیدن پیدا که مرادف دادن است و بجائیش می آید۔ (اردو) الف کسی کو آنکھوں میں جگہ دینا ب کسی کی آنکھوں میں جگہ پانا۔

جای دگر داشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر فائق آمدن بر چیزی در قدر و منزلت و عالی مقام بودن (صائب ـــہ) اگرچه میوهٔ جنت دل از جاهی ببرد ۞ صائب ولی سیب زنخدان بتان جای دگر

وارد ؎ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است و از سند بالا استعمال مصدر روان
پیداست کہ مرادف داشتن است و بجای پیش
می آید (اردو) قدر و منزلت میں فائق تر
ہونا ۔ اردو میں کہتے ہیں ؎ اگرچہ اس کا
بلند ہے مگر یار کا مرتبہ سوا ہے ؎ یعنی
اس سے فائق ہے ۔

جای دندان | اصطلاح ۔ بقول بحر و
بہار گوشتی کہ دندانہا از آن روید و بعربی
لثہ خوانند (مشعوری کاشی سہ) آن
زمانم کہ حسرت نان بود ؎ جای نانم بجای
دندان بود ؎ این زمانم کہ نان فراوان است
؎ جای دندان بجای دندان است ؎
خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ ۔
مؤلف عرض کند کہ کنایہ است و بس

فارسیان این رائج ۔ دندان ہم نامند (اردو)
مسوڑا ۔ مذکر ۔ دیکھو بُن ۔

جای دیگر | اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار
دانند سوراخ مقعد (حکیم شفائی سہ)
پیش ہمہ کس سر توقع خساری ؎ زان روز
کہ جای دیگرت می خارد ؎ مؤلف عرض
کند کہ کنایہ و اشارہ از جای مخفی کہ مقعد
است (اردو) مقعد ۔ مؤنث ۔

جای روب | اصطلاح ۔ بقول بحر و
بہار دانند مرادف جاروب کہ گذشت
کہ ہر سہ محققین این را جاروب نوشتہ اند
مؤلف عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس
است ولیکن استعمال این از نظر ما نگذشتہ
و جاروب بر زبان فارسیان است
(اردو) دیکھو جاروب ۔

جایزہ | بقول بہار و وارستہ و انند صلہ و بخشش ؛ جایزہ جمع و باصطلاح میرزایان
دفتر صورت الفی است کہ بر سر اعداد بعد مقابلہ و تصحیح کشند ؛ و آن علامت صحت

باشد (میرزا طاہر وحید در تعریف اہل دفتر (سه) بہر پا پریشان ستادہ ترکان ہا چون جائزہ ہای عقد میزان ہا مؤلف عرض کند کہ بقول منتخب لغت عربی است بمعنی بیان کردہ بہار و فارسیان استعمال این با مصادر خود بمعنی مقابلہ و سپردگی چیزی کہ بقبضۂ خود است بہ دیگری می کنند و وقت جائزہ در مقابلۂ سامان با فہرست جائزہ الف صحت بران می نویسند پس ملحا با متصرف در معنی متقرب باشد (اردو) جائزہ بقول آصفیہ عربی۔ مذکر۔ صحت کی لکیر۔ پرتال کی علامت۔ جانچ۔ مقابلہ۔

جائزہ دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی چیزی کہ تفویض خود است بدیگری سپردن کہ گیرندۂ جائزہ برالواب فہرست جائزہ بمقابلہ ہر یک الفی کشند (خالص اصفہانی سه) رود از دفتر ایجاب رعونت بیرون ہا قاتش گر ندہد جائزۂ رعنائی ہا مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر رسیدن پیداست کہ بجای خودش می آید و مرادف دادن است (اردو) جائزہ دینا۔ اپنے مفوضہ اشیا کو دوسرے کے سپرد کرنا۔

جائزہ داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی قابض بودن واقف از چیزی بدست داشتن است (والہ ہروی سه) در عرصۂ تعلیم سخن جائزہ دارد ہا زان مرد کہ دستار بمنزلۂ سر آن ہا مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر دارایدن پیداست کہ مرادف دادن است و بجایش می آید (اردو) جائزہ رکھنا جائزہ حاصل کرنا۔

جایزه گرفتن | استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که حاصل کردن قبضهٔ چیزی بعد مقابلهٔ آن (شانی مشهدی ــه) اگر نظم را بقدر سخن میرسد بها ۞ شخصم زجمله جائزه بهتر گرفته است ۞ (اردو) جائزه لینا جائزه حاصل کرنا ـ

جایزه نوشتن | استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بعد مقابلهٔ اشیاء مفوضه بر فرد جائزه نشانهٔ الف کردن و حاصل کردن آن (خسرو ــه) دفتر دل را خط شاهی نوشته ۞ جائزه سر الهی نوشت ۞ (اردو) جائزه لینا ـ جائزه حاصل کرنا ـ سامان مفوضه کا مقابله کرکے فرد جائزه پر اشاره کرنا ـ

جایزه یافتن | استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که حاصل کردن و بدست آوردن جائزه و مقابلهٔ اشیای مفوضه (عرفی ــه) ز جهل جائزه یابم اگر بهجا گویم ۞ به علم تاج دهم گر شوم مدیح نگار ۞ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر یابیدن پیدا است که بجایش می آید و مرادف یافتن است ـ (اردو) جائزه پانا ـ جائزه حاصل کرنا قابض ہونا ـ

جامی سپردن | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که (۱) بمعنی مردن است و از سند نثر استعمال (جان سپردن) پیدا است ولیکن در اکثر نسخ کلام واله (جان سپردن) یافته می شود ـ (۲) بمعنی حقیقی (واله ــه) آن رند که آدم صفی جا بسپرد ۞ با میراث پدر ایشان بیکایک بشمرد ۞ (صائب ــه) سپرد جا بتو هر کس ز بزم بیرون رفت ۞

توئی بجای همه هیچکس بجای تو نیست ؎ ـ
مؤلف عرض کند که ما بر (جا سپردن)
که گذشت از معنی اوّل انکار کرده ایم و
در ینجا هم بدون سند دیگر این معنی را تسلیم
نکنیم اگر سند بدست آید مجازاً معنی دوم
دانیم (اردو) (۱) مرنا ـ دیکھو جا سپردن
(۲) اپنی جگہ دوسرے کے سپرد کرنا ـ

جا ایستاد | اصطلاح ـ بقول فدائی بمعنی
قائم مقام مؤلف عرض کند که باعتبار ثبوت
این را تسلیم کنیم که او از فضلای معاصرین
عجم بود و قرینش سندی را مانند و این مخفف
(بر جای استاده) است و این (اردو)
قائم مقام ـ

جای ضرور | اصطلاح ـ بقول بحر و بهار
دانند بمعنی طهارت خانه و بر بهار اکتفا
کنند که این فارسی هندوستان است
و اهل ایران ضروری و قدمگاه و آبخانه گویند
مؤلف عرض کند که بعض معاصرین عجم
بر زبان دارند و می گویند که بر زبان
سوقیان عجم (جا ضرو) بهمین معنی است
و این اصل همان است و اصلا فارسی هند
نیست البته عجمان مخفف را بر زبان دارند
و اصل آن را ندارند و ازین لازم نیاید که
این را فارسی هند گویند (اردو) جای
ضرور ـ بقول آصفیه ـ اردو ـ اسم مذکر
پیخانه ـ صحبت خانه ـ بیت الخلا ـ

(الف) **جای عیسی** | اصطلاح ـ بقول
خضر بحواله چراغ هدایت جای خاص و خوب
می فرماید که بهار ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ

(ب) **جای نیسی** | بحرف نون بجای
عین سراج بهمین معنی آورده والله اعلم بحقیقة الحال
مؤلف عرض کند که خان آرزو در چراغ
هدایت استناد کند از کلام شفیعای اثر ـ
(مصرع) بملک عراق از جهان آید

؎ چو نور منظر جای علیلی گزیدم ؎ ز آلهٔ بر دو انجان آرزو یعنی ٹیک چند بہار ہمین سند را بر ب آورده و در مصرع ثانیش بجای عیسی علیلی نقل کرده و صاحب انند نقلش بر داشته خیال ما قول و فعل بہار را مرجح داند و معاصرین عجم ہم با ما اتفاق دارند ازینکه معنی لفظی الف یا معنی اصطلاحی تعلقی ندارد و حق آن است که نه الف اصطلاح است و نه ب در اکثر نسخ نقل شعر موافق بہار است و در علیلی یای وحدت است نه مصدری و علیل بمعنی چشم است و بس ـ تلاش خان آرزو برای چراغ ہدایت از نقل غلط نسخهٔ او را بتاریکی برد ـ غنیمت است که نه آلهٔ بردارش سکندری نخورد عجب است از صاحب بحر که بر مسلک خان آرزو می رود و تحقیق خود را ظاہر نمی کند (اردو) اچھا مقام ـ خاص مقام ـ مذکر ـ

(الف) جای فلان پیدا

(ب) جای فلان پیدا است

(ج) جای فلان خالی

(د) جای فلان خالی است

مقوله ـ بہار بذکر الف و ج گوید که این کلام در غیبت کسی که حاضر نباشد و دل حاضر بودنش خواہد می گویند ؎ صاحب غیاث ذکر ب و د کرده می فرماید که در مقام یاد کسی گوید یعنی در ینجا او می باید مؤلف عرض کند که اصلا این مقوله عجم نیست استعمال جای تو خالی و خالی است البته بنظر آمده و آن ہم مقوله نیست بلکه بمعنی حقیقی است (مرتضی قلی خان سه) عمریست که شد دیدن روی تو خیالی ؎ چون نقش نگین در نظرم جای تو خالی ؎ (انتہی ـ ه) ایک سلیمه نه بپهلم کی داغ تو با شید ای آتش سوزان ہمه جا جای تو خالی است

اگر در اسناد شعرا جای فلان پیدا یا پیدا است
به‌نظر هم رسیدی توان آن را معمول قرار
دهیم الا که بمعنی حقیقی است (اردو)
سب کچھ ہے مگر تیری جگہ خالی ہے۔

(الف) جای فلان سبز
(ب) جای فلان سبز است
(ج) جای فلانی سبز است
(د) جای فلانی خالی
(ه) جای فلانی خالی است
(و) جای فلانی سبز است

اصطلاحی صاحب اسند ذکر این ذیل (جای
فلان خالی) کرده مرادفش گدید و صاحب
غیاث ب را آورده (سلیم ه) خزان
رسید و حریفان نشسته اند سجاک به تجبر
شراب که جایش به بوستان سبز است
و صاحبان بحر و مصطلحات ذکر (ج) کرده
اند و خان آرزو در چراغ هدایت ذکر (د)
آورده و وارسته مصطلحات (ه و و) را
هم نوشته اند مؤلف عرض کند که هم
بمعنی خود است و اصطلاحی نیست و استعمال
(جای تو خالیست بسیار چنانکه (ع) ای
مردمک دیده گر جای تو خالیست چه —
(اردو) سب کچھ ہے مگر تیری جگہ
خالی ہے۔

جای کسی گرفتن مصدر اصطلاحی
به‌قول بحر و بهار قائم مقام او شدن۔
(صائب ه) گل مرتبهٔ عارض جانانه
نگیرد ؛ جای لب ساقی لب پیمانه نگیرد
مؤلف عرض کند که همسر کسی شدن
مراد است مخفی مباد که از سند بالا استعمال
مصدر دگر هم پیدا است که می‌آید و مرادف
گرفتن باشد (اردو) کسی کا قائم مقام
ہونا۔ ہمسر ہونا۔

جای کسی نگاهداشتن مصدر اصطلاحی
به‌قول بحر و بهار قائم مقام کسی بودن۔

(خواجه شیراز ه) صبا دران سر زلف
اگر دل مرا بینی ۔ از روی لطف بگویش که
جا نگهدار ۔ مؤلف عرض کند که (جا
نگهداشتن) ازین سند پیدا می شود بمعنی
حقیقی او یعنی مقام و مرتبهٔ حاصل کرده
خود را محفوظ داشتن که مبادا از دست
برود و این اصطلاح بمعنی بیان کردهٔ هر دو
محققین بالا نیست قائل مخفی مبادا که از
سند بالا استعمال مصدر داریدن پیدا است
و مرادف داشتن است که می آید (اردو)
کسی کی جگه سنبھالنا ۔ حاصل شده مرتبه کی
حفاظت کرنا ۔

جایگاه اصطلاح ۔ بهار گوید که (۱)
مکان استقرار است و الا لفظ گاه مستدرک
می گردد (علی خراسانی ه) در آفتاب نشست
نگه دهم که سایه پرورده ام ۔ بپای سرو روان گشت
جایگاه مرا ۔ (نظامی ه) چو آتش فرو

زان جایگاه ۔ روان کرد سوی سپاهان
سپاه ۔ (سلمان ه) از لطافت بود
چون جان بلکه نازکتر ز جان ۔ همه نازنین خالی
که بود مشن در همه دل جایگاه ۔ صاحب
بحر عجم ذکر این کرده صاحب فدائی می فرماید
که بمعنی سرزمین است و (۲) آنچه در تازی
بجیم تازی و منصب و مرتبت و منزلت گویند
صاحب تحقیق الاصطلاحات می فرماید که لفظ گاه
درین احد اللفظین زائد است اما استادان
استعمال کرده اند مؤلف عرض کند که
معنی لفظی این جای قیام است و اصطلاحی
زائد نیست و معنی دوم مجاز معنی اولی ۔
(اردو) (۱) مقام قیام ۔ مذکر ۔ جای قیام
مؤنث (۲) مرتبه ۔ مذکر ۔

جامی گرفتن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که بمعنی جایافتن و مقیم شدن است

(صائب ــه) چو گل بر سر چمن جا گرفت ‖ چمن را ز و کار بالا گرفت ‖ صاحب سفرنگ بشرح (شصت و ششمی فقرهٔ دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور) این را بمعنی اقامت ورزیدن و در یکجا استقامت کردن و ماندن نوشته که بمعنی حقیقی است (اردو) جگہ پانا۔ جگہ حاصل کرنا۔ قیام کرنا

(الف) جای گرم داشتن	مصادر
(ب) جای گرم کردن	اصطلاحی

بقول بهار (۱) کنایه از قرار و آرام گرفتن در جائی (بلا نسبتی تحفهٔ میرزای الفتی) میگذارم دل دران کو چون اخترشناسی رو هم ‖ بعد من تا چند روزی گرم دارد جای من ‖ صاحب برهان نسبت ب بذکر معنی بالا گوید که (۲) بمراقبه رفتن هم صاحب ناصری در ملحقات می فرماید که (۳) کنایه از توقف کردن و ماندن آمده (نظامی ــه) ازان بیهوده این کاخ دلاویز ‖ که تا جا گرم کردی گوید که خیز ‖ خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل و دوم کرده مؤلف عرض کند که معنی اوّل اصل است کنایه و معنی دوم مجاز آن و معنی سوم پیدا کردهٔ ناصری لغو است و سندش که از نظامی پیش کرده متعلق بمعنی اوّل ‖ پوشیده مخفی مباد که از سند اوّل استعمال مصدر وارده ان پیداست که مرادف داشتن و بجای خود می آید (اردو) (۱) آرام لینا (۲) مراقبه کرنا (۳) توقف کرنا۔ رہنا

جای گزیدن	استعمال

صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند که اختیار کردن قیام و منتخب کردن جای قیام بمعنی حقیقی (اثر شیرازی ــه) بملک عراق از جهان آرمیده هم ‖ چه نور نظر جای عینی گزیده ‖ (اردو) جگہ منتخب کرنا۔ قیام اختیار کرنا

جای گل باش وجای خار خار مثل ـ صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی و محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را الطریق موعظت استعمال کنند کہ مقصود ہمین است کہ نظر بر صحبت مقامی باید داشت و بموافقت شان بسر باید کرد و رنہ بسر انسان دشوار شود (اردو) دکن مین کہتے ہین بابا جیسون کے ساتھ ویسے بابا جیسے صحبت سے ویسے بنتے رہو بابا

جانگہ بستن مصدر اصطلاحی ـ یعنی مقام قیام خود قائم کردن است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و جانگہ مخفف جانگاہ است کہ بجای خود گذشت (فغانی شیرازی ـ) بہ تخت جم نگنجید ذات قہرمان حق کہ بعزت خانۂ زین جانگہ بستند (اردو) مقام قیام قائم کرنا

جای گیر اصطلاح ـ بقول بہار و انند وغیاث مرادف جاگیر کہ بجایش گذشت ـ مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی ہمیں جا کردہ ایم (اردو) دیکھو جاگیر ـ

جای گیر قدم اصطلاح ـ بقول بہار جائیکہ قدم گذارند ہمی فرماید کہ این از اہل زبان بتحقیق پیوستہ صاحب انند نقل بردارش مؤلف عرض کند کہ بزبان معاصرین عجم بتوفیق زبان ہم اجازت این نمی دہد وسند استعمال ہم پیش نکشیدہ معاصرین عجم بدین معنی جای قدم بزبان دارند (اردو) قدم کی جگہ ـ سوگنت ـ

جای مند اصطلاح ـ بقول برہان و بحر وجامع و انند با میم بروزن پای بند کاہل بتاکل و مسکار و ... را عرض کند کہ از قبیل ہوشمند بمعنی لفظی این صاحب جا یعنی سرجای خود قیام دارندہ و از معنی

(۴۵۹)

وتر و د باز مانده کنایه باشد از معنی اول الذکر

(اردو) کاہل سست۔

جای نشستن اصطلاح - بقول انندجو آنرا فرهنگ فرنگ همان جانشستن که گذشت صاحب آصفی از همین اصطلاح مصدر جای نشستن قائم کرده و از سندش هم استعمال جانشستن پیداست نه جای نشستن **مؤلف** عرض کند که این بر زبان معاصرین عجم هم نیست و در کلام شعرای سلف هم یافته نشود اگرچه غلط نیست و لیکن محاورهٔ زبان نباشد

(اردو) دیکھو جانشستن۔

جای واکردن مصدر اصطلاحی بقول بهار و انند مقابل جای تنگ کردن که گذشت **مؤلف** عرض کند که اگرچه معنی لفظی این کشادن و کشاده کردن جاست و لیکن ما استعمال این همچون (چشم واکردن) ندیدیم و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند

(اردو) جگہ کشادہ کرنا۔

جائی بقول برهان بر وزن طائی نام گلی است در هند - صاحب غیاث گوید همین است گل جاهی جوهی. صاحب محیط گوید که هندیان آن را ملاوکند اگویند غنچهٔ او باریک و دراز و برگ های گل آن نازک می شود - نبات این تا بقد و یگز بلند می شود و شاخهای بسیار می کند و برگ های او مانند برگ های مونیا اما از آن خردتر این گل بسیار نازک و خوشبو می شود و سرد در اوّل و تر در دوم سیوم معتدل و علت های باصره و ریشهای دهن الثه و بستن او بر سر برای شقیقه و خفقان و مالیخولیا مجرب دانسته اند و منافع بسیار دارد **مؤلف** عرض کند که بخیال ما ظاهراً این است از جوهی که در هندی نام است فارسیان واو را بالف بدل کردند چنانکه

دستا واستا و ورتیب واریب و ہای
ہوز را بہ تحتانی چنانکہ رامگان ورایگان
وناہگان وشایگان (اردو) جوہی
ہندی ۔ اسم مؤنث ۔ یاسمن دشتی ۔
ایک قسم کی جنگلی چنبیلی ۔

جای یافتن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ حاصل کردن جا باشد (جامی
اصفہانی سے) ای غم تو چون سویدا جای
دل یافتہ وی خیالت چون سواد از دیدہ
منزل یافتہ (اردو) جگہ پانا ۔

(الف) **جای نشستن کہ برنخیزانند** امثال
(ب) **جای نشین کہ برنخیزی** بہار
ذکر الف کردہ اشارہ مثل کند و از تعریف
و محل استعمال ساکت و صاحب انند این
گوید ۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال
فارسی ذکر ب کردہ مہر سکوت از تعریف
و محل استعمالش بر زبان دارند **مؤلف**
عرض کند کہ معاصرین عجم ب را بر زبان
دارند و فارسیان بطور ضرب المثل این مثل
را بجای کسی می زنند کہ بی غور و تامل در کار
دست اندازد و بی دخل شود مقصود آنست
کہ ہر کس را پیش از نشستن بر جای خود
غور باید کرد تا نشود کہ او را از انجا دور کنند
و برخیزانند (اردو) دکن مین کہتے ہین
”ایسی جگہ بیٹھو جہان سے اٹھنا نہ پڑے“

جائی کہ حسین تشنہ مرد اگر برنیزد امثال
باران لعنت بارد جا النشست بہار
و صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ
از معنی و محل استعمال ساکت اند ۔ صاحب
انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان
این مثل را بجای ظالمی می زنند (اردو)
دکن مین کہتے ہین ”جس کے ہاتھون پانی
... سے اس پر لعنت برسے“ ... کہا و ...

در حقیقت اشارہ ہے واقعہ کربلا پر اور اون
ظالمون کے حق مین مستعمل ہے جن سے مخلوق
مصیبت مین مبتلا ہوئی ۔

مثل

جائی کہ شاہین جناب زند
پای کبک در رقص بخیزد

بہار، خزینۃ الامثال

بذکر این از معنی ساکت و صاحبان خزینۃ الامثال
و امثال فارسی ہم و انند نقل نگار ہمہ
ازینہا محل استعمال را بیان نکردند مؤلف
عرض کند کہ فارسیان این مثل را باظہار خوف
محل و مقام می زنند یعنی در محلی کہ خوف
دشمن باشد اگر کار درست از دست
کسی صورت نہ بندد چہ دارد ۔
(اردو) دکن مین کہتے ہین شاہین
جنگل مین شیر ہو وہان ہرن کیونکر شکار
ہوئیگا اس کا مطلب یہ ہے کہ ہرن کے
شکار کو گئے تھے لیکن شیر جنگل آیا جس کے ڈر کا
کا اہتمام نہ تھا تو اس جانے رہے اور
ہرن کی جان بچگئی اسکا استعمال اکثر ایسی
خوفناک مقام کے لئے کرتے ہین جہان کسی
خوف کی وجہ سے کام بگڑ جائے ۔

جیم عربی با موحدہ

جبّا بقول برہان بکسر اول و ثانی بالف کشیدہ باج و خراج را گویند و بتشدید
در عربی بمعنی پنہان شدن و بدلی کردن و واپس ایستادن باشد و جبا گریہ
جباہ و بضم اول و تشدید ثانی ہم در عربی بمعنی بدل و بکسر اول در عربی آب جمع
ذکر وآمدہ برای شتران صاحب جامع بر باج و خراج قانع ۔ جبا بتشدید ثانی
جمال الدین عبدالرزاق سند آوردہ (ص) جیشش جامی خطہ چین و ختا
حکمش قرار مملکت مصر و شام داد ہا و ارستہ ترک معنی بالا گوید کہ جبا ...

بد بگیری تواضع کردن می فرماید که بیشتر این لفظ در تواضع فنجان قهوه مستعمل (فرهنگ نظام بحی
ـه) فوحی بیا که از سر دل بگذریم ما باین جام عیش را بحریفان حبا کنیم / محشی
او می طراز د که این لفظ بدین معنی در لغات قدیمه نیست. وارسته و باتباعش صاحب
بهار عجم بغلط نقل این کرده اند در اصل بدین معنی به حای مهمله مکسور و بای موحده
با الف کشیده لغت عرب است بمعنی عطا. بهار ذکر (حبا کردن) کرده که بجایش
می آید و همین معنی را نقل کرده که بقول وارسته بالا مذکور شد و بتکمیل بخشش بجا می
خودش کنیم. صاحب جهانگیری هم زبان برهان. خان آرزو در سراج بذکر معنی باج
و خراج بحواله کنز اللغات می فرماید که بمعنی وا بخشیدن عطاست و می طراز د که حبا
از ینجاست که در عربستان و روم مقرر است که در قهوه خانه ها پیاله که از روی
بخشش بمردم دهند حبیه گویند و اصل آن حباست چنانچه توسی تصریح کرده و
حبا حبا به تکرار نیز مستعمل است **مؤلف** عرض کند که بیچاره مثل وارسته سکندری
خورده است که ذکرش بالا مذکور شد بخیال ما فارسیان از حباء عربی که بمعنی نا خوش
داشتن و بدو لی کردن است این را مفرس کرده اند بمعنی باج و خراج که رعایا دانا
از آن بدل می باشد از ینکه تقرریش در زمانه سلف بر حیثیت زمین و اشیا نبود
باتکمیل این بر (حبا شدن) و حقیقتش این بر (حبا بیت) عرض کنیم (اردو) خراج. بذکر دیکهو باج
حباج | مقبول جهانگیری با اول مفتوح بثانی زده جامه باشد که پادشاهان در
نوروز می پوشند **مؤلف** عرض کند که اسم جامه فارسی زبان دانیم و مشتاق سند

استعمال می‌باشیم که غیر از جهانگیری دیگرے از محققین اهل زبان و زبان دان ذکر این نکرد و معاصرین عجم بر زبان ندارند و همین معنی بر (جب باج) هم می‌آید و اگر آن را بتشدید بائے موحده خوانیم همین است که صاحب جهانگیری اعرابش درست بیان نکرد و تکمیل تحقیق این همه را اینجا کنیم (اردو) وه لباس جو بادشاہان عید نوروز میں پہنتے ہیں۔ مذکر۔

(الف) جبا شدن | مصادر اصطلاحی
(ب) جبا کردن | بقول بهار (ب)

بالفتح پیاله شود را از راه دوستی و تواضع بدیگری دادن می‌فرماید که این اصطلاح قهوه خانه است و در شراب هم مستعمل (حکیم الملک محمد حسین شهرت الف سه) از ساغری که چشم تو در دور آردش ٭ گر چرعه به بنده جبا شد چه می‌شود ٭ (فوجی نیشاپوری سه) فوجی بیا که از سر دل نگذریم ما ٭ این جام عیش را بحریفان جبا کنیم ٭ صاحب بحر عجم ب را آورده گوید که نزد بعضی جبا بجائے حطی بمعنی عطاست نه جبا بجیم والله اعلم خان آرزو و سراج و هدایت هم بسبب اشتراك زبان

بهار است یا بهار نقل بر دارش مؤلف عرض کند که ما بر جبا بحواله شرح مصطلحات اشاره این کرده ایم که حبا بجای حطی بالکسر بمعنی عطا و بخشش و دهش لغت عرب است و صاحب منتخب هم ذکر این کرده پس شک نیست که در اشعار بالا که بیند الف و ب گذشت حبا شدن و حبا کردن هر دو بجای حطی است لیکن محققین بالا سهو کرده اند که جیم عربی تازی کرده اند و آنچه جبا بجیم بحوالش گذشت اصلاً بمعنی بخشش و عطا نیست پس استعمالش با مصادر شدن و کردن بدین معنی چگونه صحیح باشد مخفی مباد ابرا از سند فوجی استعمال مصدر گشدن پیدا ست

که بجاپش می آید و مرادف کردن است
(اردو) الف۔ عطا ہونا۔ بخشش ہونا
(ب) عطا کرنا۔ بخشش کرنا۔

جبایت بقول جامع و جہانگیری بمعنی خراج گرفتن صاحب رشیدی ہم ذکر این کرده می فرماید که لغت عرب است (نظامی سه)
بترتیش از که جبایت ستان ٭ بترتیش از دیده جبایت فشان ٭
صاحب ناصری ہم باین
خان آرزو در سراج بذکر اقوال بالا گوید که در کنز اللغة وغیره جبایة بفتح بمعنی جمع آوردن مال و اسباب گفته پس ہمه اینها غلط کرده اند **مؤلف** عرض کند که سبحان الله چه خوش تحقیق است چرا نمی گوید که جبایة بقول منتخب که محقق لغات عرب است بالکسر بمعنی گرد کردن مال خراج است و آب محققین بالا غلط کرده اند که باوجود پابندی لغات فارسی خلاف موضوع خود این لغت عربی را جا داده اند و غور نکرده که صورت لفظ با معنی مصدری خود اعتراف این می کند که لغت عرب است و صاحب رشیدی بذیل این صراحت مزید ہم کند که جبا که بمعنی خراج گذشت آنہم لغت عرب است۔
(اردو) خراج لینا۔ دیکھو باج گرفتن۔

جب باج بقول برہان و جامع و آنند با بای ابجد بر وزن کج واج جامه پادشاہان که بروز نوروز پوشند۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم و باعتبار صاحب جامع که محقق صاحب زبان است این را معتبر دانیم یکی از معاصرین عجم گوید که فارسیان بزیادت جیم زائده بر جبا که بمعنی خراج گذشت این را مخصوص کردند برای لباس نوروز که شاہان لباس نوروز پوشیده از اہل دربار پیشکش و نذر دستی گیرند که مثل خراج است و گویند که لباس نوروز سال آینده

از ہمین نذر انہ درست کنند واستعمال این بہ تشدید و بدون تشدید ہم بر زبان معاصرین	عجم است واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) دیکھو جباج۔

جبتاج بقول رشیدی بہ فوقانی سوم ہمان جتباج کہ بہ بای تشدید یا بدو موحدہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ تحریف کتابت معلوم می شود۔ صراحت حروف نکرد و بر جبہ باج تحقیق حلیۂ لفظ شدہ است۔ غیر از رشیدی دیگری این را ذکر نکرد (اردو) دیکھو جب باج۔

جبتونتن بقول موارد بر وزن پہلو شکن بمعنی نشستن کہ ترجمۂ جلوس است **مؤلف** عرض کند کہ لغت زند و پازند است مرکب از جبتون و تن۔ جبتون بقول معاصرین زردشت بمعنی مقعد است و تن علامت مصدر۔ حالا بر زبان معاصرین عجم نیست لغت متروک باشد (اردو) بیٹھنا۔

جبر بقول آصفی بالفتح (۱) شکستہ را بستن و نیکو کردن حال کسی را می فرماید کہ با مصدر نمودن مستعمل چنانکہ نصیر ہمدانی نوشتہ ؏ امید کہ مرہم عنایت الٰہی جبر این شکستگی نماید ؏ **مؤلف** عرض کند کہ بقول منتخب لغت عرب است بمعنی مذکور و نیز (۲) بزور بر کاری داشتن کسی را و (۳) بادشاہ و مرد شجاع۔ فارسیان استعمال این بقاعدۂ خود بترکیب فارسی اکثر بمعنی دوم می کنند کہ در ملحقات می آید و مجرد استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر (اردو) جبر۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ زیادتی۔ سختی۔ بیرحمی۔ زبردستی۔ سینہ زوری۔ ستم۔ ظلم۔ دباو۔ دیکھو ظلم

جبر آهنگ اصطلاح بقول برهان واتند با رای قرشت والف وها و نون وکاف فارسی بر وزن خشم آگند تخم خاریست که آن را زرد خاری گویند و بیخ آن تره زرد باشد مؤلف عرض کند صاحب محیط که محقق مفردات طب است این را ترک کرده و ذکر زرد خار هم نکرده صاحب جامع گوید که همین را جیلاهنگ وجیلهنگ هم گویند صاحب محیط بجیلاهنگ وجیلهنگ می طرازد که هردو اسم فارسی است معرب آن جیلاهنج وجیلهنج و به سریانی سیساسند ولعربی سمسم بری و بفارسی کنجد وحشی وآن تخمی است ریزه زرد رنگ شبیه به تودری و بترکی صفرا اوتی نام دارد گرم و خشک در آخر دوم و گویند در سوم و آن کثرت استعمالش مسهل و مقی و در منافع بسیار دارد مؤلف عرض کند که جبر آهنگ مبدل جیلاهنگ است اوند وارو ند (اردو) جنگلی تل نکند.

جبر نمودن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و اشاره ای بر جبر گذشت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی مرادف جبر کردن و جبر نمودن کسی را یعنی بر خلاف خواهش او او را مجبور بر عمل کردن (اردو) جبر کرنا.

جبروت بقول ملحقات برهان المحتجبین (۱) بزرگی و عظمت و تکبر کردن (۲) و (۲) عالم لاهوت و در اصطلاح سالکان (۳) مرتبه وحدت را گویند که حقیقت محمدی است و تعلق بمرتبه صفات دارد مؤلف عرض کند که بقول منتخب لغت عرب است بمعنی تکبر صاحبان اند و غیاث هم ذکر این کرده اند صاحب ملحقات برهان این لغت عربی را در لغات فارسی غالباً بلحاظ معنی دوم و سوم جا داده باشد که بیجا و معنی دوم

فارسی زبان مستعمل است و می توان تفریس گفت (اردو) (۱) تکبر۔ مذکر (۲) عالم بالقوہ۔ مذکر (۳) مرتبۂ وحدت۔ مذکر۔

(الف) چبرور بقول خان آرزو در سراج بهر دو رای مهمله بر وزن فغفور رخسار شست و می فرماید که بعضی رای دوم را معجمه گفته اند پس یکی ازین هر دو تصحیف خواهد بود صاحب برهان - - - - - - - - - -

(ب) چبروز را آورده گوید که با زای معجمه عوض مهمله هم آمده و صاحبان جامع و جهانگیری و سروری هم ذکر ب کرده اند **مؤلف** عرض کند که حقیقت خارشت بر بهمنک عرض کرده ایم و بقول معاصرین عجم ب اسم جامد فارسی زبان است و ابدال سبدش چنانکه بتغ و بیغ (اردو) دیکھو بہمنک۔

جبر و مقابله اصطلاح بقول بحر علمی است از فنون حساب که دانسته می شود به آن بسیاری از مجهولات عددیه بزیاده کردن و کم کردن اعداد در مبادی مطلوبه صاحبان انند و غیاث بذکر تعریف بالا اکتفا و وجه تسمیه گویند که چه جبر در اصطلاح این علم بمعنی زیاده کردن است و مقابله بمعنی کم کردن و ساقط کردن **مؤلف** عرض کند که اسم جامد است و در فارسی زبان از برای این علم لفظی دیگر نیست فارسیان همین لغت عربی را استعمال می کنند (اردو) جبر و مقابلہ بقول صاحب آصفیہ عربی اسم مذکر فن ریاضی سے ایک علم کا نام جس میں علامات حروف کے ذریعہ سے عمل کیا جاتا ہے اور مقادیر معلومہ کے وسیلہ سے مقادیر مجہولہ دریافت کرتے ہیں۔

چبسین بقول برهان و جامع دانند با سین بی نقطه بر وزن قزوین گچ را گویند

که بدان خانه سپید کنند و معرب آن جصین است۔ صاحب محیط این را لغت عرب گوید
و نیز بعربی قصّه و معروف بحجر الجبس و بفارسی سنگ گچ و سنگ شیرین و آن سنگی
است نرم و زود شکن ذی طبقات سفید و شفاف و گویند که آن از اجساد حجری معدنی
است و سه قسم باشد و قسم سوم این ممتزج از سرد و غیر صفائحی و غیر براق که بعربی
جبس و بفارسی سنگ گچ است و به افریقیه جبسین الغرابین و این را پخته از آن گچ
می سازند و در عمارات و سقوف برای سفیدی به دیوارها صرف می نمایند تاکه
اقسام آن سرد و خشک در سوم و در اول چهارم۔ قابض و مجفف **مؤلف** عرض
کند که مفرس می نماید از لسان عبری (اردو) ایک نرم پتھر جس کو جلا کر چونا بناتے ہیں مذکر

جغبوت | بقول برہان با غین نقطه دار و تای قرشت بر وزن مربوط (۱) پشم
و پنبه که در نهالی و لحاف و مانند آن کنند و (۲) کهنه لحاف پاره پاره را نیز گویند۔
و بضم اول هم آمده و با جیم فارسی نیز گفته اند و به این معنی بتقدیم غین بر حرف ثانی هم
که جغبوت باشد صاحبان جامع و ناصری هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که اسم
جامد است اگرچه بظاهر الفت ترکی یافته می شود و لیکن محققین ترکی زبان از این ساکت
اند معنی دوم مجاز باشد (اردو) (۱) پشم اور روئی۔ مؤنث جو لحاف میں بھرتے
ہیں۔ جشوہ۔ مذکر۔ بھرت۔ مؤنث (۲) پرانا لحاف جو پارہ پارہ ہو۔ مذکر۔

جبلاج | بقول برہان و جامع و ناصری بکسر اول و لام الف بر وزن اخراج (۱)
مردم بزرگ و دولتمند و حشمت را گویند صاحب جهانگیری این را (۲) مرادف

چبروز گفته خان آرزو در سراج بر بزرگ با همت قایل و صاحب رشیدی متفق
با او مؤلف عرض کند که ظاهراً تحریف کتابت در جهانگیری یافته می‌شود که همهٔ محققین
غیر او این را بمعنی دوم نه گفته‌اند برای آن طالب سند استعمال می‌باشیم اسم جامد فارسی
زبان است (اردو) (۱) خسیس اور دون همت بزرگ (۲) دیکھو چبروز ـ

جبلاهنگ | بقول جامع و ناصری همان جبراهنگ که بجایش گذشت مؤلف
عرض کند که ما همه را آنجا اشارهٔ این هم کرده‌ایم (اردو) دیکھو جبراهنگ ـ

جبلک | بقول برهان و جامع و جهانگیری بر وزن لک لک سخت شدن و قایم
و محکم گردیدن چیزی باشد بسبب چیز دیگر ـ خان آرزو در سراج هم ذکر این کرده ـ با
مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است بمعنی سختی و محکمی چیزی بسبب چیز
دیگر و حاصل آن سخت و محکم است (هشتیک ـه) پادشاه العدل و بخشش تو
گشته دیوار دولت جبلک ـ (اردو) سخت محکم مضبوط ـ

جبلهنگ | بقول برهان و جامع و محیط
بر وزن اسپ‌تنگ مرادف جبلاهنگ و
جبراهنگ مؤلف عرض کند که تحقیقا
جبلاهنگ باشد که مبدل جبراهنگ است
و حقیقت این بر جبراهنگ عرض کرده
(اردو) دیکھو جبراهنگ ـ

جبه | بقول برهان بفتح اول و ثانی (۱) رب نارنج و مانند آن را گویند و نام دارو
هم صاحب جامع بذکر معنی بالا گوید که (۲) در عربی بر وزن قبه لباس معروف را
نام است صاحب جهانگیری بر معنی اول گوید که آب ترنج و امثال آن صاحب

سرورمی بر نام دارد وکی قاطع متاشیدی ز زبان برہان ۔ خان آرزو در سراج ہمزبانش ۔ بہار
نسبت معنی دوم گوید کہ بالضم وتشدید پیراہنی وگلدوز از صفات اوست مؤلف
عرض کند کہ بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان می نماید وبمعنی دوم لغت عرب است
کہ صاحب منتخب ذکرش کردہ وفارسیان بترکیب خود استعمالش کردہ اند کہ در ملحقات
می آید و صاحب محیط ازین ساکت (اردو) اریخ وغیرہ کا رس ۔ مذکر (۲) جبہ ۔ ایک
عربی لباس ۔ مذکر ۔

جبہ خانہ | اصطلاح ۔ بقول رہنما بحوالہ
سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار (۱) بمعنی سلحہ
خانہ کہ دران جمیع اقسام اسلحہ ساختہ می شود
صاحب روزنامہ در تعریف این گوید کہ
(۲) توپخانہ را نام است مؤلف عرض
کند کہ این اختلاف معنی قابل نظر است ۔
معاصرین عجم با صاحب روزنامہ اتفاق دارند
وہم اینان کہ جبہ را بمعنی اسلحہ یا توپ استعمال
کردہ اند متصرف شان است و اسم جامد
فارسی جدید (اردو) (۱) ہتھیار بنانے
کا مقام ۔ مذکر (۲) توپخانہ بقول آصفیہ
مذکر ۔ جہاں توپیں رکھی جاتی ہیں ۔ میگزین ۔

(الف) **جبہ خورشید** | اصطلاح ۔
بقول رشیدی (۱) روز و (۲) شب
و (۳) فلک ۔ خان آرزو در سراج ذکر
معنی دوم گوید کہ (۳) خورشید ہم صاحب
برہان ۔

(ب) **جبہ خورشید و ماہ** | را (۱) بمعنی
روز و شب نوشتہ کہ ترجمہ لیل ونہار
است صاحب جامع ہمزبان برہان صاحب
بحر بذکر معنی اول بے گوید کہ (۲) بمعنی ابر
ہم ہست متفق با برہان ۔ صاحب مؤید ہمزبان

صاحب جهانگیری در ملحقات ذکر این کرده
بر معنی اوّل قناعت کند مؤلّف عرض کند
که ب کنایه ایست لطیف و موافق قیاس بهر
دو معنی اگرچه غیر از بحر دیگری ذکر معنی دوم
نکرده ولیکن ما اتفاق داریم با صاحب بحر
و ذوق زبان هم اجازت آن می دهد و
الف قائم کردهٔ رشیدی است معنی آورش
درست است و معنی دوم و سومش غیر لطیف
و موافق قیاس نباشد و معنی چهارم بیان
کردهٔ خان آرزو هم لطافتی ندارد (اردو)
الف (۱) دن ـ مذکر (۲) رات ـ مؤنث
(۳) آسمان ـ مذکر (۴) دھوپ ـ مؤنث
(ب) (۱) رات دن لیل و نهار ـ مذکر
(۲) ابر ـ مذکر ـ

جبّهٔ درویش | اصطلاح ـ بقول برهان
و جامع (۱) کنایه از ابر باشد که بعربی سحاب
گویند و (۲) کنایه از شب هم صاحب
رشیدی این را بمعنی (۳) آفتاب بمعنی
دومش گوید و صاحب بحر بذکر هر سه معانی
نسبت معنی سوم گوید که آفتاب زمستان است
صاحب ناصری در ملحقات بمعنی اوّل و دوم قانع
(انوری ۵) روزی که فلک جبّهٔ درویش
گرفتی از فضلهٔ زنبوریها و دوختی جیب
و صاحب جهانگیری در ملحقات بر معنی سوم
قناعت کرده سند انوری را که بالا مذکور
شد متعلق بدان کند مؤلّف عرض کند که
مرکب اضافی است و کنایه و معنی دوم
و سوم لطافتی دارد و موافق قیاس و معنی
اوّل خلاف قیاس است و باعتبار جامع
که محقق زبان خود است اگرچه تسلیم کنیم و
لیکن ذوق زبان پسندش نمی کند (اردو)
(۱) ابر ـ مذکر (۲) رات ـ مؤنث ـ
(۳) دھوپ ـ مؤنث ـ

جبّهٔ ماه | اصطلاح بقول خان آرزو

در سراج (۱) کنایہ از روز و (۲) آسمان مؤلف عرض کند کہ ایجاد اوست و کنایہ لطیف نیست و (۳) ماہتاب البتہ کنایہ لطیف است قابل تأمل (اردو) (۱) دن۔ مذکر (۲) آسمان۔ مذکر (۳) چاندنی۔ مؤنث۔

جبہہ | بقول بہار میان دو ابرو تا ناصیہ و جباہ بالکسر جمع آن۔ می فرماید کہ فارسیان بمعنی پیشانی استعمال می کنند و این مجاز است و پروین و سجدہ سپار و لوح از تشبیہات اوست مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است و بقول منتخب پیشانی و صراحت ضربہ کند کہ آن میان دو ابروست تا ناصیہ الخ۔ پس ما این را مفرس ندانیم و استعمال مرکبات این در ملحقات می آید (میر معزی ۵) با عارض چون نسرین با جبہہ چون پروین ٭ نسرین بکمند اندر پروین بنگاہ اندر ٭ (ابوطالب کلیم ۵) بلوح جبہہ اش کلک ید اللہ ٭ نوشتہ آیۂ عالی پناہی ٭ پس معنی مباد کہ (۲) از صفات است نہ تشبیہہ (اردو) دیکھو پیشانی۔ مؤنث۔

جبہہ خار بدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول آصفی کنایہ از کمال قوت و دلاوری (صائب ۵) در کف عشقیم عاجز ورنہ در میدان جنگ ٭ شیر مردان را ز مژگان جبہہ می خواریم ما ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و کنایہ از غالب آمدن باشد و مغلوب خود کردن و بخیال ما باید این را (جبہہ کسی خار بدن) قائم کردہ بعض اہل تحقیق بوثیقۂ ہمین سند صائب (جبہہ شیر خار بدن) قائم کردہ اند کہ بکار نمی آید و بخیال مؤلف خصوصیت با شیر ندارد قابل تأمل (اردو) کسی پر غالب آنا

کسی کو مغلوب کرنا ۔

(الف) جبۂ ہزار میخ اصطلاح بقول

(ب) جبۂ ہزار میخی اسم الف و ب

(۱) فلک ہشتم و (۲) شب بہار بیگ الف

بر بطلاق آسمان و شب قانع ۔ صاحب برہان

برب گوید کہ کنایہ از فلک ثوابت است کہ

فلک ہشتم باشد و کنایہ از شب ہم صاحبان

جامع و (ملحقات ناصری) و سراج ہم با ایشان

و صاحب رشیدی و لطائف جہانگیری متفق

با بہار مؤلف عرض کند کہ الف مرکب اضافی

است و ب مرکب توصیفی و ہر دو موافق

قیاس کہ بوجہ کثرت ستارگان ہزار میخ گفتند

(اردو) الف و ب (۱) آٹھواں آسمان

مذکر (۲) شب ۔ مؤنث ۔ رات ۔

(الف) جبہہ سائی استعمال بقول بہار

و بحر و آنند بمعنی سجدہ کرد (میرزا رضی دانش ھ)

بدولت خاکساران جی رسند از این مکان

دانش کہ و زین درگاہ سر بر چرخ سائد جبہہ

سایان را ہم مؤلف عرض کند کہ ....

(ب) جبہہ سائیدن مصدر از این است

یعنی سجدہ کردن صاحب آصفی ذکر ....

(ج) جبہہ سودن کردہ بذیل آن شعر دانش

نقل کردہ کہ بالا مذکور است بی غوری اوست

و بس بالجملہ الف اسم فاعل ترکیبی است و

موافق قیاس (اردو) الف سجدہ

کرنے والا ۔ ب و ج سجدہ کرنا ۔

جبہۂ شیر خاریدن مصدر اصطلاحی ۔

بقول بہار و بحر و آنند کنایہ از کمال قوت و

دلاوری داشتن سند صائب بیان کردہ

جبہہ خاریدن گذشت مؤلف عرض کند کہ

بتحقیق ما (مجرد جبہہ خاریدن) ہم بہمین

معنی است و اشارۂ این ہمہ را انجا کردہ ایم

بعضی از معاصرین عجم با اتفاق دارند کہ معنی

سایر کہ جبہۂ خود خاریدن علامت تکبر است

که دلاوران می خوانند (اردو) دلاور، بہادر	
جبهه صفت اختصار اصطلاح - بقول بحر مبدل تر مولف عرض کند که	دیگر محققین ذکر این نه کرده اند جز ترکیب اضافی است و کنایه (اردو) منزل قمر مشہور -

جبیره | بقول برهان بروزن کبیره مستعد شدن و جمع گردیدن مردم باشد به تهیه شغلی و کاری و تخته و در عربی چوبهائے که به استخوان دست و پائے شکسته بندند - صاحب جامع گوید که به جیم فارسی هم می آید بمعنی جمع و جمعیت سپاه صاحب سروری هم ذکر این کرده (شاه نامه ←) بفرمود تا شان جبیره شدند ٭ سپاه و سپهبد پذیره شدند ٭ صاحب ناصری هم ذکر این کرده صاحب غیاثی از طرازی که بمعنی آماده و مستعد و عازم است صاحب سواء السبیل که محقق معربات است این را معرب گهواره فارسی داند - خان آرزو در سراج می فرماید که قوسی بجیم عربی و فارسی هر دو صحیح داند مولف عرض کند که ما این را مفرس دانیم بمعنی آماده و مستعد دست و پا شکسته را چون چوبها بر مقام شکست بندند بیمار چالاک و مستعد می شود از ینجاست که فارسیان این لغت عربی را تفریساً بمعنی مستعد و آماده استعمال کردند و چبیره به جیم فارسی مبدل این چنانکه اسب و اسپ (اردو) مستعد - آماده -

جبین | بقول آصفی بالفتح بمعنی پیشانی و بقول منتخب دو طرف جبهه و از دو جانب دو ابروه و جبهه ما بین دو ابرو بهار گوید که فارسیان بمعنی مطلق پیشانی استعمال این کرده اند - و بحر خنده و شمس مدار از صفات اوست و سهیل صبح و لوح و مشتری از

تشبیہات او و بالفظ افروختن و افشاندن مستعمل (عبدالواسع جبلی سہ) بارخ چون آفتابے اے مہ پرویں جبیں ؛ یا پری چون یاسمینے اے بت نسریں سریں ؛ (محمد قلی سلیم سہ) پر تو صبح جبیں او شود ہر جا بلند ؛ شام ہمچوں سایہ آنجا در پس دیوار ہاست ؛ (سلمان سہ) ہر کہ او نام تو بر لوح جبیں کرد نشان ؛ کار و بارش بدرستی ہمہ چوں زر شدہ است ؛ (اردو) جبیں بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مؤنث۔ ناصیہ۔ ماتھا۔ پیشانی۔

جبیں افروختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی روشن و سرخ کردن جبیں باشد (اثر شیرازی سہ) جوابت چو برافروزد از عتاب جبیں ؛ بکار خویش فلک را نمی دہد تمکیں ؛ مخفی مباد کہ از سند پیش کردہ اش استعمال مصدر (برافروزیدن) پیدا است کہ مرادف افروختن و برافروختن است (اردو) جبیں روشن کرنا۔ ماتھا سرخ ہونا غصہ سے۔

جبیں افشاندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی جبیں سودن بر آستان یا اقدام باشد یعنی جبیں بر زمین یا آستان نہادن بعجز (طالب آملی سہ) آنکہ در راہ تو دل بازد و دیں افشاند ؛ آستانت چو بود نام جبیں افشاندہ (اردو) جبہ سائی کرنا۔

جبیں بوسیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بوسہ دادن بر جبیں بمعنی حقیقی است (فغانی شیرازی سہ) تو آں گلی کہ مہ آسمانش جبیں تو بوسد ؛ ملک ز سدرہ فرود آید و زمیں تو بوسد (اردو) پیشانی پر بوسہ دینا۔

جبیں تلخ اصطلاح۔ بقول تحقیق الاصطلاحات پیشانی ترش را گویند مؤلف

عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب سے) مشت خشک و جبین تلخ آب زندگی پ بر سکندر آب حیوان می کند آئینہ را ۔ (اردو) چیں زدہ پیشانی۔ مؤنث۔

جبین زار اصطلاح۔ بقول بہار از عالم گلزار و صاحب انندش نقل نگار **مؤلف** عرض کند کہ مقامے کہ بدان سجدہ ہا واقع شود (مرزا بیدل سے) بخاک خفتہ ام از توضیع خلقم ۔ چو سجدہ کہ فتد راہ بر جبین زارش ۔ (اردو) وہ مقام جہاں سجدے واقع ہوں۔ مذکر۔

(الف) **جبین گرفتن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ترش و شدن است و از ہمین است ....

(ب) **جبین گرفتہ** بمعنی ترش رو کہ صاحبان بہار عجم و بحر مصطلحات و غیاث ذکرش کردہ اند (شفیع اثر سے) پیش جبین گرفتہ مکن عرض احتیاج ۔ واتا بلیہ مکوب در سے را کہ باز نیست ۔ (اردو) الف ترش رو ہونا ب ترش رو۔

جبین مالیدن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہ معنی جبین سائیدن است کہ بر زمین و آستان و اقدام بہ عمل آید (فغانی شیرازی سے) خوش آن مستے کہ چون بر آستان او جبین مالم ۔ گہے خاک درش بوسم گہے بر روز مین مالم ۔ (اردو) جبہ سائی کرنا

جیم فارسی با فوقانی

جت بقول برہان و جامع و ناصری و (جہانگیری در ملحقات) بفتح اول و سکون ثانی قومی است غربا یہ و صحرانشین در ہندوستان (ابوالفرح رونی سے) کرد افغان و جت

بتقویت و حرص ؎ چو زردہ شکر سوار تلک ہا خان آرزو در سراج گوید کہ تحقیق آنست کہ ایں لفظ بتاے ہندی و لفظ ہندیست **مؤلف** عرض کند کہ ایں مفرس جاٹ است کہ بتاے ہندی لغت سنسکرت است فا رسیان استعمال ایں بتبدیل تاے ہندی بہ فوقانی و حذف الف کردہ اند۔

(اردو) جاٹ اور جٹ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر ایک ہندو قوم کا نام جن کا پیشہ کاشتکاری ہے۔ بگڑے ہوئے راجپوت وہ راجپوت جن میں کراؤ کی رسم جاری ہوگئی ہے

جتبونتن بقول برہان بروزن پہلوشکن باباے ابجد و نون و تاے قرشت بروزن پہلوشکن بہ لغت زند و پاژند بمعنی نشستن کہ مقابل استادن است و جتبونمی یعنی می نشینم و جتبوبند بمعنی نشیند **مؤلف** عرض کند کہ ہمیں لغت بہ ہمیں معنے بہ تقدیم موحدہ بر فوقانی اول بجائش گذشت کہ صراحت ماخذش ہم درانجا کردہ ایم و درینجا ہمیں قدر کافی است کہ قلب بعض است چنانکہ اسطخر و اسطرخ (اردو) دیکھو جبتونتن۔

(الف) **جتبونمی** (ب) **جتبوبند** صاحب جہانگیری در ملحقات الف را بمعنی نشینم و ب را بمعنی نشیند آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ ایں ہر دو از مشتقات مصدر جبتونتن است کہ بجائش گذشت و با اشارۂ ایں ہم درانجا کردہ ایم لغت زند و پاژند است وحالا در زبان معاصرین عجم متروک (اردو) الف میں بیٹھوں ب۔ تم بیٹھو۔

جتر بقول بہار و آنند بالفتح و را۔ بمعنی باغ (ملا وحشی در صفت باغ و قصر سہ) جتر و اتاقے کاندرو نقاش چیں ؎ حیرت افزاید بحیرت آفریں بر آفریں ؎ وارستہ در مصطلحات ہم ایں را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است لغات ترکی

و عرب ازیں ساکت (اردو) دیکھو باغ رنگ۔

جثره بقول برہان و جامع و جہانگیری در ملحقات و سراج دانند بضم اول بروزن سفرہ بمعنی آلودہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ صاحبانند صراحت کنند کہ لغت فارسی است۔ اسم جامد باشد و بس۔ مرادف آلودہ (اردو) دیکھو آلودہ

جیم عربی با ثائے مثلثہ

جثہ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی جسمانیت و اعضا **مؤلف** عرض کند کہ بقول منتخب بالضم و تشدید ثا بمعنی تن مردم و غیر آں لغت عربی است (اردو) جثہ دیکھو بنیہ۔

جیم عربی با جیم عربی

ججا بقول ملحقات برہان و جامع و جہانگیری در ملحقات بفتح اول کہ جیم باشد و جیم دیگر بالف کشیدہ نام پرندہ ایست سیاہ کہ بیرآں را بہ تیر نصب کنند کہ بعربی عقاب خوانند صاحب محیط ذکر ایں نکردہ بر عقاب گوید کہ بضم اول پرندہ ایست بزرگ جثہ سیاہ رنگ از جملۂ طیور شکاری کہ بہ ترکی قراقوش و بہ فارسی آلہ و آلوہ و بہندی قاب و گیدہ نامند گوشت آں گرم و خشک در دوم گویند در اول جہت برودت و ریاح و رطوبت نافع و قریب بہ گوشت کلاغ است و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است محالا عقاب بر زبان ما ذکر ایں بر الہم کردہ ایم (اردو) عقاب مذکر دیکھو الہ۔

جیم عربی با خاے معجمہ

جخ بقول برہان وجامع بفتح اول وسکون ثانی (۱) جنگ جوے وستیزہ کار و (۲) امر بدیں معنی ہم یعنی جنگ کن وستیزہ نماے صاحب ناصری بذکر ایں گوید کہ جخیدن مصدر ایں است **مؤلف** عرض کند کہ جخیدن بہ معنی ستیزہ کردن می آید بمعنی اول مجاز است کہ حقیقت آں (۳) جخ و ستیزہ است و بس و بہ معنی دوم مشتق از مصدر مذکور پس معنی سوم اسم مصدر باشد کہ فارسیاں استعمالش بمعنی اول ہم کردند بسبیل مجاز و اصل ایں بہ معنی سوم بہ جیم فارسی است وایں بدل آں و مصدر چخیدن ہم بہ جیم فارسی می آید (**اردو**) (۱) لڑاک۔ بقول آصفیہ ستیزہ کار (۲) لڑائی کر۔ لڑ (۳) لڑائی۔ مؤنث۔

جخاجخ بقول برہان و بحر و انند و ناصری بفتح اول و ثانی بہ الف کشیدہ و جیم مفتوح بخاے نقطہ دار زدہ صداے پے درپے تیغ و شمشیر باشد برچیزے صاحب برہان می فرماید کہ با جیم فارسی ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ اصل ایں بہ جیم فارسی است کہ می آید وایں مبدلش چنانچہ کاج و کاچ و دریں تکرار جخ است بزیادت الف عطف در میان ہر دو اسم صداے شمشیر باشد (**اردو**) چکاچک بقول آصفیہ اردو۔ اسم مؤنث چقا چاق۔ تلواروں کے متواتر جسم پر پڑنے کی آواز۔

جخج بقول برہان و ناصری بہ فتح اول و سکون ثانی و جیم (۱) جانوریست از جنس شپّر بزرگی غلیواج و بر سر دوش ناخن ہا دارد و خود را سرنگون از درخت آویزد و فضلہ و سرگین خود را خورد و (۲) علّتے را نیز گویند کہ مانند بادنجان از گلو و گردن مردم برمی آید و درد نمی کند صاحبان

رشیدی و جہانگیری ہم ذکر این کردہ اند (سوزنی سہ) ز چغد و بوم بد بیدار شو مترصد بار بہ
ولیک پیلہ و پروانہ چچگون وہماے بہ صاحب محیط ذکر این نکردہ و پر چگادر گوید کہ اسم ہندی
شب پرہ است و پرستو پرتر بایکہ بعربی خفاش و ہندی چمگادر و چڑباگل نامند و آں جانوریست
مشہور ہمانند طیور پرواز می کند لیکن بازوے آں مثل مرغان دیگر پر ندارد بلکہ پوستی است
بالاے بازوے آں کشیدہ و حیض می کند و حاملہ می شود و بچہ زاید و دندانہا دارد و ضعیف
البصر است و لہذا در روز بسبب تابش شعاع آفتاب بصر او ضعیف می گردد و بداں سبب از
پرواز باز می ماند مزاج آں گرم در سوم و خشک در چہارم و گوشت آں در حرارت کمتر از خفاش
است و گویند از خواص اوست کہ چوں سر آں را زیر بالین شخصے گذارند بحیثیکہ او را
اطلاع نباشد آں شخص را خواب نیاید و بدستور چشم و دل آں ہمیں اثر دارد و تعلیق دل
آں ہمیں بر جماع و طلاے خون آں قبل بلوغ مانع روئیدن موے زہار و مانع بزرگی پستان
پستان دختراں و منافع بسیار دارد و مؤلف عرض کند کہ چچگادر این است و بمجاز فارسیان
نامش نہادند و این در مقدار شپرہ بزرگ می باشد و در شب اکثر بر میوہ ہاے درختان کلاں
خصوصاً انبہ تاخت کند و نقصان می رساند و در ہندی خر واین را چمگادر نام است و
کلانش را چڑباگل (اردو) (۱) چڑباگل مؤنث جس کو دکن میں گدل کہتے ہیں شپر کے
سے قد میں بڑی۔ (۲) ایک مرض جو گلا اور گردن پر غدود پیدا ہوں جن پر ... ذکر ...

چنگیش | بقول برہان رجماع و رشیدی و
جہانگیری و سروری بسبرایج بفتح اول و کسر ثانی | و سکون جیم و نون ... کشور را گویند و آں ... باشد روشن و لعل فام ... در ... چمپہ

بکار بند و بروزن مخزن و کوزن هم آمده **مؤلف** عرض کند این همان است که زجاکسو ذکرش کرده ایم اسم جامد فارسی زبان باشد (اردو) دیکھو جاکسو۔

ججخ بقول جامع مرادف ججخش بروزن رخش (۱) مرغی مانند شب پره که خود را از درخت بیاویزد و گوشت سرگین خورا می خورد و دوم (۲) تشبیه است مانند بادنجان بزرگی که در زیر گلوی مردم آید و بزرگ شود و خان آرزو در سراج بذکر هر دو معنی گوید که معنی دوم اغلب که بسبب تشبیه به معنی اول باشد و آنچه به شین معجمه آخر می آید مبدل این۔ **مؤلف** عرض کند که همان ججخ که به جیم عربی آخر گذشت و این مبدل آنست چنانکه لفظ چوچه و چیچه (اردو) دیکھو ججخ۔

ججخش بقول برهان به فتح اول بروزن رخش به معنی اول و دوم ججخ است و صراحت مزید کند که به معنی دوم مرضی که در دو نه کند و بیرون آن هم هلاکت دارد و بیشتر مردم فرخانه و گیلان و مردم قلعه اٹک دارند صاحبان جهانگیری و جامع و سروری و ناصری و موید هم ذکر این کرده اند و خان آرزو در سراج بذیل ججخ صراحت این کرده که مبدلش **مؤلف** عرض کند که چنانکه کاچی و کاشی که تبدیل جیم فارسی با شین معجمه آمده (اردو) دیکھو ججخ۔

ججیدن بقول بحر به فتح اول جنگ و جدل نمودن و ستیزه کردن۔ کامل التصریف و مضارع این ججد **مؤلف** عرض کند که این مصدر وضع شد از اسم مصدر ججخ که بیانش گذشت و اشاره این هم در آنجا کرده ایم فارسیان بقاعده خود بزیادت تحتانی معروف و علامت مصدر (دن) این را وضع کرده اند و به اصول ما که صراحتش بر لغت (اسم مصدر) کرده ایم مصدر اصلی است از آنکه اسم این اصل فارسی زبانست (اردو) جنگ کرنا۔ لڑنا۔

جیم عربی با دال مہملہ

جدا بقول بہار با لفظ افتادن و کردن مستعمل. صاحب آنند بر معروف قانع **مؤلف** عرض کند که سکوت برہان و غیاث و ناصری و جامع و سراج و غیرہم ازیں لغت فارسی زبان محل تعجب. لغت عرب بدیں معنی نیست و محققین ترکی ازیں ساکت شک نیست که ایں لغت فارسی زبان است بمعنی علیحدہ و بالانفراد و استعمال مرکبات ایں در ملحقات می آید (**اردو**) جدا بقول آصفیہ. فارسی. الگ علیحدہ.

جدا افتادن استعمال. صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند دور شدن و علیحدہ شدن است (صائب ؎) می کند از دیدہ یعقوب روشن خانہ را ؛ تا ز یوسف بوے پیراہن جدا افتادہ است ؛ (**اردو**) جدا ہونا. دور ہونا. علیحدہ ہونا.

جدا بودن استعمال صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که دور بودن و علیحدہ بودن است (سلمان ساوجی ؎) اول آنست که چوں نیست عزت دار و ؛ بندہ زیں دائرہ جمع جدا خواہد بود ؛ (**اردو**) جدا رہنا.

جدا داشتن استعمال. صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که دور داشتن و علیحدہ داشتن است بمعنی حقیقی (صائب ؎) چوں پی معنی بیگانہ که وحشت کند از لفظ ؛ ہم خانہ دل بود و ز دل خانہ جدا داشت ؛ (**اردو**) جدا رکھنا. دور رکھنا.

جدارک اصطلاح. بقول برہان و جہانگیری و ناصری و رشیدی بضم اول

بروزن مبارک نام بازے کہ آنرا کوزہ گرداں هم می گویند. صاحب جامع بذکر این گوید کہ بجاے را نون با فتح و کسرہ اول نیز آمدہ یعنی (جدانک) صاحب سروری بذیل جدانک ذکر این بحوالہ فرہنگ کردہ. خان آرزو در سراج گوید کہ براے مہملہ اصح است. صاحب انند صراحت بیشتر نیافته کہ لغت فارسی است **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ این متحقق نہ شد معاصرین عجم بر زبان ندارند و از این لغت بے خبرانند چارہ جز این نیست کہ باعتبار محققین ایرانی اعنی جامع و سروری و ناصری این را اسم جانورے دانیم (اردو) جدارک ایک باز کا نام ہے جس کی صراحت مزید نا معلوم۔ مؤنث۔

جداری

بقول جہانگیری با اول مفتوح و واو مکسور علوفہ مرسوم نوکراں را خوانند **مؤلف** عرض کند کہ دیگرے از محققین اہل زبان و زبان داں ذکر این نہ کرد و معاصرین عجم بر زبان ندارند و عوض این (علوفہ چاکران) بر زبان شان است و لغت عرب و ترکی نیست و در لغت جداوی بہ واو عوض راے مہملہ بہمین معنی می آید کہ اتفاق محققین بر آنست معلوم می شود کہ کاتب جہانگیری این را بہ غلط قائم کرد واللہ اعلم بالصواب (اردو) نوکروں کا مشاہرہ۔ مذکر۔

جدا ساختن

استعمال. صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ جدا و دور کردن و علیحدہ ساختن بمعنی حقیقی است (احسان ثقی سہ) کعبہ را کبر کہ از میخانہ می سازد جدا ٭ لفظ را از معنی بیگانہ می سازد جدا ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر سازیدن پیداست نہ ساختن (اردو) جدا کرنا. دور کرنا.

جداستہ بقول ناصری و انند بضم اول بہ معنی مفارق یعنی انچہ مجرد و از مادہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ دیگر محققین ازیں لغت سکوت ورزیدہ اند ولیکن بہ اعتبار ناصری کہ محقق صاحب زبان است ایں را تسلیم کنیم بعضے از معاصرین عجم گویند کہ استعمال ایں در بعض بلاد طہران است و اصل ایں (جدا استاد) بود بحذف بعض حروف فارسیان ایں را بر زبان دارند بہ معنی غیر مادی (اردو) غیر مادی چیزیں مؤنث۔

جدا شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است لازم جدا کردن بمعنی دور شدن و علیحدہ شدن (فغانی شیرازی ے) روزیکہ دل زجاں شود وجاں زتن جدا ۔ ہر یک جدا ز عشق تو سوزند و من جدا ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال شود دن پیداست کہ بجائش می آید و مرادف شدن است (اردو) جدا ہونا

جداشناس اصطلاح۔ بقول ناصری ترجمہ کلام ما بہ الامتیاز است یعنی چیزے و صفتے کہ فی الحقیقہ بہ آں چیز و صفت دو کس را از یکدیگر امتیازے حاصل شود صاحب فدائی بر ما بہ الامتیاز قانع صاحب سفرنگ بہ شرح پنجمی فقرہ (نامہ شت ساسان نخست) گوید کہ بہ معنی امتیاز است و تمیز **مؤلف** عرض کند کہ حالا بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست اصطلاح قدیم است (اردو) ما بہ الامتیاز مذکر۔ وہ چیز جس کے ذریعہ فرق معلوم ہو اور امتیاز ظاہر ہو۔

(الف) **جداکرد** استعمال۔ صاحب
(ب) **جداکردن** سفرنگ بہ شرح (صد و سی و نہمی فقرہ نامہ شت وخشور منوچہر) می فرماید کہ الف بمعنی تمیز است و صاحب

آصفی ذکرب کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ (۱) بمعنی دور کردن متعدی جدا
شدن و بلحاظ معنی الف (۲) تمیز کردن معاصرین
عجم استعمال الف بمعنی بالا و استعمال ب بمعنی
دوم نمی کنند۔ الف ماضی مطلق و حاصل
بالمصدر باشد (اردو) الف تمیز مؤنث
ب (۱) جدا کرنا۔ بقول آصفیہ۔ الگ کرنا۔
علیحدہ کرنا۔ (۲) تمیز کرنا۔

جداگانہ | استعمال۔ بقول بہار و انند منفرد
(محسن تاثیر ؎) اے سحر گرم باشد راہ
بتو ہر دل را؛ مخصوص و جداگانہ چون قطرۂ
باران را؛ صاحب فدائی گوید کہ بمعنی علیحدہ
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
و معاصرین عجم ہم استعمال این می کنند (اردو)
جداگانہ۔ بقول آصفیہ علیحدہ۔ الگ۔

جدا گردیدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی جدا شدن است (کمال خجندی
؎) گفت اگر گردی شبیہ از روے چون ماہم
جدا؛ تا سحر گاہان ستارہ می شمر گفتم بچشم؛
(اردو) جدا ہونا۔

جدا گشتن | استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی جدا شدن است
(روحی ہمدانی ؎) در کوے تو
سرہاے شہیدان محبت؛ بے ضربت
جلاد جدا گشتہ زتن ہا؛ (اردو)
جدا ہونا۔

جدال | بقول برہان بفتح اول بروزن مجال بلغت اہل مغرب (۱) غورۂ خرما را گویند
یعنی خرماے سبز و نارس و (۲) بکسر اول در عربی مرادف قتال است کہ از کشش و کوشش با
کسے کاویدن باشمنی و دشمنی کردن صاحب مؤید بذیل لغات فارسی این را بمعنی اول آوردہ

مؤلف عرض کند کہ مہر و محققین سکندری خوردہ اند۔ این لغت عربیہ مہرہ بمعنی آہست و صاحب منتخب ذکر این مہرہ و معنی کردہ (اردو) (۱) مہرہ ماست نما مذکر (۲) لڑائی مؤنث۔

جدا ماندن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی دور ماندن است (جلالی اردستانی ؎) از یار دور ماندہ ام و از وطن جدا ۔ یکسر از دیار و یار مباد چو من جدا ۔ (اردو) جدا رہنا۔

جدا نشستن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دور نشستن و علاحدہ نشستن است بمعنی حقیقی (فغانی شیرازی ؎) کردہ ام از ہستی موہوم پہلو را تہی ۔ تا جدا از خود نشستم کیستم با پہلوے تو ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا (از خود جدا نشستن) بمعنی از خود بیرون شدن است و در بیخودی نشستن (اردو) جدا بیٹھنا۔ علیحدہ بیٹھنا۔

جدانک | بقول برہان (۱) بکسر اول و فتح نون مرادف جدارک کہ بجایش گذشت و بہ فتح اول بروزن تداری (۲) علاوہ و مرسوم ملازم و نوکر **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارہ این بمعنی اول بر جدارک کردہ ایم و بمعنی دوم مرادف جداری است کہ بجایش گذشت اسم جامد فارسی زبان (اردو) (۱) دیکھو جدارک (۲) دیکھو جداری۔

جداوی | بقول ناصری جامع و رشیدی و سراج بروزن تداوی علاوہ و مرسوم ملازمان صاحبان نہ صراحت کنند کہ لغت فارسی زبان است **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است کہ از معاصرین ما ہیچ کس بر زبان ندارند صاحب جہانگیری ہمین لغت را بہ راے مہملہ چہارم عوض واو قائم

کرده که تصحیف کتابت است (اردو) دیکھو جدارزی۔

جداے | بقول مؤید بمعنی جدا بزیادت تحتانی **مؤلف** عرض کند که صاحب مؤید این لغت را برای تائید فضلا قائم کرده باشد به خیال اینکه تمیز نداشته باشند و طفلان مکتب می دانند که در فارسی زبان بر هر یک لغت یاے زائد می آید۔ (اردو) دیکھو جدا۔

جدائی | بقول فدائی بمعنی مفارقت **مؤلف** عرض کند که بقاعدهٔ فارسی یاے مصدری بر لفظ جدا لاحق کرده اند (اردو) جدائی۔ بقول آصفیہ مؤنث مفارقت۔ علیحدگی۔

جدب | بقول برهان و جامع و ناصری بفتح اول و سکون ثانی و باے ابجد مغز درخت خرما است و آنرا پیه درخت خرما گویند و بعربی شحم النخله خوانند گرده گی زهر را نافع است **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و صاحب ناصری صراحت فارسی کرده (اردو) درخت خرما کا مغز۔ شحم النخله۔ مذکر۔

جدبین | بقول برهان و جامع و رشیدی و مؤید با تاے قرشت بر وزن رنگین اسباب خانه باشد که آنرا مزین و منقش کرده باشند۔ خان آرزو در سراج نوشته که قول برهان گویا که چنین به جیم و باے موحده گذشت پس قول برهان تصحیف باشد **مؤلف** عرض کند که به اعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است این را اسم جامد و لغت قدیم دانیم حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) وہ چھوٹا سا چبوترے کا کمرہ جو دباغت کیا ہوا اور جس پر نقش و نگار ہو۔ مذکر۔

جدجد | بقول ملحقات برهان کرمکے است سیاه که شب ها مانند ملخ فریاد کند۔ صاحب مؤید نیز همین گوید که این را بهندی جھینگر نامند **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم این را بالکسر خوانند

ولغت فارسی قدیم دانند صاحب محیط بر حصر ذکر این کردہ گوید اسم عربی است و ہندی جھینگر نامند
در دوم گرم وخشک چون بپزند و شوربا ئے آنرا در گوش چکانند درد گوش نافع (اردو)
جھینگر بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا بڑی بڑی مونچھوں والا کیڑا جو اکثر دیوار ودل پہ
رہتا ہے۔ اور کپڑے وغیرہ چاٹ جاتا ہے۔ گھر گھرا۔ جھینگر۔ زنجیرہ۔

چدر بقول برہان بفتح اول وسکون ثانی وراے قرشت شتر مادہ چہار سالہ را گویند و با ذال
نقطہ دار ہم بایں معنی آمدہ و ہم بمعنی ہر عدد سے باشد کہ آنرا در نفس خودش ضرب کنند چنانچہ
سہ کہ اگر در نفس خودش ضرب کنند نہ شود و سہ جذر و نہ مال سہ۔ صاحب جامع بر معنی اول قانع
صاحب سروری بذکر معنی اول گوید کہ صاحب شرفنامہ بذال معجمہ آوردہ اشارہ حل حسابی
کند و حسین وفائی بجیم فارسی و دال مہملہ نوشتہ (شمس فخری ؎) وجود اشرف ذات
و ہر ابو اسحٰق ۔ شکوہ مسند و ایوان تخت و صد ربود ۔ کجاست در ہمہ عالم شہے کہ ہمچون او ۔
کمینہ بخشش او صد ہزار چدر بود ۔ (استاد لامعی جرجانی ؎) مادہ یکے چدر یہ کردار بیدر ۔
پایش وگردنش بسان ہلال ۔ صاحبان ہند این را لغت فارسی گوید۔ صاحب منتخب بر لغت
ہیچ یکے از ہر دو معنی بالا نہ نوشت و بر جذر بذال معجمہ می طراز د کہ در اصطلاح حساب عددے
کہ در نفس خود ضرب کنند و حاصل ضرب را مال مجذور گویند **مؤلف** عرض کند کہ ما این را
اسم جامد فارسی زبان دانیم و بذال معجمہ لغت عربی (اردو) چار سالہ اونٹنی کی مادہ بچہ مونث

(الف) چدکارہ	اصطلاح۔ الف بقول سروری بفتح جیم و راے مہملہ وسکون دال
(ب) چدگارہ	مہملہ بمعنی راے ہاے مختلف (شاعر ؎) زراے نکو کارہ گردد

تمام ز چدکاره گرد و سراسر تباه ﴿ (شهید ۵) جهانیان را دیدم بسے زهرناب ﴿ بسے بدیدم
هزگونه گونه چدکاره ﴿ می فرماید که در فرهنگ (چکاره) هم بحذف دال به همین معنی آمده بمعنی راه‌های
مختلف هم می فرماید که آنچه بخاطر ضعیف می رسد چدکاره و چکاره هر دو به معنی خلاف مطلق باشد
و اسناد هم موید این معنی. صاحب ناصری بر راه‌ها و روش‌های مختلفه قانع و صاحب برهان
هم بالش صاحب جامع به کاف فارسی آورده و صاحب رشیدی هم ذکرش کرده. خان
آرزو در سراج می طرازد که به فتح اول و کاف فارسی است و قوسی در نسخه خود به ضم معرب کرده
به معنی راه‌ها و تدبیرهای مختلف و گوید که آنچه ابراهیمی راه‌های مختلفه نوشته محض تصحیف است
مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و معنی ترکیبی این معلوم نشد و شک نیست که
مرکب است و صحیح به کاف عربی است و لفظ کاره در ترکیب این داخل و هاے هوز آخره زائده
یا برائے نسبت و معاصرین عجم بر زبان ندارند و لغت قدیمه دانند و می فرمایند که اصل این لفظ
کاره به ضاد معجمه بود فارسیان ضاد را به جیم بدل کردند و همین است مثال اول این قسم
تبدیل که به نظر آمده (اردو) الف و بے مختلف راہیں۔ مؤنث۔

چدل | بقول بهار بالتحریک خصومت و دشمنی و با لفظ داشتن مستعمل و با لفظ زدن کنایه
از دعوی صدارت کردن **مؤلف** عرض کند که بقول منتخب لغت عرب است فارسیان
بمعنی جنگ استعمال این کنند و من وجه بدین معنی مفرس توان گرفت و استعمال این با مصادر
فارسی در ملحقات می آید (اردو) خصومت۔ دشمنی۔ لڑائی۔ مؤنث۔

چدل خاستن | استعمال. صاحب | آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند کہ برپا شدن و واقع شدن جنگ است و خصومت (اسدی طوسی ؎) ہر دو را خاست جدل از سبب ہستی فصل و درمیان رفت فراوان سخن از ہر جہت و ذم و (اردو) لڑائی قائم ہونا۔ خصومت پیدا ہونا۔

جدل داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی جنگ و خصومت داشتن (صائب ؎) نیست صائب ملک تنگ [illegible] جائے دو شاہ و زین سبب طفلان جدل دارند با دیوانہا۔ و مخفی مباد کہ ازین سند استعمال مصدر داریدن پیدا است کہ مرادف داشتن است بجائے خودش می آید۔ (اردو) خصومت رکھنا۔ لڑائی واقع ہونا۔

جدل زدن استعمال۔ بقول صاحب آصفی دعوی صدارت کردن۔ بہار ہم بذیل جدل ذکر این معنی کردہ مؤلف گوید کہ سند ہر دو از کلام انوری است کہ از ان بمعنی واقع کردن جنگ پیدا است و پیدا کردن خصومت (؎) قدرت برا [illegible] بہ نعمت جدال [illegible] گوید جملہ سند عالی مسلّم است و مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر زدیدن پیدا است کہ مرادف زدن بجائے خودش می آید (اردو) جنگ قائم کرنا۔ لڑائی قائم کرنا۔ خصومت پیدا کرنا۔

جدل کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی جنگ کردن و خصومت ورزیدن (حافظ ؎) حافظ از خصم خطا گفت نگیریم بر او ور بحق گفت جدل با سخن حق نکنیم و مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کردیدن پیدا است کہ مرادف کردن بجائے خودش می آید (اردو) جنگ و جدل کرنا۔ جنگ کرنا۔ لڑنا۔ خصومت اختیار کرنا۔

جدوار بقول برہان و ناصری و جامع معرب زدوار است کہ ماہ پروین باشد گویند
خوردن آں دفع زہر مار و عقرب کند صاحب انند ایں را لغت عرب نوشتہ مؤلف
عرض کند کہ ما زدوار را کہ مبدل است می آید مفرس این دانیم و جدوار را لغت عربی و بعض از
محققین زدوار را لغت مستقل فارسی دانند و جدوار را معربش بالجملہ خواص و طبیعت ایں
را بر انتلہ سودا عرض کردہ ایم گذشت (اردو) دیکھو انتلہ سودا۔

جدول بقول بہار بروزن صندل (۱) جوے آب و جداول جمع آں (۲) خطوط کہ بر کتاب
کشند۔ می فرماید کہ با لفظ انگیختن و کشیدن مستعمل۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ
قاچار ذکر ایں کردہ و صاحب بول چال بحوالہ معاصرین عجم ایں را بمعنی کنارہ و حاشیہ
و نہر آوردہ صاحب منتخب صراحت کند کہ لغت عرب است بمعنی جوے مؤلف عرض
کند کہ فارسیاں کہ بہ مناسبت نہر مجازاً بمعنی خطوط شنگرف و غیرہ ہم گرفتہ اند استعمال
ایں فرمودہ و صاحب غیاث اشارہ ایں کردہ و عجب است از محققین اہل زبان و زباندان کہ ایں لغت
معروف را کہ مفرس است ترک کردہ اند و استعمال ایں با مرکبات و ملحقات می آید (اشرف
سہ) خواہی کہ آب رفتہ آید بجوے باز خود را بکش چو جدول ازیں صفحہ بر کنار بہار
صراحت مزید کند کہ ورائے معنی اول (۳) بمجاز افزار معروف آہنی کہ بداں خطوط
کشند ما عرض کنیم کہ ایں معنی مجاز را سند بباید کہ خامہ جدول کشی بر زبان معاصرین است
(اردو) (۱) ندی، نالا، گول (۲) جدول۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث وہ خط جو صفحہ
کے اختتام پر سرخ یا سیاہ کھینچا جاسے (۳) وہ آہنی قلم۔ مذکر جس سے جدول کشی کرتے ہیں

جن کی دو نوکیں ہوتی ہیں ۔

جدول انگیختن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف جدول کشیدن است کہ می آید (نظامی ے) چو خطش علم راند برآفتاب ؛ سیہ جدول انگیخت از مشک ناب ؛ (اردو) جدول کھینچنا ۔

جدول تقویم | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار روانند مرادف جدول مسطر کہ می آید ہر دو کنایہ از خطوط تقویم و مسطر (ابو طالب کلیم ے) شود ز جدول تقویم کہنہ آب رواں ؛ کند رطوبت امسال اگر اثر در یار ؛ **مؤلف** عرض کند کہ دریں جا از جدول خطوط حاشیہ کتاب مقصود نیست بلکہ مجازاً بہ معنی خطوطے کہ درمیان صفحہ تقویم ہم می باشد (اردو) تقویم کے خطوط ۔ مذکر ۔ اور لکیریں ۔ مؤنث ۔ جو درمیان صفحہ ہوتی ہیں ۔

جدول قرق | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار روانند و وارستہ جوے خشک چہ قرق در ترکی بہ معنی خشک است (محسن تاثیر ے) ز منع بوسہ عیاں شد کہ خط لالہ رخاں ؛ چو گرد مصحف رخسار جدول قرق است **مؤلف** عرض کند کہ یک نسخہ کاتب محققین را در غلط انداخت و ذوق سخن را بر طاق نہادند کہ فرق را کہ بہ فا بود قرق بقاف اول خواندند اگر شرط کنیم کہ بہ معنی خشک در ترکی آمدہ در انحالت ہم تاثیر سخن داں چہ ضرورت داشت کہ در کلام خود (جدول خشک) را گذاشتہ بہ ترکیب لغت ترکی (جدول قرق) بہ بند و در نسخ کلامش (جدول فرق) بہ فاست نہ بہ قاف فارسیاں فرق محبوب را کہ نازک تر است بہ تشبیہ جدول می آرند و لطف شعر از ہمیں معنی بر سخنوراں ظاہر می شود و لطف زبان ہم

ہر چہار محققین بالا ذوق سخن را یک طرف کردند و ہر سہ از بہار بتسامح و بے ذوقی وارستہ تا بیدش کردند این است حقیقت این لغت مرکب (اردو) خشک نالی۔ مؤنث۔ جدول فرقی۔ وہ مانگ جو نزاکت میں مثل جدول کے ہوتی ہے۔ مؤنث۔

(الف) جدول کش اصطلاح۔
(ب) جدول کشیدن الف بقول بہار آنکہ بر صفحات کتابہ و امثال آں خطوط کشد۔ صاحب آصفی ب را قائم کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی و الف از ہمیں مصدر اسم فاعل ترکیبی است (میرزا طاہر وحید الف سے) ز جدول کشم باغ دل خرم است ؛ ازاں جوے دائم بچشمم نم است ؛ (وحید قزوینی ب سے) گرفتہ پرتو رخسار تو در ساغر شد ؛ جدول نور گشت چوں مژہ رگہاے مرا ؛ (اردو) الف جدول کش۔ بقاعدہ فارسی۔ اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو جدول کشی کا کام صفحات کتب پر کرتا ہے۔ ب جدول کھینچنا۔

جدول مسطر اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند بمعنی خطوط مسطر۔ بہار این را کنایہ گوید و صاحب بحر بر خطوط مسطر قانع **مؤلف** عرض کند کہ معنی این خط مسطر است نہ خطوط و اصلا کنایہ نیست بلکہ بمعنی حقیقی مرکب اضافی است۔ بہار سکندر می خوردہ (شفیع اثر سے) خانہ چوں ساز د حدیث ریزش دستش قلم ؛ می شود در جدول مسطر رواں آب طلا ؛ (اردو) مسطر کا خط۔ مذکر۔

جدومند اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان بمعنی مفارق **مؤلف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین ازیں ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند و

موافق قیاس ہم نیست بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم (اردو) غیر مادی۔

جیم عربی با ذال معجمہ

جذب بقول آصفی بمعنی کشیدن در بودن و خشک شدن آب دہن وغیر آں **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و صاحب منتخب ذکر ایں کردہ فارسیاں استعمال ایں بمعنی حاصل بالمصدر می کنند بمعنی کشش و بامصادر خود ہم بہ ترکیب فارسی کہ در ملحقات می آید (اردو) جذب۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ کھنچاؤ۔ کشش۔

جذب کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی کشیدن (عرفی ۵) از بسکہ کند جذب رطوبت خطرش نیست ؎ گر ساغر چینی ز ہوا بر حجر آید ؎ بمعنی مبادا کہ از سند بالا استعمال مصدر کنندن پیداست کہ مرادف کردن است و بجائے خودش می آید (اردو) جذب کرنا۔ بقول آصفیہ۔ کھینچنا۔ کشش کرنا۔

جذبہ بقول آصفی مرادف جذب در معنی **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح بقول اند بمعنی کشش و رابش۔ فارسیاں استعمال ایں بمعنی جوش و کشش قلبی و شوق کنند و بامصادر فارسی مرکب ہم سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) جذبہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر جوش دل کشش قلبی۔ دلی توجہ۔ شوق۔

جذبه داشتن استعمال صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که کشش داشتن است و از سندش
مصدر و ار بدن پیدا است که بجاے خودش
می آید و مرادف داشتن (مخلص کاشی ــه)
کشد جلوهٔ ناز تو جذبه دارد ٭ که آسمان به زمین
می کشد مسیحا را ٭ (اردو) کشش رکھنا۔

جذر اسم عمل حسابی است که تعریف این
بذیل جذر گذشت فارسیان برائے این لفظی
در فارسی زبان ندارند از ینجاست که استعمال
این کنند و مرکبات این در ملحقات می آید
مؤلف عرض کند از اعداد موجوده
عملے که از آن عددے را دریافت کنند که
اگر آنرا در ذات او ضرب کنند همان عدد
موجوده حاصل شود مثلاً پیش ما عدد نهه
است و ما به قاعدهٔ جذر عمل کردیم و سه
حاصل شد که این را حاصل جذر نام است
و اگر این سه را در ذات او ضرب دهیم
همان عدد نهه حاصل می شود (اردو)
جذر بقول آصفیه۔ مذکر۔ ایک حسابی عمل یعنی
جس عدد کو فی نفسه ضرب دیں اسے جذر
اور اس کے حاصل کو مجذور کہتے ہیں۔

(الف) **جذر اصم** اصطلاح۔ بقول
بحر عددیکه در آن کسر واقع شود۔ چوں عدد
یازده و ....

(ب) **جذر منطق** آنکه در وی کسر واقع
نه شود۔ صاحب مؤید نسبت اصم گوید که در
تختهٔ خاک عدد هشت گونه را گویند و در علم
نویسندگی۔ عددے را نام است که از و جذر
بدر نیاید چنانکه عدد یازده و امثال آن و
نیز گویند تختهٔ خاک نه مرتبه دارد و هفتم آن
جذر باشد و هشتم آن جذر اصم است صاحب
تحقیق الاصطلاحات می فرماید که الف نام
عددے که آنرا جذر نه باشد و بذیل آن ذکر

ب باہم کردہ و آں عددے کہ جذر آن
بسہولت حاصل شود چنانچہ جذر شصت و سہ است
(عرفی شیرازی سے) جم مرتبۂ خانخانان
گزاشت نطق چو چون گل ہمگی گوش کند جذر اصم راز
مؤلف عرض کند کہ الف و ب ہر دو مرکب
از لغات عرب است بہ ترکیب فارسی و از
اقسام جذر کہ ذکرش بجائش گذشت

(اردو) الف جذر اصم - مذکر۔ اس
عدد کا نام ہے جس کے جذر میں کسر واقع
ہو جیسے ۱۱ جس کا جذر بدون کسرات
حاصل نہیں ہو سکتا برخلاف اس کے
ب (جذر منطق) ہے جیسے ۹
جس کا جذر بدون کسرات ہو سکے
(مذکر)

جیم عربی با رائے مہملہ

جر | بقول برہان بہ فتح اول و سکون ثانی (۱) ہر شگافے عموماً و زمین شگافتہ را
خصوصاً و (۲) با تشدید ثانی بہ معنی کشیدن و اخذ کردن باشد بہ چاپلوسی و شیریں
زبانی و گرفتن چیزے از کسے و (۳) بہ ضم اول زیر اسپ۔ صاحب جامع ذکر معنی
اول و سوم کردہ معنی دوم را ترک کرد صاحب رشیدی ہمزبانش۔ صاحب ناصری
بذکر معنی اول و دوم صراحت کند کہ بہ معنی دوم لغت عرب است۔ وارستہ بہ معنی
سوم قانع۔ صاحب سروری بہ معنی اول قناعت فرمودہ (ناصر خسرو ط) اے برادر
چشم من زینہا درین عالم ہمی ؛ لشکر انبوہ بیند در رہ پر جوے و جر ؛ (شرف الدین علی
یزدی در ظفرنامہ گوید) بہ آہنگ محاصرہ جرہا بستہ دست شجاعت بہ جنگ کشادند
خان آرزو در سراج ذکر معنی اول و سوم فرمودہ **مؤلف** عرض کند کہ بقول لیہ

منتخب لغت عرب است بہ معنی دوم و در عربی زبان بہ معنی زبر دادن کلمہ را و حرکت زبر و دامن کوہ و خبر جہرہ ہا و سفالہا ہم و بہ معنی اول و سوم لغت فارسی است صاحب برہان غلط کرد کہ معنی دوم را بدون صراحت عربی بیان کرد۔ اسم جامد فارسی زبان باشد بہر دو معنی بالا (اردو) (۱) شگاف۔ مذکر۔ شگاف در زمین مؤنث (۲) کشش۔ مؤنث (۳) گھوڑے کا زین۔ مذکر۔

جرأت | صاحب آصفی گوید کہ دلیری نمودن باشد **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بہ معنی مذکور فارسیان استعمال این در فارسی زبان بہ معنی اسمی ہم کنند۔ و با مصادر فارسی مرکب می سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) جرأت بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ دلیری۔ مردانگی۔ شجاعت۔ جوانمردی۔ بہادری۔ سورماپن۔ بے باکی۔ چھاتی۔

جرأت دیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مشاہدہ جرأت کردن باشد و سندش متعلق بہ چشیدن است کہ بجایش گذشت (محتشم کاشی ے) جرأت حسن بین کہ از جولانگہش بوسیدہ ام ٭ دی زمین امروز نعل باد پا امشب رکاب ٭ (اردو) جرارت دیکھنا۔

جرأت کردن | استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بہ معنی تحقیقی دلیری کردن است و از سندش استعمال مصدر کندن پیداست کہ بجایش می آید (طغرا ے) متاع درد تر آن چنان مزا دکنم ٭ کہ ہیچکس نکند جرأت

خریداری ؛ (اردو) جرأت کرنا۔ دلیری کرنا۔ جوانمردی کرنا۔ ہمت کرنا۔ بہادری کرنا۔

جرأت نماندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر (جرأت ماندن) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہ معنی حقیقی است و فارسیان استعمال این در نفی بہ معنی خوفناک شدن و حوصلہ نماندن و ہمت و طاقت باقی نہ ماندن می کنند و این ہم قریب بہ معنی حقیقی است۔ (آرزوے اکبرآبادی سہ) تا عرض حال خویش کنم جرأتم نہ ماند ؛ جرأت چہ معنی است زغم طاقتم نہ ماند ؛ (اردو) جرأت نہ رہنا۔ طاقت اور ہمت نہ رہنا۔

جرأت نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف جرأت کردن بہ معنی جرأت ظاہر کردن است و سندش متعلق بہ مصدر نمائیدن باشد کہ بجائش می آید۔ (بدرچاچی سہ) خاک بر سر باد و آتش در جگر بعد ازین ؛ این چنین جرأت نماید نفس شیطان زاے من ؛ (اردو) جرأت کرنا۔ جرأت کا اظہار کرنا۔ جرأت دکہانا۔

جرّ اثقال اصطلاح۔ بقول روزنامۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار آلہ کہ اسباب گران باربردارد **مؤلف** عرض کند کہ استعمال معاصرین عجم است معنی لفظی این خلاف قیاس و ہم او ذکر جرّ اثقال ہمین معنی کردہ و این موافق قیاس است (اردو) وہ آلہ جس سے وزنی اشیا اٹھاتے ہیں۔ مذکر۔ آلۂ تقیل۔

بار برداری کی چرخی جس کا استعمال تعمیری اور جہازی کاموں میں ہوتا ہے۔ مؤنث۔

جراحات لسان را التیام نیست (وارد) مثل۔ صاحب مجمع الامثال ذکر ایں کردہ از معنی و محل استعمال ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بعوض ایں استعمال (جراحت لسان مرہم ندارد) کنند یعنی کسے کہ زبان دراز است و سخن ہائے درشت دل خلق را می آزرد یعنی چونکہ کسے را زبان دراز و درشت گوی بینند گویند "آغا تیغ زبان در نیام کن کہ جراحت لسان مرہم ندارد" (اردو) دکن میں کہتے ہیں "زبان کا زخم چنگا نہیں ہوتا۔ زخم زبان لاعلاج"۔

جراح باشی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاجار۔ جراح شاہی را نام است۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و صاحب بول چال ہم بحوالہ معاصرین عجم ذکر ایں کردہ (اردو) اسٹاف سرجن۔ شاہی ڈاکٹر۔ مذکر۔

جراحت بقول بہار بالکسر مطلق زخم و جراحات جمع۔ فارسیاں بمعنی زخم کہنہ و ناسور استعمال کنند (محمد قلی سلیم سے) صبا از جیب لعت او مگر بوسے چمن آمد کہ بوسے مشک زخم لالہ گل ہا جراحت کرد۔ خان آرزو در چراغ ہدایت می فرماید کہ لغت عربی است بمعنی عام و تخصیص معنی مخصوص فارسی زبان۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ مصدر عربی است و فارسیاں بمعنی مفعول یعنی مجروح استعمال کنند (صائب سے) از ناکسی و لیکہ جراحت نمی شود ز بیدار از نسیم قیاست نمی شود۔ **مؤلف** عرض کند کہ در کلام محقق مذکور بمعنی عام است خاص و در کلام صائب بمعنی لفظ ... و جراحت بمعنی خود است ہمہ محققین بالا ذوق زبان ندارند (اردو) زخم۔ مذکر۔

جراحت خندان اصطلاح۔ بقول بہار و انند کنایہ از زخم تازہ کہ ہنوز التیام نگرفتہ باشد۔ **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ است

لطیف و موافق قیاس (اردو) تازہ زخم۔ مذکر۔

جراحت دوست استعمال بہار ذکر این کردہ گوید کہ معروف **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی حقیقی (اردو) وہ شخص جو زخم کو پسند کرتا ہے۔

(الف) **جراحت دیدن** مصدر اصطلاحی

(ب) **جراحت دیدہ** صاحب آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت و بسند الف سند ب را پیش می کند صاحبان بحر و بہار عجم دانند ب را بمعنی زخمی و خستہ نوشتہ اند (ملا ذوقی اردستانی ع) دلم زان عنبرین مو می گریزد و بہ جراحت دیدہ از بوی گریزد بہ **مؤلف** عرض کند کہ الف بمعنی مجروح شدن است و ب اسم مفعول ترکیبی از الف و خستہ را از تعریف ب تعلقے نیست (اردو) الف زخمی ہونا۔ ب زخمی۔

(الف) **جراحت رسیدن** مصدر اصطلاحی

(ب) **جراحت رسیدہ** صاحب آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت و از سندش استعمال ب پیدا است **مؤلف** عرض کند کہ الف بمعنی مجروح شدن و ب بمعنی مجروح است و بس (سعدی شیرازی ع) اگر حدیث کنم تندرست را چہ خبر بہ کہ اندرون جراحت رسیدگان چون است بہ (اردو) الف زخمی ہونا۔ مجروح ہونا۔ ب مجروح۔ زخمی۔

جراحت شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ واقع شدن و قرار یافتن زخم باشد (وحشی بافقی ع) از نظر افتادہ یار یم و بہ تنہا گذشت بہ زخم ہاے تیغ استغنا جراحت ہا شد است۔ (اردو) زخم ہونا۔ زخم قرار پانا۔

جراحت کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مبتلاے جراحت کردن باشد (سلیم

طہرانی ؎) صبا از چین زلف او گر سوے چمن آید ٭
بگر یوسف شگاف زخم لالہ و گل را جراحت کردہ ٭ (اردو)
زخمی کرنا۔

جراحت گاہ استعمال۔ بقول بہار و
انند معروف **مؤلف** عرض کند کہ مقام زخم
بمعنی خود است (میرزا معز فطرت ؎) دل آئینہ جراحت
گاہ مژگان کہ بود امشب ٭ کہ نیلی کردہ سیلی ہائے آئینہ
روے دریا را ٭ (اردو) مقام زخم۔ وہ جگہ
جہاں زخم واقع ہوا ہے۔

(الف) **جراحت گزیدن** استعمال۔
(ب) **جراحت گزین** صاحب آصفی
ذکر الف کردہ از معنی ساکت و از سندش استعمال بے
پیدا است و صاحبان انند و بہار عجم ذکر ب کردہ
بر معروف قانع **مؤلف** عرض کند کہ الف بمعنی
قبول کردن زخم و مجروح شدن و ب اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی مجروح (طالب آملی ع) جراحت
گزین را الم ہم چہ کار ٭ مخفی مباد کہ درین ہر دو لغت
مرکب برغبت مجروح ظاہر می شود یعنی الف بمعنی مجروح
برغبت شدن و ب مجروحے کہ برغبت زخم خوردہ
است (اردو) الف رغبت سے مجروح ہونا
ب وہ زخمی جو رغبت سے مبتلاے زخم ہوا ہو۔

جراحت ماندن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ باقی ماندن زخم (شفائی اصفہانی ؎)
خوش آن نگار شفائے کہ تا برو ز جزا ٭ جراحتش بدل
داغ داغ می ماند ٭ (اردو) زخم باقی رہنا۔

جراحت نہادن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ گوید کہ (۱) بمعنی زخم نہادن است
(بدر چاچی ؎) چہ راحت ہا بود آندم کہ آید در برم
دلبر ٭ اگرچہ باز ہم از غمزہ جراحت ہا نہد بر دل ٭
صاحب بحر می فرماید کہ (۲) بمعنی خستہ کردن است
بہار ہمزبان آصفی **مؤلف** عرض کند کہ صاحب
بحر معنی دوم را نمیدانیم از کجا پیدا کرد و اتفاق بہار
با او و بدون سند استعمال تسلیمش نکنیم معاصرین عجم

آن جا وا ده بر بندد (اردو) (۱) مجروح کرنا (۲) خستہ کرنا	زبان ندارند و همین قسم اختلاف بر (جراحت و غیره) هم کرده ام که محققین هند نشر او بمعنی خسته را بر ملیا

جراو بقول ملحقات بهار این بمعنی رنج است صاحب محیط گوید که اسم تلخ و به بلخ صراحت کند که عربی است **مؤلف** عرض کند که تسامح ملحقات برهان است که خلاف محقق و مع ... درین را در لغات فارسی جا داده ما تعریف کامل بیان کنیم (اردو) ... تلخ ۔

جراوت بهار ذکر این کرده از معنی ... مؤلف عرض کند که بقول منتخب لغت عربی است بالفتح بمعنی تلخ صاحب انند گوید که بالضم بمعنی پوست و برگ دور کرده از شاخ و درخت نیست (سیح کاشی سند) چه سا ... بضم از ... عقیل ... و گرنه خود سخنی نیست در جراوت ... به بهار صراحت ... کند که بیاید قافیه ... عادت و امثال آن است **مؤلف** عرض کند که فارسیان بمعنی بی برگی استعمال کرده اند و بهمین معنی ما این ... (اردو) بے برگی ۔ بے سروسامانی ۔ شورش ۔

جرار بقول بهار با تشدید ثانی مرد وزن ... لشکر ... باشد ... بسیار ... در عربی ... راگویند و معنی اول هم گویند که عربی است صاحب ... الفت ... صاحب جامع ... فارسی می داند و صاحب ... چالاک و ... صاحب ... گوید که ... و انبوه کار بسیاری مردم ... **مؤلف** عرض کند که شک نیست که لغت عربی است بقول ... فارسیان این را بصفت لشکر استعمال کنند صاحب ... هم گوید که لشکر جرار سلطان یعنی لشکر دلیر ... بدین تصرف معنی ما این ... (اردو) جرار بقول آصفیه عربی بھاری ... بہادر دلیر آپ نے معنی بہادر اور دلیر ... کا تسامح ہے ۔

١٣٦٤
١٤٥

ف ٢٩١٥٥٣ ف ٥٥٣

٣٥٢٣٧

[illegible]

Date	No.	Date	No.